De patriottentijd. Deel 2: 1784-1786

H.T. Colenbrander

bron
H.T. Colenbrander, *De patriottentijd. Hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden. Deel 2: 1784-1786*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1898

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/cole002patr02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

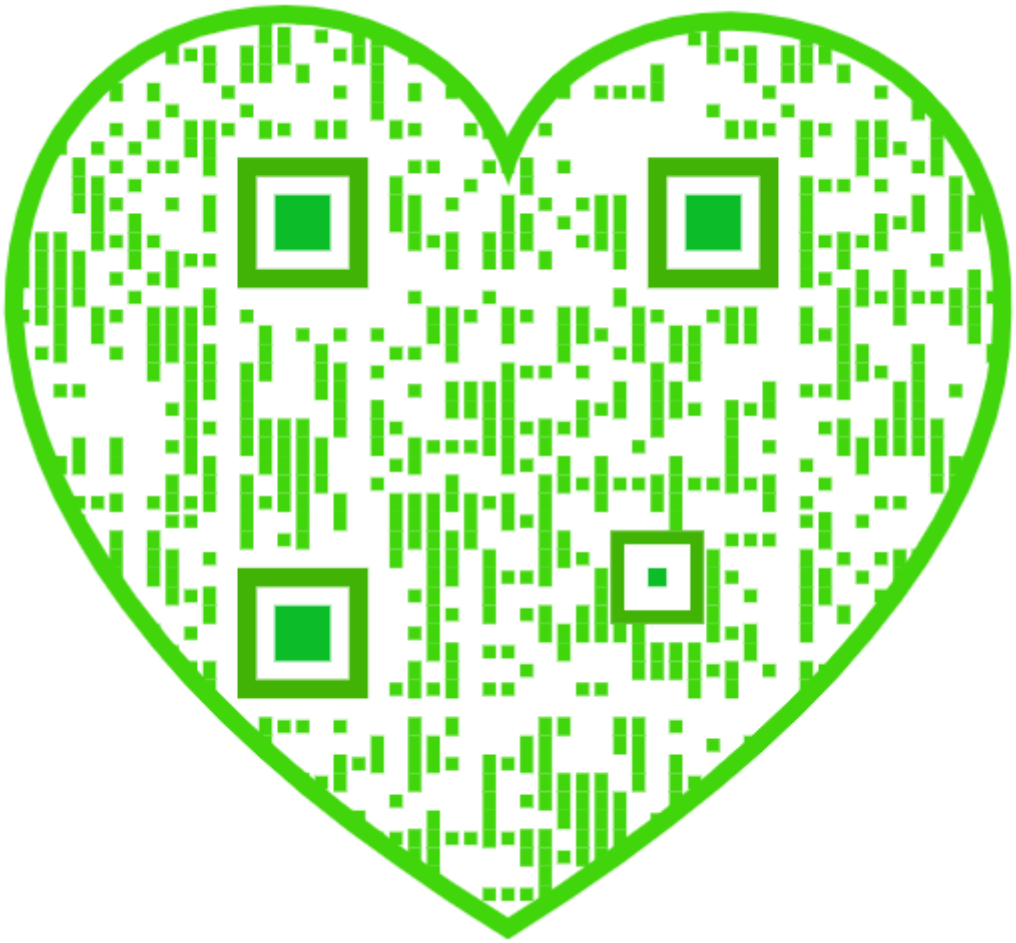

[Woord vooraf]

Werd aan het einde der voorrede van het eerste deel van dit werk beloofd dat een tweede deel het voltooien zou, de omvang der stof heeft het noodzakelijk gemaakt, dit toegezegde vervolg in twee stukken te doen verschijnen. Om ondertitels te vermijden, noem ik het thans in het licht gegeven stuk kortaf ‘tweede deel’. Het derde is in bewerking en zal verschijnen zoo spoedig mijn andere bezigheden dit gedoogen. Het zal van ongeveer gelijken omvang zijn als dit tweede, en in ieder geval de voltooiing brengen van het ondernomen werk.

De lijst van verbeteringen herstelt een of twee fouten, die in een zorgvuldig bewerkt geschrift niet hadden mogen voorkomen. Wie ooit in de noodzakelijkheid is geweest den tekst van een geschiedkundig werk te stellen ver van archief en bibliotheek, weet bij ondervinding vast hoe het bijna ondoenlijk is in zulk geval zich tegen de verraderijen van het geheugen steeds genoegzaam gewapend te houden. Ook zal de lezer uit die lijst bespeuren dat de bijlagen I, 5 - 7 en III, 15*a* eerst gedurende den druk zijn ingevoegd. Niet mijn traagheid evenwel is hieraan schuld, maar de omstandigheid dat van verzameling Dumont-Pigalle op het Rijksarchief, toen ik in het voorjaar van 1897 haar gebruikte, een gedeelte niet onder mijn bereik was, dat eerst zeer onlangs te mijner beschikking kon worden gesteld.

Gelijk achter mijn eerste deel, heb ik ook thans een aantal bescheiden doen afdrukken. Dat de omvang van het werk daardoor toenam, mocht geen bezwaar zijn; de waarde, meende ik, zou eveneens stijgen, waar het zaken gold als b.v. de houding der Prinses van Oranje in de jaren 1785 en 1786, die slechts uit buitenlandsche archiefstukken voldoende te kennen zijn.

Ik gebruik de gelegenheid, om een verbeterde lezing te geven van noot [1]) op blz. 307 van mijn vorig deel. Ik bespreek daar Fox' voornemen om generaal O'Hara naar den Haag te zenden in het begin van October 1783. Men leze die noot als volgt:

‘Bijlage XII. - Uit *Brieven aan R.M. van Goens en onuitgegeven Stukken hem betreffende* III, 212 vv. (Werken van het Hist. Gen., Nieuwe Serie 56, Utrecht 1890) blijkt, dat de zending werkelijk heeft plaats gehad. Zij moet wel zeer geheim zijn gehouden om aan de aandacht van Bérenger en Thulemeyer te kunnen ontsnappen, die haar geen van beiden ver-

melden. In elk geval heeft de Prins zich niet aan geheime gesprekken met den engelschen zendeling gewaagd, ja zelfs heeft hij dezen niet toegestaan den in de Bijlage vermelden brief aan hem af te geven. De aangehaalde memorie van Van Groens aan den hertog van Portland, van 20 October 1783, meldt hieromtrent het volgende: “On n'a pas hésité un moment ici sur le parti que S.A.S. avoit à prendre relativement à la lettre de S.M. Br. dont M. le Général O'H. a été chargé pour Lui. Il pourroit venir des moments où le Prince ne pourroit absolument pas nier ni dissimuler d'avoir reçu une lettre pareille. Et s'il l'avoit reçue, comme elle lui a été adressée directement et personellement, il ne pourroit jamais s'excuser de ne point l'avoir communiquée à des personnes à qui il est de la première nécessité de cacher soigneusement toute disposition que S.M. Br. pourroit avoir et voudroit témoigner de concurrir au rétablissement du pouvoir et du crédit du Prince Stadhouder. Il est indispensable que ce dernier ne soit mêlé en rien, et paroisse ignorer absolument tout ce qui pourra se faire en sa faveur.... C'est le sentiment de toute la Conr, c. à d. non seulement du Prince même, mais de S.A. R. Madame la Princesse d'Orange à laquelle on a dû s'en ouvrir, à l'occasion de la Lettre susdite dont il avoit malheuresement percé que M. le Général O'H. étoit chargé avant qu'on pût faire sentir à ce dernier l'importance extreme qu'il y avoit de ne point remettre la Lettre directement, comme portoient ses Instructions.” - Op welke wijze dan ook....’ (Zie verder hiervóór I, 307 noot [1])).

Hetzelfde deel 56 der Nieuwe Serie van de Werken van het Historisch Genootschap bevat (blz. 249 vv.) ook het opstel der Prinses, waarvan een uittreksel als Bijlage XIII van mijn vorig deel is afgedrukt. Ik had dus naar dien tekst dienen te verwijzen.

Ik breng mijn dank aan Mr. S. Muller Fz. te Utrecht en Mr. A.S. de Blécourt te Groningen, die mij met een enkele inlichting van dienst zijn geweest. Mijn hooggeschatte oud-leermeester, Prof. P.L. Muller te Leiden, had de goedheid ook dit deel in proef te lezen, en mij af en toe een verbeterde redactie voor te slaan. Ik blijf er hem voor verplicht.

H.T. COLENBRANDER.

'S-GRAVENHAGE,
Januari 1898.

Inleiding.

Wij lieten, aan het eind van ons eerste deel, de patriotten in gedrukte stemming achter. Zij hadden een triumf behaald, maar konden dien nog niet rustig genieten. Den ouden Brunswijk, overblijver uit een vroeger tijdperk, hadden zij het land uit gejaagd, den Prins opnieuw vernederd, den Raadpensionaris in boeien geslagen; zij hadden hun heerschappij bevestigd, voor geruimen tijd naar het scheen, door de Republiek een verbond te doen aangaan met Frankrijk; nog slechts de onderteekening ontbrak er aan. Tegenstand was hun nauwelijks meer geboden, in hun alliantieplan het minst van al. Geen oppositiepartij in de Republiek had bij het leven van een Stadhouder ooit zulk een overwinning bevochten.

Of zij duurzaam zijn zou? Het groote gevaar, dat tijdens de beraadslaging over de fransche alliantie onzen staat van Keizer Jozef dreigde, had tot de eenstemmigheid, waarmede tot dat verbond besloten was, veel bijgedragen. Onze kans op behoud scheen voor het oogenblik slechts hierin gelegen, zich Frankrijk, de eenige macht die zich onzer aantrekken wilde en tegelijk onzen belager tot rede brengen kon, niet tot vijand te maken, en dus de partij, die het vertrouwen der fransche regeering genoot, in dezen zwaren storm ongestoord aan het roer te laten. De grootmoedige bescherming van den franschen koning, door die partij zoo aanhoudend en luid geprezen en als het beste bolwerk der Republiek aanbevolen, werd hiermee al dadelijk op een scherpe proef gesteld. Doorstond zij die niet, viel de Keizer ons werkelijk met overmacht aan niettegenstaande wij Frankrijks bondgenoot stonden te worden, dan zouden voor

de rampen en verliezen die te voorzien waren de patriotten evenzeer door de menigte aansprakelijk worden gesteld, als vroeger de Stadhouder voor de vernederingen van den engelschen oorlog. Als in 1672 en 1747 zou de verschijning van een vreemde troepenmacht een plotselinge omwenteling ten gevolge kunnen hebben.

Zóóver zou Frankrijk het niet laten komen, maar ons bijstaan zoo onvoorwaardelijk als wij het verlangden, wilde het evenmin. De rechten en bezittingen die ons door den Keizer werden betwist, verkoos het niet bij tractaat te waarborgen, en behield zich dus de vrijheid voor om bij een toekomstige bemiddeling enkele van die rechten of bezittingen aan den Keizer toe te wijzen. Ieder wist dat Jozefs hoofddoel de opening der Schelde was, en deze te zullen verhinderen had de fransche regeering volstrekt niet willen beloven. Zij had dit duidelijk te verstaan gegeven aan de leiders der patriotsche partij, maar dezen hadden geraden gevonden het te verzwijgen zoolang de Staten-Generaal nog over de fransche alliantie beraadslaagden. Het moest nu blijken of Frankrijk dit eigenmachtig zwijgen al of niet te schande maken zou.

Doch, al liep het geschil met den Keizer ten beste af voor de Republiek, dan stond het nog te bezien of een andere buitengewone omstandigheid, die in 1784 er toe meegewerkt had dat zoo zonder tegenkanting van eenige provincie tot het verbond met Frankrijk was besloten, ook nog na dat jaar zou voortduren en de patriotten in staat stellen zou in vrede hun overwinning te genieten. In Engeland was een nieuwe regeering opgetreden, die zich aanvankelijk van alle inmenging in de zaken van het vasteland stelselmatig onthield. Doch Engeland had in onze Republiek zulke groote belangen te verdedigen, dat onvermijdelijk een regeering als die van Pitt, zoo welbevestigd na de verkiezingen van April 1784 als er in jaren geen was voorgekomen, te eeniger tijd de poging wagen moest om het in Nederland verloren terrein voor Engeland te herwinnen. Klaarblijkelijk was het verbond met onzen staat door Frankrijk begeerd, om van onze hulpmiddelen gebruik te kunnen maken tegen den engelschen buur; bleef deze werkeloos toezien, Frankrijk zou ons een vloot doen bouwen en wapenplaatsen doen aanleggen in Indië; het zou onze krachten actief maken; het zou den weg vinden naar de geldmarkt van Amsterdam en Engeland van die markt trachten uit te sluiten. Om de vlaamsche kust en Antwerpen niet in Frankrijks handen te zien

vallen had Engeland in vroegere oorlogen veel gewaagd, en telkens had het gewonnen. Doch nu zou Frankrijk beter dan de vlaamsche kust en beter dan Antwerpen: het zou den Rijnmond hebben, en over de geldmacht en de overzeesche bezittingen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden beschikken. Als gevolg van een nadeeligen oorlog zou dit hard te verduren zijn geweest, maar hét te zien gebeuren zonder ter verhindering ook maar een vinger uit te steken, scheen aan plichtverzuim gelijk.

Maar of de heerschende franschgezindheid in de Republiek niet als een tijdelijke afdwaling te beschouwen en het vermoeden gerechtigd ware dat zij spoedig aan deze jaren van patriotsche razernij terugdenken zou als aan een boozen droom? Een factie had er Oranje vernederd, de opperste leiding van den staat bemachtigd, en stond gereed het land over te leveren aan haar franschen begunstiger, die haar in ruil zijn machtigen steun beloofde tegen haar vijanden binnenslands. Doch nu, op het oogenblik zelf harer overwinning, terwijl de Stadhouder alle verzet had opgegeven, hoe talrijke elementen eener stadhouderlijke partij bleven niet in den staat over, en hoeveel kiemen van oneenigheid droeg niet de franschgezinde partij zelve in zich. Voor een belangrijk deel van die partij was niet een nieuwe buitenlandsche staatkunde, of bevestiging van de macht van het driemanschap der hollandsche pensionarissen het eigenlijke doel geweest: de groote menigte van onderwezen en gezeten burgers was mede opgetrokken in den strijd tegen den Stadhouder en de van hem afhankelijke regeering, om een stuggen hinderpaal te verwijderen op den weg naar hun democratisch ideaal van staatsbestuur. Zij eischten nu den prijs van hun medewerking op, en wilden een keuze der regenten door de burgers ingevoerd zien. De regeeringsgeslachten voelden zich bedreigd. Met de patriotsche idealen hadden zij wel willen coquetteeren zoolang zij meenden dat dit hun machtsuitbreiding dienstig was, maar nu zij hun doel bereikt en den Stadhouder zoo goed als aan een kant gezet hadden, bleken zij van verdere hervorming afkeerig. Dat de pensionarissen, om hun populariteit te behouden en aan het hoofd der zaken te blijven, steeds meer met de democratische bestanddeelen der partij rekening hielden, stond hun gansch niet aan, en de keurbende van het hollandsche patriciaat, de burgemeestersgeslachten in de groote steden, lieten dit reeds duidelijk bespeuren. Maar Frankrijk had de driemannen noodig om de Staten van Holland en daarmee de

Republiek te beheerschen, en hield hun de hand boven het hoofd, al verwijderden zij zich van het beperkte program der oud-staatschgezinde partij. Dat thans de alliantie Frankrijk zooveel nauwer ook in de binnenlandsche zaken der Republiek kwam te betrekken, was daarom den aristocraten niet zonder bedenking. Reeds scheen in een gemeenschappelijk verzet tegen de democraten en het zich van hen bedienende Frankrijk, voor den Prins en de patriciërs voortaan de eenige kans op behoud gelegen; doch een sterk wederzijdsch wantrouwen had tot nog toe alle toenadering tusschen deze beiden verhinderd. De Prins van zijn kant volgde thans eerder raadslieden die hem volslagen onderwerping aan Frankrijk rieden als het eenige middel om verderen aanslag op zijn rechten en bevoegdheden te voorkomen, en de aristocraten, vijanden van gisteren, wachtten den eersten stap van hem. De invloed der Prinses en daarmede die van Pruisen was thans aan het hof overwegend, en dit beteekende dat voor onbepaalden tijd van alle verzet tegen Frankrijk werd afgezien. De hernieuwde aanval op zijn ouden voogd en leidsman, een aanval waaraan nog door aristocraten zoowel als democraten was deel genomen, had in 1784 minder kans gelaten dan ooit op vruchtbare samenwerking van den Prins met de regenten van de oud-staatschgezinde partij.

Wisten de pensionarissen de oude burgemeestelijke aristocratie reeds tegen zich ingenomen, zij konden met reden beducht zijn dat een andere invloedrijke groep in het land, die der kooplieden en belanghebbenden bij de Oost-Indische Compagnie, hun evenmin trouw blijven zou. De oorlog met Engeland had den handel der Republiek onnoemelijk benadeeld en de Oost-Indische Compagnie geruïneerd. Nog hadden de naijver op de engelsche mededinging en de wrok over de engelsche aanhoudingen hun kracht niet verloren, maar het gezond verstand hernam toch ook zijn rechten en vroeg steeds luider of Engeland niet oneindig gevaarlijker was gebleken als vijand dan hinderlijk als bondgenoot, of het dus niet geraden was zich althans tegen een nieuwen overval te verzekeren, en of men dit wel het beste deed door zich ter beschikking te stellen van Engelands vijand.

De meest onaangename gewaarwording voor de pensionarissen werd echter door de steeds duidelijker aan het licht tredende vijandschap van het eigenlijke gemeen veroorzaakt. Op het eind van 1782 had die zich al even geuit, vrij zwak en niet geheel spontaan. Maar sedert was de patriotsche beweging zich aan

het volk gaan vertoonen onder de gedaante van het soldaatjespelen der vrijcorpsen, en dit opzichtig bedrijf van de gegoede burgers die zich buiten de oudhergebrachte schutterij plaatsten met het onverholen doel de patriotsche partij in staat van tegenweer te stellen tegen geregelde troepen en plebs beide, begon op meer dan één plaats tot vijandige betoogingen, ook tot dadelijkheden, van het straatvolk aanleiding te geven. Met name in de groote steden van Holland was dit het geval. Hier bestond in veel sterker mate dan in de landprovinciën, een scherpe afscheiding tusschen gegoede burgers en gemeen. De gezeten burgers klaagden over de heerschzucht en den eigenbaat van den kleinen kring van regenten dien zij vervangen wilden maar zij op hun beurt kwamen aan het talrijke gemeen een heerschzuchtige klasse voor, en hun heerschappij had des te minder kans ooit populair te worden naarmate de massa de verheffing van wie haar het naast staat, steeds het moeilijkst verdraagt. Een oud instinct bleef leven dat tegen alle machtsaanmatiging van hooger geplaatsten, regenten zoowel als gegoede burgers, Oranje de natuurlijke bondgenoot was van het lagere volk.

Wat al deze aan de heerschappij der pensionarissen vijandige groepen noodig hadden, om zich met goed gevolg tegen hen te kunnen doen gelden, was wederzijdsch vertrouwen en bekwame leiding. Pas toen het eerste eenigermate hersteld was en de tweede niet langer ontbrak, kwam aan het licht welk een groot geheel deze groepen te zamen vormden, altijd minder goed georganiseerd en daardoor minder strijdvaardig dan de tegenpartij, maar toch in staat deze telkens nieuwe moeilijkheden in den weg te leggen. Niet haar geheel te verslaan zonder krachtige buitenlandsche hulp. En zelfs als deze opdaagt wordt de tegenpartij meer in schijn dan in wezen uiteengeslagen. Het levenskrachtige element in haar, de in haar vlegeljaren verkeerende democratie, is tijdelijk verjaagd of tot zwijgen gebracht, niet vernietigd; wat wél instort omdat het een kaartenhuis is, is de macht der hollandsche pensionarissen. Hun driemanschap was steeds meer een bloot werktuig van Frankrijk geworden. Toen nu in 1787 de oude fransche monarchie al haar kracht bleek te hebben verbruikt, schoot vanzelf haar agenten geen kracht meer over.

Op het eind van 1784 verschijnt de man, die de veelsoortige, eerst kwalijk samengaande vijanden van het driemanschap tot

een gesloten partij aaneenverbonden heeft, de gezant van Engeland, Sir James Harris. Pitt, die hem gezonden heeft, is dan tot een krachtige poging om de Republiek weer van Frankrijk af te trekken, nog ganschelijk niet besloten. Harris doet nog weinig anders dan het terrein verkennen, en gaat spoedig met een lang verlof weer naar Engeland terug. Maar als hij dan in Juli 1785 wederkeert, heeft Pitt hem toch wat grooter vrijheid gelaten dan de eerste maal. Het blijkt te laat om het verbond met Frankrijk, dat dan eerst geteekend en geratificeerd wordt, tegen te houden, maar niet om te bemoeilijken of zelfs te verhinderen wat Frankrijk met het verbond heeft willen bereiken. Een levendige strijd vangt aan, waarvan onze staat en zijn hulpbronnen de prijs zijn. Een strijd waarin onze hoogste belangen zijn betrokken, stoffelijke en ideale, en die spoedig zulk een loop neemt, dat de overwinning van den eenen buitenlander weinig minder schadelijk voor beide moet worden geacht dan die van den ander. Elk van beiden hitst de eene helft van ons volk tegen de andere op; beide helften laten zich evenzeer leiden en gebruiken. Hoe zij overwinnen zullen wordt hun onverschillig; waartoe zij de overwinning gebruiken zullen weten zij zelve niet, en de vreemde kapiteins stellen zich niet voor er hen naar te vragen. Een restauratie is het gevolg die weer overeind zet wat reeds vermolmd was en bestemd te vallen; de nieuwe groei die voor dit oude en verouderde in de plaats had moeten komen, is intusschen met plompe laars vertrapt. Beide partijen hebben zichzelven alles te verwijten en in den tegenstander niets te eeren; geen van beide heeft in haar tegenwoordige gedaante een toekomst meer.

Wij gaan nu van den strijd verhalen, hoe hij aanving en onbeslist bleef tot een toeschouwer, die wat ter zijde stond, en die, door familieverbinding tot de Oranjepartij geneigd, zich evenwel om Frankrijk niet te mishagen van elke wezenlijke inmenging onthouden had, van gedrag veranderde en zich mede partij ging stellen. Alleen in samenwerking met Pruisen kon Engeland den strijd zoo finaal beslissen als in 1787 is geschied. Sedert den zevenjarigen oorlog gaapte er een kloof tusschen deze twee, en Frederik de Groote zag die liever niet overbrugd al zou het huis van Oranje daarbij gebaat zijn geweest; maar zijn opvolger, eigen broeder der Prinses, zou naar Engeland hoopte van een ander gevoelen zijn. Zoo komt het dat Frederiks dood in de geschiedenis van onzen patriottentijd zeer merkbaar

een periode afsluit: tot zoolang blijven de gebeurtenissen in de Republiek slechts voor de onmiddellijk belanghebbenden, Frankrijk en Engeland, van gewicht. Na dat sterfgeval dreigen zij elk oogenblik aanleiding te worden tot een omkeer in de europeesche verhoudingen, en wordt én Frankrijk én Engeland aan een spoedige en besliste overwinning hunner partij in de Republiek veel meer gelegen dan te voren.

Eerste hoofdstuk.
Het conflict met den keizer.

Toen het officieele aanzoek der Republiek om met Frankrijk een verbond te mogen aangaan de regeering te Versailles bereikte en gunstig ontvangen werd, was reeds het *Tableau sommaire des prétentions de l'Empereur* bekend en wist Frankrijk dus in welke gevaren de staat verkeerde met welken het zich verbond. Desniettemin had het de Republiek niet afgewezen, en, naar het bedrogen publiek waande, geen voorbehoud gemaakt. In werkelijkheid evenwel was Vergennes van de eenstemmigheid waarmede in de Republiek tot het verbond met Frankrijk besloten was, niet de dupe geweest. Op eigen krachten vertrouwde men niet, Engeland had men van zich vervreemd, Frankrijk was de eenige die overschoot om het land tegen 's Keizers geweld te beschermen. De buitenlandsche staatkunde der pensionarissen scheen in deze omstandigheden de eenig mogelijke, en hun tegenstanders lieten hen er mee begaan.

Van deze stemming had Vergennes partij getrokken. Hij had het werk der alliantie laten komen tot aan de onderteekening toe, maar deze laatste formaliteit uitgesteld totdat de Keizer bevredigd zou zijn. Wij hebben gezien, hoe hij, onder medeplichtigheid van den gezant Brantsen en van de pensionarissen in den Haag, de zaak zonder stoornis op deze wijze had kunnen beleggen[1]. Geen enkel van de betwiste rechten en bezittingen der Republiek was dus door Frankrijk gegarandeerd, en het was niet verplicht (gelijk het ook weinig gereed was) tegen

1) Hiervóór I, 362-363.

den Keizer de wapenen te voeren wanneer deze bij zijn aanspraken volhardde. De lust om eindelijk weer eens zich met Oostenrijk te meten ontbrak anders niet bij veel Franschen. Over de gansche houding van den Keizer in den laatsten tijd was men te Versailles terecht zeer ontevreden. Hij nam zijn bondgenoot niet in het vertrouwen zijner wijdstrekkende plannen, maar overlegde die met Catharina II en hield zich alsof de goedkeuring van het kabinet van Versailles vanzelf sprak. De enge verbintenis met den ouden landsvijand, gesloten in een tijd van obscurantisme aan het hof, door een verachtelijk koning was in de oogen van het tegenwoordige geslacht verre van prijzenswaardig. De gansche nationale overlevering kwam tegen dat verbond op: welk een vernedering voor den nazaat van Lodewijk XIV, de slippendrager te schijnen van den Duitschen Keizer! Het mocht dan een harde noodzakelijkheid zijn met hem in vrede te leven zoolang men zelf een zeeoorlog te voeren had, nu deze geëindigd was en Engeland voor het oogenblik niet te duchten scheen, wilde men Jozefs aanmatigingen stellig niet lang meer verdragen. In geen geval mocht hij den jongsten triumf der fransche staatkunde te schande maken, en de pas aan Frankrijks dienst verbonden Republiek door zijn ruw geweld weer in Engelands armen drijven.

Vergennes, steeds bedachtzaam, droeg zorg zich door gevoelens als deze, die ook hem gansch niet vreemd waren, niet zoo ver te laten meeslepen als een deel van het fransche publiek. Hij wist wie gereed stond om met een breuk tusschen Frankrijk en Oostenrijk zijn voordeel te doen: de koning van Pruisen. Wat aan Lodewijk XIV een tijdlang gelukt was, Frankrijk alleen te doen opwegen tegen verschillende andere groote mogendheden, kon thans niet meer worden gewaagd: de Keizer en Engeland gezamenlijk zouden Frankrijk te sterk zijn. Maakte men zich dus den Keizer tot vijand, men zou naar een anderen bondgenoot hebben om te zien. Frederik wachtte daarop, maar zijn staat was van de groote mogendheden zeer stellig de zwakste, en het pruisische bondgenootschap daarom voor het oostenrijksche een slechte ruil. Juist nu, zonder Frankrijks bondgenoot te zijn, bewees Pruisen aan de fransche staatkunde groote diensten, als duitsche mogendheid die door haar gevaarlijke ligging en sterke troepenmacht voortdurend den Keizer in zeker bedwang hield; als bondgenoot daarentegen zou het niet slechts diensten bewijzen maar ook eischen stellen. Die uit den aard zelf van zijn bestaan reeds de natuurlijke vijand was van Oos-

tenrijk, behoefde niet nog eens opzettelijk tegen die macht te worden in dienst genomen en daarvoor betaald. Dit was wel de voorname oorzaak van het telkens mislukken van Frederiks pogingen om Frankrijk tot een bondgenootschap met hem te overreden: hij bracht iets aan de markt dat eigenlijk niet verhandelbaar meer was.

Twee eischen stelde zich Vergennes' staatsbeleid: de eerste, dat een oorlog van Frankrijk tegen den Keizer werd vermeden; de tweede, dat de Republiek niet zóó grievend teleurgesteld werd, dat zij van Frankrijk afviel. Nu, het kon vrij ver komen eer een afval der Republiek te vreezen was: dit had de geschiedenis der laatste jaren wel geleerd. De partijzucht van haar tegenwoordige bestuurders was zóó groot, dat zij liever een nadeeligen vrede uit de handen van Frankrijk, dan een zeer redelijken uit die van Engeland aangenomen hadden. Eer de pensionarissen het fransche systeem ontrouw werden zou heel wat moeten gebeuren, of liever, dat systeem ontrouw worden konden zij niet; zij konden er alleen mee vallen. Doch daartoe was een stoot van buiten noodig: de vijanden der pensionarissen in het land zelf waren al te zeer ontmoedigd en gedisorganiseerd om zonder zulk een aanleiding een tegenomwenteling te durven beproeven. Kon het dus maar een vijandelijken inval op ons gebied voorkomen, dan zou Frankrijk zonder gevaar eenige offers van ons kunnen vergen.

Reeds lang was Vergennes er op bedacht geweest, te weten te komen hoe ver zich 's Keizers vorderingen zouden uitstrekken. Hij wilde er dan een keus uit doen, en voor zichzelven die eischen aanstippen in welke hij meenen zou de Republiek te moeten doen berusten om den vrede niet in gevaar te brengen. Voorzichtig, stap voor stap berekenend zooals hij gewoon was, zou hij dan de eindelijke toestemming der Republiek weten voor te bereiden. Maar 's Keizers vertrouwen was hem weinig te ge-moet gekomen: even lang als de angstig wachtende Republiek, was hij zelf omtrent den inhoud van het *Tableau* in het onzekere blijven verkeeren. Hij had dan ook in April 1784 Vauguyon naar den Haag moeten zenden zonder hem te kunnen opdragen de bewilliging in eenige bepaald aangewezen eischen van den Keizer alvast in engen kring ter sprake te brengen. De reis kon niet langer worden uitgesteld, om de overhaasting waarmede de kleinere provinciën het alliantieplan reeds bij de Staten-Generaal in behandeling hadden gebracht: het werd hoog tijd dat de pensionarissen in staat gesteld werden de alliantie te

doen uitvallen zooals Vergennes haar begeerde[1]. Niet meer dan Vergennes van 's Keizers gezant te Parijs, Mercy, had Vauguyon onderweg van Belgiojoso vernomen. Te Brussel had hij dezen willen uithooren, maar was met nietszeggende algemeenheden afgescheept[2]. Te zonderlinger was deze houding, omdat reeds de Keizer de goede officiën van zijn franschen bondgenoot verzocht had; de bondgenoot diende dan toch ook te weten, in welk geschil.

De onzekerheid hield niet geheel op na de verschijning van het *Tableau sommaire* op den 4den Mei. Immers blijkbaar was het *Tableau* niet 's Keizers laatste woord: een eisch tot opening der Schelde kwam er niet op voor. De ontsteltenis in de Republiek was er niet minder om. Bij 's Keizers eerste aanslagen, in November 1783, hadden de pensionarissen gehoopt dat het volgend voorjaar de zaak gesust en alle oorlogsgevaar geweken zou zijn. Zij hadden toen niet onduidelijk te verstaan gegeven toegevendheid te willen gebruiken, zoolang het om een onbeduidende grensverandering en niet om de opening der Schelde te doen was[3]. Maar de Keizer was daar niet op ingegaan, en draalde met de formuleering van zijn eischen; het voorjaar was reeds daar voor men iets naders van hem vernam. Men had intusschen niet meer kunnen doen dan zijn goeden wil toonen en had dit ook niet nagelaten: den kommandanten van Lillo en andere grensplaatsen was de uiterste bescheidenheid van gedrag voorgeschreven, ja reeds voor het *Tableau* verscheen was, zonderlinge zwakheid van wie althans zijn recht op de Schelde handhaven wilde, het wachtschip van voor Lillo weggenomen en verder stroomafwaarts geplaatst, op de hoogte van het verdronken land van Saaftingen. Op het tusschengelegen riviervak voeren sedert de marktschippers op Antwerpen onze forten voorbij zonder aangifte te doen. Het *Tableau* echter met zijn schromelijke overvraging maakte aan de toegevendheid zelfs van de pensionarissen een eind. Voetstoots Maastricht en de landen van Overmaze weg te geven, de grens van 1664 in Vlaanderen te herstellen, de Scheldeforten af te breken, alles op de eerste aanvraag van een dolkop die nog geen schot gelost had en niet meer dan 10.000 man in België had staan, dit ware zelfs voor een nog slechter regeering een al te smadelijk stuk

1) Hiervóór I, 354.
2) Vauguyon 23 April 1784.
3) Hiervóór I, 325.

geweest. Men wist bovendien zeer goed dat men na dit alles toegegeven te hebben, volstrekt niet van den Keizer af zou zijn. Die de sleutels der Schelde op *zulk* een wijze zich ontweldigen liet, behoefde niet te verwachten dat de stroom zelf nog lang gesloten zou blijven. De pensionarissen mochten dan weten dat op Frankrijks bescherming niet zoo onvoorwaardelijk te rekenen viel als zij een groot deel van het publiek gelooven deden, zóóveel beduidde zij toch wel, dat men niet vóór de Keizer nog het zwaard had getrokken hem rechten en bezittingen behoefde af te staan die met den prijs van een veldtocht niet te duur betaald zouden zijn geweest. Zij konden veilig beginnen met op hun recht te staan: ook bij Vergennes was van botweg toegeven geen oogenblik sprake. Hij verzette er zich niet tegen dat de Staten-Generaal het *Tableau* met een wijdloopig stuk beantwoordden, waarin van elken eisch des Keizers uit de letter der tractaten het ongegronde voldingend werd aangetoond, en van de zijde der Republiek enkele tegenpretensiën werden gesteld (16 Juni 1784)[1].

Na de verschrikkingen van zijn enorm *Tableau*, had de Keizer gemeend, zou de Republiek in de opening der Schelde eerder berusten dan anders, omdat zij bij weigering de zekerheid had van wie weet hoe lang nog door de meest gezochte en hinderlijke chicanes te worden verontrust, die het land aldoor in een voor de bovendrijvende partij hoogst gevaarlijke spanning zouden houden, en waaraan men slechts ontkomen zou door afstand van een voor de landsverdediging zoo gewichtig punt als toen nog Maastricht door ieder geacht werd. Aan Frankrijk bleef de Keizer nog steeds alle nadere opheldering onthouden. ‘Het lijdt geen twijfel of wij zullen op het stuk der Scheldesluiting tot een mezzo-termine moeten komen,’ schrijft Vergennes den 22sten Juli aan Bérenger, ‘maar hoe die er uit zal zien, valt zoolang de Keizer niets van zich hooren laat, niet bij benadering te bepalen.’ Denzelfden 22sten Juli vertrok dan toch van Brussel het langgewachte stuk, dat hem van 's Keizers bedoelingen bericht zou geven. Den 29sten gaf Mercy het hem over. De Keizer wilde verreweg de meeste eischen van het *Tableau* laten vallen, tegen opening van de Schelde, slechting der vier Scheldeforten, en afstand van geheel Staats- Vlaanderen, waarvoor hij oostenrijksch Gelderland[2] in ruil bood en een kleine

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 433-155.
2) Roermond en omliggende dorpen; Venlo en Stevensweert waren reeds in 1713 door de Republiek verkregen.

grensverbetering in het land van Overmaze toestond. Van Frankrijks vriendschap beloofde zich de Keizer, dat de koning deze voorwaarden aan de Republiek zou willen bekend maken en ze aanbevelen alsof ze van zijn, 's konings, eigen vinding waren[1]. Een vrij brutaal stuk na het lange stilzwijgen, en niet geschikt om de fransche regeering gunstig voor haar veeleischenden bondgenoot te stemmen. Tusschen Vergennes en Mercy hadden nu eenige besprekingen plaats; zij duurden maar kort en de toon was stroef van weerszijden. Mercy gaf niets toe, en spoedig volgde nu het weigerend antwoord: de koning nam niet op zich de Staten-Generaal de opening der Schelde als van zijn eigen vinding voor te stellen: zij zouden het ongetwijfeld afslaan en de koning daarmede gecompromitteerd zijn. Mercy was gemachtigd hierop te verklaren, dat verdere belemmering van de vrije vaart op de Schelde als een oorlogsverklaring zou worden opgenomen. Het ruilplan wilde de Keizer als uiterste concessie opgeven, mits Staats-Vlaanderen teruggebracht werd binnen de grenzen van 1664[2].

Er was Vergennes nu alles aan. gelegen dat de Republiek, wanneer aan haar commissarissen te Brussel deze zelfde bedreiging overhandigd zou zijn, niet kortweg den eisch tot openingder Schelde afslaan, maar antwoorden zou met aanbiedingen tot een vergelijk, waarop verder viel te onderhandelen. Hij voor zich achtte de opening der Schelde niet zoo levensgevaarlijk voor den handel van Amsterdam, en een oplossing waarbij b.v. aan de keizerlijke vlag, met uitsluiting van alle andere, de vrije vaart naar Antwerpen vergund ware, zou hem geheel bevredigd hebben. Aanvoer in het groot van koopwaren te Ostende, meende hij, om daar overgescheept en onder keizerlijke vlag naar Antwerpen gebracht te worden, had de Republiek van zulk een oplossing niet te vreezen: de kosten en het tijdverlies van zoodanige overscheping waren veel te groot. Hij zag dus voorstellen in dezen geest van de Republiek te gemoet, die hij den Keizer zou kunnen overleggen. Door tijdige aanbiedingen van haar zijde moest de weg van onderhandeling open blijven. Zoo zou zij het onaangename dilemma vermijden van óf op 's Keizers vaartuigen te moeten schieten en zich een oorlog op den hals te halen,

1) Memorie, namens den Keizer aangeboden den 29sten Juli 1784. (*Correspondance de Hollande*, Affaires Etrangères te Parijs).

2) *Extrait écrit sous les yeux et sous la dictée de M. le Comte de Mercy*, 13 Augustus 1784.

óf ze ongehinderd te laten passeeren en daarmede de vrije vaart weg te schenken zonder eenige vergoeding[1].

Den 23sten Augustus gaf Belgiojoso aan onze gemachtigden te Brussel het dreigende stuk over, waarbij voor de eischnen van het *Tableau* deze vijf in de plaats kwamen: volstrekte vrijheid van scheepvaart op de Schelde, vrije vaart van uit de havens der Zuidelijke Nederlanden op de beide Indiën, vrijheid voor den Keizer, om de in- en uitgaande rechten te bepalen naar zijn goedvinden, slechting der vier Scheldeforten en beperking van Staats-Vlaanderen binnen de grenzen van 1664. En dit alles als volstrekt laatste besluit, dat door Hun Hoog Mogenden zeker zal aangenomen worden, bizonder blijk als het is van 's Keizers goedwilligheid te hunnen opzichte. Zoo zeker is hiervan de Keizer, dat hij van nu aan de vaart op de Schelde reeds werkelijk als vrij beschouwt en een beleediging van zijn vlag op dien stroom zal aanmerken als een oorlogsverklaring en formeele daad van vijandelijkheid[2]. Den 25sten Augustus maakte een onzer gemachtigden te Brussel, Lestevenon van Hazerswoude, de tijding in den Haag bekend. Hij en zijn collega's hadden vertoond dat de beraadslaging over zulk een voorstel tijd vorderde, en tegen overijling van 's Keizers zijde gewaarschuwd. Nog een korten tijd, had Belgiojoso beloofd, zou hij met de uitvoering van zijn ontvangen bevelen wachten.

Lestevenon kwam aan laat op den avond; de regeeringscol-legiën waren niet meer vergaderd. Terstond werden de Staten-Generaal en de Raad van State bijeengeroepen, en nog den eigen avond werd naar Lillo bevel gezonden het doorvaren van keizerlijke schepen met geweld te beletten. De vice-admiraal Reynst vertrok naar Zeeland, om het bevel op zich te nemen over de daar aanwezige oorlogsschepen. Den 31sten Augustus werd het bevel aan den kommandant van Lillo nog eens bevestigd, maar den 13den September op aandrang van Frankrijk weer ingetrokken; men zou dus de schepen eerst tegenhouden bij Saaftingen, op grondgebied dat door den Keizer nimmer aan de Republiek betwist was. Op voorstel van den Kapitein-Generaal waren intusschen alle regimenten aangeschreven zich marschvaardig te houden. Den 30sten Augustus werd een volstrekt weigerend antwoord op de laatste brusselsche memorie gearresteerd. De Keizer diende bij zijn vorige pretensiën te

1) Vergennes aan Bérenger, 19 Augustus 1784.
2) *Jaarboeken* 1785, blz. 159-162.

blijven; voor zoover hij de Staten van haar gegrondheid overtuigen kon, zou hij hen bereid vinden er aan toe te geven[1)]. De betrekkelijke kortheid en groote beslistheid van dit antwoord maakten eenigen indruk in Europa; men was er aan ontwend, van de Staten Generaal zulk een mannelijk woord te hooren[2)]. Wij zouden de beraadslagingen willen volgen die bij deze gelegenheid gehouden moeten zijn, maar naar men weet zijn deze

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 163-168.
2) 's Keizers opeisching van de vrije vaart op een door zijn gebied stroomende rivier trok in deze dagen van geestdrift voor het natuurrecht sterk de aandacht en werd door rechtsphilosophen van naam met kracht verdedigd: zoo door Linguet in de *Annales politiques, civiles et littéraires du XVIIIme Siècle*, tomes XI et XII; en door prof. Schlettwein te Giessen (*Die Gerechtigkeit und das allgemeine europaeische Staats-Interesse bey dem Streit ueber die Oeffnung der Schelde*, Gieszen 1785). Maar het was Keizer Jozef die het natuurlijk recht opeischte, en Keizer Jozef bleef voor de opinie der geavanceerden in gansch Europa, trots al zijn philosophie en 'lumières', de incarnatie van den despoot. De wrevel tegen het vorstelijk absolutisme, thans zoo zonder inachtneming van vormen uitgeoefend ten nadeele van een zwakken en om zijn naam van republiek zekere populariteit genietenden staat, was nog veel algemeener dan de sympathie voor de opening der Schelde als abstract denkbeeld. Hieraan is dan ook de opgang toe te schrijven van Mirabeau's oppervlakkig maar inflammatorisch tegenschrift tegen Linguet: *Doutes sur la liberté de l' Escaut réclamée par l' Empereur* (à Londres, 1785). 'Mirabeau's Schrift (verhaalt ons Dohm die dit een en ander beleefde) machte groszen Eindruck und wurde überall mit Begierde gelesen. Sie verdankte dies nicht einer gründlichen Entwicklung des Gegenstandes, nicht der Bündigkeit ihrer Beweise und einem logisch zusammenhangenden Raisonnement, sondern vielmehr dem mit damals noch ungewöhnlicher Kühnheit ausgedruckten Hasz ungerechter Vergewaltigungen, und der Feuerliebe der Freiheit. Die allgemeine Stimmung war gegen die gewaltsame Unterdrückung eines Volkes dasz durch Fleisz und Thätigkeit seinen Wohlstand erworben hatte; sie war gegen die Eigenmacht, die frech erklärte, Verträge nicht länger halten zu wollen, als es ihr gut dünke. Weil Mirabeau für diese Stimmung schrieb, fand er allgemeineren Beifall, als sein Gegner.' Mirabeau zeide den Belgen gaarne vrijheid van handel toe, als zij eerst maar het oostenrijksche juk afschudden en zich naar het voorbeeld van de Amerikanen tot een vrije natie verklaarden. 'Gewisz war er hierzu von keiner Seite beauflragt, und sehr natürlich muszten diese höchst unschickliche und ungerechte Aufforderung, so wie die harten und feindseligen Aeusserungen, welche Mirabeau sich gegen den Kaiser erlaubte, den französischen Hof bewegen, Mirabeau's Schrift öffentlich zu verbieten, wenn gleich es wahr seyn mag, dasz eben dieser Hof ihn veranlaszt habe, die Sache Hollands gegen Linguet zu vertheidigen' (Dohm, *Denkwürdigkeiten* II, 206). - De Belgen zelf waren in 1784 reeds zóózeer tegen den Keizer ingenomen, dat zij zijn nederlaag hoopten, al kwam hij voor hun belangen op. Their leanings are all french, and they think their Interests so blended with those of France, that they would be very sorry to purchase the advantages which would arise to them from the free Navigation of the Scheldt, at the risk of a Rupture with that Country (Sir James Harris na een oponthoud te Brussel en Antwerpen op zijn doorreis naar de Republiek, aan Lord Carmarthen, 7 December 1784; Record Office). - Dit alles kwam de Republiek ten voordeele, die in meer normale omstandigheden zeker weinig instemming zou hebben gevonden voor haar pogen om een zoo verouderd voorrecht als dat der volstrekte sluiting van de Schelde te behouden.

voor ons verloren gegaan: slechts van de uitkomsten werd aanteekening gehouden. Doch van ter zijde vernemen wij van oneenigheid te dezer zake niets. Voor het eerst na langen tijd werkten Holland en de landprovinciën, Van Berckel en de Prins van Oranje, eendrachtig samen tot bereiking van hetzelfde doel. Toch niet zonder groot wederzijdsch wantrouwen: de Prins was niet zeker dat Frankrijk de patriotten zou toelaten bij hun aanvankelijke kordaatheid te volharden; de patriotten vreesden dat de oranjepartij een oorlog uitlokken wilde om er haar voordeel mee te doen. Maar zij konden nu niet anders: toegeven aan 's Keizers laatste eischen zou den koopmansstand, het toongevende bestanddeel uit de burgerijen der groote hollandsche steden, tot hun onverzoenlijken vijand maken. Hun besluit was dus sinds geruimen tijd gevat, en zij deden verstandig met, eenmaal tot weigeren besloten, het snel en beslist te doen. De Prins mocht geen beter vaderlander schijnen dan zij.

Hun rekening was dat Frankrijk, al waren zij nu voor het eerst op een aangelegen punt Vergennes' raad ongehoorzaam geweest, toch een aanval op de Republiek niet zou gedoogen. Het zou zijn met moeite samengebrachte en onder strijd bijeengehouden partij in de Republiek niet aan vernietiging willen blootstellen. Natuurlijk dat Vergennes, door beide partijen als bemiddelaar ingeroepen, *ons* even goed tot matiging en inschikkelijkheid vermaande als hij het den Keizer deed, maar ging nu de laatste tot vijandelijkheden over, dan zou Frankrijk toch eerder voor den aangevallene partij kiezen dan zich bij den geweldenaar voegen.

Aan een sterk sprekend voorbeeld zien wij hier, hoe de belangen van den handel zich altijd bij de bepaling der staatkunde van de provincie Holland wisten te doen gelden. De regeering der pensionarissen ontkwam aan dien drang al evenmin als eenige andere vóór haar. Juist de kooplieden hadden de fransche partij er boven op geholpen vóór den engelschen oorlog, in den waan verkeerend dat het hollandsche handels- en het fransche staatsbelang zeer wel samengingen. Dat Holland deed wat Frankrijk eischte was toen steeds hun begeeren geweest. Doch zoodra had zich niet de Scheldekwestie in haar laatste, dreigende gedaante voorgedaan, of de kooplieden wilden van geen overgave aan Frankrijk meer weten. Met zijn voorstel eener beperkte handelsvrijheid op de Schelde had Bérenger nergens eer kunnen inleggen. De pensionarissen verwezen hem naar de Amsterdammers zelf. En onder dezen was maar één stem: de

opening der Schelde, onder welke voorwaarden ook, beteekende den ondergang van hun stad. De handel, en dientengevolge de personen die van den handel leven moesten, zouden zich naar Antwerpen verplaatsen[1].

Vergennes, van deze gesteldheid der gemoederen in de Republiek onderricht, drong nu ook niet sterk meer op de beperkte handelsvrijheid aan. Slechts de stellige bevelen aan Reynst, om geen schip door te laten, bleef hij afkeuren: kon men niet in geval het verwachte vaartuig afkwam en niet verkoos terug te keeren met een gemotiveerd protest volstaan?[2]. Belgiojoso had nu aangekondigd dat den 6^{den} of 7^{den} October van Antwerpen en van Ostende te gelijk schepen vertrekken zouden, het eene bestemd om de Schelde af-, het andere om die op te varen; belemmering der reis zou als oorlogsverklaring worden beschouwd. Voor Saaftingen lag een fregat gereed, onder kapitein Van Volbergen; voor Vlissingen lagen andere oorlogsschepen. Werkelijk is nog, na ontvangst van Vergennes' waarschuwing, Van Volbergens last eenigszins gewijzigd: hij zou het vaartuig het doorvaren moeten beletten en het in verzekerde bewaring houden tot nader order, maar alles moest geschieden op de beleefdste wijze, en zonder de allerminste melding te maken van het al of niet gesloten houden der Schelde; in geval van volstrekte onwilligheid van den antwerpschen kapitein mocht hij zijn manschappen op diens schip doen overgaan, ‘doch met alle bescheidenheid, en zonder, zoo het maar eenigszins kan worden vermijd, uit het Kanon of ander Schietgeweer te vuren’[3]. Dit bevel was van den 7^{den} October; de bode die het overbracht was den 8sten des morgens om halfvijf te Bergen op Zoom, maar

1) Bérenger 31 Augustus en 12 September 1784. - Over het onthaal van Vergennes' denkbeeld bij de pensionarissen zijn de uitdrukkingen zoo sterk mogelijk: ils ne reçoivent mes pressantes instances qu'avec un chagrin farouche qui en montre l'inutilité (31 Augustus); ils m'ont fait un accueil morne et presque sévère (12 September).
2) Vergennes aan Bérenger, 30 September 1784. - L'essentiel est d'éviter les voies de fait et de gagner du tems.
3) *Jaarboeken* 1785, blz. 391. - Hoe ooit iemand hieruit een uitdrukkelijk verbod heeft kunnen lezen om van het kanon gebruik te maken, is mij een raadsel. Dat ook de Admiraal-Generaal van wien het bevel afkomstig was en de kapitein die het ontving den zin zoo niet verstonden, blijkt uit de mededeeling namens den eerste aan de Staten-Generaal gedaan door den Griffier: ‘dat Zijne Hoogheid sedert was geïnformeert, dat al ware de voorschreven order aan gemelden Kapitein vroeger ter hand gesteld, het gemelde Vaartuig evenwel waarschijnlijk, uit hoofde van deszelfs sterke vaart, door den harden wind en felle stroom, op geene andere wijze zoude hebben kunnen worden gestopt als nu was geschied.’ (*Jaarboeken* 1785, blz. 393).

werd daar door laag water zoo lang opgehouden dat hij niet voor twaalven aan boord van het fregat kwam. Dienzelfden morgen om 7 uur was reeds de brik *le Louis*, van Antwerpen de rivier afkomend, door een salvo van het geschut gedwongen haar reis te staken. Het schip van Ostende, *l'Attente*, kwam eerst den 15^{den} voor Vlissingen; ditmaal werd er niet gevuurd omdat de gezagvoerder zich niet tegen de aanhouding verzette.

Zou de Keizer zijn groot woord gestand doen, en terugschieten? Aan wie het hooren wilde had hij het verzekerd[1)], en aanvankelijk gedroeg hij zich niet anders of het was hem met die verzekering ernst geweest. Hij was op reis in Hongarije toen het bericht hem bereikte[2)]; ijlings keerde hij naar Weenen, riep Reischach uit den Haag terug en beval dat een corps van 40.000 man (spoedig heette het zelfs 80.000) naar de Nederlanden oprukken zou. De weg van Weenen tot Brussel werd door een zoo aanzienlijke troepenmacht niet in een oogwenk afgelegd, vooral daar de stemming van verscheiden duitsche vorsten zeer anti-oostenrijksch was, en dezen den marsch van het keizerlijke leger eer zouden bemoeilijken dan bevorderen. Dadelijk gevaar was er dus niet; in België lagen maar 8 of 10.000 man; de Republiek kon rustig eenige maatregelen van verdediging treffen. De Scheldeforten en die in Staats-Vlaanderen werden van sterker bezetting voorzien en het omliggende land onder water gezet, tot groote schade van den landbouw op het aangrenzend zoo oostenrijksch als staatsch gebied. Eenige schepen van het eskader van Reynst vatten voor Lillo post. Op voorwaarde dat bij den vrede onmiddellijk weer alle corpsen tot de oude sterkte zouden worden teruggebracht, stemde Holland toe in een vermeerdering der infanterie met 11.000 man (20 per compagnie), en der ruiterij met 1000 man, alles binnen het kader der bestaande regimenten; een besluit dat gemakkelijk te nemen was, maar niet met de vereischte snelheid kon worden uitgevoerd. Tegen 's Keizers huzaren, uhlanen en pandoeren, wier talrijkheid en wreedheid de faam zeer vergrootte, meende men bovendien behoefte te

1) B.v. aan Catharina II, 4 October 1784, bij Von Arneth blz. 234.
2) Sedert Dobm (*Denkwürdigkeiten* II, 219) haar oververtelde heeft de anecdote vrij algemeen geloof gevondeu, dat Jozef de tegenwerpingen van Kaunitz, die hem zijn onderneming afried, beantwoord zou hebben met een: ‘sie werden nicht schiessen’, en nu van zijn minister te hooren kreeg: ‘sie haben doch geschossen’. - Ranke (*die deutschen Mächte und der Fürstenbund*, blz. 141) wijst er op dat Keizer en minister in deze dagen niet mondeling met elkander verkeerd kunnen hebben, en deelt mede dat in de hem onder de oogen gekomen Weener archiefstukken van een afwijkende meening van Kaunitz over het Scheldevraagstuk niets blijkt.

zullen hebben aan eenige corpsen lichte ruiterij; tal van aan-biedingen kwamen daartoe in, van welke een enkele al dadelijk aangenomen werd, die van den Rijngraaf van Salm, kolonel in onze dienst, korten tijd geleden uit Parijs overgekomen waar hij zich lang had opgehouden en machtige vrienden telde. Op in het oog loopend voordeelige voorwaarden[1)] mocht deze een corps werven van 1800 huzaren en jagers, dat ook na den vrede zij het dan gereduceerd, zou blijven bestaan[2)]. Verder trachtte men tijdelijk regimenten over te nemen van duitsche vorsten: zoo vertrok prins Frederik van Hessen-Kassel, generaal in onzen dienst, naar zijn vaders residentie om een deel van diens troepen voor de Republiek te leen te vragen, waar hij niet in slaagde: de landgraaf zijn vader had een subsidie-tractaat met Engeland, dat hem verbood zijn troepen aan een andere mogendheid te leenen. Weinig beter succes had de Rijngraaf van Salm, die in November en December verschillende duitsche hoven afreisde: de vrees voor het keizerlijk geweld deed veel vorsten bezwaar maken; anderen, als Karel August van Saksen-Weimar, wilden hun troepen houden omdat er groote gisting was in het Rijk zelf. Slechts bij zeer kleine potentaten (Waldeck, Mecklenburg-Strelitz, Lippe-Bückeburg) slaagde hij; zijn

1) Zoo waren de aanritsgelden hooger, de soldij even hoog gesteld als voor de bestaande ruiterij, wat veel nijd opwekte tegen den Rijngraaf. Uit aanritsgelden en soldij moest de bewapening bekostigd en onderhouden worden, en deze was bij de bestaande ruiterij veel zwaarder dan bij de huzaren van Salm.

2) De artikelen 11 en 15 der oorspronkelijke capitulatie hielden in, dat de chef van het corps altijd genomen zou worden uit het rijngraaflijk huis van Salm, en dat het na den vrede voor niet meer dan de helft zou worden afgedankt. Blijkbaar hebben de driemannen van de gelegenheid willen gebruikmaken om zichzelven voor de toekomst een lijfwacht te bezorgen. Om de sterke oppositie echter, ook van patriotsche zijde (want de Rijngraaf was hier te lande in 1784 nog een vrij onbekend persoon, en niet ieder patriot was van zijn intieme verstandhouding tot het driemanschap ingelicht, zooals o.a. blijkt uit de bedenkingen door Capellen van de Marsch geopperd in de Staten van Gelderland, *Jaarboeken* 1784, blz. 1822), schrapte men het elfde artikel en wijzigde het vijftiende in dezer voege, dat de Staten-Generaal vrij bleven in vredestijd het corps aan te houden of niet, maar dat de officieren in geval van afdanking recht hadden op plaatsing bij het gewone leger van den staat. - Op veel minder voordeelige voorwaarden en zonder kans van aangehouden te worden na den vrede, werden achtereenvolgens nog in dienst genomen een brigade van 3000 man hessische troepen (één regiment lichte cavalerie en twee regimenten infanterie), geleverd door prins Christiaan Lodewijk van Hessen-Darmstadt, en kleinere benden jagers te voet en te paard, aangeboden door de kolonels Mattha en Sternbach en de kapiteins Meyern, Weissenberg en de Lega. - De namen van hen wier aanbiedingen men afwees vormen een curieuse lijst: er komen zoowel prinsgezinde officieren (Bigot, Van Rechteren Limpurg), als later berucht geworden fransche avonturiers op voor, zooals de markies de Favras en de uit het complot tegen den Dikken Hertog bekende baron d'Arros.

eigen corps wierf hij intusschen in het Mecklenburgsche en in Zweedsch-Pommeren. Het best van al werden onze voorslagen nog ontvangen aan het hof te Bonn, bij 's Keizers eigen broeder Maximiliaan, keurvorst van Keulen en prins-bisschop van Munster, die bereid gevonden werd een in 1782 met de Republiek gesloten subsidie-tractaat te bevestigen en uit te breiden: wij zouden zijn troepen wel niet tegen den Keizer mogen gebruiken, maar omgekeerd zou hij geen soldaten ter beschikkingmogen stellen van een andere mogendheid dan de Republiek, noch tegen haar in eenig verbond treden met wien ook (30 October 1784)[1]. Tegen een aanval van de oostzijde, waar behalve Munster en Keulen voornamelijk Pruisen aan ons grensde dat natuurlijk aan geen keizerlijke troepen doorgang verleenen zou, waren wij dus vrijwel beveiligd.

Behalve soldaten hadden wij ook een veldoverste noodig. De Prins was nimmer in het vuur geweest en buitendien niet tot bevelhebber gevormd; een veldmaarschalk hadden wij niet meer, en geen der aanwezige hoofdofficieren kon er voor in aanmerking komen. Verschillende fransche kolonels boden zich bij Brantsen aan, ook vier generaals: Martanges, Maillebois, Montaigu en Luckner. Uit dit viertal stond de eerste bij deskundigen volstrekt niet te goeder faam bekend, maar schijnt het sterkst voor zijn benoeming geïntrigeerd te hebben en was den driemannen warm aanbevolen door zijn vriend den Rijngraaf van Salm. Zij spraken hem dan ook het meeste voor, in een overlegging die zij op het eind van November over de beste keus uit het fransche viertal hielden met den Prins. Deze toonde zich met de zaak zeer verlegen; hij zou goede vrienden onder de eigen officieren der Republiek moeten teleurstellen, en het leger was niet zeer ingenomen met de keus van een fransch bevelhebber[2]. Hij zocht uitvluchten: de bekwaamheden van de voorgestelde candidaten, met name van Martanges, waren hem geheel onbekend, en bovendien scheen hem hun katholicisme een bezwaar[3]. Er stak achter dat de Prinses met zijn medeweten haar oom had verzocht een of meer pruisische generaals

1) *Jaarboeken* 1784, blz. 1711.
2) Thulemeyer 3 December 1784.
3) Bérenger 2 December 1784. - Vergennes liet zich tegenover den pruisischen gezant, Von Goltz, uit: ‘qu'il avoit été bien surpris de ce que les patriotes hollandoïs avoient demandé pour général M. de Martanges qui étoit un intriguant sans capacité et sans réputation; qu'ils feroient mieux de demander au Roi le Comte de Maillebois.’ - Hertzberg aan de Prinses, 6 Januari 1785.

af te staan[1)], en dat zij nog op antwoord wachtte. Eenige dagen later kwam het aan: de koning schreef dat het niet op *zijn* weg maar op dien van Lodewijk XVI lag een generaal te leenen en ried den Prins aan Maillebois te nemen, dien hij van het viertal fransche candidaten den bekwaamsten achtte. Deze had de beide groote oorlogen van het midden der eeuw niet zonder roem medegemaakt, en genoot nog steeds in het fransche leger een goede reputatie, maar had onaangenaamheden met den tegenwoordigen minister van oorlog. Hij was al op jaren, maar nog zeer wel in staat het bevel te voeren. De Prins stelde nu zelf zijn benoeming tot generaal der infanterie voor in het Secreet Besogne. Den 13^{den} December werd Brantsen gemachtigd hem het aanbod te doen; hij verklaarde zich bereid, mits hem werd toegezegd 'dat wanneer Hunne Hoog Mogenden tot eene promotie van Veldmaarschalken mogten gelieven over te gaan, hij in dezelve gecomprehendeert zoude zijn'[2)]. Ook zou hij een corps lichte troepen aan den staat leveren, 2100 man voetvolk en 960 jagers te paard, en wanneer dit afgedankt mocht worden, aanspraak hebben op een regiment infanterie of dragonders. In Maart 1785 is hij daarop naar de Republiek vertrokken in gezelschap van 150 fransche officieren die in zijn legioen zouden dienen.

Aan maatregelen van tegenweer lieten het dus de pensionarissen niet ontbreken. Toch was er weinig hoop dat de Republiek, aan eigen krachten overgelaten, den Keizer zou kunnen weerstaan. Natuurlijk had zij zich onmiddellijk tot Frankrijk om hulp gewend, en in haar grooten nood ook tot Pruisen, in weerwil van het wantrouwen dat de patriotsche regeering tegenover dezen laatsten staat gevoelde en van de hooghartigheid waarmede zij dien steeds bejegend had. Maar Frederik de Groote hield zich uiterst teruggetrokken: hij had aan de Republiek geen verplichting hoegenaamd, en liet het gaarne aan Frankrijk over haar te helpen[3)]. Hij hoopte dat nu eindelijk de breuk tusschen

1) De brief waarbij zij dit deed en het antwoord er op zijn niet voorhanden, maar uit de wél bewaarde brieven blijkt voldoende wat in den tekst is opgenomen. Dohm (II, 228) verzekert dat de Prinses om Möllendorf verzocht had, die voor een van de eerste veldheeren van Europa gold. In de stukken die nog over zijn wordt geen bepaalde naam genoemd, b.v. de koning aan Finckenstein, 22 November: 'les Hollandois veulent avoir des Généraux et tout plein d'autres choses;' - de Prinses aan Hertzberg, 7 December: 'j'avois suplié Sa Majesté de nous indiquer des officiers de mérite.'

2) Brantsen 28 December 1784 (Rijksarchief).

3) Je conviens que si dans le moment la France ne soutient pas la garantie du Traité de Munster, elle se perd de réputation. Non moi, ma chère Enfant; je ne suis l'allié ni de la France ni de la Hollande.... Je crois bien que les Hollandois seroient bien aise que je me battis pour eux, mais je n'aime point à faire le Don Quichotte...., et cela pour cette République qui s'est montrée en toute occasion partiale pour l'Autriche, et qui encore durant la guerre de sept ans lui a avancé des sommes considérables. - Frederik de Groote aan de Prinses, 21 October en 11 November 1784. - In parlementaire bewoordingen werd hetzelfde ten antwoord gegeven aan onzen gezant te Berlijn.

Frankrijk en Oostenrijk onvermijdelijk worden zou, en wilde zijn hulp zoo duur mogelijk aan Frankrijk verkoopen; daarom schonk hij haar niet weg om godswil aan de Republiek. Juist in deze dagen bevond zich zijn broeder, prins Hendrik, te Parijs, en te Berlijn wachtte men af welke voorstellen de fransche regeering dezen zou medegeven. De Rijngraaf van Salm, die zich van den Haag allereerst naar Berlijn begeven had en het officieele aanzoek der Republiek om 's konings tusschenkomst en steun nader aan kwam dringen, vond wel bij Hertzberg eenig gehoor, maar toen deze bij den koning op een bemiddeling zinspelen durfde waaraan Pruisen deel zou nemen, en aanbeval te Weenen een woord van waarschuwing te doen vernemen, werd hij ruw teruggewezen[1]. Een uitnoodiging door den franschen zaakgelastigde overgebracht, om zich aan te sluiten bij een krachtige verklaring namens Lodewijk XVI te Weenen afgelegd, had even weinig gevolg: Frederik wilde, vóór hij zich blootgaf, eerst Frankrijk met den Keizer zien breken[2].

Het scheen er inderdaad een oogenblik na aan toe dat dit gebeuren zou. Er was wel een oostenrijksche partij aan het fransche hof, die zich om de koningin, zuster van den Keizer, vereenigde, maar Vergennes had tegen haar den steun der openbare meening, en hij behield het volle vertrouwen van den koning, zoodat hij aan een complot, in dezen tijd gesmeed om hem ten val te brengen, ontkwam en daarna te onbeschroom-

1) De koning aan Hertzberg, 30 November: Jusqu'ici l'alliance de la France et de l'Autriche n'est point rompue, et la France veut se servir de nous, comme d'un épouvantail de Sainte-Geneviève, pour obliger l'Empereur de plier sous ses volontés, mais cela fait, elle nous plantera la, et nous laissera sans alliés comme nous sommes actuellement. Ainsi j'attendrai tranquillement quelle sera la réponse de l'Empereur à la Cour de Versailles, et ce sera sur celle-là que je reglerai mes mesures.... Ne croyez pas que dans ce moment-ci un Congrès à tenir fut aussi favorable que celui de Teschen. Il est vrai que vous avez beaucoup brille là, mais ici le cas n'est pas semblable.... (het volgende eigenhandig:) Vous allez trop vite Monsieur. Vous ne penssez qu'à faire le Role de Médiateur, mais je ne fais pas un pas en avant sans un traite conclu avec tous les avantages que nous devons prétendre. Federic.

2) Antwoord aan den franschen zaakgelastigde, 1 December: .... que s'il falloit d'autres déclarations [dan die van Frankrijk zelf] à la Cour de Vienne, elles exigeroient un concert préalable et plus particulier entre S.M. et la Cour de France.

der zijn gang durfde gaan. Na het kanonschot op de Schelde was de opwinding een oogenblik zeer groot, zoodat Vergennes in den Conseil du Roi zelfs tegen overijling meende te moeten waarschuwen. Een oorlog tegen den Keizer te voeren beteekent het bondgenootschap van Pruisen te aanvaarden, heet het in een advies van hem van den 14den October, en zulk een on-staatkundige verbintenis dient vermeden. Dus wachte de koning af of de Keizer inderdaad ter wraakoefening een leger zenden zal. Zoo ja, dan moeten troepen bij eengetrokken worden aan de fransche noordgrens. Eerst als ook dit niet helpt, en de Keizer werkelijk met overmacht de Republiek aantast, mag de alliantie van 1756 worden opgegeven, en daarmee de algemeene oorlog ontketend worden, die voor Frankrijk uiterst kostbaar zijn zal: Pruisen en Sardinië kunnen ten allen tijde tegen den Keizer in dienst genomen worden, maar moeten met subsidiën worden betaald en met hulpcorpsen ondersteund; al dadelijk zullen 60.000 Franschen beschikbaar moeten zijn voor den oorlog in de Zuidelijke Nederlanden, 40.000 aan den Rijn, en even zooveel in Italië. Al schijnt de engelsche regeering voor het oogenblik van de uitputting van haar land overtuigd, de haat van het engelsche volk tegen het fransche is zóó groot, dat het parlement mogelijk de regeering dwingen zal aan den oorlog deel te nemen, aan de zijde van Oostenrijk en Rusland. Een zee- en een landoorlog tegelijk te voeren loopt voor Frankrijk ongelukkig af: de ervaring van 1763 leert het. Daar is brandstof opgehoopt, vooral in Oost-Europa, voor een oorlog van langen duur; Turkije en Zweden zullen er in betrokken raken, in geen twee of drie jaren zal hij afloopen. Geldgebrek zal weer tot een weinig eervollen vrede noodzaken, als reeds zoo dikwijls is gebeurd[1].

Het programma, in het begin van dit stuk aangegeven, is trouw gevolgd. Wij vinden het nog nader ontvouwd in een

1) Si c'est une erreur de paroitre quelquefois négliger des intérèts de quelque considération, c'en est une autre bien plus capitale d'entreprendre au dela de ses forces et de finir par mettre à découvert l'épuisemeut de ses moïens et son impuissance. Ce que dans le premier cas une puissance perd en opinion, elle le regagne bientôt par la réalité des forces qu'elle conserve. Il n'en est pas à beaucoup près de même dans le second cas, où l'opinion de la puissance réelle s'ensevelit avec la considération. La guerre qui a fini en 1763 est une excellente raison qu'on ne peut trop souvent se rappeler. - Het geheele zeer uitvoerige en voor de kennis van Vergennes' staatkunde merkwaardige advies is, onder den titel van *Observations sur le coup de canon tiré sur l'Escaut*, en onder den verkeerden datum van 14 November, afgedrukt bij de Ségur, *Politique de tous les Cabinets de l'Europe*, III, 208.

tweede advies van Vergennes, van den 5den November. Hij raadt een hernieuwd aanbod van bemiddeling aan, onder bedreiging van vijandelijkheden als de Keizer zijn opzet tegen de Republiek volvoert. In het aanbod moet uitgedrukt staan, dat de koning in geen geval op zich neemt de Hollanders tot het openen van de Schelde te vermanen. Het invallend wintergetijde doet den Keizer een uitnemend voorwendsel aan de hand, om den marsch zijner troepen naar de Zuidelijke Nederlanden te staken. De Keizer stoft nu wel dat hij een bedreiging van Frankrijk met het zenden van een dubbel getal troepen zal beantwoorden, maar hij zou er zijn erflanden voor moeten ontblooten en durft dit niet te doen uit vrees voor Pruisen. Van de waarschuwing aan 's Keizers adres zal men Pruisen behoorlijk dienen in te lichten, en het uitnoodigen moeten de zijne daarbij te voegen[1].

Den 20sten November vertrok de fransche waarschuwing naar Weenen, geheel volgens Vergennes' advies ingericht. De Republiek heeft slechts 's Keizers laatste voorstel afgewezen dat in de plaats gekomen is voor de eischen van het *Tableau*; tegen dat stuk zelf heeft zij nog slechts bezwaren ingebracht, die het aan den Keizer staat te beantwoorden. Van de gegrondheid zijner aanspraken zal noodzakelijk de beslissing moeten afhangen. Een aanval op de Republiek zal Frankrijk niet dulden[2]. - Tegelijk met deze waarschuwing werden voorloopige bevelen gegeven tot het samentrekken van observatielegers in Fransch-Vlaanderen en in den Elzas, maar met de uitvoering werd gewacht tot het antwoord van den Keizer bekend zou zijn.

Een eigenlijk ministerieel antwoord heeft Jozef er niet op doen geven, maar in zijn particuliere brieven aan Lodewijk XVI sprak hij dikwijls over de zaak, en steeds op zeer dreigenden toon. De opening der Schelde, erkent hij in een schrijven van 20 November, was slechts als equivalent geëischt en kon dus geweigerd worden. Maar na de beleediging van zijn vlag nam hij met voldoening aan de eischen van het *Tableau* niet langer

1) Cette démarche n'a rien de contraire à l'alliance que Sa Majesté est dans l'intention de conserver avec la Maison d'Autriche, mais ce seroit une pierre d'attente placée pour le cas où celle-ci viendroit elle-même à manquer à l'alliance. - Ook dit advies is gedrukt, onder de bijlagen achter een uit de *Revue Historique* van 1880 en '81 overgedrukt artikel van Tratchevsky, *la France et l'Allemagne sous Louis XVI*. - Slechts de overdruk heeft de bijlagen, maar komt in geen onzer bibliotheken voor.

2) Flassan VII, 403.

genoegen: de Republiek zou bovendien de krijgstoerustingen moeten vergoeden waartoe zij hem genoodzaakt had[1]. Geen sprake dus van een hernieuwd onderzoek naar de gegrondheid van 's Keizers eerste vorderingen. En intusschen waren, zoo al o-geen 80.000 en zelfs geen 40.000 man, dan toch verscheiden regimenten naar de Zuidelijke Nederlanden op marsch en naderden gedurig meer de Rijnstreken, terwijl Frankrijk, met berooide schatkist, inderdaad tot een oorlog niet gereed was. Het had zich tamelijk bloot gegeven door zijn dreigende verklaring, en zou niet gaarne in de noodzakelijkheid worden gebracht, zijn woord aan de Republiek gestand te doen.

Maar de barsche Keizer bedoelde eigenlijk geen oorlog. Hoe zonderling het schijnen moge, juist nu hij zoo ijverig trachtte de waarde van zijn belgische bezitting te verhoogen, 't zij door het openen van een weg naar zee, 't zij door aanhechting van Maastricht, onderhandelde hij tevens over de opdracht van datzelfde land aan een ander huis.

Sedert lang poogde hij de oostenrijksche macht in het Duitsche Rijk uit te breiden: wij weten hoe hij in 1778 had beproefd een deel van Beieren te verwerven, maar hierin niet was geslaagd. Frankrijk en Rusland waren toen aan het plan vijandig geweest, en hadden de uitvoering er van verhinderd. Sedert had Jozef zijn voornemen niet opgegeven, maar zich tegen een nieuwe teleurstelling trachten te verzekeren door een eng verbond te sluiten met Rusland. Hij had Catharina hulp aangeboden tegen de Turken, haar in staat gesteld de Krim in te lijven, en in ruil haar toestemming bedongen in een toekomstige uitbreiding der oostenrijksche monarchie in Midden-Europa[2]. Hij beoogde thans een ruil van gansch Beieren (met de Boven-Palts) tegen de Zuidelijke Nederlanden, die tot een koninkrijk Bourgondië zouden worden verheven, en overgedragen aan den keurvorst van Beieren, Karel Theodoor. Eerst in 1778 door erfenis in het bezit van zijn keurvorstendom geko-

1) Après le refus absolu de la compensation que j'avois proposée, il ne me reste qu'à en revenir à mes prétentions et griefs détaillés dans le Tableau Sommaire que je leur ai fait communiquer, et de m'en faire raison de force. Il faut donc dans les termes où l'on est actuellement de deux choses l'une; ou il faut que l'on me satisfasse sur toutes mes prétentions et que l'on me rembourse les frais de Guerre, ou que l'on consente à la compensation que j'ai offerte. Dans l'un et dans l'autre cas je me tiendraí pour satisfait et ne prétends rien au delà.... Votre tendre beaufrère et ami, Joseph. - (Copie de la réponse de l'Empereur au Roi, du 20 novembre 1784, in de *Correspondance de Hollande*, 560, Affaires Etrangères te Parijs).

2) Hiervóór, I, 302.

men[1)], voelde deze zich er nog altijd een vreemdeling. Het klein-Versailles dat hij te Mannheim had verlaten, vond hij te München niet terug, en zijn nieuwe onderdanen waren te strengkatholiek en streng-duitsch dan dat hij het er vermocht te scheppen. Van moederszijde van de Arembergs afstammend en in de nabijheid van Brussel geboren, zou hij zich als koning van Bourgondië, in wereldscher omgeving dan te München en met ruimer inkomsten dan hij daar genoot, zeer wel op zijn plaats gevoelen. De keizerlijke gezant die in Augustus 1784 aan zijn hof verscheen om de zaak in te leiden, vond dus een gretig gehoor. Jozef stelde anders bezwarende voorwaarden: de beiersche schuld wilde hij niet overnemen, en de provinciën Luxemburg en Namen voor zich behouden. Doch ook na aftrek van de inkomsten van die gewesten en van de rente der beiersche staatsschuld bleef er voor Karel Theodoor nog een rijk overschot. Hij weigerde niet; gaf toch ook niet heel en al toe: een verdrag in den vorm wilde hij nog niet teekenen. Want hij was kinderloos; de Keizer moest dus ook de toestemming hebben van zijn naasten erfgenaam, hertog Karel van Palts-Tweebruggen, die met hem, den keurvorst, in onmin leefde en bij wien dus zijn woord niets uitwerken zou, en toch was zonder de toestemming van dien erfgenaam aan uitvoering van het plan kwalijk te denken.

Die hertog met zijn kleine gebied was door zijn aanspraken op een groot keurvorstendom een gewichtig persoon in het toenmalige Duitschland. In 1778 had hij zich tegen den gedeeltelijken afstand van Beieren verzet, en sedert was hij steeds in de engste verstandhouding gebleven met Frankrijk en Pruisen, die om strijd zich van een vorst trachtten te verzekeren dien zij te eeniger tijd tegen de plannen des Keizers zoo dringend zouden kunnen noodig hebben. Frankrijk had hem natuurlijk het meeste kunnen bieden, en door een ruim jaargeld zich een recht verworven op zijn mededeelzaamheid. Wat men dus den hertog toevertrouwde, zou binnen weinige dagen te Versailles bekend zijn; het scheen den Keizer een korter weg, zich onmiddellijk tot Frankrijk te wenden.

Hoe grepen thans de schijnbaar tegenstrijdigste bemoeiingen der oostenrijksche staatkunde in één. De verbrokkelde, op zoo veel punten kwetsbare, zoo onderscheiden belangen in zich vereenigende oostenrijksche monarchie kon nimmer zoo recht op

1) Hiervóór, I, 128.

haar doel afgaan als andere mogendheden. De strijd tegen de Republiek, hoewel onafhankelijk van het beiersche ruilplan aangevangen en in zijn innerlijk wezen de voortzetting door een onstuimig en weinig ontziend vorst van het natuurlijke streven van al Jozefs voorgangers sedert den utrechtschen vrede, werd thans aan het hoogere belang ondergeschikt gemaakt, of liever was dit reeds sedert eenigen tijd. De wijze waarop hij de opening van de Schelde geëischt, en de toerustingen waarmee hij het kanonschot voor Saaftingen beantwoord had, waren vooral dáárop berekend geweest, Frankrijk in zoo groot mogelijke beduchtheid voor een oorlog te brengen; er kan daaraan geen twijfel zijn, want Jozef zelf schrijft het aan Catharina[1]. De toestemming in den beierschen ruil moest Frankrijk een welkome uitredding voorkomen: kwam België alleen te staan als zwakke staat die noch door Frankrijk noch door de Republiek behoefde te worden ontzien, de Scheldekwestie en die betreffende Maastricht zouden vanzelf vervallen en Frankrijk behoefde zijn alliantie met de Republiek geen oogenblik langer uit te stellen. Het zou eensklaps uit zijn moeilijke positie zijn gered, en mogelijk Luxemburg en Namen als prijs kunnen bedingen bovendien.

In December 1784 werd de zaak bij het fransche koningspaar aanhangig gemaakt, buiten het gewone diplomatiek verkeer om. Marie Antoinette was van te voren op de hoogte gebracht, en van haar persoonlijken invloed verwachtte men veel te Weenen. Luxemburg en Namen werden nog niet uitdrukkelijk aangeboden maar toch duidelijk als lokaas voorgehouden. Zij zouden in den ruil niet begrepen zijn; doch waartoe zou de Keizer ze willen behouden? Het bezit van een deel der Zuidelijke Nederlanden zou hem bij voortduring min of meer afhankelijk doen blijven van Frankrijk, alleen in iets mindere mate dan het bezit van het geheel dat tot nog toe had gedaan, en deze verhouding te bestendigen nu er zoo gemakkelijk een eind aan te maken was kon niet in zijn bedoeling liggen. Het heette dat beide provinciën bewaard bleven om ze later tegen Salzburg en Berchtesgaden in te ruilen, geestelijk gebied dat tusschen Beieren en Oostenrijk bekneld lag. Werkelijk waren met deze landen onderhandelingen gevoerd, maar zij hadden nog tot niets geleid; voor een geldsom of voor Frankrijks medeplichtigheid aan 's Keizers verdere ondernemingen, in Italië en tegen de Turken, zou het zoo lang reeds begeerde Luxemburg wel spoedig veil blijken te zijn.

1) Jozef aan Catharina, 28 December 1784, bij Von Arneth blz. 241.

Lodewijk XVI deed niet als zijn voorganger aan een buitenlandsche staatkunde op eigen hand; hij stelde Vergennes van alles in kennis. Het strekt den minister tot eer, dat hij niet in deze val geloopen is, en zeer goed onderscheiden heeft van welke zijde de ware belangen van Frankrijk het meeste gevaar dreigde. Een aannemen van Luxemburg tot den prijs dien Jozef er voor stelde, zou beteekend hebben dat Frankrijk zijn staatkunde aan die van den Keizer ondergeschikt maakte; het zou tegenover het Duitsche Rijk, tegenover Italië, tegenover de Turken, de oude fransche politiek hebben moeten verzaken. Het zou den Keizer, dien het door de nabijheid en weerloosheid zijner belgische bezitting steeds in zeker bedwang had kunnen houden, de vrije hand moeten laten in Europa, en het voortbestaan der pruisische monarchie zou na een zoo groote machtsuitbreiding van Oostenrijk in dreigend gevaar gaan verkeeren. Frankrijk, niettegenstaande zijn verval, hield althans in Duitschland nog altijd de balans. Die uit de handen te geven voor een enkel geschenk, ware een onwaardige staatkunde geweest. De bestaande machtsverhoudingen in Duitschland bevredigden Frankrijk tamelijk wel: geen versterking, maar ook geen afbreuk der pruisische monarchie lag in Vergennes' plan[1].

Vergennes' gansche beleid in deze aangelegenheid verdient erkenning. Evenmin heftig afwijzen als gaaf toestemmen van Jozefs propositie kwam hem gewenscht voor: men moest den tijd, die voor de overweging van een zoo ingrijpend voorstel veilig geëischt kon worden, gebruiken om althans den Keizer van gedrag te doen veranderen tegenover de Republiek, en wat het antwoord zelve betrof moest men den Keizer naar den koning van Pruisen verwijzen, verzekerd als men was, dat deze ter verhindering van den ruil zijn uiterste krachten inspannen zou. Evenals Frederik de bescherming van de Republiek aan Lodewijk XVI, kon deze het openlijk verzet tegen de inlijving van Beieren aan Frederik overlaten. Toen voor de eerste maal tegenover den koning een woord van het ruilplan gerept was, had Vergennes hem dus doen antwoorden dat hij op het eerste gezicht er niets in opmerkte dat met Frankrijks belangen streed, maar dat de zaak allereerst het Rijk aanging, en vooral een zijner voornaamste leden, den koning van Pruisen. Een brief uit Weenen van 17 December aan de koningin, waarin uitdrukkelijk in ruil voor Frankrijks medewerking aan het voor-

1) Hiervóór, I, 354.

gestelde plan de belofte gedaan werd dat de Keizer van de Republiek niets meer dan een openbare verootmoediging vorderen zou[1)], bracht in dit antwoord geen verandering. De zaak werd in den ministerraad behandeld[2)], met dit gevolg dat de koning zijn eerst mondeling aan Mercy medegedeeld gevoelen nog eens in schrift herhaalde, en inlichting verzocht van de wijze waarop de Keizer zich voorstelde dat zijn denkbeeld te Berlijn kon worden aannemelijk gemaakt. Vóór de ontvangst van die inlichting wilde hij noch bij Frederik, noch bij den hertog van Tweebruggen het plan aanbevelen[3)].

Dit antwoord was zoo goed als een aanmaning aan Jozef, om de zaak met Pruisen uit te vechten. Nu Frankrijk het denkbeeld niet aanbeval vorderde de Keizer bij den hertog van Tweebruggen niet in het minst; de onderhandeling werd er voor-hem gedreven door een Rus, Roumiantsev, die den hertog een millioen gulden bood voor zijn bewilliging. Tevergeefs, de hertog weigerde het aanbod niet alleen, maar stelde er ook den koningvan Pruisen en daarmee de gansche wereld van in kennis. De sensatie was allerwegen groot, niet het minst onder de kleinere vorsten van het Duitsche Rijk. In de duitsche gemoederen had het in de laatste decenniën sterk gegist; daar was een duitsche beschaving herleefd, en met haar de duitsche rijksidee. De verdere ontbinding van het oude lichaam tegen te gaan, het in zijn hoogheid en rechten te herstellen en tot een steun te doen strekken van zijn zwakkere leden tegen den landhonger en eigendunk der oostenrijksche monarchie, die, half buiten Duitschland staande, het gebouw harer eigen grootheid uit het puin des Rijks op te trekken zocht, dit waren aan de kleine vorstenhoven, centra van het weder ontwaakte duitsche leven, gansch geen ongewone voorstellingen in den laatsten tijd. De pruisische macht stond van deze jong-duitsche beweging nog ver verwijderd onder Frederik de Groote: het hof, de akademie van wetenschappen, het tooneel, alle meest beschaafde kringen spraken nog fransch te Berlijn, de nieuwere duitsche letterkunde was

1) Zie Ranke, *die deutschen Mächte*, blz. 145.
2) De adviezen der ministers zijn gedrukt bij Tratchevsky, *la France et l'Allemagne sous Louis XVI*, afzonderlijke uitgaaf.
3) Lodewijk XVI aan Jozef II, 6 Januari 1785. - Daar Ranke wel steeds 's Keizers aanbiedingen aan Frankrijk vermeldt, maar zich minder uitlaat over de antwoorden die er op gegeven zijn, en mij (onder verbetering) tegenover de staatkunde van Vergennes in dezen daardoor lichtelijk onbillijk schijnt, heb ik dit schrijven als Bijlage I, 1 opgenomen.

er nog te nauwernood doorgedrongen. Ook het onbestemde enthousiasme voor de duitsche rijksidee had Pruisen gansch niet aangegrepen, dat evenals Oostenrijk een doel had in zichzelf. Maar het kwam thans Pruisen ten goede. Dikwijls was in de laatste jaren het denkbeeld geopperd van een duitsch vorstenverbond tot handhaving van de rechten des Rijks; hertog Karel August van Saksen-Weimar had er den pruisischen troonsopvolger voor zoeken te winnen, die, met den toongevenden kring van Frederiks generaals en ministers min of meer in onmin geraakt, een meer duitsch-patriottisch air aannam dan toen nog voor goeden toon werd gehouden te Berlijn. Van al deze denkbeelden en neigingen nu is in het voorjaar van 1785 door Frederik de Groote op meesterlijke wijze partij getrokken. Hij zelf bracht thans dien begeerden vorstenbond tot stand, zóó, dat hij een bruikbaar wapen werd tegen Jozefs plannen. Nog eenmaal, kort voor zijn heengaan, toonde zich de begaafde man in volle kracht, en wist door een snel optreden, onder voor Pruisen zeer gevaarlijke omstandigheden (want Rusland was hem dit jaar beslist vijandig en Frankrijk een lauw vriend), het resultaat van zijn staatkunde en krijgstoerusting van 1778 ongeschonden te bewaren.

Frederik achtte een verbond noodig, dat niet slechts de kleine meer door beschaving dan door macht indrukwekkende staten, maar allereerst naast Pruisen zelf Hannover en Saksen omvatte, en op zich nam alle leden van het Duitsche Rijk, ook die niet aan het verbond deelnamen, tegen verbrokkeling of saecularisatie van hun gebied te verzekeren en zich tegen verruiling van oude erflanden te verzetten, niet met rijksrechtelijke middelen alleen, maar met alle waarover men beschikte. De overige artikelen, de wetgeving en hooge rechtspraak des Rijks betreffende, stonden er naast als hulde aan de nationale beweging, maar waren door Frederik niet bestemd om in dadelijke vervulling te worden gebracht.

Het eerst trachtte de pruisische diplomatie zich van Hannover te verzekeren. De keurvorst van Hannover was tegelijk koning van Engeland, doch de staatsdienst van beide landen zoo weinig ineengesmolten, dat onderhandelingen met Hannover zeer wel mogelijk waren, ook al wilde Frederik zich als te voren van Engeland op een afstand houden. Engeland, dat zijn zoeken naar een bondgenoot op het vasteland toch ook onder Pitt nooit geheel had opgegeven, en bij het telkens mislukken zijner pogingen om de oude vriendschapsbetrekking tot Oostenrijk te

herstellen gedurig op het denkbeeld van een verbond met Pruisen terugkwam, zag de onderhandeling met Hannover niet on-gaarne en vleide zich dat het samengaan in duitsche aangelegenheden het begin zou kunnen zijn van een geregeld overleg in europeesche zaken. George III moedigde zijn toch reeds tot het verbond geneigde hannoveraansche ministers dus nog aan. Ook Saksen was bereid, en zoo kwam in Juli 1785 te Berlijn het verbond tusschen Pruisen en de twee naastgelegen keurvorstendommen tot stand. Spoedig sloten zich andere wereldlijke vorsten aan, als die van Palts-Tweebruggen, Brunswijk, Baden Saksen-Weimar, Saksen-Gotha, Hessen-Kassel; ook een geestelijk keurvorst, de aartsbisschop van Mainz. Jozef moest niet slechts voor ditmaal van den voorgenomen ruil afzien, maar zag voor zijn oogen zich een stevige anti-oostenrijksche organisatie in Duitschland te zamen voegen, die hem verhinderen zou deze of een andere machtsuitbreiding ten koste van het Rijk spoedig weder met kans van slagen te beproeven.

Intusschen had, bij zijn eerste ruchtbaar worden in Januari 1785, 's Keizers ruilplan in de Republiek groot opzien gebaard. Het was den patriotten een verademing. Het publiek gerucht stelde de zaak voor als eene aan wier beslag nog maar weinig ontbrak; aan het bestaan van een uitgewerkt verdrag met Karel Theodoor werd niet getwijfeld, ja de couranten deelden er de bepalingen van in bizonderheden mede. Het scheen een zegen des hemels, zóó van den Keizer af te komen. Maar aanstonds wekte het achterdocht, dat Frankrijk over de gansche zaak een volstrekt stilzwijgen had bewaard, terwijl de juist aangekomen markies de Vérac, Vauguyon's opvolger als gezant, toch zeker met zulk een blijde boodschap zou zijn belast geworden wanneer Frankrijk, gelijk de couranten zeiden, het in dezen met den Keizer eens geworden was. Reeds smaalden de prinsgezinden, dat wel België van heer veranderen, maar de Republiek desniettemin de dupe blijven zou: met Luxemburg en Namen had de Keizer Frankrijk omgekocht, en al Jozefs pretensiën zouden met Frankrijks toestemming door den nieuwen landsheer worden overgenomen[1)]. Juichkreet als insinuatie bleken spoedig ongegrond: Vergennes schreef terug dat het plan als opgegeven mocht beschouwd worden, om de moeilijkheden die het ondervond te Berlijn; wat Luxemburg en Namen betrof, zij waren

1) Vérac 28 Januari 1785.

zelfs niet aangeboden geweest, laat staan aangenomen[1]. Maar één brief was niet in staat het droombeeld dadelijk weg te nemen; eerst langzamerhand verzwond dat, en de werkelijkheid scheen er te troosteloozer door. Men moest in deemoed terugkeeren tot de rol die Vergennes ons sedert eenigen tijd voorzeide: de Republiek moest gedeputeerden zenden naar Weenen, om den Keizer haar verontschuldigingen aan te bieden, en, dankbaar dat zij 'althans de Schelde niet te openen hoefde, de onderhandeling weer opvatten op alle punten van het *Tableau sommaire*.

Buiten haar om was weder over haar beschikt. Het oogenblik te baat nemende waarop de Keizer zijn geheim aan zijn zwager geopenbaard had en op Frankrijks beslissing wachtte, had Vergennes hem tot zooveel concessies in zijn geschil met de Republiek bewogen als hij had kunnen verkrijgen zonder in de zaak van den ruil een ander dan een ontwijkend antwoord te geven. Veel was het nog niet, maar toch genoeg om eenig verder succes te doen verwachten. Een eerste onvoorzichtigheid van den Keizer was zijn als dreigement bedoeld schrijven van 20 November 1784 geweest, waarbij hij zich bereid verklaard had van de opening der Schelde af te zien, zoo maar de Republiek aan alle eischen van het *Tableau* voldeed en hem zijn oorlogskosten vergoedde bovendien. Onmiddellijk was Vergennes hierop ingegaan en had beloofd de Republiek te zullen overreden tot hervatting der onderhandelingen op alle punten van het *Tableau*; den Keizer in het redelijke tevreden te stellen zou niet ondoenlijk blijken nu het niet langer te doen was om de opening van de Schelde, en voor de stoutmoedigheid waarmede de Republiek 's Keizers vlag had aangerand, zou zij mogelijk door een eerbiedige bezending naar Weenen verontschuldiging willen doen vragen. De Keizer echter moest beginnen met den verderen aanmarsch zijner troepen te staken. - De groote moeilijkheid zou nu zijn, de Republiek te doen berusten in den afstand van Maastricht, en Vergennes nam zich voor haar hiertoe evenmin te dwingen als vroeger tot de opening der Schelde. Zeer in het geheim had hij de pensionarissen doen polsen, tot welke opofferingen de Republiek te bewegen zou zijn. Één, hoogstens twee millioen hollandsch tot afkoop van al 's Keizers vorderingen, en de verlangde bezending naar Weenen, dit was

1) L'Empereur en confiant au Roi ses vuës, n'a employé aucune offre ni aucun autre moyen pour l'engager à y concourir. Vergennes aan Vérac, 2 Februari 1785.

al wat Bérenger met moeite had verkregen[1)], te weinig dan dat Vergennes het onder de oogen van den Keizer dorst te brengen. Om tijd te winnen sloeg hij dezen nu een middenweg voor, waarbij Maastricht voor de leus zou worden afgestaan, maar de Republiek er het recht van bezetting zou behouden. In werkelijkheid wilde Vergennes de gewichtige vesting, wier bezit den Keizer van uit België een gemakkelijke gemeenschap gaf met de Rijnstreek, en zijn invloed in West-Duitschland zeer zou vergrooten, niet aan de Republiek ontnomen zien. Ook liep de minst bezwaarlijke militaire route van Frankrijk naar de Republiek over Maastricht: de afstand van daar tot Givet, het noordelijkste punt dat Frankrijk aan de Maas bezat, was gering, en de weg door het tusschengelegen Luikerland niet versperd; werd de Republiek Frankrijks bondgenoot, dan was het van belang dezen weg open te hebben om haar tijdig hulp te kunnen verleenen in nood, of, mocht zij ooit neiging tot afvallen toonen, haar spoedig door wapenvertoon tot inkeer te kunnen brengen[2)].

De Keizer verwierp bij zijn brief van 17 December dezen middenweg, en bracht nu gelijk wij verhaald hebben, Frankrijks goedkeuring van zijn plannen op Beieren met het opgeven van zijn voornemens tegen de Republiek in onmiddellijk verband. Stemde Frankrijk gaaf in het ruilplan toe, dan zou hij van de Republiek niet meer vorderen dan een openlijke verdeemoediging, en den marsch van zijn troepen onmiddellijk staken; maakte Frankrijk voorbehoud of stelde het zijn beslissing uit, dan moest de Republiek evenzeer haar verontschuldigingen aanbieden, maar bovendien aan alle eischen van het *Tableau* voldoen. Terwijl nu Jozef over de ontvangst van zijn ruilplan nog eenigen tijd in het onzekere werd gelaten, beloofde Vergennes onmiddellijk dat hij voor een ootmoedige bezending naar Weenen zorg dragen en tot toegeven aan de eischen van het *Tableau* raden zou, mits 's Keizers beweerde aanspraak op Maastricht mocht worden afgekocht, en zijn troepen niet verder voortrukten. De Keizer zegde eindelijk toe dat zij op den 1sten Februari den marsch

1) Bérenger 2 December 1784.
2) Maestricht est le vrai point d'appui où la République peut être défendue ou attaquée avec le plus de succès.... Quant à la République, coupée et isolée de la France, environnée au sud et à l'est par la puissance autrichienne, à l'ouest par la flotte angloise, si on ne la subjuguoit, on la forceroit à rentrer dans l'ancienne combinaison de l'empire allemand et de l'Angleterre, contre la France. - Uit een fransche memorie over dit onderwerp, te vinden bij de Ségur, *Politique de tous les Cabinets de l'Europe* III, 233.

zouden staken, mits vóór dien datum de Republiek tot de bezending naar Weenen, en tot wederopvatting der onderhandeling op alle punten van het *Tableau* besloot, waarvan hij er geen enkel vallen liet, vooral niet zijn aanspraak op Maastricht[1]. - Vergennes had dus niet alles verkregen wat hij wenschte, maar nu de Keizer eenmaal had laten blijken dat het met zijn oorlog tegen de Republiek niet ernstig gemeend was, en dat andere plannen hem nader aan het hart lagen wier uitvoering al zijn krachten zou vergen in Duitschland, was de onrust te Versailles geweken en het eind van het conflict wel te voorzien: voor haar goede geld en een weinigje zedelijke vernedering zou de Republiek haar rust kunnen koopen. *La Hollande donnerait un pourboire à l'Empereur*[2].

In Januari deelde Vergennes officieel aan onze gezanten te Parijs mede, op welke voorwaarden de Keizer van de opening der Schelde afzien en den weg van onderhandeling weer opgaan wilde. De Republiek kon voorloopig volstaan met tot de bezending naar Weenen te besluiten en zich bereid te verklaren de onderhandeling weer op te vatten op alle punten van het *Tableau*; Vergennes wilde dan een wapenstilstand van eenige maanden voor ons verzoeken, die wel niet zou worden afgeslagen. Den 24sten Januari namen de Staten-Generaal het verlangde besluit. Waren nu de Keizer en Frankrijk het ook verder eens

1) Nota van Vergennes aan Van Berkenrode en Brantsen, 17 Januari 1785: 'l'Empereur se montre disposé à reprendre la première négociation avec la République, mais dans ce cas il demande satisfaction sur tous les objets énoncés dans le Tableau Sommaire en insistant particulièrement sur Mastricht. Sa Majesté Impériale demande préliminairement qu'il Lui soit fait par l'envoi de deux députés une réparation proportionnée à l'offense faite à son pavillon.' - De voorafgegane onderhandeling was niet langs den gewonen diplomatieken weg maar van monarch tot monarch gevoerd, in brieven waarvan in deel 560 en 561 der *Correspondance de Hollande* fragmenten zijn opgenomen. Twee korte bescheiden waarin de inhoud dezer briefwisseling min of meer wordt samengevat, druk ik af als Bijlage I, 2.
2) Woorden, die, volgens Caillard (blz. 183), Frederik de Groote zou gebezigd hebben tegenover onzen gezant Van Reede. - Uit diens briefwisseling met den Griffier der Staten-Generaal (op het Rijksarchief) is niet op te maken dat hij in dezen tijd een persoonlijke ontmoeting met den koning gehad heeft, eer het tegendeel. Dat de woorden daarom niet gesproken zijn zou. ik echter te minder durven beweren, omdat ze voorkomen in een brief van Frederik de Groote aan de Prinses van 13 Februari 1785: 'Vous enverrez quelques Députés à Vienne pour y faire un petit Compliment. L'Escaut restera tel qu'il est, Mastricht vous demeurera de même, *et* comme votre République passe pour très riche, il se pourroit bien qu'elle donnat de quoi boire au César Joseph, pour le remercier de ce qu'il a tiré ces bons Républicains de la profonde léthargie dans laquelle ils ont été si longtemps ensevelis. De telles équipées sont fort dans le gout Joséphique....' enz.

geweest en niet slechts over dit eerste begin, de zaak had zoo spoedig uit de wereld kunnen zijn als de taaiheid der Republiek, die met haar goud voor den dag zou moeten komen, gedoogde. Doch al kon Vergennes reeds vermoeden dat de Keizer in het beginsel van afkoop wel berusten zou, over de hoegrootheid van het *pourboire* bestond nog groot verschil. De Keizer eischte te veel: het gerucht sprak van 18, later van 16 millioen gulden hollandsch. En hij kon thans aan zijn vorderingen meer kracht bijzetten dan een half jaar geleden: tegen Februari, toen de aanmarsch der troepen ophield, had hij naar den kant van het Overmaassche werkelijk een 25 of 30.000 man bijeen, met de 14.000, die thans in de Zuidelijke Nederlanden waren, genoeg om ons in vreeze en beven te houden: onze eigen recruteering was niet naar wensch gelukt, van duitsche vorsten hadden wij maar weinig troepen kunnen overnemen, de nieuw op te richten benden van Salm e.a. waren nog in wording, en de fransche observatielegers hadden nooit anders dan op papier bestaan. In het diepste geheim en op sterken aandrang van Bérenger hadden ook de pensionarissen al eens een cijfer genoemd: twee millioen, maar de overtuiging dat men den Keizer in redelijkheid niets verschuldigd was heerschte zoo algemeen, dat zij dit cijfer nauwelijks openbaar zouden durven maken, laat staan het verhoogen. De teleurstelling was toch al groot genoeg: door een onderdanige bezending zou men er zijn leedwezen over moeten betuigen, dat men tegenover den Keizer van zijn onbetwistbaar recht gebruik had durven maken! Eerst hadden de pensionarissen, voorgevende van Frankrijks bescherming verzekerd te zijn, met volle instemming van het publiek de eischen des Keizers plataf geweigerd: thans in den afkoop van diezelfde eischen toe te stemmen was voor hen een zeer gevaarlijk stuk. De koning van Frankrijk, na de krasse verklaring van 20 November uitbundig geprezen in de Republiek, verscheen nu in een geheel ander licht. Zonder ophouden vermaanden de pensionarissen dan ook Vergennes, de trouw der Republiek niet op een te harde proef te stellen: de juist verschenen engelsche gezant, Sir James Harris, wiens komst en eerste, nog zeer bescheiden, optreden hen reeds dadelijk van schrik vervulde, zou daar partij van trekken. Doch Vergennes wist wel dat het thans niet in Engelands macht stond, voor ontrouw aan Frankrijk der Republiek een begeerlijken prijs uit te loven: Engeland had geen vaste betrekkingen in Midden-Europa, noch met den Keizer noch met diens vijanden, en kon dus van Jozef noch vriendendienst

vorderen noch hem concessies afdreigen. Harris verkende nog slechts het terrein en had in last er zich zorgvuldig van te onthouden, verwachtingen op te wekken die zijn meester zou moeten beschamen. Spoedig, in Maart 1785, ging hij zelfs met een lang verlof naar Engeland terug. Frankrijk zou dus alleen veel ontevredenen maken, maar geen georganiseerden tegenstand ondervinden.

De resolutie van 24 Januari was door Vergennes naar Weenen opgezonden. In het begin van Maart kwam het antwoord. Dat klonk nog zeer onrustbarend: onze *gedeputeerden* (de pensionarissen, die het tegenover hun publiek hadden willen doen voorkomen als ware het om een onderhandeling en niet om een openlijke verootmoediging te doen, hadden in hun resolutie van 24 Januari van *gevolmachtigde ministers* gesproken, maar de Keizer maakte er in zijn antwoord *gedeputeerden* van) zouden ‘op een convenabele wijze’ worden ontvangen, maar slechts tot het aanbieden van verontschuldigingen, niet tevens tot het wederaanknoopen der onderhandelingen, zooals de Staten-Generaal hadden gewild: Mercy had volmacht om onder het oog van den franschen bemiddelaar alles met Van Berkenrode en Brant-sen af te doen. Zoo dezen de moreele zekerheid geven konden dat ditmaal al 's Keizers eischen zouden worden ingewilligd, werd een wapenstilstand toegestaan tot den eersten Mei, zoo niet, dan zouden 's Keizers troepen weer bevel ontvangen om voort te rukken. Voor Maastricht werd 12 millioen gulden oostenrijksch gevorderd[1]; de overige eischen van het *Tableau* werden gehandhaafd, deels zelfs verscherpt: de Republiek zou het graafschap Vroenhove (een klein gebied op den linker-Maasoever, bij Maastricht behoorende) en de drie landen van Overmaze (Valkenburg, Daalhem en 's-Hertogenrade) afstaan, de soevereiniteit van den Keizer erkennen over den ganschen loop der Schelde tot Saaftingen toe, de Kruisschans en het fort Frederik Hendrik afbreken, Lillo en Liefkenshoek aan den Keizer overleveren, zich in Staats-Vlaanderen terugtrekken achter de grens van 1664, en een schadevergoeding betalen voor het nadeel, aan 's Keizers onderdanen door het stellen van inundatiën toegebracht[2]. De Keizer dreigde weer te sterk, wat zijn prestige geen goed deed: Van Berkenrode en Brantsen konden de gevraagde moreele zekerheid niet geven, en desniettemin kregen de keizer-

1) 15 millioen hollandsch.
2) Van Berkenrode en Brantsen, 6 Maart 1785.

lijke troepen geen bevel om tegen Maastricht op te rukken. De Staten-Generaal antwoordden den 17den Maart, dat zij het graafschap Vroenhove en de landen van Overmaze behouden wilden, en. voor Maastricht een ‘convenabele’ som betalen (bij de eerstvolgende conferentiën te Parijs bleek, dat zij daaronder thans 3 millioen hollandsch verstonden); de overige eischen werden toegegeven. Tot dit antwoord werd bij verrassing besloten in het Secreet Besogne, tegen den uitgedrukten wil van Friesland en Groningen, terwijl de afgevaardigde van Zeeland de vrije beraadslaging zijner lastgevers voorbehield. Gelderland en Overijsel toonden zich ten hoogste verontwaardigd toen zij er van vernamen, en berispten hun afgevaardigden in het Besogne, dat zij tot zulk een besluit hadden medegewerkt zonder ruggespraak to houden met hun committenten. Het voor de pensionarissen bedenkelijkste feit was nog dat niet slechts de prinsgezinden, maar ook de geldersche en overijselsche patriotten, die steeds tegenover de haagsche partijleiders zekere zelfstandigheid bewaarden, en niet zoo onmiddellijk van uit Versailles geïnspireerd werden als dezen, luide hun ontevredenheid uitspraken over deze resolutie. Capellen van de Marsch, sedert in Juni van het vorige jaar de andere Capellen gestorven was, de leider van de patriotten in de landprovinciën, bracht er bij de Staten van Gelderland een uitvoerig en klinkend protest tegen in[1)], dat de eer genoot van de opmerkzaamheid der fransche regeering te trekken en Vergennes' - hooge ontevredenheid opwekte, zooals hij zorg droeg in de Republiek bekend te doen worden om herhalingen te voorkomen[2)].

Mercy had het aanbod van 3 millioen hollandsch aanstonds ver van zich geworpen, maar de vrijgevigheid der Republiek was er toch voorloopig mee uitgeput, en zij zond haar gezanten geen nieuwen last. De onderhandeling te Parijs had dus niet den minsten voortgang en werd eerlang op bevel des Keizers zelfs formeel gestaakt, tot de gedeputeerden te Weenen hun taak volbracht zouden hebben[3)]. Zij waren reeds benoemd: Van Wassenaer-Twickel, onze vroegere gezant te Weenen die in November jongstleden was terugontboden, en de gorkumsche regent Van Leyden, een van de vier commissarissen die ten vorigen jare te Brussel met Belgiojoso hadden trachten te on-

1) Den 9den April. *Jaarboeken* 1785, blz. 994.
2) Vergennes aan Vérac, 2 Mei 1785.
3) Van Berkenrode en Brantsen, 16 Mei 1785.

derhandelen. Maar hun vertrek was, hoe Vergennes er ook steeds op aandrong, onophoudelijk uitgesteld. De pensionarissen hadden namelijk willen wachten tot men het te Parijs over de hoofdzaak eens zou zijn en alle kans op een eindelijk afspringen der onderhandelingen voorbij was; zij zouden dan aan het publiek hebben diets gemaakt dat de bezending een natuurlijk gevolg was van den vrede in plaats van een door den Keizer gestelde voorwaarde, en haar doel het afleggen van een bloot compliment in plaats van het aanbieden van verontschuldigingen[1]. Zij begonnen het inderdaad warm te krijgen: het volk alom, en in de landprovinciën de oranjegezinde zoowel als de ultra-patriotsche regenten, spraken schande over hen[2]. In dezelfde Meimaand waarin zij dit ondervonden, werd het gerucht omtrent den beierschen ruil eensklaps weer zeer levendig: het heette dat nu tusschen den Keizer en Karel Theodoor het verdrag inderdaad gesloten was, dat eindelijk ook de hertog van Tweebruggen er voor was gewonnen, en dat niettegenstaande het verzet van Frederik de Groote de zaak voortgang hebben zou. Men trok er het gevolg uit dat in deze plannen de verklaring van 's Keizers gedrag moest worden gezocht, en dat zijn militair vertoon niet juist tegen de Republiek behoefde gericht te zijn. Na zijn korte inlichting van 2 Februari (blz. 32) had Vergennes de pensionarissen niets meer over deze zaak medegedeeld, en dit voortdurend zwijgen kon wel niet anders worden

1) La véritable raison en est, que l'on vouloit attendre que le succès de la négociation fut presque entièrement assuré avant de faire une démarche que la République a toujours regardée comme contraire à sa dignité, et qui leur paroitroit le comble de l'humiliation, si elle la faisoit en pure perte.... On ne peut guères douter, Monsieur le Comte, que Leurs Hautes Puissances en souscrivant à l'envoi des députés par leur rèsolution du 17 mars dernier, n'eussent en même tems pris, en secret, celle de ne les faire partir que quand le succès des négociations seroit assez assuré pour que cette démarche de la part de la République fut plutôt regardée comme un effet de la paix que comme une des conditions dont l'Empsreur la faisoit dépendre. - Vérac 3 Mei en 10 Juni 1785.

2) Nos amis ont à la fois contr'eux dans ce moment-ci le peuple, les anglomanes, et même un grand nombre de Patriotes plus guidés par leur zèle et leur attachement pour la République qu'éclairés sur ses véritables intérèts. Le peuple est séduit par les apparences. Il calcule les forces et les ressources de l'État d'après les nouvelles levées que l'on a ordonnées depuis six mois, et les mesures hostiles dont on a paru s'occuper, mais il ignore et on a dû lui laisser ignorer, que la République est presque sans Troupes, sans artillerie, sans moyens de défense, et hors d'état de s'en procurer. Il se persuade donc que c'est par foiblesse ou par une complaisance excessive pour la France que les patriotes consentent à souscrire aux demandes de l'Empereur et à reconnoitre des prétensions aussi injustes en elles-mêmes qu'onéreuses à la République. - Vérac 3 Mei 1785.

uitgelegd, dan dat hij niet geloofde dat er nog een aangename verrassing voor de Republiek uit zou kunnen voortspruiten; maar zij achtten het toch de moeite waard er buiten hem om nog eens opzettelijk naar te onderzoeken, en zonden baron Kinckel, marine-officier in dienst der Republiek, maar Duitscher van geboorte, naar München om voor hollandsche dukaten de beiersche ministers te bewegen hem het ruiltractaat te laten zien als het bestond. De ministers namen de dukaten aan en zeiden toen de waarheid: er bestond geen tractaat[1]. Tegelijk met dit teleurstellend nieuws ontvingen de pensionarissen het bericht uit Parijs, dat op bevel des Keizers de onderhandelingen waren gestaakt, en dat de gedeputeerden onverwijld vertrekken moesten. Het werkelijk karakter der bezending viel nu niet langer te verbloemen: om nog iets van hun waardigheid te redden eischten nu de Staten-Generaal dat de Keizer, al was indertijd omtrent het al of niet voortduren van den wapenstilstand na den eersten Mei niets bepaald, toch het aantal zijner troepen in de Zuidelijke Nederlanden niet vermeerderen zou, en zich gedurende de reis der gedeputeerden van alle vijandelijkheden zou onthouden; zonder verzekering hiervan te ontvangen zouden zij hen niet laten vertrekken. Vérac, een slecht opvolger van Vauguyon, had zich over de pensionarissen lang niet hetzelfde gezag weten te verwerven als vroeger deze: hij liet zich door hen medesiepen, en schreef uiterst bezorgde brieven naar Versailles. Ditmaal was het meenens, zeide hij: vooral Van Berckel was onverzettelijk[2]. Echter moest Van Berckel toch met minder genoegen nemen dan hij aangekondigd had te zullen doen. Alleen de tweede helft van den eisch werd door Mercy toegestaan; de

1) Verbaal dezer reis in de papieren van Kinckel op het Rijksarchief, met rekening en verantwoording der hem toevertrouwde penningen. - Voor Vérac hebben de pensionarissen deze zending geheim weten te houden, althans in zijn dépêches is er niets over te vinden.

2) Les choses en sont aujourd'hui au point, que si M. le Comte de Merci n'est pas autorisé à donner l'assurance que demandent les Etats-Généraux, ou si Sa Majesté ne daigne pas y suppléer par sa garantie, je ne vois presque plus moyen de les déterminer à faire partir les Députés, ni par conséquent de prévenir la rupture de la nêgociation. Ces gens-ci ne discutent plus, ils ne raisonnent plus, ils s'aigrissent, ils s'emportent, ils oublient tout ce qu'on a fait pour eux, comptent pour rien les sacrifices qu'on leur a épargnés, et ne voyent que ceux qu'ils sont forcés de faire. Je vois avec douleur la confiance dans la France s'affoiblir de jour en jour.... Nos' amis d'Amsterdam, et surtout celui qui y a le plus d'influence, ne sont malheureusement pas absolument exempts de l'entêtement et des préventions injustes auxquelles se livrent leurs compatriotes; il m'est pénible de vous avouer qu'ils me forcent journellement à m'en appercevoir.... Vérac 27 Mei 1785.

verplichting om geen troepen meer in de Zuidelijke Nederlanden te brengen kon de Keizer niet op zich nemen: de Staten van hun kant gingen immers ook voort hun leger te versterken[1]. Een dreigement van Vergennes, dat hij de pensionarissen voor de gevolgen van hun hardnekkigheid aansprakelijk stelde[2], werkte uit dat eindelijk den 21sten Juni de gedeputeerden vertrokken. Hun intocht in 's Keizers hoofdstad miste door hun eigen schuld al dadelijk alle waardigheid: hun rijtuigen werden aangehouden en men vond er een aanzienlijke hoeveelheid smokkelwaar in, hollandsche en Indische delicatessen die Wassenaer had meegenomen om weener kennissen te pleizieren. Hij was zoo onvoorzichtig geweest hun uit Holland te schrijven dat zij van zijn diensten gebruik konden maken zoo zij goedkoop hun extratjes bekomen wilden, en dit was den Keizer ter oore gekomen die nu de gelegenheid aangreep om de Republiek, die aan het geweld van zijn pandoeren ontkomen was, in de personen van haar gezanten te doen vernederen door zijn douaniers[3]. Van hun pecco-souchong en nieuwen haring ontlast, hadden Van Wassenaer en Van Leyden den 24sten Juli bij den Keizer hun gehoor. Hun toespraak hield in dat de Staten-Generaal nimmer het oogmerk hadden gehad den Keizer te beleedigen of de eer van zijn vlag te schenden, en de goede verstandhouding tot hem hoe eer hoe liever onder fransche bemiddeling hersteld hoopten te zien[4]. De Keizer verklaarde dat het hem aangenaam was voldaan te zien aan hetgeen hij *begeerd* had, en dat de onderhandeling te Parijs nu weder voortgang hebben kon. Tegelijkertijd schreef hij echter daarheen, dat zij onherroepelijk vóór 15 September afgeloopen zou moeten zijn; de Republiek, zeide hij, zocht slechts tijd te winnen en hem het gunstige jaargetijde voor een aanval te doen verliezen[5]. Hij gaf ook te kennen dat Wassenaer hem na het gebeurde met de smokkelwaar onverdraaglijk was, en liet verzoeken dat Ver-

1) Vergennes aan Vérac, 31 Mei 1785.
2) Nous présumons assez de la sagesse de Leurs Hautes Puissances pour espérer qu'elles feront leur profit des conseils que nous leur donnons, mais dans le cas contraire le Roi ne pourra qu'abandonner les Hollandois à leur mauvais génie, et leur laisser le soin de s'arranger comme ils l'entenderont. - Vergennes aan Vérac, 9 Juni 1785.
3) Tweemaal heb ik het bovenstaande verhaald gevonden, in een brief van Vergennes aan Vérac van 5 Augustus, en in een van de Prinses aan Frederik de Groote van 18 Augustus 1785. Beide lezingen zijn volkomen met elkander in overeenstemming. Het gerucht van de zaak drong spoedig door; vgl. den brief van M.L. d'Yvoy van 25 Augustus 1785, te vinden in de *Kroniek van het Historisch Genootschap*, 30ste jaargang (1875), blz. 383.
4) *Jaarboeken* 1785, blz. 1258.
5) Jozef II aan Lodewijk XVI, 26 Juli 1785.

gennes hem een ander zou bezorgen om na den vrede de Republiek te vertegenwoordigen aan zijn hof; de pensionarissen hebben hier later gebruik van gemaakt om een partijgenoot, Van Haeften, gewezen minister bij de Porte, naar Weenen te zenden.

Zuiniger dan op haar eer was de Republiek op haar geld. Een groote opoffering stond haar nu nog te doen: wilde zij van den Keizer af, vóór 15 September zou zij het aangeboden millioenental wel moeten verdrie- of vervierdubbelen. De pensionarissen durfden het niet voorstellen; zij zagen er storm en onweer van te gemoet. Tot overmaat van ramp was in Juli de Duitsche Vorstenbond tot stand gekomen, en nam met den dag in kracht toe. Op verwezenlijking van 's Keizers ruilplan, waarvan zij zooveel goeds hadden gehoopt, viel nu gansch niet meer te rekenen. Er was nog een andere reden waarom zij den Bond met grooten argwaan aanzagen: George III had er aan deelgenomen als keurvorst, en scheen ook als koning van Engeland Pruisen nader te willen treden. Er was nog altijd groote ontevredenheid in het land over de resolutie van 17 Maart en over het vertrek der gedeputeerden naar Weenen, maar zonder leiding vermochten de malcontenten niets; zij hadden geen eigen plan van buitenlandsche staatkunde om tegen dat der pensionarissen over te stellen. Doch waren of werden nu werkelijk voor het eerst sedert den zevenjarigen oorlog Pruisen en Engeland het eens, en koos deze laatste macht tegen den Keizer partij, dat plan zou niet lang op zich laten wachten. Engeland en Pruisen zouden tezamen de Republiek tegen den Keizer in bescherming kunnen nemen; bovendien zou Engeland ons de teruggave van Negapatnam of eenig handelsvoordeel kunnen voorspiegelen, dit alles in ruil voor het opgeven onzerzijds van de voorgenomen fransche alliantie. Werkte Pruisen niet langer Frankrijk in de hand maar met Engeland samen, de omgeving van den Prins zou zeker van gedrag veranderen, wie weet, hem medeslepen tot een wanhopigen stap. Een openlijke oorlogsverklaring van Willem V aan de patriotsche partij zou in een oogwenk het landvolk te hoop drijven, ook het haagsche gemeen in opstand brengen, dat wel gaarne aan Van Berckel en De Gijselaar de straf der De Witten voltrokken had. Juist in deze dagen, in de laatste week van Juli, keerde Harris uit Engeland terug, wat de onrust der pensionarissen vermeerderde. Van den weergalm van allerlei geruchten zijn de brieven van Vérac vervuld. Den 14^{den} Juli had zich de Prins met zijn gansche gezin

naar Breda begeven; hij zou daar een manifest uitvaardigen, werd verteld, waarin hij tegen alle resolutiën, die hem in de uitoefening van zijn rechten beperkt hadden, verzet aanteekenen, en plechtig verzekeren zou niet naar den Haag terug te zullen keeren, zoolang de vijanden van hem en zijn huis daar den boventoon voerden[1]. De Duitsche Vorstenbond heeft Willem V 15.000 man aangeboden tegen den Keizer, heet het weinige dagen later, en eischt in ruil niets dan de betaling dier troepen door de Republiek zoolang de oorlog duren zal[2]. Veertien dagen daarna heeft het gerucht de grootte van dit corps reeds verdubbeld[3]. Altemaal inleidingen op een zeer dringende dépêche die Vérac den 6^{den} Augustus door zijn schoonzoon, den markies de la Coste, die hem naar Holland vergezeld had en de fransche partij in de Republiek allerlei diensten bewees, naar Versailles brengen liet als een laatste poging om de fransche regeering tot een milder gedrag tegenover de Republiek over te halen. Frankrijk, de Keizer, en de patriotsche partij, heet het daarin, hebben voortaan slechts één belang meer: de Republiek zal namelijk uitgenoodigd worden tot den Duitschen Vorstenbond toe te treden, en, op voorwaarde dat zij geen duimbreed gronds aan den Keizer afstaat en hem geen stuk gelds aanbiedt, de toezegging ontvangen van gewapende hulp zoo Jozef haar aanvalt. Engeland zou het haar met Negapatnam willen loonen zoo zij toetrad, sommigen zeggen zelfs met een wijziging der Acte van Navigatie! De vrede met den Keizer moet dus onverwijld tot stand komen, nog vóór Thulemeyer de verwachte uitnoodiging overbrengt, in elk geval vóór die uitnoodiging in behandeling zal moeten worden genomen. Komt zij al spoedig, dan is de Republiek voor Frankrijk verloren, tenzij de Keizer haar de gansche afkoopsom kwijtscheldt. Met herstel der grenzen van 1664, en een schadevergoeding aan de boeren die van de inundatie te lijden hebben gehad, zal hij dan genoegen moeten nemen. Laat daarentegen de uitnoodiging nog eenigen tijd op zich wachten, zoodat vóór zij inkomt de onderhandeling met den Keizer ten einde kan worden gebracht, dan willen de pensionarissen hun aanbod van 17 Maart gestand doen, en zelfs iets meer geven dan drie millioen. Zelf kunnen zij onmogelijk

1) Vérac 15 Juli 1785.
2) Vérac 19 Juli 1785.
3) Maillebois 2 Augustus 1785. - Onder ‘Maillebois’ worden hier en vervolgens aangehaald de brieven van dezen generaal aan Vergennes (*Correspondance de Hollande*, Affaires Etrangères te Parijs).

een hooger bod doen, maar zij zullen den Rijngraaf van Salm naar Versailles zenden met een geheim ultimatum, dat Vergennes aan Mercy moet opdringen, en dat deze dan als laatsten eisen van den Keizer moet voorleggen aan Van Berkenrode en Brantsen; zij van hun kant nemen dan op zich, de Republiek in dien eisch te doen berusten[1)].

Bedrog en onoprechtheid liggen in dit lange schrijven voor het grijpen. Het einddoel der pensionarissen is, nogmaals het nederlandsche publiek om den tuin te leiden; maar om Vergennes tot medeplichtigheid hieraan over te halen, moeten zij ook hem eerst met hun schromelijk overdreven voorstellingen bedriegen, en vinden den kortzichtigen en vadsigen Vérac tot hun dienst bereid. De geheele dépêche is in een koopmanstoon gesteld. De driemannen trachten hun alliantie zoo duur mogelijk van de hand te zetten, en maken van al de doorzichtige listen gebruik, waarmede de prijs van een artikel maar kan worden opgedreven: al is er nog zoo weinig vraag naar, men moet zich toch altijd houden alsof het wel tot zeer goeden prijs aan een ander te slijten zou zijn. Dit maakt het hoogst moeilijk, te onderscheiden in hoeverre de pensionarissen voor elk der schrikbeelden, die zij Vergennes voorhouden, werkelijk zelf bevreesd zijn geweest. Met name voor de uitnoodiging tot toetreding in den Duitschen Vorstenbond was de vrees niet geheel gehuicheld: het beste bewijs hiervoor is, dat zij te Versailles tot op zekere hoogte werd gedeeld. De Bond werd daar met groot wantrouwen aangezien: Pruisen, vreesde men, werd in Duitschland te sterk, en zou misschien eerlang de anti-fransche staatkunde aandurven die Hertzberg en naar men vermoedde ook de troonsopvolger voorstonden. Frederik de Groote werd een man van den dag: zijn gezondheid was in de laatste jaren sterk afgenomen. Dat de Vorstenbond zich tot een strikt afwerende houding bepalen en alleen duitsche belangen verdedigen wilde, scheen bij de oprichting nog zoo zeker niet: Engeland trachtte althans van de gelegenheid gebruik te maken, om door den Bond zich met Pruisen in betrekking te stellen en Frederik over te halen tot gemeen overleg ook in andere dan duitsche zaken, waaronder stellig die betreffende de Republiek en het huis van Oranje. Juist dezer dagen had Vergennes dan ook Brantsen uitdrukkelijk gewaarschuwd tegen een mogelijken toeleg om de Republiek

1) Bijlage I, 3.

tot aansluiting bij den Vorstenbond te bewegen[1]. Doch spoedig bleek dat niet het geringste zoodanig voornemen te Berlijn bestond. Op denzelfden dag waarop de la Coste met den brandbrief der pensionarissen aankwam, 9 Augustus, kreeg Vergennes hier zekerheid van door den pruisischen gezant: het eenig oogmerk van den Bond was de handhaving van de constitutie van het Duitsche Rijk, en geen vreemde mogendheden zouden er in toegelaten worden[2]. Gelijke mededeeling werd den 29sten Augustus door Thulemeyer gedaan aan de Staten-Generaal. Ten overvloede ontving Vergennes nog uit Berlijn de verzekering, dat de koning er niet aan dacht zich op eenige wijze, hoe dan ook, met de Republiek te verbinden[3].

De Vorstenbond kon nu den pensionarissen onmogelijk langer als schrikbeeld dienen. Maar zij lieten Vergennes zoo spoedig niet los. Een week na de la Coste kwam de Rijngraaf te Versailles aan. Zijn geheime opdracht bleek te bestaan in het aanbieden, namens het driemanschap, van hoogstens 5 millioen gulden hollandsch, de schadevergoeding wegens de inundatiën inbegrepen; wanneer de Keizer zijn vordering tot op deze som terugbracht zouden zij kans zien er de Staten-Generaal in te doen toestemmen[4]. Tot aanbeveling van hun zaak had Salm velerlei bij te brengen, waaronder redenen meer de opmerking waard dan de alarmkreten, op goed geluk af door Vérac geslaakt. De vrede en de alliantie hebben daarom zulk een haast, heet het in een door Salm aangeboden memorie, omdat de vroegere eendracht in de patriotsche partij geheel verbroken is. De regenten, over de hooge eischen en het onstuimig optreden van de gewapende patriotsche burgers verontrust, dreigen in massa naar den Stadhouder over te loopen. Engeland, en zoo al niet de koning van Pruisen, dan toch diens gezant in den Haag, doen wat zij kun-

1) Brantsen 8 Augustus 1785.
2) Brantsen 11 Augustus 1785.
3) De gezant d'Esterno verhaalt hoe hij er Finckenstein naar gevraagd heeft, en hem de desbetreffende dépêche van Vergennes heeft voorgelezen. 'Il m'a interrompu dès les premières lignes, pour m'assurer que le Roi son Maître apprendroit avec la plus grande surprise les menées qui doivent se passer à la Haye; que l'intention du Roi de Prusse n'étoit pas de s'immiscer en aucune manière dans les affaires de Hollande; que la convention dernièrement conclue à Berlin étoit uniquement et exclusivement relative aux affaires de l'Empire; qu'aucun autre Prince que ceux de l'Empire ne seroit invité à y prendre part, et spécialement la Hollande dont le Roi de Prusse connoit trop bien le mauvais état pour vouloir y lier ses intérêts.' - d'Esterno aan Vergennes, 30 Augustus 1785.
4) Geheime instructie van Salm, waarvan hij den 17den Augustus Vergennes een afschrift aanbood.

nen om dit overloopen te bevorderen. De Oranjepartij, weinige maanden geleden nog geheel machteloos en ontmoedigd, begint in deze omstandigheden weer eenige hoop te voeden, en, als zij eenmaal wil, vindt zij gemakkelijk tegen Holland een werktuig in de Staten-Generaal. Haar plan is, te verhinderen dat Van Berkenrode en Brantsen een uitgebreider volmacht krijgen dan die van 17 Maart. Zij wachten af dat de pensionarissen nieuwe opofferingen zullen voorstellen, om die dan te verwerpen en het volk tegen hen op te hitsen. Mislukt daardoor de vrede en valt de Keizer de Republiek aan, dan willen de aristocraten een volksoploop toelaten, overtuigd als zij zijn dat *zij* en niet de zwakke Stadhouder, die met zijn overwinning niets zal weten uit te richten, er ten slotte de vruchten van zullen plukken[1)].

Ook Salm, hoewel de waarheid dichter bij blijvend dan Vérac, deed de vijanden der pensionarissen nog te veel eer. Daar waren werkelijk eenige teekenen van herstel bij de Oranjepartij op te merken, en inderdaad waren in twee provinciën, Utrecht en Friesland, de aristocraten op het punt zich bij deze partij aan te sluiten. Maar dit was al, een omwenteling was in werkelijkheid nog niet voorbereid, geen man van invloed nog besloten haar te beproeven. De overtuiging dat de bedoelingen der pensionarissen niet geheel zuiver waren wanneer zij hem zoo sterk alarmeerden, heeft Vergennes nooit verlaten, gelijk uit zijn koele antwoorden blijkt. Zij werkten te veel met sombere voorspellingen, konden te weinig feiten noemen. In zijn besluit ten aanzien van den vredehandel hebben zij dan ook geen verandering meer gebracht.

Reeds vóór de la Coste met den brandbrief verscheen, was in den Conseil du Roi besloten dat men in een uiterste geval de Republiek met een matige geldsom tegemoet zou komen, door b.v. het verschil dat tusschen haar hoogste aanbod en 's Keizers laagsten eisch zou blijven bestaan, voor 's konings rekening te nemen[2)]. Men had wel een millioen hollandsch of iets meer over voor de alliantie, maar hield het genomen besluit zorgvuldig voor de Republiek geheim, want het verschil tusschen eisch en aanbod was op dit oogenblik nog wel zes-,

1) Bijlage 1, 4.
2) Wat nu volgt is ontleend aan een brief van Vergennes aan Vérac van 21 November 1785, toen uit een voorafgegaan schrijven van Vérac, van 8 November, de noodzakelijkheid gebleken was om het gebeurde voor de pensionarissen op te helderen, die er tot op dien tijd niet het ware van vernomen hadden.

zevenmaal zoo groot. Bij de hervatting der onderhandelingen in het begin van Augustus had Mercy niet langer 12, maar 10 millioen gulden oostenrijksch geëischt, de schadevergoeding voor de inundatie niet inbegrepen; van het graafschap Vroenhove en van de landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade zag hij af, maar bleef het land van Daalhem voor den Keizer eischen, een bezitting die Brabant een vrijen handelsweg naar het Keulsche zou bezorgen, niet door tollen van de Republiek versperd. Vergennes had hierop een koerier naar Weenen gezonden met het aanbod van 6 millioen oostenrijksch (7½ hollandsch), onder verzekering dat de koning op zich nam de Staten-Generaal deze som te doen betalen als de Keizer er genoegen mee nam, en dat in een uiterste geval Frankrijk zelf de som vol zou maken; in elk geval zou dus de Keizer op dit bedrag kunnen rekenen. Deze koerier was al een poos geleden vertrokken toen Salm aankwam met zijn aanbod van 5 millioen hollandsch; in geval van gunstig antwoord uit Weenen zou dus Frankrijk 2½ millioen hebben moeten bijpassen, meer dan in de bedoeling lag. Vergennes liet nu Salm niet onmiddellijk tot Mercy toe: het was de eerste commies van zijn departement, Rayneval, onder zijn bescheiden titel in werkelijkheid Vergennes' rechterhand, die met Salm sprak en diens geheime voorstel aan Mercy heette over te brengen. In werkelijkheid had dit natuurlijk niet plaats: nu door Vergennes al 7½ millioen geboden was, had een aanbod van 5 millioen geen kans meer. Spoedig bracht nu Rayneval de boodschap dat Mercy van geen 5 millioen hooren wilde; hetzelfde schreef Vergennes aan Vérac. Intusschen naderde de 15de September, op welken dag de Keizer gedreigd had de vijandelijkheden te zullen beginnen. Allerlei aanstalten werden gemaakt in de Zuidelijke Nederlanden: er werden troepen bijeengetrokken tegen Sluis, de Scheldeforten en Maastricht. Uit Weenen vernam men, dat aan een aantal regimenten marschorder gegeven was naar het oorlogsterrein. De schrik sloeg den pensionarissen om het hart: sedert eenige maanden hadden de oorlogstoebereidselen aan onze zijde opgehouden, het onder water gezette land was weer drooggeloopen, men was niet meer tot tegenweer gereed. Reeds wilden de Raad van State en de Prins de inundatiën herstellen en alle beschikbare troepen naar de grenzen zenden; met moeite hield Maillebois het een poós tegen[1]. Een opstootje dat dezer dagen plaats had in den Haag, scheen

1) Vérac 6 September 1785.

de voorspelling van een oranjerevolutie te bevestigen. De pensionarissen namen er strenge maatregelen tegen, en onttrokken den Prins het bevel over het haagsche garnizoen. In hun nood, om den vrede niet onmogelijk te maken, hadden zij nu toch in het Secreet Besogne moeten voorstellen het aanbod der Republiek te verhoogen tot 5 millioen; zij hadden er nauwelijks een meerderheid voor gevonden (22 Augustus)[1]. Tegelijk verhoogden zij hun eigen geheime aanbod tot 6 millioen, op voorwaarde dat Mercy die som noemen, en tegelijkertijd in eenigen voor de Republiek voordeeligen ruil van gebied in het Overmaassche zou bewilligen, zoodat het zesde millioen zou kunnen voorgesteld worden als niet voor Maastricht maar voor het voordeel van dien ruil betaald. Natuurlijk dat dit nieuwe geheime aanbod hetzelfde lot had als het vorige: het bleef nog beneden dat van Vergennes, en kon dezen alleen welgevallig zijn omdat het de som die Frankrijk in een uiterste geval zou moeten betalen, met een millioen verminderde.

Om eens voor al zich van de verplichting te ontslaan, zelf in de Staten-Generaal een nog hooger som dan de nu gebodene van 5 millioen voor te stellen, kwamen thans de pensionarissen op het denkbeeld de bepaling van het bedrag der afkoopsom aan den koning van Frankrijk op te dragen, aan wiens arbitrale uitspraak de Republiek zich onderwerpen zou[2]. Frankrijk zou daarmede de verantwoordelijkheid voor een catastrophe op zich nemen: de koning kon zelf bepalen of de gevaar loopende alliantie hem een offer waard was. Den 9^{den} September, na de rust in den Haag verzekerd en den Prins het commando over het garnizoen ontnomen te hebben, gingen de Staten van Holland tot Woensdag den 14^{den} uiteen: Van Berckel begaf zich naar Amsterdam en De Gijselaar naar Dordrecht om er hun voornaamste partijgenooten over het denkbeeld eener fransche arbitrage te polsen; in beide steden werd het goed opgenomen. Doch vóór de vergadering aanving, op den vroegen morgen van 14 September, kwam een koerier van Vergennes aan die berichtte dat ook Salms tweede voorstel (de waarheid was, dat van Vergennes zelf) door den Keizer beslist geweigerd was;

1) Gelderland, Zeeland en Friesland waren tegen; Stad en Lande zag het aan. Evenmin als in de resolutie van 17 Maart de som van 3 millioen, wordt in die van 22 Augustus die van 5 millioen werkelijk genoemd; er is sprake van een ‘matige’ som die de ambassadeurs mogen aanbieden, maar blijkbaar is in het Besogne afgesproken en hun medegedeeld dat hieronder ditmaal 5 millioen moest worden verstaan.
2) Vérac 10 September 1785.

diens laatste woord was nu 8 millioen gulden oostenrijksch (10 millioen hollandsch), de schadevergoeding voor de inundatiën niet inbegrepen; op dringend verzoek van Vergennes had Mercy op zich genomen den fatalen termijn met 10 dagen te verlengen. Maar hij mocht van Brantsen, op strengen last des Keizers, verder niets aanhooren dan een ja of een neen[1].

Er was nu geen tijd meer, om opnieuw de patriotten in de voornaamste steden te raadplegen: een resolutie was noodig, die den eigen dag in de Staten van Holland, en uiterlijk den volgenden in het Secreet Besogne van de Staten-Generaal kon worden doorgedreven. Men bepaalde er zich dus toe het besluit te nemen zooals het reeds voorbereid was voor de koerier aankwam: in de verwachting dat 's Keizers eischen een 'notabele vermindering' zouden ondergaan, droeg men den koning van Frankrijk de arbitrage op; de afkoopsom die hij zou vaststellen wilde men betalen. In het Secreet Besogne vereenigden zich Holland, Utrecht en Overijsel met dit voorstel; Gelderland verklaarde zich ongelast, Zeeland protesteerde, Friesland en Groningen wilden niet tot de conclusie medewerken (15 September). Den 17^{den} deed nu Van Bleiswijk door dezelfde drie provinciën die het eerste voorstel hadden goedgekeurd, bij verrassing vaststellen, 'dat Haar Hoog Mogende voor de notabele vermindering der geëischte geldsomme, waarvan bij haare voorszegde Resolutie (van 15 September) melding was gemaakt, wel wilden houden de vermindering van 10 op 8 millioenen Rijxguldens, en dus alsnu aan de Mediatie en Arbitrage van Zijne Koninglijke Majesteit van Vrankrijk geheel overlieten, of en wat er meerder dan de uitgebode 5 millioenen hollandsch, en minder dan de 8 millioenen Rijxguldens, behoorde te worden gegeven'[2]. Gelderland, Zeeland, Friesland en Groningen gaven onder verschillende vormen hun afkeuring te kennen, maar Holland verklaarde de resolutie voor geconcludeerd en de Raadpensionaris verzond haar ijlings naar Versailles.

Hier was de verwarring niet minder groot dan in den Haag. Op Maandag 19 September was de eindconferentie vastgesteld. Zondag den 18^{den} vervoegde zich Salm bij Vergennes en gaf te kennen dat men in den uitersten nood wel boven de 6 millioen hollandsch mocht gaan, zooveel als noodig was om tot een afkomst van zaken te komen, maar dat dan ten minste de

1) Vergennes aan Vérac, 11 September 1785.
2) *Secrete Resolutiën Staten-Generaal*, Rijksarchief.

schadevergoeding voor de inundatiën in de hoofdsom begrepen moest zijn; en dat de koning aan de patriotsche zaak een gewicbtigen dienst zou bewijzen, als hij een deel van de afkoopsom voor zijn rekening nam. Des Maandags, vóór het begin der conferentie, vond Vergennes Brantsen in het bezit der resolutie van 15 September; dat zij op onwettige wijze tot stand was gekomen was er niet aan te zien, en zij gaf blijk van dezelfde bereidwilligheid die Salm reeds scheen te hebben betuigd, om te betalen zooveel als hij, Vergennes, voor onvermijdelijk zou verklaren. Nu stelde Vergennes Brantsen in kennis van zijn vergeefsche poging, om den Keizer met 7½ millioen hollandsch tevreden te stellen, en zeide hem dat van eigenlijke arbitrage natuurlijk geen sprake kon zijn, omdat wel de Staten, maar niet tevens de Keizer hem die had opgedragen. Brantsen begreep nu dat hij zelf, of Vergennes uit zijn naam, althans boven de 7½ millioen moest gaan. De conferentie ving aan, Brantsen bepleitte drie uur lang zijn zaak, en eindigde met 8 millioen hollandsch te bieden. Mercy sloeg niet toe, en de conferentie werd verdaagd tot den 20sten. Op den morgen van dien dag had Brantsen ook de resolutie van 17 September ontvangen, waarin de door Mercy genoemde som althans als uiterste grens scheen aangenomen. Mercy bleef zijn 10 millioen hollandsch eischen, en Brantsen riep ten einde raad de arbitrage van Vergennes in zij het dan een officieuse. Vergennes nam Mercy ter zijde, en verkreeg van hem met veel moeite dat in de 10 millioen althans de schadevergoeding voor de inundatiën zou begrepen zijn, ten bedrage van *ƒ* 500.000. Hierop nam Vergennes Brantsen ter zijde, en deelde hem mede dat Zijne Majesteit besloten had 'het verschil dat er tusschen aanbod en vraag was blijven bestaan'[1], voor haar rekening te nemen. Vergennes bood hiervan verklaring aan op schrift, maar Brantsen nam met de mondelinge verzekering genoegen. De preliminairen werden geteekend, en per renbode naar den Haag verzonden. Mercy schreef naar Brussel dat alle toebereidselen tot den oorlog oogenblikkelijk moesten worden gestaakt.

Vergennes meende nu dat de koning met 1½ millioen hollandsch van de zaak afkwam, ongeveer wat hij zich sedert het begin van Augustus had voorgesteld. Doch hij verzuimde dit bedrag te noemen toen hij den 21sten September aan Vérac het heugelijk nieuws meldde: hij schreef dat de koning op zich

1) Deze woorden gebruikt Vergennes in zijn brief van 21 November.

nam ‘het excedent hoven de som, in de laatste instructies van Brantsen genoemd’, vergetende, of het zich niet bewust, dat Brantsens instructies nimmer van 8 millioen gesproken hadden; in de beide resolutiën van 15 en 17 September stond uitdrukkelijk het bedrag van 5 millioen genoemd als maximum van wat onze gezanten vrijwillig bieden mochten. Brantsen had zijns ondanks zelf den arbiter moeten spelen, en had zijn 8 millioen alleen geboden, omdat hij wist dat de 7½ van Vergennes reeds verworpen waren. - Ook de brief waarin Brantsen het nieuws meldde, mede van den 21sten September, kon de pensionarissen niet uit den droom helpen. De koning had zich bereid verklaard, zoo drukte de gezant zich uit, ‘om, zoo de gearbitreerde som de Staten geneerde, met alle volvaardigheid te concurreeren tot het excedent van dien’[1]. Een vrijgevigheid boven verwachting: de pensionarissen waren op het aangenaamst verrast; zij hadden niet gedacht er met 5 millioen af te zullen komen[2]. Met angst en beven hadden zij den koerier verbeid[3].

1) Brantsen 21 September 4785 (Rijksarchief).
2) C'est un véritable coup de partie que vous avez fait, Monsieur le Comte; une proposition aussi noble et aussi grande montre le Roi dans toute sa dignité aux yeux de la République.... etc. Vérac 26 September 1785.
3) The Great Pensionary was up all night, expecting a messenger, and, I am told, is under the greatest anxiety lest the negotiation should break off. Harris 24 September 1785 (*Diaries* II, 104). - Ik heb hier gelegenheid van een fransch boek te spreken, dat voor een goed deel aan het mijne evenwijdig loopt: *Dix Ans de Paix Armée entre la France et l'Angleterre, 1783-1793*, par le marquis de Barral-Montferrat; tome premier, Paris 1894. Dit eerste deel loopt tot 1787; het tweede is nog niet verschenen. De schrijver heeft de archieven van den Quai d'Orsay (Buitenlandsche Zaken) te Parijs en het Record Office te Londen doorzocht en deelt uit de aangetroffen diplomatieke briefwisselingen overvloedige maar onoordeelkundig gekozen citaten mede; soms ook drukt hij geheele stukken af, en zoo zal ik soms naar een bij hem gedrukten tekst verwijzen. Het geschiedverhaal dat de uittreksels en documenten aaneenrijgt is van weinig waarde. De hollandsche zaken beslaan in het boek een groote plaats, maar schrijver heeft van de inrichting van onzen staat geen kennis en op onze personen en gebeurtenissen geen kijk. Aan zijn verhaal tracht hij levendigheid bij te zetten door kunstjes die uit de kraam der historische novellistiek geborgd zijn. Zoo neemt hij bijv. de simpele mededeeling van Harris, die aan het hoofd van deze noot gedrukt staat, en trekt er de volgende krullen om heen, die van zijn arbeid een denkbeeld mogen geven:
Le dernier délai expirait le dimanche 25 octobre [*lees*: septembre] au lever du jour, et le samedi, à minuit, aucune nouvelle de Paris n'était encore arrivée. Le ministre anglais, tout joyeux, dépêche aussitôt un courrier pour envoyer à Londres ses espérances d'entendre gronder le canon au lever de l'aurore. Malheureusement pour lui, à trois heures du matin, un messager tout poudreux arrive à franc étrier traverse au galop les rues de la Haye et s'arrête devant la maison de ville(!). L. Grand-Pensionnaire ne s'était point couché [Harris vertelt dit van den vorigen nacht niet van dezen] et arpentait fiévreux les salles du palais. Soudain il entend résonner sur les dalles les pas pressés du cheval, il accourt et apprend enfin que des préliminaires de paix ont été signés à Fontainebleau [*lees*: à Paris]. Une autre personne veillait aussi à la Haye: c'était la princesse d'Orange [zij bevond zich sedert 15 September te Leeuwarden] .... etc. - Het hoofdstuk over het conflict tusschen den Keizer en de Republiek is wel het slordigste van het geheele boek. Zoo werden volgens schrijver de onderhandelingen met Mercy in Mei 1785 gestaakt omdat Vergennes naar Fontainebleau vertrok; hij ging er pas heen in October! Dat Lief kenshoek wordt verbasterd tot Liffkinskool, Wassenaer tot Weissmar, schijnt in een fransch werk nu eenmaal te moeten worden geduld; wat erger is: de schrijver weet zich nergens tot een onpartijdig oordeel te verheffen, schrijft zoo vooringenomen als een persoonlijk bij de zaken geïnteresseerd tijdgenoot maar zou hebben kunnen doen. Het is te betreuren dat fransche lezers die over de betrekkingen van Frankrijk tot de Republiek in de jaren 1783-1787 kennis willen opdoen, in het nieuwste boek in hun taal over dit onderwerp geschreven, ondanks alle uiterlijk van goed-geïnformeerd-zijn,

Had men te Brussel den 25sten geen bericht van den vrede, dan moest de oorlog beginnen. De Prins en Maillebois bevonden zich te Breda bij de troepen, en juist vertrokken de rotterdamsche en haagsche garnizoenen ook daarheen, toen de blijde mare kwam dat men de vaandels op kon rollen. Vergennes had, boven bedoeling, de fransche zaak in de Republiek een grooten dienst gedaan: in een oogwenk verbreidde zich de tijding dat Frankrijk 4½ millioen voor zijn rekening genomen had. De grootmoedigheid van den franschen koning was dus geen denkbeeldig iets; de alliantie nog tegen te houden bleek nu eensklaps veel moeilijker dan het eenige weken te voren geschenen had. Slechts de soevereiniteit der Republiek over het deel der Schelde tusschen Saaftingen en de zee wilden de pensionarissen nog uitdrukkelijker erkend hebben; op dit voorbehoud na waren zij bereid de preliminairen goed te keuren. En was dit eenmaal geschied, dan zou Vergennes zeker onmiddellijk Van Berkenrode en Brantsen uitnoodigen het gereedliggende verbond tusschen Frankrijk en de Republiek te teekenen: zij waren daartoe reeds gemachtigd den 18den October 1784[1)], en deze machtiging was nimmer ingetrokken. Sedert eenigen tijd echter ontvingen zij brief op brief van oranjegezinde regenten, hen ten sterkste vermanende niet te teekenen voor zij een bevestiging van dat vroeger bevel ontvangen zouden hebben. Dit karakter van achterbakschheid durfde de oppositie tegen Frankrijk nog niet af te leggen: zij kon niet openlijk met Engeland voor den dag komen, want dit vermocht op den Keizer niets. Men had Frankrijk

inderdaad slechts locale bizonderheden aantreffen van de fantasie des schrijvers, of op chauvinistische toosten worden vergast die de naar eenvoudige voorstelling der feiten begeerige gaarne uit de historiografie verbant en daarheen terugwijst waar zij mogen behooren.

1) Hiervóór, 1, 364.

nog noodig zoolang de vrede nog niet tot stand was gekomen. Eerst daarna zou de oranjepartij zich openlijk tegen de fransche alliantie kunnen verzetten, en haar voltrekking zoeken tegen te houden door welk middel ons grillige staatsrecht maar aan de hand deed. Sedert zijn terugkeer in Juli zeide Harris haar deze les voor: zijn agenten waren in Zeeland en Gelderland dagelijks bezig het aanstaand verzet te organiseeren[1]. Daarom hadden reeds de pensionarissen er ten ernstigste bij Vergennes op aangedrongen, dat de alliantie geteekend zou worden op denzelfden dag als de preliminairen tusschen de Republiek en den Keizer, of dat hij althans zich zou vergewissen van de bereidwilligheid van Brantsen, om tot teekening over te gaan zonder nieuwen last, en zoodra hij, Vergennes, het van hem zou begeeren[2]. Na eerst een schriftelijke machtiging van den Raadpensionaris verlangd[3] en verkregen[4] te hebben, zoodat hij in geval van nood niet alleen de verantwoordelijkheid behoefde te dragen, verklaarde Brantsen zich hiertoe bereid, en Vergennes wees nu voor de teekening den dag aan volgende op dien van den definitieven vrede met den Keizer, opdat deze vrede in het alliantietractaat zou kunnen worden gegarandeerd[5].

Niets scheen nu eenvoudiger dan met de goedkeuring der

1) Harris 9 September 1785 (*Diaries* II, 94).
2) Vérac 16 September 1785.
3) Ce n'est pas sans fondement, Monsieur, qu'on vous a averti que M. de Brantzen étoit sollicité à ne pas aller en avant sur le traité d'alliance; il m'en a fait l'aveu sur l'insinuation que je lui ai faite, d'après ce que nos amis vous avoient engagé à m'écrire. Il a décliné formellement de signer l'alliance, se réservant d'en écrire à Monsieur le Grand-Pensionnaire, de qui il attend apparemment la levée de ses scrupules. Vergennes aan Vérac, 21 September 1785. - Men bedenke dat dit geschreven werd juist na de laatste conferentiën met Mercy: een moeilijke tijd voor Brantsen, die zijn instructies had moeten overschrijden en nog niet weten kon hoe dit alles zou afloopen. Vergennes schrijft dan ook later dat hij hem nimmer van kwade bedoeling verdacht heeft: 'il étoit prédominé,' voert hij tot Brantsens verontschuldiging aan, 'par l'irritation que lui ont causée les discutions très-vives qui ont précédé la signature des articles provisoires.' Vergennes aan Vérac, 1 October 1785. - Van Van Berkenrode wordt in de brieven van Vergennes thans nooit meer gerept; hij was geheel door zijn ambtgenoot overschaduwd, en ieder rekende er op dat hij zou doen wat deze deed.
4) De Raadpensionaris, meldt Vérac, was over Brantsens weigering ten zeerste verwonderd. 'Nos amis ne croient point que Monsieur le Grand-Pensionnaire ait concouru par ses insinuations à ce refus,.... aussi est il [Brantsen] blâmé unanimement, et je joins ici deux lettres pour lui, Tune de Monsieur le Grand-Pensionnaire, l'autre de M. de Gijselaer, par lesquelles il lui est recommandé de signer l'alliance quand vous le jugerez à propos, Monsieur le Comte; le jour même de la réception de cette dépêche si vous le trouvez convenable.' Vérac 26 September 1785.
5) Vergennes aan Vérac, 1 October 1785.

preliminairen wat haast te maken: de alliantie volgde dan vanzelf. Holland was dan ook spoedig gereed: weldra volgden Utrecht en Overijsel. Friesland en Groningen draalden wat; van Gelderland en Zeeland werd geen instemming verwacht. Vérac hield een koerier gereed om onmiddellijk de resolutie te kunnen overzenden zoodra zij genomen zou zijn. Eensklaps op 15 October zond hij hem op dringend verzoek der pensionarissen heen, vóór er nog een conclusie was. Op staanden voet na aankomst van dezen koerier, schreef hij nu, moest toch de alliantie maar geteekend worden. De oppositie dreigde hun boven het hoofd te wassen; één dag langer uitstel kon verderfelijk zijn. Er was groot gevaar dat men de stemmen van Utrecht en Friesland voor de alliantie verloor.

Zoodra er sprake van was geweest een geldsom voor Maastricht te bieden, had de provincie Friesland zich verzet. Zij deed sinds lang moeite om haar quoten verminderd te krijgen, en had gehoopt dat de hollandsche 'matadors' haar hierin zouden hebben geholpen, als belooning voor haar lang beproefde trouw aan de patriotsche zaak[1]. In hun verwachtingen bedrogen, namen thans de Friezen tot dezelfde staatkunde hun toevlucht die in de eerste jaren van het stadhouderschap van Willem V zoo trouw door de Zeeuwen was gevolgd: die van zich te verklaren tegen elken maatregel van welks uitvoering buitengewone lasten waren te voorzien. Zij gaven te kennen hiermede te zullen voortgaan tot aan hun wensch om vermindering van quoten zou zijn voldaan, en wilden nu ook de preliminairen niet goedkeuren. Op de stem van Groningen echter rekenden de pensionarissen op goeden grond, en spoedig zou dus met vier stemmen tegen drie de verlangde resolutie kunnen doorgaan. Maar hoe nu, als Friesland en Utrecht eens eerstdaags van de patriotsche partij geheel afvielen, en met Gelderland en Zeeland samenspanden om Van Berkenrode en Brantsen alsnog andere bevelen te zenden, of om de ratificatie der alliantie te beletten wanneer deze reeds geteekend mocht zijn? Sedert kort was de gansche stadhouderlijke familie naar Leeuwarden gekomen, poseerend als martelares van den hollandschen factiegeest, die den Prins het verblijf in zijn gewone residentie onmogelijk had gemaakt door hem het bevel over het garnizoen aldaar zonder noodzaak te ontnemen. De provinciale eigenliefde der Friezen voelde zich hierdoor gevleid; het was als had de Republiek, aan welke zij in 1747 hun par-

1) Zie b.v. Hooft aan Capellen van de Poll, 3 April 1783 (*Brieven*, blz. 561).

ticulieren Stadhouder hadden moeten afstaan, hun dezen teruggezonden. Zoo werd het hof te Leeuwarden luide toegejuicht, en met name de in het Noorden nog weinig bekende Prinses en de jonge prinsen maakten in de genegenheid der volksmenigte groote vorderingen[1]. Van zeer weinige geslachten hing in Friesland de beslissing af. Zij waren thans heftig onder elkander verdeeld; de meerderheid begon de democratische allures die de friesche burgers meer en meer aannamen, onverdraaglijk te vinden. Bij een verlengd verblijf van het hof kon de prinsgezindheid van het gemeen ook gevaarlijk worden voor de friesche Staten, wanneer zij voortgingen de resolutiën van Holland te copieeren.

Van dadelijk gevaar scheen dit alles, omdat eensklaps in een ander gewest, Utrecht, waar aristocraten en democraten het scherpst tegenover elkander stonden, de zaken tot een hevige crisis schenen gekomen. De meerderheid der regenten scheen er geneigd tegen de burgers gewapende hulp in te roepen. Het garnizoen van Nijmegen, zeide men, hield zich al gereed. Het gold de vraag of de stadsregeering nogmaals op het oude regeeringsreglement den eed zou afleggen, gelijk zij jaarlijks placht te doen. De burgers eischten van neen, en de meerderheid kondigde dan ook aan dat zij het oude reglement slechts eerbiedigen zou tot de Staten haar van den eed daarop ontsloegen. Een uitvlucht, naar de burgers beweerden, want zoodanige ontheffing was juist te voren reeds door de Staten geweigerd. Kwam het tot een uitbarsting, dan zou, althans voorloopig, Utrecht wel verloren gaan, en ook Friesland niet meer te houden zijn[2].

Hadden de vijanden der pensionarissen half zooveel voortvarendheid en half zoo goede verstandhouding onder elkaar gehad als hun werden toegedicht, het zou er voor de fransche partij werkelijk slecht hebben uitgezien. Maar deze had, door vrees verblind, voor opzet gehouden wat niet meer dan een

1) Was de Prins er maar alleen, schrijft Vérac, dan zou er niet zooveel te vreezen zijn, car il s'en faut qu'il ait reçu de la nature le don de séduire et d'intéresser; mais l'affabilité de Madame la Princesse, la douceur de son caractère, ses soins et sa tendresse pour ses enfants, la présence mêrne des deux jeunes Princes qui sont dans l'âge qu'ils peuvent personnellement inspirer quelqu' intérêt, voilà bien des moyens, Monsieur le Comte, pour faire impression sur esprit de la multitude, et l'on ne doit pas se flatter qu'ils smient sans effet. Vérac 15 October 1785. - Prinses Louise was thans vijftien, de erfprins dertien, prins Willem George Frederik elf jaar. De eerste en de derde waren, volgens eenstemmig getuigenis der tijdgenooten, levendige en aanvallige kinderen.

2) Vérac 15 October 1785.

toevallig samentreffen was geweest van ongunstige voorteekenen week later zag alles er weder geheel anders uit: de utrechtsche burgers waren niet in opstand gekomen, waarvoor een oogenblik gevreesd was, en de regenten spraken er nu ook niet meer van, troepen in te halen. Het besluit waarbij de preliminairen van 20 September werden goedgekeurd was inderdaad doorgegaan bij de Staten-Generaal, den 17^{den} October reeds, met 4 stemmen tegen 3; Gelderland, Zeeland en Friesland hadden verklaard, de betaling der millioenen aan de voorstemmers te zullen overlaten. Een weinig standvastigheid nog, en het pleit was voor de fransche partij gewonnen. Maar de alarmeeren-de brieven aan Vergennes houden niet op. Wat Harris in die brieven al niet gezegd wordt aan te bieden, grenst aan het ongelooflijke. Hij is nu ook met de patriotten in onderhandeling getreden en zegt toe dat Engeland de gansche 10 millioen aan den Keizer zal betalen, en zelfs den Prins geheel zal opofferen, wanneer de alliantie maar niet gesloten wordt[1)]. Men voelt zich tot de gevolgtrekking genoopt

1) Een der agenten van Harris zou aan Pieter Paulus hebben beloofd, wanneer hij op zich nam de fransche alliantie te doen mislukken:

   1°. le payement de la somme entière exigée par l'Ernpereur.
   2°. le remboursement, sur les mémoires qui seront présentées par la République, de toutes les sommes que lui ont coûté ses préparatifs de guerre en cette occasion.
   3°. M. Harris promet de plus l'abandon du parti Stadhoudérien et toute l'influence de l'Angleterre en faveur du parti patriote.
   4°. la restitution de Negapatnam.
   5°. la renonciation à la navigation dans les mers des Moluques.
   6°. un traite de commerce à faire aux termes les plus avantageux à la République.

   Ces propositioris sont maintenant connues de tout le monde; j'ai de plus l'assurance que M. Harris va jusqu'à proposer 100.000 écus à quiconque se fera fort de suspendre seulement de six semaines la signature de notre traité d'alliance avec la République. Vérac 8 November 1785. - Of Harris voordeel zal hebben gezien in zulk een wanhopige poging? In zijn berichten aan Lord Carmarthen verhaalt hij wel, hoe hij Zeeland en Gelderland Opstookt, om herziening van den last van Van Berkenrode en Brantsen te vragen, en gewaagt van de moeite die hij zich geeft, om dit voor de pensionarissen geheim te houden. De naam van Pieter Paulus wordt daarbij genoemd, maar ziehier hoe: 'I-have till within these few days, by never absenting myself from society, and by affecting to seek for dissipation and amusements of every kind, carried on my operations without suspicion: but Peter Paulus has now got wind of what I am about, and I must me doubly on my guard. Paulus dined with me on Thursday last [20 October], and from his caressing, insidious manner, raised doubts in my mind that he had views of imposing on me. He since has expressed his alarms to one of my friends, and I must expect to have the whole force of their opposition to encounter.' Harris 25 October 1785. (*Diaries* II, 115. Vgl. verder Bijlage I, 5-7.). - Wel verre van over honderdduizenden te beschikken, vroeg Harris tevergeefs 6000 pond aan, om door omkooping van eenige zierikzeesche, veersche en vlissingsche regenten althans van Zeeland geheel meester te worden. Harris 8 November en antwoord daarop van 17 November 1785. (Record Office).

dat de pensionarissen Engeland zoo bereid hebben voorgesteld de vriendschap der Republiek met 10 millioen te betalen, ten einde Vergennes genegen te maken er althans 4½ millioen voor te geven. Want het misverstand tusschen dezen en Vérac had nu eindelijk opgehouden: uit de hollandsche couranten bespeurende in welke dwaling men in de Republiek verkeerde, had de minister zich gehaast te verklaren dat de koning nooit meer had willen bijdragen dan 1½ millioen[1]. De matadors waren niet in den Haag toen dit bericht aankwam; onmiddellijk reisde de la Coste hen naar Amsterdam en Dordrecht na om er hen van in kennis te stellen[2]. Het was een jobstijding. Al de patriotsche bladen stonden vol lofzangen op de grootmoedigheid van den franschen koning; de som van 4½ millioen was reeds herhaaldelijk genoemd; de dwaling was al te zoet, dan dat de waarheid niet tot elken prijs verborgen moest worden gehouden. Alleen aan de weinige personen bij wie de opperste leiding der patriotsche partij berustte werd het geheim medegedeeld. Vérac noemt hen bij name: den Raadpensionaris, Van Berckel, De Gijselaar, Salm en Pieter Paulus. Zij hielden raad met Vérac, en het gevolg was dat de la Coste den 8sten November met een uitvoerige dépêche naar Fontainebleau vertrok, waar zich Vergennes thans bevond. Alle schuld werd op Brantsen geworpen, die nimmer 8 millioen had mogen aanbieden; de pensionarissen waren verloren als zij de waarheid moesten bekennen; moest de zaak nog eens op het tapijt komen, dan zou de Raadpensionaris de grootste moeilijkheden krijgen over zijn resolutie van 17 September (blz. 48), men zou dat besluit stellig vernietigen, en de zaak zou niet verder zijn dan zij drie maanden geleden was. Men moest wel weten waar men zijn partij aan blootstelde: de afwezigheid van het stadhouderlijk hof trof den haagschen burgerstand in de beurs en ontstemde het haagsche gemeen, en 1747 had geleerd hoe onverwacht en snel in dit land de omwentelingen plaats grepen[3].

1) Vergennes aan Vérac, 24 October 1785.
2) Vérac 28 October 1785.
3) Dans un Pays tel que celui-ci, lorsque les affaires n'ont pas pris une assiette solide, rien de plus aisé que les grands changements. Lorsqu'on sait de quelle manière s'est opérée la révolution de 1747, on est confondu de voir sur quels fragiles ressorts portent quelquefois les evenemens les plus importants. Dans le moment actuel, l'absence de la Cour Stadhoudérienne, et l'éloignement d'une partie des troupes de la Haye, diminue la consommation d'une manière effrayante, et jette parmi la populace des germes de mécontentement [in een brief van 25 October verzekert Vérac dat het hof in den Haag *f* 80.000 in de maand placht te verteren]. Dans cette circonstance une étincelle suffiroit pour causer une terrible incendie. Tous les momens de retard sont pour nos amis des momens de danger. Leur existence est une espèce de miracle, parce qu'elle est perpétuellement à la merci du premier fanatique qui aura été séduit, ou par les promesses de M. Harris, ou par celles des émissaires du parti Stadhoudérien. Vérac 8 November 1785.

Het duurde eenige dagen eer Vergennes op de zaak terugkwam. Terwijl de pensionarissen hun jammerklachten aanhieven in den Haag, waren eindelijk te Fontainebleau de vrede met den Keizer op 8, en de alliantie op 10 November geteekend. De soevereiniteit der Republiek over het gedeelte van de Schelde tusschen Saaftingen en de zee was nu uitdrukkelijk erkend, en evenzeer ons recht om dezen stroom, het Sas van Gent en het Zwin inbegrepen, gesloten te houden. De betaling der afkoopsom voor Maastricht zou geschieden in halfjaarlijksche termijnen van *ƒ* 125.000. Op de ratificatie van beide tractaten na was nu het spel gewonnen, maar op welke wijze! Slechts de listen eener kleine kabaal, die zelf erkende dat haar voortbestaan een wonder was, hadden dezen uitslag mogelijk gemaakt; een systeem dat door zulke middelen gevestigd worden moest, kon niet dan door nieuwe leugens worden in stand gehouden.

Deze alliantie was een verkoop van onze eer en onafhankelijkheid, en gelijk het gaat bij handelstransacties van verdacht allooi, kooper en verkooper mistrouwden elkander, en waren het over den prijs oneens. Te dikwijls reeds hadden de pensionarissen de fransche regeering voorspellingen gedaan van een catastrophe die nimmer was gevolgd, dan dat een dépêche als die van 8 November onmiddellijk de vereischte uitwerking had: naarmate de patient meer tegen den stimulans gehard raakte, moest men de dosis vergrooten. Den 21sten November schreef Vergennes terug, dat de koning dan in plaats van anderhalf, twee millioen zou bijdragen en niets meer; de pensionarissen moesten nu maar weten hoe lang zij dit nieuws nog geheim wilden houden[1)]. Doch vóór deze brief in den Haag aankwam, was al weer een andere schrikmare van daar verzonden: den 22sten November had Harris een memorie ingediend bij de Staten-

1) Vous n' avez aucune démarche ostensible à faire à cet égard auprès de la Généralité: il suffit que nos amis soient instruits sans équivoque de la décision du Roi; c'est à eux à juger si le secret leur est nécessaire. Vergennes aan Vérac, 21 November 1785. - Tegen de onedele beschuldigingen tegen Brantsen komt hij met nadruk op: Je vois avec peine, Monsieur, qu'on cherche à vous rendre suspectes les intentions de M. de Brantzen; je lui dois la justice que sa conduite a été tres uniforme depuis qu'il est en France; qu'il a servises maîtres avec fermeté, sagesse et intelligence.

Generaal, waarin de koning van Engeland hun niet onduidelijk *zijne* alliantie aanbood; achtten Hunne Hoog Mogenden het tijdstip ongunstig om met hem tot een schikking te komen betreffende de belangen van beide natiën, dan hoopte hij toch dat zij zich in geen verbintenissen zouden inlaten, die aan een vernieuwing van het oude verbond met Engeland onoverkomelijke hindernissen in den weg zouden stellen[1]. Onmiddellijk liet de Raadpensionaris Vérac roepen en deelde hem het stuk mee. Daar werd dadelijk raad belegd, en een koerier naar Versailles afgezonden: de engelsche memorie, voorafgegaan door een voorstel van de stad Middelburg van 5 November, om de ambassadeurs te Parijs aan te schrijven het teekenen der alliantie tot nader order uit te stellen[2], bewees dat de tegenpartij nu werkelijk naar een vast plan werkte en eindelijk de daad bij het woord ging voegen. Onder deze omstandigheden was aan een verstoren der illusie omtrent de bewuste millioenen minder dan ooit te denken[3]. Wat dacht Vergennes van de volgende oplossing (die Vérac, niet naar waarheid, voorstelt als geheel van eigen vinding en met niemand overlegd): Frankrijk betaalt de 4½ millioen, maar ontvangt na eenigen tijd, zoo spoedig het geschieden kan zonder al te zeer als een gedwongen fraaiigheid in het oog te vallen, van de Republiek twee oorlogsschepen van 100 stukken ten geschenke?[4]

Nu hem gebleken was dat hij niet met louter schrikbeelden van zijn vrienden, maar werkelijk met een opzet der engelsche regeering te doen had, toonde Vergennes wat meer toegevendheid. Den 15^{den} September, schreef hij terug, hebben de Staten-Generaal aan den koning de arbitrage willen opdragen, en daarbij niet onduidelijk te verstaan gegeven, dat zij althans iets boven de 5 millioen wilden gaan. Laten zij nu zelf bepalen hoeveel: wat er overblijft neemt dan de koning voor zijn rekening, en het geschenk der oorlogsschepen kan achterwege blij-

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 1576.
2) *Jaarboeken* 1785, blz. 1596. - Le mémoire de M. Harris a suivi de si près la proposition de la ville de Middelbourg, que je ne puis m'empêcher de croire que ces deux pièces sont concertées l'une avec l'autre et peut-être sont l'ouvrage de la même main. *Voilà donc un système établi, un parti formé* [ik cursiveer]. Vérac 22 November 1785.
3) Nos amis sont tellement découragés, même par la seule idée de faire une nouvelle proposition aux Etats-Génêraux, qu'ils m'ont fait comprendre que s'il devenoit nécessaire de la faire, il ne leur restoit qu'à abandonner la direction des affaires. Vérac 22 November 1785.
4) Vérac 22 November 1785.

ven[1]. - Antwoord: ook dit durven de pensionarissen niet voorstellen althans niet voor de ratificatiën gepasseerd zijn, die toch al gevaar genoeg loopen[2]. Moest het misverstand publiek worden zij zouden alle schuld werpen op Brantsen en dezen opofferen[3]. Maar het is zoover niet behoeven te komen. De engelsche memorie had wel een gevaarlijk verzet doen verwachten, maar het vervolg beantwoordde daaraan in geenen deele. Den 12^{den} December werd tot beide ratificatiën besloten; tegen die van den vrede met den Keizer stemden Zeeland en Friesland[4], tegen die van het alliantietractaat alleen Zeeland. De berekening van Harris dat het nog mogelijk was de ratificatiën te verhinderen, was gegrond geweest op de onderstelling da-t hij den Prins zou kunnen bewegen zich er tegen te verklaren. Doch het vorige jaar had deze beloofd zich niet tegen het tot stand komen der alliantie te zullen verzetten[5]; hield hij zijn woord niet, dan daagde hij de gansche macht van Frankrijk uit en hij durfde haar niet staan; hij werd zelfs met moeite door de Prinses van de vlucht naar Dillenburg terug gehouden. Hij had dus geen vinger uitgestoken om Harris te helpen, eer het tegendeel[6]. De oranjepartij durfde ook nog niet recht met Engeland voor den dag komen; de groote meerderheid van het volk was weinig engelschgezind. Het waren meer onwil tegen de pensionarissen en hun democratischen aanhang, en weerzin tegen de opoffering in geld en eer die de vrede met den Keizer

1) Vergennes aan Vérac, 28 November 1785. - 'Vous comprendrez qu'il seroit de mauvaise grâce que nos amis insistassent pour que le Roi prit à son compte la totalité des 4½ millions,' waarschuwt hij.
2) Vérac 2 December 1785.
3) Vroeg of laat zal de noodlottige opheldering moeten komen, schrijft Vérac den 29sten November. 'Alors, Monsieur le Comte, il me paroit de la plus grande importance que cette explication vienne de M. de Brantzen et non pas de moi.' - In een brief van 17 December wordt ronduit gedreigd, dat de pensionarissen een opnieuw herhaalde weigering van Vergennes om de volle 4½ millioen te betalen met terugroeping van Brantsen zullen beantwoorden.
4) Harris (13 December 1785, *Diaries* II, 129), noemt ook Gelderland, maar uit het register der Secrete Resolutiën van de Staten-Generaal blijkt dat dit onjuist is.
5) Hiervóór I, 352.
6) In Gelderland everything went in perfect conformity to the plan I had pro-posed. The majority of the Diet were prepared to reject the Treaty of Alliance; and it would have been actually rejected if the Prince of Orange, through Monsieur de Lynden de Hemmen, had not declared his wish that it should be otherwise, giving for reason, that, as he was resident in this Province [hij was van Leeuwarden naar Groningen, en van daar naar het Loo gegaan], such a conduct would expose him to the accusation of using an undue influence in the deliberation of its States. Harris 13 December 1785 (*Diaries* II, 130).

ons oplegde, dan een vastberaden voornemen om zich aan de fransche voogdij te ontworstelen, die in de laatste maanden in de kleinere provinciën tot uiting waren gekomen. De toon van Harris' brieven in den eerst volgenden tijd is maar weinig minder wanhopig dan die van Vérac weinige weken geleden, maar van de twee heeft Harris - en houdt die nog lang - voor zijn wanhoop de beste verontschuldigingen.

Vijf dagen na de bekrachtiging der beide tractaten door de Staten-Generaal, vertrok de la Coste naar Versailles met het definitieve antwoord der pensionarissen op Vergennes' laatste voorstel in de geheime millioenenzaak. Vérac bekende nu wat hij in zijn voorloopig antwoord van 2 December verzwegen had: Vergennes' verzoek om van de oorlogsschepen geen werk te maken, was veel te laat gekomen; hij, Vérac, had er reeds over gesproken met Salm en Van Berckel, en deze beiden weer met anderen. De Raadpensionaris en Van Berckel durfden de moreele zekerheid geven dat het plan uitvoerbaar was; dat van Vergennes daarentegen was te eenen male onuitvoerbaar: men zou om zichzelf te redden Brantsen moeten opofferen, die dan een gevaarlijk vijand worden zou in Gelderland, terwijl men hoopte dat hij in het omgekeerde geval zich zou willen laten gebruiken, om zijn talrijke geldersche familie, in dat gewest zeer machtig, tot het patriotisme te bekeeren. Het was in ieder ge val voor het plan van Vergennes ook veel te laat: de eerste dagen van het komende jaar waren reeds aangewezen om de aan den Keizer uit te keeren som over de provinciën te verdeelen. Nu nog alles overhoop te werpen ging niet aan; de koning moest liever de oorlogsschepen maar aannemen[1].

Den 22sten December werd het geval besproken in den Conseil du Roi; de regeering schikte zich en drong niet verder aan, en gaf daardoor Van Berckel ‘aan het leven terug’, zooals

1) Vérac 17 December 1785. - Hoe minder oirbaar de zaak zelve, zoo fraaier natuurlijk de taal: ‘la Hollande en donnant au Roi une marque éclatante de sa reconnoissance, se relève à ses propres yeux et à ceux des autres Puissances, et prend un certain caractère de noblesse qui l'honore et que nous devons approuver dans nos nouveaux alliés.’ Waar schrijver en geadresseerde juist de hoofdbewaarders zijn van het geheim, mag deze wartaal ten uiterste vermakelijk heeten. Steller van Vérac's dépêches is zijn secretaris van legatie Caillard, dien Thulemeyer ‘le véritable chef de la commission’ noemt. In den tekst zijner *Mémoire sur la Révolution de Hollande* heeft hij hier en daar geheele brokken uit zijn voor Vérac gestelde dépêches woord voor woord opgenomen.

Vérac het uitdrukt[1]. Sympathiebetuigingen aan den koning van Frankrijk waren in de Januarimaand van 1786 zoozeer aan de orde van den dag bij de patriotten van alle schakeering, dat het waagstuk van de pensionarissen niet eens bizonder opviel. Amsterdam deed tot het geschenk het voorstel in de Staten van Holland, den 13^{den} Jannari 1786; niet langer als in de dépêches van Vérac is van schepen van 100 stukken sprake (die hier ook nooit werden gebouwd, om de goede reden dat hun diepgang voor onze wateren te groot zou zijn), maar van schepen van 74 stukken, de grootste die bij ons zeewezen voorkwamen. Om het in zijn patriotisme wankelend Friesland te bereidwilliger te maken tot het geschenk, had men voor, er twee van die grootte aan te koopen, die de friesche admiraliteit voor eenige jaren was begonnen te bouwen op de werf te Harlingen, maar die uit geldgebrek onopgetuigd en onbewapend waren gelaten[2]. Reeds den 18^{den} Januari ging het plan met algemeene stemmen door bij Holland. Bij de andere provinciën duurde het heel wat langer: in Juni ontbraken nog Zeeland, Utrecht en Overijsel[3]. Maar resolutiën waren toch nog gemakkelijker van bewerking dan oorlogsschepen; toonden de leiders der patriotten in de levering-volgens-bestelling van de eerste een onbetwistbaar meesterschap, de scheepsbouwkunst was niet zoo volmaakt hier te lande. Toen in den zomer de beide vieren zeventigers uitgebracht zouden worden, bleken de bruggen te nauw en de buitenhaven te ondiep om ze door te laten. Een commissie van advies werd benoemd, die tot het besluit kwam dat het uitbrengen niet mogelijk was dan met reusachtige kosten. De Staten-Generaal hebben op dit advies geen beslissing meer genomen; toen de revolutie in 1787 uitbrak lagen de schepen nog altijd te Harlingen op de werf. In 1792 zijn zij voor afbraak verkocht.

Men mag de pensionarissen niet van meer bedrog beschuldigen dan de stukken uitwijzen dat zij gepleegd hebben. Hoe wel

1) C'étoit en quelque sorte le sentiment d'un homme que l'on rend à la vie. - Vérac 6 Januari 1786.

2) Vergelijk het bericht van Harris (20 Januari 1786, *Diaries* II, 138) met De Jonge VI^{1}, 385.

3) De Jonge schijnt op dit punt onnauwkeurig, althans Vérac geeft in een dépêche van 30 Juni 1786 het volgende overzicht: het voorstel is onvoorwaardelijk aangenomen door Holland, Friesland en Groningen; de onvoorwaardelijke aanneming is verzekerd bij Overijsel; Gelderland heeft toegestemd mits de provinciën eenstemmig zijn; Zeeland en Utrecht dralen en schijnen onwillig.

zou het anders voegen bij het overige dat wij van hen weten, ons hen voor te stellen, de rekening sluitend makende met een post dien zij voor oninbaar kenden. Doch men heeft hier naar het schijnt niet met een laatste en laagste list van hun zijde, maar enkel met achteloosheid van de scheepsbouwmeesters der friesche admiraliteit te doen. Bij ons zeewezen zijn meer zulke verrassingen voorgekomen in dezen tijd; na de restauratie van 1787, onder stadhouderlijke almacht, even goed als te voren[1)].

1) The Pensionary has confided to me a circumstance not less curious [dan het geval met de schepen te Harlingen], and which he says is certainly true, though it is necessary to deny it. The canal (or *ecluse*) leading from the basin at Flushing having required a great repair, the Admiralty of Zealand have inadvertently suffered the workmen to break up the frame of the canal previous to taking the vessels out of the basin; and it is supposed to be impossible to complete the repair in less than a twelvemonth. [De schepen lagen dus zoo lang opgesloten en moesten buiten dienst blijven]. Lord Auckland, engelsch gezant bij de Republiek, aan Lord Grenville, minister van buitenlandsche zaken, 29 Mei 1792. (*The Manuscripts of J.B. Fortescue, Esq., preserved at Dropmore*, vol. II, 275. Londori 1894).

Tweede hoofdstuk.
De patriotten als regeeringspartij.

De buitenlandsche staatkunde der patriotsche partij had nu eindelijk geheel gezegevierd. Een groot positief doel was bereikt, gelijk voor vijf jaren het negatieve dat er noodzakelijk aan had moeten voorafgaan. Toen was men er in geslaagd de Republiek te doen breken met Engeland; thans, haar te klinken aan Frankrijk.

Een groot doel, maar voor de patriotten toch het hoofddoel niet. Nu eerst zouden zij veilig kunnen beginnen aan wat hun het naaste lag: de verwezenlijking van hun program van binnenlandsche staatkunde. De Prins van Oranje, machteloos geworden door de kracht der feiten, moest het nu vervolgens zijn en blijven krachtens de wet. Slechts voor een decoratief Stadhouderschap was plaats in het patriotsche stelsel; welnu, de waardigheden van Willem V dienden tot ornamenten vervormd te worden. Liet hij dit niet toe, zoo mocht hij gaan.

Van Frankrijk beloofden zich de patriotten niet dan steun: de Republiek was immers een waardeloos bondgenoot voor haar, tenzij de macht van het door sterke banden aan Engeland gehechte huis van Oranje, dat toch ook bekwamer prinsen voortbrengen kon dan Willem V was, binnen enge wettelijke grenzen werd beperkt. Het was waar dat van uit Versailles de pensionarissen gedurig waren vermaand zich in te houden, maar dan in buitengewone omstandigheden, om te voorkomen dat de Republiek in twee vijandelijke kampen werd verdeeld, terwijl eensgezindheid noodig. was tot afwending van buitenlandsch gevaar. Doch nu dit laatste wederom bezworen was mochten de

pensionarissen hopen dat hun eindelijk de vrije hand zou gelaten, en zij niet langer genoodzaakt zouden worden te arbeiden in het klein. Zij hadden genoeg gedaan om Frankrijk te gerieven, om het nu de beurt te achten van door Frankrijk geriefd te worden.

Vergennes heeft altijd het gevaar wel ingezien, dat voor de zaak van Frankrijk in dezen anti-stadhouderlijken ijver gelegen was. Maar hij kon niet te sterk aandringen den persoon en de instellingen te sparen tegen welke hij voorheen het volk had doen ophitsen. Toch was het dringend noodig dat de Republiek tot rust kwam, wanneer Frankrijk genot wilde hebben van zijn bondgenootschap met haar. Zeker, het patriotsche stelsel diende ook in het binnenland bevestigd te worden, maar zóó dat geen heftige strijd uitbrak, die wisselvallige kansen kon bieden.

Waarin Vergennes te kort schoot was het rechte besef dat nog een diep ingrijpende hervorming der staatsinstellingen van de Republiek noodig was, eer de patriotten zich voldaan zouden rekenen. Hij liet zich over die hervorming nooit dan in algemeenheden uit: de patriotten moesten op den bodem der constitutie blijven, zeide hij voor en na. Dit besliste niets: de constitutie, of wat men zoo noemde, zou zelfs een Acte van Seclusie of een Eeuwig Edict toegelaten hebben, nu nog even goed als onder Jan de Witt. Met zijn gewone bedeesdheid en opzien tegen forsche en besliste maatregelen liet Vergennes de binnenlandsche staatkunde der Republiek zonder vaste leiding, en verkeerde in de dwaling dat hij excessen zou kunnen voorkomen zonder zelf krachtig in te grijpen. De instructie welke hij in Januari 1785 medegaf aan den markies de Vérac is er een bewijs van. Gij hebt in de eerste plaats te zorgen, wordt dezen gezant voorgehouden, dat de Republiek goed fransch blijft en haar zeemacht onderhoudt; haar landmacht mag zij in vredestijd verwaarloozen. Is de vrede met den Keizer weer hersteld, dan zullen de binnenlandsche verdeeldheden wel weer van nieuws aan beginnen. Houd ze tegen zoo gij kunt (waarmede, wordt hem overgelaten); vervolg den Prins niet als hij zich bereid toont tot de opofferingen die van hem verlangd zullen worden, maar bedenk dat hij altijd verdacht blijft, en ontzie zijn tegenpartij meer dan hem, want aan deze heeft Frankrijk verplichtingen en aan hem geene[1)].

1) Bijlage II, 1.

Die een onzelfstandig man als Vérac met zulk een instructie naar de Republiek zond, heeft het zichzelf te wijten gehad zoo hij later onaangenaam verrast is geworden.

De twist met den Keizer, vol gevaren als hij was voor de patriotsche partij, had haar den beslissenden aanval op den vijand van binnen wederom doen uitstellen; ware op openbaarmaking der scherpe resolutiën, die men tegen den Stadhouder in portefeuille had, eens een inval van het keizerlijk leger gevolgd, het had met het rijk der patriotten op eenmaal gedaan kunnen zijn. Voor zoover het niet wel anders kon, hadden de pensionarissen zelfs met den Prins samengewerkt; hij was nog Kapitein-Generaal; zij hadden hem over maatregelen, de landsverdediging betreffende, geraadpleegd vóór zij die doordreven in de Staten van Holland. Niet als ware er ook maar een enkele rekening met hem afgesloten: zij bleven in stilte alles tot den toekomstigen aanval voorbereiden, en durfden zij al geen knots zwaaien thans, hun speldeprikken waren nimmer talrijker geweest en lafhartiger. Van den ganschen patriottentijd zijn weinig periodes zoo weerzinwekkend als juist deze. De vrees dreigt het telkens te winnen van den haat, en het gevolg is een geniepigheid zonder voor beeld.

Af en toe hadden, met name in de steden der provincie Holland, kleine uitbarstingen van oranjegezindheid plaats onder het gemeen. De Prins wist van die gezindheid des volks geen gebruik te maken, haar niet op eenig waardig doel te richten, en zoo uitte zij zich alleen op voor hem compromittante wijze. De pensionarissen vreesden het volk en zijn oranjekreten: een oproer is altijd gevaarlijk; niemand weet waar het eindigen zal, wanneer het niet onmiddellijk wordt onderdrukt. Maar wat nu in Holland voorviel waren minder oproeren dan wel looze standjes; zij brachten de pensionarissen telkens weer in de dankbare rol van handhavers der openbare orde en veiligheid, en boden hun een uitnemend voorwendsel aan om krasse maatregelen door te drijven die anders niet zoo licht aannemelijk te maken zouden zijn geweest. Tijdens het geschil met den Keizer kwamen er ettelijke voor waarvan zij gebruik maakten zoover het in deze critieke omstandigheden ging. Een, te Leiden, was recht een kolf naar hun hand; andere, te Rotterdam, boezemden hun toch wel ernstige bezorgdheid in, niet om het dreigend karakter der ongeregeldheden zelve, maar om de weifelende

houding die de magistraat van die aanzienlijke stad er tegenover had aangenomen.

Zoowel te Leiden als te Rotterdam waren het de oefeningen der gewapende patriotsche burgers die de naaste aanleiding gaven. Te Leiden werden bij eenige leden van het vrijkorps de glazen ingesmeten; aan de burgers op straat werden oranjestrikken opgedrongen; samenrottingen voor twee huizen die men vreesde dat geplunderd zouden worden, moesten door de schutterij en het kleine aanwezige garnizoen worden uiteengedreven (7 -10 Juni 1784)[1]. Den 10^{den} Juni scheen men de beweging geheel meester; de stadsregeering verbood nu het voeren van leuzen en dragen van teekenen, en vroeg troepen aan uit den Haag; twee eskadrons garde-dragonders werden van daar afgezonden, die 13 Juni te Leiden aankwamen. De rust werd daarna niet meer verstoord. Ondertusschen namen de Staten van Holland uit het gebeurde aanleiding tot een strenge publicatie, die niet slechts voor Leiden maar voor de gansche provincie gold, tegen alle oproerige gesprekken, bewegingen en samenrottingen, verbiedende in het bizonder ‘het dragen van eenige teekenen of leuzen van oproer’ (16 Juni)[2]. Oranje was sedert een verboden kleur in Holland.

Nog een langer staart had de muis: de Prins verloor ook de uitoefening van zijn stadhouderlijk recht van gratie. Eenige van de levenmakers waren op 's-Gravenstein gevangen gezet; den 5^{den} November zou het vonnis vallen. De verwanten van een hunner, den bakker Adrianus Trago, richtten zich den 4^{den} om pardon tot den Prins, onder meer aanvoerende, dat hij slechts door woorden gezondigd had, en niet in staat gesteld was zich naar behooren te verdedigen[3]. De Prins verleende op dit verzoek het gebruikelijk appointement: terhandstelling van het request aan den schout der stad om bericht, met opzending der gehouden informatiën en procedures, blijvende inmiddels de uitvoering van het vonnis opgeschort. Het Hof van Holland placht dan de opgezonden stukken te onderzoeken om te zien of er reden was voor toepassing van het recht van gratie, want de Stadhouder oefende dit recht niet uit dan op advies van het Hof en in naam der Staten, 's Prinsen appointement kwam nog den 4^{den} in handen van den schout

1) *Jaarboeken* 1784, blz. 1120.
2) *Jaarboeken* 1784, blz. 1111.
3) *Jaarboeken* 1784, blz. 1838.

Van der Marck, die het aan den voorzittenden burgemeester bracht. Deze belegde de vroedschap, en men besloot niet aan het verzoek te voldoen: het gepleegde feit viel onder de ‘enorme delicten’, waarover den Stadhouder geen recht van gratie toekwam. Den 5den November werd nu het vonnis geveld en reeds gedeeltelijk ten uitvoer gelegd: voor Trago was het openbare geeseling, en gevangenisstraf voor 5 jaar, gevolgd door 10 jaar uitbanning. Het Hof trok zich de zaak aan, en gelastte dat de stukken alsnog zouden worden opgezonden en de uitvoering van het vonnis, voor zoover die nog niet had plaats gehad, zou blijven opgeschort. Weer weigerde de schout, zich beroepend op bet gezag der stedelijke regeering, die dan ook in de Staten van Holland het voorstel deed, het Hof te verbieden zich met de zaak in te laten (25 November). Het Hof toonde uit theorie en rechtspractijk aan, dat handelingen als die te Leiden gepleegd waren niet onder de ‘enorme delicten’ (*crimina laesae majestatis* en *perduellionis*) vielen, en dus vatbaar waren voor pardon, maar te vergeefs: de Staten maakten de zaak commissoriaal en begroeven haar daarmede. Trago bleef gevangen en is eerst na September 1787 verlost. De patriotsche overheden hadden voortaan tegen hun oranjegezinde burgers de vrije hand.

Te Leiden had de stadsregeering, die door de pensionarissen werd vertrouwd, op de eerste aanvraag troepen te harer beschikking gekregen. Niet alzoo te Rotterdam, waar de meerderheid van vroedschap en magistraat, hoewel verre van prinsgezind, zeer tegen het driemanschap was ingenomen. Het lagere volk was uiterst orangistisch in deze stad en placht 's Prinsen verjaardag, den 8sten Maart, met uitbundige vreugdebedrijven te vieren. In 1783 waren op dien dag niet zoozeer ernstige, als wel ergerlijke ongeregeldheden voorgevallen: men dwong de rijkere burgers geld af aan de deur, en viel de lieden lastig die zonder oranje liepen[1]. Dit jaar vreesde men voor herhalingen, en de patriotsche burgers verzochten bij request, dat de stadsregeering bij voorbaat alle uiterlijke vreugdebedrijven, met name het stoken van vuren, het oprichten van eerebogen en het dragen van oranje zou verbieden (2 Maart). De regeering was verstandiger: zij verbood niets maar nam haar voorzorgen. Prinsjesdag liep dan ook rustig af: in de achterbuurten stonden eerebogen en droeg ieder veel oranje,

1) Hiervóór I, 273.

maar het bedelen werd met goed gevolg tegengegaan[1]. Slechts het ruchtbaar worden van het feit dat des middags een met oranje gesierd man van de beurs was gedrongen, bedierf het feest nog op het eind: op den 9den drong het gemeen de beurs binnen en vertoonde zich er eenigen tijd met de geliefde kleur, en 's avonds werden bij sommige kooplieden de glazen ingeworpen. Sedert bleef het toch onrustig in de stad; vooral wanneer de negende compagnie van de schutterij, onder bevel van den patriotschen kapitein Elsevier, 's avonds optrok om de wacht te betrekken aan het stadhuis en aan de poorten, liep het volk te hoop en deed de manschappen allerlei smaad verduren. In 1783 was ook in Rotterdam een vrijcorps opgericht, dat plannen ingediend had tot reorganisatie der schutterij. Elsevier had de verlangde nieuwigheden bij zijn compagnie vast ingevoerd op eigen gezag; de stadsregeering had zich aanvankelijk hiertegen verzet maar was geëindigd met toe te geven. De rijkere schutters van Elseviers compagnie, meest leden van het vrijcorps, liepen nu in de eerste gelederen onder den naam van ‘adelborsten’, in fraaie uniformen uitgedost en van nieuwerwetsche geweren met bajonetten voorzien; de rest, ‘rotsgezellen’ in onderscheiding van de ‘adelborsten’, liep mee in burgerkleeren, met oude spontons of verroeste, onbruikbare geweren. Veel kwaad bloed had het ook gezet, dat Elsevier willekeurig een tamboer ontslagen had, die slechts schuldig zou staan aan het slaan van een Wilhelmus. Aanhoudend werden de adelborsten op straat beleedigd, zoodat de magistraat het noodig achtte een artikel der ordonnantie op de burgerwacht in herinnering te brengen, waarbij bepaald was dat deze geweld met geweld mocht keeren (24 Maart). Den 3den April moest de negende compagnie weer optrekken, maar vond op de loopplaats een dreigende menigte bijeen[2]. De bevelhebbende luitenant, Van Zwijndrecht, voorziende dat hij bij zijn opmarsch belemmering zou ondervinden, zond vast de rotsgezellen naar de poorten, opdat de wacht daar op tijd zou kunnen worden betrokken, en ging met de adelborsten langs een omweg naar het stadhuis, omdat de gewone weg door hoopen volks bezet was. Desniettemin werd hij in een achterstraat aangevallen met steenen en messen, naar het schijnt zelfs met een enkel geweerschot, waarop

1) *Jaarboeken* 1784, blz. 581.
2) Ik volg hier in hoofdzaak de *Jaarboeken* (1784, blz. 821 vv.); het verhaal van Bilderdijk (XII, 60) is onbruikbaar van partijdigheid.

hij front maken liet en het achterste peloton deed vuren. Steeds achtervolgd kon hij nu het stadhuis bereiken; ook in de Hoogstraat werd nog éénmaal vuur gegeven[1]. Intusschen was de alarmklok geluid en kwam de gansche schutterij in het geweer en herstelde de rust. De volgende dagen bleven eenige compagnieën schutters in de wapenen, sommige met oranjestrikken op den hoed.

Er waren op den avond van 3 April eenige gevangenen gemaakt, en hun zaak werd naar behooren onderzocht. Maar de stadsregeering begon volstrekt geen vervolging in het groot, zooals door de ultra-patriotten in en buiten Rotterdam werd verlangd; zelfs nam zij uit het gebeurde aanleiding om het vrijcorps te casseeren, welks leden zich sedert den 3den April aan hun schutterplichten onttrokken hadden en voorgaven hun eigen wachten te betrekken; echter werden de leden onder de bizon-dere bescherming der regeering genomen, werden de verdiensten van het corps ten opzichte der verlevendigde beoefening van den wapenhandel erkend, en de onlangs ingevoerde verbeteringen in de bewapening der schutterij bestendigd (8 Mei). Tegelijkertijd werd aan alle compagnieën verboden, met gekleurde linten of gekleurde cocardes de wacht te betrekken. Beide partij en waren ontevreden: de oranjeklanten niet het minst, die hun kleurigen tooi moesten afleggen, terwijl de patriotsche schutters zich straffeloos door zwarte cocardes en door stukken van hun oude vrijcorpsuniform bleven onderscheiden. Den 10den Juli had weer een avondtumult plaats, den 13den nog een. De patriotsche burgers, over de verzoenende houding van hun regeering verontwaardigd, richtten zich bij request tot de Staten van Holland om bescherming (15 Juli). Eindelijk vroeg ook de stadsregeering, er aan wanhopend met een in zichzelve verdeelde schutterij de rust te bewaren, gewapende hulp aan bij de Staten (20 Juli). Deze gaven niet dadelijk toe als voor Leiden, maar maakten de zaak commissoriaal aan het Groot Besogne. De pensionarissen wilden van de gelegenheid gebruik maken, om te Rotterdam, van welks stem zij lang niet zeker genoeg waren naar hun zin, het patriotisme, zooals zij het verstonden, eens en voor al de overwinning te bezorgen. De stadsregeering, ziende waar zij het op toelegden, haastte zich nu een commissie te benoemen, om gezamenlijk met de onderteekenaars van het request van 15 Juli middelen te beramen tot handhaving der rust, maar de requestranten weiger-

1) Dus niet ‘den ganschen nacht door’ zooals Bilderdijk fantaseert. In het geheel werden zes lieden gewond waarvan één spoedig aan de gevolgen is overleden.

den hun medewerking. Den 10^{den} Augustus namen de Staten van Holland hun besluit. Zij zonden vijf commissarissen (waaronder de tweede pensionaris van Amsterdam, Visscher)[1] naar Rotterdam, om er nevens den magistraat de rust te herstellen en een onderzoek in te stellen naar het gebeurde, en daarvan verslag te doen aan de Staten. Zijn Hoogheid zou worden verzocht een troepenafdeeling naar de stad te zenden, die er onder bevel zou staan van commissarissen en burgemeesteren gezamenlijk, en aan beiden den eed van trouw zou afleggen.

De stad protesteerde hiertegen, en bedankte nu voor de bezetting. Te vergeefs. Twee eskadrons gardes te paard en een bataillon voetvolk kwamen in de stad, en den 28sten Augustus hielden de commissarissen met groote praal hun intocht. Daar werden nu een aantal personen verhoord en deels in hechtenis gehouden, onder welke het oranjewijf Catharina Mulder, keurvrouw van de mosselen, reeds de geheele Republiek door als Kaat Mossel befaamd, niet het minst door een speelreisje dat zij den 13^{den} Juni in gezelschap van andere vrouwen en mannen uit de rotterdamsche achterbuurten, allen rijkelijk met de geliefde kleur getooid, naar het paradeveld in den Haag ondernomen had om den Prins te zien, een reisje naar welks veronderstelde geheime bedoelingen door Gecommitteerde Raden een scherp onderzoek was ingesteld, dat evenwel niets tegen haar noch tegen den Prins had opgeleverd[2]. Ook ditmaal kon men haar niets dan gemeene scheldwoorden bewijzen. De rotterdamsche schepenbank toonde zich weinig vervolgziek, veel te weinig naar den zin der commissarissen, die daarom verzochten zelf met rechterlijke macht te worden bekleed. Hun verzoek werd commissoriaal gemaakt aan het Groot Besogne, dat eerst op 3 November advies uitbrengen kon, of liever twee adviezen: de Ridderschap, Dordrecht, Delft, Rotterdam zelf en Enkhuizen wilden het verzoek eenvoudig afwijzen; Haarlem, Leiden, Amsterdam, Gouda en Alkmaar wilden wel de eigenlijke rechtspraak aan de schepenbank laten, mits de commissarissen bij de zittingen tegenwoordig zouden zijn met adviseerende stem, en met de macht om elk vonnis op te houden en er de Staten over te raadplegen. Den 22sten December zou de zaak eindelijk worden uitgemaakt: negen stemmen vereenigden zich met laatstvermeld

1) De overigen waren Mr. W.H. Teding van Berkhout (Delft); Mr. H.B. van Halteren (Leiden); Mr. I.F. Pottey Turcq (Hooge Raad); Mr. J.H. Mollerus (Hof van Holland).
2) *Jaarboeken* 1784, blz. 1258.

advies, dat toen door den Raadpensionaris voor geconcludeerd werd verklaard. Amsterdam en Dordrecht waren niet onder deze negen. Voor de pensionarissen een teleurstelling: nu het de voorrechten gold van de schepenbank eener stemhebbende stad bleken zij niet almachtig; regeeringen, zoo tuk op haar zelfstandigheid als die van Amsterdam en Dordt, achtten het van een te gevaarlijk exempel, in een zusterstad de burgers voor een gedelegeerde rechtbank te stellen. Echter meende de Raadpensionaris te mogen concludeeren tot het gevoelen der negen, omdat de tien anderen het onderling niet eens waren: acht er van wilden het verzoek afwijzen, terwijl Amsterdam en Dordt onmiddellijk het Hof machtigen wilden van de zaken kennis te nemen, met voorbijgang van de partijdig en onwillig gebleken schepenbank. Rotterdam bleef tegen het besluit van 22 December ten krachtigste protesteeren, maar kon niet beletten dat het werd uitgevoerd. De commissarissen hadden daar echter weinig wil van: de hoofdofficier Gevers was ijverig genoeg en arresteerde rechts en links, maar het onderzoek leverde zoo weinig op, dat alleen tegen twee personen, Kaat Mossel en Clasina Verrijn, ‘een jonge wilde meid, onnoozel en gemeen als Kaat Mossel’[1)], het strafproces kon worden doorgezet. De jonge Bilderdijk was hun verdediger[+]. In September 1785 kwam eerst de eisch: openbare geeseling, gevangenisstraf van 10 jaar voor Kaat, van 6 jaar voor Clasina, voor beiden gevolgd door levenslange uitbanning; en dit alles voor louter scheldwoorden en oranjebovenroepen[2)]. Den 29sten April 1786 volgde de uitspraak; schepenen ontzegden Gevers zijn eisch. Hij appelleerde voor het Hof van Holland, waar nogmaals Bilderdijk de advocaat der rampzalige schepsels was, die intusschen steeds in hechtenis bleven, thans op de Gevangenpoort in den Haag. Hun zaak was nog niet gewezen, toen de revolutie van 1787 hen eindelijk verloste.

Had dus de commissie weinig of geen wraak kunnen oefenen, ook het andere deel van haar taak, het omzetten van de stad Rotterdam, was haar kwalijk gelukt. Zij bleef er geruimen tijd voor in de stad, tot in Mei 1786, en maakte van haar bevoegdheid tot herstel der rust een uitgebreid gebruik. Met de uiterste strengheid werd sedert haar komst aan het verbod van oranjedragen en leuzen aanheffen de hand gehouden. Het vrijcorps werd onder haar bescherming weer opgericht en zelfs meer dan

1) Bilderdijk.

\+ Een overzicht van de verdediging gaf nog onlangs de heer G. van Rijn in het Rotterdamsch Jaarboekje, tweeden jaargang, (Rotterdam 1890).

2) Zie den eisch *Jaarboeken* 1785, blz. 1308 vv.

een, de schutterij geheel hervormd, van oranjeklanten gezuiverd en onder officieren gesteld die geen van allen in de regeering zaten. Bijna twee jaar ontving zoo de stad op kosten van den lande[1] lager onderwijs in het patriotisme. Maar de geringeloorde stadsregeering toonde zich bij elke gelegenheid zulk een weerbarstige leerlinge, dat de driemannen haar na het vertrek der commissie de stad niet in handen durfden laten. Zij moesten er op de een of andere wijs hun vrienden aan het roer helpen, en begonnen daartoe met de magistraatsbestelling aan de vroedschap te ontrukken. Hierop was een middel dat in andere steden reeds met goed gevolg was toegepast: waren de patriotten ergens in de minderheid, dan rakelden zij oude handvesten op waarbij de magistraatsbestelling anders was geregeld als thans, en eischten wederinvoering van die oude gebruiken. Had de meerderheid van de vroedschap dit dan verworpen, dan richtte zich de minderheid tot de Staten, die zoo bescheiden waren in de zaak zelve niet te beslissen, maar onderwijl de magistraatsbestelling, waarover de vroedschap het immers niet eens kon worden, aan zich trokken. Voor Rotterdam besloten zij hiertoe den 21sten April 1786: zij zouden de dubbeltallen voor burgemeesteren en schepenen opmaken in plaats van de vroedschap; de Stadhouder zou de electie nog behouden[2].

Zoo had nu Rotterdam van 1 Mei 1786 tot 1 Mei 1787 een patriotschen magistraat en anti-patriotsche vroedschap. De laatste om te zetten scheen zonder revolutie onmogelijk: de leden zaten voor hun leven, vier-en-twintig in getal, waarvan slechts negen goede patriotten. Voor openlijk geweld beefden de pensionarissen lang terug, zij trachtten eerst nog de zaak bij Statenresolutie

1) De daggelden en verdere onkosten der commissie bedroegen *ƒ* 105.453.(*Jaarboeken* 1787, blz. 275).

2) Kenmerkend voor de wijze van optreden der pensionarissen tegen de stadhouderlijke voorrechten is weer, hoe zij hem de electie laten behouden in naam, maar ontnemen met der daad. Kwam zijn electie te laat in, werd bepaald, dan zou de hoofdofficier de personen wier namen op de dubbeltallen het eerst voorkwamen, in den eed mogen nemen. Dit was een valstrik. De beëediging moest geschieden, als vanouds, ‘op Meidag’; toen nu 30 April te middernacht nog geen electie van den Stadhouder ontvangen was, ging Gevers tot de beëediging van de op de nominatiën vooraan geplaatsten onmiddellijk over. Even daarna kwam 's Prinsen electie hem in handen maar werd verwaarloosd. De Prins beklaagde zich vruchteloos, er aan herinnerende dat volgens oud gebruik de electie ‘op Mei-avond’ (30 April) moest verzonden worden, waaraan hij had voldaan; de beëediging der door hem geëligeerden zou zeer goed op Meidag hebben kunnen geschieden. - Zoover de voorraad strekte, was de gansche nominatie door de Staten natuurlijk vol goede patriotten gezet.

te forceeren. In de 15de eeuw waren er veertig vroedschappen geweest; in 1615 echter hadden de vier-en-twintig waartoe dit getal langzamerhand was ingekrompen, van de Staten octrooi Gevraagd en verkregen voor een vroedschap van 24 leden. Dit octrooi nu zou weer in te trekken zijn, en de Staten konden dan zestien patriotsche vroedschappen aanstellen, naast de vier-en-twintig oude. Later zullen wij deze kwestie nog ontmoeten; er rees een groot geschil over in de Staten, want in den tijd dat er over moest worden beslist, begon van één stem meer of minder voor de patriotsche partij alles af te hangen.

Wij hebben hier aan het sterk sprekend voorbeeld van Rotterdam gezien, door welke middelen de pensionarissen meester bleven van wankelmoedige of vijandige hollandsche steden. Het valt buiten ons bestek, dit na te gaan voor elke stad afzonderlijk. Zien wij nu nog naar het platteland.

Hier bleek de impopulariteit van hun regeering zoo mogelijk nog overtuigender dan in de steden; maar met de boerenbevolking, die geen deel had aan de samenstelling van de soevereine vergadering, behoefde niet zooveel omslag gemaakt als met de vroedschap eener stemhebbende stad. Een poging tot invoering van zekeren oefenplicht voor plattelanders maakte in de gansche provincie het volk tegen hen gaande; had de Prins hier gebruik van willen maken, hij had zeer zeker het driemanschap in een gevaarlijke engte kunnen drijven. Hij deed het niet, en het gevolg was dat de boeren onder een schrikbewind kwamen, dat tot 1787 heeft voortgeduurd.

Toen de Keizer ons in het najaar van 1784 met een inval dreigde, was een of twee maanden lang de schrik algemeen. De burgerwapenhandel zou spoedig in het geval kunnen komen te bewijzen wat van haar was beweerd: dat zij de beste waarborg was van 's lands onafhankelijkheid. Een aantal nieuwe vrijcorpsen werden naast de bestaande opgericht, verschillende schutterijen gereorganiseerd en nieuw bewapend. In de Staten van Holland deed Gouda het voorstel, om ook het platteland in staat van tegenweer te brengen; de vermogende ingezetenen zouden op hun eigen kosten, de onvermogende op kosten van de provincie, van geweren worden voorzien, en zich in het gebruik daarvan oefenen. Den 18den November werd het goudsche voorstel met algemeene stemmen aangenomen. De schouten zouden beginnen met bij Gecommitteerde Raden lijsten in te zenden van alle weerbare mannen van achttien tot zestig jaar.

Gelijk besluit namen de provinciën Utrecht, Gelderland en Overijsel, en de stad Groningen voor haar gebied; in Friesland werd geen opschrijving verordend, maar bepaalde men er zich toe den reeds gebleken ijver tot de wapenoefening van staatswege aan te moedigen.

Reeds de opschrijving ontmoette bij het overgroote deel dei-plattelandsbevolking sterken tegenstand. Men vreesde uit zijn werk te zullen worden gehaald; men bracht reeds belasting op voor de landsverdediging, die in de eerste plaats de zaak was van het leger. Maar bovendien: de burgerwapenhandel was in de oogen van de menigte een uitvinding der patriotsche factie, en onmiddellijk tegen den Prins gericht. Men zou onder patriotsche officieren worden gesteld, en wilde niet onder hen dienen. Toen nu de geduchte pandoeren en kroaten verre bleven, liet men het in Gelderland en Overijsel bij de opschrijving blijven. In Utrecht werd bepaald dat wie zich vrijwillig aanbood om de provincie te verdedigen in geval van nood, van staatswege een geweer zou ontvangen; boden zich niet genoeg vrijwilligers aan, dan zouden nog in elk dorp een bepaald getal personen door Gedeputeerde Staten tot oefening kunnen worden verplicht. In Holland zette men de zaak het scherpst door: den 12^{den} Januari 1785 werd verordend dat van de opgeschrevenen de derde man zou worden uitgeloot en tot oefening verplicht; het stellen van een remplaçant was echter toegelaten. De schouten en leden van de dorpsgerechten werden verzocht als officieren op te treden en de geweren uit te reiken. Eens of tweemaal in de week moest de oefening plaats hebben, mits ‘met observantie van alle discretie, die ten aanzien van vrije Lieden betaamt.’ Buiten de plaats hunner inwoning zouden van de gewapende burgers geen diensten worden gevergd. De Prins, om het verwijt te ontgaan als ware de landsverdediging hem onverschillig, sloeg dezer dagen in een brief aan de Staten-Generaal iets anders voor: alleen vrijwilligers op te roepen, uit alle provinciën, en van steden zoowel als platteland; zij zouden in compagnieën van 100 worden ingedeeld en in garnizoen gelegd in de vestingen van iedere provincie, waar zij onder bevel zouden staan van den garnizoenscommandant. Een gedeelte van het thans ingelegerd krijgsvolk zou dan uit die vestingen kunnen vertrekken en het veldleger in de Generaliteitslanden versterken. Dit voorstel was een protestatie van goeden wil en een vingerwijzing naar het eenige practisch nut dat voor het oogenblik uit de opgewondenheid voor den wapenhandel te trekken viel; het

stond echter verloren in een ijselijk lange apologie van zijn gansche sedert 1766 gehouden gedrag, die de Prins den 17den Januari aan de Staten-Generaal meende te moeten aanbieden[1], en is nimmer door eenige provincie in behandeling genomen. Integendeel gaven Gecommitteerde Raden van Holland den 27sten Januari nog een uitdrukkelijke publicatie, dat het volstrekt niet de bedoeling was, de burgers buiten hun dorp te gebruiken[2]. Zoo geheel als politieke maatregel doorgedreven buiten alle overleg met den Kapitein-Generaal, vond het oefenplan dubbelen tegenstand. Bijna nergens had de loting ordelijk plaats, en op vele dorpen bleek zij geheel onmogelijk. Te Leiderdorp sloeg de schout op de vlucht naar Leiden, waar een oogenblik groote schrik heerschte voor de boeren uit den omtrek, zoodat men de poorten sloot en de schutterij in het geweer deed komen[3]. In het land van Arkel dreven de boeren de enkele ingezetenen die aan de publicatie gehoorzaamden en zich oefenen wilden, met stokken en dorschvlegels uiteen[4]. Dit alles geschiedde onder het uitsteken van de verboden oranjevlag: ‘men wilde niet exerceeren voor de Staten, wel voor den Prins, want de Staten waren maar jongens en de Prins was het Hoofd’[5]. Te Soeterwoude bleek de loting slechts mogelijk onder bescherming der bajonetten van het leidsche[6], te Sliedrecht onder die van het dordtsche vrijcorps[7]. De Prins achtte het noodig een publicatie te geven waarin hij opkwam tegen de beschuldiging als zou hij de boeren tot hun verzet hebben aangespoord, en verklaarde het te betreuren dat de kleur van zijn huis dienst deed als oproerteeken; hij droeg echter zorg te doen uitkomen, hoezeer het besluit waarbij het dragen van oranje verboden was, hem griefde[8]. Den eigen dag dezer publicatie, 31 Januari, werd door de Staten van Holland aan Gecommitteerde Raden een scherp onderzoek bevolen, waartoe zij den gevreesden Mr. Jan Luyken als fiscaal zouden gebruiken. Ettelijke boeren werden gevangen genomen en tot zware straffen veroordeeld: geeseling en gevangenis, gevolgd door uitbanning. Was in Juni 1784 slechts

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 69-92.
2) *Jaarboeken* 1785, blz. 103.
3) *Jaarboeken* 1785, blz. 105.
4) *Jaarboeken* 1785, blz. 111.
5) Bescheid der boeren van Moerkapelle aan hun schout, *Jaarboeken* 1785, blz. 189.
6) *Jaarboeken* 1785, blz. 204.
7) *Jaarboeken* 1785, blz. 49.
8) *Jaarboeken* 1785, blz. 93.

in het algemeen het voeren van leuzen en dragen van teekehen verboden, in een nieuwe publicatie werden thans met name genoemd ‘Oranje Cocardes, Strikken, Linten, Papieren en alle andere versierselen van Oranje couleur’, alle verboden op straffe zoo noodig van den dood. Gecommitteerde Raden kregen er den schrik onder: de rust werd niet verder verstoord. Van verplichte oefening werd geen woord meer gerept: men was Spoedig in bestand met den Keizer; al wat van de zaak overbleef was een organisatie van de patriotsche minderheid der plattelandsbevolking, die alleen de geweren had aangenomen en er, onder bescherming van den Soeverein, de prinsgezinde meerderheid mee in ontzag hield.

Ondertusschen brandden den pensionarissen steeds de vingers, om den Stadhouder ook formeel tot de positie van dienaar der Staten terug te brengen. Durfde men hem voorrechten, bij vroegere resolutiën uitdrukkelijk verleend, nog niet bij opzettelijk besluit weer ontnemen, men belemmerde hem vast in de uitoefening er van door het opwerpen van excepties. Wat niet op geschreven recht maar op gewoonte berustte, kon al dadelijk worden aangetast. Zoo was het een vast gebruik dat de president van de week zich elken morgen vóór de vergadering der Staten-Generaal naar den Prins begaf, om dezen kennis te geven van de bij hem ingekomen stukken en van de onderwerpen die hij ter tafel zou brengen. In Juni 1784 liet een leidsch burgemeester die voor Holland presideerde dit bezoek voor het eerst na[1]; de overige patriotsche provinciën volgden hierin Hollands voorbeeld. - Aan het stadhouderlijk recht van electie der magistraatspersonen werd gedurig getornd; vroeger hebben wij gezien welk besluit de Staten van Holland genomen hadden ten aanzien van Alkmaar[2]: zij zouden zelf de electie uitoefenen, zoolang tusschen de stad en den Stadhouder geschil bestond. Gelijk besluit werd in Maart 1784 genomen ten opzichte van Purmerend. In verreweg de meeste steden van Holland was het stadhouderlijk recommandatierecht reeds afgeschaft in 1782 en '83[3]; in Brielle en Edam wilde de meerderheid van regenten en burgerij dit recht in wezen laten, maar werd bij Staten-resolutie genoodzaakt het op te geven: de vroedschapsbesluiten

1) Bérenger 11 Juni 1784.
2) Hiervóór I, 336.
3) Hiervóór I, 264.

waarbij indertijd het recht aan den Stadhouder was opgedragen, werden door de Staten vernietigd[1]. Dit was niet uitsluitend het werk van de heftigste patriotten; de aristocraten, van de hulpeloosheid des Prinsen partij trekkend tot eigen voordeel, deden er nog gaarne aan mede. Zoo vernietigde de admiraliteit van Amsterdam, op voorstel van Dedel, de recommandatie voor ettelijke posten ter begeving van haar college staande[2], indertijd aan Willem IV afgestaan. Dedel was anders geen vriend van de dagbladschrijvers, maar werd voor dit feit toch luide geprezen in de patriotsche pers[3]. Eveneens was bij resolutie van 1766 aan Willem V de vrije beschikking gelaten over alle posten die Gecommitteerde Raden van Holland te begeven hadden; den 4^{den} Maart 1785 werd deze resolutie door de Staten vernietigd[4].

In het personeel der hooge ambtenaren van de Unie wenschten de driemannen ook verandering gebracht te zien. In het begin van 1784 hadden de Staten van Holland eigenmachtig een onderzoek verordend naar den staat der vestingwerken van de Unie, in de hoop van punten van beschuldiging tegen Brunswijk te vinden[5]. Hierin was men niet geslaagd. Het rapport der commissie, in Juli 1784 uitgebracht, stelde nu in weinig bedekte termen, hoewel op geen deugdelijke gronden, den Raad van State in beschuldiging van nalatigheid. In November stelde Holland de andere provinciën voor, een generaliteitscommissie te benoemen tot het ontwerpen van middelen tot herstel eener goede landsverdediging, en hun afgevaardigden ter Generaliteit te gelasten, het gedrag van den Raad van State ten scherpste te onderzoeken, en zoo noodig de ambtenaren Van Hees en Gilles in hun posten te schorsen. Om de verwijdering dezer beide Brunswijkianen was het klaarblijkelijk te doen. Gilles was zoo verstandig vrijwillig heen te gaan, in Januari 1785; Van Hees liet zich wat langer dreigen; hij had een verweerschrift van den Raad van State aan den haagschen courantier Gosse

1) *Jaarboeken* 1784, blz. 1411, en 1785, blz. 108.
2) Die van advocaat-fiscaal, secretaris, ontvanger-generaal en 29 kleinere, zie De Witte van Gitters, *Contracten van Correspondentie*. b!z. 279. - De afschaffing staat vermeld in *Jaarboeken* 1785, blz. 1305.
3) Post *van den Neder-Rhijn*, No. 368. - Twee jaren te voren was in dit. blad reeds op den maatregel aangedrongen (No. 162).
4) *Jaarboeken* 1785, blz. 394.
5) Hiervóór I, 338.

medegedeeld, en men gebruikte dit als voorwendsel om hem gewelddadig van zijn ambt te ontzetten. Zijn demissie door Holland was reeds het Groot Besogne gepasseerd en kon elk oogenblik geconcludeerd worden, toen hij eindelijk zijn post verliet. In Gilles' plaats werd Wijckerheld Bisdom Thesaurier-Generaal, dien wij als fiscaal van de admiraliteit van de Maas hebben leeren kennen, in welke betrekking hij opgevolgd werd door Pieter Paulus. - Opvolger van Van Hees als Secretaris van den Raad van State werd Mollerus, raadsheer in het Hof van Holland, en een van de vijf commissarissen in Augustus 1784 naar Rotterdam gezonden; een goed patriot maar overigens geen man van veel beteekenis. Doch zoo een begeerden de pensionarissen ook niet in dezen post: de Raad van State, een nuttig lichaam in tijden van een sterk stadhouderlijk gezag, kon een bewind als het hunne slechts in den weg staan. De aanhang der Prinses, die mede Brunswijks val bevorderd en op een deel van den buit gehoopt had, kwam bedrogen uit: haar candidaat voor den post van Thesaurier-Generaal, een Van dei-Hoop, broeder van den fiscaal der admiraliteit van Amsterdam, werd voorbijgegaan en heeft tot na de revolutie van 1787 moeten wachten. Bisdom was een middenman; hij werd door den aanhang der Prinses sterk gevleid, en zijn vroegere ambtgenoot de fiscaal Van der Hoop beschouwde hem bijna als een geestverwant, maar de pensionarissen deden zijn plaats bij de admiraliteit van de Maas gaarne openvallen om die aan Pieter Paulus te kunnen geven, dien zij als jonge kracht der patriotsche partij (hij was pas één-en-dertig) ten hoogste waardeerden en in wiens bekwaamheden zij groot vertrouwen stelden. Het admiraliteitscollege van de Maas was het eerste in rang van de vijf; hij zou nu eenigermate als marineminister der Republiek moeten fungeeren, een post van gewicht nu wij in alliantie met Frankrijk kwamen, dat ons gezocht had niet het minst om onze vloot. Gedurende den oorlog met Engeland was men met ijver schepen gaan bouwen, en had dit voortgezet nog eenigen tijd na den vrede, zoodat het getal der linieschepen thans de 40 iets overschreed[1)], waarvan een 16-tal ongeveer, met de noodige fregatten, bestendig in actieven dienst -werden gehouden in Oosten West-Indië en in de Middellandsche zee[2)]. Deze zorg voor

1) Zie Vergennes in Bijlage II, 1. - Zijn bewering wordt bevestigd door Bijlage II van De Jonge, VI[1].
2) *Jaarboeken* 1784, blz. 1502; en 1785, blz. 943.

het zeewezen zou men een lichtpunt in het bewind der pensionarissen kunnen noemen, ware er uitzicht geweest dat onze vloot ooit tot iets anders dan tot aanhangsel der fransche zou worden gebruikt. Ook waren de schepen van deze jaren te haastig gebouwd en hebben later slecht voldaan[1)]. De twee verbeteringen die in den engelschen oorlog wel het meest noodzakelijk waren gebleken bleven nog steeds uit: het vaste corps zeelieden[2)] hielden de pensionarissen tegen uit wantrouwen tegen den Prins, wien de matrozen te geruster zouden aanhangen wanneer zij niet elk oogenblik naar huis gezonden konden worden; en tot het brengen van een vaste jaarlijksche som voor de marine op den staat van oorlog[3)] weigerden de landprovinciën te besluiten. Zoo bleef niets dan het ellendige middel der buitengewone petitiën over, om voor een vloot van 40 linieschepen het geld te vinden. Zij waren tijdens den oorlog met Engeland buitengemeen hoog opgevoerd, en bedroegen thans nog jaarlijks 4 à 5 millioen gulden[4)]. De landprovinciën waren even onwillig als ooit, spoedig ook Zeeland uit oppositie tegen de patriotsche partij, en Friesland om vermindering van quoten af te dwingen. Zoo gaven op de buitengewone petitie voor 1785 slechts Holland, Zeeland en Friesland consent (de laatste twee met restrictiën); op twee suppletoire petitiën voor 1785 slechts Holland en Zeeland (het laatste met restrictiën); op de buitengewone petitie voor 1786 alleen Holland. Tegelijkertijd werden wegens het geschil met den Keizer groote uitgaven gevorderd voor versterking der bestaande en aanwerving van nieuwe troepen, en voor herstel der vesting werken, en moest de Oost-Indische Compagnie, die in den oorlog met Engeland zoo niet officieel, dan toch feitelijk, bankroet geslagen had, met grof geld worden op de been gehouden. Een en ander maakte dat Holland, dat bij het uitbreken van den engelschen oorlog nog zeer ruim in zijn geld had gezeten, nu in plaats van als vroeger schuld te delgen, gedurig nieuwe schuld aangaan moest. Effecten dezer

1) De Jonge VI[1], 275.
2) Hiervóór I, 157.
3) Eerst Van de Spiegel heeft dezen maatregel kunnen doordrijven, in 1792; maar de vaste som die toen bepaald werd (*ƒ* 1.080.000) was voor het doel (aanbouw, uitrusting en herstel van oorlogsschepen) veel te gering.
4) Van 1778 tot 1789 (toen de generaliteits-commissie voor de defensie rapport uitbracht) werd in het geheel door de provinciën aan buitengewone petitiën voor de vloot 75 millioen gulden toegestaan, maar de sommen over de laatste drie jaar vormen er maar een onbeduidend deel van. Van deze 75 millioen waren in 1789 betaald 60 millioen, waarvan ruim 44 millioen door Holland alleen. (De Jonge VI[1], 273).

provincie die vroeger 10 en 12 % boven pari hadden gestaan, daalden thans beneden pari[1]. Ook de Generaliteit en de kleinere provinciën moesten herhaaldelijk geld leenen[2], en - ongehoord feit - de leeningen werden niet altijd volteekend[3]. In deze omstandigheden begon zich de eene provincie voor, de andere na, over haar quoten te bezwaren. Twee er van, Zeeland en Friesland, beiden relatief in welvaart achteruitgegaan sedert de dagen van het twaalfjarig bestand waaruit de quotentabel afkomstig was, en dientengevolge in verhouding tot de anderen stellig te zwaar belast, klaagden al sinds jaren[4]. De zeeuwsche quotenkwestie was in 1770 minder opgelost dan wel gesust; de friesche stond sedert de jaren 1782 en '83 in laaien gloed. De Staten van Friesland dreigden in plaats van 11-13-2¾, voortaan 8-13-2¾ ten honderd te zullen bijdragen, en voegden in 1783 eindelijk de daad bij het woord. De quotentabel zou moeten worden herzien; er schoot geen ander middel meer over, om anarchie te keeren. Den 24sten December 1783 verklaarden zich de Staten van Holland bereid met de andere bondgenooten tot dit 'omslagtig werk' te 'concurreeren', maar spraken er het vertrouwen bij uit dat hun provincie niet meer zou behoeven te worden bezwaard dan thans het geval was, en dat een onderzoek naar het beheer der generaliteitsfinanciën veel middelen tot bezuiniging aan de hand zou doen[5]. Nauwelijks was deze ver-

1) Thulemeyer 45 April 1785. Zij zijn er niet weer van opgekomen: in den zomer van 1787 stonden zij 22, in 1790 nog 20 % beneden pari.
2) Zie de *Jaarboeken* over deze jaren, passim.
3) Dans le pays le plus opulent de l'Europe, on voit le gouvernement dépourvu du numéraire requis pour faire subsister les nouvelles levées. Quoique les Etats-Généraux ayent autorisé le Conseil d'Etat à négocier 4 millions de florins pour le service militaire, l'empressement des rentiers pour s'intéresser à cette négociation est si peu marqué que jusqu'ici ou n'a vu verser que 30.000 florins dans les caisses de la Généralité. Cette défiance absolument ignorée jusqu'à l'époque actuelle a été occasionnée par les difficultés suscitées par quelques Provinces, nommément la Frise et la Zélande, de fournir leurs quote-parts aux besoins de l'Etat. Thulemeyer 19 April 1785. - Geld was bij de particulieren nog genoeg: Thulemeyer berekent dat hier jaarlijks 15 millioen gulden aan rente van engelsche, 12 millioen aan rente van fransche staatsschuld werd ontvangen (dépêche van 16 Mei 1786). Om geld te kunnen vinden moest Holland gaandeweg zijn interest verhoogen: nu werd al weer 3, in 1788 reeds 4 % betaald.
4) Over Zeeland hiervóór I, 83. Van Frieslands pogingen in vroeger en later tijd tot vermindering van quoten aangewend, een beknopt overzicht in het proefschrift van Dr. W.W. van der Meulen, *Coert Lambertus van Beyma*, Leeuwarden 1894 (blz. 54-72).
5) *Jaarboeken* 1784, blz. 226. - Op de door een aantal Friezen bijgewoonde vergadering van Vaderlandsche Regenten te Amsterdam (4 October 1783), had reeds De Gijselaar verklaard dat Dordrecht, Haarlem, Leiden en Amsterdam tot herziening der tabel genegen waren; 'dat ook de posten op den Staat van Oorlog point voor point dienden te worden ondersogt; dat men op dezelve verscheide artikels van beneficie zoude vinden; dat ook noodsakelijk diende te worden geïnsteert op de opening van den Staat der Generaliteits Cassa, en opneeming van het jaarlijks geaccresceerd profijt derzelve, 't welke thans ten minste tot 7 à 8 millioenen is opgelopen, en dat men dus daar uit een generaal Soulaes voor de Provintiën zoude kunnen vinden, en zelfs dat geaccresceerd beneficie voor een gedeelte in de Quota's aanslaan' [hetgeen later door Van de Spiegel inderdaad is gedaan]. - *Aanteekeningen* van Abbema, waarover later.

klaring gedaan, of ook Zeeland eischte weer een belangrijke ontheffing van quoten; zij had wei in 1778 voor een tweede tijdperk van zeven jaar de vroeger toegestane jaarlijksche tegemoetkoming van 3 ton aangenomen, en had toen moeten beloven dat het binnen dat tijdperk niet op vermindering van haar quoten zou aandringen, maar achtte zich niet langer aan die belofte gebonden nu intusschen de oorlog tegen Engeland haar financiën had geruïneerd (22 Januari 1784)[1]. Utrecht dreigde Frieslands voorbeeld te zullen volgen, en eigenmachtig haar bijdrage te zullen verlagen van 5-16-7½ tot 4-16-7½ ten honderd (21 April 1784)[2]. Voor en na eischten ook alle provinciën verantwoording van het beheer der Generaliteitskas door den Raad van State, in de veronderstelling, zooals die van Friesland het uitdrukten, 'dat bij dat Comtoir, wel geadministreert zijnde, eene overwinst van veele Millioenen moest plaats hebben'[3].

Hoe nu het werk der herziening tot een goed einde te brengen? Bijna alle provinciën wilden ontheven, en Holland niet zwaarder belast worden; er was een moeilijke en langdurige discussie te voorzien. Holland wilde er een generaliteitscommissie toe benoemd hebben, evenals het er een voor het defensie-vraagstuk voorsloeg.

Een meer ingrijpend voorstel was door Zeeland gedaan. Bij brief f van den 3^{den} Mei 1784 had het op een Groote Vergadering aangedrongen. Als Secretaris van haar Staten had deze provincie een bekwaam man in dienst, die bestemd was in de eerstvolgende jaren een groote rol te spelen: Laurens Pieter van de Spiegel[4]. Hij was van bescheiden af komst: zijn vader had een ondergeschikte betrekking in dienst der Oost-Indische Compagnie bekleed[5].

1) *Jaarboeken* 1784, blz. 402.
2) *Jaarboeken* 1784, blz. 1028.
3) Brief van de Staten van Friesland aan Willem V van 26 Augustus 1784, *Jaarboeken* 1784, blz. 1559.
4) Geboren in 1737 te Middelburg.
5) Die van stuurman op een Oostinjevaarder, leest men ergens. Zie het opstel van prof. Fruin, *Uit de Nagelaten Papieren van Van de Spiegel*, Gids 1876, I, 519.

Beide vader en moeder had hij op jeugdigen leeftijd verloren; door een voogd met zorg opgevoed, had hij zich als student bizonder onderscheiden; kort voor zijn promotie keerde hij naar Zeeland terug, en was zoo gelukkig zich den toegang te kunnen openen tot den regentenstand, door een huwelijk met de dochter van den goesschen burgemeester Ossewaarde (1759). Achtereenvolgens werd hij secretaris, raad en ten slotte burgemeester van Goes, maar had toen, in 1780, den post aangenomen van Secretaris der Staten van Zeeland, op zichzelf geen aanzienlijke betrekking, maar die hem uitzicht gaf op het Raadpensionarisschap van Zeeland zoodra dit openviel. Vette eereambten en commissiën behielden de patricische geslachten, in Zeeland zoo machtig als ergens elders, zorgvuldig voor zichzelf, maar het werk lieten zij gaarne aan een minister over, die zich dan gemakkelijk groot gezag verwierf, zoolang hij werkzaam was in den geest van wie hem hadden aangesteld. IJverig was Van de Spiegel in hooge mate, en van de provinciaal-zeeuwsche belangen een onvermoeid voorstander; zoo had hij dan ook op den gang der zaken in Zeeland reeds als Secretaris der Staten grooten invloed verkregen, te meer daar de Raadpensionaris Chalmers een ziekelijk en weinig beduidend persoon was; in September 1785 heeft hij bedankt en is Van de Spiegel benoemd in zijn plaats.

In de zeeuwsche traditie opgevoed, had Van de Spiegel nimmer behoord tot de regeeringspartij van vóór den engelschen oorlog, die haar leiding van den in Zeeland bizonder gehaten hertog van Brunswijk ontving. In veel zaken dacht hij zelfs niet zoo geheel verschillend van de hollandsche patriotten, die hem echter zeer ten onrechte later van afval en verraad beschuldigd hebben, toen hij een van hun gevaarlijkste vijanden geworden was. Hij voelde niets voor de democratische idealen van den dag, en was steeds, als de overgroote meerderheid der Zeeuwen, een oprecht aanhanger gebleven van het Stadhouderschap en van het oude stelsel van buitenlandsche staatkunde, maar een ordinair behoudsman was hij in geenen deele. Zoo hield hij zich overtuigd van de noodzakelijkheid eener wettelijke omschrijving der stadhouderlijke rechten en van de aanstelling van ministers nevens Zijne Hoogheid voor elk verschillend departement van bestuur[1]. Zijn denkbeelden omtrent

1) Zie zijn opstellen: *Over de tegenwoordige verdeeldheden in de Republiek* (Juni 1782) en: *Over de tegenwoordige misnoegens tegen den Prins Erfstadhouder* (Januari 4783), in Vreede's uitgave zijner papieren, II, 63 vv. en II, 90 vv.

de in de Unie noodig geworden hervormingen naderden die van Simon van Slingelandt: hij wilde haar eigen inkomsten verschaffen en dus onafhankelijker maken van de jaarlijksche consenten der provinciën; hij wilde vaste posten voor zee- en landmacht, voor fortificatiën en oorlogsmagazijnen[1]. Welk een droevig licht werpt het op het staatkundig leven in de Republiek, dat wij het als een opmerkelijke zaak te vermelden hebben, wanneer noodzakelijke hervormingen, meer dan vijftig jaar nadat zij reeds in bizonderheden aangegeven zijn, eindelijk weer eens met klem worden aangedrongen en met zuivere bedoelingen voorgestaan! 'Hoe wenschelijk zoude het nu zijn, dat Regenten, die hunne stem met zooveel kragt verheft hebben over het verkeerd bestuur en over de inactiviteit in den laatsten oorlog, de handen aan het werk sloegen om de Republiek te genezen van de kwalen die haar *altoos* inactif zullen maken en die anders zoo lang zullen inkankeren, tot dat buitenlandsche Mogendheden een einde maken van onze verdeeldheden, van onze fouten, maar tegelijk ook van onze existentie....'[2], hoe steekt dit af bij het holle gezwets der tijdgenooten! Maar het oogenblik was voorbij, om nog ingang te doen vinden wat Simon van Slingelandt zijn medeburgers reeds te vergeefs had voorgehouden; het zou nu ook niet meer voldoende zijn geweest: het ontbindingsproces was reeds te ver gevorderd; het begin van uitvoering, dat Van de Spiegel aan zijn denkbeelden heeft kunnen geven na de restauratie van 1787, heeft niet meer gebaat. Daar was nu een gansch nieuw vraagstuk aan de orde gesteld: dat van den grondslag waarop alle gezag zou berusten in den staat, en men vergat er al het andere voor, ook door welke middelen de staat zelf in stand moest worden gehouden.

Van de Spiegel heeft geen overdreven verwachtingen gekoesterd van de ontvangst zijner denkbeelden door het publiek van beide partijen, maar hij heeft ze dat publiek toch voorgelegd in den vorm van een door hem opgestelden brief van Zeeland aan de overige gewesten (3 Mei 1784). Een algemeen wantrouwen verlamt de regeering van den staat, wordt er in geklaagd, en onder het felle twisten over bijkomstigheden worden de groote gemeene belangen uit het oog verloren. Middelen om hieraan een einde te maken behooren bij gemeen overleg door de bondge-

1) Zie zijn opstel: *Reflexiën over de gebreeken in de gesteldheid der Regeering van de Vereenigde Nederlanden*, bij Vreede II, 257 vv.
2) Slot der *Reflexiën*, Vreede II, 303.

nooten te worden gezocht, en ‘met de magt van de gemeene Regeering geëxecuteerd.’ De constitutie der Republiek, en het voorbeeld van vroegere tijden, doen een Groote Vergadering aan de hand, zooals het laatst in 1716 is gehouden. Haar doel zal allereerst moeten zijn, dat de bestaande regeeringsvorm op een vasten voet gevestigd wordt, ‘zodanig dat het Erfstadhouderschap waarlijk kan en moet zijn dat geene, waar toe het is ingesteld, naamlijk de band van eenigheid tusschen de Leden van dezen geconfedereerden Staat, de klem van de uitvoering der Resolutiën van de Hooge Regeering, en de handhaver der algemeene en bijzondere Rechten en Vrijheden’; verder dat de geschillen omtrent de militaire jurisdictie, het bestuur van land- en zeemacht (recht van patenten; benoeming van vlagofficieren), voor zoover zij niet reeds voor afgedaan worden gehouden, in overleg met den Erfstadhouder tot oplossing worden gebracht; dat de eer en goede naam der ingezetenen tegen de aanrandingen eener bandelooze drukpers worden beschermd; dat ‘het generaal systema der Republiek ten aanzien van hare buitenlandsche betrekkingen worde gefixeerd’, en dat de omslag der lasten van het bondgenootschap worde herzien naar de draagkracht van ieder lid[1]. - ‘Het oogmerk van den Aucteur van de Circulaire Missive van Zeeland is niet geweest, om juist de propositie van een extraordinaire Vergadering te willen pousseeren, en hij heeft zig veel minder gevleid, dat die propositie thans smaak zou vinden; maar hij heeft weder een monumentje willen oprigten van bedaarde sentimenten, en de tijd zal eens komen, schoon te laat, dat men die en andere monumenten zal bij een zamelen, en met schreiende oogen aanzien’[2].

Inderdaad, de propositie vond geen smaak. De ontvangst moet toch nog beneden de bescheiden verwachting van den auteur zijn gebleven. Zijn woord ging onopgemerkt voorbij; in de briefwisselingen van dien tijd, die ons bewaard zijn, is er te nauwernood melding van; de eenige die er meer dan ééns op terugkomt is de schichtige en hulpelooze Willem V, die zich in gedachten door de Groote Vergadering reeds ontnomen ziet wat hem nog van zijn stadhouderlijke voorrechten overblijft[3]. In

1) Men vindt den ganschen brief in *Jaarboeken* 1784, blz. 1017 vv., ook bij Vreede II, 350.
2) Van de Spiegel aan den rotterdamschen regent Van Teylingen, 30 Mei 1784, bij Vreede II, 373.
3) Je crains beaucoup les suites d'une Convocation extraordinaire des Confédérés, aucun de mes Prédécesseurs n'a vu pareille Convocation, mais je suis prédestiné à voir de mon Tems traiter les affaires comme dans le *Stadhouderlooze Tijd*, et l'on prend pour Modèle tout ce qui a été fait par M. de Wit. J'ai peur que les Suites de cette Assemblée seront une Anarchie complete et la reduction du Stadhouderat à un simple titre... Je suis persuadé des bonnes intentions de M. Van de Spiegel, mais je crains que l'on prendra occasion de cette lettre pour convoquer une Grande Assemblée.... Willem V aan Van Lynden van Blitterswijk, 3 en 6 Mei 1784, bij De Bas blz. 118 en 119.

werkelijkheid konden zijn vijanden geen Groote Vergadering begeeren; zij gingen liever ongestoord voort met ieder in zijn provinciaal Statencollege resolutiën te nemen te zijnen nadeele. Al wat zij van de Generaliteit verkrijgen wilden, was inkorting der militaire bevoegdheden van den Prins. Zoo gaven de Staten van Holland na lang wachten aan Zeeland ten antwoord, dat zij generaliteitscommissiën tot herziening der quotentabel en tot het ontwerpen van middelen van herstel voor de landsverdediging voldoende achtten (12 November 1784). De eerste commissie zou. ook den staat der generaliteitskas moeten opnemen en onderzoeken op welke wijze van de inkomsten der Generaliteit het best kon worden partij getrokken tot soulaas der bondgenooten; de tweede zou onderzoeken welke permanente posten op den Staat van Oorlog zouden moeten worden gebracht voor land- en zeemacht, zoodat men aan het verderfelijk stelsel der buitengewone petitiën voor de vloot, voor de versterkingen te lande en voor de oorlogsmagazijnen zou ontkomen; voorts op welke wijze nevens den Kapitein- en Admiraal-Generaal Raden zouden zijn in te stellen, uit leden en ministers der regeering bestaande (geen militairen dus maar politieken), en hoe men te handelen had met het recht van patenten, dat slechts 'tot kennelijk wederzeggen toe' aan den Kapitein-Generaal was opgedragen[1]. Gelijk voorstel werd aan de andere provinciën toegezonden, en den 4^{den} Mei 1785 werd bij de Staten-Generaal tot beide commissiën besloten. Maar het wantrouwen van de kleinere provinciën tegen Holland was te groot, dan dat een zij het nog zoo bescheiden hervorming der Unie op deze wijze kon worden tot stand gebracht. Intrekking van het recht van patenten en benoeming van gedeputeerden nevens den Kapitein- en Admiraal-Generaal was eigenlijk de zaak waarom het Holland met de commissie voor de defensie te doen was; de stadhouderlijke provinciën bevroedden dit wel en maakten dus met de benoeming van haar afgevaarden weinig haast. De ijver voor de financieel commissie was aanvankelijk grooter, maar bekoelde spoedig: uit de kas der

1) *Jaarboeken* 1784, blz. 1721.

Generaliteit was niet zóóveel soulaas voor de bondgenooten te wachten dat de twee of drie klaarblijkelijk te zwaar belaste provinciën daardoor alleen voldoende zouden kunnen worden geholpen; de bijdrage van Holland zou moeten worden verhoogd, en Holland, dat inderdaad van zijn ingezetenen zware lasten hief, zou hierin nimmer toestemmen tenzij zijn rechten in de Unie een aanzienlijke uitbreiding ondergingen[1)], zoo niet bij geschreven, dan bij ongeschreven wet: wilden Zeeland, Friesland en Utrecht van een deel hunner quoten ontheven worden, zij zouden zich onder Hollands suprematie moeten begeven of er onder terugkeeren, en zich in de vergadering der Staten-Generaal volgzame vrienden toonen moeten van het hollandsche driemanschap. Eerst in April 1786 konden de zittingen van beide commissiën een aanvang nemen, maar de verstandhouding 'tusschen de meeste kleinere provinciën en Holland was toen reeds zoo slecht, en de verwarring spoedig in de gansche Republiek zoo algemeen, dat van eenig rapport voor de Septemberomwenteling van 1787 niet meer is gekomen[2)]. Op wettige

1) Il me revient que quelques députés prépondérants aux Etats de Hollande ont insinué sous main, que leurs commettants porteroient leur quote-part de 58 % à 70 %, pourvu que la Hollande acquit aussi en considération d'un tel sacrifice une influence proportionnée et plus considérable dans les déiibérations des Confédérés. Thulemeyer 19 Juli 1785.

2) Na die omwenteling zijn de commissies, uit nieuw personeel samengesteld, weer gaan vergaderen en hebben ten slotte, die voor de landsverdediging in 1789 en die voor de geldmiddelen in 1790, rapport uitgebracht. Daarin werd voorgesteld: voor de verdediging: opheffing der admiraliteitscollegiën en vervanging door een Centralen Raad ter Admiraliteit met den Admiraal-Generaal aan het hoofd (dit denkbeeld was reeds in de zittingen vóór September 1787 krachtig door Pieter Paulus voorgestaan); oprichting van vaste corpsen zeeofficieren en matrozen; vaste sommen op den staat van oorlog voor zeewezen, fortificatiën en oorlogs magazijnen; en een aantal maatregelen ter reorganisatie van het leger; - voor de geldmiddelen: een nieuwe quotentabel; dwangmiddelen tegen nalatige provinciën; een generaliteitsbelasting, te heffen op gelijken voet in alle gewesten. De gewichtigste van deze maatregelen: de opheffing der admiraliteitscollegiën en de invoering eener generaliteitsbelasting, stuitten op feilen tegenstand, van Holland vooral, dat zijn invloed vreesde te verliezen wanneer de Generaliteit over eenige ruimte van eigen geldmiddelen de beschikking kreeg, en dat door zijn drie admiraliteitscollegiën bijna de gansche vloot onder zijn beheerj had, terwijl het in den nieuwen Raad slechts vier van de zestien leden zou stellen. De regentenstand zou ook een aantal vette commissiën verliezen, en de kleinere admiraliteitssteden wel niet alle haar marine-inrichtingen behouden. Desniettemin hield Van de Spiegel, die de voorstellen van beide commissiën geïnspireerd had, Jangen tijd vol, maar werd, althans wat den Centralen Raad ter Admiraliteit betreft, door Willem V zelf in den steek gelaten, die den 27sten Juli 1792 in de Staten-Generaal verklaren kwam, dat het zeewezen niet beroofd moest worden van instellingen, bijna zoo oud als de Republiek zelve. De zaken van minder gewicht waarover men het eens had kunnen worden, zijn daarop afgedaan bij Generaliteitsbesluit van 7 September 1792: nieuwe quotentabel (waarbij Holland en Gelderland zwaarder belast en alle andere provinciën ontlast werden, het meest Zeeland en Friesland, en de Generaliteit zelf ook op een bijdrage van ruim 4 ten! honderd werd gesteld); bepaling dat het consent van vijf provinciën voor alle zeven verbindend zou zijn; vaste jaarlijksche som op den staat van oorlog voor aanbouw, herstel en uitrusting van oorlogsschepen (zie boven blz. 79, noot); vaste aanstelling en vaste gage, zoo al niet voor allen die in 's lands zeedienst werden gebruikt, dan toch voor de officieren, onderofficieren en scheepsartilleristen (alleen vlagofficieren en kapiteins hadden tot nu toe een vaste aanstelling gehad). Dit hervormingswerk van Van de Spiegel (waarbij nog te voegen zijn de maatregelen ten opzichte der Oost- en West-Indische Compagnieën en van het financiewezen der provincie Holland) heeft nog weinig de aandacht getrokken en zou de stof kunnen leveren voor een monografie. Zijn maatregelen tastten het hart der kwaal niet aan en hebben niets meer gebaat, maar de geschiedenis van hun kortwieking en gedeeltelijke invoering zou een

invoering van de hervormingen die de driemannen in het legeren vlootbestuur en in de financiën der Unie aanbrengen wilden, bestond geen kans meer; slechts het geweld schoot over.

Intusschen, al was het belangrijke recht van patenten nog niet uitdrukkelijk aan den Kapitein-Generaal ontnomen, onbelemmerd oefende deze het niet meer uit; de Gedeputeerde Staten van de meeste provinciën weigerden geregeld de gebruikelijke attache te verleenen, voor zij er door de Staten van hun gewest toe gemachtigd waren. Zelfs op de meest critieke oogenblikken van het geschil met den Keizer gaf dit tot de hinderlijkste vertraging in de beweging der troepen aanleiding[1]. 's Prinsen groot gezag in het militaire, al mocht hij er dan de man niet naar zijn er een gevaarlijk gebruik van te maken, bleef den pensionarissen een doorn in 't oog. Het lag in hun bedoeling dat de fransche hoofdofficier, dien zij ontboden hadden om in geval van oorlog het leger aan te voeren, ook in vredestijd in het land blijven zou, als veldmaarschalk onmiddellijk onder den Kapitein-Generaal gesteld; deze laatste zou geen beslissingen meer mogen nemen die niet goedgekeurd waren door een hem toegevoegden Baad, waarin het politieke element de overhand moest hebben, maar die in zuiver militaire zaken natuurlijk

nieuw beeld kunnen geven van de bovenmenschelijke moeilijkheden, die overwonnen moesten worden om het verval van het bestaande ook maar voor korten tijd tegen te houden. Een summier overzicht geeft Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge: *la Restauration et M. Van de Spiegel*, in: *Met Nederlandsche Rijhs-Archief* ('s-Gravenhage 1857).

1) Zoo weigerden in November 1784 Friesland en Groningen, in September 1785 eenige weken lang Holland, om in hun provincie gelegerde corpsen naar de Generaliteitslanden te laten vertrekken (*Jaarboeken* 1784, blz 1717 en 1785, blz. 1292). Gecommitteerde Raden namen 13 September 1785 het besluit, dat de attaches op patenten van den Kapitein-Generaal voortaan door minstens vijf leden moest worden geteekend (tot nu toe was de onderteekening van één lid voldoende, en de zaak dus een formaliteit geweest), en zoo het troepen betrof die in den Haag gelegerd waren, zou geen attache worden gegeven dan met voorkennis en goedvinden der Staten.

gaarne het advies van den veldmaarschalk zou volgen zoolang deze den pensionarissen genoeg vertrouwen inboezemde. Met eenige spanning, met iets van argwaan zelfs, werd de komst van den Franschman door hen verbeid. Zij waren er niet recht gerust op of zij wel een goede keus gedaan hadden: zij hadden eigenlijk een ander, Martanges, bedoeld, en al was Maillebois later ook door Vergennes aanbevolen, het was toch de koning van Pruisen, die hem het eerst had genoemd, en dien koning wantrouwden zij bovenmate. Inderdaad achtten de Prinses en haar omgeving het niet onmogelijk, Maillebois voor het hof te winnen. Zij verzocht haar oom, den generaal te kennen te geven dat hij aan zijn, 's konings, aanbeveling zijn benoeming te danken had, dat van hem nu ook een welwillende houding tegenover den Prins werd verwacht, en dat de generaal Van der Hoop de officier was die in het leger der Republiek het meeste vertrouwen verdiende, en tot wien Maillebois zich bij voorkeur wenden moest om inlichtingen[1]. De koning schreef wijselijk terug dat hij in geen het minste verkeer stond met Maillebois, en dus een brief uit Potsdam op dezen een gansch andere uitwerking hebben zou dan verlangd werd. Hij wist echter dat Maillebois voor baatzuchtig gold; de Prins moest dus vrijgevig zijn en zich zoo van den man verzekeren[2]. - De pensionarissen maakten zich reeds ernstig bezorgd; zij vernamen omtrent den generaal nooit iets van Vergennes; het was toch de bedoeling dat hij met Vérac, d.w.z. met hen, pensionarissen, zou samenwerken?[3]. Het antwoord was weinig geruststellend: Maillebois zou volstrekt niet mogen optreden als de man van de patriotsche partij, en den Stadhouder zoo weinigmogelijk moeten afschrikken[4]. Blijkbaar wilde Vergennes voor-

1) De Prinses aan Frederik de Groote, 10 Januari 1785.
2) [Quant à M. de Maillebois] ni je ne l'ai vu, ni jamais je n'ai eu aucune liaison avec lui. Je vous l'ai recommandé parce qu'il entend mieux la guerre que la plus part des généraux françois et parce que les françois sont vos uniques alliés. Cet homme a un défaut, c'est l'intérêt, et si le Prince d'Orange veut se l'attacher, quelques générosités faites à propos le gagneront; mais ce n'est pas un homme à se laisser mener, ni par M. Van der Hoop ni par aucun autre, et ne le connoissant pas je ne saurois lui donner aucun conseil, ce qui seroit une démarche entièrement déplacée de ma part. Frederik de Groote aan de Prinses, 23 Januari 1785.
3) Les patriotes ne doutent pas, d'après la permission tacite que Sa Majesté a donnée à cet officier général de passer au service de la République, que je ne sois autorisé au moins secrettement à concerter avec lui la partie la plus essentielle de la besogne dont il sera chargé. Vérac 8 Maart 1785.
4) J'ai lieu de croire que M. de Maillebois ne cherchera pas à s'ingérer dans les affaires d'Etat, qu'il évitera d'entrer dans aucun parti, qu'il se concentrera dans ses fonctions militaires, et que pour ne point inviter la jalousie et l'antipathie de M. le Stadhouder, il lui rapportera volontiers le bien qu'il sera à portée de faire. Vergennes aan Vérac, 17 Maart 1786.

komen dat de zaak den schijn kreeg als ware de generaal opzettelijk door de fransche regeering uitgezonden om 's Prinsen val te verhaasten. Hij droeg Maillebois zelfs op, om wanneer de Prins zich in onvermijdelijke hervormingen in het krijgswezen der Republiek schikken wilde en zijn engelschgezindheid bij voortduring te onderdrukken wist, eerder voor een verzoening te arbeiden dan zich ter beschikking te stellen van 's Prinsen vijanden[1]. Den 20sten Maart verscheen Maillebois in Den Haag, en werd door Willem V met veel voorkomendheid ontvangen. Van weerszijden was de eerste indruk niet onaangenaam; de Prinses had er voor gezorgd dat het hof hem een vriendelijk gelaat toonde, en omgekeerd was Maillebois een zeer hoofsch man naar den ouden stijl uit den tijd van Lodewijk XIV[2]. Al spoedig echter had hij veel aanmerkingen op de traagheid van ons legerbestuur, op de onbekwaamheid der officieren en op de weinige openhartigheid van den Kapitein-Generaal[3]. Dat hij geen veldmaarschalk gemaakt werd was een tweede teleurstelling; de Prins wilde er niet van hooren, tenzij ook aan de generaals Lewe en Van der Duyn van Maasdam, beide nog ouder dan Maillebois, deze rang werd toegekend; een voorwaarde die door haar absurditeit de gansche bevordering mislukken deed, want Lewe en Maasdam waren geheel ongeschikt, en wat zou de Republiek met drie maarschalken aanvangen[4]. - Het legioen van Maillebois kwam de Republiek ook bizonder duur, maar werd betaald zonder afdingen; wat echter, behalve de vrees voor in te voeren nieuwigheden in den dienst, het officierscorps van den staat bizonder tegen Maillebois innam, was dat hij voor de meegebrachte fransche officieren allerlei gunsten verlangde, vooral voor zijn neef den markies d'Aubespine en voor

1) Een officieele instructie kon Vergennes niet geven, maar de eerste brieven van Mallebois aan den minister laten aan het bovenstaande geen twijfel.
2) Il a le ton poli et aisé de l'ancienne cour, ou diroit presqu'aussi qu'il date du tems de Louis XIV, car il paroit très âgé. De Prinses aan Hertzberg, 21 Maart 1785. Maillebois was thans 69 jaar.
3) Il a de la peine à se faire à la lenteur de nos déiibérations et se plaint du peu de gens capables avec lesquels il peut travailler. De Prinses aan Hertzberg, 11 April 1785. Zie verder de onder Bijlage II opgenomen brieven van Maillebois aan Vergennes, en van de Prinses aan Frederik de Groote.
4) Les Généraux de Maasdam et de Lewe sont hors d'état de servir, sans expérience et selon la voix publique dépourvus du talent requis. Thulemeyer 12 Augustus 1785.

den man zijner vroegere maîtresse, den markies de Cassini[1]; den eersten droeg hij voor tot den rang van kolonel, den tweeden tot dien van generaal-majoor, maar de Prins gaf hun slechts lagere rangen.

Dit alles stemde de gemoederen niet gunstig voor de vele voorstellen tot reorganisatie der landmacht, die de generaal al zeer spoedig den Prins toekomen deed. Eenige er van hadden betrekking op den toestand van het oogenblik: de Republiek met haar vele vestingen zou ten hoogste 15.000 man in het open veld kunnen stellen; Maillebois achtte nog 6.000 man meer noodig, en ried voortgezette werving in Duitschland aan. Ook vond hij de geoefendheid der troepen uiterst gering[2], en raadde aan, eenige regimenten onverwijld een kamp te doen betrekken, opdat het niet langer aan een goede instructie zou ontbreken. Zijn eigen legioen zou dienst doen als modelcorps voor de rest, en daarom wilde hij het in of dicht bij den Haag gelegd hebben, om het onder zijn oog te houden; maar in den Haag was geen ruimte, en Leiden en Delft weigerden het legioen te ontvangen. De Prins was echter zoo welwillend zijn vervallen paleis en stallen te Rijswijk ter beschikking van Maillebois te stellen, waar althans een gedeelte der cavalerie van het legioen een onderkomen vond[3]. Maillebois had den ganschen dienst en de dagelijksche oefeningen der troepen meer in overeenstemming willen brengen met die van het fransche leger, maar dit stuitte op de tegenwerking van het hollandsche officierscorps af. Andere zijner voorstellen betroffen het inrichten van scholen voor artillerie- en genie-officieren; het aanwijzen van vaste fondsen voor alle behoeften der landmacht; vaste aanstellingen ook voor lagere officieren en onderofficieren; een geheele reorganisatie der infanterie waarbij de regimenten en onderdeelen van regimenten meer aan elkaar gelijk gemaakt moesten worden. In geval van oorlog moest de Republiek verder onmiddellijk over 55.000 man kunnen beschikken; hiertoe moest zij in vredestijd 40.000 man in dienst houden[4], maar met het volle

1) Men vreesde dat de gansche ‘familia’ van Maillebois diens benoeming als een goudmijn voor zich beschouwde. Tegen de markiezin de Cassini verschenen al spoedig schotschriften. Thulemeyer zegt dat haar invloed nog altijd groot was op den generaal; zij ging voort ‘de le gouverner à la baguette’ (Thulemeyer 5 Augustus 1785).
2) Bijlage II, 4.
3) Thulemeyer 22 April 1785. Minder juist heeft prof. Blok (*Verslag* enz., blz. 142) uit deze dépêche gelezen dat Maillebois de gebouwen te Rijswijk tot *woning* kreeg; de generaal woonde in den Haag.
4) Dus niet meer dan thans op de rol stonden, buiten de nieuw aangeworven korpsen en de tijdelijke versterking van 20 man per compagnie 41.792 man, waaraan echter, niettegenstaande het scherper toezicht waartoe het gevaar voor oorlog aanleiding had gegeven, op dit oogenblik nog wel 6000 man ontbraken (Bijlage II, 3). In 1779 hadden er volgens Thulemeyer aan dezelfde nominale sterkte wel 12,000 man ontbroken, zie hiervóór I, 98.

kader voor een leger van 55.000 man, om in tijd van nood niet om aanvoerders verlegen te zijn. De lichte troepen moesten na den vrede niet weer alle worden afgedankt, maar ten bedrage van 4 of 5.000 man in de vaste formatie worden opgenomen. De dienst moest meer aantrekkelijk worden gemaakt, o.a. door instelling van een pensioenfonds[1]. Voor het meerendeel zeker zeer redelijke en der overweging waardige voorstellen, maar die geld zouden komen te kosten, en bij de patriotten later al ongeveer hetzelfde onthaal hebben gevonden als thans hij den Prins: zij werden niet bepaald afgewezen, maar de beslissing werd telkens uitgesteld, en geen enkel er van is ten slotte aangenomen, laat staan uitgevoerd. Om verbetering van het leger was het de pensionarissen dan ook minder te doen, dan om beperking' van de macht van den Kapitein-Generaal; zij hadden zich aanstonds op de hoogte gesteld van de denkbeelden van Maillebois op dit punt, en hadden deze vrijwel naar hun smaak gevonden[2]. Hier raken wij weer het oude zeer: het wederzijdsch wantrouwen was zoo groot, en ook het goede dat voorgesteld werd ging steeds met zooveel nevenbedoeling gepaard, dat men ook omtrent de meest gewenschte nieuwigheden niet tot overeenstemming kon geraken. Sedert Brunswijk weg was hadden de apathie en onbekwaamheid van den Prins, en zijn matelooze naijver op de macht die hij toch niet wist te gebruiken, niet het minst in het militaire de schromelijkste gevolgen gehad. De zaken werden niet afgedaan; alle verstandige leiding ontbrak. Dat bureauwerk verricht moest worden door een georganiseerd bureau, niets eenvoudiger dan dit; de Prins scheen het eindelijk te hebben ingezien en was - om de patriotten vóór te zijn? - eenige maanden vóór de komst van Maillebois overgegaan tot de oprichting van een soort geheimen raad

1) Zie de noot op Bijlage II, 6; voor het overige is voor bovenstaande opsomming van Thulemeyer's berichten gebruik gemaakt, die over militaire zaken altijd uitvoeriger zijn dan die der overige gezanten.
2) Vérac, later van Maillebois' memorie aan den Prins over de inrichting van een ‘departement militaire’ gewagende, zegt uitdrukkelijk: il communiqua ce Mémoire aux Patriotes qui y donnèrent la plus entière approbation, et le remit *ensuite* (ik cursiveer) au Stathouder. (Vérac 10 Juni 1785). Thulemeyer en Maillebois zelf geven dit insgelijks te verstaan.

van oorlog, evenals hij in 1782 een geheimen raad van marine had ingesteld. De generaals Dumoulin en Van der Hoop maakten er deel van uit, verder eenige adjudanten van den Kapitein-Generaal; een burgerlijk ambtenaar was er aan toegevoegd met den titel van commies[1]. Zoodra nu Maillebois verscheen, bood de Prins dezen aan, in den raad zitting te nemen, maar tegelijk riep hij er den generaal Van der Duyn van Maasdam in, die stumperig was van ouderdom en er toch nooit het geringste werk in zou kunnen verrichten, 't Zij nu Maillebois kwalijk verdragen kon dat Van der Duyn zoo in alles aan hem gelijk gesteld werd, 't zij hij tegen Van der Hoop was opgezet, hij weigerde van het begin af dit geheime departement te erkennen, poogde het ook niet te reorganiseeren, waartoe de Prinses hem zocht te bewegen, maar stelde iets geheel anders voor, namelijk een college bestaande uit den Thesaurier-Generaal, den Secretaris en een lid van den Raad van State, eenige afgevaardigden uit de politieke lichamen en uit de admiraliteitscollegiën, en eenige officieren. Hij zelf zou voorzitter zijn; de chefs der afdeelingen noemde hij ook met name, maar 's Prinsen liefste raadsman in militaire zaken sedert 's Hertogs vertrek, de generaal Van der Hoop, kwam onder dezen niet voor. Het leeuwendeel van den arbeid had Maillebois zichzelven voorbehouden; hij zou zich door twee of drie officieren mogen doen bijstaan, die door het bureau gekozen zouden worden[2]; bedoeld waren de Cassini en d'Aubespine. - Wat in het ontwerp niet woordelijk uitgedrukt stond, maar toch in de bedoeling lag, was dat het departement niet slechts het bureauwerk regelen en verrichten, maar ook over alle zaken die van het ressort van den Kapitein Generaal waren, bij meerderheid van stemmen zou beslissen[3]; wel zou geen stuk geëxpedieerd worden zonder van 's Prinsen visa voorzien te zijn, maar de Prins verwachtte terecht dat zijn persoonlijk gezag bij een dus samengesteld departement niets zou vermogen, en al erkende hij zelf in het militaire niet meer dan een

1) Bijlage III, 58. Dit is het eenige bericht dat mij omtrent dit militair bureau is voorgekomen. Denkelijk zal de Prinses in' de oprichting de hand hebben gehad. Zulk een geheim bureau was althans geheel in haar geest; al jaren lang had zij op middelen gezonnen om de slechte gevolgen van de slordigheid en inactiviteit van haar gemaal te voorkomen zonder dat hij in zijn rechten behoefde te worden aangetast. Zooals men in de Bijlage leest, is dit militair bureau na 's Prinsen vertrek uit den Haag geheel verloopen.
2) Zie het ontwerp in de. noot op Bijlage II, 6.
3) Dit erkende Maillebois uitdrukkelijk tegenover Thulemeyer. (Thulemeyer 1 Juli 1785).

korporaal te zijn[1)], hij was er aan gewend voor den verantwoordelijken persoon te worden gehouden, en wilde zelf blijven beslissen aan welke raadslieden hij zijn vertrouwen schenken zou. Zoo kwam het ontwerp hem al dadelijk gansch onaannemelijk voor; maar hij had den moed niet hier rond voor uit te komen, en niet het verstand iets anders en bruikbaarders voor te stellen. Dus gaf hij ontwijkende antwoorden, en nam daardoor Maillebois geheel tegen zich in. Eindelijk bekende hij, niet dan gedwongen in het voorgestelde departement te zullen toestemmen[2)]; nu verloor Maillebois zijn geduld en zond den 7^{den} Juni den tekst van zijn voorslag betreffende het militair departement en een résumé van al zijn andere voorstellen, sedert Maart tot den Kapitein-Generaal gericht, mede aan de Staten-Generaal: dit was het eenige wat hem nu overschoot, schreef hij aan den Prins, om zich tegen het verwijt van werkeloosheid te dekken. Meteen verliet hij den Haag waar hij voor het oogenblik toch geen nut kon doen, en deed een inspectiereis van drie weken langs de generaliteitsvestingen.

De breuk scheen een oogenblik onherstelbaar. De Prins had hoogst onvoorzichtig gehandeld door op geen enkel der voorstellen van Maillebois een bepaald antwoord te willen geven, of zelfs maar er over in discussie met hem te willen treden. De Prinses had al het mogelijke gedaan om hem tot een andere houding over te halen, en omgekeerd Maillebois gewaarschuwd tegen den geruchtmakenden stap dien hij voor had. Juist eenige dagen geleden had zij den laatste doen weten dat zij nu eindelijk meende den Prins tot meer toegevendheid bewogen te hebben; de generaal moest van deze stemming gebruik maken en nu ook wat water in zijn wijn doen[3)]. Maar 's Prinsen brutale verzekering dat hij gedwongen wilde zijn, had bij Maillebois de gal doen overloopen. Gelukkig was zijn toorn wat bekoeld toen: hij van de rondreis terugkeerde, en de Prinses droeg zorg dat haar gemaal hem weer beleefd als te voren ontving, zoodat de zaak geen uiterlijke verwijdering tusschen beide mannen ten gevolge had. In werkelijkheid echter verwachtte Maillebois van den Prins niets meer. Des te meer van de Prinses, en hij had reden genoeg om haar te vriend te houden. Hij was namelijk zeer

1) Hiervóór I, 78.
2) Bijlage II, 6. - Het bericht wordt bevestigd in Thulemeyer's dépêche van 14 Juni 1785.
3) Bijlage II, 7 en 9.

teleurgesteld over de ontvangst van zijn memoriën door de patriotten, en had reeds bemerkt dat hij volstrekt niet meer hun volle vertrouwen genoot, zoo hij het al ooit bezeten had.

De patriotten waren eigenlijk met de memoriën van Maillebois een weinig verlegen. Eerst hadden zij er wel een oogenblik over gedacht, naar aanleiding van het gebeurde tegen den Prins een grooten slag te slaan. Vérac althans zond een uitvoerige dépêche naar Versailles in den alarmeerenden stijl die hem of zijn secretaris zoo gemeenzaam was, waarin het voorgevallene op de voor den Prins ongunstigste wijs werd voorgesteld, en de dringende noodzakelijkheid werd betoogd om nu eindelijk aan diens willekeurige macht in het militaire door wettelijke maatregelen paal en perk te stellen; het zou misschien spoedig te laat zijn[1]. Het antwoord van Vergennes werkte weer als een koud bad: men moest rustiger tijden afwachten, om de constitutie op dit en andere punten te herzien; eerst moest de vrede met den Keizer hersteld wezen[2]. Buitendien, er bleek geen kans om op het oogenblik de meerderheid der provinciën tot eenig doortastend besluit in zake het militair departement te bewegen. Maillebois' eerste memorie aan de Staten-Generaal, waarin een aantal kostbare legerhervormingen werden verlangd, deed aan de ontvangst van zijn tweede, die uitsluitend over het departement handelde, geen goed[3]; men wilde iemand die met zoo dure plannen omging, en tegen wien het overgroote deel van het leger zoo sterk was ingenomen, niet te veel macht geven, al zou men aan den Kapitein-Generaal wel macht ontnomen willen zien. Alle provinciën hadden de stukken van Maillebois overgenomen, maar alleen Holland besprak ze: de anderen oordeelden dat de zaak eerst door de generaliteitscommissie voor de defensie moest worden onderzocht, die immers spoedig bijeen zou komen en verordend was om onder meer ook over de wenschelijke beperking van het gezag van den Kapitein-

1) Vérac 10 Juni 1785.

2) Ne vaudroit-il pas mieux d'attendre le retour du calme que d'agir tandis que la République est tourmentée par des discutions extérieures?.... Nous n'aurons d'autre parti à prendre que de continuer à nous tenir sur la réserve. Vergennes aan Vérac, 19 Juni 1785.

3) Zoo sprak het ongunstig rapport, den 5^{den} Juli ter Generaliteit over beide memoriën uitgebracht door de gedeputeerden tot de Militaire Zaken, breeder over de eerste dan over de tweede memorie. Omgekeerd kwam het Groot-Besogne van Holland, dat ook beide memoriën te onderzoeken had gekregen, op de eerste gansch niet in haar rapport terug; men vond het beter, van Maillebois kostbare plannen voor de landmacht te zwijgen. (Zie de noot op Bijlage II, 6).

Generaal te rapporteeren. Den 26sten Augustus eerst werd door Holland besloten, bij de Generaliteit op een militair departement als het voorgestelde aan te dringen, en te verzoeken dat de Kapitein-Generaal ten spoedigste zou worden uitgenoodigd zijn consideratiën over het ontwerp van Maillebois te willen mededeelen; weigerde hij of luidde zijn advies ongunstig, dit was de bedoeling, dan zou de zaak moeten worden doorgedreven buiten hem om. Doch de Generaliteit vereenigde zich zoo spoedig niet met zulk een besluit; zij verwierp het evenmin, maar kwam voorshands niet op de zaak terug. Andere aangelegenheden namen al den tijd in beslag, in ons vorige hoofdstuk hebben wij gezien welke. Men kwam den 15den September nader, den dag waarop de onderhandeling te Parijs over den afkoop van 's Keizers beweerde aanspraak op Maastricht moest zijn ten einde gebracht. De hollandsche leiders durfden voor het oogenblik de kleinere provinciën niet te zeer trotseeren. Zij zouden haar moeten doen berusten in het opbrengen van veel grooter millioenental dan zij nog hadden durven noemen. De patriotsche partij scheen in gevaar; zij vreesde hinderlagen van Engeland en Pruisen[1]. Daar viel een begin van herleving der Oranjepartij waar te nemen. De stadhouderlijke familie reisde het land rond om zich den volke te vertoonen; zij was luide toegejuicht te Rotterdam en wilde ook Amsterdam bezoeken, waar de Prins noch de Prinses in zestien jaar een voet hadden gezet, en het volk de prinselijke kinderen niet van aanzien kende. In de Staten-Generaal had een sedert jaren niet voorgekomen overleg tusschen sommige der kleinere provinciën plaats, ter verijdeling, ter belemmering althans, van de buitenlandsche staatkunde van Holland. Vóór al het andere moesten thans de vrede met den Keizer en in zijn gevolg het verbond met Frankrijk in veilige haven gebracht worden; de veranderingen in de constitutie moesten daarop wachten. Uitstel behoefde geen afstel te wezen.

Zoo werd dus Maillebois in de groote verwachtingen die hij van zijn stap bij de Staten-Generaal gekoesterd had, vrijwat teleurgesteld. Zijn kostbare plannen van legerorganisatie vonden geen weerklank bij de patriotten, en het liet zich aanzien dat de zaak van het departement uitgesteld zou worden, voor geruimen tijd misschien, tot zij na den vrede en de alliantie zou kunnen worden doorgedreven tegelijk met andere punten van het patriotsche staatsprogram. Doch het scheen reeds onzeker of hem,

1) Hiervóór blz. 43.

Maillebois, dan wel de groote plaats zou worden ingeruimd die hij begeerde. Een ander vreemdeling, de Rijngraaf van Salm, viel bij het driemanschap meer in den smaak. Op het eind van 1784 had deze nog niet zooveel invloed gehad, dat hij de overkomst van een fransch generaal had kunnen beletten. Hij had het ook ganschelijk niet beproefd, maar een eigen candidaat aanbevolen, Martanges. Zoodra hij nu uit Duitschland terugkwam, en een ander gekozen vond, voedde hij naar vermogen het wantrouwen dat de pensionnarissen van den aanvang af tegen Maillebois hadden opgevat. Steeds meer begint zich nu deze in zijn brieven aan Vergennes over den Rijngraaf te beklagen; spoedig ook over Vérac, die zich geheel door de driemannen en door den Rijngraaf leiden liet. Daarentegen bleef de Prinses zich zeer tegemoetkomend tegenover hem gedragen, zoodat hij wel eenigermate geneigd werd zijn fortuin aan haar toekomst te verbinden. De pensionarissen en de Rijngraaf, bespeurde hij, hadden zeer stellig iets anders met het Oranjehuis op het oog dan Vergennes, en hij was weinig gezind zich van dezen laatste te verwijderen, die hem gedurig over het wenschelijke van een vreedzame invoering der door de patriotten verlangde hervormingen onderhield. Zoo sloot hij zich in het oog loopend aan bij de Prinses, en kwam daardoor eerlang, toen het stadhouderlijk gezin den Haag verliet en de Prinses weigerde zich van haar gemaal te scheiden, tusschen de partijen alleen te staan. De Prins maakte hem in het najaar gouverneur van Breda, toen die plaats door den dood van Van der Duyn van Maasdam openviel[1)], maar van een benoeming tot veldmaarschalk en van bevordering van zijn beschermelingen was geen sprake meer. De patriotten gaven hem spoedig geheel op, dankten na den vrede zijn legioen af, dat in zijn verwachting een model-corps voor het leger der Republiek had zullen blijven, en al wilden zij nog een militair departement inrichten, ongeveer zooals hij het had ontworpen, zij hadden voor de plaats, die hij zich toegedacht had, niet hem, maar den Rijngraaf van Salm op het oog. Maillebois is nog tot na 1787 in de Republiek gebleven, zich bij ieder beklagende en nergens gehoor vindende. Zijn aanwezigheid noch zijn eindelijk overlijden[+] trokken de geringste opmerkzaamheid meer.

1) Gelijk van haast elke regeeringsdaad van den Prins in dezen tijd, werd ook van deze aanstelling de wettigheid door Holland, dat aan den Kapitein-Generaal de begeving van de militaire gouvernementen ontnemen wilde, betwist. Twee maanden lang hield Holland zijn eedsaflegging tegen, die eindelijk den 24sten November volgde.

\+ 13 December 1791 te Maastricht; in het gouvernement van Breda was hij het jaar te voren door den Erfprins vervangen.

De moeilijke onderhandeling met den Keizer en Vergennes' herhaalde waarschuwingen om toch de sluiting der alliantie af te wachten eer men tot groote binnenlandsche hervormingen overging, hadden een openlijken aanval op de voorrechten van den Stadhouder en Kapitein-Generaal nog tegengehouden. Maar moest men de drijfjacht uitstellen, strikken spande men reeds. Zoo werd in deze dagen het complot gesmeed, dat zoo groot gerucht gemaakt heeft, om den ouden hertog van Brunswijk, die nog altijd te Aken verbleef, van zijn papieren te berooven, in de hoop van eenig stuk in handen te krijgen, dat later tegen Willem V zou kunnen worden gebruikt. Men hield den Hertog verdacht van een misdadige verstandhouding te hebben willen bemiddelen tusschen de Oostenrijkers en eenige ingezetenen van Maastricht. Een onderzoek, in het voorjaar van 1785 te dezer plaatse ingesteld, had niets opgeleverd. Doch te Aken moesten bewijzen van zijn schuld voorhanden zijn, wie weet, misschien van de medeplichtigheid van den Prins, die den Hertog, naar men veronderstelde, nog altijd om raad vroeg. In elk geval kon een aanslag op Brunswijks papieren het driemanschap licht eenig oorlogstuig in handen leveren voor een spoedig te ondernemen laatsten en beslissenden aanval op de stadhouderlijke voorrechten. De uitvoering werd opgedragen aan eenige officieren van Salms legioen, fransche gelukzoekers, zooals er sedert het kanonschot op de Schelde in menigte naar de Republiek waren overgekomen. De zwager van een der samenzweerders, baron d'Arros, ook officier in het legioen van Salm, jaloersch van het geld dat hij de anderen ontvangen zag, wist achter het geheim te komen en verried het den Prins, die echter weinig geloof aan 's mans mededeelingen sloeg, omdat hij wat al te zeer merken liet, dat het hem om geld te doen was. Bovendien, de Prins behoefde zich niet ongerust te maken, want na Brunswijks vertrek naar Aken had hij alle briefwisseling met dezen vermeden[1]. d'Arros begaf zich hierop naar den Hertog zelf, die de akensche politie waarschuwde; toen de samenzweerders zich in de stad vertoonden, werden zij onmiddellijk

1) Le Prince assura M. d'Arros que quant à sa Correspondance il étoit tranquille, puisqu'il n'en avoit pas existé depuis le départ du Duc. Nous donnâmes peu de créance à cet avertissement, l'auteur ayant insinué son besoin d'argent. De Prinses aan Frederik de Groote, 8 Augustus 1785. - Dat de Prins sedert Brunswijks vertrek naar Aken dezen geen brieven meer schreef, blijkt ook uit Bijlage XIII bij Hoofdstuk XV van Dr. Nijhoff's *Hertog van Brunswinjk*.

gevangen genomen (27 Juli). De hoofduitvoerder, Saint-Genié, kwam vrij; hij was op dien dag te Luik gebleven. De Hertog bepaalde zich er toe, de vier gearresteerden stad en gebied van Aken voor altijd te doen ontzeggen[1].

Liep dus deze onderneming voor de pensionarissen op niets uit, een andere gelukte hun des te beter. Onder de voorrechten die zij den Prins noode behouden lieten, was er één welks afschaffing hun, met het oog op de tijdsomstandigheden, allerdringendst voorkwam, en dat zij zoo mogelijk nog vernietigen wilden vóór de vrede met den Keizer en de alliantie met Frankrijk geteekend waren, waarop andere voorgenomen hervormingen moesten wachten. De Prins voerde, behalve het opperbevel over het gansche leger, het onmiddellijk bevel over het garnizoen van den Haag. In Stadhouderlooze tijden, en ook gedurende's Prinsen minderjarigheid, had dit laatste bevel gestaan aan Gecommitteerde Raden van Holland. De pensionarissen achtten het in overeenstemming met de waardigheid van den Soeverein, dat in de plaats van diens residentie geen ander dan hijzelve over de troepen gebood, en in de naaste toekomst wilden zij dan ook het bevel aan Gecommitteerde Raden terug zien te brengen. Hun in het vorige hoofdstuk geschetste verlegenheid met den onzekeren afloop van de onderhandeling te Parijs, en de groote ontstemming in het land over hun onderworpenheid aan 's Keizers harde eischen, deden hen besluiten de eerste gelegenheid de beste aan te grijpen, om het commando over het haagsche garnizoen reeds nu in andere handen te leggen. Zij zouden zich niet veilig achten als zij zelven het niet uitoefenden op den 15^{den} September, den dag waarop de keizerlijke troepen het land

1) Uitvoerig is dit alles vermeld bij Schlözer, *Ludwig Ernst, Herzog zu Braunschweig*, blz. 599 vv. - d'Arros noemde De Gijselaar als hoofdaanlegger, nevens hem Salm. Ook Maillebois droeg van het complot althans eenige kennis. d'Arros had een particuliere veete tegen De Gijselaar: hij had indertijd aangeboden een corps lichte troepen aan den staat te leveren, en was aanvankelijk door De Gijselaar aangemoedigd maar later teleurgesteld. Merkwaardig is het in de getuigenis van d'Arros te lezen, op hoe onwaardige wijze De Gijselaar zich uitliet tegenover zulk volkje als deze avonturier: 'Je lui dis [bij het bezoek nl. om over het corps lichte troepen te spreken]: "j'espère avoir la protection du Prince d'Orange...." Gijzelaar répondit: "si le Prince s'intéresse pour vous, ce sera cause que vous ne l'aurez pas; d'ailleurs Guillaume ne joue pas un grand rôle avec nous. Nous avons l'obligation à ce Duc de Brunswic de lui avoir gâté l'esprit, n'ayant jamais rien fait que par ses conseils; mais dans peu nous y mettrons bon ordre, comptez sur mon affection, Monsieur le Baron." Toutes les fois que j'allois voir ce Pensionnaire, il me parla de la sorte sur le compte des Princes. [d'Orange et de Brunswic nl.]' Bij Schlözer, blz. 637.

wellicht zouden binnenrukken. Een vrij onnoozele gebeurtenis (hun vijanden verzekeren dat zij zelven haar uitlokten) kwam hun thans te stade, van denzelfden aard maar van nog oneindig minder beteekenis, dan die ten vorigen jare te Leiden en te Rotterdam waren voorgevallen. Dagelijks inspecteerde de Prins op het Plein een gedeelte van het haagsche garnizoen, welk schouwspel op Zondagen altijd veel volk trok. Zoo ook Zondag den 4den September. Onder de toeschouwers werden, in gezelschap van een stuk of wat leden van het onlangs opgerichte haagsche vrijcorps, eenige vrijcorpisten uit Leiden en Schiedam opgemerkt, in uniform; zij trokken sterk de onwelwillende aandacht van het gemeen. Na afloop der parade hielden zij zich bijeen, raakten in de Lange Poten in een gedrang, en werden uitgejouwd; een hunner trok zijn degen, die hem ontweldigd werd. De Procureur-Generaal vernam van het standje, en deed de vrijcorpisten afhalen (zij waren een huis binnengevlucht in de Veenestraat) en onder behoorlijk geleide op het Hof brengen, waar hij hen over hun wedervaren in verhoor nam. Na afloop weigerden zij zich door de justitie naar buiten te doen geleiden, maar vertoonden zich weer in gezelschap van leden van het haagsche vrijcorps op straat. Spoedig begon de oploop van voren af aan; de vervolgden vluchtten weer bij kennissen in, voor wier huizen zich kwade jongens verzamelden, die eenigen tijd met vuil en steentjes wierpen. Zoodra de plaatselijke overheid en de Procureur-Generaal er van vernamen, vroegen zij den kapitein van de wacht om adsistentie, welke onmiddellijk werd verleend, waarop de belegerden huns weegs konden gaan. De grootste oploop had zich gevormd aan het Groene Wegje, niet ver van het Zieken, voor een herberg, waar een der Schiedammers, de makelaar Voogt, zijn rijtuig had gestald[1]. Vrienden van Van Berckel en De Gijselaar herinnerden zich, dat deze beiden dien dag met een pleiziervaartuig naar Leidschendam waren, en zeker spoedig op dit punt aan wal zouden stappen. Zij droegen zorg dat een patrouille de beide pensionarissen en hun dames aan de aanlegplaats opwachtte en naar huis geleidde. Spoedig was nu het praatje verspreid dat de menigte zich daar geposteerd had niet om den schiedammer vrij schutter uit te jouwen, maar om de pensionarissen te vermoorden. Een lakei van den

1) Ik volg het zakelijkste en onpartijdigste relaas van het gebeurde, door het Hof na gedaan onderzoek den 29sten November aan Staten van Holland toegezonden. (*Jaarboeken* 1785, blz. 1267-1275).

Stadhouder was onder het gemeen aan het Groene Wegje opgemerkt, uit welk feit de voor den Prins hatelijkste gevolgtrekkingen werden gemaakt. Onmiddellijk stelde het Hof een streng onderzoek in, arresteerde ettelijke personen, maar van een complot vond men geen spoor. Intusschen deed de Prins de volgende dagen versterkte patrouilles rondgaan, en de stad bleef in rust; alleen werden in den nacht van Woensdag op Donderdag bij drie bekende patriotten, waaronder Pieter Paulus, de glazen ingeworpen[1].

Op de eerste twee dagen der week werd gemeenlijk geen vergadering der Staten van Holland gehouden, terwijl de Woensdag aan de resumptie der resolutiën van de vorige week, en aan kleine zaken van provinciaal bestuur placht te zijn gewijd. Donderdag den 8sten echter werd door Haarlem het voorstel ingebracht en zonder resumptie aangenomen, om aan Gecommitteerde Raden een nauwkeurig onderzoek op te dragen hoe het 'oproer' Zondag zoo lang had kunnen aanhouden en hoe de justitie dien dag werkzaam was geweest, en dit college te bevelen van tijd tot tijd patrouilles te doen rondgaan om alle samen rotting te beletten en overtreders op te lichten. Nauwelijks in het bezit dezer aanschrijving, ontboden Gecommitteerde Raden den kapitein van de wacht, en bevalen hem tegen het vallen van den avond patrouilles uit te zenden, en daarmee voort te gaan van uur tot uur. De kapitein deelde het ontvangen bevel mede aan den Prins, die hierop in de vergaderingvan Gecommitteerde Raden verscheen, aantoonde hoe er op zijn bevel reeds alle avonden, en des nachts tweemaal, gepatrouilleerd was, zich bereid verklaarde alle bevelen te geven die de Staten of hun Gecommitteerde Raden verlangen zouden, maar als zijn recht eischen bleef, dat slechts door hem die bevelen aan de onder hem gestelde officieren zouden worden overgebracht. Hij verzocht hen, er nog dien eigen avond een buitengewone vergadering der Staten van Holland over te beleggen, waaraan

1) Van de drie opstootjes in den Haag, die van December 1782, September 4785 en Maart 1786, is het onderhavige zeer stellig het minst beduidende geweest, en komt sterk onder verdenking van te zijn uitgelokt door *agents provocateurs*. Ieder die het relaas van het gebeurde zooals het in de *Jaarboeken* is opgenomen aandachtig leest, moet het gedrag der vier of vijf vrijcorpisten, vooral na hun verhoor door den Procureur-Generaal, hoogst zonderling vinden. Ook is het voor het minst verdacht dat de stad des Maandags, Dinsdags en Woensdags volmaakt rustig bleef, maar dat in den nacht voorafgaande aan den dag waarop Haarlems voorstel moest inkomen, nog even bij Pieter Paulus de glazen werden ingeworpen.

werd voldaan. Hij verscheen daar zelf om zijn goed recht te bepleiten. Te vergeefs: de resolutie werd gehandhaafd, en aan Gecommitteerde Raden uitdrukkelijk aanbevolen voort te gaan met tot het garnizoen zulke hevelen te richten, als zij noodig oordeelen zouden tot verzekering van de openbare rust. Zoo ontving dan ook in de eerstvolgende dagen de officier die onderlen Prins het bevel had gevoerd, luitenant-generaal. Sandoz, allerlei orders buiten medeweten van den Kapitein-Generaal.

De slag kwam gevoelig aan. De bizonderheden te regelen van den haagschen garnizoensdienst was immer een liefhebberij van den Prins geweest; met alle détails er van had hij zich persoonlijk bemoeid, een taak dat hij met liefde vervulde, en haast de eenige die hij, geheel aan zichzelf overgelaten, in staat was goed en geregeld te behartigen. Dat niet hij maar Gecommitteerde Raden voortaan dien dienst zouden regelen, was hem onverdraaglijk. Den 15^{den} verliet hij den Haag en ging voorloopig naar Breda, bij de troepen. Die hem kenden zagen wel vooruit dat hij nimmer in zijn residentie terug zou willen komen tenzij de resolutie van 8 September werd. ingetrokken. Men had er hem het leven onmogelijk gemaakt, en was de Prinses er niet geweest om het te verhinderen, hij zou in arren moede het gansche land den rug hebben gekeerd. Hij was afgestreden, en verviel in een doffe lijdelijkheid, aan anderen den kamp en daarmede de kans overlatend om in zijn naam, maar te vreemden bate, nog te overwinnen.

Derde hoofdstuk.
De prinses in 1785. - De Rijngraaf van Salm. - Sir James Harris. - De strijd om het Haagsche commando.

Wat in de vorige hoofdstukken moet zijn opgevallen, is het volslagen gemis aan leiding bij de stadhouderlijke partij, of liever, het ontbreken van zulk een partij zelve. Gedurig blijkt welk een groot gedeelte van het volk den Prins nog aanhangt, maar deze aanhang is zóó weinig georganiseerd, dat alleen de brooddronken kinders aan het woord komen, die door hun onbeholpen uitingen de zaak van het Oranjehuis eer kwaad dan goed doen. Wat van de oude regeeringspartij van vóór den engelschen oorlog nog over was, hebben wij geheel zien verloopen en te niet gaan, haar laatste mannen uit de posten zien stooten die zij innamen. Een zwakke middenpartij had zich tijdens den oorlog om de Prinses verzameld, en tot Brunswijks val medegewerkt, in de ijdele hoop dat de patriotten haar dulden zouden op Brunswijks plaats. Deze lieden wilden zich hoeden voor de fouten die zij meenden dat de oude regeeringsmannen ten val hadden gebracht; waren in de buitenlandsche staatkunde van Engeland afkeerig, voor Frankrijk beducht, en sloegen het oog op Pruisen; in de binnenlandsche staatkunde zochten zij met de pensionarissen tot een vergelijk te komen, maar waren tegen hen niet opgewassen. Zij vertegenwoordigden den pruisischen invloed hier te lande, en werden door het driemanschap weinig gevreesd, maar somtijds met eenige omzichtigheid behandeld, juist zooals Frankrijk het Pruisen deed. Hun positie aan het hof sedert Brunswijks vertrek was van dien aard, dat zij de fransche zaak onberekenbare diensten konden

bewijzen door te verhinderen dat de Stadhouder zijn neiging volgde en zich weder aan Engelands leiding overgaf; in ruil ontvingen zij niets dan uitstel van executie der stadhouderlijke voorrechten. Dat de uitoefening van die nog in naam bestaande rechten Willem V stuk voor stuk ontnomen werd, wisten zij niet te verhinderen.

Zoodra nu het geschil met den Keizer in 1784 dreigende verhoudingen aannam, scheen de Prinses met haar aanhang tegenover de pensionarissen in voordeeliger positie te komen. De Republiek had hulp noodig tegen den Keizer, en het viel Frankrijk uiterst moeilijk haar dien openlijk te bieden. Veel zou afhangen van de houding van Frederik de Groote, en om hem gunstig te stemmen moest men wel zijn neef, althans zijn nicht ontzien. Zoo is in de tweede helft van 1784 in de brieven van de Prinses iets van hoopvolle verwachtingen to bespeuren. Als haar oom maar krachtig partij kiest voor de Republiek, zal men den Prins toch wel met vrede moeten laten[1].

Werkelijk waren de patriotsche machthebbers er na aan toe, steun te zoeken te Berlijn. Hield Frankrijk zich onzijdig, dan was Pruisen de eenige macht die den Keizer schrik aanjagen kon. Men diende zich op alles voor te bereiden, en overwoog hoe de nadeelen eener intiemere verhouding tot den oom van Willem V het best waren te ontgaan. Men wist dat beide de koning en de kroonprins van Pruisen den Stadhouder verachtten, en hem niet voorspraken om zijn persoon, maar om zijn vaderschap van de kinderen eener pruisische prinses. Men diende dus te Berlijn te doen gelooven dat men met *haar* wel tot een vergelijk zou kunnen komen.

Het eerste geheim verkeer van het driemanschap met de pruisische regeering werd al door een zeer wonderlijk sujet bemiddeld. Politieke avonturiers, die zich tot officieuse onderhandelaars trachtten op te werpen, waren in de achttiende eeuw bizonder talrijk, en ook bij ons maken er in dezen tijd velen hun verschijning, niet juist de bekwaamsten of merkwaardigsten van hun gilde. Lieden die het terrein komen verkennen, in de hoop dat er voor hen een emplooi zal zijn te vinden. Twee van zulk slag, Duitschers, waren in Juli 1784 in den Haag en brachten den pensionarissen bezoeken. De een, baron von Grothausen,

1) Je suis convaincuë que la protection que Votre Majesté accordera à l'Etat sera le plus sûr moyen de rétablir le Prince dans la paisible jouissance de ses droits légitimes. De Prinses aan Frederik de Groote, 23 September 1784.

hannoveraansch officier, meer een bemoeial dan een fortuinzoeker, stond in eenige hoewel zeer losse betrekking tot de pruisische regeering. Hertzberg had hem niet bepaald uitgezonden, maar wist toch van zijn reis en ontving brieven van hem. Een tweede, Helldorff, had geen andere introductie dan zijn kennis aan Grothausen. Hij noemde zich majoor, en inderdaad blijkt het dat hij deel uitgemaakt had van het pruisische leger, want wij vernemen dat hij er uit was weggejaagd. Zij gaven hoog op van 's konings instemming met de vervolging tegen Brunswijk, en van zijn afkeer eener engelschgezind e staatkunde, wat zij veilig doen konden zonder zich te compromitteeren. Grothausen begeerde in het algemeen de pensionarissen met Hertzberg in betrekking te brengen, maar maakte ieder ongeduldig door zijn zelfingenomenheid en vage redeneeringen. Helldorff sprak meer over zaken van onmiddellijk belang, allereerst over het leenen van troepen van den hertog van Brunswijk en van den landgraaf van Hessen-Kassel, en met hem liet het driemanschap zich althans zóó ver in, dat hij meende zich spoedig bij Hertzberg te kunnen aanmelden, om hem mededeelingen te doen van gewicht. Als aanloop diende de vrij overbodige vraag, of Zijne Majesteit zich niet in de bres zou stellen voor den Hertog? zoo niet, de pensionarissen zouden den Prins niet vervolgen, zij wilden zich zelfs met Pruisen gaarne verstaan omtrent de wijze waarop men hem ‘tot rede brengen’ zou en hem een Raad toevoegen. Een vertrouwd persoon moest daartoe uit Berlijn overkomen met wien zij een en ander konden regelen. Verder hadden zij troepen noodig tegen den Keizer, en hoopten dat Zijne Majesteit hen daaraan helpen wilde; een enge verstandhouding tusschen Frankrijk, Pruisen en hunne partij was wat zij bovenal begeerden[1]. Op voorstellen, zóó overgebracht, kon betamelijkerwijs slechts één antwoord gegeven worden: de koning onderhield een minister in den Haag; wilde men Zijne Majesteit naderen, men moest beginnen met zich tot dezen te wenden. Voor het oogenblik had de zaak geen verder gevolg; men ziet echter aan welke gevaren met name de Prinses was blootgesteld. De pensionarissen schenen thans met haar lievelingsdenkbeeld, de overkomst van Hertzberg, in te stemmen, en dus den weg te willen inslaan naar een verzoening onder pruisische bemiddeling, zooals zij die steeds mogelijk geacht' en gewenscht had. Beiden Grothausen en Helldorff had zij ontvan-

1) Bijlage III, 1.

gen, en al waren beiden te dubbelzinnige sujetten om veel op te vertrouwen, als uit Berlijn het bericht komt dat zij daar niet als *bona fide* onderhandelaars beschouwd worden en hun reis geen gevolgen hebben zal, is een toon van teleurstelling toch zeer merkbaar[1]. Zij achtte het nog de moeite waard, Van Berckel over zijn betrekking tot beide avonturiers te doen polsen, maar werd er niet veel wijzer door[2]. Wat de zaak erger maakte was dat zulke onderhandsche diplomaten, zoo niet bij den koning, dan toch bij den kroonprins wel een vrij gunstig onthaal genoten; en de Prinses vond in de brieven van haar cynischen oom steeds zoo weinig troost, dat zij in de verleiding kwam dien te zoeken waar hij al evenmin te vinden was, in het slecht gefundeerd optimisme van haar lichtlevenden broer. Grothausen nu was te veel een zonderling en Helldorff een te ordinair[3] intrigant dan dat zij veel kwaad konden, maar een geslepener was op weg, aan wiens zeer nadeeligen invloed de Prinses niet geheel is ontkomen.

Frederik III, Rijn- en wildgraaf van Salm-Kyrburg, geboren in 1746 uit een bekend duitsch vorstengeslacht, dat in de 17de eeuw meer dan één officier aan de Republiek had geleverd, had reeds een weinig eervol verleden achter zich, toen hij begon in onze verdeeldheden een rol te spelen. Zijn jeugd had hij in gezelschap van zijn moeder aan het fransche hof doorgebracht, tot een dubbelzinnige speelschuld- en duelhistorie, waaronder zijn goede naam ernstig schade had geleden, hem noodzaakte tot een althans tijdelijke verwijdering van Versailles[4]. Hij reisde toen verschillende landen van Europa rond, en scheen een onderkomen te begeeren in het leger der Republiek: in 1772 verwierf hij de kolonelsplaats van het infanterie-regiment Saxen-Gotha. Sedert wist hij zich echter de zonden zijner jeugd te doen vergeven en werd weer aan het fransche hof ontvangen. Hij ont-

1) Correspondentie Van der Hoop-Von Schöning, Juli-Augustus 1784.
2) Nous avons fait sonder van Berkel sur ses relations avec de Grothaus et Heldorf; il en à parlé fort à la légère et surtout dn premier, comme quelqu'un qui veut se mêler de tout. Il est donc fort possible qu'ils assurent plus de leur commission que la vérité porte. Van der Hoop aan Von Schöning, 26 Augustus 1784.
3) Zijn brieven aan Hertzberg, waarvan er eenige in diens nalatenschap zijn bewaard, loopen over van de grofste fouten en vergissingen. De Republiek, zegt hij, wordt door drie pensionarissen geregeerd, die van Amsterdam, Dordrecht en Utrecht. Hij kondigt zich aan als iemand ‘der allzeit die lautere Wahrheit sagt, nur aufrichtige Interessen beobachtet, und zu dem man von beyden Parteien in Holland ein ungemessenes Vertrauen hat’ (brief van 4 Augustus 1784 aan Hertzberg).
4) Zie *Letters of the marquise du Deffand*, III, 109. Het feit viel voor in 1771.

deed zich niet van zijn post bij ons leger, maar nam er ook een in het fransche aan en verbleef meest te Parijs. Sedert 1779, toen zijn vader stierf, was hij bovendien regeerend duitsch vorst. Hij stond hoog in de gunst bij Marie Antoinette en bij Calonne, en nam in de parijsche samenleving zekere positie in. In de Republiek kenden weinig lieden hem van persoon. In Juni 1784 verscheen hij in den Haag, aanvankelijk uitgevende dat hij van den dienst der Republiek ontslagen wilde zijn, en de compagnie van het regiment Saxen-Gotha die het bizonder eigendom was van den kolonel, wilde verkoopen. De handel in compagnieën was wel ten vorigen jare door de Staten verboden[1)], maar Vergennes verzocht dat voor den Rijngraaf een uitzondering zou worden gemaakt: de koning en de koningin interesseerden zich voor hem[2)]. Denkelijk zal hij in geldverlegenheid zijn geweest, en zeker heeft men hem toegestaan zijn compagnie te verkoopen; wij vinden althans dat hij spoedig tot het regiment Saxen-Gotha in geen betrekking meer stond. Toch keerde hij na het regelen van deze zijn zaken niet naar Frankrijk terug; het schijnt dat hij de mogelijkheid heeft ingezien, in de Republiek zijn fortuin te zullen maken; bij mangel van bewijsstukken moet in het midden worden gelaten, of hij dit niet reeds vóór zijn laatste vertrek uit Parijs heeft gedaan. Met de fransche regeering, althans met Vergennes, schijnt zijn optreden hier wel niet overlegd: zij beiden staan niet in correspondentie, en Vergennes ontvangt blijkbaar van zijn gezant telkens de eerste mededeelingen omtrent 's Rijngraafs voornemens, die hem niet altijd aangenaam zijn.

De Rijngraaf was iemand van groote gevatheid, levendig en welbespraakt, in staat, menschen van onderscheiden stand en geaardheid spoedig voor zich in te nemen, al had hij zijn uiterlijk niet mede. Hij alleen van het gansche officierscorps dei-Republiek heeft zich niet slechts bij de pensionarissen - en

1) Hiervóór I, 312.

2) Ziehier het briefje: Vergennes aan Bérenger, 7 Juni 1784. Cette lettre, Monsieur, vous sera remise par M. le Rhingrave de Salm, colonel commandant du régiment de Saxe Gotha au service de Hollande, qui se rend à la Haye pour y arranger sa retraite. Son désir est, d'obtenir sa démission avec l'agrément de vendre la compagnie dont il est propriétaire. Vous voudrez bien, Monsieur, faire tout ce qui pourra dépendre de vous pour le succès des vues de M. le Rhingrave de Salm; je me persuade que M. le Stadhouder n'y mettra aucun obstacle. Vous ne laisserez pas ignorer à ce Prince que le Roi et la Reine prennent un intérêt particulier à M. le Rhingrave, et. que c'est par l'ordre exprès de Sa Majesté que je vous charge d'appuyer ses démarches.

dit zegt bij hun ingeworteld antimilitairisme reeds veel - maar ook bij de patriotsche burgerij populair weten te maken. Hij had een uitnemend talent om steeds aan zijn bruikbaarheid te doen gelooven voor het werk dat op een gegeven oogenblik het meest door de patriotsche partij verlangd werd, en het geluk heeft hem daarbij zoozeer gediend, dat de poverheid van zijn werkelijke kennis en de zwakheid van zijn zedelijk karakter geruimen tijd onopgemerkt konden blijven. Zoodra het lot hem tegenliep en hij met ernstige moeilijkheden te worstelen kreeg, zijn beide aan het licht gekomen, en is hij in een jammerlijke catastrophe ondergegaan.

Hij verscheen nu in den Haag op een oogenblik, dat den pensionarissen veel gelegen was aan een tusschenpersoon, liefst een militair, die voor het tegenwoordige een schijn van goede verstandhouding kon helpen herstellen tusschen hen en den Kapitein-Generaal. De Keizer dreigde met oorlog en men wilde hulp zoeken bij Pruisen, maar zou die zeker niet verkrijgen wanneer men ook naar den vorm in onmin bleef met den Prins: de aanzoeken bij Frederik moesten schijnen van beiden, Prins en patriotten, uit te gaan. Nu was de Rijngraaf natuurlijk voor den Prins geen vreemdeling; hij stond bekend voor geen vriend van den Hertog van Brunswijk te zijn geweest, maar dit had hij met een overgroot aantal officieren gemeen; overigens had hij zich steeds buiten den partijstrijd gehouden, en het hof had dus geen reden hem met wantrouwen te behandelen. Zonder moeite kreeg hij een nieuwe plaats als kolonel van een der dus-genaamde regimenten mariniers[1)], en wist in korten tijd het hof van zijn ijver voor de goede zaak een hoog denkbeeld te geven. Tegelijkertijd echter liet hij zich door Dumoulin en Bérenger[2)] aan de pensionarissen voorstellen, die hij niet persoonlijk kende, en bood hun zijn diensten aan; de aanbevelingen van het fransche hof en de introductie door Bérenger stemden hen gunstig, en zeer spoedig bezat hij hun geheele vertrouwen.

1) Den 3^{den} Augustus 1784; hij legde den eed af in persoon. Indertijd was op voorstel van Brunswijk een corps troepen dat een opstand in de kolonie Berbice bedwongen had, na afloop van die krijgsverrichting in dienst gehouden om in de koloniën of op schepen van oorlog te worden gebruikt. Op den Staat van Oorlog van 1766 komt het voor het eerst voor, onder den naam van regiment mariniers. Later kwam er een tweede regiment bij. Deze troepen waren thans, op den naam na, gewone infanterie-regimenten geworden, en zijn in den engelschen oorlog ook niet op de vloot gebruikt. Zij moeten niet verward worden met het 'Corps de Marine' van 6000 man waarvoor de Prins moeite deed sedert 1781 (zie hiervóór I, 157); dit zou uit werkelijke *zee*soldaten en matrozen bestaan hebben.

2) Zoo meldt Bérenger. Voor het overige vergelijk steeds Bijlage III, 2-5.

Van zijn omgang met het driemanschap maakte hij nu tegenover den Prins en de Prinses volstrekt geen geheim, maar wist het te doen voorkomen alsof zij werkelijk een toenadering begeerden, en hij met zijn veelvuldige bezoeken geen ander doel had dan deze begeerte bij hen aan te wakkeren. Hij gaf heel hoog op van zijn invloed op de pensionarissen en beloofde hen een goed eind tot den Prins terug te zullen brengen als men hem liet begaan[1].

De gebeurtenissen schenen hem gelijk te geven. Het feit op de Schelde had plaats, en inderdaad lieten zich nu de pensionarissen gereedelijk vinden tot samensprekingen met den Prins, in het belang der landsverdediging. Salm bemiddelde de eerste ontmoeting. Het gevolg was boven verwachting; vrijwel alles werd goedgekeurd wat de Prins voor de verdediging noodzakelijk achtte, en eenmaal zeker van de instemming der leiders, kon deze nu de beraadslaging in de Staten van Holland met vertrouwen afwachten. Met de driemannen werd onder meer overlegd, dat de Prins machtiging vragen en verkrijgen zou, een of meer officieren aan te wijzen om in Duitschland troepen te werven of van de vorsten te leen te vragen, en dat hij den Rijngraaf met die zending zou belasten. De machtiging werd onmiddellijk verleend en de Rijngraaf kon vertrekken, allereerst naar Berlijn, om voor zijn zending den steun in te roepen van Frederik de Groote.

Wij hebben reeds gelegenheid gehad te vermelden dat het succes van deze openbare zending gering is geweest. Frederik hield zich strikt onzijdig, stond geen officieren af, en bepaalde zich er toe, aan Salm eenige aanbevelingsbrieven mede te geven bij zijn rondreis langs de duitsche hoven. Hij vond het eerst onaangenaam den afgezant te moeten ontvangen, omdat al die aanzoeken der Republiek hem ongeduldig maakten, en hij toch reeds besloten was haar ten gevalle zich niet in moeilijkheden te steken[2]. Overigens schijnt hij in het onderhoud van den

1) In een memorie aan Vergennes van April 1786, waarover later, laat Salm zich zoo onbewimpeld mogelijk over de gehuichelde toenadering van deze maanden uit: ‘le Prince d'Orange fut le jouet des Patriotes qui le leurrèrent d'un projet de coalition dans le moment où nos dissentions avec l'Empereur le mettaient à même de les écraser par l'armée et la canaille, dont il pouvait disposer à sa volonté.’ (Affaires Etrangères te Parijs, *Correspondance de Hollande*, 567).

2) De koning aan Hertzberg, Potsdam 20 November 1784: ‘Puisqu'il faut donc'voir le Comte de Salm dont vous m'annoncez l'arrivée, vous pouvez le faire venir ici.... Mais je suis si fatigué de toutes ces sollicitations des Hollandois et par toutes ces lettres que je reçois de ma nièce et de mon neveu, auxquelles je réponds toutes que cela ne sauroit aller plus loin....’ - En aan Finckenstein, 23 November: ‘Je sou haiterois volontiers de me débarasser de ce Comte de Salm qui est ici. Vous aurez la bonté de m'envoyer pour sûr demain matin les lettres que je vous ai demandées [de in den tekst vermelde aanbevelingsbrieven] afin que je les signe.’

levendigen Rijngraaf wel eenig behagen gevonden te hebben[1]; in Januari 1785, tijdens Salms tweede bezoek aan Berlijn, na afloop van zijn reis door Duitschland, liet hij zich meermalen tegenover hem uit over den partijstrijd in de Republiek en de daarbij betrokken belangen van zijn nicht. Behalve zijn openbare militaire zending had de Rijngraaf er ook een geheime politieke: die van de grens op te sporen tot waartoe de patriotsche partij kon gaan, zonder meer dan ijdele vertoogen uit te lokken van den koning van Pruisen. Hij moest daartoe den koning, den kroonprins en Hertzberg mededeeling doen van een plan om den Prins een Raad ter zijde te stellen, uit leden der tegenwoordige oppositie gevormd, en waarin de Prinses mede zitting zou nemen, wier openlijke deelname aan het bewind de patriotten zeer zouden toejuichen. Reeds Helldorff had iets dergelijks opgegeven als door de pensionarissen verlangd; het was genoeg bekend in den Haag dat men van uit Potsdam en Berlijn meer dan eens op zulk een Raad had aangedrongen. Ook dat de Prinses sinds lang Hertzbergs overkomst naar de Republiek gewenscht had, om als bemiddelaar tusschen Prins en patriotten op te treden en de zaken op een vasten voet te helpen brengen. Niet zoozeer om dien Raad was het de driemannen te doen, als om Berlijn den indruk te geven dat hun wenschen en bedoelingen vrijwel met die van de pruisische regeering overeenstemden; zoo lieten zij Salm ook te kennen geven dat de patriotten Hertzberg gaarne als bemiddelaar in den Haag zouden zien verschijnen, maar droegen zorg het niet op schrift te geven. Een mondelinge verzekering was volstrekt niet gevaarlijk; zij wisten wel, dat de koning Hertzberg toch niet zou laten vertrekken. De bedoeling van dit alles is duidelijk: de pruisische regeering, met name de aanstaande koning en zijn raadsman, van wien het te voorzien was dat hij na Frederiks dood veel zou vermogen, moesten in slaap worden gewiegd; zij zouden de maatregelen der pensionarissen voortaan toegevender beoordeelen, wanneer men hun thans overtuigen kon dat die nauwelijks iets anders ten doel hadden dan wat men te Berlijn zelf verlangde, en dat men het in elk geval niet op de Prinses van Oranje en op de toekomst van haar kinderen had voorzien.

1) Bijlage III, 12, op het eind.

Deze geheime opdracht had Salm voor de Prinses niet verzwegen, maar haar voorgesteld als een nieuw bewijs van zijn invloed ten goede op de pensionarissen. Hoewel te verstandig om aan al Salms verzekeringen geloof te slaan, had zij toch veel te goede denkbeelden van hem, en schreef hem slechts een te levendige verbeeldingskracht en wat veel zelfingenomenheid toe; aan zijn goede trouw twijfelde zij niet, en koesterde van zijn zending groote verwachtingen. Zoo Hertzberg er maar in slaagde hem een goede leiding te geven, rekende zij voor haar zaak en die van haar man zeer veel gewonnen. Te Potsdam en te Berlijn doorzag men den Rijngraaf wel iets beter, maar toch ook niet geheel. De onbestemde wijze waarop hij over de overkomst van Hertzberg sprak, maakte dezen minister wat wantrouwend. Maar in hoofdzaak was de uitkomst zijner zending zeer bevredigend voor de pensionarissen: men had voor de persoon des Prinsen weinig over aan het pruisische hof, achtte er een franschgezinde staatkunde bij voortduring voor de Republiek noodzakelijk, en wilde dus dat de Prins eens en voor al met de franschgezinde partij tot een vergelijk zou komen; was hiertoe een geheele vernieuwing van 's Prinsen omgeving en de instelling van een publieken Raad noodig, men bood zijn hulp aan om den Prins in dit een en ander te doen berusten; wilde deze er niet van hooren, dan zou men te Berlijn gaarne zien dat de patriotten zich althans met de Prinses verstonden, wier openlijke deelname aan het beleid der zaken reeds nu werd gewenscht[1)].

1) Ziehier wat Salm van het succes zijner zending aan Vérac verhaalde. Zonder twijfel overdrijft hij sterk, vooral waar zijn eigen persoon in het spel is (zooals ten deele uit de vergelijking met de onder Bijlage III afgedrukte stukken blijken kan), maar in hoofdzaak is zijn voorstelling niet valsch: ‘M. le Rhingrave de Salm est revenu de Berlin il y a peu de jours, chargé des lettres du Roi de Prusse et du Prince Royal pour M. le Stadhouder et pour Madame la Princesse. Elles ont pour objet de les exhorter l'un et l'autre à donner leur confiance au Rhingrave de Salm et à se diriger par ses conseils [deze brief van den koning is niet voorhanden, wel eenige andere, kort vóór en kort na Salms vertrek uit Berlijn geschreven, en die het hoogst onwaarschijnlijk maken dat de koning zich zóó zal hebben uitgedrukt; - de brief van den Prins van Pruisen is afgedrukt onder Bijlage III, 9]. Il à plu infiniment à S.M. Prussienne par son esprit, ses connoissances et l'ênergie de son caractère. Les principes patriotiques auxquels il est constamment attaché ont obtenu l'approbation entière du Roi de Prusse; ce monarque ne lui a pas dissimulé que C'étoit à force d'importunités qu'on l'avoit engagé à écrire aux Etats-Généraux en faveur du Stadhouder; qu'il étoit fort aise que cette tracasserie eut pris fin d'une manière convenable, et fort éloigné de prendre aucune part à celles que l'entêtement ou l'imbécilité de son neveu pourroient occasionner encore. Enfin qu'il pensoit que la constitution devoit être rétablie sur ses bases primitives et dégagée de toutes les usurpations qui successivement avoient pu l'altérer. M. le Rhingrave a présenté à S.M. Prussienne les dispositions et la conduite des patriotes sous le point de vuë le plus favorable, et par conséquent le plus conforme à la vérité, et S.M. Prussienne est convenuë avec lui qu'il ne restoit de parti sage à prendre au Stadhouder que celui de s'entendre, de se concerter avec nos amis, et de ne plus séparer ses intérêts avec ceux de la République. Le Rhingrave a été spécialement chargé de témoigner à ce Prince que S.M. Prussienne apprendroit avec un extrême mécontentement qu'il se portât à de nouvelles inconséquences relativement à l'alliance qui doit être concluë entre le Roi et les Provinces-Unies, et de lui recommander de sa part de ne rien négliger pour la consolider et pour en assurer les effets.’ Vérac aan Vergennes, 26 Februari 1785. - De uitvoerigste berichten omtrent 's Rijngraafs onderhandelingen te Berlijn zullen natuurlijk zijn voorgekomen, behalve in zijn brieven aan de driemannen, in die van den agent der Prinses, Von Schöning, aan Van der Hoop. Geen van beide correspondentiën echter staat ons ten dienste: de brieven van Van der Hoop *aan* Von Schöning zijn wel bewaard te Berlijn, maar die *van* Von Schöning schijnen in het Koninklijk Huisarchief in den Haag niet voorhanden. Wat de documenten die onder mijn bereik waren omtrent Salm's geheime zending bevatten, heb ik medegedeeld onder Bijlage

Vooral de Prins van Pruisen drong op dit laatste aan, en gaf aan Salm hij zijn vertrek een brief in dezen geest mede[1]. Zelf hield de Rijngraaf na zijn terugkeer niet op, de Prinses een bedekt of openlijk regentschap aan te bevelen; wilde de Prins niet goedschiks de leiding der zaken uit de handen geven, of bleek het onmogelijk hem die door list te ontfutselen, dan moest de Prinses er zich van meester maken met geweld, in overleg met de patriotten. Dit klonk reeds geheel anders dan wat de Rijngraaf haar voorgespiegeld had vóór zijn vertrek; zij begon thans in te zien dat Salm in de eerste plaats een eerzuchtige was, die een groote rol in de Republiek wilde spelen, en dat zijn reis naar Berlijn mogelijk meer kwaad had gedaan dan goed. Een grooten invloed op den gang van zaken had zij zich zelve reeds zoeken te verwerven, en wilde gaarne al het mogelijke doen om haar gemaal meer en meer onder haar gezag te brengen, maar de wijze waarop moest men haar overlaten. In geen geval wilde zij breken met den Prins of dezen aan zijn lot overlaten: zij zag te goed in dat de gunst der menigte, waarin zich de Stadhouder nog altijd verheugde, *haar* niet verzekerd zou zijn nadat zij hem voor de oogen van heel het volk op zijde zou hebben gezet. Een breuk in de stadhouderlijke familie zou de ondergang zijn van het stadhouderschap; zij voelde, dat in deze verwachting haar zulke aanzoeken vanwege de pensiona-

III, 6-8. - Von Schöning's missie werd op den duur te kostbaar, zij nam in het voorjaar van 1785 een einde; de Prins maakte hem majoor bij het nassausche contingent van het Rijksleger. De geheime brieven der Prinses aan Hertzberg en aan den Prins van Pruisen en omgekeerd kwamen sedert op andere wijze aan hun adres; er werd o.a. een pruisisch luitenant Von Sydow voor gebruikt.

1) Bijlage III, 9.

rissen werden gedaan. Liefde voelde zij niet voor haar man, maar een sterk plichtbesef en een zeer respectabel verstand hebben haar steeds voor de gevaarlijke afdwaling behoed, die haar vijanden nog maanden lang met alle inspanning trachtten uit te lokken[1].

Voor het oogenblik was haar positie al zeer moeilijk. Wel bleek, tot haar groote vreugde, dat ook haar oom afkeerig was van een gewelddadigen maatregel als Salm had voorgesteld, maar hij ried toch aan den Prins ter zijde te dringen zoover met list maar geschieden kon, en zich buiten hem om met de patriotten te verstaan. In 's konings verbeelding was Willem V door een drom slechte raadslieden omringd, overgebleven creaturen van Brunswijk, die in elk geval verwijderd moesten. De stukken, die de stadhouderlijke kanselarij verlieten, wekten bij voortduring zijn ergernis op, en het dient erkend dat zij in dezen tijd niet gelukkig uitvielen. Met name was de koning verstoord over de ellenlange apologie van 17 Januari 1785, waarin de Prins zijn gansche sedert 1766 gevoerde administratie zonder dringende noodzaak stuk voor stuk verdedigde, en daarbij allerlei oud zeer had aangeroerd dat het in de gegeven omstandigheden niet wenschelijk was op te rijten. Vooral de aanklacht tegen de lichtvaardigheid waarmede men den oorlog met Engeland had uitgelokt, en de aanduiding van den na zooveel teleurstellingen te Parijs eindelijk gesloten vrede als 'allerschadelijkst en humiliantst', wekten Frederiks toorn[2], en inderdaad waren beide te onpas in den mond van een Stadhouder die niet ook de conclusiën uit dit alles trekken, en alsnog voorstellen durfde, Frankrijk de gehoorzaamheid op te zeggen. De Prinses zou zich tegen de verzending van zulk een stuk hebben verzet, maar zij had er eerst kennis van gekregen toen het te laat was, een bewijs dat aan haar overwicht op den Prins nog veel ontbrak. Alleen wanneer de staatsministers der Republiek met haar medewerkten, schreef zij, zou zij een geregelden invloed op het beleid der zaken kunnen uitoefenen. Tot nu toe was dit onmogelijk geweest doordat Bleiswijk geheel van de patriotten, Gilles en Van Hees geheel van den Hertog afhingen. Juist nu werden de beide laatsten vervangen, naar wij hebben gezien, niet geheel naar den wensch van de Prinses en haar vertrouwelingen. Ook hierin

1) Vgl. Bijlage III, 10-13, het laatste nummer merkwaardig als uitvoerige karakterstudie van den Prins, m.i. de beste die bestaat.
2) Je ne sais qui vous employez pour ces sortes d'écrits, mais il faut que ce soit un étourdi de la première classe. - Brief aan de Prinses van 1 Maart 1785.

had Salm zich doen gelden door na zijn terugkeer sterk aan te bevelen, dat de Prins en de Prinses zich de candidaten der pensionarissen lieten welgevallen: men gaf dan een bewijs van verzoeningsgezindheid, en de mogelijkheid bleef bestaan dat het hof de nieuwe titularissen, eenmaal in functie, voor zich won; deze kans verspeelde men door zich tegen hun benoeming te verzetten, die de tegenpartij toch wel zou weten door te drijven[1)]. Er schoot niets over dan toe te geven, en de Prinses droeg zorg dat dit geschiedde met gratie, en dat met name de meest- gevaarlijke en meest patriotsche der nieuwe ambtenaren, Pieter Paulus, door den Prins goed ontvangen werd en in zijn in 1782 opgerichten geheimen Raad van Marine[2)] werd opgenomen. De bekwaamheid en dienstijver van dezen nieuweling beschaamden de verwachtingen niet, maar zijn vijandige gezindheid bleef even groot; wel verre van zich bij de Prinses aan te sluiten, werd hij juist de dagelijksche medewerker van de driemannen, en eerlang zoozeer hun gelijke in invloed, dat men voortaan van een geheimen raad van vieren (met inbegrip van den Rijngraaf, van vijven) kan spreken.

De Rijngraaf kon natuurlijk de vóór zijn duitsche reis aangenomen rol niet lang meer volhouden. Kort na zijn terugkeer had een incident plaats, dat de Prinses het eerst op het vermoeden bracht dat zij niet slechts met een eerzuchtige, maar met een bedrieger te doen had. In een kort voor zijn vertrek uit Berlijn gehouden gesprek had de koning hem een ingekomen bericht toevertrouwd, dat den hertog van Brunswijk beschuldigde van verstandhouding met ingezetenen van Maastricht, ten einde die vesting aan den Keizer te leveren. De Hertog had bij den koning een zeer slechten naam; dus achtte deze het noodzakelijk dat de Prins van de beschuldiging vernam, en droeg Salm op, er hem en ook de pensionarissen van in kennis te stellen; de regeering van de Republiek kon dan tijdig haar maatregelen nemen. Salm gehoorzaamde ten halve: hij bracht de tijding over aan de pensionarissen, maar niet aan den Prins, die er eerst uit de couranten van vernam[3)]. Hij ontbood toen Salm, die bekende dat het bericht werkelijk afkomstig was van den koning van Pruisen. Salm bevestigde dit ook voor het Secreet

1) Bijlage III, 14 en 15.
2) Hiervóór I, 243.
3) Een vage aanduiding komt voor in de *Gazette de Leyde* van 15 Februari 1785; man en paard worden het eerst genoemd in *de Post van den Neder-Rhijn* van 28 Februari.

Besogne; hij had de zaak voor den Prins verzwegen ‘om hem geen misnoegen te geven.’ Onmiddellijk werd er nu over geschreven aan den koning; en nu bleek dat deze werkelijk het bericht aan Salm had medegedeeld, maar hoogst ontevreden was over de wijze waarop de Rijngraaf er gebruik van had gemaakt[1]. Een fiscaal werd naar Maastricht gezonden om een onderzoek in te stellen; hij legde beslag op de papieren van den vice-hoofdschout Van Slijpe, die gezegd werd Brunswijks correspondent te zijn, doch vond geen bewijzen van schuld. Echter hield men den man nog een poos in hechtenis, maar da zaak ontstemde de fransche regeering, die er een ernstig beklag van den Keizer over ontving, en zich op hare beurt bij de patriotten er over beklaagde, zoodat na een goede maand Van Slijpe op vrije voeten werd gesteld. Intusschen had dit geval aan Salms reputatie aan het pruisische hof een gevoeligen slag gegeven. Spoedig verborg nu de Rijngraaf zijn ware karakter van medestander en vertrouweling der driemannen niet meer, en moest de Prinses alle hoop opgeven dat met *zijne* hulp haar gemaal op beter voet zou kunnen komen met zijn vijanden.

Na de teleurstelling, met Salm opgedaan, hadden andere intriganten niet zoo gemakkelijk meer vrij spel. Spoedig deed er zich weer een op: baron van Reede, de gezant der Republiek te Berlijn. Hij was daar in 1782 graaf van Heyden opgevolgd, en behoorde ook tot het jongere geslacht prinsgezinden, die zich tijdens den engelschen oorlog om de Prinses vereenigd hadden, zich op hun vijandschap tegen den Hertog lieten voorstaan, en in het belang hunner carrière zich aangenaam zochten te maken bij de machthebbers der patriotsche partij. Met name met De Gijselaar was Van Reede in briefwisseling. Bij Hertzberg stond hij goed aangeschreven, en nu meende hij door zijn driedubbele betrekking tot een hollandschen pensionaris, tot de Prinses en tot den pruisischen minister, een schoone kans te

1) De koning aan de Prinses, 10 Maart 1785: J'ai été un peu surpris que M. le Rhingrave traduit les choses que je lui ai dit dans les papiers publics, et je lui ai fait dire que voyant comme le secret est gardé là-bas, on m'informeroit d'une conspiration qui voudroit détruire toute la République sans que je lui en communicasse le moindre mot. - Thulemeyer aan den koning, 22 Maart: Je me suis acquitté de Vos ordres, Sire, envers le Comte de Salm, en lui témoignant que les ouvertures confidentielles, dont V.M. l'avoit honoré uniquement pour le bien-être de la République, ayant été communiquées au public par les gazettes Hollandoises, Elle ne pouvoit qu'être très mécontente d'une pareille conduite. - Bewijsstukken die aan den soms geopperden twijfel of het bericht werkelijk van Frederik de Groote af komstig was, een einde maken.

hebben zich te doen gelden. Hij verzekerde Hertzberg, dat De Gijselaar in onmin was met Van Berckel; Pieter Paulus was reeds half door het hof gewonnen, men moest nu ook De Gijselaar winnen en hem Raadpensionaris maken; op de toezegging hiervan zou hij wel bereid gevonden worden zich geheel van Van Berckel af te scheiden. Hij en Pieter Paulus waren de bekwaamsten van de tegenpartij; met hun hulp zou men allen tegenstand kunnen bedwingen. Een buitengewoon gezant van den koning van Pruisen moest dit een en ander helpen voorbereiden, en, in den geest der door Hertzberg reeds dikwijls overgezonden raadgevingen, de zaken in de Republiek op een vasten voet trachten te brengen[1]. De Prinses begreep, dat de voor Van Reede's karakter gunstigste uitlegging van dit alles deze was, dat hij zich door de pensionarissen verschalken liet, en dat elke nieuwe poging van gelijken aard als die onlangs mislukt was, op versche teleurstelling en vernedering zou uitloopen. Zij antwoordde dat het denkbeeld van den gezant der Republiek haar onuitvoerbaar voorkwam[2].

Wij naderen nu een gewichtig oogenblik in de geschiedenis van den patriottentijd. Tot nu liep alles den Prins tegen, en behaalden de pensionarissen steeds nieuwe overwinningen. Aan een verzoening met hen vie niet langer te denken, zij bleken hun partijdigheid tot het uiterste te willen drijven, en zouden niet rusten voor het Stadhouderschap van allen luister en beteekenis was beroofd. Toegevendheid, berusting in een franschgezinde buitenlandsche politiek, verwijdering van den Hertog, toelating van patriotten in de gewichtigste staatsambten, alles

1) Bijlage III, 16. Vgl. vooraf Bijlage III, 15*a*.. - Ook Harris verzekert somtijds dat De Gijselaar en Pieter Paulus het niet in alles met Van Berckel en Zeeberg eens waren (zie *Diaries* II, 67 en 110). - Dit is zeker dat de beide eersten meer dan de anderen genegen waren zich met de Prinses te verstaan, zoo zij zich van haar man scheiden wilde. Ook hebben De Gijselaar en vooral Pieter Paulus zich eerder vóór de democratie en tegen de burgemeesters willen verklaren dan de beide anderen. Dat zij soms heftige woordenwisselingen met Van Berckel hebben gehad, is lang niet onwaarschijnlijk; ook dat De Gijselaar zich in dezen tijd wel eens het Raadpensionarisschap heeft toegedacht. Maar tegenover de buitenwereld hebben deze vier den schijn van eensgezindheid steeds goed weten te bewaren, en zij eindigden ook altijd met het eens te worden over de maatregelen die voor het oogenblik genomen dienden; zij waren verloren zoo zij zich verdeelden. Van Reede zal dus in de brieven die hij van De Gijselaar ontving wel *eenige* gegevens voor zijn verzekeringen aan Hertzberg hebben gevonden, maar stellig lang niet alle. Hij doet zich steeds kennen als een intrigant en grootspreker; zoo in Januari 1787 tegenover Mirabeau, waarover later; zoo in 1794 tegenover Lord Malmesbury (*Diaries* III, passim).
2) Bijlage III, 17.

was beproefd en niets had gebaat. Wilde de Prins de rechten niet geheel verliezen die hij in naam nog bezat, hij zou voor haar behoud te worstelen hebben. Hij moest zich losrukken uit zijn apathie, en den strijd met open vizier tegen het driemanschap aanvaarden. Voelde hij zich hiertoe niet in staat, dan was er slechts kans op redding zoo hij anderen liet begaan in zijn naam.

Op het oogenblik zelf stond de Prins hulpeloos, zonder eenig plan van verdediging, zonder georganiseerden aanhang. Er moest een strijdbare oranjepartij in het leven worden geroepen. Het materiaal daartoe lag voor de hand: de eigenlijke volksmassa over de gansche Republiek, die het kwalijk verdroeg dat men van regeeringswege den Prins vervolgde en hoonde, en de kleur van zijn huis op zware straffen verbood. De legale macht van den staat was in de meeste provinciën in handen van 's Prinsen vijanden; een partijdige en strenge justitie boezemde de massa schrik in; zij zag zich van alle kanten door gewapende patriotsche genootschappen omringd, en het natuurlijk overwicht dat alom de weigestelden en welonderwezenen bezitten, kwam grooten-deels aan de patriotsche partij ten goede. Desniettemin uitte zich telkens opnieuw de oranjeliefde van het volk. Door den Prins of in zijn naam te wapen geroepen en aangevoerd, zou deze massa een geduchte strijdmacht kunnen blijken. Niet dan in een uiterste geval zou men haar in het vuur moeten brengen; een overhaaste poging zou de gansche zaak van het Oranjehuis compromitteeren en het overwicht weer voor geruimen tijd aan de tegenpartij verzekeren. Maar alleen het feit dat men den aanhang van Oranje verzamelde en onderrichtte, dat men tegen de patriotsche partij-organisatie een orangistische partij-organisatie over stelde, dat men toonde niet te willen vallen zonder harden strijd, zou in het vijandelijke kamp reeds grooten schrik verspreiden, en de pensionarissen noodzaken òf tot een oprecht gemeende onderhandeling, òf tot maatregelen van zoo openlijk geweld, dat ook de felste tegenweer gerechtvaardigd zou schijnen.

Met deze tactiek diende een andere te worden verbonden. De patriotsche partij was voor het oog tamelijk eendrachtig nog, maar in werkelijkheid reeds bitter oneenig. De democratie sloeg tegen den Prins denzelfden vijandigen toon aan als de hollandsche matadors, en zij drukte haar vijandschap uit in ruwer en heftiger bewoordingen dan dezen. Maar in één provincie althans, Utrecht, was het oogenblik reeds gekomen waarop zij in de regentenoligarchie haar machtigsten vijand erkend had, en zich

gereed maakte deze tot het uiterste te bestrijden. Voor Holland was dit oogenblik nog niet aangebroken, maar de teekenen waren menigvuldig dat het ook hier naderkwam. Wilde de Prins met die aanstaande breuk tusschen aristocraten en democraten zijn voordeel doen, dan moest hij zich tijdig bezonnen hebben op de aan te nemen houding.

Een overleg met de democraten, hoe moeilijk ook waar het wederzijdsch wantrouwen zóó groot was, behoorde niet volstrekt tot de onmogelijkheden: de Prins zou in de provinciën met regeeringsreglement ettelijke voorrechten moeten opofferen, maar. dit waren zonder uitzondering rechten die het bijkans onmogelijk gebleken was anders dan in naam uit te oefenen, en die het daarom beter was openlijk aan de burgerij af te staan, dan toe te zien dat enkele familiën er heimelijk haar spel mee bleven spelen. En in Holland, waar de rechten van den Stadhouder zooveel minder uitgebreid waren, was elk tegenwicht tegen de gesloten oligarchische regentenmacht voor den Prins het tegendeel van gevaarlijk. De democraten hadden in Utrecht nog volstrekt niet overwonnen, en in Holland begonnen zij juist thans er besef van te krijgen welk een berg van zwarigheden de regenten hun nog in den weg zouden leggen, eer zij tot hun wensch konden geraken. Het ware thans het juiste oogenblik geweest zich met hen te verstaan, en een geheimzinnige haagsche reis van de utrechtsche democraten De Nijs en Von Liebeherr, in Maart of begin April 1785, schijnt (nevens enkele andere vage gegevens) aan te duiden dat van hun kant, al maakten zij er ook een ‘point d'honneur’ van niet den eersten stap te doen, in dezen tijd voorstellen van 's Prinsen zijde zijn tegemoet gezien[1)].

1) De Nijs en Von Liebeherr vertoonden zich gedurende eenigen tijd in den Haag op de paradeplaats, in de hoop van door den Prins tot een onderhoud uitgenoodigd te worden. Zoo althans verzekert een anoniem briefschrijver uit Utrecht den 7^{den} Juni 1787 aan Reigersman (G.K. van Hogendorp, *Brieven en Gedenkschriften* II, 137). Zelf ontkenden zij, in April '85 naar Utrecht teruggekeerd, ten heftigste ‘dat het ooit in hunne harten was opgekomen, den weg te baanen om de eenhoofdige dwinglandij uit den Staat haarer vernedering op den Throon te zetten’ (*Jaarboeken* 1785, blz. 704); er was reeds schande van hun reis gesproken. - Ik ben niet in staat om iets nieuws toe te voegen aan het opstel van Mr. W.H. de Beaufort: *Oranje en de Democratie* (Geschiedk. Opst. II), althans niet wat betreft de zwakke pogingen (of wat daarop gelijkt en ze doet vermoeden) van het jaar 1785; van latere beginsels van onderhandelingen is mij wel het een en ander voorgekomen. - ‘In den aanvang van het Patriottismus,’ schreef in 1798 Gerrit Paape, ‘had Oranje, zo hij voorzigtigheid en staatkunde genoeg bezeten had, even zo goed het Hoofd der Patriotten, als het Hoofd der Aristocraten kunnen worden. Eenige wrokkende Grooten zouden er zig tegen verzet hebben; doch zij hadden in magt verre te kort geschooten. Eenige zogenaamde gemeene Burgertjes zouden deeze Grooten ondersteund hebben; doch dit ware het keffen van een schoothondje tegen een dog geweest.... Oranje intusschen zou meer geworden zijn, dan hij zelf bedoelde te weezen; de aart van het toenmaalig Patriottismus duldde zodanig een staatsverwisseling, en gaf er zelfs aanleiding toe. Dan, Willem begreep het zo niet. Misschien is een zijner zoonen wijzer en staatkundiger’ (*Onverbloemde Geschiedenis van het Bataafsch Patriottismus*, Delft 1798, blz. 99). - Ik vestig nog de aandacht op den brief, door Van der Kemp geschreven uit den staat New-Tork aan Pieter Vreede, den 14^{den} December 1806, naar aanleiding van het optreden van Lodewijk Napoleon: ‘In 1785 was misschien het gunstig tijdstip daar, dat de drie partijen [zich] hadden kunnen vereenigen, en de vrijheid der Ingezetenen en Hollands welvaart bevestigen, ten koste van een titel [dien van Soeverein nl. voor den Prins] en wettig bepaalde magt. Ik dacht toen zulks doenlijk - namelijk, zag 't in beschouwing - doch [wat] konden twee of drie Individu's, als gij en ik, bewerkstelligen in weerwil van duizend brave welmeenenden, van ons verschillenden?’ (Medegedeeld door Prof. G.W. Vreede achter zijn *Inleiding* op: *Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje*. by Mrs. G.M.

Sloot het hof echter voor de behoeften van den nieuwen tijd geheel de oogen, en weigerde het alle medewerking om dat gedeelte der burgers dat er met aandrang om vroeg - de middenklasse in de steden - aan eenig aandeel in de regeering te helpen, dan kon het van de democraten, hadden zij eenmaal overwonnen, de felste vijandschap voorzien; er zou den Prins dan niets overblijven dan de bedreigde of reeds uitgestooten aristocraten, uit den aard van hun bestaan straks weer zijn ergste vijanden, ondanks al wat zij hem in de voorafgegane jaren hadden doen lijden, door de armen van het oranjegemeen weer op hun zetels te doen tillen, tegen de twijfelachtige belooning van hun toestemming in het behoud van al de in 1747 en 1766 aan den Stadhouder opgedragen rechten. De positie van den Prins zou dan weer houdbaar zijn voor het oogenblik, maar de toekomst van zijn huis zorgelijker dan ooit, want de op zulke wijs overwonnen democratie zou Oranje blijven haten met even feilen haat als zij het thans de aristocraten begon te doen.

Het heeft de Prinses niet te eenenmaal aan besef van het gewicht van dit moment ontbroken. Na de ontgoocheling, op Salms terugkeer gevolgd, zag zij in, dat alle hoop op verzoening met de pensionarissen behoorde te worden opgegeven, en dat het stadhouderlijk huis zijn ware vrienden om zich verzamelen, en daartoe beginnen moest met hen op te zoeken waar zij scholen: onder het volk. De Prins, en nog meer zijn gemalin en kinderen, waren der menigte weinig bij aangezicht bekend; het hof had zich te veel tot den Haag en het Loo bepaald, geen

Davies, Utrecht 1870). Van der Kemp geeft hier terecht te verstaan, dat de schuld niet alleen bij den Prins heeft gelegen.

persoonlijke aanraking gezocht met volk en regenten in de kleinere provinciën. Het stond van nu aan bij de Prinses vast dat dit anders worden moest. In den zomer van 1785 nam zij de eerste gelegenheid de beste waar voor een kleine binnenlandsche reis. In Juli begaf zich de Prins voor korten tijd naar Breda, ter inspectie van de naar de Generaliteitslanden gedirigeerde troepen. Zij vergezelde hem met haar drie kinderen en werd levendig toegejuicht, met name op haar terugreis te Rotterdam, dezelfde stad die door de pensionarissen in een soort staat van beleg werd gehouden, en waar de prinsgezinden aan de heftigste en kleingeestigste vervolging blootstonden. Nog grooter was de toeloop en nog luider het gejuich toen een anderhalve week later ook de Prins, die wat langer te Breda gebleven was, door Rotterdam terugkeerde. Dit maakte een te verblijdender indruk, daar de ontvangst in die stad op de heenreis was tegengevallen; blijkbaar was het reisplan te weinig bekend geworden, zoodat zich slechts een driehonderd personen aan de kaai hadden vertoond op de plaats waar het stadhouderlijk gezin zich inscheepte om de Maas over te steken. Toen de Prins terugkwam waren er duizenden[1)].

Een tweede gelegenheid zou zich spoedig voordoen: in September stond het tweede eeuwfeest der franeker academie gevierd te worden, en de Staten van Friesland, hoe weinig oranjegezind ook, hadden niet kunnen nalaten den opper-curator ter bijwoning te noodigen. De Prins nam de uitnoodiging aan en de Prinses besloot hem ook daarheen met haar kinderen te vergezellen; op de heenreis zou Amsterdam worden aangedaan, waar geen van beiden in zestien jaar een voet gezet had, en waar ook niemand de jonge prinsen ooit had gezien; de terugreis zou genomen

1) Vérac had zich te vroeg verheugd en te vroeg gelasterd: ‘Le froid accueil qu'il vient d'éprouver à Rotterdam doit l'avoir convaincu que les esprits ne sont pas disposes en sa faveur. Personne dans cette ville ne s'est trouvé sur son passage, et sans quelques misérables qui, payés par lui-même ou par ses partisans, se sont attroupés à l'endroit où il s'est embarqué pour passer la Meuse, et ont crié: “vive Orange!”, le plus morne silence Peut instruit des sentimens du Peuple à son égard.’ (Vérac 26 Juli). - ‘J'eus l'honneur de vous rendre compte dans ma Depeche n°. 43 [de boven aangehaalde] du froid accueil que le Prince avoit éprouvé il y a trois semaines lorsqu'il partit pour Bréda: à peine 300 misérables de la lie du peuple s'étoient-ils attroupés à l'endroit où il devoit passer la Meuse; samedi dernier à son retour il y trouva plus de 10 mille hommes, femmes et enfans, qui tous en dépit des défenses et des menaces réitérées du Souverain portoient des rubans, des mouchoirs et des cocardes de couleur orange. Le Stadhouder débarqua au bruit des plus vives et des plus tumultueuses acclamations; sa voiture fut entourée et pour ainsi dire traînée plus d'une demi-lieue par cette multitude.’ (Vérac 9 Augustus).

worden door de landprovinciën, zoodat op Zeeland na alle gewesten een voor een door de stadhouderlijke familie zouden worden bezocht[1]. In Friesland waar de regenten zich ernstig bezorgd begonnen te maken over den voortgang der democratie, in Utrecht waar zij reeds met de burgers in openlijken strijd waren, zou dan kunnen blijken welk voordeel voor den Prins uit deze oneenigheid zijner tegenpartij te behalen was.

De Prinses, hoe zorgvuldig ook na haar laatste teleurstellingen vermijdend zich aan iemand vóór den tijd gevangen te geven, neigde toch veel meer tot de oude aristocratische vijanden dan tot de democraten. Van de drijfveeren dezer laatsten had zij geen begrip, voor hun streven geen waardeering, van hun einddoel geen voorstelling. Zelfregeering kwam haar, in streng monarchale traditie opgevoed, iets ongehoords en monsterachtigs voor; al wie zich als democraat aankondigde, was vanzelf een gevaarlijk man. Oneindig liever zou zij zien dat de regenten tot inkeer kwamen, en zich onder de leus van 'behoud der gevestigde constitutie'[2] met den Prins vereenigden, dan dat de Prins zou moeten onderhandelen met afvallige geldersche en overijselsche jonkers, of met de opgeblazen prulschrijvers en ijlhoofdige predikanten, die de hollandsche en utrechtsche democratie in haar voorste rijen duldde. Het is honderdmaal bejammerd dat het hof de aristocratie verkozen heeft van de twee, en wij gelooven honderdmaal terecht. Maar de dwaling was ditmaal meer dan ooit menschelijk. De regenten waren schuldig aan ophitsing en geheim verraad, het hof wist het en wantrouwde hen naar behooren. Maar er waren door hen geen van die vormen

1) Bijlage III, 18.
2) Zie Bijlage III, 25. - De Prinses geeft daar als kenteeken waaraan zij haar ware vrienden onderscheidt, op: 'leur attachement à la constitution établie;' een gehechtheid waarvan de aristocraten, eenmaal goed door de volkspartij in het nauw gebracht, in volle oprechtheid de verzekering konden geven: die gevestigde 'constitutie' immers, hoewel hun minder aangenaam dan een stadhouderloos régime, waarborgde hun onder een man als Willem V toch zeer uitgebreide rechten en voordeelen. Natuurlijk dat zij de macht liever opnieuw met den Stadhouder deelden, dan haar voor goed uit de handen te geven, al zouden zij in het laatste geval mogelijk den gehaten Stadhouder even goed als zichzelven zien ondergaan. Wij zien hier voor het eerst door de Prinses de leus aangegeven die Stadhouder en aristocraten tot beider aanvankelijk voordeel, maar in waarheid tot hun en des lands verderf, kon vereenigen. Al meer en meer zal nu deze leus worden gehoord in tegenstelling tot het 'grondwettig herstel' dat de democraten verlangen. De combinatie, die in 1787 overwint, voert de oranjevlag, maar kan er geen ander devies op stelllen dan dat van het volstrekte behoud. De genootschappen in de wandeling als oranjesocieteiten bekend, noemden zichzelf veelal 'genootschap van de vrienden der oude staatsgesteldheid.'

veronachtzaamd, wier verwaarloozing alle wederopvatting van verkeer tusschen beleediger en beleedigde zoo buitengemeen moeilijk maakt; er waren door hen binnenskamers waarschijnlijk, maar niet in het openbaar, van die woorden gebruikt die niet vergeven worden. Geen beschuldiging zoo onzinnig, geen laster zoo vuil, of zij waren in de blaadjes der zich thans noemende democraten tegen den Prins geuit. Diezelfde lieden thans op te gaan zoeken - let wel dat zij zich niet aanboden - scheen een te ongehoorde vernedering; met hen een vergelijk te treffen dat hun gansche werkzaamheid een andere richting geven zou, van te voren onmogelijk. Zelden heeft een goede zaak zich minder respectabele airs gegeven, dan de democratie ten onzent in den patriottentijd; vertrouwen wekkende lieden met wie de Prins in overleg had kunnen komen bestonden wel, en later, als de partij hier en daar gezegevierd heeft en de practijk moet waar maken wat de theorie heeft voorgespiegeld, zien wij er enkelen naar voren komen, maar thans gingen zij achter de schreeuwers en harlekijnen schuil. Hadden zij het niet ook aan zichzelf te wijten, zoo men hen niet van dezen onderscheidde? Deze gansche democratische partij was onder een kwaad gesternte geboren. Zij was opgegroeid minder uit de natie, dan uit factieuse clubjes, voor en tijdens den engelschen oorlog in het leven geroepen door de handlangers van Vauguyon en door de hollandsche regenten, die een kunstmatige volksstem noodig hadden, welke slechts herhaalde wat was voorgefluisterd. Gelijk andere kinderen uit de engelsche ziekte een gebrek overhouden, zoo zij uit de fransche. Zeker, daar waren ook elementen voor een ernstig gemeende democratische staatspartij, en langzaam aan ontwikkelde zich ook deze, maar die in aanmerking kwamen om haar uit te maken, hadden zich thans voor het meerendeel de oogen nog niet voldoende uitgewreven.

Een bewijs hoe weinig in de toongevende stad van Holland de scheiding van wat niet bijeen behoorde nog gevorderd was, of althans hoe daar regenten en burgers beiden bij alle onderling geschil toch elk oogenblik nog gereed stonden zich tegen den Prins te vereenigen, is te vinden in de houding van de Amsterdammers - burgerij en regeering - toen het ruchtbaar werd dat het hof de stad bezoeken wilde. De amsterdamsche regeering, die zeven of acht jaar geleden het sein gegeven had tot den afval van Engeland en zich het eerst door den franschen koning een brevet van patriotisme had doen uitreiken, was lang door alle patriotsche pamflettisten en courantiers bovenmate

geprezen; nog Capellen had het noodig geacht dit te doen in *Aan het Volk van Nederland*, hoewel hij de geparuikte 'Burgervaders' innerlijk verfoeide. Doch de tijd kwam nader dat, naar zijn voorspelling, 'ieder loon naar werken zou ontvangen.' De vroegere liefde was lang bekoeld, ja in de *Politieke Kruyer* van April 1785 werden de aanzienlijkste Amsterdammers openlijk aangevallen, en met name Rendorp in een hatelijk licht gesteld[1]. Dit was een ongehoord bedrijf tegenover een amsterdamsch burgemeester: de redacteur Hespe en de uitgever Verlem werden er voor in de boeien geslagen, die tot nog toe slechts hadden gediend om de oranjegezinde schrijvers en boekverkoopers te bedwingen. Groote verontwaardiging bij alle lezers van de *Kruyer*, die de gevangenen gedurende hun hechtenis van veertien dagen vertroetelden en hun na de invrijheidstelling een publieken triumf bereidden; sedert veranderde het blad niet van toon, maar werd niet meer lastig gevallen. Deze zaak had groot gerucht gemaakt ook buiten de stad; Bilderdijk, te veel generaliseerend als naar gewoonte, zegt dat zij 'het signaal werd der afscheiding van de *populaire* en *Regenten-factie*'[2]. Wat in dezen tijd te Utrecht gebeurde, was van meer beteekenis voor de geheele Republiek en verdient daarom eerder dien naam, doch voor Amsterdam dagteekent het publiek worden der oneenigheid wel van dit voorval. Maar ook de Rendorps en Dedels waren nog zoo weinig besloten den Prins toe te vallen, dat zij evengoed als de democratische oppositie in de vroedschap en als de toongevers der patriotsche burgerij, het hof buiten Amsterdam wilden houden, en de amsterdamsche democratie was nog zoo heftig anti-prinsgezind, dat de regeering zonder vrees van gelogenstraft te worden de vrees voor ongeregeldheden van de zijde der democraten als reden opgeven kon waarom zij een bezoek aan de stad ernstig ontried[3]. Wat niet erkend werd maar zeker gevoeld zal zijn, was, bij aristocraten en democraten beiden, de vrees voor een uitbarsting der oranjegezindheid van de Bijltjes en ander arbeidsvolk. - Wat de beslissing omtrent de tegenover de geschillen tusschen burgers en regenten aan te nemen houding voor het hof te moeilijker maakte, was, dat de

1) Onder den naam van *Joachim Pontifex;* Joachim was zijn voornaam, Pontifex beteekent 'Paus' en 'bruggemaker'; men beschuldigde hem (ten onrechte zegt hij in zijn *Memoriën*, maar de zaak is van miniem gewicht) van het leggen van zekere brug voor het Nieuwe Werkhuis, waarvan de scheepvaart hinder ondervond.
2) Bilderdijk XII, 65.
3) Bijlage III, 25.

gansche democratische beweging nog zulk een weinig universeel karakter had aangenomen; zij werd geheel door plaatselijke omstandigheden bepaald, zoodat gedurig voor een afzonderlijk geval een keus moest worden gedaan. Het meest drong die thans voor Utrecht. In deze provincie hadden aristocraten en democraten gezamenlijk de omverwerping van het bestaande regeeringsreglement ondernomen, maar waren het oneens geworden over de verdeeling van den buit. Eigenmachtig zetten nu de burgers in de stad Utrecht de hervorming door zooals zij die verstonden; de regenten, onderling verdeeld, bepaalden zich tot lijdelijk verzet, en riepen tegen de burgers geen gewapende hulp in, die de Stadhouder ongevraagd nimmer verleende. Te Amersfoort wilden de burgers het voorbeeld der Utrechters volgen, maar hier was de stadsregeering kloeker en schreef de Gedeputeerde Staten aan, van den Stadhouder de inlegering van krijgsvolk binnen hunne stad te verzoeken (13 Augustus 1785). In Gedeputeerde Staten hadden de geëligeerden en de edelen, partijgenooten van de bedreigde amersfoortsche regeering, de overhand, en onmiddellijk voldeden zij aan haar verlangen, zoodat weinige dagen later de generaal Van der Hoop, uit Nijmegen opgerukt, de stad met voetvolk en ruiterij bezette, waardoor de amersfoortsche omwenteling geheel onmogelijk was gemaakt. Dit zette bij de burgers te Utrecht, en bij de gelijkgezinden over de gansche Republiek, natuurlijk veel kwaad bloed tegen den Prins, die van zijn zelfbeperking van nimmer in te grijpen dan op een in wettige vormen hem daartoe door de overheid gedaan verzoek, niet dan wrange vruchten plukte. Men hield hem nu evengoed voor den aartsvijand der democratie als hadde hij in plaats van de amersfoortsche, de utrechtsche omwenteling gestuit, maar intusschen gelukte deze en ging de stad Utrecht voor goed voor hem verloren, al had hij te haren opzichte tusschen regenten en burgers ook de striktste onzijdigheid in acht genomen. Zoo hief zijn eene handeling het effect der andere geheel op, en maakte hij zich aan beide zijden slechts vijanden. De Stadhouder moest nu eenmaal het initiatief durven nemen om orde te brengen in de grenzelooze verwarring die thans in alle provinciën begon te heerschen, of hij werd onvermijdelijk een werktuig van de voor het oogenblik bovenliggende partij, die zich van de verouderde rechtsmiddelen van een of ander der tallooze politieke collegiën in de Republiek had weten meester te maken. Nog altijd zou hij, ware hij kloek en vastberaden geweest, een groote macht hebben kunnen ontwikkelen, niet

sterk genoeg om volstrekt te heerschen, maar wel om tot zich te trekken wat dienstig zijn kon om in verbond met hem aan een nieuwe orde van zaken het aanzijn te geven, en neder te werpen wat zich daarin niet voegen wilde. Eenmaal ontviel het Pieter Paulus, den minst bevooroordeelden en verst zienden van de hollandsche partijleiders, in een gesprek met de Prinses te zeggen, dat de Stadhouder zeer wel zich van de leiding der hervormingsbeweging meester maken kon, mits hij de democratie in haar recht erkende en haar vertrouwen won door uit eigen beweging ettelijke van zijn rechten te haren behoeve op te offeren[1]. 'Daargelaten dat ik zulk een stap voor verderfelijk en het geheele plan van Paulus voor onzinnig houd,' schrijft de Prinses, 'kan ik mij de moeite besparen er den Prins over te onderhouden, die van niets wat op een bondgenootschap met de democratie gelijkt ook maar wil hooren spreken.' De Prins moest zich onzijdig houden en elks wettig recht beschermen. Dat zulk een onzijdigheid hem spoedig het werktuig der aristocraten zou doen worden, die de wet en het recht der laatste eeuwen aan hun zijde hadden, werd voorbij gezien. Met de democraten, vereenzelvigd als zij konden worden met de opzichtige vrijcorpisten die den nijd wekten van het gemeen, mocht men zich in geen geval verstaan: het gemeen zou zich in den Prins bedrogen wanen, en hem niet meer aanhangen[2]. Zoo zocht het hof zijn hoogste wijsheid in het ontzien van de vooroordeelen der domme menigte, en maakte zich weerloos tegen zijn werkelijke vijanden, die nu spoedig inzagen dat al wat zij in geval van nood zouden behoeven te doen om op het kussen te blijven, was, ter liefde van het plebs een oranjecocarde op den hoed te steken.

Bij elke herhaalde beschouwing van dezen ongelukkigen afloop onzer hervormingsbeweging van vóór 1787, dringt zich de vraag op, of de uitkomst een even troostelooze zou zijn geweest, als de elkaar vijandige elementen in vrije en onbelemmerde botsing hadden kunnen komen, en elks succes evenredig had kunnen zijn aan de mate van elks innerlijke levenskracht. Deze voor-

1) Bijlage III, 24.
2) Vergelijk met het slot van Bijlage III, 24 wat Gijsbert Karel ruim een jaar later aan Goertz opgeeft als reden waarom de Prins niet in onderhandeling treedt 't zij met de aristocraten 't zij met de democraten: 'il ne doit entrer dans aucun accommodement, *par ce qu'il perdrait l'affection du peuple*.' (*Brieven en Gedenkschriften* II, 54).

waarden waren bij den strijd van toen niet vervuld. Die zich thans democraten begonnen te gevoelen, hadden al een langen dienst als goedgeloovige werktuigen der fransche staatkunde achter den rug; hun democratie was Frankrijk onverschillig, maar niet hun franschgezindheid. Zij hadden geholpen om Frankrijk een voorbeeldeloozen invloed op de beslissingen van onze hoogste staatslichamen te verschaffen, zij hadden toegelaten dat Frankrijk onze hulpmiddelen beschouwen ging als zijn eigene, en zich gereed maakte er als van zoodanige partij van te trekken. Geen eerlijk man die in de fransche alliantie een gevaar voor de ware landsbelangen duchtte, durfde een oprecht gemeende onderhandeling aanraden met lieden die als met zware ketenen aan Frankrijk gebonden waren. Evenzoo schaadde haar enge betrekking tot het hof van Pruisen aan den rechtmatigen invloed van een zoo welmeenende vrouw als de Prinses. Men wist of vermoedde dat haar uit Berlijn dikwijls raad gegeven werd die naar de pruisische belangen was afgemeten. Men kon het Oranjehuis goed gezind zijn, zonder op te houden de vestiging van een pruisischen invloed hier te lande bedenkelijk te achten.

Van Engelands invloed was nog slechts de herinnering overgebleven. De Prins en een groot deel van zijn omgeving hadden hun engelsche sympathieën nimmer verloren, maar durfden er niet aan toegeven om door het thans almachtige Frankrijk niet openlijk te worden vervolgd, misschien uitgedreven. De natie in het algemeen hing wel den Prins aan maar was niet engelschgezind; geen stem uit het volk had zich verheven toen Fox ons op zeer aannemelijke voorwaarden een afzonderlijken vrede had aangeboden. Sedert was er echter veel veranderd. Aanvankelijk had de patrotsche partij zich in de eerste plaats als een anti-engelsche voorgedaan, en had als zoodanig veel instemming gevonden, die haar niet langer in dezelfde mate verzekerd bleef sedert zij zich als anti-orangistische, en die nog veel sneller afnam nu zij zich als anti-oligarchische partij ontpopte. Het volk en de regenten zouden misschien reeds over te halen zijn in het vóór den oorlog zoo algemeen gesmade Engeland een tegenwicht te zoeken tegen de door Frankrijk gebruikte en beschermde anti-orangistische democraten. Beide, de oranjegezinde massa en de regentenoligarchie, moest Engeland dus tot zich zien te trekken; een niet gemakkelijke taak, want terwijl men bij de massa de overtuiging moest wekken dat men Oranje hooghield en beschermen wilde, moest tegelijkertijd de oligarchie den indruk krijgen dat het niet om een loutere herhaling van

1747 te doen was, waarbij de regenten weinig minder gevaar zouden loopen dan bij een overwinning der democraten. Het gansche optreden van Engeland moest het kenmerk dragen van bescheidenheid; men moest niet afstooten door hooghartigheid als Yorke; ook den schijn vermijden als ware eigenbelang de eenige drijfveer der opnieuw betoonde deelneming in de zaken van de Republiek, en als wilde men deze slechts van Frankrijk aftrekken, om haar opnieuw aan Engeland te onderwerpen. Daartoe was noodig dat men gebruik maken kon van den naam van Oranje, want slechts op dezen zou het volk in beweging te brengen zijn. Omgekeerd moest men den regenten namens Oranje de toezegging kunnen geven van het behoud van hun ambt en positie.

Engeland heeft het geluk gehad, juist op het oogenblik ongeveer van het aanvangen der boven aangeduide kentering, hier een vertegenwoordiger te kunnen zenden die met zeldzamen tact begreep welk gedrag hier thans moest worden gehouden, die aan zijn oordeel vasthield ook tegenover een weifelende regeering in zijn vaderland, en ten slotte een uitkomst bereikt heeft die voor zijn meesters een volkomen voldoening opleverde. Tot zijn voordeel had hij in Vérac een tegenstander die niet tot zijn knieën reikte. Desniettemin heeft hij zeer buitengewone moeilijkheden te overwinnen gehad, en de wijze waarop hij die te boven kwam legt een vleiend getuigenis af voor zijn krach-tigen wil en scherp vernuft. Moest hij voor Engelands rekening den naam van Oranje vrijelijk kunnen gebruiken, dan was in de eerste plaats noodig dat hij den Prins won en de Prinses. Bij beiden heeft hem dit veel moeite gekost; bij den Prins omdat deze telkens in moedeloosheid verviel en tegen elke krachtsinspanning opzag, ook al behoefde hij er persoonlijk geen deel aan te nemen; bij de Prinses omdat deze nog altijd haar heil meest uit Berlijn verwachtte, op zijn best uit Berlijn en Londen gezamenlijk, maar stellig niet uit Londen alleen. Maar als hij eenmaal zeker is van het stadhouderlijk hof, kan hij spoedig oranjeklanten en aristocraten gezamenlijk tegen de fransche partij in het vuur brengen. Een voor onze hoogste volksbelangen verderfelijke combinatie, maar die hem intusschen uitnemend voor zijn doel gediend heeft. Zoodra hij dan onder de regeering van den broeder der Prinses nog den steun verkrijgt der pruisische wapenen, vindt onze patriottentijd zijn roemloos en voor ieder ander dan Engeland onbevredigend einde.

Sir James Harris heet deze man. Reeds Fox had hem in 1783 uitgekozen om Engeland bij de Republiek te vertegenwoor-

digen, zoodra de vrede tusschen beide landen hersteld zou zijn[1]. Harris was een partijgenoot en persoonlijk vriend van Fox, maar werd ook door de tegenstanders van dien minister voor een der bekwaamste diplomaten van het land erkend. Hij was sedert 1777 engelsch gezant te Sint-Petersburg, maar verlangde om gezondheidsredenen van dezen post ontslagen te zijn. De keus van een zoo gunstig bekend diplomaat bewijst van hoe groot gewicht Fox het achtte, dat de haagsche missie waardig werd vervuld. Tot zijn systeem behoorde, zoo spoedig mogelijk de Republiek weer tot een bondgenoote van Engeland te maken; wij hebben gezien hoe hij een geheim agent naar den Haag zond om te vernemen of niet onze regeering tegen teruggave van Negapatnam alsnog zich van Frankrijk afscheiden wilde en een afzonderlijken vrede met Engeland sluiten in den Haag of te Londen[2]. Zijn pogingen mislukten, en weinige maanden later kwam hij ten val. De nieuwe minister, William Pitt, toonde aanvankelijk veel minder belangstelling in de Republiek, en scheen haar voorloopig aan Frankrijk te willen overlaten[3]. In Januari 1784 gaf hij ons te kennen, na den vrede een vertegenwoordiger te zullen zenden van gelijken rang als de diplomaat bekleeden zou dien de Staten bij het hof van Sint-James wilden accrediteeren. Er kwam daarop geen antwoord in, en nu moest wel alle schriftelijk verkeer tusschen de engelsche regeering en de onze ophouden, tot de vrede geteekend zou zijn. Dit geschiedde te Parijs, den 20sten Mei 1784, geheel op den grondslag der voor ons nadeelige preliminairen van het vorige jaar.

Pitt moest nu op zijn beurt een gezant kiezen, en koos Harris, die wel reeds door Fox tot dit ambt was bestemd, maar natuurlijk vóór den vrede niet officieel benoemd had kunnen worden, en na de kabinetswisseling volstrekt niet meer op de benoeming gerekend had; zoo een groote uitzondering was het toen nog in Engeland, dat een minister met eenig opengevallen ambt van gewicht iemand anders dan partijgenooten bevoordeelde. Beiden Pitt en Harris strekt de benoeming tot eer; de laatste behield zich volledige vrijheid van oppositie voor in het lagerhuis waarin hij zitting had, maar heeft er het land, thans door zijn politieke tegenpartij geregeerd, niet minder trouw om gediend.

Spoedig had zijn vertrek nog niet plaats. De patriotten bij

1) Hiervóór I, Bijlage XII.
2) Hiervóór I, 306.
3) Hiervóór I, 329-333.

ons zagen alle wederopvatting van diplomatiek verkeer tusschen Engeland en de Republiek liefst uitgesteld totdat de alliantie met Frankrijk gesloten zou zijn, waarover in 1784 werd onderhandeld. Zij meenden het middel daartoe in handen te hebben. Engeland had bij ons vóór den oorlog steeds een ambassadeur onderhouden, en wilde deze overlevering getrouw blijven, ook nu het oude bondgenootschap met de Republiek verbroken was. Ook zou de verplaatsing naar den Haag voor Harris kwalijk op een bevordering gelijken, wanneer hij daar niet verscheen in hoogeren rang dan hij te Sint-Petersburg had ingenomen. Maar de koning wilde de benoeming van een ambassadeur niet beantwoord zien door de zending van een diplomaat van den lageren rang van gevolmachtigd minister. Vandaar de vraag van Januari 1784, waarop de Republiek opzettelijk het antwoord was schuldig gebleven. Na den vrede stelde Lord Carmarthen, de secretaris van staat voor buitenlandsche zaken in Pitt's kabinet, dezelfde vraag nog eens in een brief aan den Griffier[1)], doch weer zonder gevolg. Het driemanschap wilde geen engelsch gezant ontvangen, vóór het werk der alliantie zijn beslag zou hebben gekregen. Toen in November op de onderteekening na alles gereed was, maar tevens bleek dat deze voor onbepaalden tijd moest worden uitgesteld, hebben zij eindelijk Van Lynden[2)] als gevolmachtigd minister naar Londen doen vertrekken, waarop Harris onder gelijken titel, maar met de bezoldiging van een ambassadeur, zijn post aanvaardde.

Voorloopig was hem de uiterste behoedzaamheid voorgeschreven; hij moest er zich toe bepalen de voornemens van Frankrijk bij ons te ontdekken, en de grootst mogelijke gematigdheid in den vorm in acht nemen tegenover de heerschende partij; in het geheim moest hij vooral diegenen zoeken te winnen, die wel den Stadhouder steunen wilden, maar hem geen toenadering tot Engeland aanraden durfden, en dus medewerkten hem in de handen te leveren van Frankrijk of Pruisen. Hij moest uit alle vanouds welgezinde of nieuw bekeerde elementen een anti-fransche partij zien samen te stellen, maar mocht geen de minste toezegging geven van 's konings steun aan die partij tegen Frankrijk, dan op uitdrukkelijken last van huis[3)]. Wij speuren

1) Lord Carmarthen au Greffier Fagel, 4 Juni 1784. (Record Office).
2) Over zijn benoeming hiervóór 1, 309.
3) You will do well to discover amongst the leading Men in the Republic those who under Professions of Friendship and Regard, either for the Person or Office of the Stadtholder, are willing enough to support either, but still in opposition to that systern which formerly connected Our Kingdoms with the Republic, and who now support the Stadtholder with no other view than in order to render him an Instrument in the hands of France, or Prussia .... You will be particularly attentive to the obtaining of the well-disposed persons in the Republic, the Ideas on which they can form any reasonable Expectation of being able to surmount the present strength of their Opponents, the Ruling Party, and thereby contribute to the Restauration of the ancient System;.... but you will, on no Account, whatever may be the friendly Turn of your Conversations with such well-disposed Persons, make Use of Our Name, without Our express Command, any further than in general Assurances of Our good Wishes for their Prosperity. - Uit de *Secret Instructions* van 26 November 1784, Record Office.

hier de hand van Pitt, die elke kans om in de eerstvolgende jaren al weder het zwaard te moeten trekken, op het zorgvuldigst vermeden wil zien.

In de eerste dagen van December 1784 vertrok Harris naar zijn standplaats. Hij was in ons land niet geheel een vreemdeling: achttien jaar geleden had hij een jaar te Leiden gestudeerd, en eenige betrekkingen aangeknoopt in haagsche en amsterdamsche kringen. Hij was toen ook aan den Prins voorgesteld, die, met zijn sterk geheugen, zich thans zijner nog zeer wel bleek te herinneren. Den 7^{den} December legde Harris zijn eerste bezoeken in den Haag af. Zij bewezen hem al dadelijk hoe moeilijk zijn taak zou zijn. De oude Griffier ontving hem hartelijk genoeg, maar bereidde hem op tal van teleurstellingen voor. Harris moest voorloopig niet meer doen, zeide hij, dan beproeven van Engeland betere gedachten te geven dan hier door de inblazingen van Engelands vijanden ingang hadden gevonden. Zijn verdere bezoeken overtuigden den gezant weldra, dat nog een groot deel der oranjepartij sterk tegen Engeland was ingenomen. President van de week was toevallig Van Lynden van Hemmen, iemand die na Brunswijks vertrek zich grooten invloed had verworven op het hof, en er in 1783 een vaste plaats had gekregen als gouverneur der jonge prinsen; met name de Prinses stelde hem hoog en luisterde veel naar hem. Hij ontving Harris, die bij hem zijn geloofsbrieven moest indienen, zoo stijf mogelijk, de beleefdheidsformules van den gezant slechts met een buiging beantwoordende. De Prins daarentegen was uiterst voorkomend en maakte er geen geheim van dat hij in zijn hart even engelschgezind was als ooit, maar hij was geheel ter neer geslagen, de goede dagen waren voor hem gedaan, zeide hij, hij verwachtte niets meer dan eindelijk voor goed uitgestooten te worden. Het gerucht van 's Prinsen aanstaande vlucht was weer zoo levendig in den Haag, dat Harris het den eersten dag

reeds vernam. De Prinses eindelijk ontving den gezant beleefd, maar was blijkbaar met zijn bezoek verlegen, en roerde geen zaken aan van publiek belang[1]. Korten tijd daarna bezocht Harris Van Goens, die in het vorige jaar eenige memories had gesteld voor het engelsche kabinet over den staat van zaken in de Republiek, en in het bezit was van opmerkingen door de Prinses na lezing van die stukken in schrift gebracht[2]. Hij deelde ze aan Harris mede, die er uit zag hoe weinig voorshands zijn regeering van de Prinses te hopen had. Haar nauwe betrekking tot Pruisen hield haar ver van Engeland verwijderd. Zich bij haar in te dringen was Harris op het oogenblik te minder mogelijk, daar hij juist aankwam na het vertrek van den Rijngraaf van Salm naar Berlijn, en bespeuren moest dat de Prinses juist thans van de bemoeiingen van Pruisen meer hoopte dan ooit te voren. Over het geheel kwam Harris iets te vroeg om gehoor te vinden: de twist met den Keizer gaf tot zeer bizondere verhoudingen aanleiding, want de oranjepartij durfde geen opoffering van het recht der Scheldesluiting aan, en Engeland kon onmogelijk de toezegging geven dat dit recht voor de Republiek behouden zou blijven, wanneer zij zich alsnog van Frankrijk afkeerde[3]. Voor het oogenblik moest men dus Frankrijk zijn voorsprong laten in de Republiek, en toezien dat het den Keizer tevreden stelde en door de ter onderteekening gereed liggende alliantie werd beloond. Zonder het volk in opstand te brengen

1) The Princess of Orange was civil, but embarrassed, and confined her conversation solely to general topics. Harris aan Lord Carmarthen, 7 December 1784 (R.O.) - Met deze letters R.O. zal voortaan worden aangegeven, dat ik dépêches of gedeelten van dépêches aanhaal, die door den uitgever der *Diaries and Correspondence of James Harris* zijn overgeslagen.
2) Dat het Van Goens was die het opstel der Prinses aan Harris meedeelde, blijkt uit de autobiographie, afgedrukt onder de *Brieven aan R.M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende*, I, 74 (Utrecht 1884). Het opstel der Prinses, in uittreksel afgedrukt achter mijn eerste deel, Bijlage XIII, is in zijn geheel te vinden in het derde deel van bovengenoemde *Brieven aan R.M. van Goens*, blz. 249 (Utrecht 1890). Den twijfel door den uitgever dezer *Brieven*, Mr. W.H. de Beaufort, betreffende het auteurschap der Prinses geuit, kan ik na vergelijking van het opschrift bij Van Goens, waarin de Prinses als auteur genoemd wordt, met het bericht van Harris, en na gezette overweging van den inhoud van het stuk, die uitnemend met dien der eigen brieven van de Prinses overeenkomt, niet deelen.
3) If it were possible by any means whatsoever to gain over the Princess of Orange, and to induce her to prevail on the Prince's party to consent to the Emperor's views on the Scheldt (provided te Emperor would contribute on his side to reinstate the Prince in the full privileges of his high office), this country might still be restored to its ancient system. But this, I fear, is bevond the reach of negotiation. Harris 10 December 1784 (*Diaries* II, 23.)

zou daarna de Republiek wel nimmer weder voor Engeland terug te winnen zijn; mislukte de poging, dan moest Engeland de welvaart der Republiek zooveel lagen leggen als het kon, om haar althans waardeloos te maken voor Engelands vijanden[1)].

In overeenstemming met zijn instructie en met zijn eigen inzicht droeg Harris zorg, zoo weinig mogelijk de verwachting te wekken, dat zijn regeering hier spoedig den strijd tegen Frankrijk aanvaarden zou[2)]. Hij sprak de patriotsche staatslieden nauwelijks over politieke zaken aan, maar legde er zich op toe de vriendschap te winnen van gematigde lieden uit hunne partij, die hij vermoedde dat in het vervolg den pensionarissen de gehoorzaamheid zouden willen opzeggen. Hij deed groote moeite om in tegenstelling van Yorke een genaakbaar en vriendelijk man te schijnen, en zette de deur van zijn huis in den Haag wijd open, om de haagsche wereld weer aan den dagelijkschen omgang met een engelsch gezant te gewennen, en om zich vrienden te maken onder het talrijke personeel der afwisselende deputatiën uit zoovele steden en provinciën, in elke waarvan men zijn relatiën hebben moest zoo men invloed uitoefenen wilde in de Republiek[3)]. Evenzoo gedroeg hij zich te Amsterdam waar hij persoonlijk met de regenten bekend wilde zijn[4)]. Dit verhinderde hem niet, van den aanvang af betrekkingen aan te knoopen met enkelen op wie hij ten volle staat kon maken, en hen voor

1) .... we might then look forward to the reduction of this country to a state of perfect insignificancy as the best event which can befall England, it being evident that the Republic had better be annihilated than remain as it is. - Harris als boven (*Diaries* II, 23).
2) Ziehier b.v. hoe hij Thulemeyer naar huis zond, die van uit Berlijn tegen hem gewaarschuwd was en last had zijn gangen ijverig na te gaan: 'Nous regardons à Londres ce païs comme perdu pour la Grande Bretagne, et nous sommes convaincus qu'il n'est plus tems d'en revenir. Le seul rôle qu'il m'appartienne de jouer, est celui de me mêler pour le présent d'aucune affaire quelconque....' Thulemeyer 28 December 1784.
3) If I mean to do anything of notoriety, I must wield the *spit* as well as the *pen*. Dutch hearts lie to the leeward of their stomachs; and, if I now at this moment make any impression upon them, it is from the beef and pudding they see in the back-ground. - Particuliere brief aan Lord Carmarthen, 28 Januari 1785 (*Diaries* II, 43). De fransche gezanten deden in groote uitgaven voor representatie niet onder; reeds d'Affry in 1759 noemt onder de eerste plichten van zijn ambt op 'de donner beaucoup à manger' (d'Yvoy); later vroeg en verkreeg Vérac tractementsverhooging om met Harris gelijken voet te kunnen houden. (Bijlage III, 47).
4) [At Amsterdam,] I lived rather more with the Patriots than the Stadtholderians.... I endeavoured to appear rather addicted to dissipation than business, and to enter into all their amusements with a much greater share of glee than I really felt. - Harris 18 Maart 1785 (*Diaries* II, 62).

te bereiden tot de diensten die hij mogelijk eenmaal van hen te vergen zou hebben, en niettegenstaande hij met zorg bespied werd, bleef het geheim hiervan langen tijd bewaard[1].

Even weinig als Engeland, even veel, meende Harris, moesten de Prins en zijn aanhang van zich doen spreken. Van nu aan moest elke duim gronds aan de patriotsche partij worden betwist; van haar misslagen en moeilijkheden moest onmeedoogend worden partij getrokken, het volk moest tegen hen opgezet als tegen lieden, aan Frankrijk verkocht, die het land in slavernij wilden brengen en het volk nieuwe en zware lasten opleggen. Nauwelijks was hij een maand in het land, of de oproerige bewegingen onder het boerenvolk hadden plaats, toen de Staten van Holland de wapening ten platten lande hadden voorgeschreven. Op een rit buiten den Haag zag hij in een der omringende dorpen wel honderd gewapende boeren saamgeschoold[2]; uit de gansche provincie kwamen berichten van verzet. Dit maakte grooten indruk op hem; wilde de Prins maar een hand opsteken, meende hij, twee derden van de bevolking zouden zich nevens hem scharen[3]. Maar van den Prins was niets te verwachten, noch van zijn naaste omgeving. Vertrouwde engelschgezinden hadden hem al dadelijk na zijn aankomst gewaarschuwd, zich van 's Prinsen medewerking niet te veel te beloven, maar de uitkomst van zijn eerste pogingen was voor Harris toch een bittere teleurstelling[4]. De oranjepartij had hij mobiel willen maken, maar de Prins van Oranje durfde niet aan haar hoofd staan. Wie dan? Harris zelf? Nog kon hij er niet aan denken: het zou geheel in strijd zijn met de opdracht waarmede Pitt hem ge-

1) Zoodra ik mijn huis verlaat word ik gevolgd, schrijft Harris, but as they have no idea that a gentleman can get up before it is *eight*, and walk in the rain with a brown surtout and round hat, I have done all my mysterious business before there eyes are open. - Aan Lord Carmarthen, 21 December 1784 (*Diaries* II, 30).
2) Harris 28 Januari 1785 (*Diaries* II, 43).
3) Harris 4 Januari 1785 (*Diaries* II, 38).
4) Be assured that my spirits will not fail me whenever I am to act on *my own account*, but it is impossible to see without being hurt, even to dejection, the want of energy and vigour of mind in the Prince of Orange. Everything at this moment provokes him to move, - the temper of the people, the irresolution of the Patriots, the inefficiency of the French Ambassador [de juist aangekomen Vérac], the confused state of Europe; yet, instead of advancing, he retires. Such a man can never win at any game; and, unless a sleeping potion is administered to him, total ruin must follow. - Aan Lord Carmarthen, 28 Januari 1785 (*Diaries* II, 42). Over 's Prinsen hovelingen is het oordeel niet minder streng: 'Never were mortals composed of such inanimate clay, so void of every spark of Promethean fire.' Aan denzelfden, 15 Februari 1785 (*Diaries* II, 54).

zonden had. Voor geen enkele daad van geweld wilde op dit oogenblik Engeland de verantwoordelijkheid dragen.

In deze omstandigheden was er Harris alles aan gelegen, het vertrouwen te winnen van de Prinses. Van haar gemaal hoopte hij in elk geval niets meer; het beste ware, hem een slaapdrank in te geven tot men den slag voor hem zou hebben gewonnen. Maar ook de Prinses zou dezen nimmer wagen, tenzij zij de zekerheid had dat haar oom de koning haar waagstuk goedkeurde, en beloofde, bij tegenspoed zich voor haar in de bres te zullen stellen. Zou dit ooit gebeuren, dan moest eerst Pruisen van buitenlandsche staatkunde veranderen en zich bij Engeland voegen. Het had telkens en telkens weer geweigerd dit te doen, maar er konden gebeurtenissen komen die Frederik alsnog tot het inzicht brachten, dat Frankrijk hem bedroog, en zijn ware belang aansluiting bij Engeland vorderde. Harris heeft zich een oogenblik gevleid, dat het bekend worden van 's Keizers poging tot verwerving van Beieren zulk een gebeurtenis zou zijn. Het had er aanvankelijk den schijn van of Frankrijk het geheel met den Keizer eens was geworden, en zich zijn toestemming had laten afkoopen voor Luxemburg en Namen. Was dit werkelijk het geval, dan zou het nieuwe brabantsch of bourgondisch koninkrijk geheel van Frankrijk afhangen; spoedig zou de alliantie met de Republiek het werk voltooien, en Frankrijks kust zoo te zeggen verlengd worden met de gansche strook van Duinkerken tot Delfzijl. Dit ware voor Engelands welvaart en bestaan zulk een bedreiging, dat zelfs de regeering van Pitt er zich krachtig tegen zou willen verzetten. Niet minder dan Engeland door Frankrijk, zou Pruisen na den ruil door Oostenrijk worden bedreigd. Een verbond tusschen Engeland en Pruisen zou met wiskunstige zekerheid volgen, en daarop zou men te zamen onbeschroomd en met gewisheid van goeden uitslag de fransche partij in de Republiek den oorlog kunnen aandoen[1)].

De uitkomst heeft niet beantwoord aan deze hooggespannen verwachtingen. In Duitschland zelf ondervond spoedig 's Keizers ruilplan de grootste moeilijkheden, en Frankrijk nam tegen Harris' verwachting aan de verwikkelingen die hieruit ontstonden niet openlijk deel, goede reden voor Engeland om dit evenmin te doen. Toch hadden de toetreding van George III als keurvorst van Hannover tot den Duitschen Vorstenbond, en de be-

1) *Considerations upon the State of Europe in 1785*, submitted to His Majesty's Government on the 2nd of February, by Sir James Harris (*Diaries* II, 48).

wustheid van het gevaar dat de belangen van beide mogendheden, Engeland en Pruisen, een oogenblik van dezelfde zijde geloopen hadden, haar gevolgen. Harris achtte het van belang van de voornemens van het pruisische hof op de hoogte te blijven, en omgekeerd een kanaal te hebben, waarlangs hij van de noodzakelijkheid dat Pruisen openlijk voor den Prins partij trok, andere en betere bewijzen zou kunnen aanvoeren dan hij meende dat door Thulemeyer werden overgebracht, in wiens karakter hij niet het minste vertrouwen stelde. De engelsche gezant te Berhjn, Lord Dalrymple, was een uitermate onbetee-kenend man, die de zaken overliet aan den secretaris van legatie, Joseph Ewart. Deze sloot zich te Berlijn nauw bij de partij van Hertzberg en den kroonprins aan, en had met Hertzberg veel persoonlijk verkeer. Harris sloeg hem een geregelde briefwisseling tusschen de engelsche legaties in den Haag en te Berlijn voor, en droeg hem op, allereerst de waarachtige denkwijze des konings omtrent de mogelijkheid eener engelsch-pruisische verstandhouding uit te vorschen, en hem, Harris, van zijn bevinding kennis te geven[1]. Tot den koning zelven kon Ewart weliswaar niet doordringen, maar Hertzberg legde hem toch vrijwat van het geheim der pruisische staatkunde open. Men was waarlijk niet franschgezind te Berlijn, zeide hij; ook de koning niet, die wel wist dat Frankrijk de begeerte naar den linker Rijnoever nooit geheel opgaf, en die alleen uit noodzaak de fransche regeering ontzag, om niet de coalitie van 1756 tegen zich te zien herleven. Zoolang Rusland zoo eng met den Keizer verbonden was en dus aan Pruisen vijandig gezind, durfde de koning geen daad van vijandschap tegen Frankrijk aan, dat hem onmiddellijk door Jozef en Catharina zou doen verpletteren. Maar Hertzberg hoopte nog altijd dat Rusland tot zijn oude verbond met Pruisen terug zou keeren, zeker onder Catharina's opvolger, en misschien nog bij haar leven. Eerst dan zou Pruisen zijn vrijheid van handelen terug hebben, en daarvan zeker ook gebruik maken om zich

1) Our *Principals* at home are too much occupied with the House of Commons to attend to what passes on the Continent, and, if any good is ever done there, it must be effected through the King's Ministers *abroad*, and not by those about his person. Long experience has taught me this; and I never yet received an instruction that was worth reading. - Harris aan Ewart, 15 Maart 1785 (*Diaries* II, 58). - Pretentieuse woorden, maar die gerechtvaardigd schijnen, zoo alle door Harris in zijn vroegere missiën ontvangen ministerieele aanschrijvingen even weinig substantieel zijn geweest als die van Lord Carmarthen, die dan ook door den uitgever van Harris' papieren, hoewel hij in de gelegenheid geweest is ze op te nemen, doorgaans wijselijk zijn weggelaten.

met Engeland te verstaan omtrent de bescherming van het Oranjehuis. Zoolang de koning nog leefde - hij was lichamelijk zeer vervallen, al had hij nog haast al zijn oude geestkracht - moest Engeland de zaken niet willen dwingen: een oorlog te voeren terwijl de koning op zijn sterfbed lag, was voor Pruisen al te gevaarlijk, maar onder Frederiks opvolger zou hij, Hertzberg, openlijk de goede verstandhouding met Engeland voorstaan. Reeds nu scheen de Prins van Pruisen van zulke verstandhouding niet afkeerig. Men moest dus de beide regeeringen vast op zoo goeden voet met elkander zien te brengen als de omstandigheden toelieten; spoedig misschien zou men verder kunnen gaan[1].

Harris ontving dezen brief niet in den Haag, maar in Engeland. Een oom van hem was gestorven en had hem tot executeur-testamentair benoemd[2]; hij had deze gelegenheid gaarne aangegrepen om verlof te verzoeken, want hij meende het terrein nu genoeg te hebben verkend in de Republiek, en kon er zonder bezwaar worden gemist, zoolang hij toch geen vrijheid had iets anders te zijn dan opmerkzaam toeschouwer. Hij hoopte tijdens zijn verblijf in Engeland de regeering te bewegen, hem wat meer de vrije hand te laten dan tot nu toe. Het verlof werd toegestaan, en in het laatst van Maart vertrok hij; eerst vier maanden later is hij teruggekeerd. In dien tusschenlijd deelde hij de berichten van Ewart aan Lord Carmarthen mee, en wist te verkrijgen dat Ewart thans uitdrukkelijk door het ministerie gelast werd, de nadere verstandhouding tusschen Pruisen en Engeland bij den koning zelf ter sprake te brengen, en dezen voor te stellen van den Vorstenbond door opneming van Engeland en de Republiek een europeesch statenverbond te maken, waardoor de geheele onderwerping van de Republiek aan Frankrijk, en de ondergang van het huis van Oranje, konden worden voorkomen. Het antwoord was afwijzend: de koning wilde vooralsnog niet verder komen dan tot een overleg in duitsche zaken met den keurvorst van Hannover. Tot een samengaan in europeesche zaken, met name in die van de Republiek, verklaarde hij zich ongenegen. Althans hij stelde uit: *la poire n'étoit pas mûre* zeide hij; eerst moest men Frankrijk den vrede tusschen de Republiek en den Keizer laten bemiddelen[3]. Frederik wees

1) Ewart aan Harris, 4 April 1785 (*Diaries* II, 63).
2) Harris aan Lord Carmarthen, 8 Maart 1785. (R. O).
3) *Zie* de aanteekening van Harris, *Diaries* II, 78, en vgl. Hertzberg in Bijlage III, 16, en Harris in Bijlage III, 20. De poging werd gedaan in Mei.

hier zeer juist aan, waar voor Engeland de groote moeilijkheid lag. Liet men toe dat de vrede met den Keizer door Frankrijks bemoeiing tot stand kwam, dan werd de alliantie, die men gaarne verijdeld zag, onvermijdelijk een feit; maakte men daarentegen geen bezwaar om de onderhandeling te Parijs te doen mislukken, dan moest men zelf den Keizer tot rede brengen, waartoe men de middelen niet had of althans niet wilde aanwenden. Harris is deze moeilijkheid niet te boven gekomen; hij vond zijn regeering, hoewel iets minder schroomvallig dan een half jaar geleden, nog altijd overtuigd dat alle kans op oorlog zorgvuldig moest worden vermeden. Echter kreeg hij volmacht, om van nu aan de fransche partij te bestoken zooveel geschieden kon zonder Engeland openlijk met Frankrijk te doen breken; kwam de alliantie tot stand, dan moest men over een goed georganiseerde partij kunnen beschikken, die elken maatregel, als uitvloeisel van dat verbond voorgesteld kon bemoeilijken, zoo niet verijdelen. Er was geen tijd te verliezen wanneer men over eenige maanden op zulk een partij steunen wilde; onmiddellijk moest de kern er van bijeen worden gebracht en voorbereid tot de taak die haar wachtte[1].

In de allerlaatste dagen van Juli kwam Harris in den Haag terug. Wilde hij nu van de oranjepartij iets gedaan krijgen, dan was het noodzakelijk dat hij allereerst aan het hof gehoor vond, en liever dan bij den Prins, die slechts te klagen verstond, bij de Prinses, die ook het handelen niet versmaadde. Maar haar vertrouwen te winnen zonder dat van haar gemaal te verliezen was uiterst moeilijk. Het trof, dat hij haar bij zijn terugkomst in den Haag alleen vond; de Prins was nog te Breda, zij reeds van daar teruggekeerd[2]. Ook afgezien van deze toevalligheid was het oogenblik om haar te naderen thans Harris veel gunstiger dan een half jaar geleden. Toen koesterde zij van de uitsluitende bemoeiingen van Pruisen nog eenige hoop, en zag met ongeduld de terugkomst van den Rijngraaf tegemoet; thans geloofde zij niet meer in dezen, was door haar oom opnieuw grievend teleurgesteld, en reeds uit zichzelve tot het inzicht gekomen, dat zij de overgebleven vrienden van het huis om zich

1) De *Diaries* bevatten geen verslag van Harris' overleggingen met Pitt en Carmarthen tijdens zijn verblijf in Engeland. De gewijzigde toon der correspondentie echter na zijn terugkeer, en nog beter de handelingen waartoe hij zich dan gerechtigd acht en die hij aan het ministerie mededeelt, bewijzen dat die overleggingen een uitkomst hebben gehad als boven is aangegeven.

2) Hiervóór blz. 119.

verzamelen en tot den strijd voorbereiden moest. De gebeurtenissen in Europa hadden haar hoop op een eindelijk samengaan van Pruisen met Engeland ook sterk verlevendigd. Hertzberg had haar zeer in het kort gemeld, welke moeite Ewart zich onlangs gegeven had[1]. Haar nieuwsgierigheid was sterk geprikkeld; onmiddellijk na Harris' terugkeer greep zij de eerste gelegenheid de beste aan, om dezen in een gesprek over staatszaken te wikkelen, wat zij te voren nimmer had gedaan; ja zelfs had zij voorheen nooit toegelaten dat hij van zijn kant die aanroerde in haar tegenwoordigheid. Er volgde een zeer belangrijk onderhoud, waarvan elk van beiden zich haastte verslag te geven, de eene aan haar oom, de ander aan Lord Carmarthen[2]. Harris deelde haar van de in Mei met Frederik de Groote gevoerde onderhandeling zooveel mee als hijzelf er van wist, en zeide dat zijn regeering de zaken anders inzag dan de koning van Pruisen: begon men niet op staanden voet tegen de fransche plannen een stellig verzet te plegen, dan zou men de noodlottige uitvoering er van spoedig niet meer kunnen tegenhouden. Men moest de patriotten bevreesd maken, dat zij met Engeland en Pruisen te doen zouden krijgen; niets ook dan het vooruitzicht van den steun dezer beide mogendheden zou de vrienden van den Prins bewegen, zich krachtig te weer te stellen. - De Prinses stemde hiermee in, maar gaf weinig hoop dat haar oom van gedrag zou veranderen. Wel meende zij dat hij zware grieven tegen Frankrijk had, en deze mogendheid nog altijd verdacht van het met den Keizer eens te zijn omtrent het beiersche ruilplan. - Zij wist nu wat zij weten wilde: Engeland was, in onderscheiding van

1) Bijlage III, 16.
2) Bijlage III, 19 en 20. - Gelijk men ziet, is de aanhef van den brief der Prinses in lijnrechte tegenspraak met dien van Harris' dépêche. Ongetwijfeld is het Harris die de waarheid spreekt: ware werkelijk zijn in 19 vermelde aandrang om tot de Prinses te worden toegelaten een gevolg geweest van een stellige opdracht van het engelsche ministerie, dan had het begin van zijn dépêche geheel anders moeten luiden. Harris had er ook niet het minste belang bij, de waarheid te verzwijgen: immers was de engelsche regeering er thans wel zoozeer op uit het stadhouderlijk hof voor zich te winnen, dat het zijn gezant niet zou desavoueeren zoo deze dringend om een onderhoud met de Prinses verzocht! Daarentegen had de Prinses maar al te veel reden om niet de geheele waarheid te zeggen; de halve werd door den koning al euvel genoeg opgenomen. Blijkbaar komt 20 het dichtst bij het gesprek zooals het werkelijk gehouden is; 19 bevat de voorstelling er van, die de Prinses verwacht dat den koning het minst ontstemmen zal. Het schrijven van twee briefjes op 1 Augustus, quasi één voor en één na afloop van het gesprek, is een kunstgreep. Wat zou Harris er aan hebben gehad het gesprek te stellen op een anderen dag dan het inderdaad gehouden was, en hij zegt uitdrukkelijk dat het plaats had ‘on Sunday evening.’ Dit nu was 31 Juli, niet 1 Augustus.

vroeger, bereid zich te zamen met Pruisen in onze zaken te mengen, zoodra haar oom het toestond. Voorloopig moest Harris zich nog blijven gedragen als hij in het voorjaar had gedaan, verzocht zij. Kon het thans gehouden gesprek eenig goed gevolg hebben, dan zou zij hem wel ontbieden.

Aan den koning stelde zij het gebeurde voor als volgt: Harris had haar na zijn terugkeer om een onderhoud verzocht, en zeide hiertoe gelast te zijn door zijn regeering. Hij had haar verzekerd dat Engeland even veel voor de zaak van den Stadhouder over had als immer, en thans met voldoening bespeurde dat ook Pruisen geneigd scheen die krachtiger voor te staan dan vroeger, en zich daaromtrent met Engeland te verstaan. Zij had hem gewaarschuwd zich van de veranderde zienswijze van haar oom nog niet te veel te beloven, en gezegd dat men zoover zij wist te Potsdam oordeelde dat een beter tijd moest worden afgewacht, om een aanvallende tactiek tegen Frankrijk en de patriotten te beproeven. Hierna deed zij verslag van de door Harris aangevoerde redenen om dit gevoelen te ontzenuwen: weldra zou het te laat zijn; het was dringend noodig van het toenemend ongenoegen tegen de regeering der pensionarissen partij te trekken; het moest de vrienden van het Oranjehuis niet langer aan leiding ontbreken; zij zouden verstrooid en vreesachtig blijven, zoolang zij niet zeker waren dat Engeland en Pruisen hen evenzeer zouden beschermen, als Frankrijk het de patriotten deed. Harris had verzocht dat zij deze redenen onder het oog des konings zou brengen, opdat deze zou kunnen openbaren in hoeverre hij er mee instemde. Zij hoopte dat de koning een antwoord zou willen zenden, dat aan Harris kon worden medegedeeld, liefst letterlijk.

Van dit antwoord hing veel af. Niet dat het twijfelachtig zijn kon in welken geest het zou worden uitgebracht, maar het zou ditmaal voor Harris en de Prinses beiden aanleiding moeten zijn hun gedrag voor de toekomst te bepalen. Weigerde de koning, dan zou Harris zijn gang moeten gaan alleen, zonder zich vooralsnog van Pruisen iets goeds te beloven, Voor de Prinses ging dan een moeilijke strijd aanbreken. Harris zou haar zeker niet loslaten, en zij zou te kiezen hebben tusschen hem en haar oom.

Den 18^{den} Augustus had zij met Harris een tweede vertrouwelijk onderhoud[1]. Er was nog geen antwoord, maar zij ver-

1) Harris 49 Augustus 1785 (*Diaries* II, 86)

wachtte het vóór Dinsdag den 23sten, en bescheidde hem op dien dag te narent om van den inhoud kennis te nemen. Des Maandags echter, den 22sten, ontving hij van haar een kort afzeggen: het antwoord was gekomen, maar zij achtte het beter hem niet te ontmoeten, dan op het hofbal dat des Woensdags stond gegeven te worden[1]. Hieruit bleek Harris al genoeg, in welken geest de koning geantwoord had; hij moest haar zelfs alle persoonlijk verkeer met den engelschen gezant ten sterkste hebben ontraden. Op het bal vond zij gelegenheid hem het een en ander uit 's konings brief mede te deelen: haar oom had geweigerd zich anders dan tot nu toe met de zaken der Republiek in te laten, en predikte geduld en berusting, een woord zeide zij, *qui lui serrait le coeur*[2]. Niettegenstaande 's konings waarschuwing stond zij Harris toch spoedig weer een geheim onderhoud toe, in den tuin van het Huis ten Bosch. Daar moest van alle kanten gewerkt worden, zeide zij, om den koning tot een ander inzicht te brengen; Engeland moest niet ophouden hem te vermanen, 't zij door Ewart, 't zij op andere wijze[3]. Harris stemde hierin gaarne toe: niet dat hij er iets anders dan teleurstelling van verwachtte, maar juist deze zou zoo grievend mogelijk moeten zijn, wanneer hij zijn doel bij de Prinses bereiken wilde en zich voor goed van haar vertrouwen meester maken[4].

Wij bezitten 's konings schrijven niet, dat haar tot zoo groote voorzichtigheid in haar omgang met Harris vermaande. Het gemis er van wordt door een ander stuk vergoed, dat van Frederiks houding een allerduidelijkste verdediging bevat uit zijn eigen mond. Nog eenmaal had de engelsche regeering zich tot hem gewend, ditmaal door een vertrouwd persoon te zenden buiten de gewone diplomatie om. In het gevolg van den hertog van York, tweeden zoon van George III, woonden eenige engelsche officieren de pruisische herfstmanoeuvres in Silezië bij. Een van hen, Lord Cornwallis, een generaal van aanzien, had in

1) Bijlage III, 22.
2) Harris 26 Augustus 1785 (Diaries II, 87).
3) Harris 2 September 1785 (*Diaries* II, 90).
4) Now, if I can once fix on her mind the idea that England is a more *natural* friend to her and her family, and united by stronger ties to the House of Orange than those of simple consanguinity, - which, if His Prussian Majesty acts as I expect him to do on the present occasion, I think I shall be able to effect, - I then may hope to have a considerable share of her confidence, and some direction of her political conduct. This, and not any Idea that His Majesty of Potzdam ever will co-operate here with us, is the motive of my present behaviour. - Aan Lord Carmarthen, 9 September 1785 (*Diaries* II, 94).

opdracht, naar 's konings denkbeelden omtrent de mogelijkheid eener nauwere aaneensluiting van beide staten nogmaals een onderzoek in te stellen. Tijdens de manoeuvres vond hij geen gelegenheid daartoe, maar hij keerde met Frederik naar Sans-Souci terug, waar hem het verlangde onderhoud zonder bezwaar werd toegestaan. De koning was zeer duidelijk, als om verdere aanzoeken eens voor al af te snijden. Hijzelf en Engeland stonden geïsoleerd in Europa; tegen hem waren Frankrijk, Oostenrijk en Rusland, tegen Engeland Frankrijk, Spanje en de Republiek verbonden. Een engelsch-pruisische alliantie zou niets uitrichten dan Engeland den pas geëindigden oorlog ter zee, hem den zevenjarigen oorlog terug te bezorgen. Eéns had hij gewaagd en gewonnen, maar het was geen spel om het een tweede maal te wagen. Bij Rusland moest men aankloppen, niet bij hem. Zoodra Catharina zich voor een triple-alliantie met Engeland en Pruisen verklaard had, wilde hij die teekenen. Zoo niet, dan moesten hij en Engeland eenvoudig' vrienden blijven, bereid elkaar van dienst te zijn zoo dikwijls het eigen belang daaronder niet behoefde te lijden. De versterking van het geschokte nationaal crediet, en de verijdeling van Frankrijks aanslagen in Indië en Ierland, waren voorhands de beste diensten die Engeland zichzelven en daardoor ook hem bewijzen kon. In de Republiek daarentegen was nog zeer weinig te bereiken. Het was laster dat hij haar aan Frankrijk onderwerpen wilde, dit ware evenzeer tegen zijn belang als tegen dat van Engeland; maar hij kon eenvoudig niet meer doen dan hij deed: Frankrijk en de patriotten tot matiging vermanen. Om met geweld iets in de Republiek te bereiken moest men eerst de middelen bijeen hebben: een volksopstand zou door de fransche en oostenrijksche troepen die in de nabijheid waren, worden nedergeworpen, vóór hij of Engeland het konden verhinderen. Hij achtte in de gegeven omstandigheden het gedrag van Engelands gezant in de Republiek zelfs onverantwoordelijk; het zou bij de eerste ontdekking de beste slechts nadeel doen[1].

Dit gesprek met Lord Cornwallis had plaats op den 17^{den} September. Als om 's konings slotvoorspelling te bewaarheiden, kwam den volgenden ochtend een koerier van Thulemeyer aan met

1) *Heads of what the King of Prussia said to Lord Cornwallis at Sans-Souci the 17*th *of September 1785*, bij Ross, *Correspondence of Charles, first Marquis Cornwallis* 1, 208. - Wat *Diaries of James Harris* II, 101 voorkomt, is slechts een uittreksel van Ewart's hand.

de onheilspellendste berichten. De patriotten hadden den Prins het bevel over het haagsche garnizoen ontnomen, en den dag daarop was de pruisische gezant getuige geweest van een heftig tooneel tusschen den Prins en de Prinses. De Prins had zich een oogenblik door zijn drift laten beheerschen, en in Thulemeyer's tegenwoordigheid van zijn gemalin geeischt, dat zij en de kinderen met hem het land verlaten zouden. In naam zijns meesters had Thulemeyer zich tegen zulk een wanhopig plan verzet, althans voor zoover betrof het vertrek van de Prinses en haar kinderen. De Prins zeide dat men naar zijn leven stond, en hem in een proces wikkelen zou als hij in den Haag bleef; verliet hij daarentegen met zijn gansche gezin het land, dan zou het volk opstaan en hem in triumf terugbrengen. De Prinses had niet minder dan Thulemeyer haar best gedaan, hem van zulk een noodlottig voornemen af te brengen, en zij waren er althans in geslaagd hem te doen beloven dat hij nog eenige dagen met de uitvoering er van wachten zou[1)].

Op den ochtend van 18 September kwam dit bericht Hertzberg in handen. De koerier had ook een schrijven van de Prinses aan haar broeder medegebracht, waarin van dezelfde scène verslag werd gedaan[2)]; Hertzberg verzocht Ewart dezen brief naar Potsdam te willen brengen, waar zich de koning en de kroonprins bevonden. Zoowel bij den minister als bij de koninklijke personen bracht het bericht geen geringe ontsteltenis te weeg; alle drie waren het er over eens dat men in geen geval de

1) Bijlage III, 26. - Harris, die door Ewart den inhoud van Thulemeyer's bericht vernam, schrijft 27 September aan Lord Carmarthen: Mons. Thulemeyer's sending away a Messenger to declare that the Stadtholder was determined to resign, must have proceeded either from gross misinformation, or from the worst of motives. I can trace no sympton of any such intention in the Prince, except a few hasty words, spoken in a gust of passion (and which I dit not think worth mentioning to Your Lordship) the day the States of Holland took from him te command of the garrison of te Hague. (R.O.) - 'The worst of motives' wordt bijna doorloopend in Harris' berichten bij Thulemeyer ondersteld; de lezing der berichten van fransche en patriotsche zijde evenwel, waarin hij er nauwelijks beter afkomt dan in die van Harris, toonen hoezeer deze zijn boosaardigheid overschat heeft. Ongetwijfeld heeft men hier met een driftbui van den Prins te doen, zooals er meer voorkwamen; ditmaal zal zij heviger dan gewoonlijk zijn geweest. Ik houd het er voor dat op Thulemeyer's voorstelling weinig moet worden afgedongen; men vergete niet dat hij sinds jaren vrijwel dagelijks aan het hof verkeerde, en dat Harris daar in dezen tijd niet verscheen dan óf officieel genoodigd als lid van het corps diplomatique, óf heimelijk ontboden door de Prinses. Daar deze hem niet van het geval gesproken had, wist hij er niet of weinig meer van dan het publiek in het gemeen.

2) Niet bewaard. Uit het antwoord van den kroonprins evenwel (Bijlage III, 29) blijkt, dat de voorstelling in haar brief niet veel van die van Thulemeyer kan hebben afgeweken.

Prinses en de kinderen uit het land mocht laten gaan, Hertzberg ried aan, den Prins niet tegen te houden als hij dan volstrekt heengaan wilde; de Prinses moest als Gouvernante achterblijven en met de pensionarissen trachten te regeeren; hij wist dat zij. bereid zouden worden gevonden haar in die nieuwe waardigheid te erkennen[1]. Nog sterker drukte zich de kroonprins uit: hij noemde 's Prinsen vertrek bepaald noodzakelijk, en meende dat zonder zijn althans tijdelijke verwijdering geen heil te wachten was: het zou spoedig blijken hoezeer de Prinses, alleen gelaten, het algemeene vertrouwen genoot[2]. De koning zag scherper: als het eenigszins vermeden kon worden, raadde hij, moest zij zich niet scheiden van haar man: de patriotten begeerden zeker niets liever, omdat zij wisten dat daarna de zegepraal hun des te gemakkelijker zou vallen. Hij beloofde zijn voorspraak bij de Staten en bij het fransche hof, al wat hij beloven kon. Opnieuw waarschuwde hij de Prinses tegen Harris, wiens intrigues hij als de aanleidende oorzaak van dit nieuwe onheil beschouwde[3]. Aan Hertzberg beval hij, zonder verwijl brieven op te stellen aan de Staten van Holland en aan de Staten-Generaal, die nog dien eigen dag geteekend en afgezonden werden. Zij hielden een betuiging van verwondering en leedwezen in; de Staten van Holland werden dringend verzocht den Prins bij zijn erfelijke rechten van Erfstadhouder, Kapitein-en Admiraal-Generaal te handhaven, en hem het ontnomen commando terug te geven. Moest tot herstel der eendracht naar de meening der Staten een verandering gemaakt worden in het bestuur, dan moest men zich daarover met den Prins verstaan, ‘zonder krenking zijner rechten’. Kon de koning van Pruisen tot dit herstel bijdragen door zijn bemiddeling, dan bood hij die gaarne aan. Aan de Staten-Generaal werd gelijke verzekering gegeven, onder verzoek dat zij bij Holland op teruggave van het commando, en op een goede verstandhouding tot den Prins, zouden aandringen[4].

Daar bevond zich op dit oogenblik nog een ander invloedrijk persoon te Potsdam, de regeerende hertog van Brunswijk, bloedverwant van het koninklijk huis en in hooge achting bij den koning, in wiens leger hij diende als generaal der infanterie.

1) Bijlage III, 27.
2) Bijlage III, 29.
3) Bijlage III, 28.
4) Hertzberg, *Recueil* II, 413, of, in het nederlandsch, b.v. *Jaarboeken* 1785, blz. 1295.

Ook in andere dan zuiver militaire zaken werd zijn advies op prijs gesteld; zoo had hij een groot aandeel genomen in de oprichting van den Duitschen Vorstenhond, en gold eenigermate voor een pruisisch staatsman even goed als de ministers. Ook hij was van oordeel dat het tijd was thans uitsluitend aan de Prinses en haar kinderen te denken, en verlangde dat Hertzberg terstond het een en ander op het papier zou brengen, dat aan de pruisische bemiddeling ten grondslag zou kunnen worden gelegd; de Prinses moest in ieder geval blijven, en het was nu wellicht de juiste tijd, om haar positie op een vasten voet te stellen. Toen Ewart met deze opdracht bij Hertzberg aankwam, had deze juist een bezoek van Van Reede ontvangen, die opnieuw op een onderhandeling met de patriotten was komen aandringen, en zich aanbevolen had om daarin te worden gebruikt. De Gijselaar en Pieter Paulus, had hij verzekerd, verlangden niets liever dan zulk een onderhandeling, maar hadden opnieuw betuigd haar nimmer met Thulemeyer te willen voeren; er moest dus naar een ander worden omgezien[1].

Hertzberg had spoedig eenige punten opgesteld, die door Ewart aan den Prins van Pruisen en aan den Hertog van Brunswijk werden voorgelegd en hun goedkeuring verwierven. De laatste nam op zich ze met den koning te bespreken, en keerde terug met de verzekering dat Zijne Majesteit er geheel mee instemde. Als het huis van Oranje behouden wilde blijven, moest het een groot deel van zijn rechten opofferen, had de koning gezegd, en het zou misschien nog het minst verliezen als de Prins zich tijdelijk verwijderde. Aan de Prinses had hij anders geschreven, zagen wij; de onderstelling ligt voor de hand, dat hij van de gansche bemiddeling zeer weinig verwacht heeft, maar zich niet tegen den algemeenen aandrang heeft willen verzetten en den schijn van hardvochtigheid heeft willen ontgaan[2]. Het plan werd dus door Hertzberg aan de Prinses, en, in uittreksel, door Van Reede aan de pensionarissen medegedeeld. Wij zien er uit hoeveel van Salms voorstellen bij Hertzberg was bezonken. Hoofdzaak was de instelling van een openbaren Raad die den Prins in de uitoefening zijner hooge ambten zou bijstaan, en waarin de driemannen zitting hebben zouden. Kregen zij deel aan de uitvoerende

1) Bijlage III, 30.
2) Hij zal Hertzberg's plan niet zeer à *fond* met Brunswijk hebben kunnen bespreken, want op den avond van 18 September was hij ernstig ongesteld geworden en bleef gedurende eenige dagen zeer zwak. (*Correspondance of Cornwallis* t.a.p.)

macht, dan zouden zij deze niet langer willen vernietigen. De Raad zou worden voorgezeten door den Prins *en de Prinses* gezamenlijk, en dus bij vertrek of weigering van den eerste, door de Prinses alleen. Alle rechten die den Stadhouder niet uitdrukkelijk in 1747 waren opgedragen, zouden vervallen. Namen de Staten de aangeboden bemiddeling van Pruisen aan, dan beloofde de koning een onderhandelaar te zullen aanwijzen die het vertrouwen van beide partijen genoot (m.a.w. hij zou Thulemeyer voorbijgaan). Men moest ten spoedigste zekerheid zien te verkrijgen, of de pensionarissen werkelijk een onderhandeling begeerden; een verzoening met den Stadhouder moest hun als wenschelijk worden voorgehouden, daar anders de democratie ook hun spoedig te machtig blijken zou[1)].

De Prinses had intusschen vóór dit stuk haar bereikte eenige moeilijke dagen doorleefd. De Prins sprak wel niet meer van het land te verlaten, maar na de resolutie van 8 September was het verblijf in den Haag hem een te groote ergernis geworden dan dat hij niet gaarne uit de mogelijkheid van een aanstaande breuk met den Keizer aanleiding nam om nogmaals naar Breda te vertrekken. De reis naar Friesland gaf hij er voor op; de Prinses zou zich met de kinderen alleen daarheen begeven. Op den 15^{den} was haar vertrek zoowel als dat van den Prins bepaald; den avond te voren had zij een laatste onderhoud met Harris. Het zou nu wel spoedig afloopen met het huis van Oranje, zeide zij; gelukkig waren haar kinderen nog te jong om te beseffen wat zij verloren; zij hoopte hen eenmaal gelukkig te zien in een bescheidener levenslot dan eenmaal in de Republiek voor hen had weggelegd geschenen. Zich van haar man scheiden wilde zij niet, zij behoorde zijn ongeluk te deelen, en wilde trachten het te dragen met berusting[2)]. Op zijn aan-

1) Bijlage III, 31. - In gelijken geest commentarieerde Hertzberg nu 's konings brief aan de Staten van Holland, die den 18^{den} September zonder eenige toelichting inderhaast aan Thulemeyer was afgezonden; met de ‘verandering van bestuur’ was bedoeld, dat de pensionarissen deel zouden krijgen aan de uitvoerende macht. ‘Leur ambition ainsi contentée, on devroit croire qu'ils aimeroient mieux partager l'autorité Stadhouderienne avec le seul Prince d'Orange qu'avec cette foule démocratique. Vous examinerez cette idée avec la Princesse d'Orange.’ - Hertzberg aan Thulemeyer, 20 September 1785.

2) ‘I may’, said she, ‘at times wish the Prince possessed many qualities he has not, and that he could be divested of several he has; but these feelings I conceal in my own breast, and they neither have nor ever shall influence my own conduct. I am bound to share his fate, let it be what it may; and I trust in God to be enabled to meet it with firmness and resignation’. - Harris 16 September 1785 (*Diaries* II, 98). - Harder woord dan dit waardige is haar nimmer over haar gemaal ontsnapt.

houden bekende zij Harris, dat dien eigen dag Maillebois haar voorgesteld had den Prins op te geven. Eenmaal met haar hulp aan het hoofd van het leger gesteld, zou hij haar een macht bezorgen, die niet voor die van den Stadhouder behoefde onder te doen[1]. Ook Pieter Paulus had haar bezocht, en zijn vroeger voorstel herhaald van vereeniging met de patriotten tegen de aristocraten, mits het hof ettelijke van de rechten van 1747 opofferde, en er in toestemde dat de macht van den Stadhouder op nieuwen grondslag werd opgebouwd[2]. Harris deed wat hij kon om haar afkeer van elke onderhandeling met een van den geheimen raad der patriotsche partij te versterken.

Den volgenden morgen in de vroegte vertrok zij. Haar eerste taak was nu, met een vriendelijk voorkomen de wankelende friesche aristocratie te bejegenen, en haar zachtkens over te halen zich aan te sluiten bij de stadhouderlijke partij. De ontvangst te Leeuwarden viel mede; het volk juichte toe, en de regeering was althans hoffelijk. De houding van Zeeland en Gelderland, beide sedert Harris' terugkeer in Juli ijverig door diens agenten bewerkt, gaf gedurig meer reden tot tevredenheid; mocht het haar nu gelukken Friesland te winnen, dan was althans een goede kern voor een actieve stadhouderlijke partij gevormd. Ondertusschen kwam het bericht dat de preliminairen te Parijs geteekend waren; de Prins kon dus niet langer met voeg te Breda bij de troepen blijven. Harris verzocht hem zich van daar naar Zeeland te begeven, waar zijn tegenwoordigheid misschien eenige beweging zou doen ontstaan, waarvan gebruik te maken ware om het verzet dat eenige zeeuwsche steden nog altijd tegen de prinsgezinde meerderheid volhielden, te breken[3]. Maar de Prins hield zich aan het oudere plan en voegde zich bij de Prinses te Leeuwarden, waar hij den 4^{den} October verscheen. Even te voren had hier de Prinses al het geschrijf uit Berlijn ontvangen[4]. Het kwam haar te stade dat zij nog alleen was, ook

1) 'Un pouvoir qui vaudroit bien celui du Stadhouder'; Harris t.a.p.
2) Zoo vat ik, in verband met Bijlage III, 24, de woorden bij Harris op: 'a *union* with the Patriots,' en wederom: 'a *coalition*, if some certain points in the regulations of 1747 were altered.'
3) Harris 20 September 1785 (R.O.)
4) Ook Ewart's schrijven van 21 September (Bijlage III, 30), dat haar door Harris was opgezonden. Van haar antwoord aan Harris (Leeuwarden, 2 October) geeft de uitgever van diens *Diaries* (II, 109 noot) een onjuiste voorstelling. Zij bedankt hem voor de toezending; 'vu les difficultés de pareils envoys et l'importance extreme du secret, j'ose vous prier de n'y avoir recours que dans des cas comme celui-cy où vous le jugerez absolument indispensable.' Van hopeloosheid harer zaak in het korte briefje geen woord. (R.O.)

buiten aanraking met den pruisischen gezant en de leiders der patriotten, zij kon nu te vrijer op alles antwoorden, en had zich. gehaast het te doen voor de aankomst van den Prins. Den voorslag van haar broeder wees zij kortweg af; mocht ooit de Prins vrijwillig heengaan, zeker zou zij blijven, maar zij beschouwde zulk een scheiding als een ramp voor het huis, en zou alles doen om die te voorkomen. De Prins van Pruisen moest zich ook geen valsche voorstellingen maken van haar populariteit bij de patriotten: eenmaal Gouvernante, zou zij met evenveel smaad worden overladen als thans haar gemaal[1]. Hetzelfde antwoordde zij aan Hertzberg. Ook wilde zij naast den Prins geen mederegent zijn, dit zou de oppositie niet bevredigen en de oranjepartij verdeelen. Een publieke raad als Hertzberg verlangde zou in botsing komen met verschillende staatscollegiën; voor zulk een nieuw lichaam was in de Republiek zooals zij samengesteld was geen plaats. De pensionarissen beschikten thans, ten gevolge van de onbeduidendheid van Van Bleiswijk en van de verwijdering tusschen den Prins en de hollandsche vroedschappen, over een gansch abnormale macht, die niet bevestigd moest worden door hen aan het hoofd te stellen van een publiek regeeringslichaam. De Prins moest zeker een geregelde wijs van werken aannemen en had daartoe een klein door hem zelf gekozen kabinet noodig, maar de Staten moesten op de samenstelling daarvan geen invloed hebben.

Over den tweeden voorslag, opoffering van al wat niet in 1747 en '48 uitdrukkelijk aan den Stadhouder was opgedragen, dacht zij gunstiger. Die opoffering beteekende dan ook veel minder dan men zich te Berlijn voorstelde, waar men de stadhouderlijke macht als voor een groot deel geusurpeerd beschouwde. Spraken de patriotten van usurpatie, dan bedoelden zij ettelijke van de bij resolutiën en reglementen uit den tijd van Willem IV gewaarborgde rechten zelf; de resolutiën van Jan de Witt waren voor hen de norm. Al zulke misverstanden, meende de Prinses, waren het best uit den weg te ruimen bij een overkomst van Hertzberg, waarop zij bij den koning nogmaals aandrong. De pruisische bemiddeling, vreesde zij, zou wel niet worden aangenomen, tenzij men Frankrijk bewoog haar bij de patriotten aan te be-

1) Bijlage III, 32.

velen. En zoo Frankrijk weigerde, was er dan van Pruisen nog iets te hopen?[1)]

Wel mocht zij zoo vragen. De volkomen nutteloosheid van alle vertoogen van Pruisen moest weldra blijken, nu de pensionarissen de zekerheid hadden dat de Prinses niet houden zou wat hun van uit Berlijn aan verlokkende beloften was voorgespiegeld. De officieuse toelichting der pruisische memorie, hun door Thulemeyer en door Van Reede geworden, was hun niettemin welkom. Zij bevestigde wat in het begin van het jaar Salm verzekerd had: dat men aan enkele krasse uitdrukkingen in de openbare stukken der pruisische kanselarij niet te veel waarde hechten moest, want dat de koning die stukken meest uitvaardigde om er zich op te kunnen beroepen tegenover de Prinses. Zoo durfden de Staten van Holland eerlang opnieuw een hooghartig antwoord geven: Zijne Majesteit moest verkeerd zijn ingelicht; zij hadden tot de resolutie van 8 September een onbetwistbaar recht, en zouden meenen de achting te moeten verliezen van een vorst die, gelijk hij, de rechten aan den Soeverein toekomende zoo wel kende, wanneer zij niet met alle nauwlettendheid waakten over de hunne. Betreffende de aangeboden bemiddeling geen woord[2)]. - De uitkomst maakte hun hoogmoed niet te schande: de pruisische regeering verdroeg dit antwoord en zweeg[3)]. Bij de Staten-Generaal echter (die zijn brief van 18 September nog niet beantwoord hadden), bood de koning nogmaals zijn diensten aan om tot een verzoening der partijen te geraken, zoo noodig ‘met medewerking van Mogendheden, met welke de Republiek in vriendschap’

1) Bijlage III, 33.
2) De Staten van Holland aan Frederik de Groote, 5 November 1785 (*Jaarboeken* 1785, blz. 1531). - Vóór dit antwoord werd vastgesteld, had, eveneens op 5 November, het Groot Besogne een rapport uitgebracht, waarin aangetoond werd dat de Staten het bevel over het haagsche garnizoen meer dan eens bij aanwezen van een Kapitein-Generaal aan Gecommitteerde Raden hadden opgedragen, namelijk in Maart 1672 en in Februari 1752, en geeischt werd dat dit nu wederom en wel voor altijd zou geschieden (*Jaarboeken* als boven, blz. 1525).
3) Il ne seroit pas difficile de refuter cette Lettre, mais il est à craindre qu'en continuant la discussion, cela pourroit attirer à Vôtre Majesté une réponse désagréable qu'il faudroit ressentir. Finckenstein en Hertzberg aan den koning, 15 November 1785. - ‘Si j'étois Dieu le Père, en faveur de ma chère Nièce je remédierois à tout cela, mais votre vieil Oncle n'est qu'un pauvre petit Roi de Provinces Slavonnes, Vandales, et d'un petit peuple d'Obotrites qu'il gouverne. Ce Roitelet n'a aucun crédit chez les Bataves, et le Très Chrétien Roi des Gaules n'en tient guères plus de compte que d'un Roi des abeilles. Que me reste-t-il donc? à donner de bons conseils; à répandre de l'eau sur ce feu de la colère....’ - Frederik de Groote aan de Prinses, 27 November 1785.

was[1]. Evenmin als op den vorigen brief heeft hij er een antwoord op ontvangen. Intusschen had hij duidelijk te verstaan gegeven, dat hij zich niet met onze zaken bemoeien zou dan voor zoover Frankrijk het hem vergunde; de patriotten hielden zich weer voor onbepaalden tijd gerust. Nu zijn bemiddelingsvoorstel niet aangenomen was wilde de koning Hertzberg ook niet laten vertrekken, en deze zelf achtte zijn overkomst ook niet gewenscht: hij zou de Prinses meer van nut kunnen zijn te Berlijn, en diende daar op zijn post te blijven, want de koning kon elk oogenblik sterven. Tot diens dood toe moest men het bestaan van het Stadhouderschap zien te rekken, schreef hij haar, en dan verder zien.' Achtte de Prinses desniettegenstaande thans reeds de komst van een buitengewoon pruisisch gezant noodig, dan kon zij om graaf Goertz vragen, Frederiks vertegenwoordiger te Sint-Petersburg, die op het oogenblik met verlof te Berlijn was en niet gaarne naar zijn oude standplaats terug zou keeren[2]. De Prinses, beseffende dat in deze omstandigheden verdere bemoeiingen van Pruisen vruchteloos moesten blijven, besloot wijselijk liever den dood des konings af te wachten, en heeft niet om graaf Goertz gevraagd.

Onderwijl had Harris, nu voor de zooveelste maal gebleken was dat Pruisen machteloos of althans onwillig was iets voor den Prins te doen, de gelegenheid niet verzuimd om te trachten het hof tot *zijn* inzichten over te halen. Nu hij het niet meer in persoon kon doen, deed hij het in geschrifte. De verwijdering der vorstelijke personen uit den Haag was den pensionarissen hoogst onaangenaam; het volk en de haagsche neringdoenden morden, en met schrik zagen de driemannen de mogelijkheid vooruit, dat de Prins openlijk verklaren zou, niet in zijn residentie terug te willen keeren, voor en aleer de resolutie van 8 September was ingetrokken. Zij hadden hem in den Haag noodig, om hem daar verder van zijn rechten te berooven, zoodra Frankrijk hun de steeds uitgestelde wettelijke bevestiging van hun binnenlandsch systeem vergunde. Hij mocht niet ergens in de buitenprovinciën den martelaar spelen, tegen elk besluit dat verder te zijnen nadeele mocht genomen worden protesteerend, en een centrum van tegenstand scheppend, van waar uit hij of een ander later Holland in oproer zou

1) Frederik de Groote aan de Staten-Generaal, ingediend 9 December 1785 (*Jaarboeken* 1785, blz. 1639).
2) Je crois que le Roi est assez indifférent sur le choix, et qu'il y enverroit celui que Votre Altesse Royale demanderoit. - Hertzberg aan de Prinses, 1 December 1785.

kunnen brengen. Zij wilden hem onder hun bereik houden. Te minder waren zij met zijn vertrek ingenomen, nu de Prinses zich niet van hem had willen scheiden. Mogen wij Harris gelooven, dan waren de pensionarissen het onderling in zóóverre oneens, dat Van Berckel en Zeeberg den Prins handhaven wilden, omdat zij overtuigd waren dat niemand op den duur de zaak van het Stadhouderschap zooveel afbreuk zou doen als deze zelf; De Gijselaar daarentegen en Pieter Paulus zouden hebben gemeend, dat men de gewenschte hervormingen beter onder een regentschap van de Prinses kon invoeren[1]. Maar alle vier moesten evenzeer worden teleurgesteld, als Prins en Prinses vereenigd bleven en in vrijwillige ballingschap, buiten Holland, maar niet buiten de Republiek.

Harris verlangde nu, dat beiden het vaste besluit zouden nemen, niet naar den Haag terug te keeren vóór zij er konden komen in triomf. Zulk een besluit zou een beroep zijn op het volk, en het volk zou antwoorden op den langen duur. Het meest kon thans *voor*, niet *door* den Stadhouder worden gedaan. Er behoorden zedelijke moed en een helder inzicht toe om zulk een besluit te durven kenbaar maken; Harris begreep, dat na eenigen tijd allerlei invloeden op het hof zouden werken om het naar zijn gewone residentie terug te drijven: de vrees dat de goede gevolgen van de vrijwillige ballingschap uit zouden blijven, en men intusschen in Holland dagelijks meer leeren zou het zonder Stadhouder te stellen; de intrigues der tegenpartij, die niet geheel zonder verstandhouding was met personen in 's Prinsen omgeving; de raadgevingen der pruisische regeering, die, op een afstand van de gebeurtenissen geplaatst, deze niet in haar ware verhoudingen zou vermogen te zien, en kortzichtige geraaktheid zou onderstellen waar in werkelijkheid goed beleid aanwezig was; de onbehaaglijkheid eindelijk van het winterverblijf buiten, en duizend redenen van alledaagsch belang, die om haar menigvuldigheid gevaarlijk konden worden[2].

1) Harris 18 October 1785 (*Diaries* II, 710). Een ander gezag dan het zijne heb ik niet; de brieven van Vérac uit dezen tijd houden zich uitsluitend met de vredesonderhandeling te Parijs en met de aanstaande alliantie bezig.
2) Sommige van deze redenen begonnen zich spoedig te doen gelden. Wij weten nog niet waar wij den winter doorbrengen zullen, schrijft den 15^{den} October de Prinses aan Frederik de Groote, maar zullen over eenige dagen een besluit nemen. ‘Quoique nous soyons assé bien ici [te Leeuwarden], nous ne pouvons guère y prolonger notre séjour de beaucoup. Celui de la Haie ne nous promet que de désagrémens dont nous ne pouvons déterminer l'issuë, mais d'un autre côte le devoir du Prince l'oblige en quelque sorte à se fixer dans l'endroit où les principaux colleges s'assemblent.’

Harris moest dus zorgen voor tegengif. Gelukkig voor hem, vond hij nu eindelijk steun bij zijn regeering. Het ook te Londen doorgedrongen gerucht van 's Prinsen aanstaande abdicatie had deze niet weinig doen schrikken. De Prins zou zich verachtelijk maken zoo hij er aan toegaf, schreef Lord Carmarthen. Ook zijn terugkeer naar den Haag was in de tegenwoordige omstandigheden te ontraden: men achtte het integendeel noodig dat de Prins een openlijke, gemotiveerde verklaring deed van zijn voornemen om er niet weer te verschijnen zoolang de resolutie van 8 September gehandhaafd bleef[1]. Nog nimmer had de minister een zóó verstaanbare dépêche geschreven; de vorige waren altijd in algemeene bewoordingen vervat geweest, die Harris wel in zekere mate de handen ruim lieten, maar hem omgekeerd ook niets boden waarmede hij zijn verzekeringen aan den Prins en de oranjepartij kon staven; en het was zoozeer een publiek geheim dat Pitt zich niet te zeer met de zaken van het vasteland bemoeien wilde, dat de tegenpartij Harris reeds meermalen voor een dolleman had uitgemaakt, die t' avond of te morgen door zijn eigen regeering stond te worden beschaamd. Hij zond nu Lord Carmarthens dépêche naar Leeuwarden, met eenige kleine maar niet onbelangrijke wijzigingen: had de minister alleen van het ongewenschte van 's Prinsen terugkeer gesproken, hij stelde voor ‘Prins’ overal ‘stadhouderlijke familie’ in de plaats; in den aanhef verzachtte hij eenige voor den Prins kwetsende uitdrukkingen, en gaf hoop dat Engeland, zoodra de omstandigheden het toelieten, met daden hem zijn goeden wil zou toonen. Harris kon het stuk nu niet langer een dépêche van Lord Carmarthen noemen, maar gaf in een begeleidenden brief toch te kennen, dat het de meening uitdrukte der engelsche regeering, die hoopte dat de daarin aangegeven gedragslijn door den Prins *en de Prinses* mocht worden gevolgd[2]. Zelf drong hij haar nog in krachtige

1) Lord Carmarthen aan Harris. 11 October 1785 (Bijlage III, 34).
2) It is not my *private opinion*, which I should never presume to intrude on your Highness, but that of those from whom I hold the right of addressing you, on whose affection and constant support your Highness may most religiously reckon, that if you were to adopt a plan similar to that set forth in the annexed paper, and to act up to it firmly and systematically, that you would immediately and at once check the violence of the ruling faction, embarrass their operations, and ultimately lead the nation at large to apply to you for support and assistance. - Harris aan Willem V, 16 October 1785 (*Diaries* II, 111). - De uitgever heeft om onbegrijpelijke redenen het slot van dezen brief weggelaten, dat toch wel van gewicht is: ‘As the interests of your Highness and those of Her Royal Highness the Princess are inseparable, I presume, Sir, it would be your wish to communicate to Her these papers, and I am sure I do not exceed the bounds of my Instructions, when I declare myself authorized to place the strictest reliance on Her judgment and penetration on every occasion’ (R.O.) - ‘The annexed paper’, zonder hetwelk de brief aan de Prins incompleet is, wordt door den uitgever ook niet medegedeeld. Men vindt het onder Bijlage III, 34. - Harris deelde zijn wijzigingen aan Lord Carmarthen mede: ‘I trust, My Lord, I have not ventured too far. Everything is lost either if the Prince of Orange returns, if he enters into terms of accommodation with the patriots, or if he leaves the Princess.’ - Aan Lord Carmarthen, 18 October 1785 (R.O.)

bewoordingen aan, die er op berekend waren, wat er in den Prins aan eergevoel en plichtbesef schuilen mocht, te doen boven komen[1].

De engelsche regeering, inziende dat in omstandigheden als die van thans veel aan het juister inzicht en de meerdere kennis van haar gezant moest worden overgelaten, keurde het niet af dat Harris zijn bevelen overschreden had. Minder kon hij tevreden zijn met de uitwerking van zijn brief ten hove: de Prins antwoordde niet, en de Prinses anders dan Harris gehoopt had. De ambtsplichten van den Prins, meende zij, riepen dezen toch naar de plaats waar de algemeene regeering gevestigd was; hoe langer men haar uitstelde, hoe moeilijker de terugkeer vallen zou[2]. Harris vermoedde, gelijk ook werkelijk het geval was, dat zij van uit Berlijn gedurig werd aangespoord met den Prins naar den Haag terug te keeren, zoodra zijn eer het maar eenigszins toeliet; Pruisens gezant te Parijs, baron von Goltz, had in last, bij Vergennes uit te werken dat aan de haagsche commando. zaak zulk een draai werd gegeven, dat het uitvaardigen der dagelijksche bevelen den Prins verzekerd bleef. Ook begon de afdoening van zaken onder 's Prinsen afwezigheid zeer te lijden: de staat van oorlog voor 1786 was in bewerking, en er moesten door den Raad van State beslissingen genomen worden in eenige militaire aangelegenheden van gewicht, als de afdanking van een deel der troepen na den vrede met den Keizer, en de verdeeling in garnizoenen van de corpsen die in dienst werden gehouden. Steeds placht de Raad den staat van oorlog op te maken in mondeling overleg met den opperbevelhebber, en door

1) The time may arrive, Sir, when your Highness may be called upon to vindicate your rights in a manner more becoming the high blood which flows in your veins. Till then nothing remains to be done but to lie by, to remove yourself and your family from the scene of action, to protest respectfully but with becoming spirit against every infringement on the prerogative of a constitutional Stadtholder; and not, by listening to any insidious plans of accommodation which may be artfully held out, fix on the minds of posterity the impression that you were an accomplice in the destruction of a country your ancestors have thrice saved from ruin. - Harris aan Willem V, als boven.

2) Bijlage III, 35.

louter schriftelijk verkeer was kwalijk in de behoefte aan gedachtenwisseling te voorzien. De Thesaurier-Generaal beklaagde zich dan ook hevig over 's Prinsen wegblijven; mocht de Prinses toestaan, dat haar gemaal de zoo dikwerf geuite beschuldiging van nalatigheid in de behartiging van zijn ambtsplichten zou schijnen te rechtvaardigen?

De Prins zelf - intusschen met zijn gezin van Leeuwarden naar Groningen getrokken - had in den terugkeer al zeer weinig lust. Toch durfde hij zich niet aan Harris overgeven. De gansche wereld schreef aan zijn vroeger dusgenaamd heulen met Engeland zijn verderf toe, en in de laatste jaren had hij zich voor niets zorgvuldiger gewacht dan aan zijn nimmer veranderde engelschgezindheid lucht te geven. Zoo durfde hij ook thans nog geen openlijk verzet tegen de fransche alliantie aan, en werkte Harris zelfs tegen bij diens pogingen om door de weigering van vier provinciën de ratificatie van het tractaat te doen mislukken (blz. 59). Maar hij verwachtte eigenlijk niet dat deze terughouding hem nog baten zou. Hij was geheel terneergeslagen en kwam aldoor weer op het vertrek naar Dillenburg terug[1]. Stadhouder blijven bij de genade en op de voorwaarden van Van Berckel en De Gijselaar wilde hij nimmer, wèl alles opgeven. Tot wachten en strijden ontbrak hem de kracht. Hij was echter te weinig energiek om zijn neiging te volgen en werkelijk eensklaps heen te gaan zooals hij zoo dikwijls dreigde te zullen doen. Van provincie naar provincie liet hij zich voortsleepen; hij is in deze laatste jaren van den patriottentijd eigenlijk minder een persoon dan een zaak, die zorgvuldig wordt bewaakt omdat zij voor anderen van waarde is.

Voor het oogenblik scheen op aandrang der Prinses toch tot terugkeer naar den Haag besloten[2]. Maar tal van teekenen bleven zonder ophouden waarschuwen tegen tenuitvoerlegging

1) Zie b.v. Bijlage III, 39. - Vgl. Thulemeyer aan Hertzberg, 24 Januari 1786: ‘D'après de certaines informations que j'ai reçues de Loo, le Prince d'Orange perd entièrement courage, et parle de nouveau de sa retraite en Allemagne.... Votre Excellence ne sauroit se faire une idée des vivacités et des emportements dont il est capable. Il est au reste pénétré de la fausse idée, que si la Princesse consentoit à l'accompagner, le peuple, irrité contre les Chefs du parti patriote, ne tarderoit point à rappeler la maison d'Orange. Quant à moi, je suis persuadé du contraire, et je suis sûr que la France lui fermeroit la porte pour toujours.’

2) Vgl. met Bijlage III, 35 den brief van Willem V aan Van Lynden van Blitterswijk, geschreven uit Groningen den 7^{den} November 1785: ‘Je compte être à Loo Samedi au Soir [12 November] pour voir ensuite à retourner à la Haye, ce que j'avoue me coûte infiniment.’ - Bij De Bas, blz. 131.

van dit besluit. Allerlei voor den Prins kwetsende maatregelen waren na zijn vertrek in de Staten van Holland ter sprake gekomen: het verwijderen van zijn wapen van de vaandels der Hollandsche Garde; een voorschrift om zoo dikwijls de Staten vergaderd waren alleen aan haar leden militaire eerbewijzen te brengen; het opheffen van 's Prinsen vrijdom van belasting voor zijn goederen binnen de provincie gelegen, met bepaling dat ook zou worden ingevorderd de som, die in de voorafgaande jaren had moeten zijn opgebracht wanneer de vrijstelling nimmer verleend ware. Geen van al die zaken was echter nog tot conclusie gebracht; het scheen of men hem eerst weer in den Haag begeerde, om hem daarna zoo te krenken dat hij ten tweede male de stad, maar dan ook het land verlaten zou. Steeds had Frankrijk de patriotten gewaarschuwd dat de alliantie gesloten moest zijn, eer een staatshervorming in hun geest mocht worden ondernomen. Zij hadden noode zoo lang gewacht, en zouden nu niet nalaten Vergennes aan zijn woord te houden. Allerlei geruchten van aanstaande resolutiën tot besnoeiing van de macht van den Stadhouder en Kapitein-Generaal deden reeds de ronde. Het voorjaar van 1786 werd in gesprekken openlijk genoemd als tot het voltrekken der patriotsche hervormingen aangewezen. Achtte reeds de Prins de resolutie nopens het haagsche commando onaannemelijk, hoe zou hij zich ooit de latere besluiten laten welgevallen? Hij zou er nimmer in willen toestemmen, en men zou dus spoedig weer voor een geval staan als het huidige, maar intusschen zou de Prins in den Haag tal van nieuwe vernederingen hebben ondergaan, die hem waarschijnlijk voor goed van zijn waardigheden zouden doen afzien. In zulk een geval zou de Prinses van allerlei zijde gedrongen worden den Prins niet te volgen, en zichzelve in het belang harer kinderen moeten laten opdragen wat de patriotten en Frankrijk van de stadhouderlijke macht wilden overlaten. Eer zij er toe overging een overhaasten terugkeer af te dwingen die zulke onaangename gevolgen hebben kon, ware toch wel te overwegen of het plan van Harris niet beter kansen bood.

Harris was een onvermoeid strijder: bij één brief liet hij het niet blijven. Sinds lang had hij van de naaste-toekomst-plannen der pensionarissen bij geruchte vernomen, maar thans ook uit naar hij zich vleide vertrouwbaarder bron. Hij was iemand van groot talent in het opsporen van een anders geheimen, en die daarbij moeite noch kosten ontzag. In het begin van November meende hij het plan dat in het volgend voorjaar zou worden ten uitvoer gebracht in bizonderheden ontdekt te hebben. Aller-

eerst zouden eenige min of meer gegronde bezwaren tegen de wijze waarop de Prins de plichten van het Kapitein- en Admiraalschap-Generaal was nagekomen, op het breedst worden uitge-meten; men zou hem bevreesd maken voor een crimineel proces[1)], en hem door velerhande krenking en bedreiging het land uitdrijven. Daarna zou men de Prinses uitnoodigen het regentschap op zich te nemen, en haar niet meer macht in handen laten dan noodig was om de regenten te beschermen tegen de burgerijen: zoo zou zij geen recht van gratie hebben, en zich niet mogen bemoeien met de magistraatsbestelling in de steden. De waardigheid van Stadhouder zou erfelijk blijven, maar de jonge prinsen zouden in Frankrijk worden grootgebracht, en de Rijngraaf zou hun voogd zijn. Het Kapitein- en het Admiraalschap-Generaal zouden gedurende het regentschap door anderen dan de Prinses worden waargenomen; het recht van patenten te geven zou voor altijd worden ingetrokken. Dit plan was door Vergennes goedgekeurd, verzekerde Harris, en het stond te vreezen, dat ook de koning van Pruisen er zich niet tegen zou verzetten[2)]. Al wat de gezant er tegen te doen wist, was, opnieuw en nog sterker dan te voren bij den Prins er op aan te dringen, dat deze zich gedragen zou als hij, Harris, had voorgesteld: de Prins moest zich in de provinciën blijven ophouden en openlijk protesteeren tegen elke verdere schending of verkorting van zijn rechten; hij moest zich op het volk beroepen, dat hem niet zonder hulp laten. zou[3)]. Wederom bekwam Harris geen antwoord. Niet ontmoedigd, zond hij thans een der weinige Hagenaars van aanzien die zich geheel te zijner beschikking hadden gesteld, kolonel Bentinck, naar het Loo, waarheen zich nu het hof begeven had, om een onderzoek in te stellen naar de uitwerking zijner brieven. Zoover den Prins aanging was

1) Inderdaad stelden dezer dagen - 11 November 1785 - Van Berckel en Zeeberg voor, in de zaak-Brest de procedures te doen aanvangen voor de admiraliteitscollegiën behalve dat van Amsterdam, het openbaar ministerie waar te nemen door Pieter Paulus; een voorstel dat er dreigend genoeg uitzag, en dat den 2^{den} December door de Staten van Holland werd aangenomen, maar eerst een half jaar later door de Staten-Generaal (zie hiervóór I, 252). - 'Besides this,' schrijft Harris in een latere dépêche (van 6 Januari 1786, *Diaries* II, 134), 'they have, I understand, four or five other accusations, taxing him with remissness and inattention, both in his direction of the army and in his preparations for the defence of the Republic, as well in the English war as in that with the Emperor.' - Geen van die beschuldigingen is echter formeel ingebracht.
2) Bijlage III, 36.
3) Harris aan Willem V, *Diaries* II, 117. - De dagteekening staat daar verkeerdelijk opgegeven als '6th Nov.'; het exemplaar te Londen heeft: 8 November.

Bentinck's bericht niet bemoedigend: deze gaf zich nog steeds aan de wanhoop over. De Prinses was en bleef althans tot dit ééne vast besloten, haar gemaal niet te verlaten. Zelfs al mocht de Prins onverhoopt heengaan, dan nog zou zij hem volgen met haar kinderen[1]. Of zij met Harris' verdere plannen al of niet instemde, gaf zij echter Bentinck niet te kennen. Een oogenblik hoopte de gezant van wel, toen de Prins een wijdloopig stuk uitgaf waarin hij tegen het rapport van 5 November opkwam, en aantoonde dat nimmer dan bij de resolutie van Maart 1672, die slechts weinige maanden gegolden had, het bevel over het haagsche garnizoen aan den Kapitein-Generaal onttrokken was geweest, behalve in 1752 voor het geval van minderjarigheid. Tot Harris' groote voldoening kwam in dit stuk een zinsnede voor, waarin de Prins scheen te dreigen nimmer naar den Haag terug te zullen keeren tenzij hem het commando werd teruggegeven[2]. Tegelijkertijd echter moest hij vernemen, dat de Prins met meer aandrang dan ooit op de algeheele abdicatie teruggekomen was, en er over geschreven had aan Fagel[3]; en nog steeds bleef de Prinses weigeren zich met Harris onmiddellijk in verbinding te stellen; een tweede afgezonden kondschapper berichtte hem, dat zij nog altijd wilde afwachten welke gevolgen de bemoeiingen van haar oom mochten hebben bij de fransche regeering[4]. Blijkbaar wilde zij, zoo spoedig maar een schijn van voldoening gegeven was, met den Prins naar den Haag terug. Zij zou er het gansche spel van Harris mee bederven. Hoe kon zij zich van zoo spoedigen terugkeer toch iets goeds beloven; hij had haar immers medegedeeld wat den Prins in den Haag te wachten stond?

Zoo onherroepelijk als hij het voorgesteld had, was over de toekomst toch in geenen deele nog beslist. Hoever de patriotten

1) Colonel Bentinck repeated me from her,.... that, if the Prince was forced or frightened away, she was determined with her children to accompany him. - Harris 25 November 1785 (*Diaries* II, 127). - Nog kort geleden had zij zich anders uitgelaten, zie Bijlage III, 32.
2) Willem V aan de Staten van Holland, Loo 4 December 1785: 'Wij kunnen voor Uw Ed. Gr. Mog. niet verbergen, dat wij nauwelijks begrijpen hoe wij zonder onze eigen eer en hooge digniteiten te compromitteeren, onze Residentie in 's Haage bestendig zouden kunnen continueeren, indien dat Systema [van het rapport van 5 November nl.] effectivelijk zoude mogen worden gerealiseert.' (*Resolutiën Holland* op 7 December 1785).
3) This worthy Minister, in his answer, treated this Idea in the manner it deserved. Harris 13 December 1785 (R.O.) - Vgl. de noot op Bijlage III, 39.
4) Harris 13 Januari 1786 (*Diaries* II, 136).

gaan zouden was in hun geheimen raad nog een onderwerp van beraadslaging; nog minder hadden zij op al het voorgenomene reeds de goedkeuring van de fransche regeering verkregen. Er waren verschillende inzichten en verschillende ambities. Met de minst sterke was die van den Rijngraaf van Salm, en het moet een van zijn gedurig van gedaante wisselende ontwerpen zijn geweest, dat Harris in November in handen is gekomen. Een maand te voren was de Rijngraaf uit Parijs teruggekeerd, en arbeidde sedert rusteloos voort aan zijn fortuin. Zijn naastbijliggend doel was thans, de wenschen der patriotten tot eenheid te brengen, en op hun samen te stellen plan van binnenlandsche hervorming de goedkeuring te verkrijgen van Vergennes. Als reeds zoo dikwijls had deze na de resolutie van 8 September hun weder een halt toegeroepen[1)], maar eindelijk was nu de Keizer bevredigd en de alliantie buiten gevaar. Zoodra de ratificatie der Staten-Generaal was ingekomen, liet de minister weten dat hij thans de voorstellen der patriotten wachtte. Algemeene eischen stelde hij: de te scheppen toestand moest waarborgen bieden van stabiliteit, en daartoe hadden de hartstochten zich te matigen: men moest den Prins alleen de macht, niet de eer ontnemen. Deden zij zoo, niets gemakkelijker dan zich te vrijwaren tegen inmenging van den koning van Pruisen, wiens bemiddeling hij hun volle vrijheid gaf nu en altijd te verwerpen, gelijk hij hun ook die van Frankrijk nimmer zou zoeken op te dringen: de patriotten moesten hun eigen maat weten[2)].

Vergennes geeft hier weer blijk van dezelfde kortzichtigheid, die wij vroeger opmerkten bij de vermelding van Vérac's instructie. Hij had er geen juiste voorstelling van, welke moeilijkheden de patriotsche partij bij haar poging tot staatshervorming nog zou moeten te boven komen, en vergat dat zij thans zijn kiesche terug-houding niet gebruiken kon, maar integendeel zijn luid verkondigde bescherming verlangde. Hij zou er spoedig aan herinnerd worden.

Voor het oogenblik, lieten de pensionarissen Vérac terugschrijven, stond de zaak betreffende het haagsche commando op den voorgrond: het ging niet aan het den Prins terug te geven, nu hij er om gevraagd had onder bedreiging[3)]; was in September

1) Bijlage III, 37.
2) Bijlage III, 38.
3) Les patriotes sentent très bien qu'après avoir rendu par ces motifs [motieven van vrees nl.] le commandement au Prince, leur condition seroit cent fois pire que si on ne le lui eut jamais ôté. - Vérac aan Vergennes, 14 Januari 1786. - Deze lange dépêche, antwoord op Bijlage III, 38, is afgedrukt bij de Barral-Montferrat, *Dix Ans de Paix Armée entre la France et l'Angleterre*, I, 79-88.

jongstleden nog maar alleen besloten aan het garnizoen zekere bevelen te doen toekomen zonder van zijn tusschenkomst gebruik te maken, thans moest men hem als antwoord op zijn boozen brief voor goed bij opzettelijk besluit het bevel over de krijgsmacht in den Haag ontnemen. Elke andere oplossing zou de eer der patriotsche partij beleedigen en haar veiligheid belagen. Van Berckel bereidde thans zulk een besluit voor, dat door Amsterdam moest worden ingebracht ter Statenvergadering; zijn rapport in dezen zou eerstdaags bij de amsterdamsche vroedschap in behandeling komen. Was deze zaak tot een gewenscht, einde gebracht, dan stonden verder op het program: afschaffing der regeeringsreglementen in Utrecht, Gelderland en Overijsel; intrekking van het recht van patenten; beperking van de macht van den Kapitein- en Admiraal-Generaal door departementen van oorlog en marine, dat van oorlog in te richten zooals was voorgesteld door Maillebois. Eerst na deze hervormingen zou de Prins niet langer een stelselmatig verzet tegen Holland in het leven kunnen houden in de Staten-Generaal, en niet langer op het leger kunnen rekenen voor een mogelijke tegenomwenteling. Het was nu de vraag hoe dit alles in te voeren. Zonder strijd zou het niet gaan: nog altijd had de Prins een partij, was meester van de troepen, werd door onderscheiden provinciën in zijn rechten gehandhaafd. Geen enkel van de opgenoemde maatregelen kon door Holland alleen worden verordend, men moest er ook de andere gewesten toe doen besluiten, door overreding of door. geweld. Dit laatste kon slechts onder openlijke bescherming van Frankrijk geschieden, want deze alleen zou de tegenpartij den moed tot verweer benemen. Op de een of andere wijs zou dus Frankrijk den patriotten een waarborg moeten geven van steun tegen hun binnenlandsche vijanden; zonder dezen steun geen overwinning, en zonder overwinning der patriotten geen blijvend voordeel voor Frankrijk uit de alliantie. Mèt dien steun echter zouden de patriotten binnen het half jaar voor goed meester kunnen zij n van de Republiek. Als de oranjepartij eenmaal de nederlaag geleden had, zou de baatzucht van haar leden haar wei doen verloopen. Drie personen zouden dan de Republiek in handen hebben: Van Berckel, De Gijselaar en de Rijngraaf van Salm, de laatste als

veldmaarschalk. Met een warme aanbeveling van Salm, die spoedig weer naar Parijs zou gaan om de bizonderheden van het aangegeven plan aan Vergennes bekend te maken, eindigt Vérac's dépêche; Salms gezag bij de patriotten nam dagelijks toe, zoodat men hem ontzien moest in Frankrijk[1].

Wij zien hoezeer Harris de zaak had overdreven, of er zich in vergist. Van geen verwijdering des Prinsen, van geen regentschap der Prinses wordt hier gerept. Niet alleen dat Vergennes deze maatregelen niet goedgekeurd heeft, zij worden hem zelfs niet voorgesteld. Toch had de Engelschman niet zoover misgetast als de bloote letter van dit program zou doen vermoeden. De pensionarissen wisten zeer wel, dat de Prins nu reeds op het punt stond van vrijwillig heen te gaan, en dat hij in de verder van hem te eischen opofferingen nimmer zou berusten. Gaf eenmaal Frankrijk hun de hulp van zijn sterken arm om desniettemin hun program door te zetten, dan verwachtten zij niet anders of zij waren daarmede van den Prins ontslagen. Het gewicht in deze dépêche aan een spoedige eindbeslissing in zake het haagsche commando toegekend, bewijst genoeg, hoezeer men hem heeft willen prikkelen. Deed hij hun den dienst van heen te gaan, zij zouden bij het nu voorgestelde niet blijven staan.

Het viel Vergennes tegen, dat de bevestiging der heerschappij van zijn dienaars in de Republiek na zooveel jaren van voorbereiding nog een feilen strijd zou komen te kosten, een strijd met onzekeren uitslag. Die begeerte om thans vóór alles een nieuwe resolutie in zake het haagsche commando te nemen

1) Il doit le chemin rapide et immense qu'il a fait depuis un an à une supériorité de lumières et de talens, une activité infatigable, une vigueur de caractère et une fécondité d'imagination qui lui ont mérité la confiance la plus entière de la part des patriotes. Sa naissance le rend susceptible des plus grands emplois; il faut se préparer d'avance à le voir un jour feld-maréchal de la République. Nos amis n'ayant et ne pouvant avoir de connoissances sur aucune espèce d'arrangemens militaires, c'est indubitablement à lui qu'ils s'en rapporteront sur tout ce genre d'affaires, et cette circonstance doit lui donner avec nous des rapports de la plus haute importance. En un mot, Monsieur le Comte, la France se trouvera avec lui dans la position précisément où l'Angleterre se trouvoit autrefois avec M. le Duc de Brunswick. Nous sommes les maîtres d'en tirer le même avantage; M. le Rhingrave de Salm est entièrement dévoué à la France, et il est sûrement inutile de dire combien il est utile de l'entretenir dans ces heureuses dispositions, de resserrer même les liens qui l'attachent à nous, et de le favoriser dans la carrière qu'il s'est ouverte lui-même, afin de nous faire auprès de lui une espèce de mérite d'une chose qu'aussi bien nous n'arrêterions pas aisément. - Vérac 14 Januari 1786.

beviel hem weinig: hij wilde meester blijven den Prins dat commando terug te doen geven als vergoeding van voor het belang van Frankrijk gewichtiger opofferingen, die men mogelijk bij deze gelegenheid van hem verkrijgen kon. Pruisen zou zich ook gaarne inspannen om den Prins in die opofferingen te doen berusten, mits het waarborg ontving, dat hij daarna in het rustig bezit zou worden gelaten van het bevel in den Haag, en van al het andere dat men hem zonder bezwaar zou kunnen doen behouden. De patriotten beroofden Vergennes van zijn voortreffelijkst middel om Pruisen met de beoogde hervormingen te doen instemmen, wanneer zij, vóór een der aangegeven hoofdzaken inderdaad reeds was verkregen, alle hoop op teruggave van het commando, en daarmede op eervollen terugkeer in de residentie, te schande maakten. Maar Vergennes schijnt op de langwijligheid der beraadslagingen in de Republiek gerekend, en dus gemeend te hebben dat hij Salms aankomst eerst kon afwachten, althans hij verzuimde bijtijds te doen weten dat hij met het haagsche commando iets anders voor had dan de patriotten, ging voort in zijn onderhandelingen met Pruisen de teruggave als mogelijk voor te stellen, en liet Vérac zonder instructie. Salm, eerst door ongesteldheid en later door nieuwe conferentiën met de pensionarissen opgehouden, vertrok eerst in de eerste week van Maart.

Ondertusschen begon 's Prinsen voortdurende afwezigheid eenige van de gevolgen te vertoonen die Harris had voorzien. De stemming van het volk werd den pensionarissen hoe langer zoo vijandiger. In October van het vorige jaar reeds hadden de haagsche schutters willen requestreeren om Zijn Hoogheid het commando terug te geven, maar de magistraat had het hun belet. De regeering der pensionarissen begon meer en meer op een schrikbewind te gelijken, en den Haag op een belegerde stad. De verdubbelde wachten en de nachtpatrouilles hielden sedert September 1785 niet op. De politie had een aantal spionnen in dienst, Harris spreekt, wel niet zonder overdrijving, van twaalf honderd! Een onbedachtzaam woord, het vertoonen van een stuk oranjekleurig lint of papier, alles werd aangebracht en vervolgd, en Mr. Jan Luyken had een straffe hand. Maar men won niets op den duur; de verbittering werd met den dag grooter. Het haagsche vrijcorps moest bij zijn oefeningen worden beschermd door een piket soldaten. In Januari vormde zich een vrijcorps van oranjeklanten, dat wel niet gewapend over straat mocht, maar zich oefende in een zaal, een ge-

wezen manege van de dragonders. In Delft werd mede een oranjecorps opgericht. Er verscheen een eerste oranjegezind volksblaadje, de 's-Gravenzandsche Courant. De driemannen vreesden dat men tegen den 8sten Maart, 's Prinsen verjaardag, een oproer voorbereidde, ja het gerucht ging dat Harris den Prins had overgehaald, op dien dag eensklaps in den Haag te verschijnen, om zich met geweld weder in bezit te stellen van het commando[1]. Reeds nu kwam in overweging wat een jaar later is voorgesteld: tot meerder veiligheid der pensionarissen het legioen van den Rijngraaf in den Haag te leggen[2]. De Staten van Holland waagden het niet den 8sten Maart vergaderd te blijven, maar gingen op het eind van Februari tot den 15den der volgende maand uiteen. Vooraf werden een aantal scherpe resolutiën genomen, waarmede al spoedig na 's Prinsen vertrek in September jongstleden was gedreigd: de garde ontving nieuwe vaandels waarop het wapen van den Prins door den leeuw van Holland was vervangen; ook werd 's Prinsen wapen weggenomen van de uniformkraag der officieren, van de bussen der Statenboden, van de postkarren; aan de leden der Staten zouden voortaan de militaire honneurs worden gebracht wanneer zij zich ter vergadering begaven of die verlieten, en de Stadhouderspoort op het Binnenhof, door niemand ooit gebruikt dan door het stadhouderlijk gezin en volgens overoud gebruik éénmaal in het jaar door de haagsche gemeente die voor het stadhouderlijk kwartier den meiboom kwam planten, zou wanneer de Staten vergaderd waren, geopend moeten blijven ten dienste van de leden. Een besluit om het bevel over het garnizoen voorgoed aan den Prins te onttrekken had dit stel resolutiën moeten voltooien, maar moest worden uitgesteld, omdat de behandeling dezer zaak te Amsterdam ernstige vertraging ondervond.

De houding die deze stad sedert eenigen tijd aannam, maakte het driemanschap niet weinig bezorgd. Zoolang de ‘correspondentie’ die de amsterdamsche regeeringsgeslachten in 1752 met elkander gesloten hadden in stand bleef, keerde elk die tot de tien of twaalf oud-magistraten behoorde waartoe de keuze van burgemeesters beperkt was, volgens een rooster telkens in dat ambt terug. Er waren meer en minder patriotsche burgemeesters, en de pensionarissen moesten ook met de laatsten genoegen nemen op hun tijd. Zoo hadden zij zich in 1784 over Dedel te

1) Vérac 10 Februari 1786.
2) Vérac 14 Februari 1786.

beklagen gehad; in 1781 over Rendorp en Elias, De laatste twee, van ouds persoonlijke vijanden van Van Berckel, troonden nu sedert 1 Februari 1786 weer in burgemeesterskamer, en hun ambtgenooten, Clifford en Faas, waren geen lieden van gewicht, en lieten de zaken aan hen over. Op zichzelf nu zouden zij wel niet veel meer vermocht hebben dan het driemanschap en met name Van Berckel kleine onaangenaamheden te bereiden, maar zij stonden niet op zichzelf. Rendorps burgemeesterschap gaf aan een klimmend ongenoegen van de meerderheid der regenten, ook buiten Amsterdam, de gelegenheid zich te uiten op voor de pensionarissen hoogst bedenkelijke wijze. Op weinige als die van Haarlem en Alkmaar na, waar de meerderheid der vroedschap niet ongenegen was zich met de democraten te verstaan, begonnen de meeste hollandsche stadsregeeringen het patriotisme moede te worden. Het geheim hiervan is niet ver te zoeken: de democratie, niet langer tot de oostelijke provinciën beperkt, had, over Utrecht heen, in Holland haar intocht gedaan. In Utrecht hadden, in December van het afgeloopen jaar, de burgers hun regeering gedwongen in een democratische hervorming van het stedelijk regeeringsreglement te berusten. Kort te voren waren ook in Holland de vrijcorpsen zich buitengemeen beginnen te roeren en hadden op een provinciale vergadering te Leiden het welbekend 'Ontwerp' opgesteld 'om de Republiek door een heilzaame vereeniging der belangen van Regent en Burger, van binnen gelukkig en van buiten gedugt te maaken'[1]. In korte woorden kwam het ontwerp hierop neer: vernietiging der contracten van correspondentie; keuze der regenten door het volk. De regenten echter wilden de Republiek niet tot dezen prijs 'gelukkig' zien; hun belang maakte hen op tegenweer bedacht. Niet dat zij reeds tot den Prins wilden overloopen, bij lange na niet, maar zij wilden hem althans in het land houden, want hem alleen zouden de troepen gehoorzamen, en de troepen alleen konden in het uiterste geval de democraten bedwingen. Van aanneming van Van Berckel's rapport werd heengaan des Prinsen gevreesd, of tenminste zijn voortdurend verblijf buiten Holland, tot een oranjerevolutie zou uitbarsten die ook datgene zou omverwerpen op welks behoud de gematigde patriotten prijs stelden[2]. Het trof nu dat de pen-

1) Hiervóór I, 282.

2) Een goed beeld van de gezindheid der meerderheid van de amsterdamsche vroedschap vindt men in de brieven van Mr. Jan Elias Huydecoper van Maarsseveen, een van de regenten die zich door Rendorp lieten overhalen om tegen Van Berckel's rapport te stemmen, aan zijn vriend den ambassadeur Brantsen te Parijs, medegedeeld door Mr. W.H. de Beaufort in de *Geschiedkundige Opstellen aangeboden aan Robert Fruin* ('s-Gravenhage 1894). 'De drift waarmede de thans praedomineerende partij of wel de hoofddirecteurs derzelve hunne projecten willen doorzetten, doet alle hoop op een eindelijke cessatie der partijschappen meer en meer verflauwen.' Heeft zelfs Jan de Witt 'de woelingen en de eindelijke triumf der toen zoo vernederde tegenpartij niet kunnen voorkomen', hoe zullen dan Van Berckel en De Gijselaar dat doen? 'En loopen de zaken eens zoo wonderlijk, dat de Prinsenpartij weder veld wint en boven op komt, wat zal er dan te wachten zijn anders dan een geheele subversie van het thans aangenomen systema en het totaal verlies van onze vrijheid, die men tot het exces verheft en tot losbandigheid en verachting van alle wettig gezag misbruikt, daardoor tevens den weg banende tot zoodanige nieuwe ommekeer dewelke, aangezien de thans gewapende staat der ingezetenen en derzelver enthusiasme, nog wel dadelijkheden en excessen tusschen de burgers zoude kunnen veroorzaken die onze ruine notoir zouden accelereren .... Bij dit alles komt nog een vrees dat de Prins wel eens een dol idee zoude kunnen krijgen en executeeren om het land te verlaten; dit is zeker dat hij de zaken van zijn departementen zeer slordig waarneemt en in de war laat loopen, hetzij dan met intentie of uit desperatie, maar

sionarissen den overmoed hadden gehad hun resolutie juist door Amsterdam te willen doen inbrengen; een verwerping in de vroedschap juist van deze stad zou andere vroedschappen den moed geven, voor haar ware gevoelens uit te komen. Meester in burgemeesterskamer, viel het Rendorp gemakkelijk de conclusie een poos op te houden; burgemeesteren moesten adviseeren, en hij draalde hiermee tot hij de vroedschap van Amsterdam meende te hebben bewerkt om zijn zin te doen, en die van een aantal andere steden om het voorbeeld van Amsterdam te volgen. De Ridderschap, Delft, den Briel, Enkhuizen hadden hun prinsgezinde neiging nooit geheel verloochend, en zouden zich zeker te zijner beschikking stellen. Ook Rotterdam, waar de regenten heftig tegen de driemannen ingenomen waren, die hen met ondergang dreigden[1)]. Dit maakte zes stemmen; er moesten er minstens nog vier bij komen. Op Haarlem, Leiden, Alkmaar was geen kans, en van enkele der kleinste steden, Schoonhoven, Monnikendam, had de fransche partij zich door de middelen waartoe een constitutie als de bestaande aanleiding gaf, voor goed verzekerd. Van de overige meende Rendorp Medemblik en Edam gewonnen te hebben; in Schiedam en Gorkum vorderde hij goed, ook Gouda wankelde, en zelfs Dordrecht, waarover de pensionarissen tot nu steeds gemakkelijk hadden beschikt, maar waar de burgers sedert een of twee maanden een dreigende

zoo dat daar voorziening omtrent noodig zal worden. Wat zou er in zulke gevallen geschieden!' - Huydecoper aan Brantsen, 27 Maart 1786.

1) Zie blz. 72.

houding aannamen: de gilden verlangden weder als in oude tijden het college van veertigen samen te stellen, dat de dubbeltallen opmaakte voor de jaarlijksche verkiezing van schepenen en raden[1]. In Hoorn bracht juist de burgerij een privilegie van 1422 in herinnering, dat de vroedschap van allen invloed op de magistraatsbestelling uitsloot en deze opdroeg aan negen bij trekking van een zwarte boon aangewezen kiezers uit de gemeente[2]; ook deze stad, meende Rendorp, kon hem niet ontgaan.

Rendorp moet eenigen tijd in stilte hebben gewerkt, vóór Vérac en de pensionarissen zich volle rekenschap gaven van het gevaar. Zij schijnen op de amsterdamsche vroedschap, sedert eenige jaren hun hechtsten steun, te veel te hebben vertrouwd[3]. De Staten waren intusschen op het einde van Februari uiteengegaan, en Rendorp wilde zijn slag slaan, zoodra zij den 15^{den} Maart weder bijeenkwamen; vóór dien tijd moest hij het dus gewonnen hebben te Amsterdam. Den 7^{den} Maart kwam Van Bleiswijk (de driemannen waren naar huis, elk naar zijn stad,. en Pieter Paulus naar Rotterdam) in hevige ontsteltenis bij Vérac,

1) *Jaarboeken* 4786, blz. 171 en 795. - Op twaalf na waren de veertigen thans tevens vroedschappen; de gilden wilden dit veranderd hebben. In Augustus hebben zij eindelijk hun wil doorgezet. - Opmerkelijk is weer de onverschilligheid of vijandigheid van het eigenlijk gemeen: vier van de dertig gilden doen niet mede en verklaren zich met de oude veertigen tevreden; het zijn die der Spoeyenaars (sleepers), Mazelaars (zakkedragers), Kaaiwerkers en Appelkoopers.

2) *Jaarboeken* 1786, blz. 222 en 415. - Op 20 Maart gaf de vroedschap toe met 11 tegen 8 stemmen; op 14 April werd de magistraat inderdaad volgens het privilegie van 1422 vernieuwd.

3) In October van het vorige jaar was Vergennes door den een of ander tegen de plannen van Rendorp, Dedel en Huygens gewaarschuwd en vroeg er Vérac naar, die zonder aarzelen terugschrijft: ‘Ces chefs de la Magistrature d'Amsterdam n'ont ni séance ni voix au Conseil de la Régence, et ils n'ont pas même assez d'influence pour lutter avec le moindre avantage contre le crédit prépondérant de M. Van Berkel et de nos autres amis; toutes les résolutions qui ont été prises par la province de Hollande en font la preuve.’ (Vérac 7 October 1785). - Eerst na Rendorps optreden als burgemeester op 4 Februari 1786 wordt eenige onrust in Vérac's dépêches merkbaar. - Sedert de vroedschap, die nauwelijks eenig gezag placht te hebben in Amsterdam, waar de burgemeesters alles dreven, in 1782 over Rendorp had getriomfeerd bij gelegenheid van Van Berckel's rehabilitatie (hiervóór I, 200), had zij de overhand over burgemeesterskamer weten te behouden; de pensionarissen hebben het blijkbaar onmogelijk geacht, dat zij zich ooit weer onder het burgemeesterlijk juk zou begeven. Maar zij was liever verheerd dan verknecht. - Opmerkelijk voor amsterdamsche toestanden is weer, dat de herhaalde weigering der fransche regeering om de onderhandelingen aan te vangen over een verdrag van koophandel, ter uitvoering van artikel XIII van het tractaat van alliantie (hiervóór I, 362), onderhandelingen waartoe onze gezanten te Parijs sedert eenigen tijd gemachtigd waren, op het omslaan van sommige vroedschappen van invloed is geweest (Harris 17 Maart 4786, R.O.)

en deelde hem mee dat Rendorp de meerderheid gewonnen had in de vroedschap; het voor den Prins gunstig advies van burgemeesteren zou eerstdaags worden ingebracht, en de zaak zou in Rendorps zin worden beslist. Als de Prins het commando terugkreeg, zou men hem wel niets anders meer kunnen ontnemen, jammerde Van Bleiswijk; hij wilde geen Raadpensionaris blijven na zulk een nederlaag[1]. Den 9den Maart werd het gerucht bewaarheid: met 21 tegen 15 stemmen was het advies van burgemeesteren aangenomen.

Het fransche gezantschapshôtel was in rep en roer. Er moest nu althans verhinderd worden dat Amsterdam de meerderheid in de Staten van Holland meesleepte. Daartoe was geen tijd te verliezen: over weinige dagen kwamen de Staten reeds weder bijeen. In allerijl stelde zich Vérac met de driemannen in betrekking, en zond agenten uit om de twijfelachtige steden te bewerken, ze om te koopen als het noodig was[2]. Onze oude kennis Dumas werd daartoe gebruikt, maar vooral een gewezen agent van Vauguyon, die onder dezen een goede school in de Republiek had doorloopen, en sedert korten tijd weer in den Haag verschenen was: graaf de Coetloury[3]. Den 14den kwamen zij terug

1) Vérac 7 Maart 1786.
2) Bijlage III, 41.
3) Over Dumas hiervóór I, 131. - Deze subalternen hingen allen sterk den Rijngraaf aan, en in de brieven van 's Rijngraafs vijand Maillebois wordt dus gedurig hun doopceel gelicht. 'Tout ce qui se fait icy', schrijft deze den 27sten Maart 1786 aan Vergennes, 'tout ce qu'on vous écrit est d'après le sistème de ces deux Messieurs [den Rijngraaf en Coetloury]. Leur sistème et leur crédit sur l'ambassadeur dirigent les petites affaires comme les grandes. Il y a apparence que tout cela a des relations avec le Baron de Breteuil [Vergennes' vijand in het fransche kabinet] et avec quelques autres de vos ministres. Ce qui est plus apparent c'est que ces grands faiseurs (j'en excepte je crois l'ambassadeur) ne sont pas de vos vrais amis, et font accroire icy aux patriotes qu'ils ont des moyens de vous faire obtempérer à toutes leurs vues.' - De vadsigheid van Vérac viel iedereen in het oog; Coetloury gold dan ook spoedig voor iemand die door Vergennes uitgezonden was om het oog op den gezant te houden, en voor beter ingelicht en meer door de fransche regeering vertrouwd dan deze. Men hield het er voor dat hij met Vergennes een bizondere briefwisseling onderhield (*Aanteekeningen* van Fagel Jr., en dépêches van Thulemeyer, passim), doch in het Archief van Buitenlandsche Zaken te Parijs is daarvan niet het geringste spoor. De onder Bijlage III, 41 en 42 gepubliceerde stukken, en ook de plotselinge verdwijning van Coetloury toen Vergennes' rechterhand, de Rayneval, in het najaar van 1786 in de Republiek verscheen, bewijzen dat de verhouding een andere is geweest dan het publiek geloofde, en doen vermoeden dat Maillebois' voor. telling niet ver bezijden de waarheid is. De Rijngraaf had machtige beschermers aan het fransche hof: Marie Antoinette, en de ministers de Breteuil en de Calonne. De 'histoire intime' van 's Rijngraafs vroeger leven blijkt niet uit de stukken die mij ten dienste hebben gestaan; zoolang deze onbekend is, zal het niet op te helderen zijn waaraan hij al die bescherming te danken had, en hoe het kwam dat Vergennes genoodzaakt was hem te onderscheiden en in het vertrouwen te nemen. Dat hij het met grooten tegenzin deed en van 's Rijngraafs verdiensten een vrij juiste meening had, blijkt uit den ganschen toon zijner dépêches. Volgens Harris, in wiens berichten de patriotten steeds tot den elleboog in het goud roeren, vertrok Salm in Maart naar Parijs met een millioen gulden bij zich, door de pensionarissen voor Calonne bestemd. 'Though I have little doubt that he appropriated some part of this sum to his own use, yet a larger share of it was, certainly, bestowed on M, de Calonne'. (Harris 11 April 1786, R.O.). Harris, die zelf het gebruik maken van geld niet versmaadde, vertelt veel meer van de fabuleuse sommen door zijn tegenstanders besteed, dan wij behoeven te gelooven. Wèl zal hij eens of meermalen ondervonden hebben, stel ik mij voor, dat de fransche regeering meer ter beschikking stelde dan de zuinige Pitt, en hij was niet van een temperament om zich na een ondervonden teleurstelling in te houden.

met goed bericht: Schiedam en Gouda waren behouden. Des avonds kwamen nog een burgemeester en dé secretaris van Schiedam bij Vérac, om dezen gerust te stellen zoover hun stad-aanging[1]. In Dordrecht en Gorkum (waar zijn familie tehuis hoorde) had De Gijselaar, tijdig gewaarschuwd, het noodige gedaan of laten doen. Men was althans verzekerd tegen een coup. In groote spanning ging ieder den volgenden morgen ter vergadering op. Er volgde een rumoerig debat[2], dat tot geen uitkomst leidde. Geen van beide partijen was zeker van de meerderheid, en zoo namen alle steden de stukken nog eens over, het rapport van Van Berckel, de amsterdamsche resolutie, en een onmiddellijk daartegen ingeleverd protest van elf ultra-patriotsche leden der amsterdamsche vroedschap. Eenige weken, maanden misschien, van stembekuiping stonden voor de deur; de ijverigste zou het winnen. De driemannen en fransche agenten schoten in ijver niet te kort. Zij begrepen dat tot elken prijs de meerderheid in de Staten van Holland behouden moest blijven; het was voor hen een strijd op leven en dood. Voor dezelfde noodzakelijkheid boog Vergennes. Hij was er zeer over ontsticht dat de pensionarissen het zoover hadden laten komen, noemde het onverstandig dat zij het commando niet teruggegeven hadden onder het noodige voorbehoud; zeide dat hij hen verdacht van meer tegen den Prins te willen ondernemen dan hij hun had toegestaan, en dat zij er niet op rekenen moesten hem tot hun werktuig te maken, maar in denzelfden brief stond hij toch den gezant toe over het noodige geld te beschikken om de meerderheid te behouden, en keurde goed dat hij daartoe gebruik

1) Bijlage III, 44. Men voelt zich geneigd het een en ander te denken bij de uitdrukking: ‘convenir de ses faits’. Zie echter over het gebruik van geld Bijlage III, 45. - Later is het te Schiedam en elders wèl gebruikt.
2) Harris 17 Maart 1786 (R.O.).

maakte van niet gequalificeerde lieden als Coetloury[1]. ‘Men dient toch de alliantie met de Republiek in stand te houden,’ zegt hij in een voor den ministerraad bestemde memorie van deze maand, ‘en die alliantie is waardeloos zoodra de driemannen zijn gevallen’[2].

De andere partij was veel minder vast besloten om te overwinnen. Eigenlijk was het geen partij, het was een inderhaast bijeengebrachte groep aristocraten, die niet wilden dat Oranje het land zou worden uitgejaagd, omdat zij wel begrepen dat hun eigen val daarop onmiddellijk zou volgen. Dit negatieve beginsel was eigenlijk het eenige wat hen samenbond. Zij waren nog niet besloten aan de heerschappij der driemannen een einde te maken het kostte wat het wilde; zij waren nog niet bereid om den Prins volledig te herstellen en dus uit zelfbehoud de resultaten van hun eigen politiek van eenige jaren geleden op te geven; zij zagen er nog tegen op in de oude afhankelijkheid van Engeland te geraken, om maar van de veel drukkender fransche slavernij ontheven te zijn; zij deinsden nog terug voor het bondgenootschap met het oranjegemeen, en voor een openlijke oorlogsverklaring aan het gros der gezeten en ontwikkelde burgers van hun steden. Vooral omdat de laatsten voorshands meer bleken te dreigen dan te doen; Utrecht bleef voor oogen als een waarschuwend voorbeeld van wat der aristocratie van de burgers te wachten stond, maar geen enkele hollandsche stadsgemeente had zich nog opgemaakt om even onverbiddelijk haar luid beleden theorieën in toepassing te brengen.

Deze gansche burgemeestersoppositie tegen de almacht der pensionarissen was geheel een provinciaal hollandsch verschijnsel, en ging buiten de orangistische reactie onder het volk zelf, en buiten de organisatie der stadhouderlijke partij in de landprovinciën door Harris, om. Noch met den Prins, noch met den engelschen gezant was eenig overleg gepleegd. De eerste eigenlijke conferentie van Rendorp met dezen laatste had eerst plaats op het eind van Maart[3], en nadat de vroedschap zijn resolutie had aangenomen, wist de burgemeester nog volstrekt niet

1) Bijlage III, 42, 43.
2) La chute des patriotes entraineroit infailliblement celle de notre système;.... notre alliance se trouvera anéantie de fait. Si donc cette alliance nous importe, il nous importe également d'en conserver les supports. - Aifaires Etrangères, Parijs.
3) Harris 31 Maart 1786 (*Diaries* II, 149). - Harris mistrouwde deze gansche beweging zeer sterk, als van gewezen patriotten uitgegaan en slechts op zelfbehoud gericht.

zeker dat de Prins er genoegen mede zou nemen. Hij had nl. doen uitmaken dat het commando den Prins toekwam geheel zooals zijn voorgangers het uitgeoefend hadden, en dat alle bevelen die de Staten goedvonden voor de krijgsmacht in den Haag of elders te stellen, 'regulierlijk' aan den Prins behoorden te worden overgegeven om door zijn zorg te worden uitgevoerd, onverminderd het recht der Staten en in hun afwezigheid van Gecommitteerde Raden, om wanneer de nood het eischte, ook zonder zijn tusschenkomst zoodanige bevelen te geven en de uitvoering er van aan zulke personen op te dragen als zij geraden zouden oordeelen[1)], en polste nu Thulemeyer hoe dit zou worden opgenomen op het Loo. Als de Prins de resolutie niet aannam zooals die daar lag, zeide de burgemeester, was deze reddeloos verloren, want iets anders was in geen geval voor hem te verkrijgen[2)]. Aan het hof was men half ongeloovig: 'weet werkelijk Rendorp voor zijn resolutie een meerderheid te vinden in de Staten,' schrijft de Prinses aan haar oom, 'dan zullen wij er ons over uitlaten en waarschijnlijk wel gunstig'[3)].

Veel aangenamer dan op het Loo was men verrast geworden te Berlijn. Het om zijn patriotisme berucht Amsterdam wilde den Prins voldoening geven! Een bewijs dat Frankrijk eindelijk bot inkeer gekomen was, en Von Goltz zijn herhaalde bezoeken bij Vergennes niet te vergeefs had afgelegd. Men schreef reeds zichzelven al de verdienste van het gebeurde toe, en drong er ten sterkste op aan dat de Prins de hem toegestoken hand nu niet zou afwijzen[4)]. Het zou onverantwoordelijk zijn als hij nu niet naar den Haag terugkeerde[5)].

Lang duurde het jubileeren niet. Een overhaaste stap van eenige haagsche oranjeklanten bracht eensklaps het ideaal, dat den half ingelichten en zelfingenomen beoordeelaars te Berlijn reeds zoo dichtbij geschenen had, weer mijlen ver uit het gezicht.

Niets was in de laatste jaren den pensionarissen zoo gelegen

1) Men vindt de amsterdamsche resolutie in extenso: *Resolutiën Holland* 1786, blz. 1661.
2) Thulemeyer aan Hertzberg, 14 Maart 1786.
3) De Prins en ik vinden het besluit nog niet billijk, schrijft zij; 'cependant nous sentons la nécessité de ne point précipiter notre résolution, si cette pièce d'Amsterdam remporte les suffrages. de la majorité de l'assemblée'. (Brief van 14 Maart 1786).
4) Si le Prince Stadhouder n'accepte pas maintenant ce qu'on lui propose, je déclare que désormais je ne me mêlarai plus de ses affaires. Car voilà l'Ultimatum de ce à quoi la France croit pouvoir se prêter. - Frederik de Groote aan de Prinses, 23 Maart 1786.
5) Hertzberg aan de Prinses, 21 Maart 1786.

gekomen als de zonder goede leiding lichtvaardig gewaagde opstootjes van het oranjegemeen. Zij hadden een groot talent om de meest alledaagsche standjes als gevaarlijke oproeren voor te stellen, en bij de berichtgevers van de tegenpartij lezen wij gedurig de volstrekt niet zoo geheel verwerpelijke hoewel uitteraard door ons moeilijk te staven beschuldiging, dat zij bij zulke gelegenheden gebruik maakten van 'agents provocateurs'[1]. Hoe dit zij, ditmaal zorgden de oranjeklanten zelf voor een oproer, het eerste eigenlijk dat dien naam verdient, en waarbij iets van een vooraf beraamd misdadig opzet is in het spel geweest. De Februari-besluiten betreffende de militaire eerbewijzen en' het openen der Stadhouderspoort waren voor het volk onverdraaglijk; de uiterlijkheden der soevereiniteit waren in stadhouderlijke tijden steeds den Prins van Oranje toegevallen, en de Hagenaars vonden het een schennis dat eenige simpele burgerheeren er zich mede tooiden. De zeden waren bij ons in dit opzicht niet republikeinsch, allerminst in den Haag. Een bizonderen haat droegen de haagsche winkeliers het driemanschap toe; zij leden groote schade door de afwezigheid van het hof, dat toen op minstens even grooten voet leefde als thans, in het maatschappelijk leven van het toen nog zoo kleine den Haag veel grooter plaats innam dan thans, en nimmer gewoon was geweest zich lang buiten de residentie op te houden. Eenige haantjes-de-voorste, die onlangs het oranjecorps hadden opgericht, kwamen overeen, den eerste die door de Stadhouderspoort reed minstens in het water te smijten, dat toen nog de gebouwen van het Binnenhof aan die zijde omgaf. Ja er schijnen meer sinistre plannen te zijn gevormd, althans bij het komplot behoorde een kist geweren, die in de nabijheid moest worden gereed gehouden[2]. Van de medewerking of

1) Zie blz. 100 noot.

2) Zie Bilderdijk XII, 67. - Het geheele plan is óf kinderachtig onbeholpen ineengezet geweest, òf door Bilderdijk slordig beschreven. Immers wat beduidde het 'insluiten der Staten Vergadering', wanneer de leden reeds op weg waren naar huis? Ik houd het er voor, dat men besloten is geweest den patriot die waagde door de Stadhouderspoort te rijden, zijn overmoed te doen bekoopen, -voor het minst met een koud bad, of... met den dood? Het had er van kunnen komen, wie is van een oproerige bende meester; de zorg om geweren bij de hand te hebben bewijst althans dat men met een ernstig voornemen te doen heeft om het doel, wat het dan ook geweest moge zijn, te bereiken, ondanks mogelijken gewapenden tegenstand. Dat in het dictaatboek van een van Bilderdijks toehoorders de woorden voorkomen: 'men zou alle de leden der Vergadering om hals brengen' (zie Tydeman op Bilderdijk, XII, 185) neme men niet te zwaar op; hoe licht fantaseert niet zelfs wie zijn woorden meer weegt dan Bilderdijk, wanneer hij over den waarschijnlijken afloop van een vijf-en-dertig jaar geleden in zijn geboorte gesmoord oproer spreekt Zulk een plan lijkt mij, in het misdadige, te grootsch voor haagsche winkeliertjes uit de Schoolstraat; het valt geheel buiten hetgeen de patriottentijd ons verder op dit gebied te zien geeft. N'est pas assassin qui veut; zoo iets zou Catharina de Medicis bedacht hebben.

althans van het werkeloos toezien der dragonders die op het Binnenhof de wacht hadden, waande men zich verzekerd.

De voorschriften van Februari zouden hun uitvoering ontvangen wanneer de Staten den 15^{den} Maart weder bijeenkwamen. Inderdaad werden op dezen en den volgenden dag de militaire honneurs gebracht en bleef de Stadhouderspoort geopend, maar niemand waagde er door te rijden. Een groote menigte volks had zich beide keeren op het Binnenhof verzameld om het nieuwe schouwspel te zien. De patriotsche Statenleden vermoedden iets en waren niet op hun gemak; den 16^{den} hadden zij reeds de wacht doen verdubbelen, maar de brug die men overmoest om van het Binnenhof op het Buitenhof te komen stond zóó vol volk, dat wederom niemand het hart had om den nieuwen weg te kiezen. De Vrijdag brak aan, de laatste dag der week waarop de Staten plachten te vergaderen. De pensionarissen zouden zich belachelijk maken wanneer ook thans geen hunner door de poort reed. Zij hadden natuurlijk poort en brug kunnen doen afzetten en er daarna veilig door en over rijden, maar zij wenschten in de gegeven omstandigheden wel weeleen 'oproer'. De Gijselaar en de dordtsche burgemeester Gevaerts zouden eindelijk het voorbeeld geven. Hun rijtuig werd in de poort aangehouden, een uit den hoop greep de paarden in de teugels, de anderen begonnen op te dringen naar den kant van het water[1]. Onmiddellijk snelde de wacht toe en dreef de menigte gemakkelijk uiteen. De man die de leidsels

1) Het 'niemand roert zich' van Bilderdijk schijnt onjuist bij vergelijking met de bijna letterlijk overeenstemmende lezingen bij Harris (*Diaries* II, 145) en Vérac (dépêche van 22 Maart, woordelijk opgenomen in Caillard's *Mémoire* bij Ségur I, 198 vv.) - Bilderdijk verhaalt verder hoe de man die de kist met geweren verborgen had, bang geworden was en de kist weer had teruggehaald. De leider van het komplot, de winkelier Hess, vernam dit pas op het allerlaatst en durfde nu het afgesproken teeken niet geven. Hij ging hierop naar Bilderdijk en ontdekte hem alles; Bilderdijk en Reigersman, de thesaurier van den Prins, hielpen hem weg. - Dat er een weinig meer achter het opstootje gescholen heeft dan openbaar werd, doet ook Harris vermoeden: 'My mind will not be perfectly at ease in this subject till the examination is entirely over, for although I do not know a single person, amongst those who wish well to the Prince, capable to afford him judicious and honorable assistance, yet I think there are some wrongheaded and violent enough to have been abettors of this rash and idle Riot, and the anxiety I discover in their countenances since Friday goes near to convince me my fears are not altogether groundless.' (Harris 21 Maart 1786; R.O.).

had gegrepen werd gevangen gemaakt. Het bleek de pruikemaker van 's Prinsen kamerheer Bigot te zijn; hij heette Mourand. Het kon niet fraaier zijn uitgevallen: het was te bewijzen dat de man pas geleden naar het Loo was geweest, de faam maakte er als vanzelf van, dat de Prins moordenaars op het driemanschap had afgezonden. Den volgenden dag bleven de Staten bijeen en machtigden Gecommitteerde Raden, den pruikemaker 'de Plano en zonder form van Proces' terecht te stellen; Gecommitteerde Raden veroordeelden hem ter dood, maar op verzoek van De Gijselaar en Gevaerts werd deze straf in gevangenzetting voor het leven veranderd. Hij had bij zijn verhoor niets uitgebracht, waarvan ten nadeele van den Prins partij viel te trekken. Den 24sten Maart werd de man naar het schavot geleid. Men las hem eerst zijn doodvonnis, vervolgens zijn begenadiging voor. Hij was lid van het oranje-vrijcorps geweest; dit corps werd nu op aanschrijving van Gecommitteerde Raden door den haagschen magistraat vernietigd. Evenzoo werd de 's-Gravenzandsche Courant verboden en het slot op de drukkerij gehangen. Het haagsche vrijcorps verzocht in den eed van Gecommitteerde Raden te worden genomen, en als lijfwacht voor de Staten te worden gebruikt. Gecommitteerde Raden adviseerden gunstig; om evenwel niet te veel te wagen (want de haagsche schutterij was zeer prinsgezind en zou zeker met het patriotsche corps in botsing zijn gekomen, en op de troepen zou men wellicht niet kunnen rekenen tegen de schutterij), stelden de Staten de beslissing uit.

Op het succes van Rendorps werk had het gebeurde een zeer slechten invloed. In die kleinachting van het gemeen voor het soevereine staatslichaam voelden toch ook de aristocraten zich gekrenkt. Het was weer opnieuw gebleken: wie voor den Prins werkte zou zich compromitteeren eer hij het wist. De schijn was. tegen het hof; hoe kon men er aan denken den Prins het commando terug te geven, hem dus de onderdrukking op te dragen van oproeren als deze, die hij scheen goed te keuren, zoo niet aan te stoken! Hij had juist gemeend op den goeden weg te zijn, zeide Rendorp tot Thulemeyer, en dertien van de negentien stemmen bijeen te zullen brengen, maar *thans* viel er niet aan te denken de zaak van het commando weer in de Staten te brengen. Er moest nu eerst maar van gezwegen worden;-men moest afwachten wat de tijd weer goed zou kunnen maken[1)].

1) Thulemeyer 28 Maart 1786.

Ook tegenover Vergennes kwam het voorval den patriotten zeer gelegen. Nu zag men met welke vijanden Frankrijk hier te doen had, en welk een onvergeeflijke dwaasheid het zou zijn om den Prins de macht over de troepen weer in handen te geven. Na het gebeurde zou het een dubbele nederlaag zijn voor de fransche partij, als nu toch het pleit in de Staten door Rendorp werd gewonnen. Er was een middel om Amsterdam tot zwijgen te brengen: het exploiteerde bij onwetende regenten uit de kleinere steden de vrees voor Pruisen. Vergennes moest zijn gezant een nota doen overhandigen waarin even sterk voor de patriotten partij getrokken werd als de pruisische memories het deden voor den Prins. Men moest de tegenpartij niet langer in het voordeel laten van zich op een aantal klinkende volzinnen in de stukken uit Berlijn te kunnen beroepen, die, hoe weinig in overeenstemming misschien met de werkelijke voornemens van het pruisische hof, toch altijd nog menschen vonden die er zich door lieten overbluffen. Men mocht geen voet geven aan den laster als zou Vergennes met zijn partij in de Republiek ontevreden zijn; eindelijk moest Frankrijk het volle gewicht van zijn woord in de schaal leggen, die anders gevaar liep van te zullen rijzen. Vérac nam de vrijheid om ontwerpen over te zenden van een verklaring aan de Staten-Generaal, waarin ten duidelijkste te verstaan werd gegeven dat Frankrijk geen tusschenkomst van Pruisen dulden zou, en aan de Staten van Holland of aan de stemhebbende steden dier provincie elk in het bizonder, in te dienen wanneer de gezant het voegzaam oordeelen zou, waarin de koning de verzekering gaf ‘al de middelen die God hem had verleend te zullen aanwenden ter bescherming van de vrijheid en oorspronkelijke constitutie der Republiek, die de waarachtige patriotten met zoo loffelijken ijver in haar oude zuiverheid trachtten te herstellen’[1]. Dit wapen zou ver genoeg dragen, verzekerde hij.

Vergennes heeft het hem toch niet in handen willen geven. Hij kwam nu door zijn vroeger stilzwijgen in de grootste moeilijkheid. Pruisen hield zonder ophouden bij hem aan op voorwaardelijke teruggave van het commando, en hij wist dat hij hier, bij het leven van Frederik de Groote althans, een zeer goeden prijs voor zou kunnen bedingen. Met name tegen de beperking van 's Prinsen militaire macht door departementen van oorlog en marine maakte Pruisen geen schijn van bezwaar.

1) Bijlage III, 45.

Zoo had Vergennes zich reeds met Von Goltz in eenige onderhandelingen begeven, en de huid van den beer verdeeld vóór hij geschoten was. In den grond was hij met de oplossing, die de amsterdamsche resolutie aan de hand deed, volmaakt tevreden, het had alleen niet iemand als Rendorp, maar het driemanschap zelf moeten zijn dat met deze resolutie voor den dag was gekomen, en dan niet op dit oogenblik, maar na afloop van Frankrijks onderhandelingen met Pruisen, en van Pruisens daarop te volgen onderhandelingen met den Prins. In elk geval moesten zijn dienaars in de Republiek meester van het terrein blijven; er mocht in zake het commando geen besluit genomen worden tegen hen in. Dus wilde hij hun wel de middelen verschaffen om de meerderheid te behouden, maar hij wilde dat zij van die meerderheid een bescheiden gebruik zouden maken. Zij moesten de amsterdamsche resolutie doen verwerpen en een andere doen aannemen, waarbij eveneens uitzicht werd gegeven op teruggave van het commando, alleen met nog meer waarborgen tegen misbruik er van als Amsterdam reeds noodig had geoordeeld; een resolutie die hem dienen kon bij zijn ernstig voornemen om in overleg met Pruisen, nog bij het leven van Frederik de Groote, de zaken in de Republiek op een vasten voet te stellen. Liet hij dit na, dan zou Pruisen zich tegen elke verdere inbreuk op 's Prinsen gezag verzetten en zich eindelijk van Frankrijk vervreemden; de nieuwe koning zou dan bij zijn troonsbestijging te gemakkelijker in de handen van Frankrijks vijanden vallen. Werd hij het daarentegen met Pruisen eens, dan zou men te Berlijn het recht verliezen van aanmerkingen te maken zoolang Frankrijk zich binnen de gestelde grenzen hield, en Vergennes wanhoopte niet of de Prins zou zich na de ‘verzoening’ wel zoo ongeschikt gedragen en zich zoo engelschgezind blijven betoonen, dat eindelijk zelfs de nieuwe koning, die voor de persoon van Willem V niet de minste achting had, de handen van hem zou aftrekken.

Ook voor de standvastigheid en vruchtbaarheid van Frankrijks verbond met de Republiek scheen het Vergennes een dringend vereischte, dat zijn vrienden geduld leerden oefenen. De gansche strekking van hun binnenlandsche werkzaamheid docht hem verkeerd. Dat verbieden van de oranjekleur, die scherpe vervolgingen en zware straffen, de opruiende toon van hun staatsstukken, de onverzoenlijkheid waarvan zij blijk gaven in een toch wel voor bevredigende oplossing vatbare zaak als die van het haagsche commando, dit alles deed hem voor een bur-

geroorlog vreezen, en hij was niet zoo blind om niet te zien dat het volstrekt niet zeker was dat de patriotten daarin de beste kansen hebben zouden. Zijn vrienden, vreesde hij, wilden geheel op het jaar 1747 terugkomen, en dit beschouwde hij als een hersenschim[1]. Oranje was een te populaire naam; een nieuw stadhouderloos tijdperk zou een verderf zijn voor Frankrijks alliantie, want een nieuwe oranjerevolutie zou er het onvermijdelijk gevolg van zijn, en zulk een revolutie zou het verbond met Frankrijk zeker niet in wezen laten. Van nu aan wilde hij daarom met straffer hand de teugels houden, die hem dreigden te ontglippen als hij niet toezag; hij wilde geen werktuig zijn in handen van lieden die tot Frankrijks werktuigen waren bestemd.

Vergennes' inzicht is in dezen aanmerkelijk gelukkiger geweest dan zijn daad. Keer op keer doet hij in zijn dépêches aan Vérac van toenemende ontevredenheid blijken, en keer op keer ziet hij zijn vermaningen in den wind geslagen, zonder dat hij iets volgen laat dan nieuwe berispingen. Voor wie met aandacht de briefwisseling leest tusschen den minister en den gezant, waarvan wij in de bijlagen breede uittreksels hebben doen drukken, kan er geen twijfel zijn of de handen zijn Vergennes op de een of andere wijs gebonden geweest, en in den Haag heeft men dit geweten. Een dergelijk koelbloedig negeeren van gemaakte opmerkingen, en vergeten of weigeren van gevraagde inlichtingen, waren anders van den ondergeschikten ambtenaar tegenover zijn chef onmogelijk. De onderstelling door Maillebois, Harris en anderen uitgesproken, dat de Rijngraaf met andere ministers dan Vergennes betrekkingen onderhield, en in zijn brieven aan de driemannen hun aangegeven heeft in hoeverre zij van het advies van den minister van buitenlandsche zaken konden afwijken, verkrijgt na overweging van onze bijlagen een aan zekerheid grenzenden graad van waarschijnlijkheid[2]. Er was aan het fransche hof, ook binnen het fransche

1) Bijlage III, 43.

2) Hoe zou b.v. een duitsch miniatuurvorst, in zijn militairen rang niet meer dan kolonel in dienst van een staat als de Republiek, zonder van hooge bescherming zeker te zijn, tegen het hoofd van het fransche departement van buitenlandsche zaken een taal durven voeren als de volgende: M. de Renneval à qui j'avois témoigné les difficultés que je trouvois à recevoir dans ma Position aucun Bienfait du Roi à titre de Pension, sans nuire aux effets de mon Zèle pour le service de Sa Majesté, m'a marqué qu'en égard à mes Représentations, vous vous concerteriez volontiers avec M. le Contrôleur-Général [Calonne] pour une forme plus convenable. La facilité que vous voulez bien mettre à cet arrangement, Monsieur le Comte, m'est d'autant plus flatteuse qu'elle me prouve de la manière la plus tranquilisante la justice entière que vous rendez à mes sentimens. J'aurois vu avec une peine extreme tout ce qui auroit aunoncé le moindre Doute sur mon Attachement invariable aux Intérêts de la France. J'ai l'honneur.... etc. (Salm aan Vergennes, 12 April 1786). - Wat Salm bij deze gelegenheid heeft verkregen is mij niet bekend; naar men weet werd hij in Juni 1787 maréchal de camp gemaakt met een jaargeld van 40.000 livres.

ministerie, steeds een intrigue tegen Vergennes in het werk, en met name de Breteuil werd in deze maanden herhaaldelijk als zijn aanstaande opvolger genoemd[1)].

In zijn gesprekken met Vergennes roerde Salm de zaak van het commando weinig aan, of verklaarde het inzicht van den minister te deelen, zoodat deze zich tegenover zijn vrienden in de Republiek beriep op de brieven die zij van den Rijngraaf ontvangen moesten hebben en op de voorstellen die deze hun overbrengen zou bij zijn terugkeer. Maar zijn verblijf te Parijs was van langen duur. Hij voerde een aantal onderhandelingen tegelijk; allereerst zijn min of meer openbare, over de uitvoering van het in Januari opgegeven program der patriotsche partij, met Vergennes[2)]; daarnaast zijn geheime met Vergennes' vijan-

1) Zie b.v. *Histoire secrète de la Cour de Berlin*, I, 7.

2) De *Correspondance de Hollande*, deel 567, bevat een ongedagteekende memorie van Salm, in Maart of April Vergennes aangeboden, die evenwel alleen de wenschelijkheid der in Januari opgegeven hervormingen bepleit (met uitzondering van die betreffende het haagsche commando waarover wordt gezwegen), niet ook de middelen opgeeft waardoor de patriotten die hervormingen willen invoeren. Wèl wordt te verstaan gegeven dat onderhandelingen met den Prins niet baten zullen en dus geweld het eenige is wat overschiet: 'il n'y a que la force pour le réduire, et la Peur pour le contenir dans les Bornes dans lesquelles l'intérêt évident de la France exige qu'on le réduise, si les ménagemens qui tiennent à la politique générale ne permettent pas qu'on songe à le détruire entièrement.' - Om de patriotten in den aanstaanden strijd te ondersteunen, wordt naast het indienen van verklaringen als de door Vérac gevraagde, een herhaling van de maatregelen van 1779 verzocht; maar in het algemeen moet eerst Frankrijk meer tegemoetkoming aan den handel der Republiek betoonen: 'La France gagnerait singulièrement l'Esprit du Peuple, si elle pouvait sans faire un Tort direct à ses propres sujets, favoriser quelques Branches du Commerce de ceux de la République; l'importance du hareng et quelque faveur accordée au sucre hollandais, articles sur lesquels il a été fait des représentations officielies par nos Ambassadeurs; produirait le plus grand effet. Des entraves mises à propos au Commerce que toutes nos villes maritimes font en France, pour celles qui se montreront moins affectionnées à son Alliance, deviendraient un puissant moien pour maintenir la Zélande, la Frise, les principales villes de la Hollande même en cas de besoin; la seule menace suffira pour influer victorieusement sur les résolutions.' - Verder wordt aanbevolen 'que la France s'attache la Nation en lui fournissant l'occasion de placer avantageusement ses fonds qu'elle sera alors très disposée à retirer de l'Angleterre qui par une semblable opération souffrira un des plus rudes Echecs qu'on puisse lui faire éprouver; enfin il parait essentiel au service du Roi de donner à son Ambassadeur en Hollande des moïens étendus pour figurer avec quelqu'Etat et rassembler fréquemment dans son hotel les principaux Membres attachés à la France.'

den, om te weten te komen hoever men in Holland gaan kon zonder door Frankrijk aan zijn lot te worden overgelaten; een andere waarover in een volgend hoofdstuk sprake zal zijn, over hervormingen in de Oost-Indische Compagnie en maatregelen tegen Engeland in Indië; een vierde trachtte hij, door bemiddeling van den pruisischen gezant Von Goltz, nogmaals aan te knoopen met Pruisen en over Pruisen heen met de Prinses. Alle vier deze onderhandelingen, de drie laatstgenoemde althans, waren evenzeer zijn particuliere zaak als die van de kabaal die hem had uitgezonden; hij zag zich in de toekomst voor het minst veldmaarschalk naast den Stadhouder als deze bleef, erfgenaam van Brunswijks positie tijdens de minderjarigheid van den Erfprins, als het gelukte den Stadhouder te verwij deren; satraap in Indië, als hij niet slaagde in het bemachtigen dei-begeerde plaats in de Republiek zelf. Aan alle drie koorden trok hij om de beurt.

Vergennes begreep uit hetgeen Salm hem zeide zoowel als uit wat hij verzweeg, dat de patriotten een gewelddadige invoering der vroeger opgegeven hervormingen in den zin hadden. Blijkbaar waren die heftige verklaringen aan de Staten-Generaal en aan de Staten van Holland, waarom Vérac hem verzocht had, het middel waardoor Frankrijk in de oogen van Europa medeplichtig moest worden gesteld aan dit bedrijf. Reeds stelde Salm hem voor, hoe op zulk een verklaring andere maatregelen zouden moeten volgen: begunstiging van den handel der gehoorzame, belemmering van dien der weerbarstige steden en provinciën. In 1779 was dit middel met goed gevolg toegepast om de Repu bliek te doen afvallen van Engeland; toen had Frankrijk niet geschroomd voor zijn begunstiging van één der partijen openlijk uit te komen; nu echter de Republiek met Frankrijk in verbond was getreden, was het ten hoogste gevaarlijk te doen blijken hoezeer het voortbestaan van dat verbond afhankelijk was van de heerschappij eener factie. Maakte zich Frankrijk tot den gewilligen dienaar der pensionarissen, hun tegenstanders zouden de prooi worden van Frankrijks vijanden, en bij de geringste nederlaag, het driemanschap toegebracht, zou de alliantie in het uiterste gevaar komen. En wat in 1779 was in practijk gebracht zonder verzet en bijna met instemming van Pruisen, zou, thans herhaald, de goede verstandhouding die Frankrijk met Pruisen diende te bewaren, verstoren of althans zeer bemoeilijken; de vernietiging van den engelschen invloed in de Republiek was te Berlijn met gansch

andere oogen aangezien dan men het een gewelddadig berooven van den Stadhouder doen zou; het eerste had niet buiten de lijn gelegen der pruisische staatkunde, het tweede zou in de Republiek een strijd doen ontbranden, waarin de rust der zuster van den aanstaanden pruisischen monarch, en de toekomst van haar kinderen, gevaar liepen. Gelijk voor een jaar, tijdens de moeilijke vredesonderhandeling met den Keizer, was thans het oogenblik weer aangebroken, waarop Frankrijk er de patriotten aan herinneren moest, dat het nog meer betrekkingen wenschte te onderhouden dan tot hen alleen. Maar nu het niet de eer des lands gold, doch de hun zooveel dierbaarder eer en macht der eigen partij, toonden zij zich veel onhandelbaarder dan het jaar te voren.

Inderdaad waren de heftigheid der pensionarissen in de commandozaak en hun onverzoenlijkheid tegenover de meerderheid te Amsterdam zeer tegen Frankrijks belang. In Vérac's berichten worden de amsterdamsche aristocraten meermalen bestempeld met den naam Anglomanen. Zij waren dit zoo weinig, dat Harris, hoewel hij zich natuurlijk over hun begin van afscheiding uit de partij verheugt, zich nog het gansche jaar door luide over hun onbetrouwbaarheid blijft beklagen. Onder de vroedschappen die thans Rendorp volgden waren er niet weinigen die de resultaten van de oppositie, door Amsterdam tegen den Stadhouder volgehouden in de jaren vóór 1780, in geen geval verloren wilden zien gaan. Zij wilden niet weer in de oude afhankelijkheid van Engeland geraken, en al hadden zij in plaats van het enge politieke verbond met Frankrijk liever een voordeelig handelstractaat en voor de rest een ‘entente cordiale’ gehad, nu dat verbond eenmaal gesloten was wilden zij het handhaven, omdat men het niet verbreken kon zonder zich aan Engeland over te leveren en het land, dat rust behoefde, bloot te stellen aan nieuwe hevige schokken. Evenzoo waren zij voor niets zoozeer bevreesd als voor volledig herstel van den Stadij houder door een groot oproer; zij verzett'en zich juist tegen de driemannen omdat zij voorzagen dat het optreden van dezen zulk 1 een oproer tot onvermijdelijk gevolg hebben moest. Had Brantsen, zelf aristocraat van neiging en wien de geheime zendingen van Salm, die hem meer en meer op den achtergrond drongen, natuurlijk sterk verdroten, het hollandsch van zijn amsterdamschen correspondent Huydecoper van Maarsseveen ten behoeve van Vergennes in het fransch overgebracht - wij bespeuren niet dat hij het gedaan heeft - dan zou de minister zich uit goede bron

van deze waarheid, die hij' zelf bij wijlen vermoedde, hebben kunnen overtuigen; wat later kreeg hij een niet voor hem bestemden brief van Rendorp in handen, waarin dezelfde meeningen zoo duidelijk mogelijk waren uitgedrukt[1].

Intusschen, al achtte Vergennes de voorwaardelijke teruggave van het commando nog steeds gewenscht, hij verlangde allerminst, zijn vertrouwde dienaars op te offeren: zij waren in te veel geheimen ingewijd, en zouden dus als vijanden te gevaarlijk zijn. Zoo stond hij hun nimmer geheel toe waar zij om vroegen, maar wilde hen toch ook niet ontstemmen of in ongelegenheid brengen; al klagende en vermanende liet hij hen feitelijk begaan, en vóór hij het recht besefte, laat staan het verhinderen kon, was de gevreesde strijd werkelijk in de Republiek ontbrand, en had Frankrijk geen keus meer dan met de uiterste patriotsche factie te overwinnen of te vallen.

In antwoord op het verontrustend schrijven waarbij Vérac verzocht had gemachtigd te worden tot het afleggen van een openlijke verklaring nopens Frankrijks eensgezindheid met het driemanschap, ontving hij niet meer dan een zeer onschuldigen toonbaren brief, waarvan hij afschrift mocht geven aan den president van de week of aan den Raadpensionaris[2]. Er werd weinig meer in gezegd, dan dat de koning zich niet mengen wilde in de binnenlandsche aangelegenheden der Republiek, maar dat hij hoopte dat de rust spoedig weder zou keeren, nadat haar zaken gesteld zouden zijn ‘op een constitutioneelen grondslag, den eenigen die rechtvaardig kon zijn en duurzaam.’ Bleek dit stuk onvoldoende als hulpmiddel in den nood van het oogenblik, dan, maar ook dan alleen, mocht van een ander worden gebruik gemaakt, onmiddellijk en openlijk tot de Staten-Generaal gericht, en waarin hetzelfde werd te kennen gegeven als in den toonbaren brief, maar met minder omhaal van woorden en daardoor wat nadrukkelijker[3]. Van geen van beide stukken verwaardigde zich Vérac gebruik te maken; zij hielden niet in wat de vrienden hadden gewenscht, schreef hij, en zouden dus eer kwaad

1) Bijlage III, 69-72. - Over Huydecoper van Maarsseveen hiervóór, blz. 161, noot. ‘Het thands geëtablisseerde systeem omtrent onze politieke relaties met buitenlandsche mogendheden,’ schreef deze 27 Maart 1786 aan Brantsen, ‘begrijp ik dat in de eerste plaats moet vast en gehandhaafd blijven en de basis waarna alle andere schikkingen moeten worden ingericht.’ (De Beaufort t.a.p.).
2) Bijlage III, 46.
3) Bijlage III, 46.

doen dan goed. Den Raadpensionaris, wien zij, om aan zijn na Amsterdams afval betoonde wankelmoedigheid een einde te maken, een gansch andere voorstelling van Vergennes' gezindheid hadden gegeven, durfden zij die stukken zelfs niet toonen. Alsof de minister van geen andere zaken gewag had gemaakt, antwoordde Vérac alleen dat hij en zijn vrienden voortgingen hun meerderheid te bekuipen; zoodra men de elf stemmen haalde, zou het besluit vallen. Intusschen had hij veel persoonlijke betrekkingen moeten aanknoopen met regenten uit de kleinere steden en uit de buitenprovinciën; hij moest zooveel 'patriotsche diners' geven, dat hij met zijn wedde niet toe kon[1]. De ministerraad, waarin dit antwoord van Vérac werd besproken, keurde én een verhooging van diens traktement én een belangrijke wijziging van de verklaring aan de Staten-Generaal goed: de hoop werd nu uitgesproken dat de 'misbruiken' zouden verdwijnen die tot de tegenwoordige verdeeldheden hadden aanleiding gegeven, en naast de verzekering dat de koning zich niet in de binnenlandsche aangelegenheden der Republiek mengen zou, werd thans deze andere gesteld, dat hij ook zou verhinderen, met de uiterste zorg, dat andere mogendheden dit deden.

Doch de mogendheid tegen welke deze zinsnede gericht was dacht er al zeer weinig aan hier eenigen stap te doen buiten Frankrijks goedvinden. Juist nu Vergennes zich overhalen liet tot een verklaring, die al den schijn had van vijandig tegen Pruisen bedoeld te zijn, en die de teruggave van het commando, voorwaardelijk reeds aan den pruisischen gezant te Parijs beloofd, voor langen tijd onmogelijk moest maken, was men te Berlijn meer dan ooit geneigd, den Prins tot alle opofferingen te raden die Frankrijk van hem verlangen kon. Weinige dagen na het bericht van den omkeer van Amsterdam, had de pruisische regeering dat van het oproer aan de Stadhouderspoort ontvangen. De koning geloofde aan 's Prinsen schuld zoo stellig als de ergdenkendste patriot: voor hem was het buiten twijfel of Willem V zelf had den pruikenmaker zijn instructie gegeven[2]. Hij ver-

1) Bijlage III, 47. - 'M. de Vérac a donné hier un de ces grands diners qu'il appelle *patriotiques* et dont je suis exclus depuis que je suis dans la disgrâce des Goetloury et Dumas....' Maillebois aan Vergennes, 10 Augustus 1786.

2) Bijlage III, 49 en 50. - Ook na de herhaalde verzekering van het tegendeel door de Prinses bleef hij den Prins verdenken: 'Ce n'est pas à moi qu'il faut envoyer l'apologie du Stadhouder....' (brief aan de Prinses van 29 Mei 1786). - De briefwisseling wordt in de laatste maanden vóór zijn dood uitermate eentonig en onbelangrijk.

dacht Thulemeyer van hem de waarheid te hebben verzwegen[1)], en schreef aan Finckenstein dat hij bereid was zijn gezant terug te roepen als Frankrijk het eischte. Hij was nog tot veel meer bereid, en verwachtte niet anders of de eischen van Vergennes zouden na het oproer aanzienlijk worden verzwaard. Dus viel het nog mede dat de fransche gezant in het begin van April een mededeeling deed, waarbij Vergennes zich bereid verklaarde voor een verzoening te ijveren niet minder dan te voren; zijn conferentiën met den Rijngraaf hadden ten doel, de patriotten daartoe gunstig te stemmen. Pruisen werd uitgenoodigd dit den Prins te doen. Misschien dat de Prinses, aan wier adres eenige vleiende woorden werden gericht, die de gezant der Republiek, Van Reede, verzocht werd haar wel te willen overbrengen, hiertoe zou willen medewerken en haar voorstellen zenden aan Vérac, dien zij weleer scheen te vertrouwen[2)]. Daar nu te voren aan den pruisischen' gezant te Parijs teruggave van het commando was toegezegd, mits de Prins een Raad van Oorlog nevens zich duldde waarvan hij voorzitter zou zijn, meende men te Berlijn dat dit aanbod werd gehandhaafd ook na het oproer aan de Stadhouderspoort, en nam het gretig aan. De koning schreef reeds aan Thulemeyer, dat dit nu een uitgemaakte zaak was, en dat hij nu verder den Prins en de Prinses had te bewerken tot aanneming van wat Frankrijk meer eischen mocht[3)].

Zij beiden waren natuurlijk van alle illusie vrij gebleven. Die vredelievende bedoelingen van Vergennes bleken alleen in zijn berichten naar Berlijn, niet uit de handelingen van zijn ondergeschikten in de Republiek, en het lag voor de hand op de daden te letten meer dan op de woorden. Terwijl zij dus dagelijks voor oogen hadden dat Frankrijk niet hield wat het aan Frederik beloofde, kregen zij bovendien den indruk, dat het voor zijn onvervulde beloften oneindig meer in ruil vroeg dan het had aangekondigd te Berlijn. Het algemeen gerucht herhaalde thans wat Harris reeds verleden herfst had voorspeld: dat het om verwijdering van den Prins, en om invoering van een gansch stel van patriotsche hervormingen gedurende de minderjarigheid van zijn zoon te doen was. Het was een publiek geheim dat de Rijngraaf in last had dit plan ter sprake te brengen bij de

1) '.... dans la vue, comme Votre Majesté a trouvé bon de s'exprimer, de tirer quelque pension de la Princesse d'Orange en disculpant le Prince son Epoux.' (Thulemeyer in zijn brief van verweer aan den koning, 4 April 1786).
2) Bijlage III, 51.
3) Bijlage III, 52.

fransche regeering[1)], en de Prinses voelde zich nimmer zeker dat niet, in een oogenblik van verstoordheid op den Prins, haar oom zich tot instemming met zulk een plan zou laten bewegen[2)]. In zijn meest onschuldigen vorm sprak dit gerucht van een tijdelijke verwijdering van den Prins naar zijn duitsche staten; gedurende zijn afwezigheid zouden de patriotten vrede sluiten met de Prinses, en hijzelf kon later terugkeeren, mits hij zich schikte naar wat buiten hem om was overeengekomen. In dezen verzachten vorm heeft Salm werkelijk het voorstel nog aan de Prinses durven doen; hij bediende zich van Von Goltz en Thulemeyer om het haar over te brengen[3)]. Zij werd uitgenoodigd met haar kinderen, maar zonder den Prins, in den Haag te komen, en daar met de patriotten te onderhandelen op dezen grondslag: opoffering der regeeringsreglementen in de landprovinciën, uitsluiting der hofdignitarissen van de staats-collegiën; behoud van het erfelijk Stadhouderschap, Kapitein- en Admiraalschap-Generaal voor den Prins, die evenwel in zijn militaire bevoegdheid een Raad nevens zich zou hebben waarvan hij voorzitter zijn zou en waarin hij twee van de twaalf stemmen zou uitbrengen. Voor zichzelf bedong Salm den rang van generaal-majoor (hoewel hem nog tal van kolonels vóórgingen) en behoud van zijn legioen, dat niet als de andere lichte troepen moest worden afgedankt[4)].

1) Ook' Thulemeyer, minder ergdenkend ten opzichte der pensionarissen dan Harris, hield er zich van overtuigd: ‘Les patriotes ont chargé le Comte de Salm de faire agréer à la Cour de Versailles le plan suivant: le Prince d'Orange seroit déclaré incapable de conduire les Rênes du Gouvernement, et on le mettroit entièrement de côté, mais le Stadhoudérat, restreint dans de certaines bornes, seroit transmis et assuré à ses enfants.’ (Thulemeyer 10 Maart 1786).
2) Bijlage III, 53 en 54.
3) Bijlage III, 55. - De eigen tekst van Salms voorstel was onder de door mij geraadpleegde bescheiden niet te vinden, maar de inhoud blijkt genoeg uit deze bijlage en uit de volgende.
4) De kleinere corpsen van Weissenberg en de Lega waren in October 1785 reeds afgedankt, na het teekenen der preliminairen; dat van Mattha gedeeltelijk in December 1785, gedeeltelijk in April 1786; het legioen van Maillebois en de hessische brigade in April 1786, de jagers van Sternbach in Mei 1786, alle zonder dat er veel discussie over was gevallen. Maillebois was zeer verstoord op de patriotten, toen men ook zijn modelcorps naar huis zond, en op de fransche regeering, die zich weinig moeite gaf om zijn bezwaarschriften tegen de afdanking te ondersteunen. Het was niet in het belang van het leger dat men zich van *alle* lichte ruiterij ontdeed; de naburige staten hadden die in hun vaste legerformatie opgenomen, en de Prins had dan ook geadviseerd dit na te volgen en uit de corpsen lichte troepen althans één regiment huzaren te trekken, dat in de vaste formatie begrepen zou zijn, maar de Raad van State had, om tegen beide partijen gedekt te zijn, geen keus uit die corpsen willen doen dan die van te voren bij eenparigheid door de provinciën zou zijn goedgekeurd. Holland wilde alleen van indiensthouding van Salms legioen hooren, en hield de afdanking daarvan geruimen tijd tegen, tot 31 Juli 1786 de Staten-Generaal bij meerderheid van stemmen er toe bestoten. Holland hield daarop het gedeelte dat op zijn repartitie had gestaan (13 van de 22 compagnieën) als *provinciaal legercorps* in dienst, en legde het in garnizoen te Heusden (September 1786).

Toen deze voorstellen de Prinses bereikten, had even te voren Vérac de fransche verklaring aan de Staten-Generaal ingediend, zooals die op zijn aandrang door den ministerraad was gewijzigd (21 April). Al wat aan de ' overzending van dit staatsstuk was voorafgegaan, bleef voor het publiek van beide partijen een geheim; prinsgezinden en patriotten geloofden evenzeer, dat Frankrijk er door verbood, den Prins het commando terug te geven, en er zijn vrienden door aanmoedigen wilde om nu eindelijk tot onverbiddelijke invoering der patriotsche hervormingen over te gaan. Het voorstel van Salm kreeg in deze omstandigheden voor de Prinses de beteekenis van een fransch ultimatum. Doch de in het vorige jaar gewonnen overtuiging, dat de pensionarissen haar slechts van haar man trachtten te scheiden tot hun beider verderf, maakte haar thans geheel onwillig om naar eenigen voorslag te luisteren die deze scheiding, zij het ook een voorloopige, als noodzakelijk vooropstelde. En bovendien, de tijd van grootste ellende was voor het stadhouderlijk huis thans voorbij. Karakter en doorzicht der Prinses hadden hun zwaarste proef reeds bestaan: deze was afgelegd in September van het vorige jaar, toen de Prins had willen vluchten en haar broeder en Hertzberg maar half geneigd waren geweest hem tegen te houden, toen de overgebleven prinsgezinden den tijd van lijdelijk verzet nog niet te boven waren, en de trouw der groote meerderheid van het volk nog meer te vermoeden was dan te tasten. Doch sedert waren in bijna al de provinciën de onderscheiden lagen der bevolking in algemeene beroering geraakt, en was het aantal der vijanden wel groot, maar nog grooter dat der vrienden gebleken. Het ware al te dwaas geweest aan onderhandelaars van kwade trouw, die den eersten steen slechts losmaken wilden om ook de overige te kunnen doen vallen, gewonnen te geven wat een hollandsche minderheid die elken dag meerderheid worden kon, den Prins wilde laten behouden. En moest van de regeeringsreglementen in de landprovinciën iets opgeofferd worden, dan zou men beter doen zich daaromtrent te verstaan met de opposanten in die provinciën, die de herziening begeerden om haar zelve, dan met de fransche kabaal in Holland, die haar begeerde om zich de Staten-Gene-

raal te onderwerpen. Maar het was nog volstrekt niet zeker dat er opofferingen noodig zouden zijn: behalve in de enkele stad Utrecht misschien, vormden de opposanten slechts een kleine rumoerige minderheid, die door haar hooge eischen de meerderheid steeds meer in de armen dreef van den Prins. Een groote conservatieve partij was in wording, steunend op de massa van het oranjegezinde volk. Uit den slaap verrezen prinsgezinden en bekeerde aristocraten gezamenlijk waren reeds in vier provinciën meester van de gewestelijke Staten, en in Holland vormden zij een minderheid waarmede rekening gehouden moest worden, daar zij steden in haar midden telde als Amsterdam en Rotterdam. Alle onderhandeling, van welke zijde ook voorgesteld of op wat wijs beproefd, droeg voortaan de kiem harer mislukking in zich: de onverzoenlijkheid van den eenen kant had onverzoenlijkheid aan de andere zijde ten gevolge gehad. De samenstelling der oppositie die zich tegen het hollandsche driemanschap had gevormd, liet evenmin toe dat het hof over de voorrechten van de stedelijke aristocraten, als over zijn eigene meer vrij beschikte: het had zijn lot in handen gegeven van de volksklasse in de gansche Republiek, en van de regenten der stadhouderlijke partij in de landprovinciën, en geen van beiden zou het goedkeuren zoo de Stadhouder ter wille van een rust die hij er toch niet voor koopen kon, een aantal van zijn rechten prijs gaf; zij wilden ze alle behouden voor hem en daardoor voor zichzelven. Toen later Rayneval op de herziening o.a. van het regeeringsreglement van Gelderland kwam aandringen, kreeg hij namens den Prins ten antwoord, dat al zou deze ja zeggen, de overgroote meerderheid der Staten van het gewest geen toegeven aan de eischen der patriotsche minderheid. zou willen gedoogen. Van fransche zijde werd dit antwoord voorgesteld als een sprekend bewijs van 's Prinsen kwade trouw, doch ten onrechte: het hield de zuivere waarheid in. Hoogere staatsmanskunst, die zou nagespoord hebben in hoeverre van al de huidige beroeringen partij te trekken viel in het belang van een moderniseering der Republiek en ware bevestiging van de regeeringsmacht in handen van het huis van Oranje, ontbrak den Prins en ook de Prinses te eenen male. Zij konden zich niet boven de partijen stellen, maar gaven zich aan de onderscheiden en thans tijdelijk tot eenzelfde naastbijliggend doel verbonden vijanden van één der partijen over. Het was volstrekt geen zeer eervolle of bewonderenswaardige, maar een menschelijke keuze, die zich in de dingen schikte in plaats van ze te

willen beheerschen. De practijk van dit blinde conservatisme was een zeer eenvoudige: zij bestond hierin dat men alle hervormingsvoorstellen afsloeg, en op anderen rekende om te verhinderen dat de hervormingen desniettemin met geweld werden ingevoerd.

De Prinses was voor deze keus reeds meer dan half gewonnen, toen zij het voorstel van den Rijngraaf te beantwoorden kreeg, dat zeer geschikt was om er haar in te bevestigen. Haar antwoord heeft dan ook het karakter van een scheldbrief aan Frankrijk, en indirect aan haar verzwakten oom. Van uit Berlijn was haar honderd maal de taak opgelegd, voor het uiterlijk een goede verstandhouding tot Frankrijk te bewaren. Ten koste van veel vernederingen had zij langen tijd gehoorzaamd, zich in het oog loopend bemoeid voor een beleefde ontvangst van den nieuwen franschen gezant, en voor een redelijke mate van inschikkelijkheid tegenover de voorstellen van Maillebois; zij had angstvallig zorg gedragen dat in haar gedrag en dat van den Prins niets viel op te merken waaruit het gevolg zou kunnen worden getrokken dat zij een andere staatkunde voorstonden dan die van de Staten-Generaal. Hadden de pensionarissen zichzelven bezeten, en in plaats van hun eigen grootheid de rust en het belang van de Republiek op het oog gehad, zij hadden na de verwijdering van den hertog van Brunswijk met de verzoenende gezindheid der Prinses groot voordeel kunnen doen. In plaats daarvan hadden zij een bedrieger op haar afgezonden, en haar van de halve bondgenoote die zij was tot een beslist vijandin gemaakt. Had haar oom haar den zomer te voren maar een zweem van hoop gegeven dat hij met Engeland te zamen haar ondersteunen zou, zij zou de angstvallige houding die haar was opgelegd en die aanvankelijk ook haar zelve de beste had toegeschenen, reeds toen gaarne hebben vaarwel gezegd. Een klein jaar was sedert verloopen, zeker het moeilijkste van haar leven. Maar thans, nu naar menschelijke berekening in Pruisen spoedig een nieuwe regeering moest optreden, en in de Republiek zelve het eenige bemoedigende teeken op het andere volgde, scheen de tijd van noodzakelijke berusting niet meer zóó lang van duur, dat het verstandig zijn kon, gewonnen te geven wat de tegenpartij maar geliefde te vragen.

Beide het voorstel van Salm en het verzoek der fransche regeering om zich in betrekking te stellen tot Vérac (blz. 179), waren der Prinses door pruisische tusschenkomst geworden. Zij antwoordde er op door twee stukken aan Hertzberg te zenden,

het eene voor den Rijngraaf en het andere voor Vergennes bestemd[1]. Voor den Prins had zij van de ontvangen wenken geen geheim gemaakt, en haar antwoorden waren in overleg met dezen opgesteld. Dat aan Salm was een korte weigering op alle punten, en zeer hatelijk in den vorm opdat hij het niet weder wagen zou haar met nieuwe voorstellen lastig te vallen. Dat aan Vergennes trad even weinig in bizonderheden als de insinuatie die zij namens dezen had ontvangen, maar het was er niet minder afdoende om. Vergennes had haar te verstaan gegeven dat hij in geen geval de pensionarissen aan hun lot zou overlaten; zij waarschuwde hem tegen al te groote belustheid om dat lot met hen te deelen: hun schip was lek, het kon wel eens spoedig zinken. Frankrijk zou de pensionarissen beschermen, was haar aangezegd; hun leven, hun bezittingen, hun wettige politieke bevoegdheid liepen echter van den Prins geen gevaar. Was die bescherming daarentegen een euphemisme voor een vrijbrief aan het driemanschap om voort te gaan met de vestiging van hun schrikbewind, dan viel slechts te onderstellen dat Frankrijk zich van hen bedienen wilde om aan de onafhankelijkheid der Republiek feitelijk een einde te maken. Van hun kant waren zij en haar gemaal besloten, naar geen voorstellen meer te luisteren die hun gedaan werden met getrokken degen.

Het zal de Prinses medegevallen zijn, dat Hertzberg geen bezwaar maakte beide krasse antwoorden aan hun adres te doen bezorgen. Maar ook te Berlijn had het geduld zijn grenzen. De verklaring door Vérac den 21sten April ingediend bij de Staten-Generaal, werd er - hoe kon het anders - beschouwd als onmiddellijk tegen Pruisen gericht, en de argwaan werd nog ver-

1) Bijlage III, 56. - Ik heb ook het tweede stuk doen afdrukken, hoewel het bij de Barral-Montferrat, *Dix Ans de Paix Armée* I, 113 vv. voorkomt; het staat daar echter niet zooals de Prinses het geschreven, maar zooals Hertzberg of Van Reede het veranderd heeft vóór het den franschen gezant te Berlijn werd overgegeven. Een enkel scherp woord is weggelaten, en eenige onbeduidende zindeelen zijn ingevoegd, zoodat het geheel iets aan kracht heeft ingeboet. Hoe de markies de Barral naar aanleiding van dit opstel kan schrijven: ‘la princesse de Nassau [nous] faisait le plus d'avances et de cajoleries’, en: ‘les ministres prussiens étaient plus stathoudériens que le Stathouder lui-même’, verklaar ik niet te begrijpen. De gansche ironie van het stuk moet hem dus zijn ontsnapt. Nu ik toch naar zijn bladzijde verwijs, moet ik aanteekenen dat hij den aanhef der memorie van de Prinses verkeerdelijk in verband brengt met de woorden der fransche verklaring aan de Staten-Generaal van 21 April (die hij twee bladzijden te voren onjuist aanhaalt); die aanhef is een terugslag op de woorden der dépêche van Vergennes aan d'Esterno onder Bijlage III, 51.

sterkt doordat Frankrijk van het stuk geen officieele mededeeling deed te Berlijn, wat anders tusschen beide regeeringen met hun verklaringen aan buitenlandsche hoven gebruikelijk was. Na de herhaalde betuigingen van vredelievende bedoeling door Vergennes aan Von Goltz gedaan, scheen de verklaring van 21 April weinig beter dan woordbreuk. Men begreep niet wat men aan Vergennes had; nog kort geleden had hij zich tegenoverden pruisischen gezant zeer verzoenend geuit, en zich met hem over het plan van Salm onderhouden, waarvan hij het eerste artikel: tijdelijke verwijdering van den Prins en overkomst van de Prinses en de kinderen naar den Haag, zeer sterk zeide af te keuren[1]. Ook de koning was genoeg ontstemd om toe te laten dat Hertzberg al wederom een memorie tot de Staten-Generaal richtte, ditmaal eene die juist door haar geringen omvang en soberheid van uitdrukking veel meer geschikt was om indruk te maken dan de gezwollene en veel te lange van vorige jaren, te meer nog omdat zij zich in den vorm geheel bij de fransche verklaring aansloot, en dus de enkele gedeelten de afweken, zeer in het oog moesten vallen[2]. Hier moest Hertzberg het echter weer bij laten blijven; de koning wilde wel Frankrijk uitdrukkelijk aan zijn beloften herinneren, maar niet verder gaan. Wederom wachtte hij af of zijn memorie eenig gevolg zou hebben te Versailles, en moest hij de berichten van zijn gezant Von Goltz gelooven, dan was dit inderdaad het geval: Vergennes gaf aan de verklaring van 21 April een vergoelijkende uitlegging, en zeide herhaaldelijk dat hij bezig was naar een *modus vivendi* in zake het haagsche commando te zoeken; zoodra deze gevonden was zou hij er mededeeling van doen te Berlijn[3]. Intusschen wachtte Hertzberg den aanstaanden dood

1) De koning aan Thulemeyer, 25 April 17S6.
2) [Sa Majesté] apprendra avec la plus grande satisfaction qu'on travaille.... à mettre non seulement la véritable Constitution et la Souveraineté de l'Etat, mais aussi les Droits et les Prérogatives du Stadhoudérat héréditaire hors de toute atteinte; .... en qualité d'Ami et de plus proche voisin de la République, et comme tel essentiellement intéressé à son bien-être, Elle employera volontiers ses bons offices, ses conseils et son intervention partout où cela pourra convenir, pour concourrir à assurer à la République son repos extérieur et intérieur. - Ingediend 15 Mei 1786. (Gedrukt: *Resolutiën Holland* op 4 Augustus 1786, blz. 2821).
3) Loin d'approuver les propositions outrées du Comte de Salm, le Comte de Vergennes doit en avoir envoyé lui-même au Comte de Vérac pour se concerter la-dessus avec les patriotes, et son intention est de les proposer à moi et par mon canal au Prince d'Orange.... - Le Comte de Vergennes a de nouveau assuré au Baron de Goltz d'avoir envoyé des ordres réitérées au Comte de Vérac pour presser la dernière resolution des patriotes afin que les deux Cours puissent se concerter ensuite sur les moyens d'un arrangement convenable.... - J'attends encore toujours le projet d'accommodement que la Cour de France m'a fait promettre si positivement, et je me flatte que cette Cour ne permettra pas que dans l'intervalle le parti patriotique ose décider la question du commandement de la Haye qui selon les principes qu'elle m'a fait manifester jusqu'ici, doit faire le préliminaire d'une conciliation entre les partis.... - Il paroit que le Comte de Vergennes continue à négocier sur les conditions avec les patriotes. Après tout il semble, que le Prince d'Orange ne perd pas à ce délai.... (De koning aan Thulemeyer, 43 Mei, 6, 17 en 20 Juni 1786. Al deze antwoorden op Thulemeyer's dépêches werden ook wel meest door Hertzberg gesteld, doch geven niet zijn persoonlijke meening terug maar die van den koning die ze onderteekent).

van den koning af; hij scheen het vertrouwen van den troonsopvolger meer dan ooit te bezitten, en zag met ongeduld het oogenblik te gemoet waarop hem de leiding der pruisische staatkunde in handen zou vallen. Tegenover de Republiek zou hij andere maatregelen voorstaan dan Frederik had gedaan: wel was hij overtuigd dat de Prins lang niet alles zou kunnen behouden wat hem in 1766 was opgedragen[1)], en was hij ten volle bereid zich met Frankrijk te verstaan over de opofferingen die men van hem zou zien te verkrijgen, maar hij wilde scherper dan de koning het had gedaan, de grens aangeven tot welke Pruisens bereidwilligheid zich uitstrekte, en bij schending daarvan door Frankrijk of door de patriotten, tot bedreiging met militairen dwang zijn toevlucht nemen. Hij was ook niet afkeerig van samenwerking met Engeland; zij behoorde in zijn groote toekomstplannen te huis en zou reeds dadelijk in de aangelegenheden van het Oranjehuis kunnen worden beproefd, zoo Frankrijk, ook na de regeeringswisseling in Pruisen, doorslaande bewijzen bleef geven van kwade trouw[2)].

Inderdaad liet Vergennes' gedrag tegenover Pruisen geen andere verklaring toe dan óf van groote trouweloosheid, óf van groote zwakte. De wanhopige pogingen om toch een meerderheid van één of twee stemmen te halen voor een maatregel die den Prins vermoedelijk zou doen besluiten niet weer naar den Haag terug te keeren, wekten als vanzelf het vermoeden dat de driemannen zich bij zijn onverwachte verschijning verloren rekenden. Ware er ook maar iets napoleontisch in de natuur van Willem V geweest, niets dat hem gemakkelijker zou zijn gevallen dan een achttiende brumaire. Hij had daartoe zich slechts aan het hoofd te stellen van eenige trouwe regimenten en er Holland mee

1) Zie zijn briefwisseling hierover met de Prinses, Bijlage III, 57 en 58.
2) Hertzbergs vriend Ewart gaf hiervan reeds vóór Frederiks dood aan de regeering te Londen herhaaldelijk de verzekering, zooals blijkt uit Harris! brief aan Ewart van 6 Augustus 1786 (*Diaries* II, 172).

binnen te rukken; de pensionarissen zouden aanstonds zijn gevlucht en de Staten van Holland aan Amsterdam hebben overgelaten[1]. - Het geeft ons geen hoog denkbeeld van de strijdende partijen, als wij zoo om de beurt hun hoofden van de vlucht hooren gewagen bij de minste nederlaag, Zooals de lieden waren was hun politiek; met lage middelen bereikten zij nietige resultaten. Na de fransche verklaring van 21 April hadden de pensionarissen moed geschept, en kuipten met fransch geld voort aan hun meerderheid. Een, liefst twee stemmen zou die moeten bedragen. Het heeft lang geduurd: Amsterdam was in Holland altijd een kwaad vijand. Een aantal fransche agenten, onder aanvoering van Coetloury, reisden maanden lang de vier of vijf steden rond die de beslissing in handen hadden. Dordrecht was er onder, de vroedschap was er zeer anti-prinsgezind maar even jaloersch op het crediet van haar pensionaris, en dacht er een oogenblik over hem in deze zaak alleen te laten staan[2]; ten slotte won het toch de anti-prinsgezindheid met negentien stemmen tegen vijf. Verder bleef Gouda eenigen tijd onzeker, het langst echter Schiedam, Gorkum en Hoorn. Tot tweemaal toe deden de pensionarissen de Staten van Holland op reces gaan met de bedoeling om bij de terugkomst hun resolutie onmiddellijk door te drijven; tot tweemaal toe werden zij teleurgesteld. Eindelijk meenden zij zeker te zijn van hun elf stemmen, en de 27ste Juli werd voor de eindbeslissing bepaald. Werkelijk kwamen zij er, maar met niet meer dan tien stemmen; Hoorn dat zich reeds bij resolutie aan de pensionarissen verbonden had, was op het allerlaatste oogenblik nog omgedraaid[3] en had nieuwen last gezonden. Met dat al, de pensionarissen hadden over Rendorp gezegevierd, en de weg tot minnelijke schikking met den Prins was voorgoed afgesneden.

1) Zie Bijlage III, 59 en vv. - Er ontbrak niemand dan de aanvoerder, de soldaten kwamen al opdagen vanzelf: ‘Il se trouve en ce moment-ci à la Haye deux ou trois cents soldats du Regiment de Douglas, célèbre par le fanatisme Stadhoudérien qui l'anime; ces soldats ont pronté de leur semestre pour quitter leur garnison, et au lieu de se retirer chacun dans son village, ils sont venus tous à la Haye.’ (Vérac 23 Juni 1786). - Over de lange verloftijden van onze militairen hiervóór I, 99.
2) Bijlage III, 59. - Tot de ‘adresse’ van De Gijselaar zal zeker ook wel behoord hebben, dat hij de dordtsche democraten tijdelijk wat intoomde. Het is althans opmerkelijk dat de beoogde afzetting der veertigen door de gilden, (blz. 163), waarmede in het voorjaar was gedreigd, eerst voortgang had in Augustus zoodra de beslissing in zake het commando in de Staten van Holland was gevallen.
3) Vérac en Thulemeyer zeggen: door Harris omgekocht. Hijzelf spreekt er niet over, maar onwaarschijnlijk is het in geenen deele: een maand te voren had hij 2000 pond aangevraagd en ook gekregen, ‘for secret service’. (R.O.).

Vergennes had niet opgehouden hiertegen te waarschuwen, maar niets wezenlijks gedaan om het te verhinderen. In Mei had hij geschreven dat hij den Rijngraaf zijn beslissing mee zou deelen; deze zou spoedig naar den Haag terugkeeren en dan zeker evenzeer een verzoening aanraden als hij zelve[1]. Een maand later was de Rijngraaf nog niet vertrokken; hij trad te Parijs volmaakt als intrigant voor eigen rekening op, en had in verscheiden weken Vergennes niet meer bezocht[2]. Deze riep daarna Vérac naar huis, om met hem omtrent de voorwaarden der verzoening overeen te komen[3]. Vérac durfde weigeren, zich beroepende op het oordeel van Van Berckel en De Gijselaar: de zoo moeilijk te verkrijgen meerderheid liep te groot gevaar als hij zich op dit oogenblik verwij derde; hij zou de la Coste zenden[4]. Maar ook deze diende nog in een soortgelijk emplooi als Goetloury; Vérac had geen tijd bepaald voor zijn vertrek en hield hem bij zich tot in Augustus, toen de gansche reden van zijn zending was vervallen. Intusschen was eindelijk de Rijngraaf werkelijk teruggekeerd; Vergennes was geëindigd met hem te zeggen dat hij het commando onder de noodige waarborgen teruggegeven wenschte, en dat Frankrijk zich voor de verdere maatregelen van het patriotsche program, met name voor de afschaffing der regeeringsreglementen, niet openlijk wilde partij stellen[5]. Een waarschuwing die maanden en maanden te laat kwam: niet slechts bij de pogingen om de meerderheid in de Staten van Holland te behouden, maar ook bij die om de landprovinciën in opstand te brengen tegen het wettig gezag, was door de gedragingen van Vérac en zijn agenten de fransche naam reeds in ieders schatting betrokken. De Rijngraaf, wel verre van de driemannen tot matiging aan te sporen, moet hun al zeer sterke verzekeringen gegeven hebben dat zij zonder bezwaar hun gang konden gaan, want na zijn thuiskomst verviel alles van kwaad tot erger. De tijd voor een verzoening was voorbij; Vergennes had verzuimd zich te doen gelden toen het tijd was. Thans hadden de pensionarissen steeds meer gegronde redenen tot ongehoorzaamheid: wat zij een half jaar te voren gemakkelijk hadden kunnen toegeven, moesten zij thans blijven

1) Bijlage III, 60.
2) Bericht van Von Goltz.
3) Bijlage III, 61.
4) Bijlage III, 63 en 64.
5) Bijlage III, 65.

weigeren uit zelfbehoud[1]. Eindelijk had hun heftigheid de tegenpartij actief gemaakt; voortaan zouden zij verslagen worden zoo zij niet versloegen. De moeilijke overwinning op Amsterdam schonk hun ook niet een oogenblik van rust. Een nieuwe en gevaarlijker vijand stond gereed. In de maanden waarin zij hun langen strijd tegen Rendorp uitstreden, had zich een ander van vier der buitenprovinciën meester gemaakt, die nu eindelijk bereid waren Holland te overstemmen in de Staten-Generaal. Het was Harris die ze bij elkander had gebracht en hoopte te leiden. Van den aanvang zijner missie af had hij dit beproefd, maar telkens weer hadden de wanhoop van den Prins, de vooringenomenheid der Prinses, de slaphartigheid der stadhoudersgezinde regenten zijn pogingen doen mislukken. Één man echter van gaven en invloed, de Raadpensionaris van Zeeland, Van de Spiegel, had zich bij hem aangesloten en wist nu ook het hof, dat om het beter te bewerken naar Zeeland was genoodigd, tot een ander gedrag over te halen. Stierf nu nog Frederik de Groote en hield zijn opvolger wat hij thans als kroonprins scheen te beloven, dan achtte Harris de tegenomwenteling mogelijk. De hollandsche aristocraten, Amsterdam, Rotterdam, mochten zich bij hem aansluiten zoo zij verstandig waren; zoo niet, zij zouden moeten bukken met de rest. Met opzet had hij zich weinig met hen ingelaten, en voelde zich door hun nederlaag in zake het haagsche commando weinig ontmoedigd. De hoofdzaak was, dat hij het vertrouwen der Prinses had gewonnen, en dat mede door haar toedoen de oranjepartij zich nu eindelijk aan zijn leiding overgaf. De oude podagrist van Sans-Souci, wiens invloed zoo ver reikte, had het hem lang zoeken te beletten, maar hij had nu bondgenooten gekregen machtiger dan welke koning ook.

Om te begrijpen hoe deze overwinning Harris mogelijk was geworden, moeten wij voor een oogenblik onze aandacht van Holland aftrekken en op de landprovinciën richten. Daar eerder dan in Holland kreeg de democratische richting de overhand, die de machthebbers geen keus liet dan óf de macht op te offeren, óf zich in de armen te werpen van de orangistische reactie. Eerst nu dit laatste geschied was, durfde de oranjepartij van lijdelijk tot krachtdadig verzet overgaan.

1) Bijlage III, 73 en 75.

Vierde hoofdstuk.
Voortgang der democratie.

Meer dan eens is in de voorgaande bladzijden terloops melding gemaakt van de vorderingen der democratie te Utrecht. De noodzakelijkheid doet zich thans gevoelen, uiteen te zetten waarin die vorderingen bestonden, en welken invloed zij hebben gehad op den gang van zaken in de gansche Republiek.

Nergens was de gegoede burgerklasse meer tegen den Stadhouder ingenomen, dan in de drie provinciën met regeeringsreglement. Geen wonder: zij werden slecht bestuurd, en hier was nu de Stadhouder verantwoordelijk inderdaad. Hier was hij werkelijk de erf-usurpator waarvoor hij alom werd uitgegeven, maar in de andere provinciën niet met gelijk recht. De volksbeweging van 1747 en '48 had het zich al te gemakkelijk gemaakt, door onveranderde wederinvoering van de reglementen uit den tijd van Willem III af te dwingen. Zij bood daarmee zijn nazaat een gevaarlijk geschenk: men moest een Willem III zijn om er het rechte gebruik van te maken. Hij had in 1674 die reglementen opgesteld naar zijn dringende behoefte van het oogenblik; hij had een eigen systeem van buitenlandsche staatkunde door te zetten, en moest daartoe kunnen beschikken over een meerderheid in de Staten-Generaal. Als wapen tegen Holland waren die reglementen bedoeld geweest; met de behoeften der provinciën zelf, wier rechten er door geschonden werden, was nauwelijks rekening gehouden.

Met het reglement in de hand kon de Stadhouder in de drie provinciën optreden als despoot. In naam waren de Staten soeverein gebleven, maar de Stadhouder stelde elk lid aan, en

maakte bovendien nog uit welke personen afgevaardigd zouden worden naar de generaliteitscollegiën. Alle provinciale ambtenaren werden door hem benoemd. De geëligeerden - wij gaan nu van Utrecht in het bizonder spreken - en de raden van stad en steden werden niet alleen door hem aangesteld, maar waren ook door hem afzetbaar. Elken tegenstand kon hij fnuiken.

Doch een dergelijke machine weigert spoedig den dienst, wanneer zij niet geregeld wordt gebruikt. Willem III had dit gedaan zoo dikwijls Utrecht een zweem van verzet toonde tegen zijn buitenlandsche staatkunde. Ook de Gouvernante had nog eenmaal drie geëligeerden uit de Staten verwijderd. Sedert 1766 evenwel was geen discontinuatie voorgekomen. De utrechtsche raden zaten feitelijk voor het leven zoo goed als de vroedschappen van een hollandsche stad.

De practijk van het reglement was uitgeloopen op een compromis. De aristocratie moest zich aan eenige vernederingen blijven onderwerpen: coöpteeren als in Holland kon zij niet. Zoo spoedig er een vacature kwam in raad of ridderschap, zoo dikwijls er een eervolle commissie of vette prebende openviel, moesten de sollicitanten bedelen om de stadhouderlijke gunst. Maar de eenmaal begenadigden konden vrij veel wagen eer zij op straat werden gezet. Willem V was er de Stadhouder niet naar om het hun bang. te maken. Vooral niet na zijn nederlaag tegen Amsterdam in 1780. Vóór dien tijd had hij nog de illusie, de opperste leiding van den staat in handen te zullen houden: hij wilde de breuk met Engeland niet, en zocht haar te verhinderen, ook door pressie op de provinciën met regeeringsreglement. Maar sedert hij het tegen Vauguyon en de Amsterdammers verloren had, was het hek van den dam. Straffeloos hadden Utrecht en Overijsel de meest franschgezinde resolutiën kunnen nemen; wie zou het haar doen bezuren nu de Stadhouder zelf zich niet gelijk was kunnen blijven?

Zoodra nu de ruiter de teugels glippen liet, was niets natuur-liiker dan dat hij werd afgeworpen. Die den vorm despotisch houden wil, kan niet ongestraft de practijk te liberaal laten worden: spoedig wordt dan ook de vorm niet langer verdragen. Het aantasten van 's Prinsen abnormale rechten in de provinciën met regeeringsreglement was na het uitbreken van den oor]og met Engeland nog slechts een kwestie van tijd.

Wat der aristocratie gelegen kwam: ook de burgers lieten zich hooren in haar zaak, en hadden geen woorden genoeg om het reglement van 1674 af te keuren. Allerlei oorzaken werkten

in Utrecht samen om dat reglement bizonder gehaat te maken. In dit gewezen bisdom waren de geestelijke goederen bizonder rijk, en niet als elders tijdens de hervorming aan den Staat getrokken. De groote geestelijke grondbezitters hadden zich bij hun overgang tot de hervormde kerk in hun bezit weten te handhaven, tot groot misnoegen der utrechtsche burgerij, die volledige saecularisatie wenschte. Maar men was in 1582, toen in deze zaak een eerste regeling getroffen werd, voor die van ouds zeer ongebonden burgerij uiterst bevreesd, en wilde haar niet de helft van het Statencollege in handen geven. Naast de stad en de ridderschap moest dus het geestelijk lid in wezen blijven. Zoo kwamen er protestantsche proosten, dekens, kanunniken, die van die oude geestelijke waardigheden niets overhielden dan den naam en de rijke inkomsten. Oudtijds hadden de kanunniken zelf alle openvallende prebenden vergeven bij tourbeurt; later was de begeving van de in oneven maanden openvallende prebenden aan den Paus gekomen. Van den Paus kwam dit nu aan de Staten; het overige bleef onveranderd, op één gewichtige uitzondering na: vroeger zaten de kanunniken *suo jure* in de Staten; in 1582 echter koos de raad der stad Utrecht uit hen een gros, goede patriotten en calvinisten of calvinistgezinden, waaruit de ridderschap en de kleinere steden zes of acht tot het Eerste Lid zouden eligeeren. Zij moesten het Pausdom en den koning van Spanje afzweren, en mochten geen ruggespraak houden met de kapittels. De roomsch gebleven ge-beneficieerden werden niet ontzet maar verloren alle politieke macht en stierven uit; de Staten zorgden voor gereformeerde opvolgers bij elke vacature.

Deze regeling had, naar men ziet, al het karakter der voorloopigheid. Evenwel is zij nimmer wezenlijk veranderd, hoe dikwijls de utrechtsche burgerij daarop ook heeft aangedrongen. In de eerste tijden der Republiek had te Utrecht de democratie nog een politiek bestaan; de utrechtsche burgerhopluiden uit Leycester's en Oldenbarneveldt's tijd zijn berucht geweest als ware volkstribunen. Sedert echter ook hier de aristocratie voor goed overwon, is aan de regeling van 1582 weinig meer getornd. De prebenden kwamen in handen van leden der patricische geslachten die niet in de regeering zaten. De geëligeerden stierven uit op twee of drie na, politieke vrienden van Oldenbarneveldt. In 1618 bepaalde Maurits dat er steeds acht zouden zijn, vier edellieden en vier burgers, en dat hij de approbatie zou hebben op hun keuze.

Het regeeringsreglement van 1674 nu moest, om den Stadhouder geheel meester van de provincie te maken, niet slechts verandering brengen in de aanstelling der geëligeerden, maar ook in de begeving der prebenden. Over de proostdijen (de voordeeligste beneficiën van alle) liet Willem III zich de onbeperkte beschikking opdragen; evenzoo over de kanonisijen in de zes Staten-maanden openvallende, en over de vicarijen die van genoemde proostdijen en kanonisijen afhingen, en wier inkomsten tot het onderhoud van arme predikanten en predikantsweduwen, en tot andere vrome einden, waren geschikt. Over de inkomsten en goederen der drie conventen van Oostbroek, Sint-Paulus en Sinte-Catharijne, voor zoo ver zij niet reeds tot bepaalde takken van den openbaren dienst waren bestemd, maar door de Staten in beneficie gegeven werden, verkreeg hij eveneens de onvoorwaardelijke beschikking. Natuurlijk dat de Stadhouder niet in persoon al die gunsten vergaf, maar hiermede iemand uit de provincie belastte dien hij geheel vertrouwde. Zoo was de officieuse positie van luitenant-Stadhouder niet het minst in Utrecht een zeer aanzienlijke geworden; zij werd thans ingenomen door den geëligeerde Pesters. Voegen wij er nu nog bij dat de Stadhouder krachtens het regeeringsreglement ook de heeren van het Hof koos uit een drietal; dat hij de schouten, hoofdofficieren en maarschalken (overeenkomende met de hollandsche baljuwen) onmiddellijk aanstelde, en dat hem in 1748 zelfs was overgelaten wat het reglement hem niet opdroeg: het recommandeeren van personen voor de jaarlijksche nominatiën van burgemeesteren en schepenen, en voor de benoeming in alle stedelijke ambten tot de onbeduidendste toe, dan is het duidelijk dat de luitenant-Stadhouder negen ontevredenen moest maken tegen één die eenig voordeel wegdroeg, en dat de deur opengezet was voor het schromelijkste misbruik. Zooveel macht in één hand kan slechts berusten bij een publieke en door publieke lichamen gecontroleerde regeering, maar wordt niet straffeloos overgelaten aan een particulier.

Was dus het gebruik, waartoe Willem III het reglement bestemd had, vervallen, het *mis*bruik, waartoe het noodzakelijk aanleiding gaf, tierde welig, en maakte de burgerij in haar breedst mogelijken kring afkeerig van den Stadhouder, op wiens naam het onrecht bedreven werd. Een aantal ernstige beschuldigingen tegen Pesters zijn voor ieder, die de moeite neemt er naar te zoeken, gemakkelijk uit de patriotsche literatuur van den dag bijeen te garen: hij bevoordeelde zijn bedienden met stadspos-

ten, die zij voor geld door substituten deden waarnemen, en zoo meer. Of hij persoonlijk zooveel slechter zal zijn geweest dan vorige luitenant-Stadhouders? Het doet weinig ter zake: de fout lag in het systeem en niet bij één persoon.

Meer dan ergens elders waren in Utrecht dus ook de kleine burgers aan den Stadhouder vijandig. Zelfs voor een goed deel de plattelanders; ook zij mochten Willem V, die immers alles dekte met zijn naam, voor menig misbruik aansprakelijk stellen. Geen gering ongenoegen gaf hun het strenge jachtgericht, dat vooral voor stroopers op het uitgestrekte bizondere jachtrevier van Soestdijk geen genade kende.

Doch bezwaren als de hier genoemde alleen kunnen het eigenaardig karakter der utrechtsche omwenteling nog niet verklaren. Zij maken alleen begrijpelijk dat de patriotten hier een vruchtbaren bodem vonden, en minder dan elders in toom werden gehouden door de vrees voor het gemeen. De kern der patriotsche partij werd ook hier gevormd door de jongere generatie weionderwezen burgers, niet weinig studenten en professoren daarbij, ook wel enkele jongelieden van patrieisch geslacht, maar veel meer van bescheiden burgerlijke afkomst. Utrecht was in de achttiende eeuw weer een sterk bevolkte en welvarende stad geworden, veel renteniers hadden zich zoowel binnen haar wallen als in den naasten omtrek gevestigd, het wetenschappelijk en letterkundig leven bloeide er, en onderscheidde zich door zijn grooter vrijheid en meerder zwier niet ongunstig van het leidsche. De belangstelling in de fransche staatswijsbegeerte en in de jonge duitsche literatuur met haar sentimentaliteit en vrijheidsidealen was er algemeener dan ergens elders in de Republiek[1]. Twee namen uit dezen kring zijn bij ieder bekend gebleven: die van Bellamy en van Ondaatje.

Bellamy, in 1782 naar Utrecht gekomen, werd niet het minst om zijn Vaderlandsche ontboezemingen in de Post van den Neder-Rhijn gevierd. *Wij* zullen zeker zijn patriotsche poëzie bij voorkeur *niet* lezen, maar de tijdgenooten dachten er anders over. Zijn pathos gaf aan de opgewondenheid van den dag de uitdrukking die zij behoefde. Op de wijs waarop Bellamy het was, is ongetwijfeld het overgroote deel van het literarisch ontwikkeld nederlandsch publiek eenige jaren lang patriot geweest.

1) Van het letterkundig en politiek leven te Utrecht in den patriottentijd vindt men een levendige schildering in onderscheidene der *Geschiedkundige Opstellen* van Mr. W.H. de Beaufort, tweede deel (Amsterdam 1893).

Goed van bedoeling maar troebel van inzicht. In Utrecht droeg men hem op de handen. Ook de aanstaande bittere vijanden der patriotten deden zoo: de beweging was nog in haar senti-menteele periode; haar noodzakelijke gevolgen waren nog niet aan het licht gekomen; ook de aristocratie kon worden meegesleept een tijdlang; zij kon zich nog niet stooten aan een patriotsche werkelijkheid.

De politicus van het jonge Utrecht heet Ondaatje. Een opmerkenswaardig man onder de patriotten. Zijn hun denkbeelden voor een goed deel van den overijselschen Capellen afkomstig, of althans door hem het eerst hier voorgedragen, en is het herhalen en populariseeren van velen, de uitvoering is het ernstigst in Utrecht ondernomen, en geslaagd niet zonder groot toedoen van dezen jongen man. De woorden zijn bij hem veelvuldig en bombastisch als bij de anderen, maar bij hem vindt men ook een scherp onderscheiden van het oogenblikkelijk bereikbare, een vasten wil om telkens zoo ver te komen als mogelijk is, en groote onverschrokkenheid en volharding in de uitvoering van het eenmaal weloverwogen plan. Een volksleider voor langer dan één dag, zooals ze ten allen tijde schaarsch zijn geweest in Nederland[1].

Hij was nog zeer jong: geboren in 1758 te Colombo, waar zijn vader predikant was. Sedert 1778 was hij student te Utrecht, promoveerde er in 1782 in de philosophie, en bleef sedert in de rechten studeeren, waarin hij evenwel niet te Utrecht maar in 1787 inderhaast even te Leiden den doctoralen graad verkregen heeft. Na zijn promotie in 1782 ging hij geheel op in de politiek van den dag. Allereerst was de burgerwapening aan de orde: de schutterij werd in 1782 en '83 op aandrang der burgers en met volle instemming van de overgroote meerderheid der stadsregeering uit haar verval opgeheven, nieuw bewapend en geheel gereorganiseerd. Ondaatje werd vaandrig bij een der acht compagnieën. Hij was ook een der oprichters van het vrijcorps ‘Pro Patria et Libertate’, dat weldra een eerste organisatie der democratisch-patriotsche beweging tot stand zou brengen[2].

In den aanvang liet de eensgezindheid tusschen burgers en

1) Er bestaat een monografie over hem in het engelsch: Mrs. C.M. Davies, *Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje*, Utrecht, 4870. Het boek verraadt een in een vreemdelinge vrij opmerkelijke kennis van patriotsche partij-literatuur, en verscheidene van Ondaatje's toespraken staan er in vertaald. De critiek is echter zeer zwak of liever ontbreekt geheel; alleen een oppervlakkige bewondering is aan het woord.
2) Hiervóór, I, 279.

regenten niets te wenschen over. De laatsten moedigden de eersten aan, hun stem te doen hooren in al de aangelegenheden van den dag: het erkennen der onafhankelijkheid van Noord-Amerika, den vredehandel met Engeland, het onderzoek naar de oorzaken van het mislukken der expeditie naar Brest, de verwijdering van den Hertog, de fransche alliantie. En niet alleen over aangelegenheden van dagelijksche politiek, ook over constitutioneele zaken wilden de regenten een volksstem doen opgaan om zich op haar te beroepen[1]. De leus van 'grondwettig herstel', die elders, in Holland hij voorbeeld, niet dan met wantrouwen door de aristocratie werd vernomen, was hier in Utrecht uitnemend geschikt om regenten en burgers te vereenigen. De provincie moest uit haar staat van slavernij worden opgeheven, het opgedrongen regeeringsreglement worden vervangen door een waarin aan de volksvertegenwoordiging de vrij-

1) Een ooggetuige, de markies de Saint-Simon, verhaalt hoe zij *des nachts uitgingen* om de burgers te wekken en hen tot het beleggen van vergaderingen en het indienen van petitiën aan te zetten (Bijlage IV, 1). Het gevolg was natuurlijk een buitengemeen geprikkelde belangstelling in alle regeeringsdaden, ook in die welke de regenten wilden blijven voltrekken buiten medeweten der burgerij. Bij elke raadszitting (die hier als overal in den lande geheim waren) verzamelde zich een groote hoop volks voor het stadhuis, om de genomen beslissingen uit de eerste hand te vernemen. - Wat onzen berichtgever de Saint-Simon aangaat, hij was in 1720 geboren, en een gewezen fransch officier; na den oostenrijkschen successie-oorlog had hij om een twist den dienst moeten verlaten, en in 1758 zich in Utrecht gevestigd; hij huwde (naar mij Mr. S. Muller Fz. mededeelde) in 1771 Maria Jacoba Cornelia gravin van Efferen, douairière van Hendrik baron van Utenhoven, heer van Amelisweerd, en woonde sedert op dat in de onmiddellijke nabijheid van Utrecht onder Bunnik gelegen landgoed. - 'De Saint-Simon,' schrijft Harris in een dépêche van 16 Januari 1787, 'understands the genius and character of these people perfectly; is a man of parts, of a very intriguing spirit, and, though near seventy, active and enterprizing. He was one of the best supports the Duke de la Vauguyon had, and almost all that Minister's private conferences with the Regents [die van Utrecht nl.] well affected to the french cause were held at a village near M. de Saint-Simon's house, and whenever the Duke returned to France, he constantly made him a visit' (R.O.). - De markies had altijd veel omgang gehad met de aristocratie van stad en provincie Utrecht, zag de democratische beweging met bezorgdheid aan, en verbaasde zich dat de fransche regeering dit niet scheen te doen. Tot driemaal toe richtte hij - al of niet op verzoek? of in overleg met Vauguyon? hiervan is mij niets zekers gebleken - een uitvoerige memorie over de utrechtsche gebeurtenissen aan Vergennes; zij zijn gedagteekend 4 Juni, 23 Juli en 30 October 1786. Uit het eerste en uit het derde opstel doe ik het een en ander onder Bijlage IV, 1 afdrukken; de rest behelst een verhaal van van elders genoeg bekende feiten. - Schrijver neemt nog altijd het oorspronkelijke fransche standpunt tegenover onze verdeeldheden in; de verschillende aspecten waaronder zich een beweging als de utrechtsche achtereenvolgens aan zulk een beschouwer voordeed, vinden wij bij hem goed teruggegeven. Vérac laat zich meesleepen door den stroom; de Saint-Simon blijft op den oever staan en ziet hem voorbij zich heen vloeien.

heid van beweging werd teruggegeven die zij oudtijds had bezeten.

Het eerst kon worden aangetast, wat niet op de letter van het reglement steunde. Zoo werd al spoedig, bij vroedschapsbesluiten van 10 Maart en 11 Augustus 1783, de Stadhouder bedankt voor zijn recommandatie tot stadsposten, en tot de jaarlijksche nominatiën voor burgemeesteren en schepenen. De ambten zouden alleen aan burgers worden gegeven, die ze in persoon moesten waarnemen; enkele kleine ambten werden ook voor Katholieken opengesteld. De nominatiën voor burgemeesteren en schepenen zouden geheel vrij door de vroedschap[1] worden opgemaakt. - Kort hierop volgde de uitdrijving van den publicist der oranjepartij Van Goens[2]; weer hadden zich de regenten op de volksstem beroepen. Maar dit alles was slechts een voorspel.

In December 1783 werd een der jongste raden, Mr. Jan Hinlópen, door zijn medeleden tot secretaris van het gerecht benoemd, en viel dus een raadsplaats open. Het regeeringsreglement voorzag niet bepaald in dit geval, het sprak alleen van de jaarlijksche continuatie of discontinuatie der raden door den Stadhouder. In de practijk was het echter immer verstaan, als gaf het reglement den Stadhouder ook het recht, de tusschentijds openvallende plaatsen te vervullen. Ditmaal had men het anders voor. De groote meerderheid van den raad was met de patriotsche burgers van te voren alles overeengekomen: de burgers verzochten bij request dat de raad zelf in de vacature zou voorzien, en. de raad gaf hier gehoor aan en benoemde een patriot, Mr. Voet van Winssen, kapitein van een der burgercompagnieën (20 Januari 1784). De burgers vierden zijn installatie als een triomf voor zichzelven: met militair vertoon geleidden zij hem naar het stadhuis. Een paar maanden later stierf een raad, Mr. Van Asch van Wijck; weer handelde men als te voren en benoemde iemand die zoowel aan de meerderheid van den raad als aan de burgers welgevallig was, Mr. Burman de la Bassecour.

Tegelijk was men ook elders in de provincie begonnen aan het grondwettig herstel de eerste hand te leggen, en wel op minder vreedzame wijs dan te Utrecht. In de kleinere steden van Utrecht en Gelderland was het misbruik niet ongewoon, dat personen in de regeering gebracht werden die niet in de stad

1) Het college heette hier en elders in de provincie eigenlijk: ‘raad’, maar de naam ‘vroedschap’ wordt minstens even dikwijls gebruikt.
2) Hiervóór I, 290.

tehuis behoorden, of dat regeeringsleden hun verblijf elders hielden zonder van hun post afstand te doen. Zoo woonde de hoofdofficier van Wijk bij Duurstede, graaf van Rechteren, te Utrecht; twee van de raden, De Joncheere en Mr. Curtius, hielden ook buiten de stad hun hoofdverblijf. De raad van Wijk zette hen af, en benoemde op eigen gezag, of liever op dat der burgerij die er hem met geweld toe noodzaakte, twee patriotsche burgers in de plaats (4 Februari 1784)[1].

Protesten bleven niet uit. De Stadhouder bracht tegen de verkiezing van Mr. Voet, De Joncheere tegen zijn afzetting te Wijk, bezwaar in bij de Staten. Dit was voorzien. Spoedig werden beide protesten in handen gesteld van een commissie van negenen, drie uit elk lid, ‘om dezelve te examineeren, mitsgaders te onderzoeken, en Hun Ed. Mog. vervolgens te adviseeren, welke middelen zouden behooren bij de hand genomen te worden, om met wegneming van alle wettige bezwaren der ingezetenen, de harmonie en goede orde binnen deze Provincie te herstellen en conserveeren’ (25 Februari 1784)[2]. Voorzichtig uitgedrukt, waar het niets minder dan het ontwerpen eener nieuwe grondwet voor de provincie gold. Want dit was de bedoeling. De hoofdlijnen stonden van te voren vast: elk lid der Staten moest zijn oude vrijheid terugbekomen; de aanstelling moest geschieden zooveel mogelijk als vóór 1674, en het eerste en derde lid moesten weer zitten voor het leven evenals thans nog de ridderschap. Achtte bovendien de stad Utrecht het noodzakelijk, op de aanstelling van haar raden eenigen matigen

1) Al dan niet terecht moeten De Joncheere en Curtius bizonder gehaat zijn geweest. Van den tweede is geen protest bekend; dat van den eerste (bij Chalrmot, *Verzameling van Stukken* XXVII, 11-19) doet zien dat de Wijkenaars het revolutiemaken reeds goed verstonden. Hij woonde op een buiten onder Kooten, dicht genoeg in de buurt om de raadsvergaderingen bij te wonen. In October 1783 dwongen de burgers den raad, hem en Curtius aan te schrijven dat zij vóór 1 December een huis in de stad moesten betrekken. Er stond er geen enkel leeg, en eerst 1 Mei 1784 zou er een open komen. De Joncheere deed er zich toen een inruimen, en betrok het 31 Januari 1784. Desniettemin dwongen de burgers de regeering, hem af te zetten; zij daagden op, ‘voorzien van zijdgeweer’, mishandelden de onwillige raden met steenen en sneeuwballen, en uitten de heftigste bedreigingen. 's Avonds, toen het volk zijn wil had, werd De Joncheere's portret verbrand en illumineerde men. Blijkbaar is het te Wijk gebeurde, althans de vorm waarin het gebeurde, een ongevraagde aanvulling geweest op het autoritaire stuk van den utrechtschen raad, dat alleen reeds aanleiding genoeg gaf om de zaak van de reglementsherziening aan den draai te brengen. Het gedrag van de Wijkenaars was reeds niet meer tegen den Stadhouder alleen gericht. Een eerste waarschuwing aan de aristocratie, spoedig door andere gevolgd.

2) Chalmot XXVII, 56.

invloed van het volk toe te laten, dan mocht zij hiermede begaan. Men zou nu de volksstem doen spreken, in het vaste vertrouwen dat deze zelf eischen zou dat de aristocratie van het stadhouderlijk juk werd bevrijd.

De negenmannen schreven de vijf steden aan, 'zich elk in den haaren exactelijk te informeeren op de redenen van bezwaar en misnoegen, die de ingezeetenen mogten vermeenen te hebben,' en daarvan opgave te doen (4 Maart). Naar de bezwaren der plattelanders werd niet gevraagd. In de tweede helft van April stelden achtereenvolgens de regeeringen van Utrecht, Amersfoort, Wijk en Montfoort hun burgers eenige weken lang in de gelegenheid, hun bezwaren schriftelijk in te dienen. Rhenen was al de anderen vóór geweest, niet uit patriotisme evenwel, maar om te voorkomen dat haar burgers te ver werden meegesleept: onmiddellijk na ontvangst der aanschrijving van 4 Maart had de regeering bij overrompeling één week tijds voor het indienen van bezwaren toegestaan, met dit gevolg dat er geen enkel inkwam en zij de negenmannen berichten konden, dat zij 'na een nauwkeurig onderzoek niet hadden kunnen ontwaren, dat er bij de ingezetenen eenige redenen van bezwaar en misnoegen plaats hadden'[1]. Kort daarna verschenen eenige te laat gekomen bezwaarschriften uit Rhenen in de patriotsche bladen.

Te Utrecht liep de zaak niet minder uit de gis, maar op andere wijze. Hier zou de ten vorigen jare gereorganiseerde schutterij, in haar acht compagnieën te zamen ver over de duizend man tellende, uitgenoodigd worden in haar geheel *het* stuk te teekenen, dat de regeering verlangde. De officieren werden eerst voldoende op de hoogte gebracht, en daarop de gelegenheid tot het indienen van bezwaren opengesteld, den 17^{den} April. De inhoud van dit van hoogerhand gesuppediteerde bezwaarschrift komt hierop neer: er wordt verlangd dat het eerste en derde lid onafzetbaar zullen zijn even goed als het tweede; bij overlijden van een geëligeerde maakt de stad een nominatie op van vieren, die door ridderschap en kleine steden wordt verminderd op de helft; uit dit tweetal behoudt de Stadhouder de electie. De beschikking over al de geestelijke goederen en inkomsten, door het reglement aan den Stadhouder toegekend, komt terug aan de Staten ten behoeve der provinciale kas. De ridderschap maakt zelf een dubbeltal op wanneer er bij haar

1) Chalmot XXVII, 123.

een plaats openvalt; de Stadhouder heeft de electie. Valt in den permanenten raad der stad een plaats open, dan zal op nader te omschrijven wijze door kiezers uit de burgerij een viertal candidaten worden aangewezen, waaruit de raad een nominatie van tweeën trekt die hij aan den Stadhouder zendt ter electie. De kiezers zouden b.v. een college van veertigen kunnen uitmaken, uit iedere wijk vijf, waarvan de helft om de zes jaar zou aftreden; zij worden gekozen door de burgers. De jaarlijksche nominatiën voor burgemeesteren en schepenen zouden geregeld kunnen blijven als thans; nu zijn recht van recommandatie niet meer geëerbiedigd werd, mocht de Stadhouder de weinig gevaarlijke electie behouden. De hoofdschout der stad Utrecht zou worden benoemd voor drie jaar, door den Stadhouder, maar op nominatie van de stad; de verdere officieren van justitie voor hun leven, op nominatie van de Staten; de Raden van den Hove Provinciaal eveneens (dit laatste had reeds onder het thans vigeerend reglement plaats). De Staten krijgen hun oude vrijheid terug in het begeven van commissiën tot de generaliteitscollegiën. Het jachtgericht wordt afgeschaft; de judicatuur in zake de jacht komt aan Gedeputeerde Staten; er wordt een nieuwe ordonnantie op de jacht gemaakt, waarbij alle oude privilegiën in eere hersteld worden, 'voornamentlijk ook het aller oudste, namentlijk het natuurlijk regt der Landlieden'[1].

Gelijk men ziet was dit ontwerp er allereerst op aangelegd, de aristocratie weder meester te maken van den staat. De regenten waren echter te werk gegaan als bedachtzame lieden: zij wilden het wezenlijke van de macht terug, maar lieten de electiën aan den Stadhouder over; er was nog bij bedongen dat hij deugdelijke redenen zou moeten opgeven, als hij voor de derde maal eenzelfden op de nominatie vooraan geplaatsten per-

1) *Pointen tot Redres der Bezwaaren, bij de Burgeren en Inwoners van de Stad, Steden en Landen van Utrecht overgeleverd*. [Utrecht] 4784, 8°. - Onder dezen titel zijn alle ingekomen bezwaarschriften, op eenige weinige uit Amersfoort na, afgedrukt. - De bovenvermelde punten komen voor in n°s. 4 en 7 der 12 utrechtsche bezwaarschriften. Het eenige verschil is, dat n°. 4 de kiezers ook uit de twintig oudste raden twee nominatiën van vieren tot het burgemeesterschap wil doen opmaken, door den raad elk op de helft te verminderen, waaruit dan de Stadhouder eligeert. - Voor wie de toelichtingen van beide stukken leest is het aan geen twijfel onderhevig of hij heeft hier de punten voor oogen, die door de meerderheid van den raad gesuppediteerd waren. In de toelichting van n°. 4 wordt uitdrukkelijk gezegd, dat dit bezwaarschrift bizondere aandacht verdient 'als contineerende na [onze] gedagten juist dat geene waar toe U Ed. Groot Achtbare bij publicatie van 17 April een ieder Burger en Ingezeten hebben opgeroepen.' - *Pointen* als boven, blz. 186.

soon voorbijging. Op de onafzetbaarheid en de vrije nominatie kwam alles aan. De macht der kiezers scheen op den voorgestelden voet weinig gevaarlijk: zij zouden een vast college uitmaken, en spoedig genoeg een oligarchie vormen op hunne beurt.

Ongelukkig voor de regenten hadden zij met burgeroficieren te doen die hen doorzagen. Bijna de helft van den krijgsraad, onder leiding van Ondaatje, weigerde zijn goedkeuring aan het stuk. Zij hadden zelfs in eigen kring reeds een geheel ander ontwerp opgemaakt, van veel verder strekking, en wilden dit voor het stuk der regeering in de plaats gesteld zien. Negen-entwintig burgerofficieren wilden van het gesuppediteerde stuk niet afwijken; zeven-en-twintig schaarden zich aan de zijde van Ondaatje. Met groote kracht zette deze minderheid haar zaak door; het overgroote deel van de onderofficieren en gewone schutters koos haar partij. De andere, gematigde, helft, bleef tegenover deze voortvarendheid vrijwel werkeloos; zij deden geen moeite om *hun* stuk tegen dat van Ondaatje[1] in bij de schutters te doen circuleeren of aan te bevelen. Het oorspronkelijk exemplaar kwam bij den raad in met de enkele onderteekening van den burgerkapitein Van Vloten, onder herinnering dat de raad wel wist 'hoezeer vele aanzienlijke burgers dit ontwerp in meest alle deszelfs gedeelten goedkeurden', die echter 'door den jegenwoordigen toedragt der zaken praefereerden geene der ontworpene plans te onderteekenen, of op eenige wijze hunne bezwaren op te geven'[2]. Die 'jegenwoordige toedragt' bestond in de geestdrift die het overgroote deel der patriotsche burgers toonde voor Ondaatjes plan, een omstandigheid welke het raadzaam achten deed zich voor het oogenblik stil te houden. Enkelen van de negen-en-twintig waren toch cordater en zonden een exemplaar van Ondaatjes ontwerp in, met een afkeurende critiek er bij, die het tot de proportiën van het officieuse ontwerp der regeering terugbracht. Op den geest der vroedschap rekenende, vergenoegden zij zich, bij hun

1) Dat bij voorkeur zijn naam aan het democratische ontwerp moet worden verbonden, blijkt o.a. uit de omstandigheid, dat hij bij de aanbieding er van aan gecommitteerden uit de vroedschap op 21 Mei de aanspraak hield, dat hij een van de weinige officieren was die zich tot in de geringste bizonderheden met het ontwerp vereenigden zooals het gedrukt was (vele officieren ook onder de 27 geavanceerden hadden enkele aanmerkingen op meer of minder gewichtige artikelen), en dat hij nog te elfder ure, nadat de eigenlijke aanbieding al had plaats gehad, een fout in den tekst kwam rectificeeren. (Zie *Pointen tot Redres*, blzz 69, 76 en 91).

2) Dit is het bovengenoemd bezwaarschrift n°. 4. - *Pointen* als boven, blz. 135.

eigen onderteekeningen die te voegen van eenige weinige aanzienlijken[1)].

Het succes van het democratische tegenontwerp was boven verwachting. Ondaatjes verdienste lag in de groote snelheid en beslistheid van handelen, zoodat hij al een groot eind gevorderd was toen zijn tegenstanders nog beginnen moesten. Zij waren er door verbijsterd geworden en hadden den openlijken strijd niet aangedurfd. Den 20sten April reeds, drie dagen na de publicatie der vroedschap, was het tegenontwerp in een aantal exemplaren in druk verschenen en overal verspreid. Er was naar bezwaren gevraagd, maar hier werd iets anders geboden: 'pointen tot redres der bezwaaren' luidde de ondertitel, en de hoofdtitel: 'Concept-Reglement op de Regeeringsbestelling van de Provintie Utrecht'. Het was een uitgewerkte provinciale grondwet in al haar artikelen. Het officieuse stuk had slechts wenschen geuit en hoofdlijnen aangegeven, maar hier werd niets aan den wetgever overgelaten: hij had aan te nemen of te verwerpen.

Opmerkelijk is de sterk anti-stadhouderlijke geest van het ontwerp. Het laat den Stadhouder nagenoeg niets van wat hij bezit, ook niet wat de aristocraten hem willen doen behouden.

1) Bovengenoemd bezwaarschrift no. 7. - Onder de onderteekenaars is o.a. Mr. Jonathan Sichterman, over wien in het volgende jaar zooveel te doen zou zijn. - Ondaatje's ontwerp is no. 3; de overige negen zijn van minder belang. De merkwaardigste er uit zijn nos 10 en 11. Het eerste is van Mr. Otto Willem Falck, gewezen resident te Patna in Bengalen, den vader van Anton Reinhard, en beveelt aan 'de *Judicieele* macht af te zonderen van de *Wetgevende*, en dus een Collegie van schepenen aan te stellen, niet bestaande uit Leden van de vroedschap, maar uit Rechtsgeleerden, welke in de paenible bediening van 't Recht al hunnen tijd zouden kunnen besteden, zonder door Politieke bezigheden te worden afgetrokken; door welke schikking ook allen invloed van Politieke inzigten zijnde weggenomen, en dus eene gerustheid zoude worden te weeg gebracht tegens de schadelijke gevolgen, welke de vereeniging van *Wetgevende* en *Judicieele* macht zoude kunnen na zig slepen'. (*Pointen*, blz. 206). Een zeer gewenschte hervorming, maar waar onze democraten nog geen oog voor hadden; nimmer is de rechtspraak zoo onzuiver geweest als juist in den patriottentijd. - No. 11 is van de pastoors en katholieke armmeesters. Zij vragen vrijheid tot oprichting van een of meer katholieke scholen; intrekking van de plakkaten en ordonnantiën tegen de vrije godsdienstoefening; meerdere gelijkstelling in het burgerlijk recht, vooral vergunning aan roomschgezinde weduwen en meerderjarige ongehuwde dochters, om haar eigen goederen te administreeren; vergunning aan roornschgezinden om, 'ongehinderd blijvende in hunne geloofsbegrippen', hun kost te koopen in proveniershuizen; openstelling van eenige kleine ambten. Zij wagen het dit alles te vragen, zich evenwel 'met alle eerbiedigheid onderwerpende aan het wijs en beter oordeel en doorzigt van U Ed. Groot Achtbare'. De zaken van Staats- en Stadsbestier 'laaten [zij] aan Staatkundigen over'; van politieke rechten voor Roomschen is nergens in dit geschrift sprake. (*Pointen*, blz. 208-215). - Ook te Amersfoort boden de Roomschen een bezwaarschrift aan, dat evenwel niet in de verzameling is afgedrukt.

Ter vervulling van een opengevallen plaats in het eerste lid zal de stad een dubbeltal nomineeren, de electie daaruit komt aan ridderschap en steden, slechts een approbatie der gedane keus aan den Stadhouder, ‘zullende dezelve in cas van improbatie, de redenen daarvan moeten opgeven, over welker gegrondheid of ongegrondheid Hun Ed. Mog. staatsgewijze zullen jugeeren’. Bij de ridderschap voorstelling door dat lid zelve; approbatie door de beide andere leden, 's Prinsen hovelingen, of wie van hem eenig jaargeld trekken, zijn van alle staatslichamen uitgesloten. Zijn recht van electie der officieren van justitie en raden van den Hove vervalt. De veertig permanente leden van den raad der stad moeten zijn ‘goede en getrouwe Patriotten’. Valt een raadszetel open, dan wordt gehandeld als volgt: in elk der acht wijken worden alle burgers saamgeroepen, bedeelden alleen uitgezonderd. Hun wordt een lijst voorgelegd van die burgers der wijk, welke hebben kunnen aantoonen dat zij jaarlijks in de directe of in de indirecte belastingen, of in beide, 150 gulden opbrengen. Uit deze lijst wijzen zij bij schriftelijke stemming acht kiezers aan, op den voormiddag; des namiddags begeven zich dan de 64 kiezers der acht wijken naar het stadhuis. Driemaal achtereen wordt bij loting een twaalftal hunner aangewezen ter opmaking achtereenvolgens van een twaalftal, een zestal en een drietal candidaten tot den open zetel. Geen der 64 mag zelf op de nominatie, en voor elke vacature wordt het volk weer opgeroepen om een stel geheel nieuwe kiezers aan te wijzen. Uit het drietal dat zij maken heeft de raad de electie. Voor het burgemeesterschap maken de kiezers uit de twintig oudste raden een nominatie van vieren; de Stadhouder kiest daaruit twee burgemeesteren. De schepenbestelling blijft alleen bij het oude.

Nevens den raad komt een college van gecommitteerden uit de burgerij, zestien in aantal, per wijk twee, gekozen bij meerderheid van stemmen door dezelfde personen die de kiezers aanwijzen. Men kan geen kiezer en gecommitteerde zijn tegelijk. Om de twee jaar treedt de helft af en is niet onmiddellijk herkiesbaar. Voor het lidmaatschap van dit college is weer het betalen van 150 gulden belasting een vereischte; bovendien mag men aan geen lid der regeering geparenteerd zijn. Die zijn benoeming afslaat verliest zijn burgerschap. Het college waakt tegen schending van de ‘aêloude Rechten, welhergebrachte Wetten en Privilegiën’ der burgerij; het brengt de klachten der burgers, die het verplicht is aan te hooren, aan de regee-

ring over; zelf mag het tot de overheid het woord richten in naam der gansche burgerij. Het houdt toezicht op het beheer der stadsfinanciën, en moet worden gehoord eer een nieuwe belasting wordt opgelegd of een bestaande verzwaard.

Men bespeurt in deze grondwet, bij groote onbeholpenheid, de beslist democratische strekking. Het denkbeeld van directe verkiezingen kwam nog bij geen schepsel op, maar Ondaatje en de zijnen zagen althans in, dat de kiezers geen *college* moesten uitmaken. Keerden zij na één dag van actie in de massa terug, dan konden zij nimmer een nieuwe oligarchie vormen. Opvallend is ook, door het sterk sprekend verschil met onze begrippen, de schroom om aan de onafzetbaarheid van de vroedschappen le raken, die onvermijdelijke aanleiding tot het aristocratisch bewustzijn; men vreest er wel de kwade gevolgen van, maar wil ze voorkomen door het allerbedenkelijkst middel van naast de eigenlijke, verantwoordelijke, vroedschap een tweede te stellen, wier opgelegde taak het is zich in alles naijverig te toonen op de eerste. Omtrent die 'aêloude' rechten waren de meeningen zeer vaag, men wist die rechten kwalijk aan te wijzen, maar men bedoelde er feitelijk mede het oppergezag, dat aan het volk toekwam als zijn natuurlijk erfdeel. Er is geen twijfel aan, of in de schatting der opstellers zou de vroedschap voor een remonstrantie der gecommitteerden moeten zwichten. Zij bleef nog den hoogsten titel voeren, maar de hoogste macht zou haar feitelijk ontvallen. Aan het politiek vermogen der eenigszins gegoede burgerij werden zware eischen gesteld: elk oogenblik andere kiezers en andere gecommitteerden. De practijk van dit nieuwe reglement heeft maar kort geduurd; anders zou er spoedig schaarschte aan bruikbare patriotsche burgers zijn gebleken.

Ook naar buiten de stad was het ontwerp gezonden; zelfs in eenige dorpen had het gecirculeerd. Te Utrecht kwam het in met bij de 1300 handteekeningen[1)], te Amersfoort met een kleine 400, te Wijk met die van de burgergecommitteerden, die zich hier al dadelijk hadden opgeworpen, en nu, geheel in het stelsel, teekenden namens de gansche burgerij[2)]. Te Montfoort

1) Wie echter de origineelen in het utrechtsche gemeente-archief inziet, zal een zeer groot aantal handteekeningen herkennen van lieden die zelden te voren een pen ter hand genomen kunnen hebben.

2) In de exemplaren, te Amersfoort en Wijk geteekend, zijn natuurlijk de getallen veranderd, maar verder niets wezenlijks. Zoo telde de raad te Amersfoort 26, te Wijk 12 leden; de burgergecommitteerden zouden te Amersfoort 6, te Wijk 8 in aantal zijn; te Amersfoort zou de census 50, te Wijk 30 gulden bedragen, enz.

teekende men het concept niet, maar bepaalde zich tot plaatselijke bezwaren. Te Maarsseveen, Nichtevecht, Renswoude, Woudenberg kreeg het ontwerp een aantal onderteekenaars, maar de daar geteekende exemplaren werden met de bijgestelde opmerkingen door de negenmannen ter zijde gelegd, zooals na het besluit om alleen in de steden bezwaren te doen opvragen, natuurlijk was.

Het was nu de vraag, hoeveel van dit alles de aristocratie toegeven wilde. De burgers zouden in de stad nog wel meester kunnen worden, maar vreesden inmenging der twee andere leden in hun zaken. Zij hadden dan ook in hun concept gezet, dat geëligeerden en ridderschap zich op geenerhande wijs mochten inlaten met de magistraatsbestelling in stad en steden. Al dadelijk eischte Ondaatje in zijn toespraak bij het indienen der bezwaren, dat er een scheiding gemaakt zou worden tusschen de punten die alleen de stad, en die, welke de provincie betroffen; alleen over de laatste zouden de negenmannen hebben te oordeelen[1]. De raad, even naijverig als ooit op het gezag der Staten, gaf gereedelijk toe en benoemde een commissie van tienen, ‘om uit de overgeleverde bezwaarpoincten die te separeren, welke alleenlijk het Stadsbestier betreffen en die bij de Stad in den haren behooren te worden afgedaan’. Dit werk was spoedig gereed; de bezwaarschriften werden wel in hun geheel aan de negenmannen medegedeeld, maar de twee vertegenwoordigers der stad (de derde uit het lid van stad en steden was een burgemeester van Amersfoort) zouden zich moeten verzetten zoo de beslissing over de zuiver stedelijke zaken niet aan den raad werd gelaten. Deze naijver op haar zelfstandigheid heeft de stedelijke aristocratie, ook nu zij met den loop der zaken in de stad bitter ontevreden was, verhinderd zich met de beide andere leden van den Staat te verstaan. Zoo bleef zij onberaden, en is geeindigd met den strijd te verliezen.

Eerst werd nu het rapport der negenmannen ingewacht. Den 1sten September verscheen het[2]. Het beval een herziening aan, op zeer kleine verschillen na geheel zooals in het officieuse stuk der utrechtsche regeering was aangegeven. Dit ontwerp moest nu door de Staten, ‘met concurrentie van den Erfstadhouder’, worden goedgekeurd en in een wet veranderd. De Staten zouden er buitengewoon toe beschreven worden; hangende de delibera-

1) *Pointen*, blz. 70.
2) Chalmot XXVII, 122-159.

tiën zou het tegenwoordige reglement van kracht blijven. - Wat de steden aanging, hoewel van 'nieuwigheden' afkeerig, achtte de commissie het niet onbillijk, 'dat aan de Burgerijen, alwaar zulks zonder inconvenienten geschieden kan, eenig aandeel werde gegeven in de aanstelling hunner Regenten, op zodanige wijze als ter voorkoming van kuiperijen, cabaalen, en andere disordres, meest geschikt zal geoordeeld worden. Edoch, geconsidereerd dat dit een werk is van grooten omslag, waar toe veele arrangementen en precautiën vereischt worden, dewelke veel gevoegelijker door de Stedelijke Regeeringen met derzelver Burgerijen gereguleerd kunnen worden, hebben Gecommitteerden gedacht dit aan dezelve Regeerders te moeten overlaten, zonder in het Reglement daarvan te mentioneeren'. Wel stond in het nieuwe reglement uitgedrukt, dat de vroedschap permanent zou zijn, en dat zij voor opengevallen vroedschapsplaatsen, benevens voor burgemeesteren en schepenen, dubbeltallen aan den Stadhouder zou zenden, die daaruit de electie hebben zou, maar hoe zij aan die dubbeltallen zou komen, of zij ze b.v. uit viertallen door kiezers opgemaakt wilde trekken of niet, bleef haar overgelaten.

De beide commissieleden voor de stad Utrecht hadden op een gewichtig punt van hun medeleden verschild. Zij hadden gewild dat het nieuwe reglement eenvoudig aan den Stadhouder zou worden overgezonden, en dat hangende de deliberatiën het oude niet meer van kracht zou zijn. Tegen 6 October waren de Staten buitengewoon beschreven; den 12^{den} October zou de jaarlijksche regeeringsverandering in de stad Utrecht plaats moeten hebben. Tusschen 6 en 12 October nu kon de behandeling onmogelijk afloopen, hoe nu, als de Stadhouder eens van zijn recht gebruik maakte, en 12 October de patriotsche meerderheid van den raad discontinueerde? Hij liet zich reeds in de sterkste bewoordingen tegen het rapport der negenmannen uit, verzocht de Staten het ter zijde te leggen, en eischte dat het oude reglement, door hem en door de Staten bezworen, 'de norma bleeve voor [hun] wederzijds te houden gedrag'[1]. De invoering van een nieuw reglement in 'concurrentie' met hem zou toch een hersenschim blijken; liet men nu toe dat hij van het oude nog misbruik maakte terwijl men reeds over het nieuwe beraadslaagde, dan stond in de stad 'groote confusie' te wachten. Men wilde zelfs niet meer door den Stadhouder worden gecontinueerd op 12

1) *Missive van Zijne Hoogheid aan de Staten van Utrecht*, 20 September 1784. (Chalmot XXVII, 194).

October, want continuatie werd nimmer verleend dan onder hernieuwde beëediging van het bestaande reglement. Men verzocht dus dat de Staten voor ditmaal opschorting van de jaarlijksche regeeringsverandering wilden toestaan, zoodat de zittende leden voor een jaar zouden zijn gecontinueerd zonder eenigen eed af te leggen (20 September). Den volgenden dag gaven de Staten toe, onder protest van het eerste lid; ook de ridderschap achtte eerst het advies van den Stadhouder noodig, maar stelde dit bezwaar ter zijde voor deze eene maal, ter wille van de publieke rust[1]. Inderdaad zouden de burgers in een andere resolutie niet hebben berust. De opgewondenheid was sedert het voorjaar nog toegenomen, en de democraten waren van de schutterij volkomen meester. Juist te voren hadden zij reeds op eigen gezag een college van burgergeconstitueerden ingesteld, zooals de Wijkenaars gedaan hadden: acht officieren en acht onderofficieren van de schubterij, en acht burgers; Ondaatje was er natuurlijk onder. Zonder ophouden dreven nu deze vier-en-twintig de vroedschap in democratische richting voort.

De behandeling van het rapport der negenmannen ving den 6^{den} October wel aan, maar werd niet ten einde gebracht. De Stadhouder bleef tegen alles protesteeren, en de Staten wilden niet te werk gaan als revolutionnairen; het gedrag der utrechtsche democratie maakte hen hoe langer zoo behoudender. Zij staakten voor een tijd den aanval tegen den Stadhouder, en wachtten af wat de naaste toekomst zou opleveren in de stad. Hier moest nu de hoofdzaak beslist worden: of de regenten dan wel de burgers het hoogste gezag in handen zouden hebben. Dezelfde commissie van tienen, die vroeger de stedelijke zaken van de rest had afgescheiden, kreeg in October de opdracht om een afzonderlijk regeeringsreglement voor de stad te ontwerpen. Vóór zij er evenwel mede gereed was, had een eerste hevige botsing tusschen burgers en vroedschap plaats.

In Februari 1785 overleed wederom een raad, Mr. Godin van Cockengen. Natuurlijk dat de overgebleven raden weer op eigen gezag een opvolger wilden inkiezen, gelijk zij in de vorige gevallen hadden gedaan. De meerderheid had een jong rechtsgeleerde op het oog, Mr. Jonathan Sichterman, een patriot van haar kleur, een der burgerofficieren, die bij het indienen der bezwaren op het democratisch ontwerp critiek hadden uitgeoefend. Persoonlijk was hij daarom Ondaatje en den zijnen zeer

1) Chalmot XXVII, 197.

onaangenaam, en buitendien wilden dezen, nu eerstdaags het rapport der tienmannen verwacht werd, in geen geval een nieuw aristocraat in de regeering gebracht zien. Onmiddellijk na het overlijden van Mr. Godin eischten dus de burgergeconstitueerden, dat tot zijn opvolger zou worden verkozen een beslist voorstander van het democratisch concept (28 Februari 1785)[1]. Den 3^{den} Maart had de verkiezing plaats, waaraan 29 raden deelnamen. Mr. Sichterman werd gekozen met 16 stemmen.

De geconstitueerden kwamen onmiddellijke bijeen, en verklaarden zich permanent; hun hoofdkwartier was in den Stadskelder op het Oudkerkhof. Zij wilden het kostte wat het wilde den raad op zijn keuze terug doen komen, en eischten dat hij op Maandag 7 Maart vergaderen zou om hen aan te hooren. De voorzittende burgemeester gaf toe en belegde de vergadering. Ondaatje voerde er namens geconstitueerden het woord. Een dreigende menigte was voor het stadhuis verzameld. De raad zegde toe, Vrijdag 11 Maart uitspraak te zullen doen. De Vrijdag kwam, en de raad nam het jammerhartige besluit, dat de keus bevestigd zou blijven, maar dat Sichterman geen zitting zou mogen nemen, dan nadat nopens de wijze van aanstelling der raden in de vroedschap en nopens het instellen van een college van burgergecommitteerden een beslissing zou zijn gevallen. Slechts vier leden hadden zich bereid verklaard, op de gedane keuze terug te komen.

Het was des voormiddags dat de raad dit besluit nam; de burgers hadden dus nog den ganschen dag voor zich. Allereerst werd onder bedreiging van den voorzittenden burgemeester verkregen, dat hij nog tegen den eigen avond een nieuwe vergadering belegde; in geval van weigering ‘konden Geconsti-tueerden niet instaan voor de gevolgen’[2]. De vergadering begon om half zeven; het volk had zijn dagwerk gedaan, en stond in dichten drom voor het stadhuis opgepakt. Ondaatje, met vijf anderen binnengelaten, vermaande voor het laatst de vroedschap toe te geven; werd de keus van Sichterman niet ongedaan gemaakt, dan mochten de raden zelf hun weigering aan de menigte kenbaar maken: zij, geconstitueerden, zouden zich daar niet aan wagen. Het volk wist wat het wilde, zeide Ondaatje; het had zijn oogen open. Het waren geen achtenveertigers die buitén stonden, maar vijfentachtigers[3].

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 441.
2) *Jaarboeken* 1785, blz. 481.
3) *Jaarboeken* 1785, blz. 484.

De regenten bogen het hoofd, en deden ai wat men verlangde. De verkiezing van Sichterman werd vernietigd; Maandag 14 Maart zou een nieuwe keus worden gedaan. Onderdanig moest de burgemeester Van Musschenbroek verzoeken, dat Ondaatje dit besluit aan de menigte wel zou willen mededeelen, en haar vermanen rustig naar huis te gaan. Zoo geschiedde. Bij deze en latere gelegenheden waren de zelfbeheersching en vastberadenheid der schare opmerkelijk. Het was inderdaad niet slechts het gepeupel dat daar wachtte; de ontwikkelden gaven den toon aan.

Gewonnen hadden zij het toch nog niet. Die bange Vrijdagnacht had de meerderheid van de raadsleden tot onverzoenlijke vijanden van de democratie gemaakt. Wel verre van des Maandags (toen alles weer rustig was) gehoorzaam een democraat te kiezen, staakte de raad het werk. Negentien van de aanzienlijkste leden namen hun ontslag; onder hen verscheidene die zich aanvankelijk allerheftigst tegen den Stadhouder uitgelaten hadden. Zij hingen hun huizen te koop, en gedroegen zich niet anders dan of zij met hun verwanten en vrienden de stad verlaten zouden[1]. Des Dinsdags beschreven Gedeputeerden de vergadering der volle Staten tegen Vrijdag 18 Maart, opgevende dat er groot gevaar was dat Utrecht zonder wettige regeering en justitie zou geraken. De democraten werden op hun beurt overrompeld. Zij kenden de practijk van het revolutiemaken nog niet voldoende: zij wisten reeds hoe zij het aanleggen moesten om op een bepaalden dag hun zin te krijgen; nog niet, hoe men zich in het bezit van het eenmaal verworvene bevestigt. Zij waren er volstrekt niet op voorbereid, zich met geweld van de verlaten zetels meester te maken en er zich in te handhaven, en poogden vruchteloos met de negentien heeren een accoord te treffen. Intusschen kwamen de Staten bijeen, en gelastten den hoofdofficier, graaf van Athlon e, naar het gebeurde op den 11^{den} Maart een scherp onderzoek te doen. Geeligeerden en ridderschap traden volkomen eensgezind tegen de overgebleven leden der vroedschap op, en van de steden waren Amersfoort en Rhenen op hun hand. Zoo de burgers zich nog in het minste roerden, zou de Statenvergadering naar elders

1) Zie het verzoek van 125 aanzienlijken aan de Staten om bescherming, bij Chalmot XXVIII, 73. - Er wordt gewaarschuwd dat de stad ‘in de samenwooning en verteeringe van veele gegoede Lieden haar voornaamsten steun heeft’, en tenzij in de regeeringloosheid wordt voorzien, ‘noodwendig verlaten moet worden van ieder die zijn rust en veiligheid lief heeft.’

verlegd worden, werd gedreigd, en dan mochten Ondaatje c.s. de gevolgen voor hun rekening nemen.

De zegepraal der aristocraten scheen een oogenblik volkomen. Den 29sten Maart keerden de negentien heeren met opgestoken hoofde in den raad terug. Zij vernietigden echter alleen de resolutie van Vrijdagnacht, niet die van Vrijdagochtend. Maar Mr. Sichterman bedankte voor de benoeming, en nu werd besloten de plaats onvervuld te laten tot na de vaststelling van het stedelijk reglement.

Hadde de meerderheid uit kloeke lieden bestaan, zij zou in het al maanden hangende geschil betreffende de wijze van aanstelling der vroedschappen en betreffende het al of niet toelaten van een college van gecommitteerden uit de burgerij nu onverwijld in haar zin hebben doen beslissen. Het gebeurde had in de gansche Republiek een diepen indruk gemaakt; alom voelden zich de democraten teleurgesteld en terneergeslagen. In Utrecht zelf kon Ondaatje zijn partijgenooten niet bewegen, opnieuw in dezelfde zaak tegen de vroedschap in te gaan; ontmoedigd nam hij als burgerofficier en geconstitueerde zijn ontslag[1]. Maar de regenten waren zwak van geest en onderling verdeeld; sommigen zullen zeker ook hebben gevreesd, dat de oranjepartij op de democraten vat kon krijgen[2]. Zij draalden zoolang, tot hun tegenstanders het oude zelfvertrouwen hadden teruggewonnen.

Den 18den April bracht de commissie van tienen (door den dood van Mr. Godin inmiddels een commissie van negenen geworden) verslag uit[3]. Wat de aanstelling der vroedschappen betreft was het in verzoenenden geest opgesteld. Veertig kiezers zouden op de wijs, bij het democratisch concept opgegeven, een viertal nomineeren, dat door den Raad zou worden verminderd op twee, waaruit de Stadhouder eligeerde. Behalve bedeelden, werden van het aanwijzen der kiezers ook livreidragende bedienden uitgesloten.

Omtrent de gewichtigste zaak van alle, het college van gecommitteerden, was de commissie niet tot eenstemmigheid ge-

1) 'Het tegenwoordig Utrecht raadt mij thands, de maat buitengemeen in alles te houden; en daar ik mijner eerlijkheiden oprechtheid meer dan mijns drifts en ijvers meester ben, weet ik dat mij zulks op den duur bezwaarlijk zal vallen; mijn plan is daarom liefst.... stilzitten; dit kan ik wel als een individueel Burger doen, maar niet in qualiteit als Geconstitueerde.' - Ondaatje aan de geconstitueerden, 22' April 1785, *Jaarboeken* 1785, blz. 699.

2) In deze dagen valt de vergeefsche haagsche reis van den Wijkenaar De Nijs en den utrechtschen geconstitueerde Von Liebeherr, waarover hiervóór, blz. 117 noot. Vgl. nog de brieven van M.L. en C.F. d'Yvoy, *Kroniek H.G.* 30ste jaargang (1875), blzz. 316, 346 en vooral 371. De lezing dezer brieven maakt den indruk, dat een toenadering tot de hofpartij door Ondaatje en de zijnen met groot succes is gesimuleerd, maar nooit bedoeld.

3) Chalmot XXVIII, 82-135.

komen. Drie leden keurden het democratisch ontwerp in allen deele goed[1]. Drie anderen wilden volstrekt niet van eenig college van gecommitteerden hooren. Weer drie anderen zochten er iets onschuldigs van te maken: elke stadswijk zou vier personen nomineeren, de raad uit elk viertal twee eligeeren. In plaats van *ƒ* 150 als de kiezers, zouden de gecommitteerden *ƒ* 200 in de belasting moeten betalen. De taak van het college zou beperkt zijn tot het bijwonen van de rekening en verantwoording van den thesaurier der stad, en van den verkiezingsactus op het stadhuis. Zij mochten opkomen tegen inbreuk op het reglement van stad of provincie, maar zich niet bemoeien 'met het bestier der zaaken, de Politie der stad betreffende'.

Wat de commissie niet had uitgemaakt, kreeg nu de vroedschap te beslissen. Den 16^{den} Juli werd het stedelijk reglement voorloopig vastgesteld, geheel zooals de commissie, en wat het college van gecommitteerden betreft, zooals de middenmannen uit de commissie het hadden voorgesteld. De invoering echter zou wachten op de arrestatie van het provinciaal regeeringsreglement door de Staten. Den 28sten Juli werd het stedelijk reglement gepubliceerd; bedenkingen er tegen konden nog gedurende veertien dagen worden ingebracht, mits door één persoon tegelijk en door ieder voor zichzelven. Aan de burgergeconstitueerden, met wie vóór de gebeurtenis van 11 Maart al meer dan eens als met een de gansche burgerij vertegenwoordigend lichaam was onderhandeld, werd dus nu de mond gesnoerd.

Zij lieten het zich niet welgevallen. De eerste schrik was lang voorbij. Dat een gerechtelijke vervolging, tegen Ondaatje ondernomen, niet werd doorgezet, droeg er niet weinig toe bij dat de burgers hun beschroomdheid overwonnen. Uit de gansche Republiek werden zij tot volhouden aangespoord; de derde nationale vergadering van vrijcorpsen, in Juni te Utrecht bijeengekomen, liet zich zoo krachtig mogelijk tegen de aristocratie uit en haar leden zwoeren elkander dure eeden van bijstand in geval van nood[2]. Elders in de provincie toonden de burgers de grootste cordaatheid. Wijk had mede een nieuw stedelijk reglement vastgesteld, maar zich tevens eigenmachtig van den eed op het oude ontslagen[3]. Te Amersfoort maakte men aanstalten

1) Alleen zou, wie voor zijn benoeming bedankte, niet zijn burgerrecht verliezen, maar *ƒ* 300 boete betalen.
2) Hiervóór I, 279.
3) *Jaarboeken* 1785, blz. 1076. - Door dit gedrag wekte het stadje de storm achtige bewondering van alle democraten; bekende leiders van elders als Van der Kemp en Chastelein, de schout van Leiderdorp, rekenden het zich tot een eer er een burgercompagnie te commandeeren, en kwamen er gedurig.

om dit voorbeeld te volgen. In Utrecht kon men niet achterblijven; de anti-democratische publicatie van 28 Juli werd het signaal tot een nieuwen opstand. Den 2^{den} Augustus traden de schutters aan op de Neude en committeerden zestien hunnernaar het stadhuis, die burgemeesteren dwongen de vroedschap bijeen te roepen. De schutters lieten niet af, vóór de qualificatie der zestien gecommitteerden voor wettig was erkend, en daarmede de publicatie van 28 Juli was vernietigd. Om halftwee 's middags was reeds aan hun wensch voldaan en trokken zij rustig naar huis. De zestien maakten terstond van hun recht van remonstrantie het ruimste gebruik, en eischten onvoorwaardelijke goedkeuring van het ten vorige jare ingediend democratisch concept (8 Augustus).

Men heeft niet ten tweeden male beproefd, de burgers door louter dreigementen van het verkregene weder te doen afzien. Ditmaal zouden zij niet voor woorden geweken zijn. Voor geweld dan? Er was een zeer eenvoudig middel op: de vroedschap moest de Staten verzoeken om inlegering van troepen; de beide voorstemmende leden verlangden niets liever dan zulk een verzoek te ontvangen, en de Kapitein-Generaal zou zich haasten er aan te voldoen. Maar de anti-stadhouderlijke gezindheid was te sterk bij de utrechtsche heeren; zij wilden nog liever van hun posten ontzet worden dan naar den Stadhouder overloopen. Die thans het felst tegen de democratie te keer ging, d'Yvoy, was nog in 1787 zoo weinig met Oranje verzoend, dat hij weigerde door den Prins hersteld te worden in den post waaruit de democraten hem verdreven hadden. Hij en zijn geestverwanten wilden niet bij den Prins belanden, en zij zagen dat ridderschap en geëligeerden met groote snelheid naar dezen toe dreven. Te Amersfoort hadden de regenten minder bezwaren, en riepen liever militairen in, dan genoodzaakt te worden de burgergecon-stitueerden, die zich ook hier hadden opgeworpen en op een nieuw stedelijk reglement aandrongen, als wettige vertegenwoordigers der burgerij te erkennen. Zoodra ook hier de volksoploopen en belegeringen van het stadhuis begonnen, richtte zich de regeering tot de Staten, met verzoek, te worden in staat gesteld ‘om vrij en ongedwongen zoodanig te resolveeren, als [zij] ten oirbaar van Land en Stad zouden oordeelen te behoo-

ren' (13 Augustus). De Staten waren niet bijeen, maar Gedeputeerde Staten verzochten nog den eigen avond den Stadhouder om militie voor Amersfoort; reeds den 16den te middernacht rukte generaal Van der Hoop er binnen met een gedeelte van het garnizoen van Nijmegen[1]. Te Utrecht geraakte de burgerij in de grootste opschudding: een oogenblik dacht men dat nu ook deze stad aan de beurt lag. De vroedschap werd op aandrang der schutters buitengewoon bijeengeroepen; vooral op den burgemeester Van Musschenbroek had men het gemunt, die op den avond van 13 Augustus namens de stad medegewerkt had tot het verzoeken van patent voor het krijgsvolk[2], in strijd met een resolutie van 4 April 1784, waarbij bepaald was dat in zulk geval altijd eerst de vroedschap moest worden geraadpleegd (16 Augustus). De burgerij eischte en verkreeg nu een vernieuwing van dit besluit, benevens verlof om 's nachts de poorten te sluiten en er geregeld wacht te houden; aan de schutters werd een dubbel getal scherpe patronen uitgereikt. Burgergeconstitueerden schreven alle patriotsche genootschappen in de Republiek aan, hun van elke verdachte troepenbeweging, die zij mochten waarnemen, onmiddellijk per expresse kennis te geven. Spoedig begon nu Utrecht gansch het uiterlijk te vertoonen eener belegerde vesting, al waren, buiten de 400 man binnen Amersfoort, en de twee eskadrons ruiterij te Utrecht zelf, in 't geheel geen soldaten in de provincie. Maar men had nu aan het voorbeeld der zusterstad gezien, hoe spoedig zij er wezen konden. Men hoopte dat Holland nu onmiddellijk zou verbieden, ooit eenig krijgsvolk, te zijner repartitie staande, tegen burgers te gebruiken, en werkelijk verklaarden zich reeds aanstonds zes stemmen in de Staten van Holland daarvóór; de andere namen het over. De meeste hollandsche regenten hadden tegen een in zoo algemeene termen vervatte resolutie bezwaar: zij dachten aan hun eigen voor de grootste helft oranjegezinde burgerijen, en wilden vrij blijven, troepen in te halen tegen het gemeen, als Leiden en Rotterdam gedaan hadden in 1784. Ook gingen de utrechtsche burgers hun veel te ver, en wilden zij dezen niet te

1) Hiervóór blz. 123.

2) De eenige Gedeputeerden die op den avond van 13 Augustus present waren geweest, waren de heeren De Perponcher, Van Athlone en Van Zuylen uit de voorstemmende leden; Van Musschenbroek voor stad en steden. Alles schijnt tusschen de amersfoortsche regeering, de Gedeputeerde Staten en den Prins van te voren overlegd te zijn geweest. Men ziet hoe gemakkelijk de aristocratie, zoo zij wilde, met inachtneming der constitutioneele vormen de burgers kon te keer gaan.

zeer in hun overmoed stijven. De eerste zorg van Holland moest zijn, dat de stem van Utrecht niet voor de patriotsche partij verloren ging, en over 't geheel- had Holland zich over de utrechtsche geëligeerden en ridderschap niet te beklagen gehad. De driemannen poogden dus nog zwakjes te bemiddelen, maar konden onmogelijk de utrechtsche burgers te veel teleurstellen, zonder zelf het vertrouwen te verliezen van de democraten in Holland, die de utrechtsche broeders als voorvechters hoog vereerden. Ook bleken de twee voorstemmende leden der Staten van Utrecht reeds niet meer terug te winnen. Den 24sten Augustus sloeg de ridderschap voor het eerst een zuiver reactionnairen toon aan. Een staatscommissie van negenen zou volgens haar voorstel naar den Stadhouder gaan om met dezen over het concept-reglement voor de provincie in onderhandeling te komen (let wel dat de Stadhouder niet opgehouden had tegen het gansche concept te protesteeren, en dit nog onlangs had herhaald); uit de burgerij en der steden zouden mede ‘eenige weinige kundige, bedaarde, vaderland- en vrijheidlievende mannen’ naar den Haag mogen gaan, om over hun belangen te worden gehoord[1].

Dáárop zou dan de gansche beweging uitloopen, dat de Soeverein het rijpelijk overwogen plan aan de goedkeuring van zijn dienaar onderwierp! En op die goedkeuring, gesteld dat zij ooit vrijwillig verleend werd, zou de invoering van het stedelijk reglement voor Utrecht hebben te wachten! Niet daarvoor hadden de burgers tweemaal over hun regenten gezegevierd. Van nu aan stond het bij hun vast, dat zij hun reglement invoeren zouden desnoods met geweld, en werd de taal die zij gebruikten gedurig dreigender. Voet voor voet liet zich de aristocratie uit haar stelling drijven. Eerst werd den 15den September het stedelijk reglement opnieuw door den raad gepubliceerd, thans geheel aan het democratisch ontwerp van het vorige jaar gelijk gemaakt; voor den vorm werden nog eenigen tijd bezwaren ingewacht, waarna het finaal zou worden gearresteerd. Doch hoe met de invoering en bezwering? Zou eenige schijn van wettigheid behouden blijven (en ook de meest geavanceerden waren daar uitermate op gesteld), dan moesten de Staten den raad van den eed op het oude reglement ontslaan, want anders zou hij onmogelijk het nieuwe kunnen bezweren. Al dadelijk moesten ook de Staten voor de tweede maal opschorting verleenen van de jaarlijksche regeeringsverandering op 12 October. In 1784

1) Chalmot XXVIII, 204.

was die opschorting toegestaan met twee stemmen tegen één, maar thans was er geen meerderheid meer voor te vinden, of liever, er was geen Statenvergadering meer bijeen te krijgen. De ridderschap had het werk gestaakt: zij bleef weg uit het college van Gedeputeerden dat alleen de Staten beschrijven kon, en het onvolledige college wilde niet tot de beschrijving overgaan. De zaak wekte de grootste bezorgdheid bij alle patriotten in den lande. Het lichaam dat eenigermate kon geacht worden de partij te vertegenwoordigen, de 'Vergadering van Vaderlandsche Regenten' te Amsterdam[1)], bevreesd dat het te Utrecht verkeerd zou loopen en de provincie voor de partij verloren zou gaan, had zes afgevaardigden gezonden[2)], die het uiterste deden om een catastrophe te voorkomen, de burgers met de regenten, en beiden met de ridderschap te verzoenen, doch te vergeefs. De leden der ridderschap gaven dezen heeren, van de aanzienlijksten uit de patriotsche partij, platweg niet thuis[3)] en stelden zich daardoor als buiten het partij verband. Er schoot der stad niets over, dan zelf de Staten te beschrijven. Zij deed het in eerbiedige bewoordingen, den 9^{den} October[4)]. Den 11^{den} zouden op haar verzoek de drie leden in hun gewone vergaderzaal zich laten vinden. Zij waren er inderdaad, maar de twee voorstemmende leden verklaarden de beschrijving voor nietig. Van ontheffing van den eed, of van de gevraagde opschorting, geen sprake. Den 12^{den} verscheen dus weer, als in 1783 het laatst gebeurd was, de hoofdofficier Athlone in den raad, continueerde namens den Stadhouder alle 39 leden,

1) Hiervóór I, 277.
2) De heeren Van Nijvenheim van Eck en Wiel, uit de ridderschap van Gelderland; Temminck (niet te verwarren met den 27 Juni 1785 overleden burgemeester), uit de amsterdamsche vroedschap; Paludanus, burgemeester van Alkmaar; Lambrechtsen, pensionaris van Vlissingen; II.H. van Haersma, volmacht van Achtkarspelen en gedeputeerde ter Staten-Generaal wegens Friesland; Dumbar, secretaris van Deventer. In *Jaarboeken* '1785 (blz. 1127) staat verkeerdelijk 'Jonkheer van Harinxma' opgegeven.
3) *Nabericht* op de hollandsche vertaling van Mandrillon's *Mémoires*, Duinkerken 1792. - In dit *Nabericht*, dat van een utrechtsch democraat afkomstig moet zijn, wordt sterk uitgevaren tegen baron van der Capellen van Schonauwen, thans een der weerbarstigsten uit de ridderschap, kort geleden nog vurig patriot; hij was zelfs in de vergadering van Vaderlandsche Regenten van October 4783 tot correspondent voor Utrecht benoemd. Het *Nabericht* geeft hem na, dat hij den post van hoofdofficier der stad Utrecht begeerde, waaruit de burgers den oranjeklant Van Athlone verdrijven wilden. Zoodra nu gebleken was dat zij er hem evenmin in zouden dulden, zou Capellen zijn omgedraaid. - Onder de anti-democraten in het lid der geëligeerden was De Perponcher de bekwaamste, een sterk voorstander der reglementsherziening, mits in aristocratischen geest. Anders dan zijn geestverwanten in den utrechtschen raad, zag hij de noodzakelijkheid in zich met den Stadhouder te verstaan als men de democratie wilde meester worden.
4) Chalmot XXVIII, 319.

benoemde er een veertigste lid bij op den door het bedanken van Mr. Sichterman vacant gebleven zetel, en eischte van nieuws den eed op het oude regeeringsreglement. Slechts 14 van de 40 legden dien onvoorwaardelijk af; de anderen onder allerlei beding, als dat zij on verhinderd zouden zijn om het reglement te verbeteren, mits zij den ouden tekst eerbiedigden tot zij door de Staten van hun eed ontslagen waren[1].

Op ontheffing van den eed door de Staten bestond echter niet de geringste kans meer. Moest de invoering van het stedelijk reglement wachten tot de Staten het met den Stadhouder over het provinciaal reglement eens waren geworden, dan zouden de democraten feitelijk hun spel verloren hebben. Niet alleen dat zij niet langer onder het oude reglement wilden leven, maar zij wilden ook de tegenwoordige meerderheid verwijderd zien; geconstitueerden hadden reeds dadelijk na 15 September bekend gemaakt, dat zij met het toen gepubliceerde reglement wel tevreden waren, maar niet verstonden dat ettelijke met name genoemde personen, waaronder de 19 die na den 11^{den} Maart het werk hadden gestaakt, uit den ouden raad in den nieuwen zouden overgaan[2]. Onder telkens nieuwe vormen was het altijd dezelfde strijd om het oppergezag, die voortduurde. Het wantrouwen tegen de zittende meerderheid was sedert het gebeurde in Maart onbegrensd; men werd er niet de dupe van dat zij geeindigd was met zoo grif een zeer democratisch reglement toe te geven; immers had zij zich voorgenomen de invoering zoo lang mogelijk tegen te houden, waartoe de eedskwestie de gereede aanleiding bood. Invloedrijke patriotten buiten Utrecht, waaronder in de eerste plaats het hollandsche driemanschap, verlangden dat er aan de onzekerheid een einde kwam: nu het niet gelukt was de burgers met de regenten te verzoenen, moesten de laatsten ten onder worden gebracht, want bleef de tegenwoordige toestand voortduren, dan kon de orangistische reactie, ook in de provincie Utrecht reeds duidelijk merkbaar, elk oogenblik vat krijgen op de regenten, en dan was de stem der provincie voor de patriotten verloren[3]. Ook de democraten voelden de onvermijdelijkheid van een gewelddadige invoering hunner hervorming, nu een vreedzame wel in geen jaren bereikbaar scheen.

Den 18^{den} December werd aan de huizen aangezegd, dat de

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 1454.
2) Adres van 21 September 1785, bij Chalmot XXVIII, 279.
3) Hiervóór blz. 54, over de vrees van Vérac en de pensionarissen, dat de meerderheid te Utrecht op een goeden dag het voorbeeld van die te Amersfoort zou volgen.

schutters zich den volgenden morgen tegen acht uur op hun loopplaatsen hadden te bevinden. Zij kwamen op, plaatsten zich voor het stadhuis, evenals den 2den Augustus, en eischten dat het in September gepubliceerde reglement nog den eigen dag finaal zou worden gearresteerd, en dat de raad het onherroepelijk besluit zou nemen om het binnen de drie maanden te be-eedigen en in te voeren. De raad gaf dien eersten dag nog niets toe; de schutters morden, maar pleegden geen geweld, en waren den volgenden ochtend weer op hun post, in de barre koude. Ditmaal hielden zij echter alle deuren van het stadhuis gesloten in den letterlijken zin des woords, zoodat den regenten niets overbleef dan toegeven of gevangen blijven. Dien 20sten December in den namiddag werd dan bij klokgelui bekend gemaakt, dat de raad zijn woord verpandde, binnen drie maanden het stedelijk reglement te beëedigen en in te voeren, om het even of het provinciaal reglement dan reeds zou zijn gearresteerd of niet. Wel kon hij tegen den 20sten Maart 1786 weder met nieuwe bezwaren aankomen, maar het was reeds genoeg gebleken op welke wijs hem telkens het zwijgen kon worden opgelegd. Wilden de regenten nog meester blijven, dan moesten zij nu spoehig den Stadhouder om krijgsvolk verzoeken.

De beide voorstemmende leden prikkelden hen er toe; liet de raad zich ten vierden male geweld aandoen, verklaarden zij, dan zouden zij de Staten verleggen naar Amersfoort. De burgers begonnen reeds allerlei maatregelen te nemen tegen een overval, zij betrokken geregeld de wacht, en zetten een uitkijk op den Domtoren. Het jaren voortgezet soldaatje spelen had nu wel een zeker slag burgermilitairen van beroep gevormd, schoenmakers die zich niet meer hielden bij hun leest. Van al zulke lieden werd Utrecht de verzamelplaats. Overal in de Republiek maakten de burgers de zaak der utrechtsche democratie tot de hunne. Te Dordrecht, te Delft, te Amsterdam, te Leiden verzochten zij aan de Staten van Holland, te verbieden dat troepen ter repartitie van hun gewest staande, tot demping van de utrechtsche onlusten werden gebruikt. Inderdaad werd hiertoe den 16den Maart bij Holland besloten. Het gerucht liep toen in den Haag, dat de Stadhouder, in overleg met de meerderheid van den utrechtschen raad, den 20sten twaalf regimenten uit Gelderland en de Generaliteitsvestingen tegen de stad zou doen marcheeren; tien daarvan stonden op de repartitie van Holland[1].

1) Vérac 17 Maart 1786.

Werkelijk sloeg de raad sedert eenigen tijd weder een hoogen toon aan, en verklaarde het op 20 December beslotene van onwaarde. Het kan aanvankelijk de verbazing opwekken, dat in Utrecht twee eskadrons ruiterij in garnizoen lagen, en dat de regeering er nimmer ernstig over schijnt te hebben gedacht, zich van dit volk tegen de schutters te bedienen. Maar zij zag op tegen de groote verantwoordelijkheid van het sein te geven tot een burgeroorlog, die zich in een oogwenk over de gansche Republiek zou kunnen verbreiden. Utrecht scheen aan ieder de plaats waar zulk een oorlog het eerst uit kon breken[1]. Het was aan niemand onbekend dat achter de utrechtsche democraten de provincie Holland stond, en dat deze niet alleen de troepen van haar repartitie niet ter beschikking van de Staten van Utrecht stellen zoude voor een aanval op de burgerij, maar ze zelfs aan de burgers ter hulp zou willen zenden zoo men dezen te veel benauwde. En voor overrompeling in eens waren de burgers te welgewapend, te talrijk, te eensgezind. Zij zouden ook onmiddellijk hulp krijgen van vrijcorpsen en schutterijen van elders, die zich alle onder eede aan elkander hadden verbonden. Men had de zaak te ver laten komen: het was met geen drie- of vierhonderd man, als verleden jaar te Amersfoort, meer te doen. Althans zoo vreesde men; de in aantal, discipline en hoogheid van toon toenemende gewapende burgerwacht wekte bij niet-militairen inderdaad ontzag[2]. Zoo naderde de 20ste Maart

1) Tegen 20 Maart hadden zich te Utrecht, bericht de markies de Saint-Simon, wel 500 soldaten vereenigd, felle patriottenhaters, verlofgangers uit verschillende garnizoensplaatsen zeker (vgl. blz. 187 noot), die in de kroegen samenschoolden in afwachting van de dingen die komen zouden (Bijlage IV, 1). - Het cijfer dat de markies noemt zal overdreven zijn; andere van zijn cijfers zijn dat zeker. Zoo is het stellig onwaar dat den 20sten Maart 13.000 patriotsche gewapenden van elders in de stad zouden zijn geweest, ‘venus en vertu de la confédération pour soutenir ceux d'Utrecht’. De eerste detachementen vrijwilligers uit de hollandsche steden zijn pas in de eerste week van September 1786 naar Utrecht getrokken; in zijn opstel van 30 October 1786 zegt de Saint-Simon zelf dat er toen 2.000 vreemde vrijcorpisten in de stad waren. Ook dit cijfer schijnt overdreven bij vergelijking met de uitvoerige lijsten van het utrechtsche garnizoen in 1787, die wij in de verzameling Dumont-Pigalle op het Rijksarchief bezitten (bundel TTTT), en die opgemaakt zijn door den gouverneur der stad, Eyck. Blijkens die lijsten is eerst in Juni 1787 het getal ‘auxiliairen’ tot 14 à 1500, in Juli tot 20 à 2100 geklommen. In Maart 1786 zijn stellig wel een aantal vrijcorpisten naar Utrecht gekomen, (deels zeker weer na 20 Maart teruggekeerd), maar zij zijn dan in kleine groepen opgetrokken of man voor man, in ieder geval nog niet in geordende detachementen waarvan wij de sterkte opgegeven vinden.

2) Het aantal gewapende patriotsche burgers over de gansche Republiek wordt in Bijlage IV, 1, en op eenige andere plaatsen, op 50.000 begroot. Een getal dat zonder twijfel veel te hoog is. De sterkte der aangesloten corpsen werd in de vierde nationale vergadering van vrij schutters, den 1sten Augustus 1786 en volgende dagen te Utrecht gehouden, aldus door de provinciën opgegeven (Gelderland deed geen opgave; Zeeland en Groningen waren niet vertegenwoordigd):

Holland		5.400 man
Friesland		2.517 man
Utrecht		2.600 man
Overijsel		3.000 man
		---
	te zamen	13.517 man.

zonder dat eenige maatregel van tegenweer door de regenten was genomen. Het werd weer eenzelfde zonderlinge 'journée' als de drie vorige. Twee duizend gewapende burgers stonden veertien uur lang in een heftigen sneeuwstorm op hun post; de vrouwen riepen hun toe niet weg te loopen, en brachten hun warme thee en koffie, maar geen drup sterken drank. De stad was vol vreemdelingen die naar het schouwspel keken. Geweld werd niet gepleegd, het bleef bij woorden, maar deze waren dan ook dreigend genoeg; verschillende volksredenaars vuurden den ijver aan, onder hen een patriotsche dominé uit Doetinchem, boven op een ton staande met getrokken sabel[1)]. Geconstitueerden waren intusschen op het stadhuis toegelaten, bleven den ganschen dag met den raad in onderhandeling, en gaven gedurig verslag aan de menigte voor het stadhuis. De raad hield weer vol tot den avond. Het einde was een compromis: twaalf raden[2)] legden in tegenwoordigheid van twee burgerofficieren den eed op het nieuwe reglement af; de rest weigerde, maar werd nog niet onmiddellijk afgezet. Zij zouden hun jaar mogen uitzitten en dus in functie blijven tot 12 October, wanneer de burgers de eerste maal de verkiezing zouden doen volgens het nieuwe reglement. Onder fakkellicht begaven zich eindelijk des avonds om half elf drie populaire raden naar de Neude en namen de schutterij den eed op het nieuwe reglement af.

Niet alle corpsen evenwel, met name niet alle schutterijen waarop de patriotten rekenden, waren te Utrecht vertegenwoordigd. Rekent men nu (en de hier en daar verspreide gegevens in aanmerking genomen is dat zeer ruim gerekend) voor niet vertegen woordigde lichamen voornamelijk uit Holland, en voor de geldersche, zeeuwsche en groningsche corpsen ook eens een 14.000 man, dan blijft men toch nog heel wat beneden de 50.000 van Bijlage IV, 1. - Voor Groningen geven de *Jaarboeken* (1786, blz. 1366) een sterkte op van 1.260 man, 560 in de stad en 700 in de ommelanden.

1) Ds. H. Berg, luthersch predikant te Doetinchem, door het Hof van Gelderland spoedig ten crimineele vervolgd, waarom hij naar Holland week; van nu aan een vast comparant bij alle 'journées' te Utrecht, Amsterdam etc. - Voor verdere bizonderheden van den 20sten Maart zie het levendige verhaal van de Saint-Simon onder Bijlage IV, 1.

2) De Saint-Simon zegt verkeerdelijk: veertien.

De burgers waren wat halfslachtig in het revolutiemaken hier. Te Wijk (waar de zaak op denzelfden dag werd doorgezet) was men radicaler, zette zes onwillige raden af en verkoos op de nieuwe wijze zes andere in de plaats. In Utrecht had men volmaakt hetzelfde op het oog, maar deed het in tempo's. De raad hield de notulen van 20 Maart buiten resumptie, en de anti-democratische meerderheid kreeg nog maanden lang den tijd om (op het papier) alles weer ongedaan te maken. Zoolang zij echter weigerde haar beklag te doen bij de Staten, zou zij het nimmer anders kunnen doen dan op papier. De zes afgezette wijker raden klaagden wèl, en kregen natuurlijk van de Staten gelijk, die den 12^{den} April uitmaakten dat de nieuwe raden binnen de vier-en-twintig uur na afkondiging van dit der Staten besluit verwijderd, en de oude hersteld moesten zijn; wie zich verzette zou ‘ten strengsten, ook zelfs na exigentie van zaken met den dood’ worden gestraft. IJdele bedreigingen: men had niet de macht ze uit te voeren. De hoofdofficier van Wijk, graaf van Rechteren, ging er expresselijk heen om de publicatie af te kondigen. Hij vond het stadhuis verlaten, zelfs geen bode of knecht was er te vinden[1)]. Ten einde raad schoof de graaf een raam op en las het besluit der Staten voor, waarna hij zich haasten moest weg te komen. Vóór hij de poort nog uit was, kon hij het geklep der klok hooren, waarbij de regeering de burgers opriep en hun op doodstraf verbood aan de publicatie der Staten te gehoorzamen. Wijk wachtte een beleg af; nam voorbereidende maatregelen voor een inundatie, waartoe het zeer gunstig lag en waarmede het de gansche provincie Utrecht onberekenbare schade kon berokkenen; kanonnen en een gansche krijgsvoorraad kwamen uit Amsterdam. Gewapende burgers waren er niet meer dan een honderdtal, maar men rekende op den nationalen bond van vrij schutters[2)] en op de provincie Holland. De Staten durfden niet doortasten. Zij brachten de zaak voor het Hof, dat het stadje opvorderde zijn titels in te brengen; Wijk weigerde: een Soeverein kon niet gedagvaard worden!

1) De Saint-Simon in een niet onder Bijlage IV, 1 afgedrukt gedeelte van zijn opstel van 4 Juni 1786.

2) De provinciale vergadering van gewapende Burger Corpsen te Leiden in Mei 1786 richtte een aanmoedigingsbrief aan Wijk; op de volgende, in Juni 1786, wederom te Leiden, werd uitdrukkelijk besloten hulp te zenden zoo Wijk mocht worden aangevallen. Te Leiden, Amsterdam, Rotterdam en elders werden collectes gehouden voor Wijk. Te Zwolle en elders in Overijsel hielden zich een groot aantal gewapende burgers gereed, om op de eerste aanvraag over te komen. *Jaarboeken* 1786, blz. 456, 562 en 743.

Het Hof dagvaardde daarop personen, als den ‘majoor’ De Nijs, die tot commandant der stad benoemd was. Toen de pander van den Hove verscheen, werd hij gevangen gezet. Gedeputeerde Staten beschreven de volle Statenvergadering tegen 2 Juni, en adviseerden, geweld te gebruiken. Den 10^{den} Juni zou er over worden beslist. Beide bij geëligeerden en ridderschap was een patriotsch gebleven minderheid; deze gaf aan de buiten wachtende burgers door afgesproken teekens van den loop der beraadslaging kennis[1)]. Ware tot het inroepen van krijgsvolk besloten, dan zou de gewapende utrechtsche burgerij de Statenvergadering ingesloten hebben gelijk zij het de vroedschap placht te doen. Alle maatregelen waren er toe genomen. De Staten wilden geen beleg doorstaan, en vereenigden zich met den voorslag van geëligeerden, om Wijk nog maar eens aan te schrijven!

In Utrecht ging de beweging nu ook spoedig verder. Eerst had men den 20sten Maart als een grooten triumf gevierd en er een medaille op geslagen. Maar weldra hadden een aantal raden het gebeurde weder voor nul en van onwaarde verklaard; ook een minderheid van burgerofficieren hadden zij medegesleept, die hun ontslag namen, onder betuiging dat men de zaken te ver dreef. Zoodra nu bekend werd dat de Staten werkelijk ernstig over het inroepen van krijgsvolk dachten, begon de burgerij in te zien dat zij op 20 Maart niet ver genoeg gegaan was; vóór 12 October kon te veel gebeuren, wanneer zij bleef stilzitten. Zij was den tijd van aarzeling nu eindelijk voor goed te boven. Na de hollandsche resolutie van 16 Maart (blz. 217) voelde zij zich aanmerkelijk veiliger dan te voren, en de hollandsche matadors hielden hen hoe langer zoo minder tegen. Aanval op alle punten was voortaan het wachtwoord dat zij uitdeelden: reeds stemden Utrecht en Friesland met Zeeland en Gelderland mede ter Staten-Generaal, en in Holland zelf betwistte Amsterdam den driemannen de meerderheid. Hun matiging zou slechts voor zwakheid worden aangezien. Zoo namen de ultra-revolutionnairen in de stad de overhand; de gematigden gingen heen of trokken zich in het private leven terug. Ondaatje nam weer een plaats onder de burgerofficieren aan, bij zijn oude compagnie, maar nu als kapitein; de vorige had zijn ontslag genomen.

Er zou nu zonder verwijl worden getoond, dat het nieuwe reglement inderdaad was ingevoerd. Den 19^{den} Juni riepen de

1) Bijlage IV, 1.

burgerofficieren wijksgewijze de stemgerechtigden in de kerken bijeen, ter verkiezing van het door de nieuwe constitutie verlangde college van gecommitteerden uit de burgerij. De raad werd verzocht, onmiddellijk tijd en plaats tot het beëedigen der gekozenen aan te wijzen; maar hij stelde de beslissing uit, en weigerde zich buitengewoon te laten beschrijven om niet weder gedwongen te worden op de bekende wijs. Den 3^{den} Juli diende echter de burgerij een verklaring in, dat zij niet langer dan vier weken zou wachten, en de regenten die dan nog onwillig bleven, zou afzetten[1)]. Den 25sten Juli weigerde eindelijk de raad de beëediging met 30 tegen 7 stemmen; de meeste leden waren te huis gebleven, en hadden schriftelijk gestemd. Den 31sten ontvingen gecommitteerden extract van deze resolutie. Den volgenden dag riepen zij de burgers bijeen, en droegen hun op, ieder in zijn wijk burgemeesteren en raden te 'inthimeeren' op 2 Augustus des morgens om tien uur op de Neude te verschijnen, om de beëediging te verrichten, bij gebreke waarvan committenten zelf de beëediging zouden doen. Vijf heer en verschenen, (Eyck, Van Senden, De Ridder, Smissaert, Van Haeften), die door de burgerij in genade aangenomen werden, en hun posten behielden. Zij achtten zich evenwel niet bevoegd om namens den raad te handelen, en dus nam de burgerij zelve aan haar gecommitteerden den eed af. De niet-verschenen raden ontvingen aanzegging dat zij afgezet waren. Staande de vergadering op de Neude werden nog de raad Eyck tot gouverneur en de burgerkapitein Gordon tot commandant der stad benoemd. De zittende burgemeesteren en schepenen mochten nog als zoodanig in functie blijven tot 12 October.

Wat de burgers al lang te voren hadden kunnen maar niet recht durven doen, was dan nu geschied: zij waren meester van het stadhuis, en hielden er de vervallen verklaarde raden

1) Den 5^{den} Juli legde een commissie van vieren uit de burgergecommitteerden een bezoek af bij Vérac in den Haag: in hun adres wordt gewaarschuwd dat de verklaring van 3 Juli 'funeste en zeer eclaterende' gevolgen zou kunnen hebben; zij roepen niet de influentie of adsistentie van Z.M. in, maar willen voorkomen dat 'verkeerde informatiën een ongunstig vooroordeel bij Z.M. zouden kunnen veroorzaken', en verzekeren dat de alliantie door het gedrag der burgerij niet anders dan bevestigd kan worden. (*Jaarboeken* 1786, blz. 718). Het lijdt geen twijfel of de gebeurtenissen van Augustus hebben met Vérac's volle instemming plaats gehad, en zijn met de pensionarissen in bizonderheden overlegd geweest. Tweemaal kwam De Gijselaar zelf te Utrecht; beide keeren in gezelschap van Gevaerts en Capellen van de Marsch; de tweede maal (einde Juli) was ook Pieter Paulus er bij. (De Saint-Simon aan Vergennes, 23 Juli, en Vérac aan Vergennes, 4 Augustus 1786). Nadat de leiders vertrokken waren, bleef voor het grovere werk 30 en 31 Juli Coetloury te Utrecht. (Harris 4 Augustus 1786, R.O.).

uit verwijderd. Spoedig werden nu kiezers aangesteld en nominatiën opgemaakt voor de opengevallen plaatsen; de achtergebleven leden lieten, als te weinig in aantal om daden van regeering te kunnen verrichten, ook de vermindering der viertallen op twee aan de kiezers over; tusschen elke twee besliste het lot. De nieuwe raden waren allen van de heftigste patriotten, maar geen ondeftige lieden[1]. Den 28sten Augustus werden zij beëedigd met groot vertoon. Het waren er nog maar vijftien: met de vijf oude genoeg om een raad uit te maken die weer besluiten nemen kon. In September werd de raad door nieuwe keuzen voltallig gemaakt, en werd uit de 20 oudste raden door kiezers een nominatie gemaakt tot het burgemeesterschap. De nominatie werd aan den Stadhouder opgezonden, volgens het nieuwe reglement, maar hij weigerde er een electie uit te doen. Den 11den October werden daartoe dus kiezers aangewezen, die Eyck en De Ridder burgemeester maakten. Zoo had de stad den 12den October haar volledig patriotsch bestuur.

Wij zijn in het verhaal der utrechtsche omwenteling uitvoerig geweest, omdat zij de type vertoont van al wat in de verschillende provinciën is omgegaan in deze jaren. De hoofdtrekken der patriotsche beweging zagen wij één voor één uitkomen. Aan het begin een vrij algemeene ontevredenheid met het bestaande, zich richtend tegen den Stadhouder die voor dat bestaande aansprakelijk schijnt. Levendige toejuiching voor de regenten die zeggen het volk weder in het bezit te zullen stellen van zijn oude rechten. Steunend op de burgerij, durven dan de regenten den Stadhouder aanvallen, wat zij, als soevereinen van het land, langs wettigen weg kunnen doen. Zoodra echter blijkt, dat zij met ‘de oude rechten voor het volk’ bedoelen ‘de oude voordeelen voor de aristocratie’, dat zij m.a.w. niet het verleden der inderdaad of gewaand-democratische middeleeuwen, maar dat van Jan de Witt en zijn tijd willen doen herleven, valt het gedeelte der burgerij dat op eigen staatkundige rechten gesteld is, van hen af en tracht zich die rechten te verschaffen tegen hen in. Niet overal is dit gedeelte der burgerij even sterk, niet overal ook kan het zoo onbeschroomd zijn gang gaan als in Utrecht: zoo

1) De hoogleeraar Voorda b.v. was er onder, verder de in Mei 4787 gesneuvelde Mr. G.A. Visscher, en de spoedig bekend geworden d'Averhoult. De groote meerderheid der nieuwe raden werd geleverd door de balie of althans door den rechtsgeleerden stand.

liggen de geldersche steden vol groote garnizoenen; zoo zijn de hollandsche vol oranjegezind gemeen. Maar nergens ontbreekt hun partij geheel: het zijn de heel- en de half-beschaafden, de wel- en de tamelijk gegoeden. Een groote staatkundige hoogmoed is in hen gevaren. De regenten zelf zijn begonnen met zich op hun oordeel te beroepen en zich als hun gemachtigden voor te doen. Zij nemen dit in ernst; hun licht, eenmaal ontstoken, zal niet weder onder de korenmaat. Zij voelen en noemen zich de natie zelve, maar waar zij overwinnen blijkt hun heerschappij zeer merkbaar die van een maatschappelijken stand, die zich zijn macht bewust is geworden. Een groote conceptie van staatshervorming ontbreekt hun; zij willen meester worden in den bestaanden staat, maar zien niet in dat hun soevereiniteit, in werkelijkheid op een nieuw beginsel berustende, zich ook te bedienen zal hebben van gansch nieuwe vormen. Doch hun matiging komt voort uit gebrek aan scheppende kracht, niet uit eerbied voor het oude. Wordt eenmaal te Parijs het evangelie der groote revolutie verkondigd, zij voelen aanstonds, dat ook zij tot de geroepenen behooren.

Opmerkelijk, naast al het naar plaatselijke omstandigheden onderscheidene van hun optreden, is reeds hun aaneensluiting van stad tot stad, van provincie tot provincie. De grondslag was er toe gelegd in de eerste nationale vergadering van ge wapende burgercorpsen, door het genootschap ‘Pro Patria et Libertate’ bijeengeroepen tegen 6 December 1784[1]. Een vijftigtal personen, vertegenwoordigers van een twintigtal vrijcorpsen en schutterijen uit Holland, Utrecht en Overijsel, waren bijeen. Allereerst werd over de militaire oefeningen gesproken: zij zouden overal dezelfde zijn, en zooveel mogelijk gelijk aan die van het krijgsvolk van den staat. Daarnaast werd hoofdzakelijk over twee louter politieke voorstellen beraadslaagd: het eene betrof een nationaal petitionnement om ‘verbetering der directie in de Departementen der Uitvoerende Magt’, het andere (door Leiden ingebracht[2], eischte een plechtige onderlinge verbintenis

1) De notulen van deze en volgende nationale vergaderingen van gewapende burgercorpsen te Utrecht werden ten behoeve der aangesloten genootschappen gedrukt, maar door deze zooveel mogelijk geheim gehouden. Een tamelijk volledige verzameling dezer notulen bevindt zich onder de papieren van Dumont-Pigalle op het Rijksarchief, bundel Q Q Q Q. De notulen der eerste bijeenkomst ontbreken daar, maar kunnen voor een goed deel uit die der volgende vergaderingen worden gereconstrueerd.

2) M.a.w. door Pieter Vreede en F.A. van der Kemp, die zeker ook op deze eerste vergadering evenals op de volgende voor Leiden zullen zijn verschenen.

'tot maintien eener wettige Republicainsche Regeeringsvorm'. Doch men verkoos, liever dan reeds onmiddellijk beide zaken aan te vatten, eerst al het mogelijke te doen tot verdere uitbreiding van den bond. Onderscheiden hollandsche steden ontbraken nog, en ook geheele provinciën, als Friesland, waar toch ook een aantal corpsen bestonden. Doch Friesland gaf de voorkeur aan een provinciale confederatie met eigen acte van verbintenis en eigen kas[1]. Zoo was de tweede vergadering te Utrecht, op 10 Februari 1785 gehouden, nog niet veel volledíger dan de eerste[2]. Wij zien haar nu echter de richting inslaan, waarin zij zich verder is blijven bewegen. De aristocratische vijanden van den Prins zouden natuurlijk haar het luidst van al over de gebreken in de directie der uitvoerende macht willen hooren klagen, maar 'de Vergadering heeft, door de menigte van verscheidene begrippen, en dissentieerende Leeden, dit stuk tot geene verdere conclusie kunnen brengen, als het decerneeren van een afzonderlijke commissie....' en liet voortaan de zaak rusten. Daarentegen zou het concept der Acte van Verbintenis, door Leiden op te stellen, uiterlijk 8 April aan de corpsen moeten worden verzonden, en op een volgende vergadering zou dit stuk worden afgedaan. Nogmaals zou alles beproefd worden om alle corpsen, van wier 'Vaderlandsche denkwijze' men zich overtuigd houden mocht, tot toetreding te bewegen; bepaalde departementen werden aangewezen om zulke corpsen in haar nabuurschap te 'sondeeren en over te haaien'[3]. Den 14^{den} Juni 1785 kwam men weder bijeen; de pogingen tot uitbreiding waren vrijwel mislukt[4]. De gebeurtenissen, op de stadhuisbelegering van 11 Maart 1785 gevolgd, hadden blijkbaar aan het prestige

1) 12 Januari werd de eerste provinciale vergadering te Leeuwarden gehouden. Zie Dr. W.W. van der Meulen, *Coert Lambertus van Beyma*, blz. 111.
2) Vertegenwoordigd waren de vrijcorpsen van Dordrecht (Gevaerts, Stoop), Delft (Paape), Leiden (Vreede, Van der Kemp), Rotterdam, Schiedam, Schoonhoven, Woerden (Costerus), Heusden (Rant), Brielle, Utrecht, Amersfoort, Wijk (Schilge), Maarsen, Deventer (Budde, Besier), Kampen, Zwolle, Ootmarsum en Almelo, en de schutterijen van Dordrecht, Wijk en Kampen. - Arnhem, Montfoort, Woudrichem en Gorkum hadden toezegging gedaan op de volgende vergadering zich te doen vertegenwoordigen, zoo ook de friesche confederatie; Gorkum alleen heeft woord gehouden.
3) Leiden voor Holland 'en wel inzonderheid voor de schutterijen van Amsterdam, Haarlem, Gouda, Alkmaar enz.'; Dordrecht voor Zeeland; Utrecht voor de provincie Utrecht en voor Friesland; Deventer voor Gelderland, Overijsel, Groningen en Drente.
4) Rotterdam en Almelo waren weggebleven; daarentegen Gorkum (De Kock) en Hattem (Daendels) opgekomen. - Op gezag van de *Jaarboeken* heb ik hiervóór I, 279 gezegd dat deze vergadering veel drukker bezocht was dan de beide vorige. Uit de notulen blijkt het niet.

van het utrechtsche vrijcorps (dat tot nu toe had gepresideerd) geen goed gedaan, en algemeen bleek men buiten de provincie Utrecht op provinciale organisatiën gesteld, zij het dan dat de nationale, hoofdzakelijk ter bevordering eener goede correspondentie tusschen de onderscheiden provinciën, in stand zou blijven Vooral Holland nam een teruggetrokken houding aan, zeker wel onder invloed van het driemanschap, dat in 1785 nog niet als een jaar later de uiterste utrechtsche democratie openlijk begunstigen durfde. Holland wilde de vergadering alleen blijven bijwonen, wanneer naar corpsen zou worden gestemd, en niet naar provinciën, zooals Utrecht en Overijsel begeerden; geen onredelijke eisch van Holland, waarbinnen de meerderheid der vertegenwoordigde genootschappen gevestigd was. Het kon echter niet meer verkrijgen, dan dat beurtelings naar corpsen en naar provinciën zou worden gestemd, en wel op de eerstvolgende vergadering naar provinciën. Er werd nu een jaarlijksche vergadering bepaald, te houden te Utrecht op den eersten Dinsdag in Augustus, voor het eerst in 1786. Deze jaarlijksche vergadering zou geheel vrij zijn in de keuze van haar president. Elke provincie zou bovendien haar provinciale vergaderingen houden zoo dikwijls zij het noodig achtte.

Ook omtrent de Acte van Verbintenis rees vrij wat geschil. Leiden was met zijn concept niet gereed. Daarentegen had Heusden, schoon ongelast, er een medegebracht, dat echter om zijn gezwollenheid en noodelooze heftigheid van uitdrukking de meerderheid der vergadering mishaagde. De beraadslaging dreigde te verloopen, en de zaak scheen opnieuw te zullen worden uitgesteld, toen Utrecht eindelijk de leden door een krachtige vermaning tot inkeer bracht: men diende te weten wat men aan elkander had[1)]. Utrecht legde een concept over dat vrijwel

1) '*Utrecht* declareerde speciaal gelast te zijn tot afdoen dezer zaak, welke reeds in twee vorige vergaderingen het onderwerp der deliberatiën was geweest, en dat zij oordeelde dat dit poinct niet verder behoorde te worden uitgesteld, niet alleen uit hoofde der algemeene zaak, maar ook tot zekerheid voor deze Vergadering, opdat men wiste de sentimenten der Leden en het ware doeleinde waartoe men zich gewapend had; en dat zij te dien einde waren gelast om te proponeeren, om bij vervolg geene andere toe te laten in deeze Vergadering, dan van welke men bewust was, dat zij werkelijk deeze verbintenis hadden aangegaan, naamentlijk bij eene acte, eerst in ieder departement, vervolgens door expres daartoe gequalificeerden in de provinciale Vergadering, en verder door gequalificeerde Gecommitteerden uit die, in de algemeene Vergadering. En dat derhalven hunne last verder was strekkende dan om alleen voor elks individu zulk eene acte te onderteekenen. Dat zij echter niet difficulteerden, voor hun individu de reeds [door Heusden] geproduceerde acte te onderteekenen; dan dat zij van oordeel waren, dat in dezelve bijzonderheden waren die niet in den smaak van elken een voudigen zouden vallen', waarom zij een eigen concept overlegden. (*Notulen* als boven). - De Acte zooals zij ten slotte is aangenomen, druk ik af onder Bijlage IV, 2. - Wat *Jaarboeken* 1785, blz. 1072 staat afgedrukt is het heusdensche concept; de 'bijzonderheden' die door Utrecht werden afgekeurd waren een aantal volzinnen als deze: 'Stoelen der Eeren moeten onder zulke regenten schudden, welke in het toefreeden tot deze verbintenis zouden aarselen,' enz. - Gelijk men ziet is de bekende Acte van Verbintenis der patriotsche regenten van 8 Augustus 1786 (gedrukt o. a, *Jaarboeken* 1786, blz. 820; *Post van den Neder-Rhijn* N°. 469) niet veel meer dan de letterlijke herhaling der Acte van de vrijcorpsen geweest.

dezelfde zaken inhield als het heusdensche, maar vervat was in minder bombastische taal. Staande de vergadering trok een daartoe benoemde commissie uit beide ingekomen ontwerpen één dat werd aangenomen. Utrecht stelde voor, alle niet-onder-teekenaars der Acte voortaan onverbiddelijk van de vergadering uit te sluiten, maar kreeg dit niet geconcludeerd. De Acte verplichtte haar onderteekenaars tot onderlingen bijstand, zoo dikwijls een hunner door zijn betoonden patriotschen ijver in moeilijkheid mocht geraken. Zij eischte 'eene Volksregeering bij Representatie, met een daaraan ondergeschikt Erfstadhouderschap in het Doorlugtig Huis van Oranje', en verbood de drie uitersten van monarchie, oligarchie en volstrekte democratie 'of Volksregeering buiten Representatie'. Aan het voorbeeld van Utrecht hebben wij gezien, wat men zich onder de woorden 'Volksregeering bij Representatie' dacht.

Zoo was de vergadering, na veel oneenigheid, er toch in geslaagd een algemeene uitdrukking te geven aan wat ieder in eigen kring begeerde. De nationale bijeenkomsten werden nu zeldzamer, en schenen ook niet zoo dringend noodig meer: de grondslag tot samenwerking was gelegd, en een bureau van correspondentie kwam aanstonds in werking. Van de provinciale organisatiën werd nu vooral de hollandsche een krachtig lichaam. Eerst waren er twee hollandsche vergaderingen, een van stedelijke en een van plattelandscorpsen, maar behalve afzonderlijke hielden zij ook gecombineerde bij eenkomsten, en zijn in November 1786 geheel vereenigd. De vergaderingen van stedelijke corpsen waren het menigvuldigst geweest, meest te Leiden[1]; in ons vorig deel hebben wij reeds kennis gemaakt met het Leidsch Ontwerp van October 1785, dat de nieuwigheden van het stedelijk utrechtsche regeeringsreglement veralgemeende en voor de gansche Republiek aanprees[2]. Met het platteland bemoeide zich het Ont-

1) Omtrent deze bijeenkomsten zijn wij niet zoo goed ingelicht als omtrent die te Utrecht. Een aaneensluitende reeks notulen is mij niet bekend; enkele heeft Dumont-Pigalle.

2) Hiervóór I, 282.

werp in het geheel niet. Toch waren hier de misstanden vooral niet minder bedenkelijk dan in de steden, en hoe langer zoo meer werd ook op de dorpen van grondwettig herstel gerept[1]. Dit was in Holland, waar het platteland in de Staten ganschelijk niet tot zijn recht kwam, een zaak van ver uitzicht, maar voor de patriotsche leiders een uiterst moeilijke zaak, om de overwegende oranjegezindheid van het boerenvolk. Het was veel minder gevaarlijk de ridderschap in het bezit van haar ééne stem en de ambachtsheeren - vaak waren het immers patriotsche regenten uit de steden - in het genot van hun rechten te laten, dan de al te weinig 'verlichte' plattelandsbevolking een overwegenden invloed te geven op haar plaatselijk bestuur en op haar vertegenwoordiging in de Staten. Het erkende handboek der democratische patriotten, de 'Grondwettige Herstelling van Nederlands Staatswezen', spreekt over de hervormingen op het platteland dan ook met zekeren schroom[2] en wil in elk

1) Op de tweede gecombineerde vergadering van stedelijke en plattelandscorpsen in Holland, gehouden te Leidschendam den 4^{den} en 5^{den} Juli 1786, werd eene commissie gekozen 'tot het ontvangen en in order brengen der bezwaren van Hollands Ingezetenen in de Steden *en van het Platte Land*'. (*Jaarboeken* 1786, blz. 652). Een ontwerp van grondwettig herstel met betrekking tot het platteland komt, onder den titel *Neerlands Bouwman verdedigd in zijne Rechten*, voor in *De Post van den Neder-Rhijn* Nos. 492 en 493. Het eischt afschaffing van de rechten der ambachtsheeren; vrije aanstelling door de ingezetenen van burgemeesteren, schepenen, predikanten en schoolmeesters. Het platteland werd van ouds minder goed bestuurd in de Republiek dan de steden; de knevelarijen der schouten en baljuwen, tegen welke de schepenen, creaturen van den schout, hun stem niet durfden te verheffen, en de erbarmelijke toestand van het schoolonderwijs ten platten lande zijn meer dan eens beschreven en mogen bekend worden geacht. In andere provinciën kwamen hierbij klachten over enkele nog gevorderde heerendiensten (hiervóór I, 118), over de bovenmatig strenge judicatuur in zake de jacht (hiervóór II, 194); in de Generaliteitslanden over de afpersingen van het meerendeel der ambtenaren, maar al te vaak verloopen sujetten uit protestantsche familiën van benoorden den Moerdijk (zie b.v. *Post van den Neder-Rhijn* No. 485 en verschillende andere nummers). Over Friesland later afzonderlijk.

2) De voor Gelderland aanbevolen hervorming [van de provinciën zijn slechts Gelderland en Holland in het bizonder behandeld; het eerste deel is het algemeene, een niet verschenen derde deel zou de overige provinciën omvatten] wordt al zeer weinig scherp belijnd: 'eene zoodanige schikking', wordt zij genoemd, 'door welke den voornaamsten Eigen-erfden zekere invloed op de aanstelling hunner Vertegenwoordigers vergund wordt, die de Edelen in hunne Voorgevens geenszins benadeelt'; een zeker recht van nominatie dus. Voor Holland wordt, allerzonderlingst, *de heus gelaten* tusschen deze drie maatregelen: verdeeling van het platte land in vijf of zes districten, elk met een college van vertegenwoordigers, vergaderende in de hoofdplaats van het district, ter behartiging van locale belangen; - opneming in de vroedschappen der stemhebbende steden van afgevaardigden uit de omliggende dorpen, die 'in gewigtige zaken' mogen medestemmen; - voorschrift dat ieder vroedschap eener stemhebbende stad een landgoed bezitte in den omtrek. (*Grondwettige Herstelling* II, 73 en 303).

geval de ridderschap als politieken stand in wezen laten, in Holland zoowel als daarbuiten. Een enkel vlugschrift slechts gaat verder[1]. - Voor de steden stonden de hervormingen meer vast, en had men beter dan welk handboek ook, om zich naar te richten: het te Utrecht gegeven voorbeeld.

In het bizonder moest dit voorbeeld de aandacht trekken in de andere provinciën met regeeringsreglement, waar de toestanden met die te Utrecht zekere overeenkomst hadden. De burgerij en der drie stemhebbende steden van Overijsel waren, onder invloed van Capellen van de Poll, al zeer vroeg met de burgerwapening en met het inleveren van patriotsche verzoekschriften begonnen. Deventer was de eerste stad uit de gansche Republiek waar zich een college van gecommitteerden uit de burgerij had opgeworpen[2]. Maar Capellen was heftiger in woorden dan in daden; de democratie groeide hem boven het hoofd; op het laatst van zijn leven (hij stierf den 6^{den} Juni 1784) poogde hij haar wat neer te houden en was ontstemd wanneer hem dit niet gelukte[3]. Bij zijn dood had de beweging te Utrecht die te

1) *De Adel, door Anonymus Belga* (1786). - De schrijver is de latere romancier Bruno Daalberg (Mr. P. de Wacker van Zon), die geëindigd is met onder Willem I secretaris van den Hoogen Raad van Adel te worden. Een ietwat kluchtig besluit voor iemand die zijn intrede in de wereld deed met de opheffing van allen adelstand te bepleiten, gelijk hij in dit vlugschrift deed. Het platteland, zegt hij verder, moet verdeeld worden in *kerspelen* van drie, vier of vijf dorpen; de mannelijke inwoners die in staat zijn de wapenen te voeren ‘en [ze] werkelijk voeren’, kiezen in hun kerspel één *representant* ter Statenvergadering. Het moet een doctor in de rechten zijn, of in de medicijnen, of een predikant, of een auteur ‘van een of ander politicq geschrift’ (!). Ook wordt in elk kerspel een college van *raadsmannen* gekozen, voor elk dorp twee; ‘de opneemers van den wensch, van de begeerte, van den wil van 't Volk; zij die in order brengen dat geene, 't welk door 't Volk geconcludeerd is, ten einde het aan den Representant te overhandigen.’ Deze nl. moet steeds ruggespraak houden met zijn kerspel, en kan zich daarbij van de raadsmannen beroepen op de kiezers. - Wij kennen de stukken der hollandsche plattelandsvergaderingen niet, maar zeer waarschijnlijk zou er uit blijken dat de anonymus uit *De Post* beter het algemeen gevoelen teruggeeft dan de anonymus van het pamflet, die een jeugdig revolutionnair uit een amsterdamsche studeerkamer is en geen dorpeling.
2) Hiervóór I, 281.
3) ‘Ik koome er rond voor uit, dat ik volkoomen af keure dat men eene Regeering [in casu de deventersche], die zich wel gedraagt, die zich steeds gereed toont tot allerlei heilzame maatregelen, de stoutste niet uitgezonderd, zal bedillen, en hunne posten onaangenaam zal maken.’ Capellen aan prof. Ruckersfelder, 20 Februari 1784 (*Jaarboeken* 1784, blz. 878). - ‘Kon ik het verantwoorden, ik had den duivel van de politique’. Capellen aan Dumbar, 27 Maart 1784 (*Brieven*, blz. 780). - De begane stoutigheid lijkt anders vrij onschuldig: de deventer burgers kwamen er tegen op, dat jongelieden van 20 jaar in de gezworen gemeente konden worden opgenomen, en verzochten dat de raad een besluit, onlangs te dezen aanzien genomen, zou wijzigen.

Deventer reeds lang ingehaald, en hadden de Overijselaars slechts na te volgen.

Het was hier niet als ginds de Soeverein zelf die het teeken gaf tot het indienen van bezwaren. Een felle twist hield de beide leden der Statenvergadering, ridderschap en steden, gescheiden. Anders dan in Utrecht, was de overgroote meerderheid van den adel hier steeds prinsgezind gebleven; de steden waren patriotsch. Had er nu overstemming plaats, wanneer bij de stemmen der drie steden zich die van één enkelen ridder voegde? De ridderschap wilde uitgemaakt hebben van niet, want anders zou zij geen gewicht hoegenaamd in de schaal leggen, zoolang de steden eensgezind bleven: Capellen toch, en na diens dood zijn trouwe schildknaap Van Pallandt van Zuythem, stonden steeds gereed hun stem in patriotschen zin uit te brengen. Eerst wanneer een vol derde deel der ridders zich bij de drie steden voegde, wilde de ridderschap zich schikken. Een jarenlang geschil kwam hieruit voort, gedurende hetwelk niet dan de hoogst noodige vergaderingen werden gehouden, ter afdoening van loopende zaken van provinciaal bestuur en Unieregeering. Eindelijk heeft een generaliteitscommissie van zessen (uit elke provincie behalve Overijsel één), benoemd op voorstel van Friesland van 14 Maart 1784, de zaak uitgewezen in het voordeel der steden, die zich op een aantal vroegere beslissingen konden beroepen (3 Maart 1785)[1]. Niets stond nu meer aan een aantasten van het regeeringsreglement door den Soeverein in den weg, wanneer tenminste de drie steden zoo iets nog begeerden. Maar weinige dagen na de beslissing der generaliteitscommissie had reeds de eerste stadhuisbelegering te Utrecht plaats, die in de gansche Republiek een geweldig gerucht maakte. Te Deventer en Kampen kwamen eenige regenten, en te Zwolle de groote meerderheid, van den aanvankelijk betoonden patriotschen ijver terug. De burgers bleven echter in zoo grooten getale requesten teekenen en hun houding werd zoo dreigend, dat in het najaar van 1785 in elk der drie steden de regeering de gelegenheid openstellen moest tot het indienen van bezwaren[2]. Het hoofdbezwaar betrof de colleges van gemeenslieden, die de jaarlijksche magistraatsbestelling bezorgden, en ‘beraad’ hadden, d.w.z. in ge-

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 522.

2) Te Deventer 27 September 1785, te Kampen 18 October, Le Zwolle 26 October (*jaarboeken* 1785, blzz. 1483, 1486 en 1745). De deventersche bezwaarschriften staan gedrukt: *Jaarboeken* 1786, blz. 72-91; een overzicht der zwolsche wordt gegeven: *Jaarboeken* 1785, blz. 1745-'47.

wichtige gevallen moesten worden gehoord. Oudtijds waren zij door de burgers gekozen, maar thans geheel in oligarchieën ontaard. Dit was mogelijk geworden door het reglement van 1675, waarbij bepaald was, dat de plaatsen in de meente zouden worden bezet voor het leven, en dat zij zich voltallig zou houden door coöptatie, behoudens aangenaamverklaring van het ingekozen lid door den Stadhouder. Het stellen van den magistraat bleef de meente overgelaten, mits de gedane keus den Stadhouder behaagde, die anders andere personen stellen mocht. De burgers wilden nu zelf weer de meente kiezen, en haar leden periodiek doen aftreden. De Stadhouder zou het recht van goed-of afkeuring moeten missen. Daarbenevens begeerden zij nog een college van gecommitteerden uit de burgerij als in Utrecht (m.a.w. zij verlangden wettiging van wat reeds bestond, want zulke colleges hadden zich behalve te Deventer nu ook te Kampen en Zwolle opgeworpen), vernietiging der meeste stadhouderlijke voorrechten die de Stadhouders vóór Willem III niet bezeten hadden, en allerlei andere zaken, de rechtspraak, de benoembaarheid tot provinciale en stedelijke ambten, het opbrengen van belastingen en het beheer van gelden betreffende. In Deventer eischte een deel der burgers ook gelijkstelling van de roomschgezinden met de protestantsche dissenters[1].

Den 15den Maart 1786' deed Deventer in de Staten het voorstel, om het oude reglement te herzien. Eerst na eenig talmen verklaarden zich de ridderschap en Zwolle bereid, dit voorstel te onderzoeken, en al dadelijk gaven zij te kennen nimmer tot verandering te zullen overgaan dan ‘communicatif” met den Stadhouder. Ondertusschen was de gansche provincie in groote opwinding geraakt; de kleine, niet in de Staten beschreven, steden belegden onderlinge vergaderingen[2], en eischten vrije magistraatsbestelling en stem in de Staten; de boeren wapenden zich tegen hun drosten; met name in Twente was de beweging zeer duidelijk tegen den landadel gericht. Te Deventer en Kampen waren de burgers feitelijk reeds geheel meester; te Zwolle zijn zij het eerst geworden na een bloedelooze revolutie naar het utrechtsche voorbeeld, op 25 Januari 1787. Onmiddellijk werd daarop met de stemmen van de drie steden en van acht ridders besloten, zich van den eed op het oude reglement

1) Hiervóór I, 288 noot.

2) De eerste te Ommen den 4den October 1785 (*Jaarboeken* 1785, blz. 1496); sedert verscheidene meer.

te ontslaan (31 Januari 1787); een-en-twintig ridders bleven protesteeren. Den 14den Mei 1787 is eindelijk het reglement met de stemmen van de drie steden en van tien ridders vernietigd en voor zoover het provinciale zaken betrof door nieuwe bepalingen vervangen; wat de steden aangaat, zij hadden reeds de hardnekkigste regenten verwijderd, en zich plaatselijke reglementen gegeven in democratischen geest.

Een minder goede fortuin dan in Overijsel, had het patriotisme in Gelderland. Ook hier was de adel in een prinsgezinde meerderheid en patriotsche minderheid verdeeld, maar de stemmen der patriotsche ridders konden hier niets uitwerken: zij werden niet als in Overijsel stuk voor stuk bij die der steden opgeteld, en in de ridderschap van elk der drie kwartieren, die de provincie samenstelden, konden de prinsgezinde edelen de volgelingen van Capellen van de Marsch gemakkelijk overstemmen. In elk kwartier gold het lid der edelen evenveel als dat der steden; waren deze laatste dus patriotsch geweest, dan zouden de stemmen hebben gestaakt. Doch dit was niet het geval. De afscheiding tusschen edelen en steden was in Gelderland niet scherp; in de stedelijke regeeringen zaten verscheiden jonkers; zoo vinden wij in dezen tijd graven van Lynden burgemeesters van Nijmegen en Bommel, baronnen van Spaen en Schimmelpenninck van der Oye burgemeesters van Arnhem, baronnen van der Capellen tot Rijsselt en van Heeckeren tot Suyderas in de regeering van Zutfen, een baron van Nagell burgemeester van Lochem. De oranjegezindheid van den gelderschen adel was een zaak van overlevering en belang: van ouds had zij zekeren staf gevormd om de Prinsen van Oranje; zij had meest de hofcharges in en leverde een aantal officieren aan het leger der Republiek. Zoo had Willem III het dan ook niet noodig geoordeeld, zich in 1675 op de samenstelling van het lid der ridderschap wettelijk omschreven invloed te laten geven; hij hield zich van de gehoorzaamheid van den adel voldoende verzekerd. Ook in de steden van Gelderland ging de adel in maatschappelijke positie de burgers te boven. Gelderland was de eenige provincie waar dit het geval was; in de stille geldersche steden was in de 17de eeuw minder dan elders een burger-geldaristocratie opgekomen, en had zich dus ook geen krachtig patriciaat kunnen ontwikkelen. Zoo vinden wij hier niet het aristocratisch-patriotsche element terug, dat in Holland nog altijd zoo overwegend was en het aanvankelijk ook in

Utrecht was geweest. De liberale jonkers waren allen heftige Capellianen, en hun aanhang vonden zij haast uitsluitend onder de van alle aandeel aan de regeering verstoken neringdoenden en landlieden; niet onder de burger-stadsregenten.

Voor de kleine luiden was er inderdaad wel reden tot klagen. De heerschappij der stadhouderlijke aristocratie in Gelderland, was vooral niet minder drukkend dan die der anti-stadhouderlijke in de rijkere provinciën. Het landvolk kon zich niet op verloren rechten beroepen, maar de stedelingen wel. Over hen had het reglement van 1675 werkelijk een nieuwe regeering ingevoerd. De leden van den raad eener stad zouden voortaan zitten voor drie jaar, en door den Stadhouder naar welbehagen kunnen worden gecontinueerd of verlaten. Bij vacature vulde hij aan, zonder nominatie. De gezworen gemeenten werden van allen invloed op de magistraatsbesteliing, en daarmede van alle beteekenis, beroofd; de leden zouden zitten voor het leven, en door den Stadhouder worden aangesteld, buiten nominatie. Willem III liet deze colleges nagenoeg uitsterven, omdat zij zijn eigenmachtig bestuur slechts hinderlijk waren. Na zijn dood eischten de geldersche burgerijen, dat de gezworen gemeenten weder voltallig zouden worden gemaakt, en haar oude rechten ten aanzien der magistraatsbestelling zouden terugbekomen, maar slaagden niet op den duur. Het eind der ‘plooierij’ was, dat de regeering zat voor het leven en zichzelf voltallig hield, en de aristocratie er dus gemakkelijk meester van werd. In 1747 en '48 wierp zich in Gelderland als elders het volk geheel in de armen van Oranje, en juichte zelfs de wederinvoering van het regeeringsreglement toe, waarvan het spoedig berouw moest krijgen, omdat het reglement de aristocratie volstrekt niet onttroonde. Zoo vond thans het democratisch patriotisme in de geldersche steden talrijke aanhangers. Te Zutfen en te Arnhem was de burgerij in 1783 en '84 ongemeen roerig, wilde zich in den wapenhandel oefenen en de regeering herstellen zooals zij oudtijds geweest was. Maar de overheid gaf niet het geringste toe, en zij had groote garnizoenen tot haar beschikking om het volk in toom te houden[1]. De patriotten konden het niet tot handelen brengen; het bleef bij requestreeren en protesteeren. De patriotsche jonkers hielden niet op, democratische voorstellen te doen, maar

1) Toen te Arnhem de burgers in Augustus 1784 een belegering van het stadhuis beproefden, had de regeering slechts hel krijgsvolk in de wapenen te doen komen, om hen uiteen te doen gaan. (*Jaarboeken* 1784, blz. 1341).

werden geregeld overstemd. Des te meer zetten zij de burgers aan tot het indienen van verzoekschriften; de Staten weigerden spoedig deze aan te nemen, en gelastten zelfs dat het Hof zou onderzoeken, ‘door wat beloften of dreigementen’ de teekenaars overgehaald mochten zijn. Het Hof droeg het onderzoek op aan Momboir en Substituut-Momboir, die wel erkenden dat van ‘force, corruptie of dreigementen’ niet gebleken was, maar verzekerden dat veel eenvoudige lieden geteekend hadden zonder het rechte van den inhoud der verzoekschriften te weten, ‘uit een blind vertrouwen op die geenen, welke haar zulks voorsloegen, met onbepaalde en in generalioribus gedaane bijvoeging, dat dit zoude strekken tot welzijn van den Lande’[1]. Dit heette te bedenkelijker omdat de requesten de leer der volkssoevereiniteit predikten, en dus den wettigen Soeverein miskenden. Het advies was, dat tegen de drijvers moest worden geprocedeerd en het rondloopen met verzoekschriften moest worden verboden. De Staten besloten inderdaad tot zulk verbod den 11^{den} Mei 1786; het procedeeren wilden zij voor ditmaal nog achterwege laten. De oranjegezinde meerderheid had in dit gewest alle macht in handen, en heeft er ook gebruik van gemaakt, toen twee kleine patriotsche staedjes, waar geen garnizoen lag, weigerden zich naar haar te schikken.

Weinig beter dan in Gelderland, stond voor de patriotsche partij de kans in Zeeland. De toestanden in beide provinciën kwamen anders weinig overeen; Zeeland kende geen machtigen adel, wel een machtig patriciaat. Het geleek hierin op Holland, waarmede het in maatschappelijke ontwikkeling van ouds ongeveer gelijk gestaan had. Het gemeen was hier zoo mogelijk nog meer oranjegezind dan in Holland; telkens bij groote oranjerevoluties had Zeeland het sein gegeven. Staatsgezinde patriciërs ontbraken niet, maar vormden niet de meerderheid in hun stand. Bij de zeeuwsche regenten bestond ten allen tijde een heftige naijver op Holland, het gewest waarmede Zeeland van oudsher eng verbonden was geweest, maar welks groot overwicht ook steeds zwaar op de kleinere handelsprovincie had gedrukt. In de zeventiende eeuw had nog alleen een quantitatief verschil in macht en welvaart bestaan; Holland legde meer gewicht in de schaal omdat het zooveel grooter was, maar relatief was

1) Zie hier en vervolgens voor de geldersche zaken de stukken, gedrukt in het eerste deel van Tollius' *Staatkundige Geschriften* ('s-Gravenhage, 1814).

Zeeland toen niet minder welvarend. In de achttiende eeuw echter was Zeeland sterk in welvaart afgenomen; Holland had het grootste deel van den zeeuwschen handel tot zich getrokken, en werd door elk goed Zeeuw thans met een schuin oog aangezien. Holland voornamelijk was er schuld aan, meende men in Zeeland, dat de nu veel te hoog geworden quoten niet sinds lang waren verlaagd. De toongevende geslachten in Zeeland, vóór alle dat der Van Citters'en, hadden dan ook in den loop van het tweede Stadhouderlooze tijdperk zich geheel van Holland afgewend, en waren geëindigd met de oranjerevolutie van 1747 te bevorderen. Sedert waren zij steeds prinsgezind gebleven, al hadden zij tegen Brunswijk een felle oppositie gevoerd. Aan de franschgezinde staatkunde der hollandsche leiders hadden zij nimmer willen mededoen, zelfs toen de Prins er hen toe scheen te vermanen. Nu de gehate Brunswijk weg was, en de patriotsche partij zich meer en meer in een democratische omzette, hadden zij twee redenen voor één om zich nauw aan de stadhouderlijke behoudspartij gesloten te houden. De patriotsche richting was in Zeeland natuurlijk ook sterk vertegenwoordigd onder burgers en regenten beiden, en doorgaans stemden Zieriksee, Vlissingen en Veere met Holland mede, maar Middelburg, Goes, Tholen en de stem van den Eersten Edele vormden een tamelijk vaste anti-patriotsche meerderheid. Te Middelburg stonden de prinsgezinden toch niet al te sterk; er was een man van gezag noodig om de meerderheid bijeen te houden. De vertegenwoordiger van den Eersten Edele, Van Lynden van Blitterswijk, was die man niet, maar zijn onstandvastigheid en geringe wilskracht werden eenigermate vergoed door de groote gaven van den zeeuwschen Raadpensionaris. Met elke maand die hij langer in functie was, werd hij meer de leider van de Statenvergadering, en hield deze, niet zonder inspanning, buiten het patriotsche spoor. De democraten konden er hier niet aan denken zich door geweld van de regeering meester te maken; het gemeen zou onmiddelijk door de patriciërs op hen zijn losgelaten.

Van de Generaliteitslanden is in de patriotsche lectuur van deze jaren ook gedurig sprake; een nieuw verschijnsel, want om hen hadden zich de zeven provinciën nimmer te voren veel bekommerd, tenzij om hun belang voor de landsverdediging. De roomschgezinde bevolking van deze streken werd slecht bestuurd, had tal van zeer gerechtigde grieven, en hing algemeen de patriotten aan, die haar althans eenige verlichting van druk beloofden.

De eeuwenlange onderworpenheid had deze lieden echter meer tot klagen dan tot handelen geschikt gemaakt; van pogingen tot feitelijk verzet vindt men nauwelijks een spoor.

Van de noordelijke provinciën raakte het ietwat afgelegen en op zichzelf levende Groningen eerst laat in de patriotsche beweging betrokken. Hier als elders begon de zaak met burgerwapenoefeningen. In November 1784, onder den indruk der bedreigingen van Keizer Jozef, had de stad Groningen een opschrijving bevolen van alle manschap boven de 18 jaar[1]. Na een paar maanden was de vrees geweken, maar daarom nog niet de wapenoefening aan haar eind: de patriotschgezinden vereenigde zich in Maart 1785 tot een vrijcorps, dat van de regeering aanvankelijk tegemoetkoming ondervond[2]. De meerderheid van den Breeden Raad (bestaande uit den zittenden en den oud-raad, benevens taalmannen en gezworen gemeente) was weinig prinsgezind, maar er was toch nog niet zoo groot geschil tusschen haar en den Prins gevallen, of deze kon in het najaar van 1785 gevoeglijk eenige weken in de stad doorbrengen[3]. Kort daarna echter, bij gelegenheid der raadskeuze voor 1786, maakte hij van zijn recht van improbatie gebruik en wees twee der voorgestelde raden af[4]note>. Onder toejuiching der burgerij nam de regeering hen desniettemin in den eed. Sedert was de breuk tusschen de meerderheid der regeering en den Stadhouder volkomen. Slechts een minderheid van oude burgemeestersgeslachten hield zich op een afstand van de patriotsche beweging, die ook hier tegen het eind van 1786 zich in een zuiver democratisch

1) Hiervóór, blz. 74.
2) Zie betreffende den groningschen burgerwapenhandel een opstel van Mr. A.S. de Blécourt in den *Groningschen Volksalmanak voor 1897*.
3) Hiervóór, blz. 152.
4) De heeren H.W. Hoving en L.B. Lohman. - De Prins schijnt weder uiterst onhandig te zijn te werk gegaan: een van de door hem in de plaats gestelde raden de oud-burgemeester Hendrik Gockinga was kindsch! Volgens de Prinses was de Prins de dupe geworden van verkeerde inlichtingen: ‘Le Prince a usé d'un droit, peut-être mal àpropos, mais dans un but louable. Il vouloit réparer une injustice à l'égard d'un ancien régent que l'on avoit passé sur la nomination, sans alléguer da raison; il s'est trouvé après cela qu'il est tombe en enfance, et absolument incapable au gouvernement; mais dans des affaires de cette nature, il est impossible que le Stadhouder agisse entièrement par lui-même; il doit s'en reporter à ceux de la Province qu'il consulte, c'est ce que le Prince a fait, et c'est l'avis de trois des principaux Bourguemaîtres de Groningue qui a été suivi et à qui toute la faute est duë; ou ne peut nier aussi que l'evenement fâcheux qui en est résulté ne soit beaucoup l'effet de l'esprit qui règne; dans d'autres tems ou n'en auroit pas parlé....’ De Prinses aan Frederik de Groote, 24 Maart 1786. Met ‘les trois Bourguemaîtres’ zijn (naar mij Mr. A.S. de Blécourt te Groningen mededeelt), behalve de luitenant-Stadhouder Anton Adriaan van Iddekinge (dezelfde van wien sprake is hiervóór I, 87, noot [2]), ongetwijfeld diens broeder en schoonzoon, Berend van Iddekinge en Tjaard van Berchhuis, bedoeld. De keurheeren (boongangers uit taalmannen en gezworen gemeente) waren rechtens vrij in de keus, maar hadden tot nu toe steeds de oud-regenten weder ingekozen. De patriotsche meerderheid der gezworen gemeente brak thans met deze gewoonte, en bracht twee harer leden in den raad, met voorbijgang van den volstrekt ongeschikt geworden Gockinga, die overigens aan de beurt van weder-inkiezing was. - Zie Dr. E.J. Diest Lorgion, *Geschiedkundige Beschrijving der stad Groningen*, II, 244 vv. (Groningen 1857), of J.W. Chevallier in den *Groningschen Volksalmanak voor 1896*, blz. 16.

karakter begon te vertoonen: er werden burgergeconstitueerden verlangd om met de regeering het reglement-reformatoir van Willem IV te herzien; dit verzoek werd ingewilligd; hangende de deliberatiën werd in Januari 1787 de jaarlijksche regeeringsverandering opgeschort, en zoo verder. In de Ommelanden waren de patriotten in de minderheid, maar zij alleen waren gewapend, en hielden er het gepeupel in bedwang. Als Overijsel moest ook Groningen door de oranjepartij worden opgegeven; de stemmen dezer beide gewesten schenen voor goed aan de patriotsche partij verzekerd. - Ook in Drente woelde het; landjonkers en landvolk stonden er tegenover elkaar. De landdrost, de ons bekende graaf van Heyden, trachtte met energie de orde te handhaven, wat hem evenwel niet altijd gelukte. Zoo viel in November 1785, bij 's Prinsen doorreis naar Gelderland, te Meppel een hevige vechtpartij voor tusschen vrijcorpisten en schippers, waarbij zelfs een doode viel[1]. De ridderschap trachtte vruchteloos de vrijcorpsen te ontwapenen; zij kon er de eigenerfden niet toe overhalen, en het gewest is in beroering gebleven tot 1787 toe.

Friesland hebben wij voor het laatst bewaard. Deze provincie bleef zichzelven in den loop van den patriottentijd al zeer weinig gelijk. Aanvankelijk was er geene die zich feller anti-stadhouderlijk gedroeg, en niettemin is zij geëindigd met de goede bondgenoote te worden van Gelderland en Zeeland, de beide stadhouderlijke provinciën bij uitnemendheid. De verklaring van dit feit is niet ver te zoeken: zij is gelegen in de ongemeen groote macht der friesche aristocratie. Geen provincie die naar het uiterlijk zoo democratisch werd geregeerd als Friesland, en geene waar die schijn zoo bedriegelijk was als bij haar. De friesche ‘vrijheid’ waarop zooveel gestoft is alle eeuwen door, was eigenlijk al een fabel geworden toen Karel V een einde aan haar heette te maken: de ware beteekenis van de onderwerping aan de bourgondische macht is, naar thans algemeen erkend wordt, deze geweest, dat een ordelijk bestuur de regeeringloosheid verving. Veel van de oude vormen was echter in wezen gebleven, en toch ook wel iets van den ouden geest: in de zeventiende eeuw nog had stellig in geen ander gewest der Unie het gros der gezeten bevolking zulk een geregelden invloed op het staatsbestuur. Maar de friesche instellingen leenden er zich uitnemend

1) *Jaarboeken* 1785, blz. 1750.

toe, het toenemend grootgrondbezit van particulieren aan alle feitelijk gezag te helpen, zonder dat voor het uiterlijk de constitutie veel verandering onderging.

Ieder weet dat de friesche Statenvergadering bestond uit volmachten van dertig grietenijen en elf steden. Elke grietenij zond één volmacht uit den adellijken en één uit den eigen erfden staat, maar die door dezelfde kiezers werden afgevaardigd; elke stad zond één volmacht uit den magistraat en één uit de vroedschap. In de grietenijen werd gestemd naar dorpen, in de dorpen naar het bezit van schotschietend land ('floreenplichtig land' is de friesche term). Natuurlijk werden gedurig twee of meer boerderijen bijeengevoegd, andere in twee of meer deelen gesplitst. Dit gaf in de eerste helft der zeventiende eeuw aanleiding tot groote onzekerheid omtrent het aantal stemmen, dat in ieder dorp kon worden uitgebracht. Om dit kwaad te keeren werd in 1640 een stemregister opgemaakt, waarbij aan een aantal boerderijen, van dertig pondematen[1)] en daarboven, en op elke waarvan een bekwame woning moest worden gebruikt, voor eens en voor al een stem werd toegekend, die uitgebracht mocht worden zoolang het land in particulier bezit bleef van protestanten. Zooals vanzelf spreekt hield het in tweeën snijden of aaneenvoegen van boerderijen na 1640 niet op, maar zoo men slechts zorgde eigenaar te blijven van den grond waarop oorspronkelijk het huis had gestaan dat gebruikt was bij het land waaraan de stem was toegekend, behield men ook de stem. 'Hornleger' werd zulk een plek gronds genoemd; die dus veel hornlegers opkocht, kocht veel stemmen. Zoo werd het mogelijk de meerderheid van stemmen te hebben in een dorp, zonder er buitengemeen groot grondbezitter te zijn[2)]. Bovendien liep het aantal

1) Twee en een halve pondemaat is één morgen.

2) Uitvoerig is dit alles uiteengezet in drie artikelen in *De Post van den Neder-Rhijn*, N°s. 503, 504 en 517, waarin Valckenaer de hand heeft gehad, en in een *Petit Mot sur le Stemrecht de la Frise* van Valckenaer zelf, door hem opgesteld ten behoeve van Dumont-Pigalle, en in diens verzameling op het Rijksarchief bewaard (bundel AAAAA). - Een voorbeeld geeft de inzender in *Post* N°. 503: op het stemcohier van zijn dorp komen voor 13 stemmen; twee hiervan hooren aan de kerk, twee aan de pastorie; er schieten dus slechts negen 'leevende' stemmen over. Hiervan hooren vijf aan den grietman; vier aan anderen. De grietman heeft bij zijn vijf stemmen 68, de anderen hebben bij hun vier stemmen 350 pondemaat in gebruik. Aan huur ontvangt de grietman *f* 442 en 10 stuivers, de anderen *f*2085; aan lasten betaalt de grietman iets boven de *f* 194, de anderen iets boven de *f*1009. Een persoon wiens vader van des grietmans vader indertijd het land had gekocht, dat oudtijds behoord had bij de hornlegers die deze alleen had willen behouden, bezat thans 109 pondematen, waarvan hij *f* 760 huur maakte, dus veel meer dan de grietman van zijn deel; evenwel was hij van het stemrecht uitgesloten.

stemmen in verschillende dorpen zeer uiteen, deels door verschil in uitgestrektheid, deels door toevalligheden, als het meer of minder groot aantal 'caducque' stemmen[1]. Zoo kon één familie zich in een aantal grietenijen gemakkelijk meester maken van de meerderheid in de helft der dorpen plus één, en daardoor de andere en grootere dorpen van allen invloed berooven. De geschiedenis van de jaren die wij thans behandelen levert er een sprekend voorbeeld van op. Behalve de volmachten naar de Staten, kozen de stemgerechtigden eener grietenij ook hun eigen grietman, of om juister te spreken, zij kozen een drietal waaruit de Stadhouder de benoeming deed. In 1785 moest een voordracht gedaan worden voor Franekeradeel. Meer dan honderd stemmen verklaarden zich voor een drietal waarvan de bekende Coert Lambertus van Beyma de bedoelde persoon was; vijf-endertig waren op een ander drietal uitgebracht, dat niettemin den Stadhouder werd aangeboden en door dezen werd aangenomen, omdat die vijf-en-dertig tezamen de meerderheid uitmaakten in zes van de elf dorpen waaruit de grietenij was samengesteld. In een van de dorpen waarvan de meerderheid zich voor Beyma had verklaard, konden alleen reeds zes-en-vijftig stemmen worden uitgebracht. De vijf-en-dertig stemmen behoorden alle aan één familie, die van den vorigen grietman, graaf van Wassenaer-Twickel. Zoo was de familie Rengers meester van twee grietenijen, Scheltinga, Bergsma, Sminia ook ieder van twee; Haersma en Eysinga ieder van drie[2]. Een lid van zulk een familie stemde zichzelf voor grietman en volmacht ten landsdage, en zijn creaturen voor secretaris, ontvanger, schoolmeester, kerkvoogd (in het dorp zijner inwoning placht hij zichzelf kerkvoogd te maken), en predikant[3]. Het secretariaat der grietenij verkocht hij gemeenlijk ondershands. Hij was ook feitelijk de eenige rechter in de grietenij: hij was gehouden, recht te spreken met mederechters, maar koos er zijn pachters toe. Natuurlijk dat een zoo despotische macht misbruikt werd; mogen wij Valckenaer gelooven, dan waren de beide zooge-

1) 'Caducq' werden o.a. de stemmen genoemd die in handen waren van roomschgezinden, van corporatiën, publieke en bizondere, en dus ook alle aan kerke- en pastoriegoederen gehecht, van personen die een onteerend vonnis te hunnen laste hadden, enz. Tezamen veel meer dan een derde der oorspronkelijke stemmen, begroot Valckenaer (*Petit Mot*, als boven).
2) Valckenaer, *Petit Mot*.
3) In de vervulling der kerkelijke bedieningen werd voorzien door dezelfde kiezers als in die der wereldlijke.

naamde democraten Sicco Douwe van Aylva en Coert Lambertus van Beyma al even schuldig als de rest[1].

Op het verkrijgen van zoo alle perken te buiten gaande macht stond één voorwaarde: men diende over een groot kapitaal te kunnen beschikken, om door aankoop van openvallende boerderijen de meerderheid te kunnen bekuipen: later kon dan van een nieuw verworven plaats wel het meeste land weer worden verkocht en alleen het hornleger met eenige weinige pohdematen worden behouden, maar eerst moest men kunnen verhinderen dat een ander voor een goed bod de geheele plaats kocht met de stem er bij. Zoo moest ieder die zich groote politieke macht wilde verwerven, beginnen met in de onderneming een aanzienlijke geldsom te steken, die veelal op onderpand van vast goed opgeschoten werd door rijke mennonieten, die in Friesland zeer talrijk waren. Zoodra zij het begeerden, konden dezen dus de aristocratie in moeilijkheid brengen, door haar de hypotheek op te zeggen. In normale omstandigheden dachten zij er niet aan, zich van dit middel tot voordeelige geldbelegging te berooven, maar nu de patriotsche beweging hen had aangegrepen, moest hun deze kans om de aristocratie gewillig te maken tot het verwezenlijken der patriotsche idealen natuurlijk gedurig in zeer verleidelijke gedaante voor oogen komen. Zoodra dan ook de meerderheid der aristocraten met het patriotisme had durven breken, hing haar het opzeggen der hypotheken boven het hoofd[2].

Het was thans niet voor de eerste maal, dat de oligarchische misbruiken in Friesland door de burgers openlijk werden besproken en veroordeeld. In 1748 reeds was geëischt, dat ‘alle stemdraagende zathen boerderij en) in 't cohier van den jaare 1640

1) Bijlage IV, 3. - Als zoodanig heb ik een aanhangsel op Valckenaer's meergemeld opstel doen afdrukken, dat mij toescheen ook na de artikelen in de *Post* nog publiceering te verdienen. Het drukken van het opstel zelf echter, dat na genoemde artikelen weinig nieuws leert, scheen mij overbodig. - Andere misbruiken als de Bijlage noemt nog het artikel in *Post* N°. 504: ‘De grietman *neemt* de ambulatoire Ampten, op de Grietenije vallende, die 's jaars 2 à 3000 Guldens aanbrengen .... Hij stemt zichzelven tot Volmacht ter contributie tot de Zeedijken, en profiteert 's jaarlijks hiervan eenen aanmerkelijken stuiver. Als Grietman disponeert hij ten voordeele van zich zelven, of van zijne nabestaanden, wegens den Ontfangst-Generaal der Grietenije; dit is in de grootste Grietenijen iets, dat important opbrengt’, enz.

2) Een van de schrijvers der oranjepartij, Van Goens, laat zich reeds in het najaar van 1783 over deze zaak uit (in de derde der door hem tot den hertog van Portland gerichte memoriën): ‘La Frise n'est Gallicane et anti-Stadhouderienne que parceque de riches Mennonites, anti-Stadhouderiens jurés, ont mis de cóté un million de florins, qu'ils font circuler à titre de prêt entre les Grietman de la Province, et dont ils se contenent de ne tirer d'autre intérêt, qu'un intérêt politique. Un million de florins d'Hollande ne fait que cent mille livres sterling. Et peut-être en serez vous quitte pour la moitié, pour le quart. C'est toujours une chose à laquelle on peut réfléchir.’ (*Brieven aan R.M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende*, III, 241). - De voorstelling is - naar des schrijvers aard - sterk overdreven. *A priori* is het niet aan te nemen, dat de politiek reeds in 1783 in zulk een mate alle gewone verhoudingen tusschen geldschieter en geldnemer zou hebben gewijzigd, en bovendien weten wij uit de berichten van Harris, die op het eind van 1786 en in het begin van 1787 uitvoerig deze zaak met zijn regeering behandelde en becijferde (waarover later), dat de friesche heeren tot dien tijd toe wel degelijk rente hadden betaald, drie procent. De som der zoodanig uitstaande hypotheken wordt door Harris begroot op twee millioen gulden. Ik houd het er voor dat de patriotsche geldschieters eerst veel later dan 1783 begonnen zijn met bepaalde dreigementen te doen: het gedrag der aristocraten, die uit zichzelven anti-stadhouderlijk genoeg waren, maakte in 1783 zoo iets nog niet noodig. Ook wordt in de *Post* N°. 504, een nummer uit het laatst van 1786, op zulke dreigementen gezinspeeld als op een nog niet gebruikt maar zeer aan te bevelen middel.

geadmitteerd, als nog admissibel' zouden zijn, indien zij 'dezelve quantiteit van Landerijen, doen ter tijd 'er onder be-

hoorende', nog bezaten; voor het overige zouden 'geene andere stemmen worden geadmitteerd, als van Hornleegers voorzien met een huizinge, en de quantiteit van twintig Pondemaaten kleiland, of veertig Pondemaaten woudland'[1]; - maar toen Willem IV in het land gehaald was om tusschen burgers en regenten recht te doen, had hij deze bepalingen niet in zijn Reglement Reformatoir opgenomen. Het derde artikel van dat Reglement erkende evenwel, dat 'door het leggen van stemmen op Hornlegers, met afscheuring der Landen, daar toe gehoorende, van de aloude en waare Constitutie [werd] afgeweken'; het bepaalde daarom 'dat de stemdraagende Hornlegers op de klei met een huis en tien pondemaaten Lands, en in de Wolden met een huis en twintig pondemaaten Lands, [moesten] zijn voorzien', en dat de zoogenaamde *hanestemmen* krachteloos zouden zijn, tot de bezitter van de stem zich ook weder in het bezit van het bij be hoorende hornleger zou hebben gesteld[2]. Deze bepalingen werden echter van vrijwel alle kracht beroofd door twee opeenvolgende interpretatiën, een van de Gouvernante (11 Mei 1757) en een

1) Zesde van de 'nadere poincten Reformatoir', door Gecommitteerden uit de Ingezetenen van Landen en Steden den 25sten Juli 1748 aan Staten van Friesland overgegeven.
2) 'Somtijds ging het zoo verre dat zelfs de grond [van het hornleger] bij Contract aan anderen wierd overgedraagen, met behoud van het stemregt voor den overdraager, en onder bepaaling van eene zoogenaamde eeuwige huur van een à twee Goudguldens; of wel van een jaarlijksche opbrengst van eenige haanen, waarvan de naam van *Haane-stemmen* in de Friesche Stern-Reglementen,.... zoo berugt geworden is.' - (*Post* No. 503).

van Willem V (10 Februari 1770), waarbij toegelaten werd dat gezegde pondematen lands niet onder de huizinge, op het hornleger staande, werden gebruikt, ja zelfs in een geheel ander dorp gelegen mochten zijn. Ook de bepaling, dat op het hornleger een bewoond huis moest staan, werd op de schromelijkste wijs ontdoken. Was er een stemming in 't zicht, dan werd op een werkelijk of beweerd hornleger in allerijl een planken huisje opgeslagen, en door eenige schamele lieden betrokken[1)].

Gold dus ten platten lande nauwelijks een ander gezag dan dat van zeer enkele familiën, in het vierde kwartier, dat deisteden, was de Stadhouder meester. De magistraatsbestelling aldaar (behalve in Leeuwarden en Franeker, die vrije keus hadden) was oudtijds den Stadhouder en den Hove Provinciaal gezamenlijk toegekomen; sedert 1637 den Stadhouder alleen, wien in 1748 ook nog de electie in Leeuwarden en Franeker was opgedragen. Buitendien recommandeerde hij sedert 1748 voor opengevallen vroedschapsplaatsen en begaf hij de ambulatoire ambten, die op het kwartier der steden vielen. In elke stad had hij onder de regenten zijn officieusen vertegenwoordiger, den *premier*. Tegen deze premiers rezen dergelijke klachten als in Utrecht tegen Pesters; ettelijke blauwboekjes zijn over, waarin hun doopceel wordt gelicht.

Op den duur had Friesland zich steeds met zijn Stadhouder weten te verdragen, zoolang het er een bezeten had voor zich alleen, met niet zeer uitgebreide macht. Vóór 1748 was er geen reden geweest tot een stelselmatig verzet tegen den Stadhouder: deze had zich naar den wil der aristocratie geschikt; in de

1) ‘Meenigwerf gebeurt het dat men, om zijn partij te misleiden, eerst des nagts, voor de stemminge zal geschieden, zulk een gebouw door een genoegzaam aantal werklieden in allerijl doet oprigten, 't welk dus even als een Champignon in weinige uren uit den grond oprijst. Er zijn 'er zelf, die de bouwstoffen tot zulke huisjes in gereedheid gebragt, de stukken houts afgezaagd, gekeept en genummerd, hier en daar in bewaarplaatsen opleggen, om, waar 't hun geleegen koomt, dezelve in alle schielijkheid op te rigten. Dewijl dit huis *quasi* bewoond moet worden, zend men 'er evenras een paar schamele lieden in die er vuur en licht vertoonen.... Zoo de eigenaar van het Hornleger en daar op gebouwde nieuwe huizinge maar onder het zelve of naastgeleegene Dorp een boere-plaats heeft van 40, 50, 60 of 70 Pondemaaten groot, dan laat men 10 of 20 van die Pondemaaten op de Stemregisters, op de Secretarie bewaard, al is het maar een uur voor de stemminge, aanschrijven bij het Hornleger welks stemgeregtigheid men wil kragtig, of zoo als men zegt, *leevendig* maken.... In deezer voegen kan men met de landerijen van *eene* boere Plaats, die *alle* door *denzelven* Meijer gebruikt worden, 4, 5 of 6 nieuwbehuisde Hornlegers met eenen enkelen pennestreek van genoegzaam Land, om dezelve stemgeregtigd te maaken, voorzien.’ - (*Post* N°. 517).

zeventiende eeuw was hij zelfs niet zelden in oppositie geweest tegen zijn neef van Oranje, gelijk Friesland tegen Holland of tegen de Unie. Sedert het vertrek van Willem IV in 1747 echter was deze verhouding veranderd. Frieslands bizondere Stadhouder werd nu tegelijk de vertegenwoordiger der Uniemacht tegenover het gewest, en meteen werd in het gewest zelf zijn macht aanzienlijk uitgebreid. Er kwam bij, dat hij na zijn verplaatsing de friesche heeren, die voorheen zijn omgeving hadden uitgemaakt, scheen te verwaarloozen, en zijn vertrouwen schonk aan Hollanders, en aan den vreemdeling Brunswijk. Spoedig was nu de friesche aristocratie in de oppositie; de Gouvernante ondervond het, en Willem V van het begin van zijn Stadhouderschap af aan. Deze laatste was de eerste friesche Stadhouder die buiten het gewest was geboren en grootgebracht; men voelde geen band meer met hem, en bestreed in hem zonder terughouding den vertegenwoordiger der Unie, die der provincie lasten oplegde boven haar krachten en voor overgeleverde friesche opvattingen weinig piëteit toonde. De ongelukkige personenquesties waartoe Brunswijks verheffing en buitengemeene macht aanleiding gaven, schijnen bij de aanzienlijke geslachten in Friesland bizonder kwaad bloed te hebben gezet; ten minste de friesche Staten gaven aanstonds in allerhande kleine geschillen tegenover Willem V van een opmerkelijke onwelwillendheid blijk, en in de jaren die aan den oorlog met Engeland voorafgingen, kozen zij met groote beslistheid de fransche partij. Holland had aanvankelijk geen trouwer bondgenoot dan Friesland; met de erkenning der onafhankelijkheid van Noord-Amerika, en met de resolutiën tegen Brunswijk, waren de Staten van Friesland die van Holland zelfs vóór. Een geheim comité van achten, sedert 1781 bestaande, bracht al zulke patriotsche besluiten in gereedheid, die dan door de Staten werden gesanctionneerd[1]. Twee van de leden trek-

1) Mededeeling van Valckenaer aan Dumont-Pigalle uit het jaar 4789; verzameling Dumont-Pigalle op het Rijksarchief, bundel AAAAA. - De leden waren: voor Oostergo: G.L. van Beyma, J.C. Bergsma en H.H. van Haersma, volmachten van West- en Oostdongeradeel en van Achtkarspelen; voor Westergo: S. Basseleur, volmacht van Franekeradeel, W.A. van Haren, grietman van Weststellingwerf en volmacht van het Bildt, en E.S.G. Juckema van Burmania Rengers, grietman van Wymbritseradeel; voor Zeven wouden: S.H. Roorda *van* Eysinga en R.L. van Andringa de Kempenaer, grietmannen van Haskerland en Lemsterland. Op Beyma en Haersma na hebben al deze personen zich later als heftige anti-patriotten onderscheiden. - In 1783 namen ettelijke aanzienlijke Friezen deel aan de vergaderingen van vaderlandsche regenten te Amsterdam: het feestmaal ter eere van Capellen van de Poll op 26 April 1783 werd bijgewoond door E.F. van Aylva, grietman van Baarderadeel (zie Beyma aan Capellen van de Poll, 6 Augustus 1783, medegedeeld door Dr. W.W. van der Meulen in *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, XV, 320); de vergadering van '16 Augustus 1783 door C.L. van Beyma, J.C. Bergsma, R.L. van Andringa de Kempenaer en A.C.W. van Haersolte, grietman van Menaldumadeel; die van 4 October 1783 door J.C. Bergsma, R.L. van Andringa de Kempenaer, F.J.J. van Eysinga, grietman van Doniawerstal, H.W. van Aylva, volmacht van Baarderadeel, en nog een Aylva wiens naam op de presentielijst voorkomt zonder voorletters, maar met de toevoeging: 'Admiraliteits-Heer'.

ken in het bizonder onze opmerkzaamheid, omdat zij later de een als hoofd der democraten, de ander als een van de bekwaamste leiders der aristocraten van het gewest zijn aangemerkt geworden, doch in de jaren van 1781 tot '83 werden hun namen steeds in éénen adem genoemd: Coert Lambertus van Beyma[1)] en Johannes Casparus Bergsma. Beiden waren nog jong, en elkanders goede buren en medestanders[2)], de een volmacht van West-, de ander van Oostdongeradeel. In 1782 werden zij er door het comité op uitgezonden[3)] om de burgerijen in de steden tegen den Stadhouder op te zetten, ten einde diens overmacht over het vierde kwartier te breken: de steden moesten voor de recommandatie van den Prins bedanken, en zelf

1) Geboren in 1753. - Zijn familie had een bizondere grief tegen den Stadhouder. ‘Leurs biens êtaient très obérés, par l'effet de plusieurs tentatives infructueuses, mais très coûteuses, pour devenier Grietman dans la Grietenie de Barradeel, ou Franequeradeel. C'est la vraie origine de l'animosité de cette familie contre le Stadhouder, qui dans deux ou trois différentes élections à affecté de les passer avec le dernier mépris’. (Valckenaer bij Dumont-Pigalle, bundel AAAAA). - Merkwaardig stemt hiermede overeen de toon van innig leedvermaak in Beyma's brief aan Capellen van de Poll van 2 Maart 1784: ‘De twee hoofdpoincten, die ik mij reeds voor drie jaren had voorgestelt te bewerken, zijn veel beter gereüsseert, dan ik mij zelve had durven voorstellen. De militaire jurisdictie is totaal verslagen .... De steden zijn tot het onafhangelijkste quartier van Staat gemaakt, en kunnen tot een model strekken van eene bijna volmaakte volksregeering. In veertien maanden tijds is den Teergeliefden dit quartier geheel uit zijne magt gebragt. Zo wonderbaarlijk kunnen kwade oog merken ten beste keeren. Toen de Teergeliefde in den jare 1776 ten opzigte van mijn vader en mij zoo schandelijk zijn woord brak in het eligeeren van Jan van Echten tot grietman van Barradeel, *en ons daardoor ten minsten eene schade van zestig duizend guldens toebragt* [ik cursiveer] .... dacht die groote baas weinig, dat dit zulke gevolgen kon hebben ....’ (*Bijdr. en Meded. Mist. Gen.*, XV, 364). - In 1780 was Beyma secretaris geworden van Westdongeradeel, een ambt dat hem jaarlijks *f* 1800 opbracht, maar tegelijkertijd had hij (om dat ambt te koopen? het wordt er niet uitdrukkelijk bij vermeld, doch vgl. hiervóór blz. 239) *f* 13 à 16000 moeten opnemen tegen 7 %, zoodat hij niet ruim leven kon. - Ook de beide Aylva's die tot het laatste toe patriot gebleven zijn, Sicco Douwe en Ernst Frans, grietmannen van Westdongeradeel en Baarderadeel, staken tot over de ooren in schulden. (Valckenaer als boven).
2) ‘Mijn vriend, mijn trouwste hulp, als het op praten of kuipen aankomt, J.C. Bergsma ....’ Beyma aan Capellen, 15 Juni 1783 (*Bijdr. en Meded. H.G.*, XV, 308).
3) Zie het relaas van hun verrichtingen te Dokkum in October 1782, in Beyma's brief aan Capellen van 4 Januari 1783 (*Bijdr. en Meded. H.G.*, XV, 262 vv.).

volgens een rooster de ambulatoire ambten begeven die op haar kwartier vielen, zooals dat in de plattelandskwartieren plaats had. Dokkum gaf het voorbeeld; weldra volgden Bolsward en Franeker, ook Sneek, Sloten, IJlst, Hindeloopen, Harlingen, en, in September 1783, Leeuwarden. Slechts Stavoren en Workum bleven weigeren. Nu lag, naar de schatting der eenmaal op gang gebrachte burgers, het stadhouderlijk recht van electie van den magistraat aan de beurt. In negen steden was dit recht reeds in 1637 aan den Stadhouder opgedragen, in plaats van aan Stadhouder en Hof zooals te voren; bij het Reglement Reformatoir van 21 December 1748 was dit stadhouderlijk prerogatief opnieuw bevestigd. Doch Leeuwarden en Franeker hadden vóór 1637 vrije magistraatsbestelling gehad, en hadden zich tot 1748 daarin weten te handhaven. Het Reglement Reformatoir ontnam haar die vrije magistraatsbestelling wel niet, doch binnen de week na afkondiging van dat reglement, terwijl -Willem IV nog te Leeuwarden was, hadden beide steden hem de electie bij formeel besluit afgestaan. Sedert 1784 eischten de leeuwarder patriotten met aandrang, dat deze opdracht zou worden ingetrokken, en een nieuw stedelijk reglement zou worden vastgesteld, waarbij een aantal ‘ingeslopen abuizen’ moesten worden geredresseerd. Doch de beweging werd door de groote meerderheid van wie haar eerst bevorderd hadden, reeds niet meer met instemming aangezien. Het is uiterst moeilijk, van het beloop der friesche zaken in de jaren 1783 -'86 een beknopt en tevens duidelijk overzicht te geven[1)]; de gegevens daartoe schijnen nog niet in voldoende mate voorhanden te zijn, of althans nog niet genoeg bewerkt. Voor het uiterlijk bleef de aristocratie nog geruimen tijd patriotsch; zoo duurde het zeer lang eer zij zich tegen de vrijcorpsmanie keeren durfde, die zij, waarschijnlijk ook als antwoord op een bedreiging met inlegering van krijgsvolk door de Staten-Generaal, zoo de provincie haar quoten niet beter betaalde (1783), aanvankelijk in het oog loopend had aangemoedigd. Natuurlijk dat zij den burgerwapenhandel met zijn onver-

1) Dat van Dr. W.W. van der Meulen, in zijn proefschrift *Coert Lambertus van Beyma* (Leeuwarden 1894), voldoet mij kwalijk, hoe welkom zijn geschrift ook als bijdrage tot een juistere kennis der patriotsche woelingen in Friesland moge zijn. Het schijnt mij toe dat het onderzoek nog niet ver genoeg gevorderd is, om in een hoofdstuk als dit iets meer te beproeven dan het trekken van groote lijnen. Voor wij de friesche gebeurtenissen even goed (ik bedoel niet zoozeer naar den uiterlijken verschijningsvorm, als naar de innerlijke waarde) zullen kennen als b.v. de utrechtsche, zouden ook eens de papieren van een friesch aristocraat moeten worden publiek gemaakt.

mijdelijke gevolgen van burgergeconstitueerden, eindelooze petitiën en straatrumoer, liefst tot de steden beperkt deden blijven; de zaak was niet voor hun eigen grietenijen bestemd[1)], maar sloeg alras ook daarheen over. Zoo luide en op een toon van hevige verontwaardiging te reppen van ingeslopen abuizen in de steden, was voor de aristocraten een gevaarlijk ondernemen, waar er zooveel abuizen bestonden op het platteland. In het najaar van 1783 werd van deze laatste reeds in openbaren druk gehandeld, in een artikel in de 'Post van den Neder-Rhijn'[2)]; uit een brief van Van Beyma weten wij, dat zijn medelid in het comité Bergsma zich al aanstonds heftig tegen een dergelijke onbeschaamdheid uitliet[3)]. In het voorjaar van 1784 geraakte Beyma met zijn medeleden in een nimmer weder bijgelegden twist; de heerschzucht van de grietmannen moest ook maar gebreideld worden, dreigde hij, zoo goed als die van den Stadhouder[4)]. Beyma werd door zijn standgenooten achterafgezet, en door de burgers ingehaald. Het request der leeuwarder burgerij aan de Staten van November 1784, om herstel in haar 'ontweerde en verloren Rechten en Privilegiën', was opgesteld in overleg met hem, en tegen den zin van de meerderheid van het comité; de Staten draalden dan ook bijkans een vol jaar eer zij er een besluit op namen. Intusschen werden de misbruiken in de grietenijen steeds openlijker aangevallen, zelfs in een staatsstuk van de beide anti-patriotsche steden Stavoren en Workum, die beweerden dat hun evengoed het recht toekwam de grietmannen aan hun eed op het reglement van 1748 te herinneren, als aan dezen, zich met de huishoudelijke zaken van de steden te bemoeien[5)]. Eindelijk deed het openvallen der grietmansplaats van Franekeradeel in het voor-

1) Zoo werd b.v. in Wymbritseradeel en andere grietenijen van leden van het geheim comité de oprichting van vrijcorpsen tegengegaan door dezelfde heeren die den ijver tot den wapenhandel van Staatswege hadden doen laudeeren. - Zie Dr. Van der Meulen, 91.
2) N°. 171.
3) Beyma aan Capellen van de Poll, 25 September 1783. (*Bijdr. en Meded. H.G.*, XV, 330).
4) Valckenaer bij Dumont-Pìgalle, bundel AAAAA.
5) *Jaarboeken* 1785, blz. 515. - Gesignaleerd werden de overtredingen op de artikelen 12, 46 en 47 van het Reglement Reformatoir, waarbij bepaald was dat niemand tot grietman kon worden aengesteld die niet den vollen ouderdom van 20 jaren had bereikt; dat de generale ontvangers-ambten in de grietenijen (een goudmijn voor de grietmannen) kwamen te vervallen, en dat de dorpsontvangers de ingevorderde penningen onmiddellijk ten kantore van de generale ontvangers der provincie zouden afdragen. Aan geen van deze artikelen werd de hand gehouden.

jaar van 1785 tusschen Beyma en Bergsma een zoo feilen strijd ontbranden, dat geen verzoening meer mogelijk was en de eerste, die den strijd verloor, verbitterd en door de meerderheid van zijns gelijken verlaten, in de rol van volksheld voortaan zijn eenigen troost ging zoeken. De Beyma's hadden in Franekeradeel veel relatiën, doch de familie van den afgetreden grietman, graaf van Wassenaer-Twickel, kon door het bezit van het vereischte aantal hornlegers in een meerderheid van onaanzienlijke dorpen de stemming dwingen, en zij wilde Coert Lambertus niet. Zoo kreeg hij wel verre de meeste stemmen wanneer men die stuk voor stuk bijeentelde, maar werd desniettemin zijn mededinger grietman. Dat twee familiën om een grietenij vochten was niets ongewoons; ook niet dat zij elkander met deductiën en protesten bestookten die openbaar werden, maar ditmaal trok, in onderscheiding van vroeger, het publiek zich de zaak sterk aan. De gansche provincie was nu gaandeweg in beroering gekomen; het werd der aristocratie duidelijk dat zij voortaan óf van den eerenaam van patriot, en van de weelde eener hooghartige anti-stadhouderlijkheid, óf van haar onwettige voordeelen zou moeten afzien. Zij koos het eerste.

Op dit oogenblik kwam het vorstelijk gezin naar Leeuwarden. De verzoening was door de omstandigheden geboden, maar van harte ging zij niet. De friesche Staten hadden in zuiver constitutioneele zaken, vooral wanneer het de macht van den Kapitein-Generaal betrof, zich zeer fel tegen den Prins over gesteld, en zelfs in oneerbiedigheid van toon de Staten van Holland de loef afgestoken. Maar in een ander opzicht waren er toch ook punten van aanraking. Friesland was ten gevolge van haar teleurstelling in de quotenzaak sterk tegen Holland ingenomen, en had zich uit baloorigheid reeds tegen de resolutiën verzet, die de driemannen noodig achtten om den Keizer te bevredigen[1]. Doch de vredesonderhandeling met den Keizer hing zoo nauw met het tot stand komen der fransche alliantie, en deze met de kansen op overwinning van de patriotsche partij binnenslands samen, dat de friesche machthebbers niet het een hadden kunnen bemoeilijken, zonder geacht te worden ook aan het ander vijandig te zijn. Zij gingen thans schoorvoetend tot onderhandelingen met den Prins over. Wij zouden wenschen ze in bizonderheden te kennen, waar onze nieuwsgierigheid moet onbevredigd blijven; niet meer dan een enkele niet volkomen

1) Hiervóór, blz. 53, en over de quoten: blz. 80.

te vertrouwen aanteekening is ons over[1]. Wij moeten dus enkel letten op het gedrag, sedert door de meerderheid der friesche Staten gehouden. Deze ging voort, met zich in een aantal zaken van aanbelang, het Uniebestuur betreffende, tegen de hollandsche pensionarissen te verzetten en met Zeeland en Gelderland te stemmen; de omstandigheid, dat het recht om op hunne beurt zitting te nemen in de Staten-Generaal door de meeste regenten, de zoogenaamde democraten niet uitgezonderd, werd verkocht, en de friesche gedeputeerden in den Haag zich dus zeer onafhankelijk konden gedragen, zal ter verklaring hiervan mede in aanmerking moeten worden genomen[2]. Verder zal de tegenover de leeuwarder burgerij aan te nemen houding een punt van overleg tusschen de aristocratie en den Prins hebben uitgemaakt. Tijdens de aanwezigheid van het hof, den 20sten October 1785, werd eindelijk op het request van November 1784 door de Staten een besluit genomen: de stad mocht zich een nieuw reglement ontwerpen en aan de Staten en het Hof ter goedkeuring zenden, mits 'in dat Concept Reglement de Erflijke Opdragt der Magistraats verkiezingen aan den Erfstadhouder' werd gehandhaafd[3]. Beyma en vierhonderd leeuwarder burgers protesteerden, maar de Staten vernieuwden den 8sten December hun besluit[4]. De burgers trachtten daarop hun zaak aanhangig te maken voor het Hof, dat hen echter afwees (15 Maart 1786)[5]. Weinige dagen later werd het nieuwe reglement geïntroduceerd, en was dus de Stadhouder in zijn recht van electie voor goed bevestigd (24 Maart). Het garnizoen was dien dag op de been, en het volk roerde zich niet. Enkele regee ringsleden weigerden den eed, en werden ontslagen.

1) Zeven achtste der friesche regenten, schrijft Harris den laten November 1785 aan Lord Carmarthen, hebben den Prins een memorie aangeboden, 'declaring their readiness to support him, if he consented to discuss a few points with them. The Prince answered it with great good sense and propriety, readily acquiescing in the Idea of a meeting with these Regents. The first meeting was held on Wednesday last the 26th, where everything went off most smoothly, and in the next I hope to learn that the matter is settled in the most advantageous manner for the Prince. The only two Regent families against the Stadtholder in Friesland are those of Aylva and Beyma' (R.O.) - In zijn latere berichten komt Harris niet op deze zaak terug. De gezindheid der friesche meerderheid schijnt mij hier te gunstig voor den Prins voorgesteld; vgl. den nog zeer oneerbiedigen toon in den brief der Staten aan den Prins van 21 Februari 1786. (*Jaarboeken* 1786, blz. 270).
2) Valckenaer bij Dumont-Pigalle, bundel AAAAA.
3) *Jaarboeken* 1785, blz. 1477.
4) *Jaarboeken* 1785, blz. 1734.
5) *Jaarboeken* 1786, blz. 277.

Wilde de aristocratie nu meester blijven, dan had zij zich tegen de vrijcorpsen te keeren, die zij eerst aangemoedigd had, maar die aan haar voogdij ontwassen waren. Beyma had een provincialen bond van vrij schutters tot stand gebracht[1]; een verloting van snuisterijen die dit lichaam aan geld voor zijn 'krijgskas' helpen moest, werd den 8sten Juni 1786 door de. Staten verboden. Den 25sten September ging men een grooten stap verder, verbood de provinciale vergadering, en vernietigde haar acten, resolutiën en conventiën; bepaalde dat geen geschriften gedrukt en verspreid mochten worden waarin de regeering van Friesland of van eenige andere provincie werd geprezen of gelaakt; verbood het omloopen met en ter teekening leggen van requesten, en het verlaten van de provincie door schutters of leden van exercitiegenootschappen, gewapend of ongewapend, ten einde deel te nemen aan burgertwisten in andere provinciën[2]. De friesche aristocratie had daarmede haar schepen achter zich verbrand, haar fortuin aan die van den Stadhouder verbonden. Voor het oogenblik was zij meester, maar een groot deel der burgerij, waaronder de doopsgezinde geldschieters, was ten uiterste verbitterd en zon op weerwraak. In elk kwartier hadden deze burgers een minderheid van al te zeer gecompromitteerde Statenleden tot hun dienst, voor wie elke verzoening met den Prins onmogelijk was geworden, en die uit zelfbehoud de patriotsche zaak tot het uiterste wilden doorzetten. Deze doldriftige aanvoerders werden van uit Holland met raad en geld gesteund, en hun grootspraak deed nog een feilen strijd verwachten, waarvan de afloop, om reden van de financieele afhankelijkheid waarin ettelijke grietmannen verkeerden, met bezorgheid door de prinsgezinden buiten Friesland werd tegemoet gezien. Verrassingen waren niet uitgesloten; het scheen wel of alleen kon overwinnen wie de stijfste beurs had[3]. Wilde de oranjepartij op den steun der friesche aristocratie blij-

1) Hiervóór, blz. 225.
2) *Jaarboeken* 1786, blz. 1170. - Stemlijst over deze plakkaten bij Dr. Van der Meulen, Bijlage VI.
3) Zoo ging in 1785 de grietenij Ferwerderadeel over van den aristocratischen grietman De Schepper aan den democraat Van Knijff, enkel omdat de eerste in geldverlegenheid was en de ander hem *f* 40.000 bood voor de plaats. Zoo liep eenigen tijd later de grietman van Hemelumer-Oldephaert, A.J.C. de Bere, een gedebaucheerd en in alle opzichten verachtelijk sujet, tot de democraten over, omdat hij daardoor alleen geld bekomen kon om zijn dringendste schulden te betalen. (Valckenaer bij Dumont-Pigalle, bundel QQQQ).

ven rekenen, het zou haar op de een of andere wijs geld komen te kosten.

Merkwaardig voor den aard der revolutionnaire beweging ten onzent is het, dat de in verschillende steden en provinciën toch nagenoeg op hetzelfde doel gerichte begeerten der democraten hen toch nog niet de handen hebben doen ineenslaan tot het beproeven van een omwenteling in het groot en op alle punten van de Republiek te gelijk, om hen in eens te brengen waar zij wezen wilden. Later, toen uitgeweken patriotten in Frankrijk getuige waren van gansch andere omwentelingspractijken dan ooit bij hen in zwang waren gekomen, heeft meer dan een hunner meenen in te zien en het uitgesproken, dat zij vóór 1787 nooit de ware revolutie begrepen hadden, en dat hun halfslachtigheid van toen de straf der stadhouderlijke tegenomwenteling had uitgelokt en verdiend. In zeker opzicht hebben zij gelijk gehad: zoo brengt men geen zoo talrijke en welgewapende burgerkrijgsmacht bijeen, en houdt haar jaren op de been, zonder eindelijk ook haar in het vuur te brengen tot het doel waartoe men bij de oprichting reeds aangekondigd heeft dat zij zal strekken. De democraten hebben te veel achterdocht gewekt en, om zoo te zeggen, te weinig en vooral te weinig spoedig gezorgd, die te verdienen; zij hebben der reactie veel te lang tijd gelaten zich te organiseeren. De ‘woeste menigte’ waarop de patriotten zoo gaarne smaalden, had in 1672 en 1747 heel wat beter aanleg getoond tot revolutiemaken; het volk verstond elkaar in een oogwenk van stad tot stad en van dorp tot dorp; het had daar geen nationale vergaderingen of bureaux van correspondentie toe noodig. Het liet zijn hartstocht den vrijen loop en zag tegen den schijn van onrechtmatig geweld niet op, en dit was zijn kracht. Bij de democratische renteniers, kooplieden en fabrikanten, advocaten en predikanten evenwel die thans op verandering zonnen, moest alles zijn uiterlijk van wettigheid hebben, hoe bedriegerijk dan ook; hun harstocht deed een mom voor, zij vloekten niet maar oreerden. In Frankrijk gaf de centralisatie, die reeds vóór de revolutie bestond, er aanleiding toe, dat alle energie op één punt werd gericht, omdat één overwinning er beslissend zou wezen. In de Republiek wisselden de wetten en de verhoudingen van stad tot stad. Alom trachtten de democraten de bestaande instellingen te forceeren, en al was het overal tot ongeveer hetzelfde doel, hun voorgeven om zich aan een naar hun partijdig inzicht gereconstrueerde

primitieve wet te willen houden, en tal van locale omstandigheden, deden hen op verschillende plaatsen verschillende middelen aangrijpen en met verschillende snelheid voortgaan.

In Holland had het langer dan in de landprovinciën geduurd, eer zij zich van hun doel goed bewust waren en er openlijk voor begonnen te werken. Zoo was het mogelijk geweest, dat de regeering der pensionarissen, vóór alles anti-stadhouderlijk en op vermeerdering van eigen grootheid bedacht, de democratie in de landprovinciën in bescherming had genomen, vóór zij zich er goed van doordrongen had dat zij nu ook de hollandsche later niet zou kunnen afwijzen. Wij hebben in ons vorig deel al verhaald hoe zij, in 1782 en '83, zich met de democratische jonkers uit Gelderland en Overijsel in nauwe betrekking had gesteld; de 'Vergadering van Vaderlandsche Regenten', die van tijd tot tijd te Amsterdam bijeenkwam, was bestemd om die betrekking levendig te houden[1]. Op de laatste van de drie bijeenkomsten van 1783, die van 4 - 5 October, was een bureau van correspondentie benoemd van zes hollandsche pensionarissen, die aan correspondenten in elk der provinciën telkens een waarschuwing zouden zenden wanneer Holland met de behandeling van een of andere zaak een aanvang wilde maken, en wederom wanneer zij bij Holland tot conclusie was gebracht; omgekeerd zouden de correspondenten verslag doen van het in elke provincie ver-

1) Hiervóór I, 266 en 275. - In de voorrede van mijn eerste deel heb ik van de wenschelijkheid gesproken, dat de notulen dezer associatie aan het licht mochten komen. Ik had verzuimd, voor dat deel gebruik te maken van de aanteekeningen, die omtrent haar bijeenkomsten gevonden worden in de verzameling Dumont-Pigalle op het Rijksarchief. Deze werden in 1791 'aan Dumont-Pigalle ter hand gesteld door Abbema, en hebben al het uiterlijk van staande de vergadering opgeschreven kladnotulen te zijn, van zeer ongelijke uitvoerigheid en duidelijkheid. De eerste vergadering moet gehouden zijn na het feestmaal ter eere van Capellen, den 26sten April 1783 te Amsterdam; maar hierover deelt Abbema niets mede. De volgende zijn van 16 Augustus en 4-5 October 1783, 1 Augustus 1785 (het handschrift heeft verkeerdelijk 1786, vandaar de fout van Prof. J. de Bosch Kemper, *Letterkundige Aantsekeningen* blz. 258, die deze vergadering en de bezending naar Utrecht waartoe zij besloot (hiervóór blz. 215) in 1786 stelt), 7-8 Augustus 1786, alle te Amsterdam 'in den Toren van Corduan' op de Garnalenmarkt; 13-14 October 1786 te Utrecht; 6-7 Augustus 1787 te Amsterdam. Ook van de laatste vergadering zwijgt Abbema, maar elders in de verzameling Dumont-Pigalle (in bundel S) komt een korte aanteekening betreffende deze bijeenkomst voor. De aanteekeningen bewijzen genoeg dat deze vergaderingen inderdaad van groot gewicht zijn geweest, maar doen om haar onvolledigheid en gebrekkigen samenhang des te meer naar de uitgewerkte notulen verlangen, wier arrestatie meer dan eens in Abbema's klad vermeld staat. In de vergadering van 1785 werd Mr. F.G. Blok uit Leiden tot secretaris verkozen en is het sedert gebleven; of hij iets van de papieren nagelaten heeft?

richte, en zouden zoowel zij als de leden van het hoofdbureau ‘de manoeuvres der contrapartij observeren’ en elkander daarvan op de hoogte houden[1]. De kleinere provinciën aan het verstand te brengen hoe Holland het hebben wilde, dit was het hoofddoel waarmede de pensionarissen de zaak begonnen waren. De correspondenten bleken echter niet zoo volgzaam in alles als Holland gewenscht had; reeds op de eerste vergadering was aan het licht gekomen dat de beide Capellens eigenlijk iets geheel anders najaagden als het hollandsche driemanschap, en dit bleek met den dag meer. Een oogenblik moet de bond op het uiteenvallen hebben gestaan; althans in 1784 is, tegen het besluit der laatste vergadering van 1783 in, geen bijeenkomst gehouden, en de correspondentie werd afgebroken[2]. In 1785 had weer een vergadering plaats, maar die zich zeer van de vorige onderscheidde. Geen enkel utrechtsch regent was verschenen, en slechts één Fries, Mr. Hans Hendrik van Haersma. Des te talrijker waren Gelderland en Overijsel vertegenwoordigd, niet als te voren door patriotsche jonkers alleen, maar ook door een aantal gemeenslieden en regenten uit de steden. Uit Holland waren nagenoeg dezelfde personen aanwezig als in 1783, maar waren zij toen gekomen om te bevelen, thans schenen zij zich eerder tot luisteren te schikken. In 1783 was het De Gijselaar (de eenige van de driemannen die in persoon de vergaderingen bijwoonde) die de denkbeelden aangaf en telkens het beslissende woord sprak; thans ging van Capellen van de Marsch de drijfkracht uit. Hij diende namens Gelderland een aantal ingrijpende voorstellen in: een plechtige verbintenis aan te gaan tegen de aristocratie, op voorbeeld van de nationale vergadering van vrijcorpsen; een bizondere verbintenis van Holland, Zeeland, Friesland en Groningen om de drie provinciën met regeeringsreglement ‘van het juk te ontheffen’ en niet te dulden dat troepen, ter repartitie van een van hun vieren staande, tegen de

1) Het bureau was gevestigd in den Haag en bestond uit De Gijselaar, Zeeberg, Van Berckel, Visscher, Van Wijn (Gouda) en De Kempenaer (Alkmaar); tot correspondenten werden benoemd voor Gelderland: Capellen van de Marsch; voor Zeeland: Lambrechtsen (pensionaris van Vlissingen); voor Utrecht: Capellen van Schonauwen (over wien hiervóór, blz. 215, noot 3); voor Friesland: Van Andringa de Kempenaer (grietman van Lemsterland); voor Overijsel: Capellen van de Poll; voor Groningen: de (niet ter vergadering aanwezige) syndicus Tiddens.

2) ‘Capellen leest [op de vergadering van 1 Augustus 1785] eene memorie wegens het nadeel der afgebroke correspondentie op 5 October 1783 geresolveerd, en insteert op herstel derzelve met alle vertrouwen.’ (Abbema bij Dumont-Pigalle, als boven).

burgers werden gebruikt; een ‘Nationaal Fonds’ te stichten om de patriotsche partij van de middelen te voorzien die zij behoefde om haar strijd tot een goed einde te brengen. Dit werd nu wel niet alles reeds geconcludeerd, maar Holland deed er toch geen woord van principieel verzet tegen hooren, en stemde toe dat er een dirigeerend comité van zevenen werd benoemd, om een aantal van de door Capellen aanbevolen maatregelen voor te bereiden[1]. De democratie echter ging op dit oogenblik het driemanschap nog blijkbaar te ver: vandaar de bezending naar Utrecht waarvan wij vroeger gesproken hebben, en welke mislukte: de beide voorstemmende leden der Staten van Utrecht onttrokken zich aan de leiding uit Holland, en zagen reeds naar den Stadhouder uit om hulp. Nog onhandelbaarder was de meerderheid der Staten van Gelderland, en de meerderheid der ridderschap van Overijsel. Er was geen kans om op den duur een patriotsche meerderheid te behouden in de Staten-Generaal, dan zich geheel bij de burgers aan te sluiten en hun de middelen te verschaffen de regeeringsreglementen omver te werpen. Steeds openlijker kozen dan ook de hollandsche leiders voor de zaak der democratie in de landprovinciën partij. Met hun medeweten trad het comité van directie met de utrechtsche democraten in betrekking; de gebeurtenissen van 20 December 1785 en 2 Augustus 1786 hebben allen schijn van in bizonderheden met dit comité te zijn overlegd[2]. Den 16^{den} Juni 1786 maakte het comité zich ook in de Post van den Neder-Rhijn bekend als opsteller van een reeds te voren gepubliceerd program tot stichting van een Nationaal Fonds[3]; spoedig verrezen nu een aantal subco-

1) Voorloopig werden er slechts vijf leden in benoemd: Capellen van de Marsch voor Gelderland; F.G. Blok voor Holland; Lambrechtsen voor Zeeland; H.H. van Haersma voor Friesland; Van Pallandt van Zuythem voor Overijsel. Voor Utrecht en Groningen (uit welke provinciën niemand aanwezig was) zou het comité later leden inkiezen.

2) Blijkens Abbema's aanteekeningen van de vergadering van 7-8 Augustus 1786 was een ‘gecontraheerde vergadering’ gehouden te Utrecht den 7^{den} December 1785, een dito in den Haag den 21sten April 1786; een comitévergadering te Utrecht den 16^{den} Juni 1786, en een ‘nader groot-besogne’ te Utrecht den 26sten Juli 1786. Bij dit laatste waren aanwezig De Gijselaar en Pieter Paulus (vgl. blz. 222).

3) *Post van den Neder-Rhijn* n°s. 444 en 453. Het comité was nu samengesteld als volgt: Capellen van de Marsch (Gelderland), F.G. Blok (Holland), Mr. Iman Cau (Zeeland), De Ridder (Utrecht), H.H. van Haersma (Friesland); Van Pallandt van Zuythem (Overijsel). - Ten onrechte geeft de Saint-Simon op, dat de stichting van het Nationaal Fonds van de nationale vergadering van vrijcorpsen was uitgegaan (Bijlage IV, 1).

mité's in de onderscheiden provinciën, en begon het inzamelen dei-gelden. Men nam jaarlijksche bijdragen aan van één tot vijf gulden; ieder die zich bij de leiders op zijn patriotisme wilde beroepen, had te zorgen dat zijn naam op de lijst der inteekenaars voorkwam. Natuurlijk dat de weigestelden verzocht werden meer te geven: zij werden voor hun hoogere bijdrage donateur. Een der eerste uitgaven van het fonds was een ondersteuning aan de patriotsche regeering van het stadje Wijk[1)].

Tegen 7 Augustus 1786 riep het comité de volle vergaderingvan Vaderlandsche Regenten bijeen. Er kwamen meer personen op dan te voren[2)]. Thans was het geheel de geest van Capellen die zegevierde. Met geringe toevoegingen[3)] nam de vergadering-de Acte van Verbintenis der vrijcorpsen over, en verklaarde zich dus openlijk tegen familieregeering; haar stuk werd in de patriotsche bladen openbaar gemaakt. Copieën werden door de leden naar hun verschillende steden en provinciën medegenomen, om daar door gelijkgezinden onder de regenten te worden geteekend[4)]. Een ander gewichtig besluit was het benoemen

1) Avant l'établissement de la Caisse, M. de Berkenroode, fils de l'ambassadeur [bedoeld is de haarlemsche regent Lestevenon van Hazerswoude], avoit déjà donné un grand exemple de patriotisme en autorisant la régence de Wijck à tirer indefiniment sur lui ou sur son banquier (Vérac 20 Juni 1786). - De inschrij vîngen zullen, de hooggespannen verwachtingen in aanmerking genomen, niet zijn medegevallen. In de Vergadering van Vaderlandsche Regenten te Utrecht op 13 October 1786 werd verslag gedaan; er was toen ontvangen *f* 55.212, waarvan uit Holland alleen *f* 48.762 en daarvan uit Amsterdam *f* 30.000. Maar eenige subcomité's hadden nog geen opgave gedaan.
2) Thans 79; op de vorige vergaderingen waarvan wij aanteekeningen bezitten achtereenvolgens 25, 32 en 58. Voor het eerst was thans Groningen vertegenwoordigd (Lewe en Hora Siccama); Friesland als op de vorige vergadering weinig talrijk (Van Haersma en Mr. Jan Roorda, volmacht van Weststellingwerf, een rijk jongmensch uit doopsgezinde ouders, die, om voor een regeeringspost in aanmerking te kunnen komen, tot de gereformeerde kerk was overgegaan. (Valckenaer bij Dumont-Pigalle, bundel AAAAA). De grootste contingenten leverden Gelderland en Holland.
3) Een ter geruststelling van de gereformeerde kerk (hiervóór I, 288); verder verzekeringen ‘van niet te zullen dulden, dat tegen Burgers, die hunne rechten eerbiedig inroepen en wettig verdedigen, geweld gebruikt worde; en in 't bijzonder, het gebruik van Troupes tegen dezelve door Stem en invloed te zullen tegengaan’; en ‘van steeds werkzaam te blijven in het aanwenden der meest efficacieuse pogingen tot eene volledige herstellinge van Rechten en Voorrechten, overal, zo in de vereenigde Gewesten, als in de Generaliteits Landen, en wel in het byzonder ten opzigte der Provintiën, welke door onwettige en inconstitutioneel ingevoerde Regeerings Reglementen, onder het juk van overheerschinge en afhangelijkheid gebukt gaan.’
4) De onderteekeningen op het friesche exemplaar, 32 in getal, zijn medegedeeld door Dr. W.W. van der Meulen (Bijlage V op zijn *Coert Lambertus van Beyma*). Dr. Van der Meulen vergist zich, waar hij zegt ‘dat Van Beyma op de vergaderingen een trouwe comparant is geweest.’ Bij Abbema komt Beyma voor op de presentie-lijsten der vergaderingen van 16 Augustus 1783 en 13-14 October 1786; op de andere niet. Van de beide Friezen die op de vergadering van 7-8 Augustus 1786 aanwezig waren komt de een, Mr. Hans Hendrik van Haersma, niet onder de onderteekenaars van het friesche exemplaar voor. Of dit is omdat hij van het patriotisme afviel, of wel omdat hij als gedeputeerde ter Staten-Generaal afwezig was toen het exemplaar in de provincie geteekend werd, blijkt niet. Hij was lid der commissie van directie van de Vergadering der Vaderlandsche Regenten, en ook van het in de bijeenkomst van 7 Augustus benoemde besogne tot medewerking met de gecommitteerden der nationale vergadering van vrijcorpsen. In de tweede kwaliteit onderteekende hij nog den 6^{den} September een in den Haag uitgegeven stuk; als ‘directeur’ blijkt hij echter vóór 13 October door Beyma te zijn vervangen, want op de presentielijst van 13 October komt deze voor als zoodanig, in gezelschap van Capellen van de Marsch (Gelderland), F.G. Blok (Holland), Cau (Zeeland),

eener ‘Commissie ter handeling met de Commissie van de Gewapende Burgerijen’. Op den eersten Augustus nl. was te Utrecht de vierde nationale vergadering van vrijcorpsen gehouden, die een aantal harer leden (Van der Kemp, De Kock, Von Liebeherr e.a.) naar Amsterdam had gecommitteerd om bij de regentenvergadering gehoor te verzoeken, en deze uit te noodigen ‘om communicatif en met gemeen overleg te handelen tot aankweeking van het noodige vertrouwen tusschen Regenten en Burgers’. Het gehoor werd verleend, en het gevolg was de instelling van een ‘gecombineerd besogne’ gelijk het veelal ge-

Smissaert (Utrecht), Pallandt van Zuythem (Overijsel). - Over het geheel werd de Acte zeer slecht geteekend. De aanteekeningen van Abbema bevatten daaromtrent het volgende (dat meteen een denkbeeld geeft van de onvolledigheid van diens berichten): op de vergadering van 13 October vroegen de directeuren hoe het met de teekening stond; antwoorden: ‘Gelderland, geteekend of zullen heden nog teekenen. Hebben één. Lid gewonnen. Dordrecht, zeer slecht. Haerlem, alle op 1 na geteekend. Delft, nog niet ver gevorderd. Hun copie is defect. Leiden, nog ongeteekend, om de reflectie nopens het engagement van het Stadhouderschap. Amsterdam, detailleert de omstandigheden zooals dezelve zijn. Gouda, difficulteiten. Schiedam, reeds een propositie gedaan tot suspensie van het Stadhouderschap. Schoonhoven, als Amsterdam. Brielle, nog geen copie, verzoekt autentisatie. Blok belooft copie te doen toekomen, door zijnen aantestellen amanuensis. Alkmaar en volgende Leeden verzoeken meede diergelijke Copiën.’ Men ziet hoe moeilijk het ging de hollandsche regenten, al werden ze in de bladen voor hun ferme Acte reeds luide geprezen, tot de onderteekening van zulk een democratisch manifest te brengen; men proeft er reeds de lieden uit, die zullen omslaan zoodra de Pruisen komen. - Men stelle zich echter niet voor, dat de vrijcorpisten *hun* acte veel beter geteekend hadden. Op hun vierde nationale vergadering, gehouden te Utrecht 1 Augustus 1786, waar nu ook Friesland vertegenwoordigd was, doch ‘alleen om te hooren en te zien’, zooals het mededeelde, stemden Gelderland (Daendels e.a.), en Holland (Paape, Heldewier, Vreede, Van der Kemp e.a.) tegen het uitsluiten van nietonderteekenaars; Utrecht (d'Averhoult, Schilge, De Nijs) en Overijsel (Dumbar) stemden er voor. Met de beslissende stem van den president (Coert Lambertus van Beyma) werd het uitsluiten van niet-onderteekenaars verworpen. Het is als heeft men vooruit gezien dat na een mogelijke nederlaag het onderteekenen der Acte niemand zou worden vergeven.

noemd wordt, van regenten en vrijcorpisten, dat tusschen beide nationale confederaties een geregelde betrekking zou onderhouden en in het bizonder de beschikking hebben zou over de geldmiddelen van het Nationaal Fonds.

Vrijcorpisten en patriotsche regenten stonden nu, voor het uiterlijk geheel eensgezind en krachtig georganiseerd, nevens elkander. Zij hadden gezworen elkander te zullen bijstaan met goed en bloed, zoodra een hunner ten gevolge van zijn ijver voor de genieene zaak in het minste werd gekrenkt of gemoeid. Spoedig zou de gelegenheid zich voor hen opdoen, om te toonen of zij er werkelijk zoo vast toe besloten waren als zij hadden wereldkundig gemaakt.

Want ook hun vijanden hadden zich nauw aaneen verbonden. Allerwegen begon zich het bestaan te openbaren van een groote behoudspartij, die de oranjevlag uitstak, maar de van het patriotisme afvallig geworden aristocraten in zich had opgenomen. Over vier provinciën - over dier wettige Staatsvergaderingen althans - beschikte zij, en was van zins alle verdere aanvallen der democraten af te slaan, ja, waar het kon, hen met geweld ten onder te brengen. De gewapende patriotsche burgerij vervulde de Republiek met een dreigend rumoer; een botsing-kon niet uitblijven. Het stond zeer te bezien welke partij de beste kansen had: de drie provinciën in de minderheid telden Holland in haar midden, maar in Holland zelf was de heerschappij van het driemanschap ieder dag in gevaar.

Doch niet uitsluitend van de krachten der partijen in het land zelf hing de uitslag af. Het waren niet alleen vooruitgang en behoud, patriot en oranje, democraat en aristocraat die elkander hier bevochten, maar ook Frankrijk en Engeland. Telkens en telkens moeten wij, om den gang der zaken hier te lande te begrijpen, tot deze beide terugkeeren.

Wij hebben reeds oppervlakkig met den merkwaardigen man kennis gemaakt, die op het eind van 1784: hier verschenen was om te trachten de Republiek voor Engeland terug te winnen. Zijn eersten grooten zet op het bord, de poging, in het najaar van 1785, om de ratificatie van het verbond met Frankrijk te verhinderen, zagen wij mislukken. Een partij die er aan denken kon de leiding der buitenlandsche zaken aan het driemanschap te betwisten, bestond toen nog niet. Die haar weldra zouden samenstellen, de prinsgezinden ter eenre en de bekeerde aristocraten ter andere zijde, hadden zich nog niet met elkander ver-

staan, en, elk op zichzelf blijvend, lieten zij ook Harris alleen, die eerst door hen beiden gesteund zich zonder zekerheid van een tweede nederlaag in het open veld kon wagen.

Dag aan dag was hem het uitzicht gunstiger geworden. Nu de alliantie eenmaal voltrokken was, begeerde Frankrijk dat de Republiek tot rust kwam. Het doel van zijn jaren lang behoedzaam voortgezette staatkunde was bereikt: vloot en koloniën van onzen staat schenen voortaan tegen Engeland beschikbaar Een anti-engelsche geest moest in de Republiek blijven voorzitten, een anti-stadhouderlijke daarbij, zooveel noodig scheen om te verhinderen dat ooit weer een Prins van Oranje de macht bekwam om het door de franschgezinde partij verrichte ongedaan te maken. Doch een anti-aristocratische beweging was voor Frankrijks belang onnoodig, zelfs schadelijk om de heftige schokken die zij deed voorzien. Maar de natuurlijke ontwikkeling der dingen wordt op niemands tooverwoord gestuit. De krachten die bij het gezeten en ontwikkelde deel onzer burgers al te lang geslapen hadden mochten zich aanvankelijk in eens anders dienst hebben laten gebruiken, thans in dien vreemden dienst eenigermate geoefend en aan haar bezitters geopenbaard, zouden zij voortaan onvermijdelijk worden aangewend ter bereiking van-wat dien bezitters het naaste lag: de verovering der politieke macht in het land zelf. De aristocraten die te Utrecht, in Overijsel, later in Holland, uit de regeering zijn gezet, zouden, had men hen met vrede gelaten, uit eigen beweging Frankrijk niet ontrouw geworden zijn. Doch de franschgezindheid der aristocraten was der menigte onverschillig; zij eischte deel aan de regeering, en waar zij kon, verdreef zij wie haar dat te onthouden poogden. Waar zoo de burgers de sterksten bleken, had Frankrijk hun geweld goed te keuren op straffe van zijn op populariteit gevestigd gezag bij ons te verliezen.

Den geremoveerden of met remotie bedreigden aristocraten bleef niets over dan zich aan te sluiten bij wie hun voorspiegelen kon, hen in hun posten te zullen herstellen of handhaven. Zoo vielen zij den Prins bij, die geen poging deed zich met de burgers te verstaan, en dus van zijn kant naar bondgenooten in den strijd tegen de ook hem bedreigende democratie had om te zien. En daar Frankrijk, of het wilde of niet, den democraten trouw moest blijven, en al het gewicht van zijn gezag dezen ten voordeel kwam, moesten even zeker als Prins en aristocraten tot elkander werden gebracht, deze beiden zich vastklampen aan Frankrijks vijand. Lang hadden zij geschroomd

het te doen, de aristocraten uit antipathie tegen Engeland en vrees voor een nieuwe engelsche overheersching; de Prins uit volslagen moedeloosheid; de Prinses uit ontzag voor de vermaningen van den koning van Pruisen. Doch het opvolgen van diens raad had haar niets dan teleurstelling gebracht, en bovendien, hij was nu stervende. Den 17^{den} Augustus overleed hij, en met den nieuwen koning, haar weinig ouderen broeder, en die, wat Pruisens houding tegenover de oneenigheden hier te lande aanging, als kroonprins reeds dikwijls van gansch andere neigingen dan Frederik goedkeurde had blijk gegeven, stond de Prinses op veel vertrouwelijker voet. Van hem verwachtte zij minder afkeuring, zoo zij zich vinden liet tot een voor het behoud van de positie van den Stadhouder dringend vereischt overleg van maatregelen met den engelschen gezant.

Zoo treedt met het onherroepelijk uiteengaan van aristocraten en democraten, en het daarmede ten naastenbij samenvallend overlijden van Frederik de Groote, de geschiedenis van den patriottentijd een nieuw tijdperk in, waarin Frankrijk de voorbeeldelooze macht, die het zoo lange jaren over zijn partij had bezeten, meer en meer begint te verliezen, terwijl Engeland, dat hier nog kort geleden vrijwel door ieder was geschuwd, al grooter en grooter aanhang vindt. Het had dit meest aan den natuurlijken loop der zaken te danken, maar toch ook aan het wijs beleid van zijn regeering, die hier geen vruchten had willen plukken vóór zij rijp waren, en aan de scherpzinnigheid en den tact van zijn vertegenwoordiger. Naarmate de krachten der in wording zijnde groote behoudspartij vrijkwamen, wist hij er te rechter tijd en steeds tot het juiste naastbijliggend doel beslag op te leggen. Dit zou hem toch niet gelukt zijn zonder den raad en de ijverige medewerking van eenige weinige invloedrijke engelschgezinden in engeren zin, die zich al veel eerder dan de massa der oranjeklanten of aristocraten met hem hadden willen verstaan. Zoo had Harris in Gelderland al spoedig eenige relatiën gehad van waarde, maar bovenal in Zeeland. Zijn verstandhouding met de leiders dezer provincie, met name met haar Raadpensionaris Van de Spiegel, eischt nadere bespreking. Ook zijn betrekkingen tot een zeer machtig lichaam in den staat, de Oost-Indische Compagnie.

Meermalen hebben wij doen opmerken, dat het Frankrijk met zijn alliantie om de beschikking over onze vloot en koloniën te doen was. Omtrent het zorgvuldig bestier van het marinedepartement door de fransche partij, aan een der bekwaamsten en

vertrouwdsten harer bentgenooten opgedragen, hebben wij reeds gelegenheid gehad iets in het midden te brengen. Wij dienen dit ook omtrent de fransche plannen op Indië te doen, plannen, in haar vollen omvang eerst uit de bescheiden der fransche en engelsche staatsarchieven te kennen. Hun juiste inhoud was destijds aan zeer weinigen hier te lande bekend, die, vóór als na de gebeurtenissen van September 1787, reden hadden, het geheim zorgvuldig te bewaren. Een hervorming der Oost-Indische Compagnie, die ten doel had de opperste leiding van dit lichaam in handen te brengen van de patriotsche staatspartij, moest noodzakelijk aan de uitvoering dier plannen voorafgaan, en werd inderdaad beproefd. De Compagnie had in den engelschen oorlog feitelijk bankroet geslagen[1)], en zoo eenige instelling van de oude Republiek, dan behoefde zij dringend herziening. Ons koloniaal beheer was één groot anachronisme geworden. Het regeeren over, het verdedigen van Indië kon niet overgelaten blijven aan een handelslichaam, maar schreeuwde - de uitdrukking is niet te sterk - om staatsinmenging. De fransche partij trachtte met deze omstandigheid haar voordeel te doen, en zoo konden ook hierbij als bij zooveel van de in dezen tijd in verschillende takken van staatsbestier ondernomen hervormingen, geheime en verderfelijke bedoelingen zich achter een eerbiedwaardig mom verschuilen.

De Compagnie werd door een oligarchie van bewindhebbers-familiën beheerd, die geheel samengevallen was met de oligarchie der burgemeestersgeslachten in de steden waarin de onderscheiden kamers gevestigd waren. In hun tweeërlei hoedanigheid van stads- en Compagniesdespoot voelden de hoofden dezer geslachten zich evenzeer door de fransche partij bedreigd. Ook werd zeer goed begrepen dat niet enkel ter liefde van redelijke hervormingen, maar meest ter wille van den franschen meester, de reorganisatie van de Compagnie door het driemanschap werd ter hand genomen. Dus kwam zoowel wie bij het voortbestaan der Compagnie in haar oude gedaante belang had, als wie bovenal de fransche plannen op Indië duchtte, de vijanden van Frankrijk en het driemanschap te gemoet. Met name de bewindhebbers der kamer Zeeland, tegen het overmachtige Holland nog om gansch bizondere redenen ingenomen. Zij voerden tegen de hervormingsvoorstellen die van de driemannen uitgingen een stelselmatig verzet, en waren vast besloten zich niet,

1) Hiervóór I, 326.

ter wille van gevaarlijke proefnemingen voor Frankrijks rekening, uit hun posten te laten drijven.

Geen oppositie die Engeland welkomer was dan deze, want onmiddellijk tegen zijn te nauwernood bevestigd indisch rijk waren de fransche voornemens met onze Compagnie gericht. Dus had van den aanvang af Harris aan de goede verstandhouding met zeeuwsche regenten een bizondere zorg gewijd, en was hem het aanknoopen van betrekkingen nergens gemakkelijker gevallen dan in die provincie. Doch deze zaken verdienen in een werk, dat zich bovenal ten doel stelt de kennis der geschiedenis van den patriottentijd aan te vullen uit buitenlandsche bescheiden, gansch bizondere bespreking, welke toegezegd wordt in het eerste hoofdstuk van ons volgende en laatste deel.

Bijlagen.

R.A.:	Rijksarchief te 's-Gravenhage.
A.E.:	Affaires Etrangères, Parijs.
R.O.:	Public Record Office, Londen.
S.A.:	Königlich Geheimes Staatsarchiv, Berlijn.
S.A. (*H.N.*):	idem, Hertzbergscher Nachlass.

Bijlagen bij hoofdstuk I.

1. - Lodewijk XVI aan Jozef II, 6 Januari 1785[1].

- Mon cher beau-frère. Je ne puis mieux répondre à la confiance de Votre Majesté qu'en Lui exposant avec la plus grande franchise les réflexions que me fournit l'expédient dont Elle a bien voulu me faire part pour trancher les difficultés qui subsistent entre Elle et la République d'Hollande.

Cet expédient consiste dans l'échange de la Bavière contre la plus grande partie des Pays-Bas; je m'abstiens quant à présent de le considérer sous les raports qu'il peut avoir avec mes convenances, pour ne m'occuper que de l'effet qu'il pourroit produire relativement à l'Empire. En examinant ce projet avec autant d' impartialité que d'attention, Votre Majesté ne sauroit se dissimuler qu'il opéreroit un changement de la plus grande importance dans la position actuelle du Corps Germanique: en effet il déplaceroit la Maison Palatine du centre de l'Empire pour la réléguer à l'extrémité du Continent, ce qui dérangeroit le sistème d'équilibre qui a été l'objet le plus essentiel des traités de Westphalie, et qui a fait jusqu'à présent un des principaux soutiens de la constitution Germanique. C'est cette considération qni m'a paru si majeure que de prime abord j'ai pensé qu'il convenoit avant tout de s'occuper des moïens de prévenir les réclamations et les obstacles qu'on pouvoit prévoir soit de la part du Corps Germanique soit de ses co-Etats. C'est dans cette vuë que j'avois proposé à Votre Majesté de consulter au moins le Roi de Prusse. Elle croit ce préalable peu nécessaire, se fondant sur l'article 18 de la paix de Bade[2] à laquelle l'Empire est intervenu; mais sans entrer en discussion sur le

1) Copie in deel 561 der *Correspondance de Hollande* (A.E.). Slechts een gedeelte der briefwisseling tusschen Lodewijk XVI en Jozef II over het conflict met de Republiek is in de deelen dezer *Correspondance* gecopieerd; zoo ontbreekt de brief van Jozef van 17 December 1784, waarop bovenstaand schrijven het antwoord is.

2) In 1714. - Het artikel luidt: Si domus Bavarica a sua integra restitutione aliquam statuum suorum cum aliis permutationem rebus suis convenire autumaret, et turn Sacra Regia Majestas Christianissima nihil obstaculi injiciet.

plus on moins de force et d'étenduë que pent avoir l'obligation resultante de cet article, peut-on se flatter que le Roi de Prusse se croira tenu d'y subordonner ses vuës et sa conduite? Ce seroit vraisemblablement se faire illusion de le suposer; ce Prince très certainement ne considérera que son intérêt politique, et il pourra croire sa considération affectée, si l'on snit à son insçu un projet de cette conséquence. Votre Majesté ne s'y est arrêtée que dans la vuë d'éloigner des occasions de guerre, et d'affermir par là le repos de l'Europe. Cette disposition que je partage sincèrement avec Elle, me fait un devoir de Lui représenter de nouveau la nécessité de s'entendre avec le Roi de Prusse. C'est à Votre Majesté à déterminer si Elle préfère de s'en expliquer directement avec ce Prince, ou s'il Lui conviendroit mieux que je lui en fisse la première ouverture. Dans ce dernier cas, je vous prie de me faire connoitre sans réserve les moïens que vous jugerez propres à s'assurer par des voies amiables du concours de Sa Majesté Prussienne. Jusque là je garderai le silence le plus absolu vis à vis le Roi de Prusse et je crois même dans ce moment-ci ne devoir faire encore aucune démarche vis à vis le Duc des Deux-Ponts et son frère....

2. - Points a éclaircir, remis par la Reine, le 2 Mars 1785[1].

Le Roi s'est refusé de contribuer a, l'arrangement de l'échange avec l'Electeur palatin, quoiqu'il l'ait reconnu ministériellement n'être aucunement contre les intérêts de la France, mais uniquement de crainte qu'il ne convienne pas au Roi de Prusse.

Je vois que l'intérêt que l'on pourroit prendre à, mon alliance et amitié est subordonné à l'alliance et l'amitié du Roi de Prusse, des Hollandois, de la Porte, et a, tout plein de petits princes d'Allemagne, chez lesquels sans exception les ministres françois tiennent le langage le plus odieux sur ma personne.

L'arrangement de mes limites dans un coin de la Croatie avec la Porte a été non seulement reconnu juste et même convenable pour le -Hoi, mais son ambassadeur a été chargé ministériellement de conseiller à la Porte de me satisfaire à ce sujet; dès le moment qu'on m'a vû des embarras d'un autre côté, on a changé de ton, et M. de Choiseul[2] excite actuellement la Porte à tenir ferme, et à ne se prêter à aucun arrangement avec moi.

J'ai fait communiquer au Roi ma résolution sur l'ouverture de l'Escaut. On n'y oppose rien; bien au contraire on me conseille de laisser aux Hollandois le tems nécessaire pour délibérer et prendre leur parti. Arrive la canonnade. Le Roi m'écrit qu'il désapprouve ce qu'ils ont fait, et sans attendre ma réponse on me fait une espèce de déclaration de guerre, et l'on donne avec éclat des ordres pour rassembler des troupes sans vouloir jamais me dire qu'on me feroit la guerre, ni qu'on ne me la feroit pas, pour me laisser dans l'incertitude.

1) *Hollande* 562 (A.E.). - In den eersten persoon spreekt de Keizer.
2) Fransch ambassadeur te Constantinopel.

Le Roi désire que je suspende la marche de mes troupes et tout acte d'hostilité; j'y consens, et je perds le tems pendant que je sais les Hollandois dans la plus grande confusion.

Le Roi me propose l'envoi des députés de la République pour faire satisfaction sur la canonnade; il reconnoit mes droits sur Maestricht et son territoire; il promet de me les faire remettre sous condition; j'accepte cette offre et je renonce à cet égard à l'ouverture de l'Escaut, et actuellement de députés pour faire des excuses, on veut en faire des négociateurs, et on ne parle plus qu'avec équivoque de la reddition de Maestricht.

Réponse aux questions de la reine, le 3 Mars 1785[1].

Ce n'est point ministériellement, mais confidentiellement que le Roi a communiqué à M. le Comte de Mercy son premier aperçu sur l'ouverture relative à l'échange de la Bavière, et Sa Majesté a même fait prévenir que ce n'étoit qu'un premier coup d'oeuil, en observant en même tems que cette affaire interesseroit éminemment l'Empire et par conséquent le Roi de Prusse qui en est un des principaux membres. Le Roi prise l'amitié et l'alliance de l'Empereur, il désire les conserver, mais il n'a pas dû penser que les raports qui se sont établis entre Lui et la Hollande fussent plus contraires au maintien de ces sentimens que ceux qui existent entre l'Empereur Lui-même et la Russie. Quant au Roi de Prusse, le Roi n'ayant et ne pouvant avoir aucun démêlé direct avec Lui, n'a aucune raison pour n'être pas en bonne intelligence avec ce Prince. Le Roi n'a jamais ni suspecté ni jalousé la bonne intelligence entre la Cour de Vienne et l'Angleterre.

Si quelques ministres du Roi en Allemagne osent se permettre les propos odieux qu'on leur reproche, qu'on daigne les constater, le Roi en fera justice.

Les liaisons de la France avec la Porte sont trop anciennes et trop connuës pour avoir besoin d'explication, et le Roi a fait servir ces mêmes liaisons pour coopérer à différentes époques à la tranquilité et à la satisfaction de la Cour de Vienne. Le Roi, sans entrer dans l'examen du fond de la question concernant les limites de la Croatie, avoit autorisé son ambassadeur à concourir par ses offices au succes des demandes de l'Empereur: les ordres sont encore les mêmes pour M. de Choiseul, et une preuve qu'il a fait les tentatives nécessaires pour les exécuter est que la Porte en réponse vient d'adresser un' office au Roi pour le prier d'intervenir auprès de l'Empereur afin de l'engager à se désister d'une demande qui n'est fondée sur aucun traité et que la Porte assure ne pouvoir accorder sans compromettre la sûreté du Grand Seigneur et la tête de ses ministres.

Il est vrai que la déclaration à faire aux Hollandois relativement à l'Escaut a été communiquée, mais sans demander aucun conseil. Si on a observé qu'encore falloit-il leur laisser le tems de délibérer, c'étoit pour se ménager celui de les empêcher de se précipiter dans des résolutions extrêmes. On peut invoquer M. le Comte de Mercy sur ce qu'on a fait

1) *Hollande* 562; steller is Vergennes.

de ce côté-ci dans cette vuë. La canonnade du 8 octobre dernier aiant porté l'Empereur à ordonner l'envoi immédiat de 80 mille hommes, le Roi ne pouvoit trop se presser de faire connoitre à Sa Majesté Impériale les dispositions que cette démarche exigeoit de sa part.

C'est le voeu du Roi pour la conservation de la paix qui l'a engagé à prier l'Empereur de suspendre la marche de ses Troupes et les allarmes de la Guerre. L'Empereur par sa lettre au Roi du 17 décembre dernier avoit rejetté l'expédient imaginé par Sa Majesté à l'insu des Hollandois relativement à Maestricht[1], et sur lequel Elle l'avoit simplement consulté sans être entré en examen sur les droits de Sa Majesté Impériale; il n'a pu en être question depuis, et le Roi ne s'est plus occupé que de satisfaire la dignité de l'Empereur par l'envoi des députés hollandois qu'il avoit demandés, et à faire sans perte de tems des ouvertures propres à contenter Sa Majesté Impériale. Comme l'Empereur revient de Lui-même à l'idée du rachat, le Roi va s'emploier avec le zèle le plus décidé à le faciliter en ce qui peut dépendre de lui.

3. - Vérac aan Vergennes, 6 Augustus 1785[2].

Monsieur le Comte,

J'ai eu l'honneur de vous mander dans mes dernières dépêches combien il me paroissoit instant que l'accomodement de Leurs Hautes Puissances avec l'Empereur n'éprouvat plus aucun délai. Je n'entrevoiois alors que les inconvénients qui pouvoient résulter de la lenteur de la négociation, et l'avantage réel qu'il y auroit pour l'Empereur lui-même à les éviter. Aujourd'hui, Monsieur le Comte, ce qui n'eut été qu'une précaution dictée par la prudence, est prescrit par la plus impérieuse nécessité, et dans l'état où sont les choses, la France, l'Empereur et les Patriotes n'ont plus qu'un intérêt, celui d'agir de concert pour prévenir l'effet des intrigues de leurs communs ennemis. Le succes m'en paroit malheureusement presque assuré si l'on ne prend pas les mesures les plus promptes et les plus efficaces pour arrêter le progrès d'un mal qui d'un instant à l'autre peut devenir sans remède. Il a son principe dans la Ligue Germanique qui vient d'être concluë et signée entre les principaux Princes d'Allemagne. Les autres Princes de l'Empire doivent être invités d'y accéder et lorsqu'ils auront répondu à cette invitation soit en acceptant soit en refusant, la même proposition doit être faite à la République et à d'autres Puissances étran-

1) Van welken aard dit expedient geweest moet zijn, blijkt uit een brief van Vergennes aan Bérenger van 2 Decemher 1784: 'Peut-être des esprits exercés aux combinaisons politiques pourroient-ils imaginer quelqu'expédient qui conciliant la dignité de l'Empereur et l'intérèt de la République, fourniroit un moïen honnête et convenable de trancher, cette importante contestation. Je ne pense pas que la proposition d'un rachat immédiat fut suffisante; il s'agiroit donc de trouver un terme moïen qui concilieroit la cession apparente de cette place et en réserveroit la propriété à la République. Occupez-vous, Monsieur, de cette idée et engagez nos amis à la réfléchir.'

2) A.E.

gères à l'Empire; l'Angleterre dès ce moment peut être regardée comme liée à la confédération, et tout porte à croire que la Hollande sera la premiere de ces Puissances à laquelle on adressera l'invitation. Si les Hollandois entrent dans cette confédération, il est certain, Monsieur le Comte, qu'ils sont perdus pour nous au moins pour un long espace de tems et qu'ils vont augmenter la puissance relative de l'Angleterre de toute la force que leur alliance avec la France devoit ajouter à la notre et dont ce changement de sistème va nous priver. Tous les soins que vous vous êtes donnés, Monsieur le Comte, vont devenir parfaitement inutiles; vous étiéz parvenu à persuader à la République que le seul moyen de se faire compter pour quelque chose dans la balance générale de l'Europe étoit de mettre sa marine militaire sur un pied respectable; elle avoit écouté vos conseils et ordonné des constructions qui déjà portent à plus de 40 le nombre de ses vaisseaux de ligne; tout cela sera pour la Grande Bretagne, ainsi que l'augmentation dans les troupes de terre. Voilà des conséquences qu'il est impossible d'éviter si la Hollande accède à la Ligue; il n'est question que de savoir s'il est probable qu'elle y accédera.

Ce point, Monsieur le Comte, me paroit entièrement hors de doute si nous ne nous occupons pas très promptement des moyens de le prévenir. Nous ne pouvons pas nous dissimuler que le Roi de Prusse par animosité contre l'Empereur, et l'Angleterre par esprit de rivalité contre nous, ne fassent pour s'attacher la Hollande et nous l'enlever les propositions les plus séduisantes à la République. On s'attend que l'invitation d'accéder à la Ligue sera accompagnée de la proposition de ne pas céder à l'Empereur un pouce de terrain, de ne pas accorder la moindre somme, et d'une promesse de la soutenir par tous les moyens possibles quand l'occasion l'exigera. M. Harris dont vous aviés prévu avec la plus grande raison, Monsieur le Comte, que le retour seroit l'époque à laquelle les intrigues recommenceroient avec plus d'activité que jamais, M. Harris dis-je, soutiendra cette proposition de tout son pouvoir, et peut être en ajoutera d'autres aussi capables d'éblouir le gros de Ja nation dont l'opinion, dans la circonstance présente, a une influence décisive sur le parti anquel on s'arrêtera. En effet, on parle déjà de la restitution de Negapatnam, d'avantages de commerce dans l'Inde, et même de modifications dans l'acte de Navigation en faveur de la Hollande. En voilà certainement beaucoup plus qu'il n'en faut pour séduire le peuple et donner au parti stadhoudérien toute la prépondérance que les Patriotes avoient auparavant. Ecartons, pour un moment, Monsieur le Comte, la proposition de l'Angleterre et renfermonsnous dans celle de la Ligue de n'accorder aucune satisfaction à l'Empereur, en promettant des secours au besoin; elle entre si parfaitement dans les vuës de la nation, elle flatte si agréablement le génie du peuple, que je ne doute pas qu'elle n'en soit avidement saisie et que les partisans du Stadhouder ne s'en servent avec le plus grand succes pour écraser à jamais les Patriotes et anéantir irrévocablement leur influence.

Je sens aussi bien que personne, Monsieur le Comte, ce qu'il y auroit de répréhensible dans cette conduite, si la République venoit à l'adopter. On

objecteroit avec la plus grande raison, sans doute, que les Hollandais se rendroient coupables de la plus noire ingratitude en oubliant si promptement les services essentiels que le Hoi leur a rendus dans la dernière guerre, en ajoutant qu' après avoir accepté la médiation que Sa Majesté a bien voulu leur offrir, après l'avoir engagée par la résolution du 17 mars à porter des paroles d'accommodement à l'Empereur, changer subitement de sistème seroit manquer à Sa Majesté et la compromettre d'une manière insultante; je ne connois rien de plus fort ni de plus vrai que cette réflexion.

Aussi, Monsieur le Comte, les Patriotes, pénétrés de respect et de reconnoissance pour tout ce que le Roi a bien voulu faire jusqu'à présent en faveur de la République, feront valoir cette raison autant qu'il sera en leur pouvoir. M. van Berkel et M. de Geyslar sont venus chez moi hier au soir et nous avons eu ensemble une très longue conférence, dans laquelle nous avons longuement discuté ce qu'il étoit raisonnable d'espérer de cet argument.

C'est avec la plus vive douleur qu'ils m'ont presque démontré qu'il ne seroit d'aucune utilité, et certainement leur témoignage n'est pas suspect puisque leur existence civile et peut être même leur existence physique est intimement liée à l'intérêt de la France. Mais représentez-vous, Monsieur le Comte, une multitude seduite jusqu'a l'enthousiasme par l'idée de terminer ses différends avec l'Empereur, sans donner ni terrain ni argent, et par la fausse gloire d'obliger ce Prince à céder lui-même et retirer toutes ses prétentions, représentez-vous encore des chefs de parti, ennemis outrés de la France, qui ne cherchent qu'à rompre avec nous de la manière la plus sanglante afin de rendre toute reconciliation impossible; ces chefs de parti animant cette multitude par la comparaison des conditions qui leur sont offertes par la Ligue, avec les sacrifices que la Prance leur demande; au milieu de ce bouleversement d'idées, comment un petit nombre de Patriotes pourroient-ils faire entendre la voix tranquille de la raison et ramener des hommes aveuglés par le fanatisme du moment, à des principes qui leur paroitroient choquer tous leurs intérêts?

Encore, Monsieur le Comte, dans ce que je viens de dire n'est question que de la proposition de la Ligue, mais que sera-ce lorsqu'elle sera soutenue par les offres de l'Angletterre? Nos amis peuvent-ils faire voir à la nation dans notre alliance un seul avantage dont M. Harris ne prétende offrir sur le champ l'équivalence? Si la Prance est capable de défendre la Hollande contre l'Angleterre dans une guerre de mer, M. Harris ne dira-t-il pas que l'Angleterre la défendra également contre la Prance? Si nous proposons à la République de lui garantir ses possessions dans les deux Indes, M. Harris leur promettra la même chose et de plus des avantages de commerce auxquels ou attache ici une très grande importance; ainsi la nation qui se croira désormais efficacement soutenue et par mer et par terre, tranquille sur l'avenir et n'ayant à délibérer que sur l'intérêt présent, donnera la préférence au parti qui ne lui coûtera ni terres ni argent, sur celui qui la conduiroit à des sacrifices des deux genres.

Je dois, Monsieur le Comte, rendre à nos amis ce témoignage qu'ils

sont dans un vrai désespoir de voir les affaires sur le point de prendre une tournure aussi fâcheuse, et que s'ils en étoient les maîtres, ils prodigueroient les millions pour prévenir le changement ds système dont la République est menacée. Mais dans l'effervescence universelle qui résultera des propositions de la Ligue et de l'Angleterre, il leur deviendra absolument impossible de lutter contre une opinion et une volonté qui sera celle de toute la nation; ils ne pourroient l'entreprendre sans compromettre, je ne dis pas leur autorité, mais leur propre vie. Vous observerez sûrement, Monsieur le Comte, que dans ce qui précède je n'articule que des craintes, et qu'elles ne sont fondées que sur un seul fait, savoir la signature de la Ligue Germanique. Je conviens qu'effectivement c'est le seul fait que j'aie EI citer dans le moment présent, mais j'ose vous prier de considérer combien les conséquences que nous craignons sont vraisemblables, et combien elles sont dangereuses. Les Patriotes qui jusqu'à présent avoient parus fermes et inébranlables sont dans l'abattement et la consternation; le parti stathoudérien lève la tête; la Princesse d'Orange a repris toute sa confiance[1)], on croit être sûr que M. de Thulemeyer est déjà muni d'instructions relatives au nouvel ordre de choses; il est même échappé à ce Ministre de dire ces propres paroles: *Les tems malheureux pour la maison d'Orange sont enfin passés*. Et peut-on croire que M. Harris laisse passer une pareille occasion sans employer toutes les ressources de son esprit actif et intriguant pour faire rentrer la Hollande dans la dépendance de l'Angleterre?

Enfin, Monsieur le Comte, conserverons-nous la République ou la laisserons-nous échapper; voilà l'importante question à résoudre. Si nous étions certains que la Ligue nous donnat du tems je ne doute pas que l'accommodement de la Hollande avec l'Empereur ne se terminât à la satisfaction commune, et que les affaires ne suivissent le cours que vous avés calculé d'avance. Mais si la proposition d'accéder devance malheureusement la conclusion des affaires avec la Cour de Vienne, les Patriotes ne croïent plus aucun moyen de conserver le gouvernail et d'empêcher nos craintes de se réaliser. Cette proposition peut tarder encore quelque tems, il est possible aussi qu'elle arrive promptement, et c'est cette incertitude qui forme le vrai point de la difficulté sur le parti à prendre dans cette circonstance critique.

Lorsque cette proposition se fera, il faut s'attendre qu'elle se fera avec éclat, qu'on en exagérera même les avantages afin de s'emparer de l'esprit de la multitude et d'exciter une fermentation à laquelle les Patriotes n'aient rien à opposer, et c'est alors qu'il seroit inutile et même très dangereux pour eux d'entreprendre d'éclairer la nation sur ses véritables intérêts et sur la fausseté de la démarche dans laquelle on veut l'entraîner. Tout ce qu'ils pourront sera de prendre l'affaire *ad referendum*, ce qui en retardera la conclusion, mais il n'en est pas moins vrai qu'ils n'en seront plus les maîtres et qu'elle se terminera comme nos ennemis le désirent. Il est donc de la plus haute importance de prévenir ce moment.

1) In een zijner vorige brieven had Vérac gemeld dat zij neerslachtig scheen.

Le véritable moyen seroit saus doute de terminer promptement avec l'Empereur, mais si M. le Comte de Merci n'est pas muni de pouvoirs très étendus, et si l'on est dans la nécessité d'envoyer des courriers à Vienne et d'attendre leur retour, il est évident que la Prusse et l'Angleterre nous gagneront de vitesse, et les conséquences sont malheureusement trop faciles à prévoir.

Il faut, Monsieur le Comte, que l'affaire soit aussi grave et aussi pressante pour que j'ose vous indiquer mon avis tel que les circonstances me le suggèrent. Elles présentent deux cas également possibles, pour chacun desquels il faut prendre des mesures: le premier est celui où la Ligue feroit sa proposition à la Hollande beaucoup plus promptement qu'on ne l'imagine, et l'autre celui où la confédération nous laisseroit assés de tems pour que nous puissions nous flatter de terminer la negociation en y mettant toute la celerité possible.

Dans le premier cas, nos amis effrayés de cette seule idée, ne voïent absolument aucun remede, et pensent qu'il ne leur reste qu'à souscrire douloureusement à la nécessité. Les propositions de la Ligue ne peuvent se balancer que par des propositions aussi avantageuses et aussi agréables à la multitude. Je dis la multitude parce que c'est elle qui joue ou à qui on fait jouer le grand rôle de cette affaire. C'est donc une proposition qu'il faut opposer à une proposition pour tâcher au moins de nous conserver en équilibre avec la Ligue. Mais il est certain qu'une proposition qui ne présenteroit que des assurances vagues, loin d'avancer nos affaires, ne feroit au contraire que donner un nouveau relief à celles de la Prusse et de l'Angleterre; ainsi il paroit absolument nécessaire d'articuler quelque chose de positif. En un mot, Monsieur le Comte, il faut prendre un parti décidé et dans cette dure circonstance voici ce que je penserois. L'attachement de l'Empereur pour le Roi et le prix qu'il met à son alliance ne me permettent pas de douter que Sa Majesté Impériale ne fut très fâchée que ses propres affaires missent le Roi son beau-frère dans la nécessité de manquer son alliance avec la République. Cette considération me fait croire que Sa Majesté Impériale, si on lui représentoit la fâcheuse alternative où nous nous trouvons, se détermineroit sans peine à donner à l'Europe un exemple de generosité en renonçant aux millions demandés pour Mastricht et en déclarant qu'elle est satisfaite de la marque de déférence que lui ont donnée les Etats-Généraux; qu'elle veut bien se départir non seulement de l'indemnité qu'elle avoit demandée, mais remettre même aux Etats-Généraux la somme qu'ils avoient déjà offerte pour le rachat de Mastricht, et que l'on s'entendra par la suite paisiblement et à l'amiable sur la démarcation des limites à faire d'après le traité de 1664, ainsi que sur les indemnités relatives à l'inondation. Je croirois, Monsieur le Comte, qu'il ne seroit pas impossible d'amener l'Empereur à cette façon de penser; je ne vois pas même, dans les circonstances actuelles, de maniere plus noble de mettre fin à une querelle qu'il a lui-même l'intérêt le plus pressant de terminer promptement. Il faudroit donc bien convaincre M. le Comte de Merci de la vérité de ces principes en lui onvrant les yeux sur

le Labyrinthe dans lequel se jette l'Empereur son maître, s'il se refuse à ce plan; lui exposer ensuite la nécessité où nous nous trouvons de conclure sans délai une alliance qui convient à tous egards au sistème politique du Hoi, l'impossibilité de la conclure tant que nous soutiendrons les demandes pécuniaires de l'Empereur, et les regrets que ce Prince ne manqueroit pas d'éprouver si pour un objet de quelques millions il causoit à notre sistème politique un dérangement que rien ne pourroit réparer. Ensuite, Monsieur le Comte, j'oserois vous proposer de m'autoriser (toujours dans le cas où la proposition de la Ligue viendroit à paroitre inopinément) à remettre ici une déclaration par laquelle le Roi annonceroit à la République qu'il est prêt à conclure le traité d'alliance dans toutes les stipulations qu'il contient, Sa Majesté se faisant forte d'arranger les différends de la République avec l'Empereur à des conditions aussi agréables aux Etats-Généraux qu'ils peuvent le désirer; il faudroit que je pusse donner à nos amis au moins de vive voix l'assurance positive que cet accommodement se fera sans qu'il soit question d'argent.

Vous ne doutez pas, Monsieur le Comte, de la circonspection avee laquelle j'userois de ce remede extrème. Je ne l'emploierois qu'au moment où le danger seroit devenu tellement pressant qu'il ne me laisseroit pas un instant à perdre, et je ne ferois même l'assurance verbale que lorsqu'il seroit bien démontré que la déclaration écrite seroit insuffisante. Au surplus ce n'est là qu'une idée à laquelle le tems ne me permet pas de donner le développement nécessaire, mais que vous porterez facilement, Monsieur le Comte, au point de maturité dont elle est susceptible. Je dois vous observer seulement que si la nécessité que je sois autorisé à faire cette déclaration vous paroit aussi indispensable qu'à moi, vous ne pouvez me donner trop promptement le pouvoir dont j'ai besoin pour la faire.

Il reste maintenant à examiner le cas où la confédération germanique nous laissera le tems de conclure la négociation avec l'Empereur, en la pressant aussi vivement qu'il sera possible. Ce cas moins inquiétant sans doute que celui dont je viens d'avoir l'honneur de vous entretenir, exige cependant beaucoup d'attention et de celerité. Il présente du moins cette facilité que la négociation pourra se continuer sur la base posée par la résolution du 17 mars. Lss Patriotes ne demanderoient pas mieux que d'augmenter l'offre énoncée dans cette résolution pour terminer plus promptement les difficultés, mais dans la disposition actuelle des esprits j'ose vous assurer, Monsieur le Comte, qu'il leur est impossible d'en faire la proposition par eux-mêmes, et cependant il faut trouver un moyen d'abréger la négociation si l'on veut prévenir l'effet des intrigues de M. de Thulemeyer et de M. Harris.

Nos amis n'ont aucune confiance dans M. de Berkenrode qu'ils regardent comme un homme borné et que sa mauvaise santé et sa paresse rendent incapable de traiter les affaires; ils aiment et estiment encore moins M. de Brantzen qu'ils croyent attaché au parti Stathoudérien par des vuës particulières de fortune et d'ambition.

Dans l'impossibilité donc de faire la négociation par le moyen des am-

bassadeurs de la République, ils ont imaginé de vous envoyer une personne qui a toute leur confiance et qu'ils chargeront de vous présenter leur ultimatum, et cette personne est M. le Rhingrave de Salm. Je n'entrerai pas dans le détail de ses qualités personnelles, pour ne pas allonger cette dépêche outre mesure. Vous lui trouverés beaucoup d'esprit et d'activité, et, ce qui est essentiel dans la circonstance présente, son intérêt personnel est tellement lié avee le sistème de la France et les vuës des Patriotes, qu'il a....[1] à voir l'autorité sortir de leurs mains. Du reste, Monsieur le Comte, personne ne peut vous parier de M. le Rhingrave de Salm plus en connaissance de cause que M. de Bérenger[2] et je ne puis que m'en rapporter à ce qu'il aura l'honneur de vous en dire, lorsque vous le questionnerez à ce sujet.

M. le Rhingrave de Salm aura donc l'honneur de vous présenter les dernières conditions auxquelles les Patriotes croyent pouvoir acheter la paix. Si vous les agréés, Monsieur le Comte, et si l'Empereur est assés éclairé sur ses véritables intérêts pour y souscrire, alors il faudra que M. le Comte de Merci propose aux ambassadeurs de la République au nom de son maître, ce même *ultimatum* comme le propre *ultimatum* de Sa Majesté Impériale, et que le Roi m'autorise en même tems à insister ici pour le faire accepter. Par cette tournure les Patriotes ne proposeront pas d'eux-mêmes une augmentation à la somme énoncée dans la résolution du 17 mars; ils paroitront ne porter à la délibération des Etats-Généraux que l'*ultimatum* de l'Empereur et ils seront beaucoup plus assurés du succes.

Il me reste à désirer, Monsieur le Comte, que l'Empereur se rende très facile sur un accommodement qu'il lui importe de terminer promptement; que cette malheureuse affaire ne détruise pas entièrement notre sistème au moment où nous allions le voir accompli, et surtout que les mesures que nous prenons aujourd'hui ne soient pas trop tardives. J'ai l'honneur .... etc.

4. - Memorie van den Rijngraaf van Salm, Augustus 1785[3].

Le parti patriotique en Hollande ayant envoyé le Rhingrave de Salm à Paris, pour concerter avec M. le Comte de Vergennes les moyens les plus propres pour terminer les différens de Sa Majesté Impériale avec la République, afin d'accélérer la ratification du Traite d'alliance projetté entre la France et Elle, le Rhingrave croit devoir préalablement mettre sous les yeux de M. le Comte de Vergennes le Tableau fidele des affaires en Hollande, en développant les causes qui les ont amenées à la crise actuelle.

Le parti des Patriotes, ayant entrepris la réforme des abus du Stathoudérat, fut d'abord complettement secondé dans ses vuës par la haute ma-

1) Hier eindigt een bladzijde en moeten eenige woorden vergeten zijn.
2) Bérenger, tot gezant bij den Duitschen Rijksdag te Regensburg bevorderd, had in Juli de Republiek verlaten en bevond zich thans te Parijs.
3) A.E. (*Hollande* 563).

gistrature qui se flattoit de recouvrer par là son ancienne autorité perdue dans la révolution de l'année 1748. Les Patriotes, loin d'entrer dans les vuës aristocratiques de la haute magistrature, fondèrent leur influence, en persuadant et en prouvant au gros de la nation, qu'ils n'avoient d'autre dessein que de lui rendre son ancienne Liberté, bornée tantôt par les magistrats, et tantôt par le Stathouder.

Dans le courant de cette réforme les aristocrates sentirent bientôt qu'on les égaroit de leur but, et pour l'atteindre, ils employèrent successivement toutes sortes de moyens, mais inutilement. Cependant, les Patriotes consolidèrent leur sistème, en persuadant aux bons bourgeois de s'armer pour la défense de leurs privileges, et ils se mirent par là en état de contenir les vuës ambitieuses des aristocrates qui sortant enfin de leur rêve de Grandeur imaginaire, firent à Rotterdam, à Utrecht, en Gueldre et en Zélande des démarches onvertes pour réduire et désarmer la Bourgeoisie, et les corps de volontaires qui s'étoient formés dans presque toutes les villes de la République.

Alors, les Patriotes recourants à leurs derniers moyens, forcèrent les Régens des villes, à Rotterdam et à Utrecht surtout, à renoncer à leurs postes, ou à leurs prétentions, par des déclarations publiques. Cet éclat produisit naturellement l'effet que le parti des aristocrates opprimé se réunit à celui du Stathouder, qui devint tout à coup formidable, de méprisé et anéanti qu'il étoit auparavant.

Le petit peuple, aveuglement attaché au nom d'Orange, aigri contre les bons bourgeois, qui les armes à la main soutinrent leur autorité sur la canaille, les habitants de la campagne, enfin aujourd'huy les premiers magistrats, et la majeure partie de la noblesse et de l'armée, qui l'une et l'autre dépendent du Stathouder par les faveurs dont il dispose, se sont réunis à lui pour écraser le parti patriotique, dont ils traitent publiquement l'influence de domination usurpée.

Ces mouvemens qui dans les deux derniers mois se sont accrus d'une manière très allarmante, sont d'autant plus à craindre que la Bourgeoisie armée, ainsi que les volontaires, commencent à être fatiguée du service militaire qu'elle fait depuis quatre ans[1)] à ses frais, et se montre dans plusieurs villes du premier ordre moins chaude pour la défense de ses privileges, au point de quitter les armes qu'elle avoit prises et portées avec enthousiasme jusqu'icy.

La guerre avec l'Angleterre qui a fini par une paix désavantageuse pour la République; les différens survenus avec l'Empereur; une guerre nouvelle à soutenir ou une paix onéreuse et humiliante à conclure; l'insinuation absurde que la France nous abandonne dans notre querelle avec ce monarque; l'espoir chimérique de secours étrangers; les machinations de l'Angleterre, et sinon celles du Roy de Prusse, du moins celles de son ministre à la Haye; sont les divers moyens par lesquels on travaille

1) Minder juist; de voornaamste vrijcorpsen zijn van 1783 (hiervóór I, 278); het ‘redres’ van enkele schutterijen evenwel had reeds in 1782 plaats.

l'esprit de la nation afin de l'aliéner de la France, et de la rejetter dans son ancien système.

Ce seroit s'aveugler volontairement sur la situation des affaires en Hollande que de se dissimuler que la révolution y est prochaines et infaillible, si l'on ne parvient pas à conclure la paix avec l'Empereur, et si elle n'est pas suivie immédiatement de la ratification de notre traite d'alliance projetté avec la France. Le parti aristocratique, aujourd'huy Stathoudérien, intimement persuadé de cette vérité, fait tous ses efforts pour dilatoriser cette paix et cette alliance comme destructives de ses desseins. Il préférera de provoquer les armes de l'Empereur, bien convaincu qu'une seule ville de prise, une incursion hostile de faite, suffiront pour occasionner une révolte fatale aux patriotes, qui en peu de jours remettroit les rênes du Gouvernement entre leurs mains, que le foible Stathouder ne sauroit tenir par lui-même.

D'ailleurs les aristocrates se croyent pour le moment suffisamment en état de défendre leurs frontières contre le peu de Troupes que l'Empereur a actuellement dans les Pays-Bas; ils regardent la campagne comme manquée, et se persuadent que l'hiver, qui s'approche, leur donnera le loisir pour augmenter leurs propres forces, et se procurer, moyennant de gros subsides, des secours étrangers, sauf au pis aller, de faire la paix à des conditions qui leur seront indifférentes, pourvu que par là ils parviennent à leur but.

Pour éloigner la conclusion de la paix, ils empêchent et empêcheront par leur influence dans l'assemblée de Leurs Hautes Puissances que ses ambassadeurs soyent autorisés d'une manière légale à la conclure, et qu'ils ne reçoivent des instructions positives pour cet effet.

Ils voudroient forcer les patriotes à proposer aux Etats-Généraux les articles de cette instruction, pour avoir occasion de les combattre, de leur en faire un crime aux yeux de la nation, et tirer de là un prétexte pour exciter le peuple à la révolte, dont ils préparent l'esprit tous les jours par les diffamations les plus odieuses contre la France, et contre le parti qui lui est attaché dans la République. Pour éviter tous ces écueils, le parti patriotique ne voit d'autre ressource que de remettre. ses intérêts particuliers et ceux de la République entre les mains du Roy, et du sage ministre qu'il honore de sa confiance, bien convaincu que l'Empereur cédera aux bons offices de l'auguste médiateur qui a bien voulu jusqu'icy protéger notre cause, et que bientôt nous verrons la paix conclue sous ses auspices, et notre alliance avec la France que nous regardons comme le salut de la République, signée et ratifiée par Sa Majesté.

Nadat blz. 55 afgedrukt was, kwamen mij uit de verzameling Dumont-Pigalle op het Rijksarchief de volgende stukken in handen, die tamelijk afdoende uitwijzen wat wij van de fameuse lijst der aanbiedingen van Harris, voorkomende in de dépêche van Vérac van 8 November 4785, te denken

hebben. De waarheid blijkt nu de volgende te zijn: Harris heeft den sardinischen minister graaf de Mirabel, dien wij roeds vroeger ontmoet hebben als aan Engeland diensten bewijzende (hiervóór I, 209-212, en Rendorp II, 8), op Pieter Paulus afgezonden, om uit te vorschen in hoeverre deze en zijn vrienden op Frankrijk ontevreden waren, en of er eenige mogelijkheid was met deze ontevredenheid voordeel te doen voor Engeland. Door zoo te handelen, ging Harris zijn last niet te buiten: den 16^{den} Augustus had Lord Carmarthen hem geschreven: 'As the Treaty [het alliantie-tractaat der Republiek met Frankrijk] is not to be signed till the Negotiation with the Emperor is actually concluded, any delay in this latter business must of course retard the conclusion of the former. It does not appear to me quite impossible to procrastinate for some months the final arrangement of the Flemish dispute. In the mean time no effort should be omitted on our part, to sound the dispositions *of every Party in Holland* [ik cursiveer] in order to prevent by any means the signature of the French alliance' (R.O.). Om Pieter Paulus te meer tot vertrouwen uit te lokken, zal Harris hem hebben doen voorspiegelen wat in Bijlage I, 7 wordt vermeld, en dat al veel meer was dan zijn regeering openlijk zou hebben willen bevestigen; een officieuse engelsche nota zooals Vérac die opgeeft heeft niet bestaan. Als bijdragen tot de critiek van de overdreven voorstellingen van Vérac - misschien zeggen wij beter, van zijn secretaris Caillard, vgl. blz. 60 noot - in de dépêches aan Vergennes, ook in de hierboven afgedrukte van 6 Augustus 1785, hebben de stukken die nu volgen haar waarde. De schrijver van n°. 5 is blijkbaar zeer weinig van nabij met de zaken bekend geweest: hij verwart de ratificatie van het alliantietractaat met het sluiten zelf, is er niet zeker op of Vérac in het najaar van 1785 reeds bij de Republiek in functie was, vergeet dat op 8 November, den dag waarop de 'koerier' waarvan hij spreekt naar Fontainebleau vertrok, de vrede met den Keizer reeds geteekend werd, en geeft daardoor van het antwoord van Vergennes een geheel verkeerde voorstelling; de juiste vindt men hiervóór, blz. 57. - De schrijver drukt uit wat een halfingewijd patriot zich van de zaak moet hebben voorgesteld. Het pronkerig vermelden van zijn gewezen waardigheid kenmerkt den gelegenheidsregent. Dumont-Pigalle deelt de onderstelling mede, dat de brief gesehreven zou zijn door Mr. Jacob Anthony de Roth. Diens naam komt niet eerder voor dan in 1787, na de bekende remotie van eenige burger-officieren en van negen vroedschappen te Amsterdam; den 25sten April werd hij in plaats van een geremoveerde tot kolonel vaneen compagnie der schutterij verkozen, en den 3^{den} Mei met 24 anderen door de burgergeconstitueerden op de groslijst geplaatst ter aanvulling van de vroedschap. Den 7^{den} Mei werd hij met 8 anderen door de aangebleven leden der vroedschap uit die groslijst tot medelid gekozen. De R op het cachet van den brief is nog duidelijk zichtbaar. Welke aanleiding schrijver kan gehad hebben om te meenen, omtrent het in het najaar van 1785 tusschen Harris en Pieter Paulus voorgevallene bizonder goed ingelicht te zijn, is kwalijk na te gaan, en doet ook weinig ter zake.

5. - Mr. Jacob Anthony de Roth [?] aan Dumont-Pigalle, 10 Maart 1791[1].

Monsieur!

J'apprens par quelques de mes amis réfugiés à Paris, que vous êtes occupé à une relation de nos derniers troubles et révolution, et que dans

1) R.A., verzameling Dumont-Pigalle, bundel PPPP. - Aanteekening van Dumont-Pigalle: 'Lettre à moi d'un ancien Membre de la Régence, sur une Proposition que M. Harris a faite en 1785 à M. Paulus et à quelques Pensionnaires pour empêcher la Ratification du Traité d'Alliance de la République avec la France. Cette lettre anonyme a été envoyée d'Amsterdam par M. van Staphorst à M. van Staphorst son frère, lequel me l'a remise. C'est M. Visscher qui l'avoit remise à M. van Staphorst d'Amsterdam.' - [Deze Van Staphorsten waren kooplieden en ijverige patriotten te Amsterdam. Jacob was uitgeweken en woonde in 1791 te Parijs, Nicolaas (in 1787 burgergeconstitueerde) was te Amsterdam gebleven. - Visscher is de bekende gewezen tweede pensionnaris van Amsterdam].

peu ce morceau interessant verra le jour. Comme tous les faits y doivent être placés, permettez-moi de vous demander si vous connoissez les offertes faites par M. Harris au nom de son gouvernement à quelques de nos Pensionnaires, et surtout à M. Pieter Paulus, qui a le plus travaillé dans cette affaire. Quelque tems avant que l'Alliance fut conclue entre la France et la République, M. Harris tâcha, s'il étoit possible d'éviter cette ratification, en déclarant de la part de sa Cour aux Chefs du Parti Patriotique que cette alliance avec la France ne pouvoit qu'être vue d'un très mauvais oeuil de la part de l'Angleterre, qu'il demandoit ce que les Patriotes vouloient, qu'il étoit autorisé à entrer en matière sur cela, et de donner à notre gouvernement telle forme de constitution que les Patriotes désireroient, pourvu que nous renoncions à l'alliance de la France. M Pieter Paulus, en homme d'honneur et digne de son caractère légal, lui répondit que ce seroit manquer à la bonne foy, et à la franchise et la pureté des intentions de tous les bons et braves Patriotes, puisqu'on s'étoit engagé si en avant avec la France, de la duper de cette façon-là. Mais sentant cependant que la France biaisoit à la ratification du traite mentionné, à cause des différens que nous eumes alors avec l'Empereur au sujet de l'Escaut, il croyoit avoir trouvé un bon moyen pour presser la France à le conclusion de cette affaire, et pour être plus sçur des offertes de la part de l'Angleterre il demanda à M. Harris une note par écrit de tout ce qu'il lui venoit de communiquer, avec la permission spéciale d'en faire les ouvertures nécessaires. M. Harris ne balança pas, lui donna tout ce qu'il lui demanda à ce sujet; dès que M. Pieter Paulus eut veu en forme légale ces assurances par écrit, il fut trouver les chefs du Parti patriotique, leur communiqua dont il s'agissoit, et du consentement de tous il fut convenu d'en faire les ouvertures à la Cour de France, en montrant à M. l'Ambassadeur les offertes données par écrit de la part de l'Angleterre. M. de Vérac, alors ministre de France, si je ne me trompe, envoya directement un Courier à sa Cour avec une copie de cet instrument[1)], sur quoi la France ne tarda pas à hâter la ratification du traité, en envoyant une réponse des plus flatteuses pour les Patriotes, avec assurance de les protéger de tout son pouvoir et de s'intercéder auprès de l'Empereur pour finir la querelle aux souhaits des Patriotes, même avec des sacrifices pécuniaires de sa part. Voilà à peu près ce qui est passé dans cette affaire,

1) Dépêche van 8 November 1785, waarover hiervoor blzz. 55 en 56. Zij werd overgebracht niet door een gewonen koerier, maar door Vérac's schoonzoon, markies de la Coste.

mais si vous souhaitez d'avoir un détail précis de cette histoire, adressezvotis à M. Pieter Paulus ou Geyzelaer, je suis persuadé qu'ils ne vous le refuseront, quoique le premier soit très circonspect, prudent, et très politique; peut-être s'il ne vous connoit particulièrement il pourroit faire des difficultés à vous donner les informations nécessaires; en tout cas, Monsieur, j'ai cru devoir vous rappeler un anecdote si interessant, afin de ne pas l'omettre dans votre relation projettée.

J'ai l'honneur d'être avec considération,
Monsieur,
votre très humble serviteur
Un ancien membre de ia Régence[1].
Ce 10 Mars 1791.
Monsieur
Monsieur du Montpigale
s.t.
à
Paris.

6. - Dumont-Pigalle aan De Gijselaar, 21 Maart 1791[2].

Monsieur,

.... Un anonyme, qui a soussigné sa Lettre: *Un ancien Membre de la Régence*, vient de m'écrire....

Inhoud van bovenstaanden brief.

.... Voilà, Monsieur, ce que ce Régent m'a mandé. Si vous, avez copie de la dite Note de Harris, je vous prie de me la communiquer; sinon, demandez-la pour moi à M. Paulus ....

Paris ce 21 mars 1791.

7. - De Gijselaar aan Dumont-Pigalle, 7 Mei 1791[3].

Mijn Heer!

In and-woord op uwen laadsten, moet ik speciaal ten aanzien van het aan uw gecommuniceerde door een oud-Regent melden, dat deeze Informatiën meestendeels geheel en al abusif zijn: wel is waar, dat Harris den fiscaal Paulus, voor het sluiten der alliantie met Vrankrijk, gedurende de negociatiën met den Keizer, door meer dan een mensch heeft doen te kennen geeven (onder anderen door den Heer De Mirabel, toen Envoyé van Zijne Sardinische Majesteit in s' Haage) dat de Republicq geene alliantie met Vrankrijk behoorde aan te gaan; dat de staat van met niemand geallieerd te weezen haar het best convenieerde, en dat zij dan door ieder een zou aangezogt en gevleid worden etc.; - dat hier op geandwoord wordende, dat dit voorgeeven van

1) Aanteekening van Dumont-Pigalle: 'N.B. Le Cachet porte un R; M. van Staphorst croit que c'est M. de Roth.'
2) R.A., als boven.
3) Als boven.

die zijde nu alleen geschiede met oogmerk, om de alliantie met Vrankrijk die men wel voorzag dat stond plaads te hebben,

te prevenieren, en de Republicq daar door weer in de mogelijkheid te stellen, om de oude liaisons met Engeland te hernieuwen, gav men te kennen, dat, als de Republicq van die alliantie wilde afzien, en zich met opzicht tot haare quaestie met den Keizer meer of min naar Engeland wenden, of wel de Engelsche mediatie of protectie dienaangaande zou willen aanneemen, men niet twijfelde, of de Republicq zou favorabeler conditiën bedingen, dan nu onder de mediatie en protectie van Vrankrijk; - dat men althans geen 10 millioen zou behoeven te betaalen; dat men daar voor wel in stond en dat men ook geene vastigheeden zou behoeven af te staan; doch het is volstrekt abusif, dat Harris daar over eene *Note* zou hebben overgegeeven, die door gemelden fiscaal toen ter tijd wel is gevraagd, maar niet gegeeven, wijl men eerst meer geinformeerd wilde zijn van de dispositiën in Holland. - Ook is er geene quaestie geweest van de *constitutie*, veel min dat Engeland daaromtrent zou approuveren zodanige form van Regeering als men wilde; alleen heeft men den Heer Paulus toen gepermitteerd het bovengemelde op te teekenen, zo als geschied is, en waar van in dien tijd hier en daar, onder anderen ook aan mij is kennis gegeeven, gelijk ook aan de Heeren Veirac en La Coste, die daar van ongetwijfeld aan het Ministerie zullen hebben kennis gegeeven; maar in den tussen-tijd, voordat de alliantie met Vrankrijk geslooten was, en zelv noch na dien tijd, heeft de Heer Harris gemelden fiscaal een en andermaal laaten onderhouden over het aangaan van een tractaat van commercie, voorgeevende daaromtrend de grootste inschikkelijkheid te willen plaads geeven, en niets meer te verlangen, dan de gedagten van meergemelden fiscaal desweegens te mogen weeten; in het eerst heeft die Heer zich daar van afgemaakt met te zeggen, dat het hem voorkwam badinage te zijn; dat als men zulke ordres en intentien had, men zich dan direct aan het ministerie, of aan H.H.M. moest vervoegen, en dat die zaak dan op eene meer geschikte wijze in zijne handen zou komen etc.; men convenieerde daar van wel, maar aan wie der ministers moest men zich dan vervoegen? Fagel was oud, en had geen vertrouwen bij Holland, en Bleyswijk was geen man, om mee te handelen; aan H.H.M. kon de koning zich niet eerst en onzeeker van den uitslag addresseren, etc.; dit was niet bestaanbaar met zijne waardigheid; daar en boven verzogt men niets te weeten als de *personeele* gedagten van hem, met wie men te hands sprak, en men zou zelv zijne relatiën geheel laaten stil staan. - De Heer Paulus heeft doen vervolgens gezegd, dat als er ooit een tractaat van commercie tusschen de Republicq en Engeland, met eenige hoop van stabiliteit, en op gronden van billijkheid, zou kunnen worden aangegaan, men dan van weerskanten tot basis zou moeten stellen *eene volstrekte gelijkheid* en zodanige wederzijdsche rechten, waar door de eene mogendheid *in contractando* vis à vis van de andere gelijkgesteld zou worden, en waar door derhalven wederzijdsch dezelvde voorrechten met opzicht van de wederzijdsche commercie en navigatie voor alle ingezeetenen zouden kunnen worden bedongen; want dat geen een Regent of Minister van de Provincie op een anderen grond zich daar over kon of zou inlaaten, wijl het onmogelijk te suppo-

neren was, dat iemand zon kunnen of willen toestaan, dat men begon, met tot een grondslag te leggen, dat de beide Natien *ab initio* niet gelijk zonden staan, maar dat de een boven de andere *per se*, en zonder recompens, verschelde avantages vooruit zon moeten hebben, met een woord, dat men begon met de partage van harlequin; ten minsten, dat hij, als een eerlijk man, begreep, dat daar over nooit, dan op een voet van volstrekte gelijkheid, kon worden gesprooken; en dat hij daar omtrend anders spreekende, zou meenen, te kort te doen aan de belangens en natuurlijke rechten van zijn eigen land, en zich zelvs verachtelijk aanstellen in 't oog van die mogendheid, welker belangens hij alzo aan die van zijn vaderland zou willen voortrekken. - Dat uit die gronden nu volgde, dat Engeland van de Republicq niet zou kunnen exigeren, om op dezelve op een andere wijze te navigeren dan zij zulks aan haar toestonden; dat derhalven de gronden der acte van navigatie van Cromwel, of wel die acte zelve, daar door ten eenemaal wierden gesubverteerd, en dat hij zich niet dorst vleijen, dat men in Engeland ter contemplatie van de Republicq daar van, en van andere daar uit geproflueerde schikkingen zou willen afgaan, terwijl hij het aan het oordeel van de man, die hem sprak, overliet, te beslissen, of een eerlijk Regent of Minister van het land, zonder dat men ondertusschen hiertoe bereid was, wel vrijheid hebben kon, om het aangaan van een commercietractaat met Engeland aan te raaden. Men was daar over zeer stupéfait, en wist er niets op te andwoorden, dan: *qu'il parlait en honnet homme, et que dans son cas on ne pourrait parier autrement, cependant qu'il fallait voir; que l'Angleterre paraissait vouloir être raisonnable avec la République; et qu'on ferait son rapport*. - Doch men heeft het daar bij gelaaten, en men heeft den Heer Paulus daar over nooit verder gesprooken, dan eens op een maaltijd *en passant*, namelijk, dat deeze gelijkheid nu toch ook geen plaads had, en dat het daarom dan altijd beter zou zijn, de helft te hebben, als niets; doch hierop gerepliceerd wordende, dat het geheel wat anders was, van iets verstooten te zijn, *par le droit du plus fort*, en heel wat anders, zulks gedaan te worden *par un contract volontaire*, en dat dit *droit du plus fort* juist het poinct was, waar over men zich in de Republicq beklaagde, en waarom men meer zogt, met zodanige Natie te contracteren, die niet alleen zodanige ongelijkheid niet vergde, maar bereid scheen, op een gelijken voet te handelen, brak men de conversatie af, zonder dat men gemelden Heer daar over meer heeft onderhouden. Integendeel heeft hij sederd dien tijd aan den Heer Harris duidelijk geremarqueerd, dat hij over hem te onvreeden was, ten minsten, dat hij hem mijdde; en men kan onder anderen ook daar aan toe schrijven het empressement, dat de Heer Harris heeft betoont, om den Heer Paulus te doen dimitteren; zo als hij zich daar van *na* de dimissie van dien Heer, opentlijk heeft beroemd; hoe zeer hij er bij zeide, dat hij tog gaarne erkende, dat het departement van den fiscaal Paulus het eenige was, dat in order was geweest, en dat die post in geene beetere handen had kunnen weezen; de Heer Caillard moet zulks hebben horen zeggen, en ook aan zijn Hov hebben overgeschreeven; men twijfeld zelv, of Harris

niet teffens heeft gezegd, dat hij *van wegens zijn Hov* op gemelde dimissie had aangedrongen[1)]....

Brussel, 7 May 1791.

Uw gehoorzaame dienaar

C. DE GIJSELAAR.

1) ‘M. Paulus conserva quelque temps son emploi, dont il pensoit que les devoirs ne lui permettoient pas de donner la démision jusqu'à ce qu'elle lui fut demandée. Elle ne l'auroit probablement pas été, tant l'opinion de ses grands talens et de ses vertus étoit universellement établie; mais il ne convenoit point aux Anglais de con-server à la marine hollandaise un ministre doué d'autant de génie, et l'ambassadeur britannique le fit écarter.’ (Caillard, *Mémoire sur la Révolution de Hollande*, bij Ségur I, p. 377). - Niet altijd blijft Caillard de waarheid zoo dicht bij als hier. Reeds den 5^{den} October 1787 schreef Harris aan zijn regeering: ‘I took the liberty of pressing in the strongest terms, the necessity of an immediate removal of the Treasurer-General, Bisdom, and the Fiscal of the Maese, Paulus; and that (according to what is practised on these occasions) the Stadtholder should, by one or more persons in his confidence, intimate to these Gentlemen that it is his wish they should resign, and that if they do not, they will be exposed to be dismissed from their offices by a regular Resolution of the States. I trust the Prince's moderation will not prevent his immediatiely doing it’ (R.O.). - Onmiddellijk schijnt de Prins het niet te hebben gedaan (vgl. Harris 2 November 1787, *Diaries* II, 366), maar dan toch vrij spoedig. Paulus gaf aan den wenk geen gehoor en moest bij resolutie der Staten-Generaal van 23 April 1788 van zijn ambt worden ontzet. ‘Dat men Pieter Paulus heeft als Fiscaal gedemitteert, is eene groote sottise geweest; dat is een zeer bequaam Minister.’ (Van de Spiegel in de gevangenis aan Valckenaer 2 December 1795, bij Vreede I, 10).

Bijlagen bij hoofdstuk II.

1. - Mémoire pour servir d'instruction au sieur Marquis de Vérac, maréchal des camps et armées du roi, lieutenant-général de la province de Poitou, allant en Hollande en qualité d'ambassadeur de sa Majesté[1].

Le zèle avec lequel le Sieur Marquis de Vérac a rempli les missions de Cassel, de Coppenhague et de Russie, a déterminé le Roi à le nommer son Ambassadeur auprès des Provinces Unies des Pays-Bas: cette marque de confiance prouve d'autant plus le contentement que Sa Majesté a des services du Sieur Marquis de Vérac, et l'opinion qu'Elle a de sa capacité et de sa prudence, qu'il vient de s'établir entre la France et les Provinces Unies les raports les plus importants, et que l'occupation la plus essentielle de l'Ambassadeur du Roi sera de concourir, par la sagesse de sa conduite, à les consolider, et à en assurer la durée.

Le Sieur Marquis de Vérac, au moïen de la communication qui lui a été donnée de la correspondance du Sieur Duc de la Vauguyon, connoit les circonstances qui ont insensiblement conduit les Hollandois à prendre part à la dernière guerre, et à proposer ensuite au Roi de se lier plus étroitement à lui par un Traite d'Alliance.

Cette ouverture interessante ne pouvoit qu'être très agréable au Roi, parce qu'elle le mettoit en mesure d'arracher enfin les Provinces Unies à l'Angleterre et de s'assurer un coopérateur très-précieux dans les guerres futures contre la Grande Bretagne.

Les bases de l'Alliance dont il s'agit n' ont pas tardé à être arrêtées; et quoique le Traite ne soit pas encore signé, le Roi ne se regarde pas moins comme engagé dès à présent à remplir toutes les obligations qui y seront énoncées.

Volgt een uitweiding over het conflict met den Keizer.

Lorsque l'accommodement avec l'Empereur aura été consommé. le Sieur

1) A.E., (*Hollande* 561).

Marquis de Vérac n'aura plus qu'à cultiver l'attachement que les Hollandois manifestent pour la France, à veiller sur l'exécution des articles de l'alliance qui concernent la République, et à suivre toutes les démarches que la Cour de Londres pourra faire dans la vuë de l'affoiblir. Le Sieur Marquis de Vérac aura surtout un oeuil attentif sur la Marine hollandoise, parce que sans forces maritimes la République seroit non seulement un allié inutile, mais memê embarassant pour la France. Le Roi n'a aucune raison de désirer qu'en tems de paix les Hollandois aïent une armée de terre considérable; ainsi il verra toujours cet objet avec d'autant plus d'indifférence, qu'en manifestant une volonté à cet égard, il contrarieroit les vuës des patriotes, qui croient devoir affoiblir l'influence stadhoudérienne en affoiblissani l'armée dont ce Prince est le chef presqu' indépendant.

Cette autorité a été vivement attaquée dans ces derniers tems, et elle a subi des restrictions sensibles. Il est aisé de concevoir combien M. le Stadhouder en a été affecté: son ressentiment contre les Patriotes a manqué d'établir le schisme le plus funeste à la République; et il n'a été arrêté que par la crainte qu'ont inspirée les prétentions et les démarches de Sa Majesté Impériale.

Il n'est que trop à craindre que l'esprit de parti ne se produise dans toute sa force lorsque la République sera sortie de la crise où Elle se trouve présentement. Le Sieur Marquis de Vérac fera tout ce qui dépendra de lui pour l'empêcher, en n'emploiant toutefois que les moïens que lui fournira la confiance qu'il aura réussi à inspirer aux patriotes: mais si ses exhortations sont infructueuses, il s'abstiendra de prendre part soit directement soit indirectement à la querelle, et si l'on lui demande de ses conseils, il se bornera à répondre qu'il est de l'intérêt comme de la justice des patriotes, si de nouvelles réformes sont nécessaires, qu'ils ne portent aucune atteinte à la constitution de la République; que ce sera le seul moïen de prévenir des interventions étrangères, qui, ainsi que l'expérience ne l'a que trop prouvé, sont toujours embarassantes pour un Etat indépendant.

Quant à M. le Stadhouder, s'il marque quelque confiance à l'ambassadeur du Roi, celui-ci ne lui dissimulera pas l'intérêt que le Roi prend à la tranquilité et à la prospérité de la République, et combien Sa Majesté est persuadée que ce double but ne sauroit être atteint tant que l'harmonie inférieure ne sera pas parfaitement rétablie sur une base solide; qu'il est de l'intérêt de ce Prince de concourir à cette révolution salutaire, même en faisant quelque sacrifice si cela est nécessare, et qu'aussi longtems que Sa Majesté le verra bon Républicain, il pourra compter sur l'affection la plus sincère et la plus constante de sa part. Du reste le Sieur Marquis de Vérac ne s'ouvrira avec M. le Prince de Nassau sur les affaires politiques qu' autant que les patriotes n'y trouveront aucun inconvénient; ce Prince doit nous être suspect par son Anglomanie reconnuë; et nous avons un grand intérêt à menager les chefs du parti Républicain parce que c'est à leur courage et à leur perséverance que le Roi est redevable du changement qui s'est opéré dans la République en faveur de la France.

On s'abstient d'entrer dans ce Mémoire dans des détails sur le cérémonial que l'Ambassadeur du Hoi aura à observer lors de son arrivée à la Haye, parce qu'il les aura trouvés dans la correspondance de son prédécesseur, et qu'il n'aura rien de mieux à faire que de s'y conformer en tous points. On ajoutera seulement, que l'on a refusé jusqu'a présent le titre d'Altesse Royale à Madame la Princesse Stadhouder, et que le Roi autorise son ambassadeur à le lui donner; il est du à cette Princesse à raison de sa naissance, et Elle sera certainement sensible à cette attention qui ne tirera aucunement à conséquence....

Fait à Versailles, le 4 janvier 1785.

(signé) LOUIS.

GRAVIER DE VERGENNES.

2. - De Prinses aan Frederik de Groote, 28 Maart 1785[1].

- Le début de M. de Maillebois est fort bien, et le Prince fait son possible pour lui procurer tout ce qu'il peut raisonnablement attendre....

12 April 1785.

- Le Prince est fort bien jusqu'a présent vis à vis du Comte de Maillebois; ce général me témoigne en apparence beaucoup de confiance dans ce qui regarde ce païs, je tache de la cultiver de mon mieux....

2 Mei 1785.

- Le zèle de M. de Maillebois ne rallentit pas, et nous avons tout sujet de nous louer de lui; il me semble que ce seroit étrangement négliger ses propres intérêts si l'Etat du moment que le danger seroit passé, rejettoit tout ce qu'il propose d'utile pour la défense du païs....

3. - Maillebois aan Vergennes, 3 Mei 1785[2].

- J'avance bien peu, Monsieur le Comte, dans mon plan de conciliation et de reconciliation. Monsieur le Prince d'Orange déjoue sans cesse les plus belles combinaisons. Il a tout près de luy des esprits faux et bornés, et plus loin des conseils qui rompront toujours les mesures sages que j'ay adoptées, et que le parti dominant a approuvées; j'y mets, je vous assure, la patience la plus grande, mais je crois la plus inutile.

1) S.A.
2) A.E.

J'ay gagné quelque chose pour le travail militaire dont il me renvoye assez exactement les détails, mais il échappe après aux démarches convenuës, et surtout aux résolutions. J'ay enfin pris le parti dans les conférences avec Messieurs du Conseil d'Etat de porter mes questions et de faire mettre à cöté des réponses cathégoriques, sur lesquelles pourtant il faut encoure revenir plus d'une fois pour en réclamer l'éxécution. La lenteur des pensees et des formes est un grand obstacle au bien que l'on pourrait faire dans ce pays-cy; aussi j'ay pris pour devise *consilio et patientia*.

Je crois les avoir déterminés à quelques négociations en Allemagne qui pourront d'icy à quelques mois produire 4 à 5000 hommes; il en manque

au moins 6000 au complet de leur armée, et ce seroit beaucoup ai, les places gardées, on pourroit mettre 15 à 16000 hommes en campagne.

J'espère dans quelque tems vous mander quelque chose d un peu moins vague sur mes objets. Celuy que je ne perds pas de vuë est le désir de faire le bien et d'être également utile à mes deux patries.

4. - Maillebois aan Vergennes, 7 Mei 1785[1].

- Personne icy ne désire plus la paix que moi, parce que je la juge nécessaire à l'état violent de la République, et encore plus parce que leur militaire a le plus grand besoin d'une reformation qui ne sera pas l'ouvrage d'un jour. Je suis occupé depuis trois semaines à arranger un camp d'instruction dont l'époque est soumise à la marche des négociations. Ce camp m'a été demandé il y a un mois par les Etats-Généraux non seulement pour l'instruction des troupes, mois pour indiquer une contenance plus énergique pendant les négociations. Quand il a été question de désigner les troupes que l'on pourroit rassembler sans dégarnir les places et les postes, nous n'avons trouvé qu'un mille hommes au plus. Vous jugez, Monsieur le Comte, que je n'ay pas un grand empressement de compromettre ma réputation à la tête de 15 mille écoliers, sans un seul officier général capable de les conduire et de me seconder, car je peux vous assurer qu'il n'y en a pas un seul à qui je voulusse confier mon avant-garde.

L'espèce des hommes est bonne et la tenuë est excellente; la discipline est inégale, et l'instruction est mauvaise dans les corps où elle n'est pas nulle. Les Patriotes me demandent avec instance le plan d'uue constitution qui établisse une meilleure formation et une amélioration dans les troupes de l'Etat, j'en sens la nécessité, mais le cahos est si grand, les intérêts si divisés, que je travaille doucement. D'ailleurs, je suis perpétuellement contrarié et dissous par le Prince qui en apparence me marque de la con-fiance et une grande déférence, mais il n'est presque jamais de bonne foy, et quand il l'est, ses entours le dérangent et le font varier à leur volonté; ils l'entretiennent dans le principe faux et malheureux qu'il ne peut se remonter que par le trouble et non par la conciliation.

Il arrive de là que je n'ay pas encore pu l'amener à une forme de travail suivie et méthodique. Les bonnes têtes, les gens sages, même ceux de son parti, m'ont pressé de l'engager à former un département militaire pour l'expédition des affaires; je le luy ay proposé dix fois; il a l'air de l'approuver, mais quand je n'y suis plus il écoute ses petits conseils et il recommence à travailler seul, et à tout brouiller ou à ne rien faire.

Quand il nous assemble au Conseil d'Etat pour y prendre des résolutions sur des objets qu'il ne peut pas décider seul, il tache d'éluder les décisions, mais j'ay paré à cette ruse en ne lassaint pas séparer la conférence sans que l'on ait écrit les décisions; je les remets alors au Trésorier-Général en présence des membres du Conseil, et il prend la résolution des Etats-Généraux.

1) A.E.

Voilà, Monsieur le Comte, un aperçu de ma position qui vous fera voir combien la sagesse et la patience doivent présider à ma conduite; jusqu'icy je n'ay mécontenté personne; ce ne sera pas moy qui me laisseray le prescrire....

5. - Maillebois aan Vergennes, 26 Mei 1785[1].

- Monsieur le Comte. Je sens que vous devez être plus accoutumé que moy aux formes républicaines. Pour moy j'en suis chaque jour plus surpris. Malgré tous mes soins, malgré des mémoires généraux et particuliers remis et approuvés, je n'ay pu rien avancer. Non seulement Monsieur le Prince d'Orange a le sistème d'éluder, de retarder, tout ce qu'on luy propose, mais il a aussi celuy de ne vouloir pas échanger sa maniere de travailler qui brouille tout, et n'expédie qu'à, force de le presser, et souvent mal à propos. Il vient de nous en donner un exemple tout récent en expédiant, sans dire gare à personne, deux jours après l'arrivée de votre dernier courrier[2] les ordres aux régimens et aux généraux de se tenir prêts à camper au premier ordre; il y avoit un mois qu'il pochetoit la résolution du Conseil d'Etat pour un camp d'instruction, et je n'ay appris la démarche du Prince qu'en recevant mon ordre.

Ce dernier trait, joint à beaucoup d'autres plus ou moins essentiels mais aussi inconséquents, m'ont enfin déterminé (après avoir dit franchement et fortement mon avis) à proposer à Monsieur le Stadhouder une forme pour l'expédition des affaires militaires. La Princesse m'a approuvé, les affidés du Prince out applaudy à mon mémoire, les patriotes m'ont loué et remercié; Monsieur le Prince d'Orange n'a montré que de l'humeur et peu d'envie de se prêter à des vuës sages et réfléchies. J'espérois l'engager par là à prévenir une résolution plus sévère que Leurs Hautes Puissances prendront un beau matin sans le consulter.

Vous voyez, Monsieur le Comte, que je n'ay pas un benefice sans charges. L'opinion et le voeu général quand je suis entré étoit que le Prince se servit de moy pour remonter son existence et la considération duë à sa place et à sa personne. Ce qu'on appelle icy le party de l'opposition le désiroit; la Princesse Royale y a fait de son mieux; les affidés du Prince, au moins les plus honnêtes, l'y exhortoient; il n'a consulté que luy-mesme, il m'a trompé, amusé, déjoué et réduit à ne pouvoir me fier en luy sur rien. Ma patience et ma modération n'ont servy qu'à inquiéter les patriotes, mais je suis tranquile parce que je n'ay rien fait qui ne tendit à la conciliation et au bien général.

6. - Maillebois aan Vergennes, 8 Juni 1785[3].

Monsieur le Comte.

1) A.E.
2) Afgezonden 16 Mei, met bericht van de staking der vredesonderhandelingen te Parijs op bevel van den Keizer, en verzoek dat de Republiek zich van alle vijandige demonstratiën zou onthouden en haar gedeputeerden ten spoedigste naar Weenen zenden.
3) A.E.

La dernière lettre que j'ay eu l'honneur de vous écrire vous aura préparé à la démarche que j'ay été obligé de faire hier en présentant aux Etats-Généraux un résumé des 12 ou 15 mémoires que j'ay présentés successivement depuis le 1er avril, pour mettre M. le Prince d'Orange à portée de traiter par ordre les objets qui composent le plan général qui j'ay donné en arrivant pour le rétablissement de l'état militaire de la République.

N'ayant pu déterminer le Prince à les examiner, ny discuter, ny repondre à aucun, j'ay demandé à aller faire ma tournee dans les places et sur les frontières. Avant de partir, j'ay voulu rendre compte à Leurs Hautes Puissances de mon travail et de mes vuës. Mon mémoire ce été porté ce matin à l'assemblée[1].

1) Zij is gedrukt in de Resolutiën der Staten-Generaal op 8, en in die der Staten van Holland op 9 Juni 1785, doch volgt om de betrekkelijke zeldzaamheid dier verzameling en tot beter verstand van het bovenstaande hierachter.
‘Hauts et Puissants Seigneurs.
J'ai l'honneur de mettre sous les yeux de V.H.P. le rèsumé des différentes Considérations que j'ai proposées, ou produites dans la vuë de répondre à la confiance dont V.H.P. m'avoient honoré, en m'appelant à leur service.
Je les supplie d'en faire l'objet de leurs délibérations, et de juger si ce que mon zèle et mes lumières m'ont inspiré pour le bien de l'Etat mérite d'être secondé mieux que je ne l'ai été jusqu'à présent.
A la Haye, 7 Juin 1785.
(signé)
LE COMTE DE MAILLEBOIS.
Premier Mémoire.
présenté le 7 Juin 1785
à Leurs Hautes Puissances.
RÉSUMÉ SOMMAIRE DES OBJETS SUR LESQUELS J'AI DONNÉ SUCCESSIVEMENT MES CONSIDÉRATIONS DEPUIS MON ARRIVÉE EN HOLLANDE.
J'ai commencé par présenter dés le 1 Avril un grand mémoire qui contenait mes vuës générales sur les objets relatifs à l'idée que je m'étais faite de ma mission.
J'y examinais le forces actuelles du Militaire de l'Etat.
Je proposais de porter les forces de terre de la République à 55 ou 60 mille hommes sur le pied de Guerre parce que je pense qu'elle peut le soutenir sans faire tort aux fonds destinés à la Marine.
Je réduisais ce pied de Guerre de 55 mille Hommes bien effectifs, tant de Troupes reglées que de Troupes lègères, à 35 ou 40 mille Hommes en tems de Paix.
Je demandais que cette proposition fut décidée; qu'on s'assurat des Troupes reglées qu'on peut tirer de l'Allemagne peur suppléer à l'incomplet des Troupes de l'Etat, et qu'on fermat la porte aux nouvelles levées de Troupes légères qui se présentaient tous les jours, en fixant celles qu'on adoptait à ma Légion, à celle du Rhingrave de Salm, à celle de Matha, et à celle de Hessendarmstadt, ce qui compose environ 9 mille Hommes de Troupes légères, qu'on devra réduire à la moitié en tems de Paix.
Je demandais d'assurer les fonds pour une Campagne au moins.
Je présentais aussi dans ce même Mémoire mes observations sur la constitution de l'Infanterie de l'Etat, et je proposais l'apperçu d'une réformation et amélioration indispensables, dont je devais donner les Mémoires détaillés, que je présenterai quand ou me les demandera.
Je présentais la nécessité d'établir des Ecoles pour l'Artillerie, de donner au Corps du Genie plus d'instruction et de moyens de profiter des lumières et du zèle de son Chef [generaal Dumoulin], et enfin de composer un Etat-Major de l'Armée complet, et permanent.
J'ai remis, ou fait sur tous ces objets des Mémoires qui, s'ils avoient été discutés avec ordre, auroient présenté un ensemble nécessaire et avantageux.
Dans le Mémoire du 3 Avril j'ai déjà cherché a proposer une forme solide et une méthode dans le travail. J'ai rassemblé mes idées sur cet objet dans le Mémoire presenté le 22 May au Prince, et dont l'extrait est ci-joint.

Mes considérations sur la constitution et l'amélioration des Troupes de l'Etat seront prêtes quand ou m'aura fourni sur les Officiers a l'Armée des Nottes que j'ai demandées.
On a jugé convenable de faire un rassemblement de Troupes; le projet en a été donné il y a un mois.
On en a pressé a diverses reprises la décision; j'ai cru que c'était le moment de proposer un Reglement provisoire pour la manutention de l'Armée; j'en ai donné un Mémoire en 13 Articles le 15 May.
Toutes les propositions de mon Mémoire du 3 Avril peuvent être étendues et améliorées en les soutenant avec suite et activité par rétablissement d'un Département militaire, s'il peut avoir lieu.
Mais comme depuis deux mois et demi que je suis arrivé ici, je ne vois nul moyen d'être aussi utile que je l'avais espéré, j'ai cru devoir mieux employer mon tems pour le service de Leurs Hautes Puissances en allant visiter les places et les Frontières de la République.
C'est une tournée néceesaire pour établir d'une manière solide le plan de deffensive générale dont j'ai donné l'apperçu dans mon dernier Mémoire du 29 May, dont les principes ont dû passer du Conseil d'Etat a la connoissance de Leurs Hautes Puissances.
A la Haye, 7 Juin 1785.
(signé)
LE COMTE DE MAILLEBOIS.

Deuxième Mémoire
présenté le 22 Mai 1785
à Monseigneur le Stadhouder.

CONSIDÉRATIONS PRÉSENTÉES À S.A.S. MONSEIGNEUR LE PRINCE D'ORANGE ET DE NASSAU, STADHOUDER HÉRÉDITAIRE, POUR L'ÉTABLISSEMENT D'UN DÉPARTEMENT MILITAIRE.

Je crois de mon devoir de proposer à S.A.S. de former un Département militaire, par lequel toutes les affaires s'expédieront sous ses yeux et sous ses ordres.
Monseigneur le Stadhouder renverra toutes les affaires a ce Département présidé par le Général qui aura réuni la confiance du Souverain et du Prince.
Ses Lundi, Mercredi et Vendredi, le Général aura l'heure fiixe d'une heure après midi, pour travailler avec le Prince qui lui remettra tous les papiers qu'il aura reçus d'un travail à l'autre: ce travail ne prendra souvent qu'une demi-heure.
Les Mardi, Jeudi et Samedi, a la même heure, le Prince aura chez lui l'Assemblée des membres du Département, qui sera composé d'un Commissaire du Conseil d'Etat, du Trésorier-Général, du Secrétaire du Conseil et de quelques militaires. Je pense même que pour sa propre satisfaction, pour sa considération, pour sa gloire, pour l'avancement des affaires, et la juste combinaison des forces de la République, le Prince devrait désirer qu'il y eut dens ce comité quelques membres de la Régence et de l'Amirauté.
Le Général dans son travail verra tous les papiers avec le Prince, et prendra ses considerations sur chaque objet: ensuite il fera le renvoi de chacun des papiers au Détailleur de qui ils ressortiront.
Pour cet effet en sortant du travail, c'est à dire, a deux heures environ, les Détailleurs se rendront chez le Général, il examinera avec chacun d'eux particulièrement les matières renvoyées, il conviendra du fond et de la forme de l'expédition, que chaque Détailleur tiendra prête pour l'assemblée du lendemain.
Tout ce qui concerne le mouvement des troupes, leur emplacement, et autres objets de sa charge, sera renvoyé au Baron de Bentinck, Quartier maître Général. Tout ce qui concernera l'artillerie, sera renvoyé au Sr. Paravicini; on au commandant quelconque de l'Artillerie.
Ce qui concerne le Génie, les fortifications, les écluses, les forts, retranchemens etc. sera renvoyé au Général du Moulin.
On pourra reserver au Général,

1e: ce qui regarde les plans et projets pour la constitution, la manutention, et l'amélioration de l'Armée, Infanterie, Cavalerie, Troupes légères, l'Artillerie, approvisionnement des places, etc.
2e: Les projets de réponses aux Gouverneurs of commandans des places.
3e: Les rassemblances des troupes, soit en cantonnement, soit en campement.
4e: Les règlements et ordonnances, en un mot, tout ce qui ne sera pas du ressort des Détailleurs ci-dessus nommés. Et comme pour tous ces objets il a besoin d'être secondé, il aura deux ou trois officiers de l'Armée, soit Généraux Majors, soit

J'ay prévenu Monsieur et Madame le Prince et la Princesse d'Orange par les lettres dont je joins ici les copies. Monsieur le Stadhouder a résisté a toutes mes représentations, et après bien des entraves pour éluder et

> Colonels, choisis par le Département, à qui il donnera la portion du travail dont ils seront jugés capables.

Ces officiers seront appellés dans les Assemblées des Mardi, Jeudi et Samedi, surtout lorsqu'il y aura à faire quelque rapport de leur compétence, ou quelques objets à discuter ou à résoudre á la pluralité des voix.
Quand les affaires auront été vues par le Prince, revues par le Général, et remises par lui aux différens Détailleurs, chacun d'eux fera dans son district l'expèdition en minutte double.
Un des doubles de cette minute restera entre les mains de chaque Détailleur respectif, l'autre sera porté les Mardi, Jeudi et Samedi, à l'assemblèe du Département, où elle sera approuvée ou corrigée. Le Prince mettra son visa à la dite minute, et chaque Détailleur veillera à l'expedition, qui en sera faite au Conseil d'Etat, ou à la Chancelerie du Prince, selon la nature de l'objet.
On nommera un Secrétaire du Département, qui tiendra un Régistre journalier de toutes les affaires, traitées, expédiées, ou à revoir.
On aura la plus grande attention à ne porter à l'Assemblée du Département aucune affaire qui ne soit de son ressort, et s'il s'en trouvoit quelques unes d'étrangères à ce Département, elles seront renvoyées exactement à qui il appartiendrait, soit pour la decider, soit pour donner son avis, si elle étoit mixte. (Cet article n'est pas dans le mémoire presenté le 22 Mai).
Il sera nécessaire que tous les Officiers Généraux, et Particuliers quelconques soyent assujettis à envoyer au Département le Double des lettres, mémoires et requêtes qu'ils adresseront à Monseigneur le Stadhouder.
(signé)
LE COMTE DE MAILLEBOIS.'
8 Juni werden deze stukken overgenomen door de provinciën; buitendien commissoriaal gemaakt aan H. Ho. Mo. gedeputcerden tot de Militaire Zaken, ten einde ze te onder zoeken gezamenlijk met gedeputeerden uit den Raad van State, en er op te rappor teeren na ingenomen consideratiën en advies van Zijn Hoogheid.
9 Juni werden zij bij Holland commissoriaal aan het Groot-Besogne.
5 Juli werd er ter Generaliteit een ongunstig rapport over uitgebracht door de gedeputeerden tot de Militaire Zaken: uit zichzelven had reeds de Raad van State geld voor nieuwe wervingen aangevraagd, maar dit aanzoek had moeten worden afgewezen uit gebrek aan gereede penningen, terwijl de consenten der provinciën op de vorige buitengewone petitiën voor het leger nog niet alle ingekomen waren; dit geldgebrek zal ook andere door Maillebois gewilde hervormingen vooreerst onmogelijk maken; - het voorgesteld militair bureau is niet bestaanbaar met de rechten door de constitutie opgedragen aan den Raad van State en aan den Kapitein-Generaal.
29 Juli bij Holland rapport van het Groot-Besogne, dat van de eerste memorie zwijgt maar de oprichting van een militair bureau als het voorgestelde aanbeveelt, ook als waarborg voor de handhaving der rechten van den Soeverein; en voorstelt dat de provincie ter Generaliteit voor haar gevoelen inbrengen zal, dat de Kapitein-Generaal behoort te worden uitgenoodigd ten spoedigste zijn consideratiën op het aangeboden plan te willen mededeelen, aangezien er meer dan gewone haast is bij deze zaak. - Eenige steden nemen dit rapport over.
26 Augustus bij Holland resolutie conform het rapport van het Groot-Besogne.

pour m'amuser, après m'avoir déjoué et trompé sans finesse et sans réserve, il m'a dit tout franchement qu'il vouloit être forcé.

Madame la Princesse d'Orange est sans influence et très affligée des prin-

cipes et de l'opiniâtreté de Monsieur le Stadhouder, mais elle est bien persuadée que je ne pouvois pas attendre plus longtems.

Bijgevoegd:

Maillebois aan den Prins, 7 Juni 1785 (copie).

- Monseigneur. Les affaires me paroissent arriver à un point où je ne peux plus différer de me mettre à l'abri des reproches et de toute responsabilité: le soin de ma réputation l'exige. Je vais porter ce matin chez M. le Président de la semaine un Résumé sommaire qui mettra sous les yeux de L.H.P. tout ce que j'ai proposé on produit depuis le 1er avril jusqu'au 29 may dans la vuë de servir l'Etat et de remplir ma mission. C'est un exposé simple des faits, sans prémbule et sans réflexions. J'ai cru devoir laisser, avant mon départ pour ma tournee, cette apologie de ma conduite. Tout ce qui m'est revenu depuis hier m'y a déterminé. Je suis,.... etc.

Maillebois aan de Prinses, 7 Juni 1785 (copie).

- Votre Altesse Royale verra par la copie de ma lettre au Prince la démarche à laquelle m'ont forcé les reproches de partialité, de complaisance, d'inertie et par dessus tout le soin de ma réputation. Je m'étois flatte que le Prince m'éviteroit cette justification et qu'il sentiroit enfin que je pouvois contribuer à sa considération, à sa tranquilité et à sa gloire, mais il me réduit à mes fonctions militaires et au regret de n'avoir pû lui donner toutes les preuves que j'aurois désiré de mon zèle et de mon dévouement, soit par mon travail, soit par mes soins pour une conciliation sans laquelle je crois qu'il ne peut être heureux. Je l'aurois été si j'avois pu contribuer à la satisfaction de Votre Altesse Royale, et à la gloire de Sa maison. Je suis,.... etc.

7. - De Prinses aan Frederik de Groote, 9 Juni 1785[1].

- Je crois de mon devoir d'informer Votre Majesté sous le sçeau du secret et absolument pour Elle seule, des soins que j'avois pris pour prévenir la démarche de M. de Maillebois aux Etats-Généraux dont M. de Thulemeyer

1) S.A.

l'informera san doute par cette poste; depuis le moment de l'arrivée de M. de Maillebois j'ai fait mon possible pour captiver sa confiance et son amitié pour autant que le bien de l'Etat et surtout celui du Prince l'exigeoit;' de leur cöté les patriotes ne négligent rien pour le gagner. M. de Maillebois assure qu'ils n'y reussiront pas, et qu'il préférera de quitter la partie s'il doit opter. Cependant il vient de faire une démarche qui peut avoir pour nous les suites les plus fâchenses. Ses projets de réforme pour la partie militaire, quoiqu' en général assez bons, trahissoient une ignorance marquée des situations locales et de la constitution établie. Dans tout cela je suis allée au devant de ce qu'il pouvoit raisonnablement désirer, pour autant que cela concernoit le Prince, je lui ai même insinué les moyens de parvenir à ses fins sans que cela fasse de l'éclat, mais il insistoit sur une reponse positive du Prince et celui-cy avoit de la peine à se déterminer. Enfin au moment où je lui donnois l'espérance qu' enfin le Prince prendroit une résolution favorable dans quelques jours, il a jugé à propos d'adreser aux Etats les mémoires qu'il avoit remis au Prince et sur lesquels il attendoit sa détermination; sa réputation, sa gloire dit-il, l'obligeoit à cette démarche. 11 paroit de bonne foi, mais il suit de mauvais conseils.

8. - Frederik de Groote aan de Prinses, 25 Juni 1785[1].

- Le Prince s'est laissé induire par Harris dans une démarche bien déplacée. Il est certain qu' avec le tems un moment peut venir qui favorable aux vuës des Anglois pourra renouer entre l'Angleterre et la Hollande les noeuds de leur alliance, mais je le répète encore, ce moment n'est pas venu et votre Prince par son inconsidération et son étourderie perdra pour jamais ses affaires. Ne voyez vous pas qu'il se démasque entièrement aux yeux du public, et qu'il confirme les François dans le préjugé où ils sont, qu'ils ne pourront jamais être sûrs de votre République, tant que votre Prince aura quelque influence dans les affaires? Je vous dis la vérité comme je le pense, et je conçois fort bien que votre Prince s'échappe et gâte, faute d'un peu de réflection, le travail que d'autres font en sa faveur. Vous l'excuserez en qualité de sa femme; je ne dirai rien, et n'en penserai pas moins. Adieu ma chère Enfant....

FEDERIC.

9. - De Prinses aan Frederik de Groote, 3 Juli 1785[2].

Zij heeft den inhoud van den brief van Z.M. van 25 Juni niet aan den Prins durven mededeelen, en vindt het jammer dat Z.M. aan den laster geloof slaat. De zaak is deze:

M. de Maillebois a remis au Prince différens mémoires dont la plupart ne pouvoient recevoir leur sanction que du Conseil d'Etat et des Etats-Généraux; le Prince les a remis où il devoit; la lenteur des délibérations inévitables a impatienté M. de Maillebois qui est très vif et ne connoit

1) S.A.
2) S.A.

point notre constitution. Parmi ces mémoires il s'en trouvoit un qui concernoit l'établissement d'un département militaire; celui-là regardoit seul le Prince et exigeoit une réponse prompte de sa part, et d'ailleurs le bien du service demandoit des arrangemens à cet égard; mais le mémoire du general françois contenoit parmi plusieurs bonnes choses d'autres absolument contraires à la constitution, et l'on y découvrit la possibilité s'il étoit suivi au pied de la lettre, qu'il porteroit une attiente directe à la dignité de Capitaine-Général; il n'en falloit pas moin pour donner du mécontentement et de l'indécision au Prince qui fit différer sa réponse, et lui fit négliger de lui donner les élucidations sur les raisons qui arrêtoient les délibérations sur les autres mémoires; ce fut là sa principale faute et ce qui donna de l'humeur à M. de Maillebois; une autre de la part de ce Général qui laisse tourajours quelque chose de louche sur son intention quoiqu'il proteste qu'elle est pure et bonne, c'est qu'il l'a fait au moment que je le flattois avec raison d'une prompte réponse du Prince, et qu'il l'a fait à mon insu.

Bijlagen bij hoofdstuk III.

1. - Hertzberg aan Frederik de Groote[1].

Potsdam, 9 aout 1784.

Sire!

Je crois devoir très humblement rapporter à Votre Majesté que le prétendu Major Helldorff, qui est venu avec Grothausen de la Hollande, mais duquel celui-ci paroit ensuite s'être séparé par méfiance ou légèreté, m'a fait tant à Berlin qu'ici par écrit des ouvertures sur lesquelles je me suis bien gardé de m'expliquer avec lui comme avec un homme sans aveu, mais qui peuvent pourtant servir à découvrir les sentiments et lés vuës des Aristocrates Hollandois. Il m'a donc dit:

1°. que les prétendus Patriotes Hollandois, les Sieurs van Berkel et Gijzelaar, souhaitoient seulement de savoir si Votre Majesté ne protegeroit pas le Duc Louis; que dans ce cas, ils n'agiroient aucunement contre le Prince d'Orange.

2°. qu'ils souhaitoient plutôt eux-mêmes, que Votre Majesté envoyat en Hollande une personne de confiance, qui puisse non seulement faire entendre raison au Prince d'Orange et lui former un Conseil et un Systeme, mais rétablir aussi l'union et la confiance entre le Prince et les Etats. Il semble que cette idée pourroit être bonne, si la République demandoit elle-même à Votre Majesté une pareille mission, ce qui feroit disparoitre l'ombrage, que sans cela l'Empereur et d'autres Puissances de l'Europe pourroient en concevoir.

3°. qu'ils souhaitoient de savoir, si Votre Majesté approuveroit que la République tachat de prendre à leur solde 10 à 12 mille hommes de Hesse et de Bronsvic, pour se mettre en état de défense contre l'Empereur, et que la concorde étant une fois rétablie dans la République, le parti dominant ne désiroit rien davantage que de s'allier avec Votre Majesté et la France.

J'ai simplement répondu au Sieur Helldorff, qu'on ne pouvoit pas s'ex-

1) S.A. (*H.N.*)

pliquer sur des objets de cette importance avec une personne non authorisée comme lui, et que Messieurs les Hollandois n'avoient qu'à s'adresser au Ministre de Votre Majesté à la Haye.

Il me semble que ces frondeurs Hollandois ont peur de Votre Majesté et qu'ils n'ont envoyé ces émissaires que comme des Enfans perdus, pour aprofondir Ses veritables dispositions; qu'ils se sont pourtant plus ouvert à Helldorff qu'à Grothaus qui veut faire le Negociateur neutre et qui ne me tient que des propos vagues.

S'il m'est permis de dire mon foible sentiment, ou ne peut mieux faire que de les laisser dans l'incertitude et de les renvoyer au Sieur de Thulemeier, pour qu'ils soyent obligés de s'ouvrir d'une manière plus claire et plus sûre.

J'espère que Votre Majesté approuvera que je Lui fasse ce rapport, pour ne Lui laisser rien ignorer de ce qui me revient sur cette matière.

Antwoord van den Koning.

- Heldorf est un Drole chassé de l'armée pour sa mauvaise conduite au quel on ne peut ajouter foy. Si les Hollandois veulent savoir mes sentimens, qu'ils s'adressent au ministre que j'ai à la Haye. Non certainement je ne soutiendrai pas le Duc Louis, mais je ne déclarerai rien aux Hollandois qui ont si étrangement abusé des bons conseils que je leur ai donnés.

FEDERIC.

2. - De Prinses aan Frederik de Groote, 14 October 1784[1].

.... Le Rhingrave de Salm a eu le talent de gagner la confiance de plusieurs des principaux chefs de la Cabale de Hollande, quoi qu'il soit très bien intentionné pour les intérêts du Prince et de Sa Maison; les pensionnaires des villes, bons jurisconsultes, et ayant une connoissance parfaite de la constitution du Gonvernement, ne sont nullement de grands hommes ni de profonds politiques, encore moins possèdent-ils les connoissances nécessaires pour régler la partie militaire; favorisés par les circonstances et dirigés par la France, ils ont acquis une prépondérance à laquelle eux-mêmes ne pouvoient s'attendre dans le commencement; tous les mécontents du gouvernement établi se sont joints à eux....

> Schets van de verlegenheid waarin de driemannen verkeeren, omdat zij tegen den Keizer de dreigende taal niet voeren durven die zij gebruikt hebben zoolang het Engeland gold. Zij moeten nu óf de natie, óf Frankrijk ontzien.

Ils donnent jusqu'à présent la préférence à la Nation, en osant tenir tête au chargé d'affaires de France; toutes les delibérations au sujet de l'Empereur se traitent jusqu' ici avec un accord, une union dont ou n'avoit plus l'idée. Dans de telles circonstances M. de Salm a fait connoissance avec les Pensionnaires des Villes de Hollande, et a

1) S.A.

été recherché par eux pour négocier des troupes auxiliaires; le Prince a approuvé cette idée; il a desiré que M. de Salm continuât à traiter avec ces Messieurs,

et il a rendu compte au Prince des progrès qu'il faisoit peu à peu sur leur esprit; il étoit le seul ici, auquel on put penser pour une telle négociation, tant vis à vis de la Cabale, qu'en Allemagne. M. de Salm est depuis longtems au service de l'Etat, et se trouve maintenant colonel propriétaire d'un Regiment dont le Prince vient de le gratifier; il est bien vu de beaucoup de nos Régens, mais sa qualité d'étranger et l'ensemble de sa position ne permettoit pas qu'il fut mêlé dans les affaires; il ne paroissoit d'aucun parti, et quoique le Prince en fit un certain cas, il n'étoit cependant pas admis à aucune intimité avec lui. Toutes ces circonstances si favorables pour le Rhingrave étoient encore fortifiées par les sujets de plaintes personnels qu'il a de l'Empereur, et les désagrémens réels que les procédes du Duc Louis lui ont fait essuyer. M. de Salm est entre en plein dans les idées du Prince et il a eu en même tems l'art de ménager ces esprits soupçonneux et les a amenés à désirer eux-mêmes l'augmentation de l'armée, à proposer au Prince la levée des auxiliaires, et à s'en reposer sur lui sur la manière de les négocier; c'est de concert avec la Cabale que le Prince a proposé à la besoigne secrette des Etats-Généraux d'envoyer sous main des personnes de confiance en Allemagne pour négocier des trouppes; le Prince en a d'abord reçu l'autorisation et c'est en conséquence de cela que le Rhingrave de Salm se rendra incessamment auprès de Votre Majesté; si Elle daigne le recevoir avec un peu de bonté et lui faire donner quelque direction par raport à sa commission, j'ose L'assurer que cela fera le plus grand effet pour nos intérêts dans ce païs.

Qu'il me soit encore permis de fixer un moment Son attention sur le personnel de M. de Salm, je ne puis nier que je ne craigne non sans raison que malgré son esprit et son talent, son zèle et la vivacité de son imagination ne l'emportent quelquefois et ne lui fassent concevoir trop d'epérance de ramener la Cabale dont il pourroit bien finir par être la dupe; ceci n'est pas du tout à craindre par raport à l'objet de sa mission, mais il porte ses vuës plus loin; d'ailleur il n'a pas une idée exacte de notre constitution si compliquée et il oublie quelquefois que la Cabale ne se borne pas à ces peu d'individus mais qu'elle a jeté de profondes racines dans toutes les provinces; qu'ainsi en enchainant les esprits de ces Pensionnaires, ce seroit affoiblir le parti, mais non pas le détruire; quoiqu'il est certain que la souree du mal est en Hollande, et qu'en divisant le parti on gagneroit déjà beaucoup. Au reste je n' hazarde ici que mon jugement particulier, qui peut être erroné, mais si j'ose dire mon opinion je croirois que le Rhingrave doit être menagé, flatté; qu'il peut nous être fort utile; qu'il a des droits déjà à notre reconnoissance, mais qu'il faut le diriger, le guider, l'éclairer, et qu'on ne peut lui accorder qu'une confiance limitée par la sagesse et la prudence nécessaires.

3. - Van der Hoop aan von Schöning, 21 October 1784[1].

- Il est

1) S.A. (*H.N.*)

à peésent décidé que le Rhin Grave de Salm sera envoyé par le Prince en Allemagne pour négocier des trouppes auxiliaires et pour solliciter le secours et appui de Sa Majesté pour l'exécution de cette négociation. Il me paroit fort nécessaire de vous mettre au fait des circonstances de cette affaire: Le Général Dumoulin lui a fait faire connaissance avec les principaux Conseillers Pensionnaires de la Hollande dans la vuë de l'employer au succès du but susdit. Il a fort habilement dirigé cette négociation de façon qu'il leur a fait sentir qu'ils ne pouvoient rien faire sans S.A.S. et que cette négociation devroit être dirigée par S.A.S. Ces Messieurs sent entrés dans ces Idées, et il a trouvé moyen d'arranger une conférence entre le Prince d'Orange, van Berkel et Gijzelaer, dont le but principal étoit la négociatien susdite, et une augmentation dans l'armée. Le premier but a réussi. Le Prince a été autorisé sur sa proposition à la besogne secrette, d'entamer cette négociatien, et d'employer pour cela une ou plusieurs Personnes. Le second but n'a pas réussi dans cette conférence, mais est maintenant remis sur le tapis, ei devenu depuis Vendredi un objet de délibération. Le Rhin Grave qui est sûrement un homme de beaucoup d'esprit, qui parle parfaitement bien quoique avec un peu trop d'art, a étendu ses vuës, et croit voir la possibilité, sinon à une reconciliation, du moins à une harmonie dans les affaires entre S.A. et ces Messieurs. Nous ne pouvons pas trop bien pénétrer encore, comment ces Messieurs pensent au sujet du Rhin Grave de Salm, mais celui-ci se flatte de pouvoir leur donner des Impulsions favorables aux intérêts du Prince et à la tranquilité. Il va même plus loin, et il croit qu'il peut les engager à tout. Je le considère comme un homme de beaucoup de talens, mais je ne le connois pas encore assez, surtout pas par expérience, pour oser lui donner toute ma confiance. Il connoit assez bien les sources des disputes internes, et il a quelques idées pour remédier aux maux, mais je crois qu'il a trop bonne opinion de van Berkel et Gijzelaer, et qu'il les envisage non seulement comme des personnes qu'on doit ménager, mais dont même on pourroit tirer parti en travaillant avec eux. Il ne connoit pas assez justement le fort et le foible de nos circonstances pour lui donner une confiance sans bornes, mais surement on peut le faire agir avec quelque succes sur l'esprit de ces Conseillers Pensionnaires. Il continue aussi à négocier avec eux, et il est fort possible qu'il les engage encore à quelques conférences avec S.A.S. qui auroient pour but, autant que j'ai pu le pénétrer, un mémoire contenant plusieurs points d'arrangement dans l'administration des affaires; mais ils seront contens, à ce qu'il dit, que le Prince fasse examiner ces points, et diriger les conférences avec eux par une personne tierce. Par toutes ces incertitudes sur le caractère vrai du Rhin Grave de Salm il est impossible qu'il soit informé au juste de votre position, et vous êtes prié d'informer M. de Hertzberg qu'il n'est pas dans la confiance intime de nos circonstances, quoiqu'il en connoit beaucoup, mais je doute si dans ses vuës il n'a pas plus d'intérêt à ménager les Conseillers Pensionnaires de la Hollande que S.A.S.

4. - De Prinses aan Hertzberg, 1 November 1784[1].

(Lettre ostensible.)

Introductie van Salm.

.... La mission de Schöning lui est entièrement inconnue; je vous prie, Monsieur, de le traiter en conséquenee. Il se soumettra à vos directions, si vous voulez bien les lui donner.

Un point bien intéressant c'est que les Chefs des la Cabale lui ont manifesté le désir que le Roi voulut envoyer ici (lorsque les tems seront plus calmes au dehors) un ministre de confiance, pour traiter entre le Prince - et eux; M. de Salm là-dessus leur a demandé s'il y avoit une personne à laquelle ils donneroient la préférence; ces Messieurs vous ont nommé; je n'ai pas besoin d'ajouter combien cet incident, manié habilement et dirigé par vois soins, pourroit devenir heureux pour nous.

P.S. (secret). Nous avons un besoin urgent de vos soins et nous y comptons. J'ai écrit la vérité au Roi par raport au personel de M. de Salm; j'ai dit le bon et le mauvais. M. de Salm doit absolument être menage par nous et peut être très utile, mais il est loin de la perfection; d'un autre côté je crain qu'un extérieur affecté ne prévienne le Roi contre lui....

5. - Van der Hoop aan von Schöning, 8 November 1784[2].

- Le Rhin Grave de Salm est parti cette nuit. Il a dit d'avoir obtenu de MM. van Berkel et Gijzelaer de solliciter le Roi pour envoyer M. de Hertzberg ici comme Ministre dans les différends internes. C'est sûrement un aveu de grande conséquence. Mais il me paroit très nécessaire que M. de Hertzberg demande cet aveu par écrit, soit de ces Messieurs même, soit du Rhin Grave de Salm. Ce dernier a une imagination excessive, et voit la réussite d'abord qu'il forme l'idée de quelque projet. Par là il s'égare souvent, de plus parce que l'idée avantageuse qu'il a de soi-même remporte quelquefois. Priez au reste M. de Hertzberg de le diriger avec toute l'exactitude que les circonstances peuvent permettre, et surtout les conversations qu'il peut avoir avec le Roi, tant sur les objets principaux de sa commission, que sur la seconde partie, sa négociation pour la tranquilité interne par l'interposition de Sa Majesté. J'avoue que sur ce sujet je soupçonne qu'il a plus l'aveu de Gijzelaer que de van Berkel, si même ses désirs et son imagination ne l'ont trop emporté.

Il tâchera peut-être aussi d'engager le Roi à approuver que S.A.R. soit publiquement admise dans les affaires, tandis que nous préférerions beaucoup qu'il pressoit seulement le fond excellent de S.A.S. mais le défaut de développement, parce qu'il n'a pas le secours nécessaire et adapté à son caractère, et nous osons espérer qu'un tel secours pourroit tout corriger, sans convoler à cet autre remède dangereux à

1) S.A. (*H.N.*)
2) S.A. (*H.N.*)

plusieurs égards, l'admission publique de S.A.R. dans les affaires. Nous prions instamment

M. de Hertzberg de bien mûrement peser les vuës et les projets du Rhin Grave de Salm.

6. - Hertzberg aan de Prinses, berlijn 26 November 1784[1].

Salm heeft niet gezegd dat de patriotten Hertzberg's overkomst begeerden:

.... il a seulement toujours parlé d'un ministre de confiance et de poids. J'ai pourtant appris de M. de Reede[2], que c'étoit son intention de me l'insinuer lui-même....

Le Comte de Salm m'a fait entendre qu'il croyoit être nécessaire que le ministre du Roi ne vienne en Hollande que quand lui sera. de retour, puisqu'il croyoit seul avoir les moyens les plus propres à moyenner une conciliation .... Cette proposition de M. de Salm m'a fait naitre le soupçon que cet officier peut viser à s'emparer de la direction principale de la mission et de la médiation du Roi, ce qui n'a pourtant rien à dire si elle est confiée à un homme qui sait agir par lui-même.

J'ai fait observer à M. le Comte de Salm que quand il s'agiroit d'exécuter cette mission, il seroit nécessaire de trouver des moyens pour que le Roi en fut requis en quelque façon par la République, pour que Sa dignité ne soit pas compromise par un refus; et qu'on ne pouvoit pas s'en rapporter aux propos vagues des deux Pensionnaires. Le Comte de Salm avoua que ces deux Messieurs n'étoient pas assez les maîtres de leur parti pour pouvoir assurer et autoriser une telle démarche publique. H paroit par là qu'il n'est pas tout à fait sûr de son fait....

7. - Hertzberg aan de Prinses, berlijn 6 Januari 1785[3].

Salm is nu meer openhartig en verzekert dat beide partijen in de Republiek hem, Hertzberg, daar wenschen.

Il s'exprime d'ailleurs d'une manière qu'on doit le croire entièrement porté pour les intérêts de la Sérénissime Maison d'Orange, et que ce n'est que pour la servir qu'il entretient des liaisons avec l'autre parti. Je ne manque pas d'être sur mes gardes avec lui....

8. - Frederik de Groote aan Thulemeyer, berlijn 5 Februari 1785[4].

- Le Rhingrave de Salm vient de repartir pour la Haye. Il a fait profession ici d'un dévouement sincère au Stadhouderat, et il a donné les assurances les plus fortes qu'il

1) S.A. (*H.N.*)
2) Gezant der Republiek te Berlijn.
3) S.A. (*H.N.*)
4) S.A.

feroit usage de ses connexions avec le parti aristocratique[5)] pour moyenner, s'il étoit possible, la réunion des

5) Gewone aanduiding van het hollandsche driemanschap in deze correspondentie.

partis, et surtout l'établissement d'un conseil impartial par lequel, en le suivant, le Prince d'Orange pourroit regagner et conserver son influence. Tous tacherez d'observer comment et avec quel succes il executera ces promesses.

9. - De Prins van Pruisen aan de Prinses[1].- Ce 2 fevrier 1785.

Ma très chere soeur. Le Rhingrave de Salm étant sur son départ, je le charge de cette lettre, espérant qu'elle vous trouvera en bonne santé.

.... Vous n'ignorez certainement pas, ma chere soeur, combien la saine partie ' du public désire que vous soiez à la tête des affaires qui y gagneroient infiniment; je loue votre délicatesse et votre moderation à cet égard, et je suis sûr que vous ne voudriez vous en mêler imédiatement qu'à la dernière extremité, par égard pour le Prince; mais permettez chere soeur que je vous supplie de ne pas attendre par trop de modération que les choses se gatent tout à fait et de songer que le bien-être de vos enfans en dépend et le bien général; ainsi si vous sentez que le danger augmente, rendez-vous aux prières que l'on vous fera certainement de prendre part aux affaires, et cela pourroit se faire avec tant de ménagement que le Prince ne s'en trouveroit pas choqué. J'écris comme mon coeur le sent, reste à Votre sagesse à suivre le parti que Vous croirez le meilleur; vous êtes bien plus à portée d'en juger que moi.

10. - De Prinses aan den Prins van Pruisen[2].

- Le Rhingrave me remit votre lettre, mon cher frère. Je reconnois votre amitié dans les conseils que vous me donnez, toutefois je n'ai pas la présomption de m'imaginer que nous serions sauvés si j'entrois directement dans les affaires; quand même j'aurois les qualités que vrotre prévention en ma faveur me suppose, je ne pourrois m'en flatter, ceci est l'exacte vérité; soyez cependant bien persuadé que je ne me refuserois à rien dont il puisse résulter quelque bien soit pour le païs soit pour ma familie, mais il est essentiel pour que je réussisse que j'avance lentement, il l'est que je ne me brouille point avec le Prince; un schisme dans notre domestique seroit le coup de grâce pour la maison, dans un moment où j'aurai plus de loisir je suis prête à vous le prouver si vous le souhaitez.

Le Rhingrave nous revient comme il est parti, il est fort content de-son voyage, il forme nombre de projets pour nous tirer de peine, je ne les connois qu'imparfaitement, quand j'y verrai plus clair vous en serez informé.

11. - De Prinses aan Frederik de Groote[3]. - La Haye 21 fevrier 1785.

- Il est de mon devoir de confier à Votre Majesté qui me comble

1) Huisarchief van H.M. de Koningin, den Haag.
2) Als boven. Antwoord op het voorgaande; minuut zonder datum.
3) S.A.

de bonté, la position infiniment délicate et épineuse où je me trouve; je La supplie très liumblement de m'en garder le secret le plus absolu, et de vouloir bien me dire ce qu' Elle en pense. Le Rhingrave de Salm depuis son retour s'évertue à me convaincre de la vivacité de son zèle à nous tirer de peine, et du danger imminent où nous nous trouvons par les machinations de nos Ennemis, qui vont à rien moins qu'au renversement total de la Constitution; il pretend que l'unique moyen de prévenir le coup c'est que j'entre directement dans les affaires; pour parvenir à ce but il propose trois moyens, ou bien que le Prince consente de bonne grâce à remettre la tractation des affaires entre mes mains, ou qu'il y soit eutrainé insensiblement par les circonstances, ou enfin que je m'en empare haut à la main. Je crois de bonne foi que le Rhingrave cherche la gloire de sauver ce païs des combustions intestines et de nous rendre quelque service signalé, mais son zèle ne l'entraine-t-il pas trop loin? en a-t-il bien les moyens et les connoissances requises? et le danger est-il bien aussi pressant qu'il le représente, qu'il faille user de moyens violens si les autres rencontrent de difficultés et ne sont pas assez prompts? ce sont des questions qui viennent naturellement à l'esprit et auxquelles il n'est pas aisé de répondre, mais le Rhingrave est très avide de gloire, c'est ce qui est certain; il veut jouer un rôle, il peut faire quelque bien et beaucoup de mal, c'est ce qui l'est aussi; je crois ses intentions bonnes jusqu'ici, il faut donc modérer son ardeur et s'il est possible la bien diriger, mais non pas l'étouffer et rejetter ses soins; c'est ce qui rend mon rôle d'une si extrême difficulté. Quant au remède sur le quel seul il fonde tout son plan, j'ose dire hardiment qu'il ne suffiroit pas; je ne veux point faire parade d'une modestie qui pourroit paroitre déplacée, quoiqu'elle repose sur la conviction intime où je suis que je ne réunie point les talens qu'on m'attribue, mais je veux pour un moment supposer en effet que je les possède, alors encore je ne pourrai faire le bien que je devrois pouvoir opérer, par une raison fort simple: c'est que je manquerai des secours nécessaires tant que le ministère de la République ne sera pas mieux composé. Ces considérations ne m'empêcheront pas toutefois de travailler au bien qu'il dépendra de moi d'effectuer, et je ne me refuserai point non plus à mettre en oeuvre les deux premiers moyens et surtout le second que le Rhingrave a proposé, mais quant au dernier, je ne puis jamais y venir, non seulement parce qu'il seroit contraire à mon devoir, mais aussi par l'intime conviction qu'un schisme dans notre domestique seroit le coup de grâce de la maison, et que le but de nos Ennemis est de nous ruiner l'un par l'autre; je ne puis nier que j'ai beaucoup gagné dans la confiance du Prince; si je fais des progrès lents, ils sont d'autaut plus sûrs, et il n'est pas de ces caractères qui se laissent subjuguer par la violence; il se cabre pour lors, et on n'en obtient rien. Si au bout d'un certain temps ou vouloit m'obliger à en venir à cette extremité, j'ose supplier V.M. de me permettre d'employer Son Nom pour me refuser à des démarches qui sous le spécieux prétexte de sauver la maison, accélereroient sa perte. Mon cher Oncle me permettra de l'informer du

plan et des négociations ultérieures du Rhingrave à mesure qu'il me les développera, ainsi que de tout ce qui concerne cette importante affaire.

WILHELMINE.

12. - Frederik de Groote aan de Prinses[1]. - Ce 5 mars 1785.

- Ma très chère Nièce. Comme cette lettre n'est que pour vous seule ma chère Enfant, je puis vous écrire toute liberté et comme je pense sur vos affaires. J'ai toujours considéré votre Prince comme un homme frivole et léger, qui est entièrement incapable d'affaires sérieuses, et qui par conséquent est obligé de recourir à quelqu'un pour le conduire. Son ancien Tuteur s'est chargé avec prédilection de cet Emploi, qu'il à geré jusqu'au guet à pens du César Joseph. Maintenant je vois comme je vous l'ai marqué, que votre Prince est entouré d'étourdis et de scribes très imprudens, qui lui font faire des démarches déplacées, ou qui sous son nom publient des sottises. Je suis donc convaincu que si cela continue, ce Prince se perdra non seulement lui, mais toute sa familie, et foi d'honneur, je n'imagine pas d'autre remède à ces malheurs futurs qu'en Vous, ma chère Enfant. Vous avez de la Sagesse et de la modération requise pour mener avec douceur les affaires de la République, et je vous exhorte pour le bien de votre mari, pour le bien de vos Enfants, et pour l'avantage de la République de vous insinuer dans les affaires, et de seconder le Stadt-houder dans un emploi qu'il n'est pas en état de remplir. Jamais je ne vous conseillerois d'avoir recours à la force, c'est un moyen odieux, mais je crois que par des intrigues de Cour, il sera possible d'écarter du Prince les polissons que le gros Louis y a mis comme ses créatures, et d'avoir pour les affaires des secretaires moins brutes que ceux qui travaillent à toutes les pièces Stadthouderiennes qui paroissent en public, et qui par parenthèse, lui font un tort indicible. Et quant à Vous ma chère Enfant, je suis de l'opinion que Vous pouvez imperceptiblement gagner la main pour vous meler des affaires en traitant vous-même avec ceux des Etats qui s'adresseront à vous. Allez à votre but, mais évitez l'éclat. A l'égard de votre Rhingrave, ce que je puis vous en dire, c'est qu'il ne manque pas d'esprit. Son caractère moral m'est inconnu, mais je lui ai assez parlé pour m'appercevoir qu'il est entièrement porté pour la France. Maintenant tout Hollandois doit l'être, car votre République est perdue si elle s'écarte de la seule Puissance qui l'assiste et la protège.

FEDERIC.

13. - De Prinses aan Frederik de Groote[2].- Ce 14 mars 1785.

- Il n'est que trop vrai qu'une très mauvaise éducation a empeché l'entier développement des heureuses dispositions que le Prince avoit reçues de la

1) S.A.
2) S.A.

nature, et qu'elle a laissé un libre cours à des penchans, à des habitudes qui lui ont faites et lui font encore le plus grand tort, mais on se tromperoit très fort si de là on alloit conclure que le Prince manque de talens et que se livrant de préférence à des amusemens frivoles, il abandonne aisément le maniement des affaires à quiconque a l'art de s'en emparer et se trouve à même de pouvoir les diriger; rien n'est plus difficile au contraire; à la continue il se laisse quelquefois entrainer, mais l'éxcessive méfiance que le Duc a su lui inspirer contre tout le genre humain met obstacle à une confiance plénière, et cette méfiance se réveille, quelques précautions que l'on prenne, à la moindre apparence que l'on a l'intention de le diriger; il vous échappe au moment oú vous croyez le tenir. Le Duc l'avoit subjugué par une habitude contractée dès l'enfance, personne n'a les mêmes droits ni les mêmes moyens, il faut tacher d'y suppléer par une conduite entièrement sage. Les insinuations et l'exemple du Duc souvent en opposition avec les qualités naturelles du Prince ont formé de son caractère un ensemble qui nous offre chaque jour des contradictions très singulières et qu'on a peine à se persuader si on ne voit pas les choses de très prés. Son coeur est bon, son jugement fort droit, sa mémoire étonnante, le fond de ses principes pur, il conçoit les objets très promptement et lorsqu'il est de sens froid il raisonne souvent ou ne peut pas mieux sur les affaires et sur lui-même, convenant de touts ses défauts; le penchant au soupçon et à la méfiance est à mes yeux celui qui nous fait le plus de tort: il empeche fréquemment l'effet des bons conscils, et lui fait contracter la malheureuse habitude de vouloir tout faire par lui-même; or comme cela est impossible, il en résulte des désordres inévitables; de là ces inconséquences, ces démarches précipitées dans un tems, trop tardives dans un autre, et aussi ces soupçons odieux que nos ennemis débitent et que les apparences ont justifiés, comme s'il étoit capable de trahir sa patrie et de manquer à ses premiers devoirs envers elle, tandis que je suis convaincuë d'après l'étude que j'ai faite de son caractère et une suite d'observations, qu'il s'opposera toujours avec horreur et la plus grande fermeté à toute proposition quelconque qui lui paroitroit préjudiciable aux intérêts de la République et à son devoir. Cette fermeté que j'admire lorsqu'elle se montre dans la répugnance à ce qu'il doit à l'Etat, se change en opiniâtreté lorsqu'on touche à ses anciens préjugés, profondément enracinés; on ne peut les heurter de front sans le révolter entièrement. Comme le Prince tient beaucoup aux usages établis et à ce qui est vraiment constitutionel (encore un principe louable), personne n'a autant d'influence sur son esprit que ceux qui par leur emplacement ont le radical en main pour lui parier d'affaires; il a naturellement une sorte de déférence pour eux; de là j'oserois hardiment tirer la conséquenee que si le ministère de la République étoit bien composé, les choses pourroient se redresser. Cette vérité se trouve aussi énoncée dans un écrit dont le Rhingrave nous a fait la lecture, au Prince et à moi, de la part de l'opposition; cette pièce dressée avec art ne contient du reste que des mots, mais elle pose en fait qu'un bon ministère peut sauver la patrie, et rendre au Stadhoudérat son

lustre; quoique le Prince ne s'attende pas lui-même à grand' chose de cette négociation du Rhingrave, il s'est prêté (pour être à l'abri du reproche qu'il se refuse au rétablissement de l'harmonie) à lui donner une réponse à ce papier de l'opposition qu'il leur lira de sa part; elle est conçue en termes généraux et montre la disposition du Prince à délibérer et à se concerter avec tous les membres de l'Etat sur ce qui regarde le bien public, et son désir que les vacatures dans le ministère soyent remplies par des personnes intègres et capables; il ajoute qu'il souhaite que les places importantes de Secretaire du Conseil d'Etat et de fiscal de l'amirauté de la Meuse soyent remplies de cette manière. On parle d'y placer les esprits violens de l'opposition; en ce cas mon rôle deviendra au-dessus de mes forces. Le nouveau Trésorier-Général est une fort bonne acquisition, mais cela ne suffit pas s'il reste isolé.

14. - De Prinses aan Hertzberg, 9 Maart 1785[1]. -

De Rijngraaf heeft haar en den Prins een stuk voorgelezen waarin de oppositie haar staatkunde ontvouwt.

Cette pièce est habilement dressée; elle roule principalement sur deux vérïtés: 1°. que les affaires vont mal; 2°. que le vrai remède est un bon ministère, mais comme tout dépend du choix des personnes qui doivent composer ce ministère, le Rhingrave assure qu'ils y placeront les têtes chaudes qui ont le pouvoir en main; qu'ainsi notre seule ressource est de gagner ceux-ci; jugez par consequent de notre situation .... Le Prince a promis de répondre par écrit à cette pièce dont il n'étoit permis au Rhingrave que de nous faire la lecture. J'avois remis cette lettre d'un jour à l'autre dans l'espérance de pouvoir vous dire le succes de cette réponse dont beaucoup de choses dépendent, mais jusqu'ici le Prince ne peut se déterminer sur les termes; la démarche lui coûte et je tremble quelquefois qu'il ne s'y refuse.... Le Prince avoue qu'il y a des personnes qui veulent me rendre suspecte dans son esprit, en m'attribuant le projet de m'emparer de l'autorité et de le mettre de côté; il me rend justice, mais dans un caractère porté à la méfianee, de telles insinuations laissent toujours des traces....

15. - De Prinses aan Hertzberg. - 11 april 1785[2].

- Le Rhingrave est toujours inquiet et veut jouer un rôle; il me paroit cependant que ses actions baissent un peu; il a trouvé l'écrit du Prince destiné à être communiqué à la Cabale, en termes trop généraux; il dit qu' il ne pourroit entrer en négociation sur cette baze, ainsi cela en est resté là, mais il voudra toujours avoir la gloire de réunir les partis. - Une tête chaude qui a une grande influence dans l'opposition vient d'être nommé fiscal ramirauté de la Meuse; c'est un homme obscur mais de beaucoup

1) S.A. (*H.N.*).
2) S.A. (*H.N.*).

d'esprit qui s'est poussé par l'intrigue et par ses talens; on assure qu'il est susceptible d'être ramené sur le bon chemin; nous ne negligerons rien pour cela; de la réussite bien des choses dépendront; il a assé bien commencé sa nouvelle carrière; le Prince lui a parfaitement bien parlé, et il a plus fait, en l'admettant à son Département de la Marine, ce qui doit flatter son amour propre.

Nadat blzz. 114 en 115 afgedrukt waren, vond ik op het Rijksarchief in een portefeuille waarin door Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge vele jaren geleden een aantal stukken zijn bijeengebracht uit verschillende bundels der verzameling Dumont-Pigalle genomen, het volgende afschrift van een brief, kennelijk geschreven uit Berlijn door den gezant der Republiek A.W. baron van Reede. De hand die de copie vervaardigd heeft komt in de verzameling Dumont-Pigalle nergens elders voor, en in den uitvoerigen catalogus, in 1801 door Dumont-Pigalle den zoon van de nagelaten papieren zijns vaders opgemaakt, is het stuk niet verantwoord. Ik vermoed dan ook dat De Jonge het uit een andere verzameling zal hebben genomen omstreeks 1857, toen hij een aantal stukken ter opheldering van de geschiedenis van den patriottentijd gereed gelegd heeft om in de nimmer verschenen volgende jaargangen van Bakhuizen's tijdschrift *Het Nederlandsche Rijks-Archief* uit te geven of te bespreken. Aan welk adres de memorie verzonden mag zijn geweest weet ik niet te zeggen; misschien dat uit het huisarchief der familie Van Reede hieromtrent nog iets aan het licht kan worden gebracht, alsmede omtrent de gevolgen die de memorie mag hebben gehad, en de stukken die verder tusschen den gezant en sommige leiders der patriotsche partij in Holland moet zijn gewisseld (vgl. Bijlage III, 16 en 30). Daar de onbekende geadresseerde evenwel slechts dienen moest om het ontvangene aan De Gijselaar en Pieter Paulus over te leggen, mogen wij Van Reede's geschrift veilig als een memorie, aan dezen beiden gericht, beschouwen. Voor de kennis van Van Reede's karakter is zij van waarde: hij tracht het eigenbelang van De Gijselaar en Pieter Paulus te prikkelen, en spreekt hun wat naar den mond. Dit zal hij ook Hertzberg gedaan hebben; wij kunnen slechts het gezond oordeel der Prinses roemen, die aanstonds onderscheidde van welk gehalte het ‘dévouement’ was dat zij verzocht werd in Van Reede te erkennen (zie Bijlage III, 16).

15a. - A.W. van Reede aan een ongenoemde. - 10 Mei 1785[1].

- Si mon Ami Van der Goes[2] a convaincu ses Amis, que la méfiance que l'on me témoignoit pouvoit être injuste, s'il en est résulté entre eux et moi quelques relations,

1) R.A.; stuk van onbekende herkomst, zich thans bevindende in een portefeuille met stukken uit de verzameling Dumont-Pigalle.
2) Dit is ongetwijfeld Mr. Maarten van der Goes, die secretaris was van den magistraat van den Haag, den 25sten April 1785 door Hun Ho. Mo. werd benoemd tot Extraordinaris Envoyé bij het hof van Denemarken, en in Juli daarheen vertrok.

ne sont elles pas trop nouvelles, pour que je puisse croire, que sur un léger apperçu de mon individu, sur un témoignage que son amitié peut avoir exagéré, ces mêmes personnes passeront

tout d'un coup d'un sentiment opposé à l'autre, et qu'à la première sommation que je leur ferai, je les trouverai disposées à m'accorder cette confiance sans réserve (nécessaire dans les affaires, et surtout dans celles que je voudrois traiter avec eux), qui est la suite d'une étude longue et réfléchie d'un Charactère?

J'ai lieu de craindre qu'oui; tant que Van der Goes étoit à la Haye, je pouvois faire à la vérité proposer par lui mes idées, il y donnoit l'appui et les explications nécessaires. On lui répondoit plus franchement peut-être qu'on n'eût voulu s'expliquer vis à vis de moi, et il en resultoit qu'insensiblement cette confiance pouvoit s'établir.

Aujourd'hui qu'il part, toutes mes espérances de ce côté-là sont évanouies, et comme dans ce moment un voyage en Hollande, qui seul pourroit servir à cimenter mes nouvelles Relations, et à faire prendre de moi l'opinion que je crois mériter et que je désire qu'on en aye, est une chose à laquelle les circonstances me défendent de penser, il semble que tout espoir de voir naître cette confiance est, si non éteinte, du moins très éloignée.

Dans d'autres momens, j'attendrois du tems des circonstances plus favorables, et convaincu que la confiance se gagne, mais ne s'emporte pas d'assaut, je n'essayerois pas de l'emporter de haute lutte.

Mais aujourd'hui que je crois que tout Délai seroit nuisible, 1°. au désir ardent que j'ai de servir ma patrie, 2°. aux moyens d'utilité que je crois entrevoir pour elle; c'est à dire que comme je ne puis concourir au Bien Public et employer les moyens que je crois propres à cela, qu'autant que je pourrai établir au préalable un degré d'intimité et de confiance suffisante entre Messieurs De Gijzelaar, Pieter Paulus, et moi; je dois ou renoncer à mon plus cher désir, ou bien chercher les moyens d'établir cette confiance. Je ne me dissimule point, combien cette tache est pénible; je sens parfaitement ce que la Prudence dicte dans le choix de ses Amis, et dans le degré d'intimité qu'on leur accorde, et d'après cela mon Entreprise m'effraye.

Mais pourquoi, animé d'un but louable, ayant la Vérité dans le coeur, pourquoi devrois-je désespérer de persuader? Il me semble que quand on est animé par un bon motif, il est permis d'en chercher l'exécution, et que les obstacles ne doivent pas arrêter.

Cela m'a déterminé à mettre mes idées sur le papier, ayant l'occasion de les faire passer par une main sûre. Quioque je dise déjà, beaucoup de choses, le peu de tems que j'ai ne me permet pas de tout dire, et d'y mettre l'ordre que j'aurois désiré.

J'ai cru, autant pour motiver ma Proposition, que pour donner une Idée de mes sentimens politiques, devoir en faire précéder un court exposé; il suffira pour faire juger si mes Notions sont justes ou fausses, et ce sera le premier pas à la confiance.

La Franchise avec laquelle je m'énonce, sera le second.

Le troisième résultera de l'intérêt que je dois prendre à l'exécution du Plan que je propose; j'aurois beau avoir la réputation de désintéressement

la mieux établie, on croira difficilement qu'un généreux sacrifice me fit perdre absolument de vue tout Intérêt personnel; mais quand j'avoue avoir autant d'avantage a la réussite d'une chose quelconque que je puis en faire espérer à ceux à qui je la propose, alors je crois, que s'ils reconnoissent ceci, que cela doit merveilleusement servir à les porter à me croire, et à les persuader que ma fortune étant commune à la leur, je suis aussi lié à eux par les liens les plus forts.

J'entre en matière....

Une Vérité palpable, c'est que les Dissensions qui déchirent la République lui font un mal reël, et qu'il est à désirer qu'on trouve au plutot un terme d'accommodement. Le Roi qui a été sollicité[1)] d'y concourir, a déclaré qne ce ne seroit qu' après que nos Affaires avec l'Empereur seroient terminées qu'il voudroit s'en mêler, et il persiste dans ce Dessein. On ne suppose pas que celles-ci puissent mener à une Guerre, car alors le besoin d'une Paix inférieure deviendroit plus pressant encore.

On part du principe que la Paix est prochaine, qui ratifiée, le Roi devienne Médiateur entre les deux partis, et envoye en son nom on suppose Monsieur de Hertzberg.

Il se présente ici deux questions. Est-il indifférent pour le Bien Général, l'est-il pour celui de quelques particuliers, que M. de Hertzberg trouve à son arrivée des Relations formées, que quelques esprits soient bien disposes en sa faveur, et que lui-même leur porte le même sentiment?

Considérons d'abord la première question.

Naturellement un Ministre du Roi de Prusse ne doit pas paroitre un homme absolument neutre, et quoique celui-ci soit un homme franc, intègre, cependant il est naturel qu'il sera vu de meilleur oeuil de l'un des partis que de l'autre; si avec cela une Chaleur qui lui est naturelle, mal interprétée, passoit pour despotisme, cela ne nuiroit-il pas au Rôle de Mèdiateur? et si nonobstant ceci il parvenoit à trouver un terme d'accommodement, n'y auroit-il pas à caindre que cette Paix que la Conviction du mal que la Durée des Dissensions occasionne auroit pour ainsi dire nécessitée, n'eût pas le Charactère qu'elle devroit avoir? Résulteroit-il d'un Arrangement pareil, cet Accord, cette Harmonie nécessaire pour le bien de l'Etat, pour celui de ses Membres?

La Crainte que j'en ai peut m'égarer, mais plus je trouve de Difficultés à déterminer les Moyens d'abord d'une Pacification, ensuite de lui donner le Charactère de sincérité et d'utilité requise, plus je crois sentir que le seul moyen qui peut y conduire, c'est de faire naître avant l'Epoque des Négociations à cet effet, une relation, une manièrc de liaison entre M. de Hertzberg et MM. De Gijzelaar et Pieter Paulus, qui les prépare à de la confiance. Il y a des choses que l'on sent mieux qu'on ne peut les rendre. Celle-ci est de ce genre, mais il n'y a personne qui n'ait senti la différence de la sensation qu'on éprouve, quand il voit pour la prémière

1) Door de Prinses van Oranje, bedoelt schrijver.

fois une personne avec qui il doit traiter, ou s'il a déjà quelques Connoissances à son sujet.

Dans le second Cas on accueille avec un air plus riant; on est plus disposé à la Franchise.

Il me semble qu'au moyen de ces démarches préparatoires M. de Hertzberg pourroit parier à M.M. Pieter Paulus et Gijzelaar plus confidamment qu'à d'autres, qu'il leur paroitroit un Médiateur plus neutre qu'aux autres et que par là conséquemment M. de Hertzberg trouvant dans ces Messieurs des Gens prévenus en sa faveur, pourroit aussi plus compter sur eux pour faire recevoir des propositions, qui sans cela éprouveroient des difficultés.

Sans entrer dans d'autres Détails, je crois par ceci avoir prouvé, combien ces Relations procureroient de facilité pour la Négociation, parce qu'en établissant la confiance entre les Négociateurs, elle en feroit rejaillir sur la Négociation, et revêtiroit par là l'accommodement d'un charactère de Vérité et de Solidité qui ne pourroit que contribuer au Bien Général. Quant au Bien particulier, il est permis de s'en occuper, dès qu'il ne nuit pas au Bien Public, et bien plus quand il y concourt.

Revêtus de Charges distinguées, en passe de pouvoir en obtenir d'autres, MM. Gijzelaar et Pieter Paulus conviendront je pense, que quelque crédit qu'ils puissent avoir par eux et leurs amis, que cependant leur désir de concourir au plus grand Bien de leur Patrie est souvent gêné par des circonstances étrangères. Si une réunion de partis porte moins d'obstacles à concourir au Bien Général, il n'en résulte pas que tous les individus des deux partis doivent y trouver un avantage égal. Cela paroit même impossible. Pourquoi se refuser à l'influence que le Médiateur doit nécessairement avoir, quand il aura achevé son Ouvrage, pour établir l'un plus avantageusement que l'autre dans l'esprit du parti opposé? Certainement M. de Hertzberg, s'il avoit travaillé confidemment avec ces Messieurs, si la liaison que d'avance je voudrois contribuer à former sans que d'autres que lui, ces Messieurs, mon ami Goesje et moi en eussions connoissance, si cette liaison dis-je s'établissoit, et que M. de Hertzberg dut en parti ses succès aux bons offices de ces deux Messieurs, il ne pourroit qu' être disposé à de la Reconnoissance, et seroit le premier à détruire des préjugés qui pourroient peut-être s'être élevés contre eux, et à contribuer à les mettre aussi bien dans l'esprit de ceux qui ne les connoissent peut-être pas, qu'ils le sont auprès de ceux qui savent les apprécier. Il me semble qu'il résulteroit de ceci un avantage particulier pour eux très intéressant, et qui influeroit ensuite encore sur le Bien Public, parceque si comme je l'ai dit plus haut, des Relations intimes avec cette cour conviennent au système de la République rien ne pourra mieux les établir, les consolider qu'une bonne Intelligence, qu'un accord parfait entre quelques Membres du Gouvernement, et un Ministre presque tous deux dans la même Cathégorie, car si ces membres peuvent acquérir avec le tems une plus grande influence, ce Ministre en aura aussi une bien plus considérable sous un autre règne. C'est ici le cas de dire qu'on fait tort quand on croit qu'il soutient M. de Thulemeyer; dans le fait en cela il ne peut rien, et qui

connoit cette cour le sait comme moi[1]. Je ne dirai par delicatesse rien de plus sur les avantages particuliere que mon plan offre, quoique je suis convaincu que quand ils concourent comme ceux-ci au Bien Public, on peut parfaitement les analiser, je dis plus, y faire attention et se laisser guider par eux.

Comme chacun tient à ses idées, je me permets de croire que j'ai passablement établi les miennes, et d'en conclure qu'il est essentiel soit que M. de Hertzberg aille en Hollande, soit qu'on y envoye un autre et que d'ici il conduise la Négociation; que l'on établisse une baze de connoissance, de confiance, de Politesse, que cimentent les Relations ultérieures que ces Messieurs auront ensemble, et qui facilite leurs Négociations.

Tel est le plan que j'ai formé depuis bien longtems. Les circonstances pour le développer m'ont manqué; à force de chercher à les faire naître, je commence à les croire plus favorables. La réponse et la conduite de MM. Pieter Paulus et Gijzelaar en décideront.

Seul, sans presqu'aucune relation dans l'origine avec M. de Hertzberg et avec eux, j'ai conçu une idée qui peut paroitre extravagante au premier aperçu; sans aucun titre, revêtu d'un Charactère Public qui m'enjoint la plus grande Circonspection, comment entamer une pareille Négociation? Je me suis fié sur la bonté de ma Cause, j'ai compté auprès de M. de Hertzberg sur l'opinion qu'il avoit de ma Droiture et de mon attachement pour ma Patrie; je me suis flatte ensuite qu'un Exposé vrai de mes sentimens, de mon plan, da ma conduite, le témoignage de mon ami Van der Goes, me feroient réussir auprès de MM. De Gijzelaar et Pieter Paulus, c'est à dire me vaudroit (s'ils goûtent mon idée) et la Confiance nécessaire, et le secours dont j'ai besoin de leur part.

Enfin j'ai compté aussi un peu sur le mobile puissant de l'humaine Nature, l'amour-propre, et j'ai calcule que M. de Hertzberg pour le succès d'une commission qui doit le flatter, MM. Gijzelaar et Pieter Paulus par le même motif, comme Coöpérateurs, et par les avantages particuliers que ce Plan leur offre, étoient tous trois intéressés à l'accepter; que comme

1) Hier schrijft Van Reede de waarheid: Hertzberg was niet ongenegen Thulemeyer te doen vervangen. In het pruisische staatsarchief is een brief van hem bewaard aan den koning van 3 October 1785, waarin herinnerd wordt hoe de koning den vorigen dag melding had gemaakt van de moeilijkheid om een goed sujet te vinden voor gezant te Weenen. Hertzberg slaat Thulemeyer voor: 'Le zèle très louable que le Sieur de Thulemeyer a été obligé de déployer pour la maison d'Orange l'a rendu si odieux au parti Républicain, que les trois Pensionnaires ont déclaré qu'ils ne traiteroient jamais de rien avec lui .... Le Sieur d'Alvensleben [dezelfde die Thulemeyer in Januari 1788 is opgevolgd; thans gezant te Dresden] sera toujours plus agréable aux Hollandois et tâcheroit de s'évertuer dans cette nouvelle mission.' - Antwoord van den koning, Potsdam 4 October 1785: 'Quand vous aurez des Royaumes, vous ferez bien de choisir des Ministres comme vous le trouverez à propos. Mais tant que J'en aurai, vous permettrez que Je les choisisse moi-même sans vous en mêler. C'est tout ce que J'ai à vous dire en réponse à vos lettres du 3 de ce mois, priant Dieu néantmoins qu'il vous ait en sa sainte et digne garde. Federic.' - S.A. (*H.N.*)

ils avoient tous trois le même Intérêt de désirer que si cette Liaison peut se former, qu'elle fut tenue et conduite secrette, parce qua[1] dans leurs Charges respectives ils ne pouvoient pas être compromis, l'un vis à vis de son Hoi, les autres de leur parti, ils feroient d'autant moins de difficulté de s'en rapporter à moi et de me fournir les moyens de réussir, qu'ils pouvoient faire à mon égard le même calcul que je faisois au leur, c'est que par amour-propre comme par intérêt personel, j'étois également intéressé à faire réussir un plan dont le succès comme Créateur ne pouvoit jamais m'être indifférent, et par conséquent, à mettre dans la Conduite de cette Affaire autant de prudence et de Secret que de Zèle; qu' ainsi liés tous les quatre par pour ainsi dire un et même Intérêt, nous aurions tous les motifs possibles de compter et de nous fier les uus aux autres.

Mes premiers pas ont été vers M. de Hertzberg. Je ne lui ai point caché mon plan, ni les difficultés; je l'ai exposé avec la même franchise avec laquelle je le détaille ici, et j'ai lieu d'être très content de ma Démarche, et de l'intimité dans laquelle je suis depuis avec lui, qui a résulté de la confiance que je lui ai marquée.

La Réponse que je recevrai par vous, décidera du Succès. Je n'ai pas voulu frapper le dernier coup sans savoir l'avis de ces Messieurs; il en a grâces à moi très bonne opinion, je le sais positivement. Si donc vous pouvez leur faire agréer mon Idée, il me semble qu'en me chargeant d'un mot de Politesse de leur Part, un Compliment du Désir qu'ils auroient personnellemont de le voir et de travailler avec lui, seroit dans les Commencemens à sa Place. Si cela se répétoit, ou que sur l'un ou l'autre objet ils puissent lui faire faire, *al was het maar een blaauwe Boodschap*, cela entretient toujours la Correspondance; ils n'ont pas à craindre d'être compromis, il saura toujours distinguer que c'est une Chose personelle, et n'en fera aucun Usage, j'en répons. D'ailleurs je le répète, lui-même par des Raisons particulières craint, autant qu'ils peuvent le faire, d'être compromis dans le moindre des choses.

Voilà mon Epître finie, voilà ce Plan dont je vous ai parlé; employés vos efforts à le faire recevoir, mon Ami, ce sera votre premier pas dans la Carrière.

Fait le 10 de Mai 1785.

16. - Hertzberg aan de Prinses. - Berlin le 5 juin 1785[2].

- M. de Reede me professe toujours le plus grand dévouement pour V.A.R., pour Mgr. le Prince et pour le Stadhouderat. Il prétend avoir des liaisons et des correspondances sûres avec quelques chefs du parti opposé, surtout avec M. Gijzelaar, et il prétend qu'étant las d'un certain joug ou pourroit les attirer dans le parti du Prince, et que surtout M. Gijzelaar étoit prêt d'y entrer, s'il étoit sûr d'y être bien accueilli et d'être recommandé

1) De bedoeling is: ‘afin que.... pourroient.’
2) S.A. (*H.N.*)

et soutenu par le Roi. Il me paroit viser même à la place de Grand-Pensionnaire. M. de Reede croit que V.A.R. a déjà gagné le Sieur Peter Paulus et qu'en s'assurant du Sieur Gijzelaar, qui doit être la meilleure tête du parti opposé, il ne restoit que Van Berkel qui commençoit à être abandonné et détesté. Il souhaiteroit que le Roi veuille à présent se montrer et intervenir en Hollande pour opérer une réconciliation des partis. Je suis pourtant obligé de dire que personne ne peut proposer cette intervention au Roi avec espérance de succes que V.A.R., et que S.M. ne s'y résoudra difficilement avant que l'accommodement entre l'Empereur et la République ne soit conclu ou assuré.

Le Roi d'Angleterre a fait proposer au Roi de prendre entre l'Angleterre et la Prusse un concert général pour les affaires en Europe, et surtout aussi pour renouer les liaisons avec Ja Hollande, mais le Roi n'a accepté ce concert que pour les affaires d'Allemagne, et il croit ne pouvoir pas encore faire des démarches en Hollande. M. Ewart me tourmente beaucoup du plan qui paroit plaire aussi à M. de Reede, que le Roi devroit intervenir à présent en Hollande, pour y rétablir l'Union et l'ancien système, et tacher de faire accéder l'Angleterre et la République à l'association Germanique.

> De Prinses moet daar niet van spreken: men is hier bang, de oostenrijksche partij aan het fransche hof gewonnen spel te geven, wat zeker gebeuren zou wanneer de Duitsche Vorstenbond zulk een uitbreiding verkreeg:

Le cas de la guerre de sept ans reviendroit, c'est l'objection qu'on me fait toujours et qui n'est pas tout à fait sans fondement.

17. - De Prinses aan Hertzberg, 17 Juni 1785[1].

> Beleefde afwijzing van den voorslag van Van Reede:

Trop d'ardeur l'ernporte quelquefois; il ne connoit que très superficiellement les chefs de la cabale, et nommément ceux avec lesquels il est en Correspondance. Avant d'aller plus loin, ne devroit-il pas vous donner ouverture plénière de la baze sur laquelle il fonde ses espérances? elle devroit être bien solide pour que nous entrions dans ses idées.

> Gijzelaar is een veel te heftig partijman voor Raadpensionaris; aan zijn, vijandige bedoelingen valt niet te twijfelen.

M. Paulus paroit être fort bien avec nous depuis qu'il est dans son nouveau poste, mais il a les mêmes défauts dont on accuse M. Gijzelaar; il faudra voir si à longue il pourra modérer son caractère fougueux. Je doute que son ambition se borne au poste qu'il occupe; en attendant nous tachons de profiter des dispositions qu'il manifeste, et le Prince en le plaçant dans son département pour les affaires de la marine lui a donné une preuve distinguée de sa confiance. Je doute beaucoup jusqu'ici que le crédit de M. van Berkel soit si fort diminué; d'ailleurs ce parti contient en-

1) S.A. (*H.N.*)

oore un Pensionnaire, celui de Haarlem, Zeeberg, qui jouit du moins d'autant de considération que les deux autres, et qui vraisemblablement resteroit l'âme du parti quand même Gijzelaer s'en détacheroit; celui-ci en apparence plus modéré mais plus fin, plus rusé, et au fond dans les mêmes principes, est peut-être le plus dangereux.

> Vóór de vrede met den Keizer gesloten is, zal zij den koning niet om interventie vragen; hij heeft er zich te stellig tegen uitgelaten.

18. - De Prinses aan Frederik de Groote. - Maison du Bois, 1 août 1785[1].

- Nous avons déjà prévenu les sages conseils de Votre Majesté[2] en acceptant l'invitation des Etats de Frise pour assister au mois de septembre à la Célébration du Jubilé de l'Academie de Franecker; c'est une occasion favorable de nous rendre dans cette province, une des plus importantes après la Hollande et qui dans ce moment-ci comence un peu à changer de sistème. Ce Voyage nous procure aussi l'occasion toute naturelle de revoir Amsterdam où nous n'avons pas été de 16 ans, nous nous y embarquerons pour nous rendre en Frise, et si le Prince juge à propos de retourner par terre nous passons toutes les Provinces à l'exception de la Zélande; je ne sai pas encore à cet égard au juste ses intentions parce qu'il est encore en Flandre d'où il se propose de revenir le 6 de ce mois.

19. - De Prinses aan Frederik de Groote. - Maison du Bois, 1 août 1785[3].

- Une conversation interessante que je vien d'avoir avec M. Harris m'oblige d'importuner Votre Majesté une seconde fois aujourd'hui; ce ministre est de retour depuis peu de jours et c'est la première fois de sa vie qu'il m'a parlé des affaires; je l'ai toujours évité soigneusement jusqu'ici, mais ayant demandé cette fois à me parier, je n'ai pu m'y refuser. Après m'avoir réitéré à plusieurs reprises les assurances les plus positives du vif intérêt que sa Cour prenoit à la République et à la maison d'Orange, du désir sincère du Roi son Maître de le prouver dans l'occasion, et de l'ordre exprès qu'il avoit de me donner cette assurance, ainsi que de son zèle à exécuter des ordres qui auroient le bien de ma familie pour objet, il ajouta qu'il voyoit avec un plaisir inexprimable le rapprochement qui avoit lieu entre les Cours de Berlin et de Londres, objet de ses voeux depuis longtemps; il ne me dissimula point qu'il regardoit ce rapprochement comme un événement très heureux pour sa patrie, et qu'il ne négligeroit rien pour resserrer ces noeuds de plus en plus; que sa Cour en même tems envisageoit ce moment comme propice pour opérer un chan-

1) S.A.
2) In Juli vergezelde de Prinses met haar kinderen den Prins naar Breda, liet hem daar achter en keerde over Rotterdam naar den Haag terug (tekst blz. 119). De koning juichte het zeer toe dat zij en de Prins zich zoo aan het volk vertoonden (brief aan de Prinses van 21 Juli 1785).
3) S.A.

gement avantageux dans ce païs-ci, et qu'elle ne demandoit pas mieux que de s'entendre avec Votre Majesté sur les moyens de maintenir et d'affermir le Stadthoudérat dans ses droits légitimes.

Je repliquois en termes généraux sur le commencement du discours, et quant à la fin je lui temoignois que cela me paroissoit encore excessivement délicat, vue la grande prépondérance de la France dans ce païs; que ce seroit infiniment exposer le Prince et Sa maison si on pouvoit à juste titre lui suposer des liaisons avec l'Angleterre contraires au sistème dominant, et que je voulois bien lui dire que j'avois tout lieu de croire que mon cher oncle l'envisageoit sous le même point de vuë; qu'il falloit donc attendre du tems et des circonstances un changement que celles d'à présent ne promettoient guère d'amener. Après avoir rendu toute la justice possible aux hautes lumières de Votre Majesté et à Sa profonde sagesse, qui se montroit en ceci comme en tout, il observoit que malgré la justesse de ce raisonnement il ne falloit pas non plus perdre de vuë qui si on attendoit encore quelque tems, il ne resteroit plus de moyen de soustraire la République au joug de la France; que l'Epoque de la Paix seroit d'abord suivie de la conclusion de l'Alliance avec la France, qu'alors tout seroit dit; il ajouta divers raisonnemens pour prouver la force des liaisons et des ménagemens de cette Cour vis à vis de l'Empereur, ainsi que des vuës arbitraires et ambitieuses de ce Prince qui ne pouvoit trouver de frein que dans la convention dernièrement signée à Berlin; il finit par me prier instamment de le mettre aux pieds de Votre Majesté, et de marquer à mon cher Oncle ce qu'il venoit de me dire de la bonne volonté de sa Cour pour nous, en suppliant très humblement Votre Majesté de vouloir bien lui suppéditer le plan de conduite qu'Elle croiroit qu'il doit suivre ici, pour parvenir au but desiré, et peser murement avec Sa sagesse accoutumée les moyens à mettre en oeuvre; il observa encore que les Esprits començoient à changer ici, que les partisans du Prince étoient nombreux, mais dispersés, divisés, et craintifs; que s'ils se sentoient protégés par deux Cours puissantes et respectables telles que celles de Prusse et d'Angleterre ils reprendroient plus de courage et de consistance. H me pria de garder cette conversation pour moi *seule*, et de ne la confier qu'à Votre Majesté. sentant la force de toutes mes raisons de prudence, et en particulier de n'en parier ici à *personne*; je lui promis ceci d'autant plus volontiers que je crois mieux servir le Prince en le lui laissant ignorer, au moin jusqu'à la réponse de mon cher Oncle; Votre Majesté sentira je crois que ma délicatesse n'est pas mal fondée à cet égard, d'ailleurs m'assure mieux du secret qui est des plus nécessaires. Mon cher Oncle daignera me guider dans cette affaire délicate et importante, et voudra bien me prescrire jusqu'à quel point Elle souhaite que je fasse usage de ce qu'Elle me répondra vis à vis de M. Harris; je serois au désespoir de le compromettre; peut-être si Elle trouvoit bon de m'écrire quelques lignes séparées que je puisse lire à M. Harris, ce seroit le plus sur pour prévenir tout mésentendu; ce sera toutefois comme Elle l'ordonnera, je m'abstien de toute reflexion sur cette affaire, m'en remettant à mon' cher Oncle.

20. - Sir James Harris aan Lord Carmarthen. - Hague, 2[d] august 1785[1)].

- My Lord. I had a very long conversation with the Princess of Orange on Sunday evening. It was of her own seeking; she came into Mad[lle] Danckelman's appartments where I was on a visit, and began immediately, of her own accord, entering into a Political Discourse.

I found she was, more or less, acquainted with what had passed lately between the Courts of London and Berlin, as well as with the signing of the Germanic League, and that Her treating me now with a degree of confidence she never shewed me when I was here before, arose from a supposition that the Courts of Prussia and London were drawing towards each other. As I had room to believe she was very fully informed from her brother the Prince of Prussia, of what had been sent some months ago to Potzdam, I thought it would be neither wise or candid to be mysterious towards Her. I therefore informed Her, as far as is come to my knowledge, precisely, the footing on which we stand at Berlin; of the friendly intercourse which had lately been carried on between the two Courts, and of every appearence of coldness between them, or ill-will, having been done away. I added that I would not conceal from Her that we had proposed to His Prussian Majesty a plan of co-operation in Holland, with a view to recover the Republic from its present State of subjection to France, and to restore the Power of the Stadtholder, and that we had not scrupled to declare we would go hand in hand on this occasion; but that the King of Prussia had declined our offer, giving for reason 'que la Poire n'étoit pas mûre' and that it would be better to wait till matters were made up with the Emperor before we attempted any measures here; - that as we considered this a direct refusal, we had said nothing more on the subject; - at the same time however, I would confess to Her Royal Highness, that our opinion by no means coincided with that of His Prussian Majesty, for that we were persuaded that if nothing was effected while the Negotiation with the Emperor was pending, nothing could be effected after it was concluded. I told her that I was convinced that fear was more likely to operate on the minds of men constituted like the present leaders of the faction than any other motive; - that as for any act of violence against the Prince they never would dare to attempt it, if they knew he was supported by two such great Powers as England and Prussia, and the body of his friends would then venture to appear and stand out in his behalf, which, circumstanced as the country was, they were naturally afraid to do; - that, on the contrary, I considered the giving time to the party to carry their views into execution, without opposition, as the surest means of effecting the irrevocable downfall of the Prince of Orange, and that the day when the Treaty of Alliance between France and Holland was signed, would be that which would terminate the existence of a Stadtholder in this Country.

1) R.O.

The Princess said: ‘she could not deny that France had always been their worst enemy, but’ added she, ‘the King of Prussia thinks differently; he has always advised us to keep on terms with the Court of Versailles, as that is the only chance of retaining any part of our Power; and abandoned as the House of Orange is by all its friends, and connected as I am, we could not but pay a due deference to His advice.’ - I owned that His Prussian Majesty rather leaned towards the interest of France in this country. The Princess said: ‘she could not pretend to contradict me; that te King of Prussia had certainly been very much encouraged by His Brother Henry to expect France was ready to enter into an alliance with Him, but that she believed He was now undeceived on this point, and that she could assure me the last letters she received from Potzdam were by no means french’[1].

The last thing the Princess said, was: ‘It must not appear that we have ever had this conversation. If it leads to something, we may easily meet again. In the meanwhile our conduct must not be altered; you must continue to appear to make no Party-distinctions, and I must keep up the same appearances towards M. de Vérac and his family.’

I cannot pretend to say whether the Princess by thus speaking with me, did it in consequence of a hint from Berlin, or whether entirely from her own head; - I hope in either case, I have not said either too much or too little, and if no good, at least no harm will result from this conference. I am certain that it has made a favorable impression on Her mind. - It is to be remarked she took the advantage of the Prince's absence to speak to me.

21. - Frederik de Groote aan de Prinses. - 11 août 1785[2].

- Machere Nièce. De tous nos sens, celui de la vuë fait la plus forte impression. Par cette raison les Payens admettoient leurs idoles; les Catholiques leurs images, pour nourir la superstition des peuples. Montrez donc, ma chere enfant, votre Stadthouder à vos gros Républicains, pour réveiller en eux un reste d'attachement pour la maison d'Orange, et afin que vos Aristarques sachent qu'il est encore des Provinces qui conservent de la rceonnoissance pour les descendants d'une familie qui cimenta les fondements de leur liberté.

Een tweede brief van dezen datum bevatte het antwoord op het andere schrijven der Prinses van 1 Augustus, doch is niet bewaard. De inhoud valt wel te benaderen:

1) Inderdaad bevatten Frederiks brieven aan de Prinses van de maanden Juni en Juli veel klachten over de Franschen en hun nauwe betrekking tot den Keizer, maar altijd verzelschapt met de stellige verzekering dat het voor de Republiek nog geen tijd is zich aan de fransche leiding te onttrekken.
2) S.A.

22. - Sir James Harris aan lord Carmarthen. - August 22[d], 1785[3]. -

3) R.O.

The King of Prussia's language here is a mere mockery, and his recommendation of moderation and conciliatory measures does not proceed from any sentiments of timidity or irresolution which may attend old age, but from a decided Intention to keep, at any rate, on terms with France. The last Letters He has written to the Princess of Orange are, I am convinced, of the same tendency, and though they may be couched in friendly words, amount to an absolute refusal to do anything effectual here. I am inclined to this belief because I was to have seen the Princess early this morning, and I received a note last night intimating that although the Letters she expected from Potzdam were arrived, yet, 'comme il n'y a rien qui presse, Elle croyait qu'on ferait mieux d'attendre jusqu'à mercredi, soir du Bal, avant que d'en parier.' It is easy to explain what this means, and that their Contents are nearer my expectations than Her wishes....

23. - De Prinses aan Frederik de Groote, 25 Augustus 1785[1]. -

Berusting; zij zal zich tegenover Harris gedragen zooals de Koning aangeeft.

Mais qu'il me soit permis d'exprimer mon vif désir que les circonstances permettent à mon cher oncle de témoigner énergiquement les bontés et la protection dont Elle nous honore; ce ne peut être contre la France si longtemps qu'elle ne lève pas le masque, je sent que cela est très difficile; ni ouvertement avec l'Angleterre parce que cette puissance est encore en trop mauvaise odeur ici; mais il est certain que si on ne trouve pas un moyen de relever le courage des vrais amis de la constitution, et d'imposer quelque crainte à ceux qui cherchent à la renverser, l'état du Prince et de sa familie est on ne peut plus précaire.

24. - De Prinses aan Hertzberg, 25 Augustus 1785[2].

- Depuis ma dernière, les chefs de la cabale n'ont pas fait la moindre démarche pour se rapprocher de nous, au contraire. J'ai entendu plusieurs fois M. Paulus, étant seule avec lui; il a paru s'ouvrir à moi avec beaucoup de franchise, il a de l'esprit et j'ai trouvé de bonnes idées dans son sistème, mais d'autres très erronées, auxquelles il tient cependant fortement, par exemple il veut introduire une espèce de démocratie, et il voudroit que ce fut le Prince lui-même qui en donne l'exemple, qui commence par se dépouiller de plusieurs droits jusqu'ici reconnus légitimes; je n'ai pu entrer là-dedans d'abord parce qu'en conscience je le trouve pernicieux à la République et puis qu'il seroit inutile de le proposer à S.A.S. qui ne voudroit pas seulement entendre parier de quelque chose d'aprochant; en effet si je pouvois vous détailler tout ce plan (qui feroit plus que l'objet d'une lettre) je m'assure, Monsieur, que vous en reconnoitriez l'absurdité. Ce n'est pas cependant que je ne sente très bien combien

1) S.A.
2) S.A. (*H.N.*).

l'affection de la Nation est une chose précieuse pour le Stadhouder, mais celui-cy doit res-

ter neutre entre les regens et le peuple; il doit maintenir les justes droits de la régence, et garantir le peuple de l'oppression: pour jouer un si beaurôle il faut avoir cette affection qui tient en bride les Régents.

25. - De Prinses aan Frederik de Groote. - Maison du Bois, 5 septembre 1785[1]. -

> Zij zullen over een dag of tien naar Friesland gaan, maar de reis niet over Amsterdam nemen:

.... nous avons été informé sous main que les magistrats de cette Ville de tous les partis craignoient quelques désordres qu'ils n'auroient pas le pouvoir de réprimer, ce malheureux esprit de démocratie gagnant considérablement dans cette Ville, et ôtant la force nécessaire au magistrat dont il jouissoit d'ailleur; ces partisans de la democratie ne sont pas du nombre de ceux qu'on peut compter parmi les amis du Stadhouderat; ils ne veulent que l'indépendance, et quand à leurs sentimens à notre sujet ils sont d'accord avec le parti aristocrate qui nous est opposé. Nos amis se distinguent par leur attachement à la constitution établie qu'on veut à toute force renverser; .... il est bien essentiel de trouver quelque moyen de renforcer notre parti, de lui donner de la consistance....

26. Thulemeyer aan Frederik de Groote, 10 September 1785[2].

- Le Prince d'Orange n'a pu combattre le désespoir qui s'est emparé bier de son esprit. Il à projetté d'abandonner la partie et de se retirer. Je n'ai cessé d'employer les représentations les plus pressantes et en même tems les mieux motivées, pour le détourner d'une résolution aussi funeste. Sa resistance a été d'abord très forte, au point qu'il a exigé dans ma présence de la Princesse son Epouse, de l'accompagner dans sa retraite avec ses enfants. J'ai cru alors ne devoir rien ménager, et j'ai déclaré au Prince que je m'opposois au nom de Votre Majesté à l'éloignement de la Princesse d'Orange et des illustres rejettons de sa Maison. Qu'en tous cas si une nécessité urgente m'y appeloit, je manifesterois même ces sentimens envers le Gouvernement des Provinces Unies, afin de conserver à ses descendants une dignité qu'il paroissoit disposé à abandonner. La Princesse a appuyé mes représentations avec sagesse et cette douceur qui la caractérisent d'une manière si éminente, mais ce n'est qu'aujourd'hui que j'ai obtenu avec peine que le départ fut différé de quelques jours. Le Prince d'Orange soutient que son départ du païs, pourvu qu'il fut accompagné de son Epouse et de ses enfans, perdra ses adversaires et portera la nation à le rappeler avec éclat et avec le recouvrement de toutes ses Prérogatives. Je diffère très fort d'opinion et je suis convaincu qu'une démarche aussi fausse fermeroit à la maison Stadhouderienne l'entrée du païs pour toujours. Le Prince est travaillé de l'idée qu'on en veut à sa vie, et qu'on ne songe à rien moins qu'à lui faire son procès.

1) S.A.
2) S.A.

27. - Hertzberg aan Frederik de Groote. - Berlin, 18 septembre 1785[1].

- Si dans cette occasion on ne fait pas quelque effort vigoureux pour la maison d'Orange, elle sera non seulement perdue pour jamais, mais la Répuplique sera aussi entièrement perdue pour la Prusse et augmentera le nombre de ses ennemis, en accédant au sistème des Cours de Vienne et de France, ce qu'on pourra peut-être empêcher en conservant du moins le Stadhouderat sur un pied quelconque. Si le Prince d'Orange se laisse tant emporter par la peur que de s'en aller, il peut en résulter le bien que Madame la Princesse d'Orange restant avec sa familie en Hollande, comme Votre Majesté le lui conseillera sans doute, elle pourra se mettre à la tête des affaires, et les rétablir peu à peu, en se laissant adjoindre un Conseil des Provinces, dans lequel les chefs du parti opposé voudront sans doute se placer, mais lesquel elle ne manquera pas de regagner peu à peu par sa prudence. Je sais par des avis particuliers, que les trois Pensionnaires ne désirent pas mieux que de gouverner de cette manière avec la Princesse, croyant impossible d'aller ensemble avec le Prince. Ce ne sera pourtant qu'un pis-aller dans un cas de nécesssité.

28. - Frederik de Groote aan de Prinses. - Potsdam, 18 septembre 1785[2].

- Ma très chère Nièce. Je répète ma chère Enfant ce que je vous ai souvent dit, que la crise où vous vous trouvez malheureusement, me fait une peine infinie. C'est le résultat d'une infinité d'intrigues de ceux qui veulent gouverner la Hollande et qui ne sont pas délicats dans le choix des moyens qu'ils employent. Je ferai faire des remontrances chez les Hauts et Puissants Seigneurs, j'en ferai faire également à Versailles; cela vous donnera au moins quelque répit. Mais d'autre part, je conseille très fort au Prince de tenir pied à boule. S'il s'éloigne à present de son poste, il donne gain de cause à ses ennemis, et par trop de précipitation lui-même il s'exile pour jamais, avec toute sa familie, de la Hollande. Ce sont les intrigues de Harris qui est d'un naturel un peu violent, qui ont enflammé les Aristarques, leur cabale et les François. Il faut les appaiser par une conduite mesurée, et tacher surtout de conserver le tronc du Stadhouderat autant que possible....

29. - De Prins van Pruisen aan de Prinses. - Potsdam, 18 septembre 1785[3].

- Je vous ai écrit ma cher soeur une lettre ostensible, et me réserve de vous témoigner mes vrais sentiments par ces lignes. Si le Prince persiste à se retirer, le bien de la chose ne perdroit rien et il me semble qu'il seroit utile qu'on lui conseilla de s'absenter

1) S.A.
2) S.A.
3) Huisarchief van H.M. de Koningin, den Haag.

pour quelque tems en lui faisant envisager d'un côté sa propre sûreté et pour donner le tems aux esprits échaufés du parti patriote de se calmer.

Autant que l'éloignement du Prince paroit nécessaire, autant il est de toute nécessité que Tous restiez me cher Soeur avec vos enfants; Tous avez la confiance et l'amitié générale, et d'après ces sentiments que Vous avez inspiré il y a lieu d'espérer que l'Harmonie se remettroit entre les différents partis dont la dissention a mis le trouble dans la République. Je suis fort content de la manière dont Tul meier a agi dans cette affaire et j'espère que Vous le serez aussi. C'est lui qui vous fera parvenir ces lignes.

30. - Joseph Ewart aan Sir James Harris. - Berlin, September 21st, 1785[1].

- A courier from the Hague arrived here on the morning of the 18th, and I set out for Potzdam immediately afterwards, carrying with me a Letter from the Princess of Orange to the Prince of Prussia, which I was desired, by Mr. Hertzberg, to deliver, and to communicate to Him the different intelligence, received from the Hague. His Royal Highness expressed the greatest surprise and indignation at the Stadtholder's Panic, and wish to abandon the helm. He repeated his own desire to take an active and decided part in support of his sister, but regretted the impossibility of prevailing on the King to adopt the same system. His Royal Highness desired me to return to Him in the evening, when he gave me two answers for the Princess his Sister - one of which he said was ostensible to the Prince, recommending firmness in general; the other secret, giving His own private sentiments with regard to the situation of affairs, and insinuating that if the Prince insisted on retiring, He ought not to be prevented, and that She should remain as Gouvernante.

The Prince explained himself very fully to me on this head, mentioning the Proposal made for that purpose by the patriots above eight months ago, which he said the Princess had then, very properly, refused to listen to, but, that as the Prince had given such repeated proofs of his misconduct and weakness, and now wished, of his own account, to retire, from motives of personal danger and in expectation of being recalled, He might be permitted to follow His inclination, which would at least do no hurt to the cause.

On the next day, returning to Potzdam, I had a conversation with the Duke of Brunswic. He blamed the Stadtholder for all his past imprudence and above all for his cowardice in wishing to retire from motives of personal danger. The Duke agreed that if the Prince persisted in his resolution to withdraw, he ought not to be forced to remain, and that the Prixcess would preside alone in the Council, as Gouvernante and Tutrix of Her Children. The Result of this Conversation was a Request from the Duke to get M. de Hertzberg to draw up a sketch of a plan of accommodation for Holland. I accordingly returned immediately to Berlin. M. de Reede having received the same day a long letter from Gijzlaar and Peter Paulus, repeating their anxious desire to enter into a constitutional

1) R.O.

arrangement with the Prince, and at the same time declaring in the most positive manner, that they would never treat with Thulemeyer, the Idea of employing another person was adopted. I returned to Potzdam yesterday, and immediately communicated the piece drawn up by M. de Hertzberg to the Prince of Prussia and to the Duke of Brunswic. I had my last conversation with the latter yesterday evening at Sanc-Souci. He came directly from the King, to whom He said the had communicated all the Ideas contained in the Plan, and that they seemed to meet with His Majesty's entire approbation. That the King had repeated the absolute necessity of the House of Orange's giving up a great deal; that His Majesty approved of the appointment and composition of the Council, and, in short, admitted all the essential points contained in the project. The Duke next told me that he had discussed fully with the King the delicate question 'whether the Prince of Orange should be retained or not', the Result of which was the same with that te had given yesterday, and that, at all events, the Princess and Her Children should remain, and would suffer no loss by the Prince's absence.

The Duke approved entirely of M. de Thulemeyer's being set aside, and that Baron Reede should be employed in the Negotiation, for which he considered him as in every respect the best fitted, not only on account of his attachment to the house of Orange, and his enjoying at the same time the confidence of the principal patriots, but from the opinion he entertained of his character. Being returned hither, and having communicated everything to M. de Hertzberg and to Baron Reede, the first has transmitted the project to the Princess of Orange. M. de Reede has written to Gijzlaar and Peter Paulus, to assure them of the King of Prussia's sincere wish to cooperate effectually to the reestablishment of Tranquillity in the Republic - and as a proof of H.M. 's impartiality, mentions His consenting that the different negotiations should pass trhough his hands. He has given them the substance of the plan proposed to the Princess.

P.S.[1)] In regard to the employment of Baron Reede, I am thoroughly convinced you would be well satisfied with him as a Negotiator, not only on account of his abilities and way of thinking, but from his extraordinary candour and prudence. I think it right to give you this particular assurance respecting him, as I know his friends at the Hague, in general, do injustice to his character in many respects.

31. - Hertzberg aan de Prinses. - Berlin, 21 septembre 1785[2)].

- On m'a beaucoup pressé ici, de faire le projet d'un accommodement et d'un arrangement intérieur en Hollande; ou l'a montre à Potsdam à Messeigneurs le Prince de Prusse et le Duc de Bronswic, le dernier en a fait part au Roi, et on m'a assuré qu'il avoit trouvé également l'approbation

1) Op een afzonderlijk papier
2) S.A. (*H.N.*)

de Sa Majesté et de Leurs Altesses Royale et Sérénissime et on m'a pressé de l'envoyer à Votre Altesse Royale.

L'entrée de V.A.R. au Conseil sera sûrement agréable à tous les partis; si V.A.R. a de la peine à proposer ce point par Ses principes de delicatesse, il pourra être proposé par le Roi. L'admission de quelques chefs du parti opposé au Conseil sera absolument nécessaire. M. de Reede croit que les Pensionnaires y sont portés,et veut s'y employer si on lui témoigne de la confiance. Une grande difficulté sera, quelle personne le Roi pourra y employer; M. de Thulemeyer, ou quelle autre personne.

J'espère que Monseigneur le Prince renoncera entièrement à l'idée funeste de quitter la Hollande, mais si contre toute attente il y revenoit, je crois que V.A.R. doit à tout prix rester en Hollande et se mettre à la tête des affaires. C'est absolument nécessaire tant pour les intérêts de la République que pour ceux de Sa familie.

Bijgevoegd:

Idée générale d'un plan d'accommodement intérieur en Hollande.

1°. Un Conseil du Stadhouder pour l'exercice de sa fonction, dans lequel il présideroit avec Madame la Princesse, et qui seroit composé de quelques personnes habiles de sa confiance, et des trois Pensionnaires ou de quelques personnes du parti aristocratique de leur propre choix, afin que le pouvoir exécutif du Stadhouderat, qu'on veut abolir ou diminuer à tout prix, soit aussi partagé et exercé du moins d'une manière qu'on ne puisse en reprocher les abus au Prince seul, qu'il ne soit pas responsable des fautes et des evenemens, et qu'il soit même aidé par des personnes habiles et laborieuses.

2°. il faut renoncer à tous les droits, et Prérogatives, qui ne sont pas inhérents au Stadhouderat comme il a été rétabli en 1747 et 48 et que les Stadhouders se sont appropriés plutot par connivence et par un certain usage que par des sanctions solennelles.

3°. il faudroit tacher aussi de faire non seulemeut un accommodement personnel entre les deux partis, mais aussi un arrangement général pour l'administration de tout l'Etat et du moins pour. celle du Stadhouderat. Il est impossible à quelqu'un qui ne connoit pas la constitution inférieure de la République et qui n'est pas en Hollande, d'indiquer tous les points qui seroient nécessaires pour un pareil accommodement général, mais ce feroit l'objet d'une discussion particulière entre les personnes qui seroient chargées de part et d'autre de cette besogne si difficile.

4°. le Roi a jette la base et a taché d'amener la voye de cette réconciliation, ou si l'on veut d'une refonte du Gouvernement, par la coalition des deux partis, en leur offrant dans les deux lettres qu'il vient d'écrire aux Etats-Généraux et aux Etats d'Hollande, ses bons offices et son intervention amicale et impartiale. Si le parti aristocratique accepte la médiation du Roi, ce qu'on verra par la réponse des susdits Etats, il s'agira alors de la mettre en exécution par une personne active, qui réunisse la confiance des deux partis et qui ait les connaissances et les talents nécessaires.

5°. il faudroit sonder d'avance les trois Pensionnaires, pour savoir au juste s'ils veulent se prêter à une coalition, dont ils ont également besoin contre les démocrates, et pour leur mettre encore plus à leur aise, on pourroit leur demander et leur permettre de proposer eux-mêmes des conditions provisionelles d'un arrangement général à faire entre eux et le Prince Stadhouder, afin que le médiateur puisse ensuite négocier là dessus avec eux de bonne foi et sans surprise.

32. - De Prinses aan den Prins van Pruisen[1].

- Je vais vous répondre, mon cher frère, à l'ouverture que vous me donnez de vos vrais sentiments. Si le Prince dans un moment de vivacité s'oublioit au point de quitter effectivement la partie, je crois que mon devoir seroit de rester avec mes Enfans, et de prendre alors pour eux tel parti que les circonstances et la sagesse me prescriroient, mais je ne puis le lui conseiller, ce seroit 1° manquer à ce que je lui dois, et 2° ne pas améliorer le sort des Enfans; quel triste état que celui d'une familie, que le chef abandonne! et que votre amitié pour moi ne vous fasse pas illusion; on fait semblant de m'aimer parce qu'on veut me mettre en opposition au Prince et qu'on cherche à diviser la familie; du moment que je serois à la tête, les condamnations pleuvroient sur moi, parce qu'on a résolu un changement de constitution, et vous savez qu'une minorité offre rarement les moyens de donner de la force à l'administration; d'ailleurs je trouverois pen de secours dans le Ministère. Je ne suis pas aveugle sur le chapitre dû Prince; il a cependant de très bonnes qualités dont ou pourroit tirer parti, mais on veut l'écraser, et c'est à moi de le défendre et le droit des Enfans, autant que je puis; la méditation du Roi pourroit renforcer mes moyens et je compte beaucoup là-dessus. Croyez vous que le Roi veuille encore tenir sa promesse et nous envoyer M. de Hertzberg? J'ai tout lieu d'être très contente de M. de Thulemeyer, et je suis charmée que vous lui rendiez justice, mais je suis obligée d'avouer qu'il n'est en général pas fort aimé ici. Ceci entre nous s'il vous plait.

33. - De Prinses aan Hertzberg. - Leeuwarden 3 octobre 1785[2].

- Je ne vois pas d'inconvénient de demander un plan d'accommodement à la Cabale, cela n'engage à rien, et si M. de Reede veut s'y prêter, à la bonne heure, mais au mon de Dieu qu'il ne se. fie pas aveuglement à Messieurs les pensionnaires, il en seroit infailliblement la dupe; ils ne marchent pas droit, cela est *certain*. Si le Prince abandonnoit la République dans un moment de désespoir, je suivrois votre conseil, et je tacherois de défendre les droits de mes Enfans, mais ne croyez pas que le Prince

1) Minuut zonder dagteekening; antwoord op 's Prinsen geheimen brief van 28 September 1785. - Huisarchief van H.M. de Koningin, den Haag.
2) S.A. (*H.N.*)

mis de côté les choses iroient mieux avec moi. Peut-être y auroit-il moyen de mettre une digue au torrent par cette province-cy qui est moins mauvaise,

mais j'y compte fort peu, quoique je l'essayerai. Il n'y a à mes yeux que vous, Monsieur, qui conveniez pour être le médiateur au nom du Roi, mais je n'ose me flatter que cela se pourra encore; j'en ai touché un mot à Sa Majesté[1] sans vous nommer directement, mais en lui rappelant ses promesses.

Bijgevoegd:

Considérations sur l'idée générale d'un plan d'accommodement intérieur en Hollande.

1°. On doit dire en conscience qu'on ne voit pas la possibilité de disposer le Prince à prendre ce parti, dont la simple proposition le révolteroit au delà de toute expression. Nombre de personnes du bon parti me blâmeroient de m'ingérer dans une chose que je sais lui être désagréable. L'opposition et peut-être même la plus grande partie des Régents craindroit que mon entrée dans l'administration de cette façon, donneroit trop d'influence à la Prusse, et bien des personnes qui maintenant ne seroient pas éloignées de me parier d'affaires, y répugneroient sitôt que cela seroit exigé par le Roi comme une condition expresse. Il faut néanmoins que celui qui sera envoyé ici de la part de Sa Majesté, prenne soin que le Prince change sa manière de travailler. Pourvu que le Prince s'y prête, cela est très aisé à arranger; il ne faut qu'un *très* petit nombre de personnes qui travaillent avec lui et l'aident dans l'expédition des affaires relatives à ses différentes qualités, mais ceci doit et peut se faire sans y mêler les Etats, et cependant de manière que le parti prépondérant en soit satisfait. Quant à un Conseil en forme, s'il doit avoir la sanction du Souverain, c'est une innovation qui rencontrera certainement de grandes difficultés, qui heurte les colleges déjà existants, qui choque le ministère de la République lequel est proprement le conseil naturel du Stadhouder; s'il avoit été mieux composé nous n'en serions pas où nous en sommes, et tant que. nous n'aurons pas un Grand-Pensionnaire capable et *honnête*, il est impossible que les choses se redressent. Un changement dans le ministère de la République est ainsi (selon moi) le second point que la médiation du j Roi devroit opérer, mais cela ne pourroit être arrangé et discuté qu' avec la personne que le Roi enverroit. Ce Ministère une fois bien composé, et d'accord entre soi, je crois qu'il ne seroit pas impossible d'arranger des conférences fixes avec le Prince et les ministres, où les affaires seroient discutées et arrangées d'avance, et où l'on admettroit de tems en tems l'un ou l'autre membre du Gouvernement selon que les affaires le requéroient. - Il faudroit que le nouveau Grand-Pensionnaire possédât la confiance des deux partis indistinctement; une telle personne est presque introuvable pour le moment. Il ne meneroit à rien de bon de sanctionner le pouvoir usurpé des trois pensionnaires en les plaçant à la tête d'un Conseil: le Prince et les régents de leurs villes une fois concilies, ce pouvoir tombe de lui-même. Je dois dire que leurs talens pour la direction ne méritent pas qu'on renverse pour eux les loix établies en les mettant à la tête de

1) In een brief van 28 September.

l'administration; témoin la façon dont ils traitent l'affaire avec l'Empereur afin d'avoir au plus tot les coudées franches contre le Prince.

Het tweede punt zal mogelijk minder bezwaar opleveren: al het voornaamste staat toch in de commissiebrieven, regeeringsreglementen etc. genoemd. In allen gevalle zal er een langdurige discussie uit voortkomen waarbij nauwkeurige kennis der constitutie te pas komt.

3°. Mais je crois qu'on aura beaucoup de peine à faire accepter que la médiation du Roi s'étende sur l'administration de tout l'Etat. Le principal est d'abord de faire accepter la médiation, et ceci dépend à mes yeux du succes des négociations en France. Et si on la refuse, que fera alors le Roi? de la réponse à cette question dépend peut-être la conservation du Stadhouderat ou son renversement.

34. - Lord Carmarthen aan Sir James Harris, 11 October 1785[1].

- Circumstanced as the Stadtholder now is, it would be extremely difficult if not impossible to devise anything like immediate assistance even to a character possessed of every degree of manly fortitude and political wisdom. Te best we can therefore hope for in the present instance is, to prevent, if possible, the Prince of Orange from contributing himself by any ill-concerted measure of resentment to accelerate his own disgrace and the ruin of his House. To return to the Hague now, would but expose him to fresh insult and oppression[2]. A voluntary abdication of the Stadtholderate would on the other hand compleat the measure of his disgrace not only now, but render his Character despicable to posterity[3]. The measure, therefore, wich appears most likely to be productive of any advantage is this: to declare his Intentions of absenting himself[4] from the Hague, and to justify this his Resolution in a written *exposé* of his motives for having taken it. A public appeal of this sort, joined to the absence of the Prince[5] from the usual place of his[6] Residence, would probably render the leading party cautious in provoking the populace by

1) R.O.
2) Bij Harris: (zie tekst blz. 150): Circumstanced as the Stadtholder now is, it would be extremely difficult to devise any means of immediate and efficacious assistance. The best we can hope for is that an exertion of maaly Fortitude and political Wisdom on his side, will ward the Blow and stop the progress of the Evil, till events arise which may enable *that Power* who is never neglectful of his Welfare and Interest, to stand forth a successful advocate in his favour. This he may be certain will not fail him when proper opportunity offers, and provided he bears up with becoming firmness, and systematically, against the clamour and violence of party, which press so hard upon him. His return to the Hague now, or the return of the Princess, or of any part of the Stadtholderian family, would but expose him to fresh insult and oppression.
3) Bij Harris:... but expose his Character to the just censure of posterity.
4) Harris voegt in: and his family.
5) Harris voegt in: and his family.
6) Bij Harris: their.

any violent attack upon the Prince, and might produce some new and favourable circumstances in his behalf in the more distant Provinces.

35. - Sir James Harris aan Lord Carmarthen. - hague, 25th October 1785[1].

- The Prince and Princess remove from Leeuwarden on the 29thto Groningen and from thence, probably, to Loo. I fear there is a strong hankering to return bither, and that there are not wanting people about the Court who, from motives of pleasure, of convenience, or, perhaps, from still more interested views, are forward enough to advise this measure. I remain clear in my own opinion on this subject, and shall move Heaven and Earth to keep the Prince and Princess together and at a distance from the Hague. The pains the patriots take to bring the Court back, clearly prove the impropriety of its Peturn, and it is evident to me that the absence and neutral conduct of a Stadtholder (particularly of one like the present) would tend more to distress and unpopularize them than the best concerted Plan of activity He is capable of adopting.

My chief apprehension is from the side of the Court. If I could prevail on them to do nothing, I think much might be done for them, but if they move themselves, I dread their marring their own cause.

The Prince has received my Letter but not answered it. The Princess writes, on this occasion, these words: 'Le Prince a reçu la Lettre du Chevalier Harris, et m'a dit qu'elle m'étoit aussi destinée, mais il ne me l'a pas donnée à lire jusqu' ici. Je sais cependant, en gros, l'opinion qu'elle renferme, mais en vérité, je ne sais encore me décider si elle est bonne ou mauvaise; et je ne crois pas que le Prince l'ait examinée jusqu'ici avec assez de soin pour pouvoir en parier pertinemment; ce qui est sûr c'est que je désire beaucoup que tout entre dans son ancien ordre.'

This Letter was dated the 21st of October, One of the 22d says: 'j'espère que je vous reverrai dans peu, mais ce moment ne me parait plus ainsi prochain qu'il y a quelques jours; *cependant plus je pense, moins je vois la possibilité d'un long exil*; on peut trainer, mais finalement il faudra pourtant revenir où le Devoir nous appelle, où doit être notre Domicile; et plus ou traîne, plus ce Retour aura de difficultés.' - It is clear to me, from these Expressions, that the Princess is inclined to return hither, and that she will not approve of my letter to the Prince. I trust however, this is only from a desire of being in a more agreeable situation, and that it does not arise from her concurring in the views of the Patriots.

36. - Sir James Harris aan Lord Carmarthen. - hague 8th November 1785[2].

- My Lord. - The following intelligence may, I believe, be considered as perfectly authentic; the channels through which I have

1) R.O.
2) R.O. - Ten deele afgedrukt *Diaries* II, 119, maar zoo onvolledig dat een letterlijke afdruk bier noodig scheen.

received it leave no doubt of its being a faithful account of the plan the ruling faction have resolved on.

I must begin by premising to your Lordship that the whole of what I am going to write has been concerted with France; that it has the sanction, and will have the support, of France, throughout every part of it; and that, when I mention the ruling faction here, I consider the Court of Versailles as making a very material part of it.

Their plan is, by persecution, and by operating on the fears of the Prince of Orange, to force him to relinquish the administration of the Stadtholderate, and to retire to his possessions in Germany. They have some charges against him not totally void of foundation, and their own art and his weakness will furnish them with many specious and affected ones. They mean to bring these forward with all the publicity possible, and to terrify him with the idea that his conduct has been so highly criminal against the State, that his head is liable to be brought on the block. His imagination is already strongly impressed with this dread, and, in conversing with me, he has often said, the Patriots mean to treat him as the Republicans did Charles te First.

If they succeed in driving him out of the Republic (which I think very probable), they then intend to call upon the Princess to be Regent, and to put into Her hands so much of the fragments of the Stadtholderian Power as is necessary for their own purposes, both at home and abroad - at home, to prevent the progress of Democracy, - abroad, to satisfy the Hing of Prussia, whom though they hate, they are taught by France to treat with great management and circumspection. They do not intend to alter the hereditary succession of the Stadtholderate, but they propose taking on themselves the education of the Prince of Orange's children, and to send the two young Princes to be brought up in France (as it is said, however incredible), under the tuition of the Rhingrave of Salm. The Post of Captain- and Admiral-General is to remain with the Stadtholderate but to be put in Commission, as incompetent with a female Regency, and the power of marching the Troops, of pardoning criminals, and of recommending proper persons to fill up vacancies in the Magistratures of the different Towns, to be taken entirely and for ever, from the Stadholder. I need not point out to your Lordship the pernicious tendency of this plan, nor how completely it will answer every purpose of the Patriots, without exposing themselves and their party to the danger which would inevitably attend a direct attempt to subver t the Stadtholderate entirely, and to substitute a new form of Government in its place. It will leave strength enough in the hands of the executive power to keep the democratical faction from rising, and not enough to controul the aristocratical authority. It will satisfy France by making the House of Orange dependent on the towns of Holland, which province will be always dependent ou France; and I much fear, it will also satisfy the King of Prussia, whom I consider much less interested in the preservation of the Stadtholderate than in obtaining for his Niece such a situation as

may not degrade Her, and which may appear to posterity as if He had not forsaken Her.

I confess, My Lord....

Het vervolg is nauwkeurig afgedrukt, *Diaries* II, 120.

37. - Vergennes aan Verac, 1 October 1785[1].

- Nous partageons pleinement, Monsieur, la façon de penser des patriotes à l'égard de M. le Stadhoulder; nous le regardons comme un ennemi secret de la tranquilité et de la liberté de la République; mais nous sommes d'avis que ce sentiment doit être dissimulé, et qu'il est nécessaire que les patriotes mettent dans ce moment-ci beaucoup de circonspection dans les procédés à l'égard de M. le Prince de Nassau: ils pourront reprendre leur système de réforme lorsque la paix et l'alliance auront rendu le calme à la République; ils opéreront alors avec d'autant plus de succès qu'ils n'auront pas d'embarras extérieurs à craindre. Au reste, Monsieur, je supose comme je l'ai toujours fait, que la constitution servira de base invariable aux changemens qu'il s'agira d'opérer.

38. - Vergennes aan Verac, 24 december 1785[2].

- Comme la République, Monsieur, vient de recouvrer sa tranquilité extérieure, je pense qu'Elle ne tardera pas à s'occuper sérieusement de sa tranquilité intérieure, et par conséquent à fixer le sort de M. le Stadhouder. Le Roi de Prusse nous presse depuis longtems d'intervenir dans cette affaire, et même de combiner nos démarches avec les siennes. Nous avons constamment répondit que nous avions une répugnance invincible à nous mêler des affaires domestiques de la République, et que d'ailleurs nous étions persuadés que les patriotes ne porteroient jamais la moindre atteinte aux prérogatives légales de M. le Stadhouder. Le Roi de Prusse vient de renouveller ses instances, mais je n'ai fait que des réponses vagues à son Ministre, parce qu'avant de rien proposer au Roi, j'ai jugé nécessaire de consulter les patriotes. Je vous prie donc, Monsieur, de les prier de ma part de me confier leurs intentions, leurs vuës et leur plan, et surtout de s'expliquer avec franchise sur l'intervention du Roi, comme sur celle du Roi de Prusse. Ils pourront sans crainte de déplaire à Sa Majesté décliner l'une et l'autre, parce que nous n'avons pas plus d'envie que de droit d'intervenir dans leurs discutions intérieures. La seule chose que le Roi désire est de voir la bonne harmonie rétablie parmi les différends ordres de la République. Elle atteindra vraisemblablement ce but si elle s'attache plus

a diminuer l'abus que le Stadhouder pourroit faire d'une autorité trop étendue, que les Prérogatives honorifiques de sa dignité.

1) A.E.
2) A.E.

39. - De Prinses aan Frederik de Groote. - Loo, 7 janvier 1786[3]. -

Korte brief, houdende mededeeling van 's Prinsen voornemen om het Stadhouderschap neder te leggen en het land te verlaten, met verzoek om advies

3) S.A.

van Z.M. - Behalve dezen brief, dien zij den Prins had voorgelezen, schrijft de Prinses onder denzelfden datum nog den volgenden geheimen:

J'ai cru devoir céder aux instances du Prince, et exposer son vrai sistème à mon cher Oncle, savoir que le seul et meilleur moyen de rétablir le Stadhouderat, c'est de l'abandonner tout à fait[1]. Quelqu' excusable que soit le Prince dans notre afreuse situation d'avoir des momens d'accablement qui ne lui permettent de former d'autres voeux que la retraite, je doute cependant que ce plan méritera l'aprobation de V.M., d'ailleurs il me paroit que si le Prince a des scrupules de consentir qu'on dépouille ses Enfans de quelque prérogative essentielle de sa charge, il lui est encore moins permis de les déposséder entièrement de leur Etat, qu'ils ne rattraperoient certainement pas du vivant de leur Père. La mauvaise volonté de la France et l'acharnement de nos Ennemis sont assez connus à mon cher Oncle, ils sont tels que cela exige de notre part une sagesse consommée dans toute la conduite, et une activité extreme dans les expéditions qui sont encore entre les mains du Prince. Je suis au désespoir d'être forcée de l'avouer, mais son découragement prend si fort le dessus, il désire tant de ne plus être accablé du fardeau qui lui pèse tous les jours davantage, qu'il se refuse souvent à l'activité nécessaire. Si l'affaire du commandement s'arrange, ou si elle reste seulement en suspens, et qu'il prenne la résolution d'aller à la Haye, je vois quelque jour à nous soutenir tellement-quellement, mais si ceci n'a pas lieu, ce qui est très possible, il ne me reste aucune espérance, et ce sera le Prince lui-même qui jouera le jeu des ennemis, et ainsi accélérera notre chute. Dans ces circonstances il seroit *peut-être*, à souhaiter que le Prince se retira effectivement quelque temps des affaires, mais sans quitter ses charges; il devroit le déclarer et alléguer la manière dont on le traite et surtout la méfiance qu'on lui montre; peut-être pourroit-il alors faire quelque voyage pour se dissiper, ou bien rester avec nous dans le lieu qu'il choisiroit. Je soumets à la sagesse de V.M. si Elle trouveroit à sa place, dans sa réponse à ma lettre, de glisser délicatement ce conseil, mais en ce cas je La supplie que ce soit sans me nommer, ni les Enfans. V.M. comprend ma situation; si le Prince soupçonnoit qu'on voudroit élever mon autorité au détriment de

1) De onuitgegeven *Aanteekeningen* van Hendrik Fagel Jr. bevatten hieromtrent het volgende (geschreven op of kort na 25 November 1785);
‘De zaken lopen thans hier zoodanig in de war, dat mijn Grootvader eergisteren een zeer remarquabele brief van den Prins ontfangen heeft, waarbij Z. H, hem betuigt dat, gelezen hebbende het rapport in Holland uitgebracht over de zaak van 't commando van het garnizoen in den Haag, en niet twijfelende of hetzelve zoude weihaast in een conclusie veranderd worden, hij meende, zoo dit doorging, nooit met fatsoen in den Haag te kunnen retourneren, en dat hij dus, zoo hij genoodzaakt was hier terug te komen, van intentie was om zijn Stadhouderschap in handen van hun Ed. Gr. Mo. neer te leggen, daar hij wel zag dat zijne diensten van geen het minste nut voor 't vaderland waren, en dat de vrede nu gesloten zijnde, zijne adsistentie nog minder nodig was. Mijn Grootvader heeft in zijn antwoord ten allersterkste van een zoodanige resolutie zoeken te detourneren, en heeft hem alle de redenen opgegeven die hem daarvan moeten dehorteren. De uitslag zal leeren wat hiervan komen zal.’

la sienne, il ne s'y prêteroit pas, et iroit jusqu'à me soupçonner des idées et des sentimens dont je suis incapable; d'ailleurs je ne puis moi-même consentir à ceci qu'autant que ce seroit du plein gré du Prince.

Je n'ajouterai qu'uu mot, c'est qu'il m'est bien cruel de me voir réduite à l'extrémité de devoir tenir ce langage. J'ose encore La supplier de me garder *un absolu secret*.

40. - Frederik de Groote aan de Prinses. - Potsdam 21 janvier 1786[1].

- Ma très chère Niece. J'ai été frappe des idées que le Prince d'Orange a formées, de vouloir abdiquer. C'est précisément ce que demandent ses ennemis; s'il prend cette résolution il se perd lui et sa familie pour jamais. J'en reviens toujours à ce que je vous ai si souvent écrit. Conservons le tronc de l'arbre et dans des temps plus prospères les branches repousseront. Il faut que le Prince témoigne de la fermeté et une noble assurance dans les moments critiques, ou il se perd de réputation dans toute l'Europe, Quel est dans l'Univers l'homme auquel les événemens viennent comme il les désire? Personne; au contraire tous essuyent des revers, et c'est dans ces momens que doit briller le courage et la grandeur d'âme. Voila mon avis, ma chère enfant, voila ce que je tache d'effectuer, que le Stadhouderat reste, quitte pour attendre de plus favorables conjonctures. Si le Prince prend d'autre parti, il doit se regarder lui-même comme le destructeur de sa familie, et dès ce moment je l'abandonne à sa funeste destinée. Voila, ma chère Enfant, comme j'envisage et j'ai toujours envisagé votre situation scabreuse. Empêchez le Prince de se perdre, faites tous vos efforts pour réveiller sa constance et son courage.

41. - Vérac aan Vergennes, 11 Maart 1786[2]. -

Mededeeling van de uitkomst der stemming te Amsterdam; het advies van burgemeesteren is aangenomen.

Il ne faut rien se dissimuler, Monsieur le Comte; cet avis est la ruine du parti patriote et du sistème de la France. Si malheureusement il passe aux Etats d'Hollande, les Patriotes sont écrasés: M. van Berkel, M. de Gijzelaer, M. Paulus, aucun de nos amis ne peut reparoitre à la Haye....

Soutenir les villes qui nous restent et en gagner quelques autres, voilà ce qui nous est absolument nécessaire pour le moment présent; si nous pouvons seulement opérer la scission aux Etats d'Hollande, je ne désespère de rien; il faut porter toute notre attention sur Amsterdam et prendre des mesures efficaces pour renverser M. Rendorp et son parti....

Dans les petites villes de la Province d'Hollande, il y a toujours de petits intérêts de familie et de societé à ménager; ceux qui dirigent à présent la magistrature d'Amsterdam ont su les faire valoir à leur profit. Vouz concevez par là le genre de la guerre que nous avons à faire actu-

1) S.A.
2) A.E.

ellement, et que nous aurons à faire jusqu'à ce que la France soit tellement maîtresse de la République qu'aucun autre parti n'ose plus s'y montrer. Pour espérer quelque succes de cette entreprise, il me falloit un homme qui joignit à la plus grande activité beaucoup d'esprit et d'adresse, et surtout une connoissance profonde du Local, dns individus, et des intérêts par lesquels on peut les mettre en mouvement. J'ai été assez heureux pour trouver cet homme dans la personne de M. le Comte de Coetloury qui réunit toutes ces qualités avec le dévouement le plus en tier aux intérêts du Roi. Arrivé depuis quelques mois en Hollande où il a déjà, fait un séjour de plusieurs années, j'ai eu le tems de le connoître, et j'ai senti non seulement qu'il pouvoit nous être d'une grande ressource dans la crise actuelle, mais même qu'il étoit le seul qui put travailler efficacement à ramener les Esprits dans un espace de tems aussi court. M. de Coetloury m'a averti qu'il ne vouloit point aller sous l'apparence d'un petit intriguant subalterne sans aucune espèce de mission, ce qu'il croiroit pouvoir nuire essentiellement à ses intérêts par la suite; qu'il se chargeroit très volontiers de cette besogne, mais qu'il désiroit d'y être autorisé par le gouvernement, et qu'on lui donnât les moïens de s'assurer du succès. Je lui ai tout promis; en attendant qu'il put être autorisé par vous, Monsieur le Comte, je l'ai autorisé moi-même en lui permettant de me citer lorsque les circonstances le demanderoient .... J'avois envoïé hier en avant le digne M. Dumas et un jeune officier nommé M. d'Ivoy, très zêlé pour la bonne cause[1]. Ils ont été s'aboucher à Rotterdam avec M. Paulus et m'en ont rapporté l'espérance d'avoir pour nous la ville de Schiedam. M. le Comte de Coetloury accompagné de M. Dumas va faire la tournée de Delft, Rotterdam, Dort, Schiedam, Gorcum et Amsterdam. Nous tâcherons d'avoir Gorcum. M. d'Ivoy est parti ce matin pour cette ville afin de préparer las voyes à M. de Coetloury, qui aura une conférence avec M. de Gijzelaer à Dort sur le compte de la ville de Gorcum. De là il se rendra à Amsterdam pour mettre au fait M. van Berkel....

Ces malheureux patriotes de l'intérieur de la Province font des questions qui décèlent et leur ignorance, et les moins par lesquels on les décide. Il s'en est trouvé un qui demandoit sérieusement à M. Dumas, s'il étoit vrai que le Roi de France ne se mêleroit en aucune façon de la Hollande dans le cas où le Stadhouder viendroit à la tête de 25 000 hommes forcer les Etats d'Hollande à souscrire à toutes ses volontés Voila les monstres qu'on leur fait et qu'il faut combattre. Enfin, Monsieur le Comte, si quelquefois l'argent est nécessaire, j'ai autorisé M. de Coetloury à se servir de ce moien qui dans tous les cas sera le dernier qu 'on emploiera et avec toute

1) Cornelis Frederik d'Yvoy, geb 13 Sept. 1758, van patricischen utrechtschen huize, werd 10 April 1779 luitenant bij het regiment Hollandsche Gardes te voet. Zijn oudere broeders Paulus Hendrik Justus, vroedschap te Utrecht, en Maximiliaan Louis hadden zich uit de patriotsche beweging teruggetrokken, hij niet. Van hem en van zijn. broeder Maximiliaan zijn een aantal brieven afgedrukt in de *Kroniek van het Historisch Genootschap*, 30ste jaargang (Utrecht 1875), voor de kennis der utrechtsche revolutie van belang.

la discrétion possible. M. de Coetloury m'inspire de la confiance, et si nos démarches réussissent, j'aime à dire d'avance qu'il aura rendu à l'Etat un service de la plus haute importance. Tout ce qu'il désire, Monsieur le Comte, c'est que vous voudrez bien m'écrire ‘que M. le Comte de Coetloury ayant acquis de longue main des connoissances fort étendues sur la Hollande, Sa Majesté jugera à propos de m'autoriser à communiquer avec lui sur toutes les affaires et dans toutes les circonstances où je jugerai cette communication utile au bien de la chose’....

Il devient nécessaire de faire valoir la protection du Roi, de pouvoir en donner des assurances formelles partout où besoin sera, se mêler ouvertement des affaires intérieures puisque les autres Puissances aussi s'en mêlent, m'autoriser enfin à faire toutes les déclarations de ce genre qui pourront être utile à nos intérêts.... Il est très possible que l'occasion se présente d'emploier le moyen de l'argent, et vous savez que le fond pour les dépenses secrètes de l'ambassade du Roi en Hollande est à peu près nul.

42. - Vergennes aan Vérac, 15 Maart 1786[1].

- La perplexité où nous sommes, Monsieur, ne nous permet pas de vous donner des instructions précises sur la conduite que vous avez à tenir dans les différentes conjonctures où vous pourrez vous trouver; et Sa Majesté pense que ce qu'Elle a de mieux à vous prescrire, c'est de concerter toutes vos démarches avec les trois Pensionnaires....

Si les Etats de Hollande out rendu à M. le Stadhouder le commandement de la Haye sans[2] des restrictions convenables, il nous paroit que les patriotes ne doivent pas pour cela se livrer au découragement, qu'ils doivent au contraire faire avec assurance tête à l'orage, et préparer avec réflexion les moiens de le dissiper et d'amener un nouvel ordre de choses. Le Roi y concourra autant que cela sera en son pouvoir. Si au contraire les chefs des patriotes auroient réussi à opérer une scission, le Roi vous autorise à agir de concert avec eux, de suivre la direction, qu'ils jugeront devoir vous donner, et d'emploier même, si cela est absolument nécessaire, des moïens pécuniaires pour augmenter le nombre des partisans de la bonne cause.

Mais en même tems que le Roi est disposé à se montrer avec énergie en faveur des Patriotes, Sa Majesté désire que l'on puisse éviter un éclat, et qu'au lieu de pousser les choses à toute extrémité, ou trouve encore des moïens de conciliation, non pas pour rendre à M. le Prince de Nassau toute l'autorité qu'il avoit usurpée, mais pour remplacer par de vains simulacres ce qu'on lui aura ôté d'essentiel. Il me semble que l'on pourroit conférer, par une résolution particulière, à M. le Stadhouder le commandement dont il s'agit, comme les commandants l'ont partout ailleurs, en réservant, pour tous les cas et pour toutes les circonstances, l'autorité

1) A.E.
2) De heer Pierre de Witt, die in *Une Invasion prussienne en Hollande*, Paris 1886, pp. 71-72 enkele volzinnen uit deze dépêche aanhaalt, drukt verkeerdelijk: *sous*

suprême au Comité représentant les Etats de la Province. Je vous prie, Monsieur, de communiquer cette idée à nos amis, en les prévenant cependant qu'elle m'est personnelle, que je n'y tiens pas si elle leur présente des inconvénients majeurs, et que je souscrirai sans difficulté à celles qu'ils croiront plus adaptées à la constitution de la République, et surtout à sa tranquillité présente et future.

Il me reste, Monsieur, à vous parier de la sûreté personnelle des Patriotes. Vous les assurerez qu'en tout état de cause, le Roi les prend sous sa protection immédiate; et vous ferez connoitre partout où vous le jugerez nécessaire, que Sa Majesté regardera comme une offense personnelle tout ce qu'on entreprendra contre leur liberté. Il est à présumer que ce langage tenu avec énergie en imposera à l'audace des Anglomanes, et que le Prince de Nassau croira courir quelques risques en affrontant le ressentiment de Sa Majesté.

Je finis, Monsieur, en vous transmettant l'approbation du Roi aux dis positions que vous avez faites pour seconder les Patriotes, et le gré que Sa Majesté sait à M. de Coëtloury d'y avoir concouru. Ce dernier ne doit pas douter de l'empressement avec lequel je rendrai compte au Roi des preuves de zèle qu'il continue de donner, et du plaisir que j'aurai à lui procurer des récompeuses proportionnées à ses services.

43. - Vergennes aan Vérac, 15 Maart 1786. (Particulier)[1].

- L'argent, si vous avez été dans le cas d'en répandre, vous sera ponctuellement remboursé ou à ceux qui vous l'auront avancé; il suffira que vous me l'indiquiez. Vous pouvez même tirer sur M. d'Harvelay aux échéances les plus courtes; sur l'avis que vous m'en donnerez vos traites seront ponctuellement acquittées....

Au moment que j' écris ces lignes, le proces il me semble doit être ou gagné ou perdu.

Supposions le proces perdu, je ne vois pas pourquoi nos amis s'abstiendroient de paroitre à la Haye. M. le Stadhouder y reviendra triomphant; ce triomphe ne peut être que précaire, et l'on peut s'en reposer sur lui du soin de détruire par de nouveaux abus l'espèce de popularité momentanée que ceci lui aura donnée. L'influence de nos amis ne datant pas du moment où l'on a retiré à M. le Stadhouder le commandement de la Haye, je ne vois pas comment la restitution de ce commandement puisse gâter toutes nos affaires.

Si contre toute attente nos amis gagnent ce fameux procès, c'est le cas d'user sobrement de leur victoire, et de faire un assez bon parti à M. le Stadhouder pour lui ôter la facilité de nuire, sans lui enlever la représentation de l'autorité, dont il est peut-être plus jaloux que de la réalité. Je ne suppose pas, Monsieur, que nos amis aient le projet d'anéantir le Stadhoudérat, ou du moins de le réduire au point de n'être plus qu'un phantôme; ils l'ont toujours nié, et je suis persuadé qu'ils étoient, et qu'ils

1) A.E.

sont encore, de bonne foi. Mais les apparences ont été contr' eux. L'acharnement qu'ils ont mis dans l'affaire du commandement a été regarde de toutes parts comme l'acheminement à des mesures qui ne tendoient à rien moins qu'à abolir une dignité qui blesse des yeux républicains. Nos amis n'ont pas senti qu'ils donnoient des défenseurs et des appuis à la cause stadhoudérienne. La Cour de Berlin (qui connoit la Personne, qui l'apprécie et qui l'estime en raison de sa capacité et de sa vertil)' auroit vu sans peine qu'on l'eut restreint dans l'exercice de ses Prérogatives, mais elle n'est pas aussi tolérante pour ce qui a rapport à la dignité. L'intérêt de la Mère et des Enfants lui est cher. Elle veut le protéger, et la protection seroit encore bien plus éclatante, si le Prince Royal étoit à la tête de l'administration. Ses sentiments pour Madame la Princesse sa soeur qui sont connus justifient cette assertion. Il n'est pas de l'intérêt de la République, il ne l'est pas du notre, d'aliéner la Cour de Prusse et de la forcer à une opposition ouverte à nos vuës et à nos mesures. C'est ce que je vous prie, Monsieur, de faire sentir à nos amis et de leur bien inculquer. A partir de là, s'ils étoient en position de dicter la capitulation, j'estime que la prudence leur conseilleroit de rétablir M. le Stadhouder dans le commandement de la Haye, en ajoutant quelques restrictions à celle déjà apposée par la ville d'Amsterdam. Cet acte de modération qui leur feroit un honneur infini dans l'esprit des gens impartiaux, imposeroit silence au parti qui leur est opposé. Il ne faut pas s'y tromper, Monsieur; le nom d'Orange quoiqu'il ne soit que d'emprunt, a un grand crédit et un grand ascendant non seulement parmi le Peuple, mais même parmi les families les plus considérables. Ce ne sera jamais sans danger qu'on paroitra à l'attaquer, mais put-on le faire avec succès, peut-être y auroit-il à hésiter. Au moindre mécontentement, le Peuple dont ce nom est l'Idole, le rappelleroit et lui décerneroit, ainsi que cela est arrivé dans toutes les révolutions, une autorité bien plus étendue que celle qui lui avoit été précédemment accordée. Je regrette que M. le Rhingrave de Salm ne soit pas venu à Paris quand son arrivée m'a été annoncée pour la première fois peut-être que je l'eusse persuadé de la vérité de ces faits, qu'à son tour il en eût persuadé les Patriotes, et que ceux-ci eussent évité la difficulté présente. Nos amis ont grand besoin d'être tempérés; je vois infiniment de chaleur dans leur conduite; c'est un guide bien daugereux, surtout s'agissant de faire prévaloir un système nouveau qui pendant plus d'un siècle a été l'objet de la réprobation générale. Les vieux préjugés ne se secouent pas si facilement: il faut donc de l'art, de la patience, et surtout de la modération pour les saper et les dissiper. Je ne crois pas cette dernière qualité la vertu favorite de nos principaux amis. L'amour peut-être trop exclusif du pouvoir peut les entraîner plus loin qu'ils ne se le proposent; c'est le cas où des conseils pourroient être nécessaires. Jusqu'ici ils ont montré peu de disposition à en rechercher: je remarque qu'ils engagent les affaires, et qu'ils ne sollicitent le concert que lorsqu'il n'y a presque plus d'issuë. Il est bien nécessaire que vous les éclairez à cet égard. Ces Messieurs ont un amour-propre qu'il faut éviter de choquer;

sur toute chose garez-vous de leur chaleur qui est parfois excessive. Il est juste que nous les appuyons et que nous les protégions, mais il faut être bien attentif à ce qu'ils ne vous entraînent pas au delà des bornes, et que nous ne soyons pas un instrument dans leurs mains.

M. le Rhingrave est à Paris depuis Dimanche matin[1]; sa santé fatiguée du Voyage ne lui a pas encore permis de se rendre ici; je l'attends aujourd'hui.

P.S. (après-midi). J'ai vu M. le Rhingrave. Il est fâché mais point effraïé de ce qui est arrivé à Amsterdam. Il ne croit pas que la chose, si elle est irrémédiable, soit d'une conséquence funeste, mais il faut de la fermeté et du courage.

44. - Vérac aan Vergennes, 17 maart 1786[2].

- Le mardi 14 M. le Comte de Coëtloury et M. Dumas sont revenus de leur tournee qui n'a pas été sans succès. Ils se sont abstenus de paroitre à Gorcum par le conseil de M. de Gizelaer qui a des moïens pour travailler dans cette ville d'une manière avantagause à nos intérêts; ils ont été à Schiedam et à Gouda où ils ont vu les personnages les plus intéressants, et ont réussi à les mettre entièrement de notre côté. Par un effet de cette démarche, le Bourguemaitre et le Secrétaire du Conseil de Schiedam ont paru chez moi mardi au soir; nous sommes convenus de nos faits, et nous pouvous compter désormais sur le suffrage de ces deux villes.

> Verslag der Statenzitting van 15 Maart: de beslissing is voor het minst veertien dagen of drie weken uitgesteld. Schiedam en Gouda medegerekend is men nu van acht steden zeker; men zal trachten er Dordrecht, Gorcum en Hoorn bij te winnen.

Le nom du Roi n'a pas été compromis jusqu'à présent, et j'ose vous assurer, Monsieur le Comte, de toute la discrétion possible dans l'emploi des pouvoirs que Sa Majesté daignera me confier[3].

45. - Vérac aan Vergennes, 22 Maart 1786[4]. -

> Aanslag van Mourand (woordelijk bij Caillard). - Rendorp en Thulemeyer maken bij eenvoudige lieden misbruik van de laatste memoriën van Pruisen; om hun de nederlaag te bezorgen is het dringend noodig dat Frankrijk zoo spoedig mogelijk een tegenverloog indiene bij de Staten-Generaal, en in een openlijke verklaring aan de Staten van Holland de partij kieze van de patriotten. Hij heeft met de pensionarissen een ontwerp opgemaakt en zendt het over.

1) 42 Maart.
2) A.E.
3) Nog niets omtrent het tumult aan de Stadhouderspoort, dat des namiddags plaats had; de dépêches werden des voormiddags geteekend.
4) A.E.

Les phrases que vous verrez soulignées sont celles qui contiennent les idées capitales,
les idées auxquelles nos amis sont particulièrement attachés

et sur lesquelles ils désirent que la note porte en entier, quels que puis-Bent être les changemens que vous croirez devoir faire dans les expressions. En même tems, M. le Comte d'Esterno[1] pourroit être autorisé de faire à la Cour de Berlin des insinuations douces et amicales pour la détourner du dessein de se mêler d'une affaire qui, dans le fait, est purement domestique et qui par l'influence d'un aussi grand Prince pourroit devenir dans ce malheureux pays la source d'une guerre civile.

J'ose vous assurer, Monsieur le Comte, que toute conciliation sur le commandement de la Haye est impossible. De deux choses l'une: ou l'on se contenteroit d'y mettre des restrictions purement illusoires, comme la ville d'Amsterdam le propose, et alors ce seroit tout donner au Prince; ou l'on y mettroit de vraies restrictions, des restrictions réelles telles que vous proposez, et alors le Prince les rejetteroit comme bien au dessous de sa dignité. Vous pouvez être certain, Monsieur le Comte, que M. van Berkel ne met dans cette affaire ni aigreur ni animosité. M. de Gijzelaar a plus de Chaleur, mais il obéit à l'impulsion de M. van Berkel, et en dernière analyse c'est toujours l'avis de M. van Berkel qui fait loi dans le parti.

Je n'ai fait jusqu'à présent aucun usage des moïens pécuniaires que vous avez eu la bonté de confier à ma discrétion, en me laissant le maître d'en faire l'usage que je croirois indispensable pour les intérêts de Sa Majesté. Vous pouvez être bien assuré que je ne les emploïerai qu'avec toute la prudence et toute l'économie possible.

Bij deze dépêche is gevoegd: le: een particulier schrijven van Vérac aan Vergennes:

.... Je dois vous le dire avec franchise, Monsieur le Comte, notre intérêt est d'ôter au Stadhouder tout ce que nous pourrons. Moins il aura d'influence et d'autorité, plus le Roi sera maitre ici. M. le Prince de Nassau a été et sera toujours notre ennemi; si nous le servons il profitera de notre bonne volonté et ne nous en détestera pas moins. Nous devons donc lui ôter les moïens de nous nuire....

2$_e$: het ontwerp der door de patriotten verlangde nota:

Projet d'une note à remettre aux Etats-Généraux.

Hauts et Puissans Seigneurs. L'ambassadeur soussigné a ordre du Roi son maitre de transmettre à V.H.P. les témoignages les plus expressifs et les plus sincères de sa constante amitié et de leur réitérer les plus fortes assurances que S.M. ne cessera d'attacher le plus haut prix à l'alliance qu'elle vient de contracter avec la République. Ces sentiments ne peuvent qu' ajouter au vif intérêt que le Roi prendra toujours à tout ce qui peut contribuer à la gloire et à la prospérité de la République, et S.M. ne peut que former les voeux les plus sincères pour y voir promptement renaître une parfaite tranquillité, mais le Roi reconnoissant que *V.H.P. sont les seules maitresses de la direction de leurs affaires intérieures, et ne se croyant point en droit d'y intervenir*, doit se borner à

1) Fransch gezant te Berlijn.

exprimer à V.H.P. combien il désire de voir enfin se dissiper entièrement]es dissensions qui troublent en ce moment le repos de la République; *et en attendant* cette heureuse époque S.M. est fortement persuadée que *V.H.P. s'abstiendront de toute mesure qui pourroit affoiblir l'effet qu'Elle doit attendre de Son alliance avec la République*. De son côté le Roi connoissant les obligations que lui impose le titre d'ami et d'allié de V.H.P. et désirant les remplir dans toute leur étendue, n'hésite point de leur déclarer que *S.M. emploiera tous Ses soins et fera les démarches les plus instantes pour qu'aucune influence étrangère ne trouble V.H.P. dans l'exercice libre et entière de leur souveraineté*.

Aux etats de Hollande et de Westfrise, et aux différens corps souverains de cette province.

(N.B. L'ambassadeur usera de cette déclaration après s'être concerté avec les principaux du parti bien intentionné, sur le moment convenable pour la remettre. Elle pourra aussi servir vis à vis des Etats des autres Provinces et les différens membres dont elles sont composées.
L'ambassadeur sera également autorisé à faire verbalement une semblable déclaration à toutes les personnes ouvertement attachées au parti de la France et de la liberté, partout où il sera jugé convenable).

L'ambassadeur soussigné a ordre du Roi son maitre de déclarer à Leurs Nobles et Grandes Puissances les Etats d'Hollande et de Westfrise, ainsi qu'aux villes et corps de noblesse ayant voix dans l'assemblée souveraine, que S.M. en Sa qualité de bon allié les assure de la manière la plus positive, qu'Elle employera dans tous les tems et dans toutes les circonstances, tous les moyens que Dieu lui a donnés, pour la conservation de la liberté et de la constitution primitive de la Républiqve, au rétablissement de laquelle constitution les véritables Patriotes employent le zèle le plus louable, en reformant les abus qui s'y étoient introduits.

46. - Vergennes aan Verac, 29 Maart 1786[1].

- Le Roi et son Conseil ont réfléchi sérieusement sur la position critique où se trouvent nos amis, et Sa Majesté, après avoir délibéré mûrement sur les moïens de les assister avec efficacité, m'a chargé de vous transmettre les instructions suivantes:

Le point le plus important à déterminer est l'utilité et l'à-propos de la déclaration dont vous m'avez adressé le projet. Nous avons examiné et analyse ce projet dans ses motifs comme dans ses expressions, et je ne dois pas vous cacher que nous avons trouvé de grandes difficultés sur l'un comme sur l'autre de ces deux points.

Nous avons considéré, en premier lieu, qu'il n'est essentiellement question dans ce moment que d'une affaire purement domestique et d'une diversité d'opinions dans

1) A.E. - De aanhef reeds gedrukt bij de Barral-Montferrat, *Dix Ans* etc. I, 109.

les magistrats d'Amsterdam; quel titre le Roi a-t-il, quel prétexte même peut-il alléguer pour s'immiscer dans une pareille discussion?

Sa Majesté, en le faisant, ne s'exposerait-elle pas au reproche de vouloir gouverner la République, influer sur ses délibérations, et tenir la conduite qui a rendu l'Angleterre odieuse et détruit son influence?

En second lieu, le Roi n'est parvenu à arrêter le Roi de Prusse qu'en lui représentant qu'il convenoit de ne point gêner la République dans son indépendance en intervenant dans son administration intérieure: Sa Majesté Prussienne auroit lieu de s'étonner si, au mépris de ce langage, nous faisions la moindre démarche publique qui le démentiroit. J'ajouterai à cette remarque, Monsieur, que la déclaration telle que vous l'avez libellée auroit l'air d'une contre-déclaration contre la Cour de Berlin, et vous devez sentir de vous-même les mauvais effets qui en resulteroient; les rapports du Roi avec la Hollande ne sont pas isolés; la politique de Sa Majesté embrasse et doit embrasser toute l'Europe; elle veut que la Eranee, alliée des Provinces-Unies, se tienne en même temps dans des mesures d'amitié et de confiance avec la Cour de Berlin.

Il s'agit, en troisième lieu, de considérer les patriotes eux-mêmes. Ils ont le soutien du pouvoir démocratique, ils se trouvent donc dans la nécessité de plaire au peuple. Or, s'il est constant que rien ne le flatte plus que l'idée de son indépendance, il seroit à craindre que cette idée ne s'affoiblit si le Roi se montroit dans les discussions intérieures de la République, on du moins, s'il se montroit sans les motifs les plus graves et les plus urgents. Que résulteroit-il de cette conduite inconsiderée? Rien autre chose sinon que Sa Majesté se compromettroit et que les patriotes seroient présentés à la nation comme sacrifiant à leurs vuës personnelles l'indépendance de leur pays.

Toutes ces réflexions, Monsieur, ont paru au Roi d'une telle force qu'il n'a trouvé, dans l'état actuel des choses, que des inconvénients dans la déclaration proposée, et qu'il a cru devoir s'attacher à quelqu'autre moyen de seconder les voeux et la cause des patriotes.

> Is er dus voor een verklaring aan de Staten-Generaal geen reden, het kwaad zal voldoende kunnen bestreden worden door den toonbaren brief dien hij hierbij voegt. Vérac kan er afschrift van geven aan den President van de week, den Raadpensionaris of den Griffier. Mocht tegen alle waarschijnlijkheid deze brief onvoldoende blijken, dan mag de gezant, doch slechts bij volstrekte noodzakelijkheid, de eveneens bijgevoegde verklaring indienen bij de Staten-Generaal.

Si les patriotes sont en mesure de ramener la pluralité à leur système, nous n'avons aucune objection à leur faire pour le fond; au contraire nous applaudirons à leur succès; mais nous avons à leur observer qu'ils feront une chose infiniment désagréable à la Cour de Berlin, et qu'il est à présumer que cette Cour ne cessera d'intriguer et de tourmenter la République jusqu'à ce qu'elle ait ramené M. le Prince de Nassau à son ancien pouvoir. La Prusse est trop puissante et trop voisine de la République pour être négligée ou compromise par celle-ci. Dans ces circonstances nos amis feront bien d'examiner de nouveau si le commandement ne pourroit pas être rendu à M. le Stadhouder sous quelques restrictions de plus que ne l'a

proposé la ville d'Amsterdam. Nous sommes d'avis, Monsieur, que cette possibilité existe; M. le Rhingrave de Salm avec qui j'ai discuté amplement la matière, le partage, et je ne puis que m'en rapporter aux détails qu'il transmettra à cet égard à ses commettants. Je me borne à vous observer que le Roi de Prusse n'exige pas que l'on rétablisse M. le Prince de Nassau dans toute l'étendue du commandement; que ce Monarque ne demande qu'un simulacre qui empêche la Princesse sa Nièce d'être errante en Hollande, et qu'il verra sans peine l'autorité militaire confiée à un Comité établi particulièrement à cet effet.

Vous observez, Monsieur, que toute conciliation est impossible parce que M. le Stadhouder se refusera à toute modification. Si tels sont en effet les dispositions de ce Prince, c'est une raison de plus de ne point se conduire à son égard avec une roideur inflexible: s'il s'obstine à refuser tout accommodement, il finira par rebuter la Cour de Berlin et par s'en faire abandonner; si au contraire il se détermine à souscrire aux conditions qu'on lui proposera, le mal, s'il y en a, ce que nous ne croïons pas, aura moins d'inconvénients que les troubles actuellement subsistants....

Reste, Monsieur, le droit de patentes et le règlement de 1674. J'ai amplement discuté ces deux objets avec M. le Rhingrave de Salm, et nous sommes tombés d'accord que le Roi ne pouvoit point intervenir pour assurer les démarches que font les patriotes pour en effectuer l'abolition. La seule chose que vous puissiez vous permettre est de faire avec prudence des insinuations analogues à leurs intentions, mais vous vous abstiendrez de faire agir dans les Provinces, au moins en votre nom, les affidés que vous pouvez y avoir. M. le Rhingrave partage mon sentiment à cet égard.

De bijgevoegde toonbare brief luidt als volgt:

Il nous revient, Monsieur, que des personnes mal-intentionnées s'efforcent de répandre secrètement des doutes sur la pureté des sentimens qui attachent le Roi aux Provinces-Unies, et que leur but est d'affoiblir par là, s'il est possible, les liens qui subsistent entre Sa Majesté et la République.

Quoique des insinuations aussi fausses et aussi maladroites ne soient dignes que de mépris de notre part, cependant le Roi juge devoir en arrêter les progrès, parce qu'il n'est pas d'erreur, quelque grossière qu'elle soit, à qui l'intérêt, l'ignorance ou la corruption ne donne des adhérens, et que les auteurs des insinuations dont il s'agit comptent sans doute sur l'efficacité de ces trois moyens.

L'intention du Roi est donc, Monsieur, que vous contredisiez ces mêmes insinuations de la manière la plus formelle, et que vous fassiez assurer dans cette vuë Leurs Hautes Puissances que Sa Majesté considère les intérêts de la République comme les siens propres, qu'elle prend et prendra en tout tems la part la plus sincère et la plus active à sa tranquillité et à son indépendance, tant intérieure qu'extérieure, et que bien loin de suposer que Leurs Hautes Puissances prennent jamais des mesures qui pourroient affoiblir l'alliance qui les unit à Sa Majesté, Elle met au contraire la confiance la plus absoluë dans leurs dispositions à les resserrer de plus

en plus et à en assurer la durée. Vous saisirez cette occasion, Monsieur, pour exprimer à Leurs Hautes Puissances la peine que causent au Roi les dissentions intestines qui troublent la République et les voeux que Sa Majesté fait pour que Leurs Hautes Puissances trouvent dans leur sagesse des moyens propres à ramener la tranquilité et à l'établir sur une base constitutionnelle, la seule qui puisse être juste, solide et durable.

Les Etats Généraux, Monsieur, ne se méprendront pas sur le motif de la démarche que le Roi vous prescrit; ils ne le soupçonneront sans doute pas de vouloir infleur sur la direction de leurs affaires intérieures; Sa Majesté sait trop bien par Elle-même combien les Souverains sont et doivent être jaloux de leur indépendance, pour se permettre rien qui put porter la plus légère atteinte à celle de son alliée; Sa Majesté n'a d'autre intention dans les conseils qu'Elle transmet à Leurs Hautes Puissances que de leur manifester tout l'intérêt qu'Elle prend à la prospérité des Provinces-Unies, et de leur fournir une nouvelle preuve de la sincérité de l'afection et de l'amitié qu'Elle leur porte.

Declaratie aan de Staten-Generaal, door Vergennes overgezonden, 29 Maart 1786.	**Declaratie aan de Staten-Generaal, ‘lu et approuvé au Conseil d'Etat,’ 13 April, en door Vérac ingediend 21 April 1786.**
L'ambassadeur soussigné a ordre de transmettre à Vos Hautes Puissances les témoignages les plus expressifs de l'affection et de l'amitié que leur porte le Roi son maître, et de leur renouveller l'assurance de l'attachement invariable de Sa Majesté à l'alliance subsistante entr'Elle et les Provinces-Unies.	
C'est par une suite de ces sentiments que le Roi forme des voeux pour que les dissentions intestines qui troublent la République, puissent être assoupies, et que sa tranquilité soit établie sur des principes puisés dans l'essence de sa constitution, comme étant les seuls qul puissent en assurer la stabilité.	.... pour que l'on parvienne à réformer les abus, qui peuvent avoir occasionné des dissentions intestines dans la République, et que sa tranquilité puisse être établie sur des principes puisés dans l'essence de sa véritable constitution.
Le Roi, en confiant ces voeux à Vos Hautes Puissances, est bien éloigné de vouloir influer sur la direction des affaires intérieures de la République; il connoit trop ce qui est dû à leur indépendance pour avoir une pareille intention; Sa Majesté n'a	Le Roi, en confiant ces voeux à Vos Hautes Puissances, ne prétend point s'immiscer dans la direction des affaires intérieures de la République; bien loin d'avoir cette intention, Elle donneroit au contraire, s'il étoit nécessaire, ses soins les plus actifs pour

d'autre but que de remplir envers Vos Hautes Puissances les devoirs d'un ami et d'un allié, et de leur donner par là une nouvelle preuve de ses sentiments pour les Provinces-Unies, et de la part sincère qu'Elle prend à leur prospérité.

empêcher que Tos Hautes Puissances y fussent troublées intérieurement comme extérieurement; Sa Majesté n'a d'autre but dans la démarche qu'Elle fait, que de remplir...etc.

47. - Vérac aan Vergennes, 5 april 1786[1].

- Nos amis ont été très satisfaits des sentimens exprimés dans la note dont vous avez eu la bonté de m'envoïer le modèle, ainsi que de la dépêche ostensible, mais comme ces deux pièces ne remplissent point l'objet que le parti avoit en vue, ils jugent qu'il n'y a aucun usage à en faire, pas même auprès de M. le Grand-Pensionnaire; ils pensent que cette dépêche pourroit faire plus de mal que de bien, et je ne suis pas éloigné de leur avis. Ces deux pièces resteront donc pour le moment dans mon portefeuille, sauf à en faire par la suite l'usage que les circonstances pourront exiger ....

Dort nous donne beaucoup d'espérances ainsi que Hoorn; Gorcum n'est pas aussi décidé, mais ses dispositions s'améliorent. Dès que nos amis se seront assûrés de onze voix, l'affaire sera décidée; nous apprenons que la ville de Haarlem commence à balancer et à ressentir les effets de l'intrigue ennemie, et nous désirerions un peu moins de flottement dans l'esprit de M. Zeeberg, d'ailleurs patriote très estimable et très éclairé. Notre véritable point de repos dans le moment actuel est que le Conseil Comité se trouve chargé du commandement par une résolution expresse des Etats; qu'il le gardera jusqu'à ce que la question soit décidée pour ou contre le Stadhouder; que nous n'avons point à craindre l'arrivée imprévue de ce Prince qui déconcerteroit les mesures de. nos amis; que par cet arrangement ceux-ci gagnent un tems en quelque sorte indéfini, et qu'ils seront à peu près les maîtres d'éluder ou différer la décision de la question.

> Bij een afzonderlijke dépêche van dezen datum vraagt Vérac traktementsverhooging aan. Toen tijdens Engelands overwicht de rol van fransch ambassadeur bij de Republiek van weinig gewicht was, kon deze met weinig toe. Nu is dit anders geworden:

Ce n'est plus parmi les habitans de la Haye et les principaux d'Amsterdam que doivent se concentrer mes relations politiques; il faut qu'elles embrassent aujourd'hui les députés de toutes les Provinces à l'assemblée des Etats-Généraux, et ceux de toutes les villes de Hollande à l'assemblée des Etats de cette Province. Il ne se trouve parmi ces derniers aucun Bourguemaitre, aucun Pensionnaire, aucun conseiller, enfin aucun de ceux qui sont comptés pour quelque chosé dans leur ville, qui ne soit pour moi un être précieux, un être à ménager par tous les soins et moïens possibles. Le plus

1) A.E.

sûr de ces moïens est indubitablement de leur faire tout l'accueil qu'ils peuvent désirer, de leur ouvrir ma maison, de prendre

toutes mes mesures pour la leur rendre agréable, de faire en sorte que de retour chez eux ils célèbrent l'ambassadeur du Roi et le traitement excellent qu'ils ont reçu de lui. Ce moïen de me paroit pas moins infaillible pour gagner des voix que celui de la séduction par argent. Aussi, Monsieur le Comte, je n'ai pas craint d'en faire un usage fort étendu à dater du moment où j'ai reçu le premier avis de la fatale résolution de la ville d'Amsterdam. Le corps diplomatique, à l'exception du ministre d'Espagne, est en général dans de mauvaises dispositions pour nous, et les habitans de la Haye sont presque tous nos ennemis; il n'est pas moins nécessaire pour les intérêts du Roi que son ambassadeur les accueille et leur fasse les honneurs de sa maison d'une manière grande et noble. Dans la lutte entre le parti Républicain et le parti Stadhoudérien il y a nécessairement de transfuges, et quoiqu'il n'y ait pas grand fond à faire sur cette espèce de gens, cependant ils se font nombre et il est bon de de les accueillir, moins pour les avoir que pour que le parti contraire ne les ait pas. Il est intéressant de faciliter ces défections qui deviendront d'autant plus nombreuses que les affaires Stadhoudériennes empireront, et de leur donner dans ma maison une bonne maison qui soit pour eux une espèce de centre et de point de ralliement. S'il est possible que les esprits changent à la Haye en notre faveur, ce n'est qu'en environnant l'ambassadeur du Roi d'un certain éclat qui impose. Cet éclat, ce faste de la Cour Stadhoudérienne est peut-être dans le fond la seule raison qui attache au Prince Stadhouder les trois quarts des habitans remarquables de cette ville: dans l'incertitude si ce Prince reviendra ou non ils regrettent les amusements ou les distractions que sa Cour leur offroit.

Kantteekening:

Le Roi a décidé que les appointemenls de M. le Marquis de Vérac seront portés à 150 mille Livres à commencer du l^{er} janvier de cette année.

Dit is een vermeerdering met 40.000 livres.

48. - Vergennes aan Vérac, 17 april 1786[1]. -

Vérac's dépêche van 5 April is in den Conseil du Roi besproken, met dit gevolg dat de verklaring aan de Staten-Generaal herzien en gewijzigd is. Verder zal Z.M. in geen geval gaan.

Ne perdez j'amais de vue, je vous prie, Monsieur, que le Roi ne sauroit s'isoler, et qu'il est dans l'obligation absolue de combiner sa conduite politique d'après les rapports nécessaires qui existent entre la France et les autres Puissances de l'Europe .... Nous désirons que l'on admette des modifications qui puissent au moins sauver, jusqu'à un certain point, la dignité de M. le Prince de Nassau ou plutôt de Madame la Princesse; nous nous en rapportons entièrement à cet égard aux lumières et à la prudence des Patriotes.

1) A.E.

49. - Frederik de Groote aan de Prinses. 28 Maart 1786[1].

Après ce qui vient de passer à la Haye .... je prends congé du Stadhouder et vous déclare que je ne me melerai plus de ses affaires. Qu'il se perde, puisqu'il le veut ainsi. Quoi, losqu'avec mille peines je trouve quelque expédient pour redresser ses affaires, aussitôt de son côté il gâte tout. Cela en est trop. Il n'y a que vous et vos enfants innocens qui soyent à plaindre. Pour le Prince d' Orange qui n'agit que par caprices et toujours mal à propos, il ne lui arrivera que ce qu'il mérite, si on le met de cöté. J'ai défendu à Thulemeyer de s'entremettre dorénavant dans ses affaires, pour ne me point rendre indiscret en voulant soutenir les extravagances de ceux qui agissent en insensés. Voilà, ma chère enfant, à quoi votre mari me réduit....

50. - Frederik de Groote aan Finckenstein, 30 Maart 1786[2].

Il est certain que le Stadhouder fait tout ce qu'il peut pour empirer la situation où il se trouve; c'est pourquoi j'ai écrit hier là-bas, que je ne me melerois plus de ses affaires s'il vouloit les gâter. J'ai aussi dit la vérité au Sieur de Thulmeier dans cette occasion-ci. Il est clair, que le Stadhouder a envoyé ce perruquier dont il est question, à la Haye. Le Sieur de Thulmeier auroit dû me dire la vérité; il ne l'a pas fait. Ainsi je lui ai chanté la game, et si la France insiste là-dessus, je le mettrai dehors, car je n'en suis pas content. Ge qu'il y a de très certain, c'est que les liens de l'union des François et des aristocrates consistent principalement en ce que la France s'entend parfaitement avec eux pour mettre le Stadhoudérat de côté. A présent si le Prince avoit un peu de conduite, il auroit pu soutenir sa thèse, mais la bêtise qu'il a de se meler avec le petit peuple, cela lui cassera le col. Les aristocrates sont maîtres des troupes. Ils peuvent les faire agir comme il leur plait, de sorte que le peuple ne peut avoir que le dessous.

Sur ce, etc.

FEDERIC.

51. - Hertzberg aan de Prinses, 11 April 1786[3].

- Selon la dernière dépêche de M. de Goltz du 29 Mars, le Comte de Vergennes s'étoit expliqué envers lui, après le premier entretien avec le Comte de Salm, assés convenablement, en disant qu'on rendroit au Prince le commandement de la Haye, et qu'on pourroit créer un conseil de guerre, dans lequel il auroit une voix prépondérante. Le Comte de Salm a évité de voir Messieurs de Goltz et de Brantsen sous prétexte d'indisposition.

1) S.A.
2) S.A.
3) S.A. (*H.N.*)

Toen dit gesprek tusschen Vergennes en von Goltz plaats had, waren den eersten de gebeurtenissen van 17 Maart nog onbekend. Thans echter heeft

d'Esterno hem, Hertzberg, zooeven de volgende van Vergennes ontvangen dépêche medegedeeld:

'.... Le Roi est disposé à faire de nouveaux efforts sur le succès desquels nous sommes encore dans l'incertitude, pour porter les patriotes à un arrangement convenable. C'est l'objet de mes conférences avec le Comte de Salm, aux principes et sentimens duquel je ne puis qu'applaudir, ainsi qu'à son attachement pour Madame la Princesse de Nassau. Le Roi vous autorise, Monsieur, à porter ceci à la connoissance du ministère du Roi de Prusse, pourvu qu'il en informe Sa Majesté en lui faisant observer, qu'il est tems de porter le Prince à entrer dans la bonne voye, si on veut prévenir un éclat fâcheux dans la République, et surtout de l'engager à ne pas se laisser gouverner par le chevalier Harris et quelques mauvaises têtes qui l'entourent. On se tromperoit si l'on croyoit que le Roi voulut abandonner des citoyens qui en marquant leur attachement pour la France, défendent ses intérêts contre les attaques de ses ennemis. Tout au contraire il se trouveroit dans le cas de les soutenir, et il se verroit obligé de renoncer à l'espérance de porter les esprits à un accommodement raisonnable, ce qui est toujours l'objet que Sa Majesté désire d'atteindre.

Tous pouvez communiquer aussi cette dépêche à M. le Baron de Reede, et le prier d'assurer Madame la Princesse de Nassau de toute l'affection du Roi, et de Son désir de lui en donner des preuves, si M. le Stadhouder ne s'y oppose pas, et veut se rendre à une réforme que la Constitution autorise; Son Altesse Royale peut être assurée que le Roi recevra avec plaisir toutes les ouvertures qu'elle voudra Lui faire passer par M. de Vérac, à qui Son Altesse Royale paroit accorder de la confiance.'

Men moet nu afwachten, [gaat Hertzberg voort], wat de koning hierop antwoorden zal, en zich zooveel mogelijk gedragen naar wat hij aanraadt.

52. - Frederik de Groote aan Thulemeyer, 15 April 1786[1]. -

d'Esterno heeft aan het ministerie medegedeeld:

.... que quoique la scène du 17 devoit rendre toute conciliation plus difficile, le Roi Très Chrétien par amitié pour moi et la Princesse d'Orange continueroit pourtant ses soins pour moyenner un Plan de conciliation, pourvu que le Prince d'Orange cessât de se faire gouverner par le parti anglois, qu'il se prêtât aux restrictions conformes à la constitution qu'on pourroit exiger de lui, et qu'il tâchât de prévenir de nouvelles scènes puisqu'il se trompoit s'il croyoit que Sa Majesté Très Chrétienne abandonneroit ses amis, et que les attentats de cette nature, s'ils continuoient, forceroient à la fin la Cour de France à ne plus se meler des affaires du Prince. Je n'ai pu qu'accepter ces offres de la Cour de France, et comme le Comte de Vergennes avoit dit auparavant au Baron de Goltz, qu'on rendroit le commandement de la Haye, et qu'on pourroit adjoindre au Prince d'Orange un conseil de guerre dans lequel il présideroit et auroit une voix

1) S.A.

prépondérante, j'ai fait dire au Comte d'Esterno que ces propositions me paroissoient acceptaties et de nature à pouvoir servir de base à un plan de conciliation; que je ferois mon possible pour disposer le Prince à accepter les deux articles susmentionnés. Tous pouvez faire part de ce que dessus à la Princesse d'Orange sous le sceau du secret, et vous la prierez de disposer le Prince son Epoux à se prêter non seulement aux deux articles susmentionnés, mais aussi au reste de ce que la Cour de France exige de lui, et dont il ne peut pas se dispenser, s'il ne veut pas entièrement gâter ses affaires et s' exposer à perdre le tout.

53. - De Prinses aan Hertzberg. - loo 14 Mars 1786[1].

- J'ai été avertie de différens côtés qu'il court un bruit qu'il y a un projet de mettre le Stadhouder de coté et son fils à sa place; on varie sur les détails, les uns disent qu'on prieroit le Prince de s'éloigner un tems, et qu'après que moi j'aurois cimenté la conciliation, il reviendroit; d'autres parlent de son entier éloignement des affaires, et de l'établissement d'une minorité, mais sans s'expliquer si l'on me voudroit pour tutrice. Quoi qu'il en soit, j'ai cru devoir vous en prévenir; je considère tout schisme dans la familie comme le coup de grâce qui achèveroit de perdre la maison.

54. - De Prinses aan Hertzberg. - loo, 7 Avril 1786[2].

- Il me revient de bonne part que le Comte de Salm a formé le plan de dépouiller le Prince de ses charges et d'en revêtir son fils aîné. Je répète ceci parce que je tremble toujours qu'il ne profite d'un moment d'humeur ou de faiblesse pour faire goûter ceci au Roi, ce qui me mettroit dans le plus cruel embarras; ce seroit le coup de grâce pour la familie.

55. - Hertzberg aan de Prinses, 18 April 1786[3].

- Le Comte de Salm a déployé à M. de Goltz son plan ou celui des Pensionnaires, qui paroit très outré et pas admissible dans la totalité. M. de Goltz en a informé le Roi et M. de Thulemeier, mais la Cour de France ne s'en est pas encore ouverte au Roi.

(Secret.) Selon le Plan du Comte de Salm, rapporté ici par M. de Goltz, Votre Altesse Royale devroit se rendre seule avec sa familie à la Haye, et Monseigneur le Prince visiteroit en attendant les places de la République ou ses Etats d'Allemagne. Il ne devroit pas s'opposer à deux réformes principales, l'une des Regiemens Stadhouderiens dans les quatre Provinces d'Utrecht, Gueldre, Overissel et Groningue; l'autre, que ses courtisans ne soyent plus membres des Etats-Généraux; qu'on lui

1) S.A. (*H.N.*)
2) S.A. (*H.N.*)
3) S.A. (*H.N.*)

conserveroit l'exercice de ses dignités de terre et de mer et la présidence dans tous les conseils, mais qu'on lui adjoindroit un conseil composé de 6 généraux, 2 ministres de l'Etat et 2 membres du Souverain; que le Prince y auroit 2 voix. Je

ne trouve admissible que le dernier article, que je soumets pourtant au jugement de Votre Altesse Royale, et je crois qu'en l'admettant on pourra parvenir à rayer le reste; mais après tout il faut voir ce que la France nous proposera.

56. - De Prinses aan Hertzberg, 28 April 1786[1].

- M. de Thulemeyer m'a communiqué le plan du Comte de Salm, comme il l'a reçu de M. de Goltz. En réponse j'ai préparé les deux pièces ci-jointes; le Prince les a approuvées et je Vous es remets, Monsieur, les soumettant entièrement à Votre sagesse et à Votre jugement; vous reglerez l'usage à en faire si vous y trouvez de bon, ainsi que la manière de lea faire parvenir à la Cour de France soit en partie, soit en entier....

Je donne encore en considération si on ne pourroit insinuer qu'en ne voulant aller qu'avec le Prince, il ne s'en suit pas que je me refuse à parier avec ceux qui ont confiance en moi, mais de l'aveu de Son Altesse Sérénissime et sans mistère.

Eerste bijgevoegd stuk:

Considérations sur les articles proposés par le Rhingrave de Salm au Baron de Goltz.

In den aanhef van zijn voorstel had Salm haar mot loftuitingen overladen:

.... peut-être le Rhingrave ne seroit pas fâché que l'encens qu'il m'offre et qu'il me promet même de la part des violents antagonistes du parti Stadhoudérien me tourne la tête au point de m'imaginer qu'en séparant ma cause de celle du Prince il pourroit en résulter des avantages pour le reste de la familie, mais je ne lui conseille pas de se livrer à cet espoir ni d'en bercer ses amis....

M. de Salm met d'abord en avant comme un fait, ‘que le bien-être du Prince dépend en grande partie dans ce moment-ci de ne pas vouloir résister à ce qu'il ne pourroit empêcher, et de se faire un mérite apparent de céder de bonne grâce ce que définitivement la force majeure l'obligeroit à céder également.’ - Ceci est trop vague, trop général pour qu'on puisse y répondre; quant à l'espèce de menace que cette réflexion renferme, elle n'effraye pas; quiconque s'en laisse imposer par la crainte, mérite de succomber; ou ne craint rien lorsqu'on défend son bon droit....

La réforme des Regiemens dans les provinces d'Utrecht, de Gueldre, d'Overissel et de Groningue ne regardant pas la province de Hollande dont les directeurs actuels doivent être considérés comme les commettants du Rhingrave de Salm, on ne peut entrer en discussion avec lui sur cette matière. Toutefois on veut faire observer que ces Regiemens doivent être regardés comme des loix fodnamentales qui ne peuvent être altérées que par le concours de tous ceux qui en ont juré l'observation. Il s'en suit

1) S.A. (*H.N.*)

que la seule discussion de ces Regiemens possible est celle entre le Prince et chacune des provinces intéressées séparément ....

De quel droit le Rhingrave de Salm et ses amis veulent-ils imposer des loix au Prince jusque dans le choix des personnes qui composent sa Cour?....

Il est hors de doute que les Etats ont le droit d'exiger que les différens devoirs du Capitaine-Général soyent remplis comme ils doivent l'être, mais de là il ne s'en suit pas qu'il faille priver le Prince de ce qui revient à son poste, et sous prétexte de la nécessité d'un arrangement, former un Conseil qui borneroit l'exercice de son autorité légitime; il paroit beaucoup plus naturel, et j'ose ajouter plus avantageux au bien de la chose, qu'au cas qu'il faille un arrangement, ce soit le Prince qui le fasse lui-même, sans qu'on veuille le gêner sur les moyens, lui seul restant responsable des suites.

M. le Rhingrave termine par deux objets qui le regardent personnellement; ils ne m'arrêteront pas longtems. Le Prince s'est expliqué ouvertement sur ce qui concerne les nouvelles légions; il n'a pas agi sourdement contre M. de Salm par de petits moyens indignes de son caractère. Quant au grade de Général Major qu'il ambitionne, on ignore *les droits* qu'il peut faire valoir, et si c'est une faveur qu'il réclame, c'est à lui à la mériter.

Tweede bijgevoegd stuk:

Notre éloignement de la Haie ne nous mettant pas à portée de nous concerter de bouche avec le Marquis de Vérac, selon que la Cour de France paroit le souhaiter, je préfère de Vous' remettre nos intérêts en Vous priant de peser la valeur de ces réflexions, et de les transmettre au Cabinet de Versailles, si Vous les en croyez dignes.

Nous applaudissons à la déclaration franche de la Cour de France, qu'elle n'abandonneroit point ses amis[1]: elle est faite pour inspirer de la confiance. Maintenant il s'agit de s'entendre sur les termes de cette protection. Est-ce leur conserver une prépondérance dans les assemblees d'Etat qui par le fait remet la Souveraineté entre les mains d'un petit nombre d'individus et les rend les despotes absolus de la République en foulant aux pieds les loix, les usages, jusqu'aux privilèges des peuples, - ou n'est-ce simplement que leur assurer la libre jouissance de ce qui leur revient; assurer leur vie, leur état, leur existence civile et politique? On ne peut suposer le premier, à moins d'admettre encore de deux choses l'une, savoir, ou que la France veuille détruire l'indépendance de cette République libre à laquelle elle promit son appui, ou qu'elle appréhende que son alliance n'est pas assez bien affermie, et que les liens pourroient aisément en être rompus. On ne peut lui attribuer des principes odieux; il faut donc croire qu'elle se méfie du Prince et doute qu'il suit de bonne foi le sistème adopté par la République; à ce dernier égard ou peut la rassurer hardiment: le Prince ne séparera jamais ses intérêts de ceux de l'Etat....

1) Vgl. de bewoordingen in Vergennes' dépêche aan d'Esterno onder Bijlage III, 51.

On ose de plus mettre ici en doute, s'il est bien au pouvoir de la France d'assurer à ceux qui se qualifient particulièrement d'être ses amis, une autorité stable du moment qu'elle dégénère en despotisme; il s'élève contre elle des clameurs de toute part, et les annales de tous les païs mais particulièrement celles de ces Provinces ont fait voir que toute autorité qui est obligée d'avoir recours à des moyens pareils à ceux que l'on emploie, travaille elle même à sa ruine; cette vérité est doublement palpable lorsqu'il s'agit d'une autorité usurpée qui n'a pas de fondemens solides; le Stadhoudérat peut être aboli, mais les divisions n'en seront pas éteintes, ce sera une hydre sans cesse renaissante, et l'Etat se verra à deux doigts de sa perte - seroit-ce trop avancer que de dire que les commencemens de ceci se font déjà sentir?

On se flatte que la France ayant des principes équitables ne voudra étendre sa protection qu'à ce qui est juste et raisonnable, et dans cette espérance on ose l'assurer que nous n'en voulons ni aux biens, ni à la vie, ni à l'état de ces individus; nous allons plus loin et nous sommes prêts à nous contracter avec eux dans tout ce que le bien de la patrie demande; nous prouverons ces dispositions quand on le voudra. Nous demandons simplement qu'on ne nous attaque plus ....

57. - Hertzberg aan de Prinses, 6 Mei 1786[1]. -

Hij prijst beide stukken zeer:

Je suis parfaitement de l'avis que Monseigneur le Prince Stadhouder ne peut et ne doit pas sacrifier les regiemens Stadhoudériens, que son Altesse Sérénissime n'a pas besoin d'entrer en composition là-dessus avec les Etats de Hollande qui n'ont rien à dire dans les autres Provinces.

Wat den Raad betreft, is hij niet geheel met de Prinses eens. Is er misschien iets goeds te wachten van een reorganisatie van den bestaanden Raad van State?

Je crois que Monseigneur le Prince feroit bien de faire rédiger quelque plan bien raisonné tendant à amender et à accélérer toutes les expéditions de ses différends départements. Si Son Altesse Sérénissime vouloit faire un pareil plan de réforme et le communiquer au Roi, nous pourrions l'opposer à celui que la Cour de Frauce pourra nous communiquer et ensuite on pourroit traiter là-dessus à la Haye dès qu'Elle y seroit retournée et qu'on Lui auroit restitué le commandement de la garnison, ce qu'on peut et doit toujours demander comme une condition préliminaire.

Notre grand et excellent Roi est toujours porté de Coeur et d'âme pour Votre Altesse Royale, mais il compte toujours que la France ne lui manquera pas aprés tant de promesses, et qu'elle s'employera bientôt et sérieusement à accommoder les affaires en Hollande, en disant ‘qu'il ne voyoit pas pourquoi la France voudroit nous faire illusion et ce qui lui en reviendroit’[2]; cependant il a été choqué de ce que la Cour de France traine

1) S.A. (*H.N.*)
2) Woorden uit een rescript aan Finckenstein van 2 Mei 1786.

si longtemps à nous communiquer un Plan d'accommodement et qu'elle ne nous a pas dit un mot de la note du Comte de Vérac.

Reede zal van het tweede stuk der Prinses een ‘précis’ aan d'Esterno overgeven.

58. - De Prinses aan Hertzberg, 15 Mei 1786[1]. -

De Prins kan bezwaarlijk aan het verzoek voldoen. Het is een dwaling dat hij werkt zonder bureaux, er bestaat er een voor marinezaken, en voor het legerdepartement is er een in wording geweest.

Vers le milieu de la guerre angloise, le Prince a formé un département de la marine, qui consiste dans les vice-amiraux Reinst et Zoutman, le Chef d'escadre Kinsbergen, et les Conseillers-Fiscaux des Amirautés de la Meuse et d'Amsterdam, actuellement Messieurs Paulus et Van der Hoop; ce département est en règle et je ne vois pas qu'on puisse y rien changer; M. de Kinsbergen est certainement un de nos plus habiles marins, M. Zoutman s'est fait une réputation par la bataille de Doggersbank et c'est un honnête homme; M. Peinst est aussi assés généralement estimé et tient aux premières familles d'Amsterdam; je ne crois pas qu'on pourroit trouver mieux. M. Van der Hoop, quoique poursuivi parce qu'il fait profession d'être attaché à la bonne cause, jouit cependant de l'estime et de la confiance de son Amirauté, et vit quant aux affaires de la marine en bonne harmonie avec son collegue Paulus.

Quelques mois avant l'arrivée de M. de Maillebois, le Prince avoit tâché de former pour l'armée de terre un département à l'instar de celui de la marine; les Généraux Van der Hoop et Dumoulin en étoient avec quelques adjudants du Prince, et un Comis du Cabinet qui faisoit l'office de Ministre. A l'arrivée de M. de Maillebois le Prince lui présenta ce Département et le pria de vouloir en être; ces Messieurs lui offrirent leurs services et de s'assembler chés lui soit ensemble soit séparément, toutes les fois qu'il le jugeroit à propos; mais M. de Maillebois n'en profita pas, et soit qu'il craignit se compromettre avec M. de Maasdam qui étoit plus ancien général que lui et auquel on avoit fait le même compliment, soit que soufflé par la Cabale il ne vouloit point entrer en relation étroite avec le Général Van der Hoop, il ne vouloit jamais reconnoitre ce département, et quoiqu'il fut convaincu de la nécessité de quelque chose de pareil, il s'obstina à proposer des nouveautés de son cru, au lieu de s'attacher à ce qui existoit et de s'appliquer à le perfectionner; c'étoit une mauvaise politique dont je suis persuadée qu'il se répent comme de bien d'autres choses depuis qu'il connoit d'avantage le païs. Avec un peu d'habileté il auroit aisément écarté des affaires M. de Maasdam, qui n'étoit nullement militaire et encore moins homme d'Etat et politique; il auroit dû profiter des talens et des connoissances du Général Van der Hoop et se mettre au dessus des clameurs patriotiques, parce que de fait l'armée de l'Etat ne

1) S.A. (*H.N.*)

lui offroit rien de mieux. Tout ceci a d'abord diminué le bon effet que que le département pouvoit et devoit faire; ensuite de circonstances particulières ont fait quitter le païs au secretaire; il n'a pas été fort bien remplacé; les circonstances de la République et les notres ont dispersé tout le département, de façon qu'à présent il est entièrement dissout.

Le malheur est que nous manquons de bonnes têtes et de gens habiles; c'est ce qui manque aussi au ministère du Conseil d'Etat; ce conseil ne peut être toujours bien composé, vue la constitution, mais le ministère doit y suppléer. M. Bisdom de l'aveu de tous les partis ne suffit pas à son poste avec la meilleure volonté du monde. L'esprit de parti et la jalousie en ont écarté le seul qui en avoit les talens; c'étoit encore un Van der Hoop, frère ainé de ceux que j'ai nommé précédemment. Tous me direz que je vous nomme toujours cette familie; cela vous prouve notre disette ....

59. - Vérac aan Vergennes, 6 Mei 1786[1]. -

> Na de indiening der verklaring aan de Staten-Generaal op 21 April nemen de zaken een goeden keer. De resolutie die de pensionarissen met 11 tegen 8 stemmen genomen willen zien, is nu al in een aantal steden gepasseerd, die dus onmogelijk weer terug kunnen. Het zijn Haarlem, Leiden, Gouda, Schoonhoven, Alkmaar en Monnikendam. - Schiedam en Purmerend zullen spoedig volgen. Op Dordrecht, Gorcum en Hoorn moet nog voortdurend gewerkt worden.

Dort seroit une ville excellente, mais le vol élevé que M. de Gijzelaar a pris dans la République et la considération que ses talens lui acquièrent excitent la jalousie de ceux qui occupent les premières places de cette ville; il en résulte une disposition générale à le contredire dans tout ce qu'il propose, mais dans l'affaire présente il se conduit avec tant d'adresse, il met une si grande réserve auprès de ceux qui sont a ménager, l'affaire d'ailleurs est si importante en elle-même que je ne pense point que les régens de cette ville sacrifient l'intérêt de leur Pays à ces vains sentimens de jalousie ....

Si je dois en croire un propos de celui qui est ici à la tête du département de la police, il seroit très difficile d'empêcher des mouvemens séditieux si le Prince venoit à reparoitre ici. Sa présence à plusieurs ègards nous causeroit de l'embarras, mais il faut croire que le génie qui l'a si bien inspiré jusqu'à présent le retiendra encore hors de la Haye jusqu'à ce que cette affaire soit entièrement terminée.

60. - Vergennes aan Vérac, 14 Mei 1786[2].

- Il y a apparence, Monsieur, que la note remise le 21 avril servira à rétablir en faveur de nos amis la majorité relativement au commandement de la Haye, mais je ne vous cacherai pas que ce triomphe de leur amour-propre ne répond pas entièrement aux

1) A.E.
2) A.E.

vues et au système de Sa Majesté; Elle a toujours pensé et pense encore qu'il ne doit pas être question de dépouiller M. le Stad-

houder ni de le laisser dans l'humiliation; je ne vous cacherai même pas que le Roi auroit desiré qur vos dernières dépêches continssent quelques données sur cet objet. Sa Majesté s'en occupe d'autant plus que c'est le seul qui affecte véritablement la Cour de Berlin, et que le Roi de Prusse suspecte principalement nos intentions à cause des délais que les patriotes y mettent et que ce Prince nous impute. Comme M. le Rhingrave de Salm se propose de retourner incessamment à la Haye, je m'entretiendrai sérieusement avec lui sur cette matière et je n'aurai pas de peine à l'amener à nos idées, parce qu'il en a toujours senti la justice et la nécessité.

61. - Vergennes aan Vérac, 18 Juni 1786[1]. -

De Rijngraaf wordt door zijn particuliere zaken nog een poos te Parijs opgehouden, daarom verzendt Vergennes nu wat hij dezen had willen medegeven:

Les Patriotes continuent à garder avec nous le silence le plus absolu sur leurs vues, en sorte que nous avons l'air de n'être que l'instrument de leur intérêt personnel, et cette manière d'agir, outre ce qu'elle a de désobligeant pour nous, nous donne aux yeux de la Cour de Berlin une apparence de fausseté que nous ne méritons pas et qui ne sauroit nous convenir. Nous jugeons qu'il est tems que les Patriotes nous expliquent sans détour et sans réserve leur sistème et leur plan. Comme nous supposons qu'ils sentent comme nous d'un côté le danger de détruire le Stadhoudérat et de l'autre la nécessité d'une conciliation, nous ne pouvons que les inviter à nous confier enfin les bases qu'ils souhaiteroient donner à cette conciliation. Nous les examinerons et nous déterminerons de concert avec eux la marche à tenir pour l'effectuer. Mais comme il est à peu près impossible de suivre par correspondance un objet aussi délicat et aussi compliqué, je désirerois que vous vous pénétrassiez bien des idées de nos amis et que vous vinssiez ici pour les discuter à fond avec moi. Je n'attends que votre réponse pour prier le Roi de vous accorder un congé.

62. - Vérac aan Vergennes, 23 Juni 1786[2]. -

Dordrecht heeft de goede resolutie eindelijk genomen met 19 tegen 5 stemmen. Schiedam en Gorcum zijn nog altijd onzeker, en zelfs sedert eenigen tijd weer Gouda. - Alleen Delft heeft nog een resolutie genomen volkomen gelijk aan die van Amsterdam.

63. - Vérac aan Vergennes, 27 Juni 1786[3]. -

1) A.E.
2) A.E.
3) A.E.

Bij aankomst van Vergennes' dépêche van 18 Juni waren de meeste vrienden naar hun steden; alleen Van Berckel was in den Haag. Hij is van oordeel dat de gezant zich onmogelijk verwijderen kan.

M. van Berkel m'a conjuré d'insister auprès de vous pour que vous voulussiez bien ne pas donner de suite à cette idée; vous voyez, m'a-t-il

dit, où nous en sommes; l'affaire du commandement n'est pas encore décidée, le Prince est en Zélande, la fermentation est au comble dans le peuple de la Haye, la province d'Utrecht et celle de Gueldre sont en feu; quitter la Hollande dans ces circonstances est un dessein qui ne peut qu'augmenter la confusion; les Stadhoudériens et peut-être aussi quelques Patriotes faibles croiront que vous abandonnez la partie.... Ma présence ici leur paroit tellement nécessaire qu'étant informés que j'avois le projet de faire une tournée dans la province d'Utrecht, ils m'ont supplie de différer ce petit voyage et de ne pas quitter la Haye dans ce moment. M. van Berkel m'a proposé de vous envoyer M. le Marquis de la Coste. Je n'ai, Monsieur le Comte, rien à objecter contre cette idée. M. le Marquis de la Coste est parfaitement au courant; je n'ai rien de caché pour lui; il a toute la confiance de nos amis. Si donc vous désirez son arrivée, vous n'avez qu'à me le faire savoir.

64. - Vérac aan Vergennes, 30 Juni 1786[1]. -

De Gijselaar is terug en is het met Van Berckel geheel eens.

65. - Résumé d'une conversation du Ministre avec M. le Rhingrave, le 7 Juillet 1786 (il a été lu à ce dernier)[2].

L'opinion de M. le Comte de Vergennes est qu'il faut penser sérieusement à concilier les différends qui divisent la République, parce que l'état de fermentation et de tension où Elle se trouve ne sauroit durer plus longtems sans occasionner une explosion. Que dans la position actuelle des choses l'alliance du Roi est illusoire pour lui comme pour la Hollande, et que le moindre événement peut la détruire. Que pour la consolider, il faut que le Roi tienne ostensiblement la balance entre les différends partis qui divisent la République, parce que c'est le seul moyen de les réunir au besoin pour l'intérêt commun; qu'en suivant une autre marche la France auroit plutôt l'air d'un chef de parti que d'allié de la République. Que le premier moyen d'acheminer le plan qui vient d'être indiqué, est de terminer la discution relative au commandement de la Haye; qu'il n'y a aucun inconvenient à le rendre à M. le Stadhouder avec la réserve des droits inhérents à la Souveraineté des Etats, et en créant en même tems un Conseil qui dirigera toutes les affaires militaires et dont M. le Stadhouder aura la présidence.

Que l'affaire des Regiemens étant purement domestique, le Roi ne doit y paroitre ni directement ni indirectement, et que si la Cour de Berlin cherchoit à s'y immiscer, Sa Majesté interviendroit pour l'en détourner.

1) A.E.
2) A.E.

66. - Vergennes aan Vérac, 7 Juli 1786[3]. -

Vérac mag in zijn plaats de la Coste zenden, maar niet voordat de Rijn-

3) A.E.

graaf, die naar den Haag terugkeert, de patriotten van Vergennes' inzichten zal hebben in kennis gesteld; hij verlangt dat de la Coste dan eindelijk de zoo dikwijls gevraagde verzoeningsvoorstellen mede brengen zal, zoodat hij zijn eindbesluit zal kunnen opmaken.

67. - Vérac aan Vergennes, 28 Juli 1786[1]. -

Beslissing: 10 tegen 9. Toen Schiedam zich door een resolutie bond, kocht Harris Hoorn om, dat zijn eerste resolutie introk en op den morgen vóór de vergadering nog nieuwen last zond.

68. - Vergennes aan Vérac, 3 Augustus 1786[2]. -

Vrees dat een verzoening nu onmogelijk is geworden; de Stadhouder kan nog veel kwaad doen; de goede verstandhouding tot het hof van Berlijn is ernstig in gevaar gebracht. De immers invloedrijke Rijngraaf zou met al de welsprekendheid die zijn deel is, de waarschuwingen van Vergennes in den raad der patriotten voorgedragen hebben ....

M. le Rhingrave a-t-il fait usage de mes observations? Votre silence à cet égard ne me fait que trop présumer qu'elles lui ont échappé. Quoiqu'il en soit, il est très important, Monsieur, que vous m'envoiez sans retard M. de la Coste; nous ne pouvons pas abandonner notre sistème à la direction de gens qui agissent en tout sans concert et qui nous regardent comme des machines entre leur mains. Le sistème du Roi ne peut reposer sur un petit nombre de personnes qui rapportent tout à leur intérêt et à leurs vuës particulières; le Roi en s'alliant avec les Etats-Généraux a compté traiter avec la République et non pas avec une faction. Ces réflexions, Monsieur, sont pour vous seul, et vous vous abstiendrez d'en faire part à qui que ce soit.

69. - Rendorp aan mevrouw van Kinschot, te parijs. - Amsterdam, 7 Août 1786[3]

... Il seroit à souhaiter que le Ministère sentit la vérité de ce que je prévois. Deux choses importent essentiellement: la première que le sistème politique actuel soit conservé, et que nos liaisons avec la France soient continuées et nos liaisons avec l'Angleterre non renouées. La seconde que le pouvoir du Stadhouder soit tellement circonscrit, que par son influence il ne puisse pas renverser le susdit sistème. On peut

1) A.E.
2) A.E.
3) A.E.

garantir l'un et l'autre si la France veut emploïer son influence actuelle pour faire agir avec plus de modération.

> De Rijngraaf moet te Parijs valsche voorstellingen hebben gegeven. De tegenwoordige machthebbers in Holland wekken zulk een wantrouwen, dat men nog een coalitie der zes provinciën tegen Holland beleven zal.

Si on pousse les choses trop loin, la réaction sera égale à l'action. Le Stadhouder reprendra le dessus, et nous aurons acheté un véritable Esclavage par quelques instants d'une liberté licencieuse. Le Cabinet de Ver-

sailles verra trop tard qu'un M. de Salm et de Coetloury lui ont fait faire des démarches contraires à ses intérêts, en l'engageant à soutenir à outrance quelques particuliers qui aiant tout ose, sont obligés de se soutenir coute qu'il coute.

70. - Mevrouw van Kinschot aan Vergennes, 16 Augustus 1786[1].

(Met afschrift van bovenstaanden brief). -

> Zij woont te Parijs, heeft omgang met de gezanten van Berkenrode, de Mercy en von Goltz. Zij kent Rendorp van hun beider jeugd af, en had hem geschreven welke kwade diensten Salm deed te Parijs. Dit was zijn antwoord. Uit den weinig verzorgden stijl kan Vergennes opmaken dat de brief alleen voor haar bestemd was; Rendorp weet van haar stap niets.

71. - Vergennes aan mevrouw van Kinschot. - Versailles, 26 août 1786[2].

- Vous pouvez, si vous le jugez à propos, mander à votre ami que s'il nous croit des préventions à son égard, il ne lui sera pas difficile de les détruire; que nous estimons tous les Hollandois à qui nous supposons un attachement franc et loyal aux véritables intérêts de leur patrie, et qu'il nous seroit très-agréable qu'il nous fournit des motifs d'avoir le même sentiment à son égard.

72. - Rendorp aan Vergennes, Amsterdam 4 September 1786[3]. -

> Hij is verstoord op Mevrouw Van Kinschot, die een indiscretie begaan heeft. Hoewel hij niets terugneemt van het geschrevene, was de brief volstrekt niet voor Vergennes bestemd.

73. - Vérac aan Vergennes, 11 Augustus 1786[4].

> Na de resolutie in zake het commando is alles rustig gebleven in den Haag.

Pour les cas que nos amis eussent été dans la minorité, M. le Grand-Pensionnaire avoit promis de ne pas conclure, parce que dans les affaires qui intéressent les droits du Souverain, il est inconstitutionnel de prendre une résolution contre lui à une

1) A.E.
2) A.E.
3) A.E.
4) A.E.

majorité faible; ensuite les réclamations auroient été universelles dans toutes les villes républicaines; leurs Députés étoient décidés à ne plus reparoitre à la Haye; on avoit même ouvert des avis pour transférer l'assemblée à Leyde ou à Harlem, et si la résolution eut été prise de force, la minorité se fut retirée et eut protesté en déclarant les autres traîtres à la Patrie; les Bourgeois auroient éclaté de toutes parts et c'est alors que la guerre civile auroit été véritablement à craindre. Les choses se sont donc arrangées de la manière la plus convenable aux intérêts de la République et aux nôtres .... M. le Rhingrave de Salm n'a pas perdu un seul instant depuis son arrivée et s'est occupé sans

relâche de nos affaires, mais par tout ce que je viens de dire vous voyez qu'il lui étoit impossible de réussir dans un plan de conciliation qui d'ailleurs auroit trouvé sa principale difficulté dans le Prince lui-même ....

74. - Vergennes aan Vérac, 13 Augustus 1786[1].

- Je ne puis me dispenser de vous exprimer mon étonnement au sujet du silence que vous continuez de garder au sujet des conférences qui ont dû être tenues avec M. le Rhingrave de Salm, et sur le voïage de M. le Marquis de la Coste. Je ne dois pas vous cacher que ce silence nous jette dans la plus grande perplexité et qu'il est instant que vous le fassiez cesser.

Messieurs les Patriotes savent très bien recourir à nous quand ils ont des embarras qu'ils nous croïent en mesure de faire cesser; mais il me paroit qu'ils ne sont guères soucieux de nous en épargner.

75. - Vérac aan Vergennes, 26 Augustus 1786.

(Reçu par M. le Marquis de la Coste le 29)[2].

Rechtvaardiging. - Nadat Harris vruchteloos gepoogd had met de patriotten betrekkingen aan te knoopen, heeft hij zich met de aristocraten verbonden. Rendorp in Rolland, de drie reglementsprovinciën en Zeeland in de Staten-Generaal, zouden een oppositiepartij uitmaken. ‘On en fit le premier essai à la vacance de la place de fiscal de Brabant, et contre le voeu unanime de la Hollande cette place fut conférée à un sujet entièrement dévoué au parti anglomane. Nous les avons vu en dernier lieu violer l'usage établi de tout tems dans la République, en proposant une réponse dressée sur leurs principes aux Cours de Londres et de Berlin sans en donner aucune connoissance préalable à la Hollande.’ Daarna het afdanken van Salm. Als men niet zooveel geestkracht hij de tegenpartij had ontmoet, zou men getracht hebben de vrijcorpsen te doen verbieden en de drukpersvrijheid te doen beperken door de Staten-Generaal. In Holland zelf werkten zij met zooveel ijver, dat er groote kans bestond op triomfantelijken terugkeer van den Stadhouder, ‘ce qui auroit indubitablement détruit le sistème de la France sans retour.’ In het voorjaar stelden de patriotten zich voor dat de commandokwestie met 14 tegen 5 zou beslist worden in den zin van Van Berckel; Amsterdam viel af, en daarna nog twee steden. Dus stond het 11 tegen 8, later door het verraad van Hoorn 10 tegen 9. De patriotten moesten de resolutie wel nemen, voor de afval nog grooter werd. Ondanks Van Bleiswijk's weigering zou Amsterdam dan zijn resolutie op onwettige wijze hebben doorgezet, de Prins ware teruggekeerd en de patriotten hadden naar Dordrecht, Leiden

1) A.E.
2) A.E.

of Haarlem moeten vluchten. De burgeroorlog dien Vergennes voorkomen wilde zou juist dan zijn ontbrand.

Bijlagen bij hoofdstuk IV.

1. - Uit opstellen van markies de Saint-Simon over Utrechtsche zaken[1].

Dat van 30 October 1786 begint met een terugblik op het gebeurde der vier laatste jaren. Naar schrijvers overtuiging zijn eenige weinige regenten voor de omwenteling aansprakelijk:

Quelques personnes offensées, mécontentes et d'un génie ardent profitent de l'irrégularité de la conduite et de la politique du Stadhouder pour lui susciter des ennemis, joindre l'animosité générale à la leur, confondre leur vengeance dans celle de la nation, et opérer dans la République un changement qui les mettra à la tête du gouvernement.

Les moyens emploïés pour opérer cette révolution sont si neufs et si singuliers, amenés de si loin, qu'on les a vu mettre en usage pendant un terme assés long, sans en prévoir les conséquences. Le secret a couvert une grande partie des insinuations qu'on faisoit aux acteurs qu'on vouloit introduire sur la scène.

Qui pourroit imaginer que quatre ans à l'avance ou préparoit l'esprit -des bourgeois les plus aisés et les plus tranquilles, des marchands les plus sages et les plus opulens, des artisans les plus industrieux et les plus raisonnables, pour en faire un jour les plus violens acteurs des scènes les plus tragiques? C'est cependant ce qu'on trouve sans équivoque en recherchant tout ce qui s'est passé depuis un si long tems dans la ville d'Utrecht.

On a commencé par des plaintes très fondées et des murmures sur les abus du crédit et de l'autorité du Stadhouder: qu'il ne réservoit aucun emploi pour les bourgeois, qu'il les donnoit tous à des laquais ou des cochers, même à des étrangers, quoiqu'ils fussent destinés pour la bonne bourgeoisie. Des magistrats ont tenté de réformer cet abus; ils ont réussi sans trop d'opposition. Les bourgeois ont obtenu les emplois déstinés pour eux. Les magistrats enhardis ont osé davantage, les bourgeois les ont soutenus; ils ont attaqué d'autres abus, des usages, et enfin des droits du

1) *Correspondance de Hollande* 567 en 569. (A.E.).

Stadhouder; ils ont encore réussi. Les bourgeois, flattés du succès et de la part qu'ils y avoient, se sont laissé persuader de faire des associations libres, de s'exercer aux armes, de se lier entr'eux par des serments, d'inviter les bourgeois des autres villes d'entrer dans leur confédération pour contribuer à la réforme de tous les abus et au retour de la plus parfaite liberté. Les magistrats appuyés si solidement se sont occupés à réformer l'état de leur magistrature et à se donner une consistance assurée, pour ne plus dépendre du Stadhouder qui pouvoit les renvoyer quand il vouloit, et ne leur accordoit de titre et d'emplois que pour un an. C'est alors que pour opposer un parti puissant à celui du Stadhouder, les magistrats ont employé tous les moyens possibles pour s'assurer des bourgeois; ils les ont accablés de propos, de gazettes, et de brochures qui toutes redisoient que dans une République la voix du peuple est celle du Souverain, que la véritable Souveraineté résidoit dans l'unanimité des citoyens, qu'ils devoient rentrer dans leurs droits, avoir part à toutes les élections, toutes les charges n'étant occupées que par des représentants du peuple, qui devoient naturellement dépendre d'eux. On eut soin de designer qu'un Stadhouder n'étoit qu'un représentant du peuple dont il tiroit toute son autorité.

Les magistrats employoient tous les moyens possibles pour élever l'âme des bourgeois; on en a vu la nuit aller eux-mêmes trouver les bourgeois dans leurs lits, les presser de se rassembler le lendemain et de donner leurs voix dans des délibérations de fort peu d'importance, les exhorter à se former un régime de gouvernement, à se classer, à établir des comices, des assemblées régulières dans lesquelles ils pussent traiter des affaires publiques; on leur distribua gratis des petits livres d'instruction; enfin on réveilla si bien leur ambition, qu'ils allèrent fort au delà de ce qu'on attendoit d'eux et prirent connoissance de tout ce qui se passoit dans la régence de la ville, et prétendirent se comporter en Souverain, abolir les loix anciennes et en créer de nouvelles, en établissant une constitution nouvelle.

> Volgt een verhaal van het indienen der bezwaren, van de volksbewegingen van 11 Maart, 2 Augustus en 19-20 December 1785, en van 20 Maart 1786. Over deze laatste evenwel is het opstel van 4 Juni 1786 uitvoeriger:

Deux mille bourgeois en armes sous le prétexte d'écarter la contrainte et le tumulte (car des villes et des campagnes tout un peuple innombrable étoit accouru pour voir la scène du jour) se placèrent devant l'hôtel de ville, sur la grande place et à d'autres postes, et prirent toutes les précautions possibles pour empêcher les discordes et laisser aux magistrats la liberté de leurs suffrages. On leur déclara cependant qu'ils ne sortiroient point qu'ils n'eussent donné à la bourgeoisie la satisfaction qu'elle attendoit d'eux, c'est à dire d'abolir l'ancien Reglement et d'introduire le nouveau. Les bourgeois établirent un comité dans l'hôtel de ville à côté de la salie du conseil: les deux chambres s'envoyèrent réciproquement des députés avec des propositions ou des réponses, qui se rapportoient aux bourgeois assemblés sur la place, où ils tenoient conseil et décidoient ce

qu'on devoit dire à la Régence. La négociation se suivit avec une grande vivacité depuis les 8 heures du matin jusqu'à 10 heures et demi du soir, qu'enfin trois magistrats se rendirent à la clarté des flambeaux sur la grande place et furent introduits clans le cercle des bourgeois armes, et firent serment au nom de 14 membres de la Régence, qu'ils souscriroient au nouveau Reglement au 12 octobre. Un 15me magistrat ne voulut pas faire serment, mais donna sa parole d'honneur en place de serment de s'y soumettre au 12 octobre s'il étoit encore en place. Les bourgeois n'en exigèrent pas davantage, mais déclarèrent qu'à compter de ce jour ils regardoient l'ancien Reglement comme aboli et le nouveau cemme établi; qu'ils souffriroient que ceux qui n'avoient pas prêté le nouveau serment fissent encore les fonctions de leurs charges jusqu'au 12 octobre qui seroit le dernier terme de leur patience, et qu'ils auroient des magistrats prêts à remplacer ceux qui ne voudroient pas faire le serment exigé. On craignoit d'autant plus une révolution sanglante ce jour-là qu'on vit Van den Berg, ancien ministre de Deutekom, monter sur un tonneau et le sabre à la main faire un serinon très violent au public dans un cabaret ouvert de tous les côtés, pour prêcher l'abolition de l'ancien Reglement. Des femmes furieuses, le couteau dans la main, courroient les rues, menaçant de massacrer les bourgeois qui manqueroient à leur devoir et ne garderoient pas leurs postes. On savoit qu'il y avoit plus de 500 soldats étrangers dans la ville, qu'on enivroit dans des cabarets payés à cet effet depuis le commencement de l'hyver, pour faire du tumulte, tandis que d'un autre côté outre les 2000 bourgeois armés il y en avoit 13.000 [1300?] des différentes villes de plusieurs provinces et surtout de la Hollande, venus en vertu de la confédération pour soutenir ceux d'Utrecht; on avoit un magasin de 20.000 fusils et des munitions de toute espèce prêtes à leur distribuer, mais on n'en fit aucun usage. La garnison consistant dans deux escadrons de cavallerie eut ordre de rester dans ses quartiers; les bourgeois se chargèrent des patrouilles et d'entretenir partout le bon ordre. On voyoit courir des patriotes étrangers à la ville, exhortant le peuple à forcer l'hôtel de ville, à contraindre les magistrats à faire ce qu'on exigeoit d'eux, et enfin à commettre toutes les violences possibles. Aucun bourgeois armé ne quitta son poste et ne souffrit autour de lui le moindre mouvement de tumulte et de sédition, et ne donna l'exemple de la plus légère indiscipline.

De tout l'hyver on n'avoit pas essuyé un tems si rigoureux. Outre un vent froid et violent il tomba de la neige si abondamment et si constamment pendant toute la journée qu'il y en avoit un pied et demi de hauteur partout où elle n'avoit pas été foulée. Les bourgeois cependant se piquèrent de ne point quitter leurs postes et de conserver la plus grande sobrieté, ne buvant pas un seul verre de vin ni d'eau de vie, mais seulement du thé ou du caffé qu'on leur apportoit, sans qu'on entendit le moindre murmure de leur part, et que leurs officiers eussent la moindre peine à les contenir. Le bon ordre ne fut pas troublé même après leur retraite, et l'on n'entendit aucun bruit dans les cabarets que l'affluence du monde remplissoit. On trouvera peu d'exemples d'une pareille discipline, d'une

telle patience et d'un sang froid si soutenu dans une épreuve de cette nature .... Ce ne sont point ici des émeutes populaires comme on en a vu si souvent dans la République et de nos jours à la restauration du Stadhoudérat: c'est un mouvement universel dans une nation; ce sont des menées sourdes qui vont produire un grand changement dans la République .... Ce sont des hommes libres qui défendent leur liberté .... Leur enthousiasme, leur secret, la profondeur de leurs conseils qu'on ne pénètre point, leur force, leur discipline, les conduiront à leur seul but, qui n'est pas seulement de diminuer la prépondérance du Stadhouder, mais d'avoir part au gouvernement et d'en écarter quiconque les contrariera .... Ce ne sont pas les régences des villes qui pourront arrêter les bourgeois; Dieu veuille que les troupes n'ayent point ordre de les contraindre; le ciel préserve la République d'une guerre civile! le moment est peut-être si proche que la moindre étincelle peut allumer ce feu; qui pourra se flatter de l'éteindre!

> Maar de Staten van Utrecht durven het teeken niet geven, gaat het opstel van 4 Juni 1786 voort. Zij zouden niet enkel met de utrechtsche burgers maar met de gansche macht der patriotsche partij ook buiten Utrecht, en met die der provincie Holland te doen krijgen:

Dans la crise actuelle la Hollande affecte une telle supériorité et cabale si publiqnement pour allumer le feu, qu'il s'en faut de beaucoup que la confiance ne soit établie entre ces deux provinces. Les Etats d'Utrecht se sont plaints à ceux d'Hollande de l'autorité qu'ils affectoient de vouloir exercer dans leur province, en prétendant disposer à leur gré des troupes que la province balançoit d'appeler à son secours, ce qui devient malgré ses inconvénients de jour en jour plus indispensable, tant la bourgeoisie abuse des armes qu'elle porte. Les choses en sont même au point qu'outre la défense que la province d'Hollande a faite aux troupes qui sont sur sa repartition de passer dans la province d'Utrecht, et au Stadhouder de les employer contre cette province, on ne doute pas si la province d'Utrecht appelle celles qui sont à sa repartition pour contraindre la bourgeoisie, la Hollande pour favoriser la bourgeoisie n'envoye les régimens à sa solde et ceux des autres provinces qui voudront s'unir à elle, pour opposer régimens à régimens, et commencer une guerre civile.

Cette considération n'est pas la seule qui rende la province d'Utrecht si lente et indécise sur ses délibérations et si circonspecte dans la marche de ses troupes.

La confédération bourgeoise a pris un tel point de consistance, par le nombre, le zèle et l'ardeur, et par la manière dont les bourgeois sont aguerris, qu'on ne peut plus regarder cette troupe comme une assemblée de peuple ou de milice que le premier coup de fusil ou de canon pourroit disperser; elle est composée des plus riches et des principaux bourgeois de chaque ville, exercée depuis près de quatre ans aussi régulièrement que les troupes reglées dont elles imitent toutes les manoeuvres et évolutions, liés ensemble par les serments et les engagements les plus sacrés que peu de personnes connoissent, mais qui leur inspirent une résolution

et une intrépidité dont la petite ville de Wijck te Duurstede donne en ce moment l'exemple le plus frappant et le plus incroyable. Toute cette bourgeoisie, outre ses chefs particuliers, reconnoit des citoyens des plus distingués de la République pour ses protecteurs, et témoigne la plus grande déférence pour leurs conseils.

La confédération bourgeoise est une union dont les fondements ont été jettés dans une assemblee tenue à Utrecht le 6 décembre 1784, dans laquelle sont invités les bourgeois de toutes les villes de la République qui s'engagent par les termes les plus solennels à faire cause commune, à sacrifier leurs biens et leurs vies les uns pour les autres, aux conditions convenues entr' eux et de la manière qu'ils ont fixée. Quoiqu'on n'aie pas percé tout le mistere de cette association, on sait les principaux devoirs qu'elle leur impose et les liens qu'ils se sont donnés, qu'ils étendent à mesure que l'association s'accroit. L'on peut estimer que le nombre des confédérés aujourd'hui n'est pas loin de celui de 50.000 hommes auquel dans son établissement on avoit l'espérance de le porter. Une correspondance mutuelle et fort animée fait passer toutes les choses intéressantes et toutes les nouvelles d'une ville à l'autre avec une promptitude et un secret qu'on a peine à croire et qu'il semble impossible d'empêcher.

Les dissensions de la province d'Utrecht ont fourni l'occasion de connoitre toute l'importance de cette confédération, et la nécessité de prendre des mesures pour qu'elle ne bouleverse pas la constitution non seulement de la province d'Utrecht, mais même de toute la République.

L'espèce d'armistice et le silence qu'observe la bourgeoisie depuis le 20 de mars, sa discrétion actuelle après tous les abus qu'elle s'est permise, la discipline à laquelle elle s'assujettit, sa fermeté, sa patience et son courage dans les circonstances présentes, dont les bourgeois de Wijck donnent l'exemple le plus incroyable, les conseils secrets et les comités qui s'établissent, le calme enfin qu'on affecte, annoncent que la tempête qui doit suivre sera des plus violentes et des plus dangereuses, si l'on n'en prévient pas les effets.... L'espèce d'insurrection ou d'émente qui menace la province d'Utrecht sera si bien ourdie et adaptée aux privileges des villes ou des provinces, sera si solidement appuyée par la bourgeoisie et le peuple, qu'il sera presqu'impossible d'en empêcher l'effet et les suites.

De medeplichtigheid der Staten van Holland is onloochenbaar:

Les membres du gouvernement de la province d'Hollande envoyoient publiquement à Utrecht des députations pour s'aboucher avec la bourgeoisie et pour animer le peuple à s'opposer à ses régens. Ainsi la confédération bourgeoise étoit appuyée dans ses prétentions, avouée et soutenue par les Etats de la province d'Hollande; ils choisissoient dans les autres provinces des membres du gouvernement distingués par leurs lumières et venoient avec ceux de la Hollande tenir des conférences à Utrecht avec la bourgeoisie, qui de son cöté s'établissoit elle-même des conseils, des comités, des institués et tout une suite dé forme de gouvernement, qui non contente de s'être arrogé l'empire sur la Régence de sa ville, a plus d'une fois

menacé les autres ordres de l'Etat de réformer leur constitution et même de l'anéantir, si ces deux corps n'entroient pas dans leurs vues et refusoient de s'entendre avec eux.

Jamais ou n'a vu des têtes plus opiniâtrement s'echauffer que celles du peuple d'Utrecht, dont on ne parloit plus l'hyver dernier sans y joindre le titre fastueux de majesté: *La majesté du peuple* étoit un mot répété dans tous les discours par ceux qui cherchoient à l'animer. Ses prérogatives étoient portées à l'extrême et l'on n'entretenoit le peuple que de sa dignité, de son essence, de ses droits, de son pouvoir, de la souveraineté résidant uniquement dans son assemblée. Les trois ordres de l'Etat, le premier membre, la noblesse et la régence, n'étoient au dire des flatteurs du peuple que les représentants de leur suprême puissance; que le peuple seul les avoit établis dans leur origine, et que le peuple seul avoit le droit de les réformer ou de les annuller.

> De confederatie beschikt over veel geld; schrijver gelooft niet minder dan twee millioen gulden per jaar. De laatste algemeene vergadering heeft een belangrijk besluit genomen, 'plan simple et sans difficulté':

L'on établira dans toutes les villes et endroits considérables de la République un bureau de souscription où chaque patriote souscrira pour fournir tous les ans à la caisse de la confédération depuis un florin par an jusqu'a cinq, et même au delà si l'on veut. Chaque bourgeois qui ne contribuera pas ne sera jamais regarde comme patriote et n'aura jamais de part aux gratifications que la caisse de la confédération répandra pour tous ceux qui auront recours à elle, et que le service de la confédération détourneroit de leurs occupations ordinaires ou de leur métier, en sorte que la perte du tems qui devroit causer la ruine des Bourgeois malaisés ou des artisans, deviendra la source de leur bien-être et de l'aisance de leurs maisons. Cette bourse n'empêchera pas l'effet des prodigalités insensées que l'on continue tous les jours soit pour payer les frais des exercices, les uniformes, les armes, et les corvées extraordinaires que les bourgeois fout avec d'autant plus de plaisir qu'elles sont toujours bien payées....

> Het opstel van 4 Juni heeft een iels later geschreven aanhangsel (een datum wordt niet gegeven):

L'assemblée des Etats de la province d'Utrecht a eu lieu le 10 juin, jour auquel on l'avoit fixée. Les debats ont été poussés avec vivacité de part et d'autre. Les bourgeois qui avoient plusieurs membres de l'assemblée à leurs ordres, savoient de moment en moment tout ce qui se passoit, moyennant les signes qui se repetoient de la Chambre des Etats aux huissiers et autres personnes extérieures qui les expliquoient sur le champ à la bourgeoisie qui devoit regler sa conduite en conséquence des résolutions qui seroient prises dans l'assemblée. Les bourgeois craignoient que les Etats n'ordonnassent la voye de contrainte par les troupes. Résolus de tout sacrifier plustot que de voir la ville de Wijck soumise aux Etats, ils avoient pris toutes les précautions en cas que cette résolution fut prise, de fermer les portes de la ville, d'empêcher aucun membre des Etats d'en sortir, et

de les forcer à changer cette résolution, et à les tenir en arrêt jusqu'à ce qu'ils fussent satisfaits. Le gazetier hollandois de la Haye donna le lendemain dans la gazette le détail de toute cette conjuration; ce détail est très vrai et très circonstancié. Comme les membres de l'assemblée des Etats sont si peu d'accord que rien ne s'y peut résoudre, et que les uns coöpèrent à ce dont les autres se plaignent, cette conjuration n'a pas même pu servir de fondement à une plainte. Les murmures et les propos publies n'ont point empêché que l'on ait passé sous silence et qu'on n'ait fait aucune recherche à ce sujet....

Si l'on considère la nature de cette révolution, elle est à mon gré plus dangereuse qu'aucune autre, et conduite par d'autres principes. Les conjurés ne sont pas quelques chefs qui s'assujettissent quelques créatures; ce n'est pas le peuple qu'on met en mouvement; ce n'est point un orage qu'on prépare; c'est un plan fait à tête reposée par nombre de conseillera, qui ne paroissent point et n'ont pas besoin de paroitre; ce ne sont point des vagabonds, des libertins ou des scélérats qu'on arme et qu'on mène au pillage; ce sont les magistrats des villes qui s'opposent à d'autres magistrats, qui font tous leurs plans à tête reposée, qui séduisent par leur extérieur des gens ordinairement sages et prudens: ce sont de paisibles bourgeois, de bons marchands, de riches fabriquans qui deviennent membres du conseil des conjurés et les meilleurs soldats, s'exerçant avec patience et assiduité, les plus riches soutenant les plus indigens, tous s'assurant les uns des autres par des serments, par des services réciproques et par une union qu'ils se rendent sacrée, union à laquelle ils repetent tous les jours qu'ils sacrifieront leurs biens et leurs vies. Cette union va jusqu'au point de se soumettre à la discipline la plus sévère, à la plus prompte obéissance à leurs chefs, et à tous les sacrifices personnels. Une correspondance incroyable fait passer rapidement tout ce qui se passe d'un moment à l'autre, partout à la fois. Tous les bourgeois également ardens; les femmes mêmes entretiennent les hommes dans cet esprit de séditon qu'elles partagent avec eux, leur mettant sans cesse sous les yeux leur force et leur courage. L'argent venant de tous côtés au moindre besoin apparent, et toujours par des mains inconnues, semble indiquer une source intarissable, l'économie d'un autre côté ne fournissant rien à la débauche et à l'oisiveté; tous les conjurés se croyant gens sages et raisonnables, tenant une conduite très reservée, et s'occupant à contenir le peuple, et à ne point donner des scènes violentes, semblent rechercher la réussite de leur entreprise que par des moyens honnêtes et décens, et dans leur courage, leur union et leur force.

> Het opstel van 30 October 1786 eindigt met een uitvoerige schilderij van den toestand der stad na de gebeurtenissen van Augustus, waarin de pensionarissen uit Holland de hand hebben gehad, vooral De Gijselaar en Pieter Paulus, die er voor in de stad zijn geweest, de eerste tweemaal.

J'ai vu moi-même des magistrats avouer qu'en raisonnant avec M. Gijzelaar sur la constitution de la ville et de la province d'Utrecht, ce chef qui commande toutes les grandes manoeuvres lui avoit avoue son ignorance

de cette constitution, mais qu'il trouvoit indispensable le bouleversement qu'ils ordonnoient.... Lorsqu'on les pressoit de faire voir l'ordre qui devroit suivre le changement proposé, et de présenter un plan de gouvernement plus avantageux à chaque province et à la République, ils gardoient le silence. Aussi fort peu des magistrats d'Utrecht sont-ils entrés dans leurs vues.

De pensionarissen hebben de revolutionnaire beweging met talent geleid. Zullen evenwel de burgers hun op den duur gehoorzaam blijven gelijk zij thans ongetwijfeld nog zijn?

Si la misère dont la perspective est devant leurs yeux, si leur ruine qu'ils voyent s'opérer tous les jours, les rendent une fois indociles, s'ils perdent cette discipline que la communication de tant de bourgeois étrangers et volontaires[1)] altère tous les jours, l'anarchie auroit bientôt opéré de grands désordres dans la ville ....

Het nieuwe bewind wekt sterke antipathieën op onder de burgers:

....tant d'ouvrages inutiles de fortification, où l'on les employe (quoiqu'à la vérité on paye les travailleurs); mais tant de batimens détruits, de terrains bouleversés sans aucune indemnité actuelle, excitent de grandes clameurs et de violentes rumeurs chez un peuple qui n'est pas accoutumé à voir un bourguemaitre prendre le ton d'un dictateur; et celui qui commande aujourd'hui dans Utrecht[2)] agit en César, et son lieutenant le Sieur Gordon n'est pas moins redoutable qu'un Labienus. Ces deux hommes, soumis aux pensionnaires comme les lions qu'on tient en cage obéissent à leurs conducteurs, ne contrarieroient pas leurs opérations pacifiques. La plus grande partie des bourgeois soupirent après l'heureux moment de la pacification. Les magistrats expulsés souffriront tout et se contenteront de tout, les nouveaux ne sont pas en ètat de faire la moindre impression sur le peuple, et les bourgeois ont déjà fait sentir le mors, dont ils firent les rênes de tems en tems pour les tenir dans la subordination de leur majesté .... Les bourgeois accourus de toutes les villes de Hollande commencent à ne plus observer la discipline qui distinguoit ceux d'Utrecht. Le commandant de la ville, le Sieur Gordon, non moins déterminé qui celui de Londres[3)], et le bourguemaitre Van Eyck, traitent la ville comme le maréchal de Belle Isle fit à Metz: sous le prétexte de faire des fortifications, pour faire des batteries, des retranchements et des lignes, ou détruit les maisons et les arbres, on creuse de larges fossés à travers les jardins; voilà bientôt deux millions dépensés en préparatifs reconnus universellement pour inutiles, même par les gens qui les ordonnent. La Hollande prête l'argent, les bourgeois s'épuisent de toutes les manières pour montrer

1) Even te voren heeft schrijver verhaald dat er nu 2000 vreemde vrijcorpisten in de stad zijn.
2) De raad (sedert 42 October burgemeester) Eyck, den 2^{den} Augustus tot gouverneur aangesteld.
3) Lord Gordon, de beruchte leider van het antipapistische straatoproer te Londen in Juni 1780.

leur patriotisme. Quelques-uns cependant commencent à sentir leur mal qu'un hyver rigoureux rendroit difficile à soutenir.

Le Rhingraff de Salm est venu passer huit jours à Utrecht à l'occasion de l'installation des nouveaux magistrats au 12 octobre et aussi pour être présent à la societé des 80 patriotes et regens[1)] qui, dans un repas où ils se sont rassemblés, ont beaucoup blamé la bourgeoisie, et en sont venus au point que M. Abbema d'Amsterdam a foule aux pieds et maltraité cruellement le Sieur Ondaatje, l'un des principaux chefs des bourgeois, ce qui a fait un très mauvais effet pour l'union des Hollandois et des bourgeois qui redoutent des les voir dans leurs murs et qui ne veulent pour garnison que des corps francs. Le Rhingraff s'est montré d'abord dans toute sa gloire, accompagné d'officiers à cheval, des hussards, des cuirassiers et des chasseurs de son corps; il a reçu des bourgeois tous les honneurs possibles, a recherche la bienveillance publique par sa popularité, louant tout ce qu'il voyoit, approuvant la conduite de chacun, admirant les précautions prises pour la sureté de la ville, et finissant enfin par sortir de la ville la bêche sur l'épaule, suivi de trente ouvriers qu'il conduisoit à la batterie qu'on dressoit sur le chemin pavé du Bilt à 400 pas de la ville, offrant aux bourgeois le secours de sa légion; mais plus il avoit l'air de rechercher la confiance, moins on en a témoigné pour sa troupe et pour lui-même ....

> Het wantrouwen tegen Holland en haar privaat legioen is bij alle provinciën sterker dan ooit:

On se demande quelle est cette nouvelle Hollande qui méprise Amsterdam, et semble vouloir la fraire traiter par ses bourgeois comme Wijck et Utrecht l'ont été par les leurs. On cherche d'où elle tire ses forces. Est-ce de l'alliance de la France? Mais la France ordonne-t-elle sous main un tel bouleversement? L'approuve-t-elle seulement? et comment le sage ministère de la France pourroit-il favoriser des irrégularités de la nature de celles qu'on voit? Les Rhingraff, les Coëtlouri sont-ils des ministres de la France dont ils annoncent la volonté publiquement dans toutes les villes qu'ils parcourent sans cesse? Y a-t-il donc deux ministres en France agissant à l'insu l'un de l'autre? Quel autre que vous peut exiger quelque complaisance des pensionnaires qui décident de tout, tant qu'ils auront l'air d'être appuyés par vous? qui pourroit les relever de l'abime où ils tomberoient, si vos soins ne leur donnent pas la majorité de voix dont ils ont besoin? où trouveront-ils de l'argent, et sans argent que feront-ils? s'ils veulent persuader qu'ils en auront malgré la ville d'Amsterdam, ils doivent compter sur des moyens inconnus et sur des ressources étrangères. S'ils veulent persuader à l'Europe que l'alliance de la France et de la Rèpublique ne tient qu'à leur existence, ne seroit-ce pas avancer que cet édifice est fondé sur le sable?

1) De (zesde) Algemeene Vergadering van Vaderlandsche Regenten, 13 en 14 October 1786 te Utrecht gehouden.

Quant au Stadhouder qui seroit réduit à l'échec et raat qu'il ne peut éviter, il se trouveroit bien contraint de garder ce qu'on voudroit bien lui laisser. C'est de vous seul, Monsieur le Comte, qu'il peut attendre en ce moment une existence décente: vous saurez bien contenir les Anglois qu'il chérit si passionnément, et son beau-frère adhérera plus à vos raisons qu'aux siennes. Le moment devient pressant pour terminer cette pénible situation où tout est forcé. Toutes les provinces en ce moment inquiètes de leur liberté, sont jalouses de la Hollande, seule en force et en armes, et prenant un ton de supériorité qui les désespère. L'une veut abandonner toutes ses isles à l'Angleterre, l'autre donner ses terres au Roi de Prusse. Le Stadhouder souffle le feu de tous les côtés, n'attendant rien que du désordre qu'il voudroit rendre partout extrême.

Ter vergelijking met den tekst van ons vierde hoofdstuk, en met boven afgedrukte berichten van de Saint-Simon, volgen hier aanteekeningen van twee utrechtsche aristocraten, Maximiliaan Louis d'Yvoy en D.J. Martens, de eerste een jonger broeder van het raadslid P.H.J. d'Yvoy, de ander zelf lid van den raad. Een aantal brieven van den eerste en van diens jonger broeder Cornelis Frederik, officier bij de Hollandsche Gardes te voet, deels gericht aan Mr. I.F. Pottey Turcq, lid van den Hoogen Raad en van de hollandsche staatscommissie naar Rotterdam (zie onzen tekst, blz. 70 noot), komen voor in de *Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 30ste jaargang, 1875. Uit een brief van Maximiliaan van 17 Maart 1785 (*Kroniek* blz. 294 vv.) valt op te maken dat het nevens Ondaatje vooral Gordon en Liebeherr, twee vocalen van het Vrijcorps, geweest zijn, die de stadhuisbelegering op 11 Maart doorgedreven hebben. De meerderheid van geconstitueerden, beweert d'Yvoy, zou zich wel tevreden hebben gehouden met een resolutie als waarin de raad op den ochtend van 11 Maart bewilligde (zie onzen tekst, blz. 208), maar den 4den en 5den Maart liet zij zich door dit drietal bepraten. Duidelijk blijkt uit d'Yvoy's schrijven, dat de raad Maandags den 7den reeds voldoende gewaarschuwd is geweest, en het alleen aan eigen zwakheid te wijten heeft gehad, zoo hij heeft moeten zwichten. Aan maatregelen van voorzorg tegen een volksoploop op den 11den schijnt men niet te hebben durven denken, althans hij zwijgt er geheel over. - 'Eindelijk verschijnt die soo zeer fatale vrijdag, wanneer Geconstitueerden reeds ten 8 uuren des ogtends vergadert waaren, en de toeloop van gemeen, getrokken door het gratis schenken van genever in Stadskelder, vergaderplaats der Geconstitueerden, en communicatie hebbende in het stadhuys, ongemeen was....' - Ochtendresolutie, waarmede Ondaatje c.s. geen genoegen nemen: '*als er dit niet doorgaet, ben je voor altijd slaaf*.' - Geconstitueerden decerneeren wederom een commissie, 'en verzoeken vergadering teegens 's avonds ten ½7, dewelke den Praesiderenden Burgemeester van Mussenbroek, sonder eenige voorgaande precautiën, laat beleggen. Hier zijn wij nu aan dat oogenblik welk alles afdoet. Deese vergadering was niet belegd, of men verneemt nu, dat zelfs Directeuren van het Genootschap geheele rotten burger-compagnien teegens agt uuren in het stadhuys hebben geconvoceerd, - dat er 80 scherp

gelade geweeren bij en omtrend het stadhuys zijn gebragt, - dat er mandens
met ijzere gelaade handgrenaden

als meede voetangels, ook daaromtrend in gereedheid gestaan hebben, - dat alle de Canonniers van het Genootschap bij en omtrend daar hunne canonnen staen, zijn geweest, - en eindelijk, soo als de ondervinding zulks bevestigt heeft, er 100 man met de sabel onder de rok in het stadhuys hadden post gevat, gelijk meede een detachement van diergelijken, ter getallen van 30, aen de agterdeur van het stadhuys geweest zijn, en dat teegens half negen, soo de zaak niet afgedaan was, eene compagnie onder de wapenen gecommandeert was, om de optrekkende rotten, van welke men niet verzeekert was, te beletten in het stadhuys te koomen.... Alle voorsz precautien waren gemaakt, ingeval de Regeering, ferm blijvende, de goede burgerij en 't garnisoen had in de wapenen willen trekken, waar van men des te meer verzeekert word, als men na gaat de ijzer voetangels, die alleen teegens de cavalerie geschikt waaren.... Wie kan nu nog kwalijk vinden, dat Regenten, die op sulk eene wijze behandelt worden, hunne plaatzen verlaaten? .... Wij kunnen ons niet begrijpen dat men in Holland omtrent dit point soo singulier denkt, en niet inziet, dat zulks ook in die steeden zal kunnen overslaen....'

De zeer lijvige aanteekeningen van den raad D.J. Martens, voor het grootste deel bekende zaken behelzend, zijn afgedrukt in de *Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 26ste en 27ste jaargang, 1870 en 1871. Ik neem enkele passages over, die dienstig kunnen zijn om van het gebeurde een aanschouwelijke voorstelling te wekken. Sommige van zijn berichten verschillen van die bij de Saint-Simon; zie bv. al dadelijk de mededeeling omtrent de rol van de jenever bij de utrechtsche volksoploopen, overeenkomende met boven afgedrukt getuigenis van d'Yvoy.

Kroniek H.G. **1870.**

Blz. 348.

[Beschrijving van den 19den December 1785]. 'De Advoct Lidt de Jeude, Ondaatje en andere heethoofden hadden 't volk dien ganschen dag sterk opgewonden; er wierd vrij genever geschonken ... Een verbasend groot aantal van vreemde genoodschappers waren in de stad gekomen, om kracht bij de onderneming bij te zetten, sig onder de vergaderde burgers te mengen, en om de burgers te animeeren en de zaak even zo uytevoeren als of zij medeburgers van deze stad waren. Onder anderen was alhier tegenwoordig een Chastelein, Secrs van de Academie te Leyden en Schout

van Leyderdorp[1]; deze heethoofd proponeerde aan de Geconst. en Gecommitt. om de Vroedschappen, die niet na de zin van de burgers stemden, vogelvrij te verklaren, dog 't welk bij de Geconst. en Gecommitt. wierd afgeslagen ...'

Blz. 350.

[20 December 1785]. 'Men versekert, dat eenige dagen van te voren een aantal geweeren en scherpe patronen, zo in de Stadskelder, als in de nabij gelegen huysen in alle stilte gebragt waren, en dat ten huyse van de Hr. Gordon, Collonel van 't exercitie genootschap, een groote mand met zogenaamde Friesche ruyters en andere ammunitie van oorlog was. H. Edm. Gedeputeerden[2] waren op dien dag, zijnde haare ordinaris dag van vergadering, ook vergaderd. Burgemeesteren konden wegens de lange sessie in Vroedschap, en omdat H.Ed. niet van het Stadhuys konden komen, in de vergadering van Gedeputeerden niet present zijn. Er was onder de samengevloeide burgers en vreemdelingen een groote vrees, dat H^ren^ Gedeputeerden zoude ordonneeren, dat de ruyters, alhier in guarnisoen leggende, zoude

1) Zie onzen tekst blzz. 75 en 212 noot.
2) Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht.

opsitten. Het guarnisoen was hier zeer klein, leggende alhier maar twee esquadrons van 't regiment van den Gener[1] van Tuyl van Serooskerken. Verscheide burgers hadden de wagt om en bij de ruyterstallen om op de beweging onder de militairen te letten, en die aan 't volk bekend te maken, om sig intusschen in staat van dafensie te brengen. De bovengemelde friesche ruyters, welke een soort van voetangels voor de paarden zijn, en langs wegen of straten gestrooid worden in geval van attacque, diende om te beletten, dat de ruyters niets te peerd zoude kunnen uytvoeren....'

Blz. 351.

[20 December 1785. - Vóórdat zij aan het verlangen der burgers geheel toegaf, beproefde de vroedschap eerst nog een uitvlucht, en resolveerde] 'pogingen te zullen aanwenden om in eene buytengewone vergadering van de H[ren] Staaten deser Provincie staatsgewijse te worden ontslagen uyt den eed op 't regeringsreglement van 1674,.... en dat de Vroedschap wijders, indien oneerhoopt het ontslag van den eed .... ter staatsvergadering niet konden worden geobtineerd, en de gewenschte veranderinge in 't provinciaal reglement binnen den tijd van de eerstkomende 4 maanden niet mogte worden geëffectueerd, zij, na verloop van dien tijd, bij continuatie alles zal blijven in 't werk stellen, om so veel eenigsints met de gronden van billijkheid en regtmatigheid bestaanbaar is, aan 't gemanifesteerd verlangen der burgeren en ingesetenen te voldoen. Welke Resolutie omtrent 1 uur, na voorafgaande klokluyding, aan de toegevloeide menigte des volks door de Secretaris v. Voorst, more solito, van den stadshuyse is gepubliceerd. Toen 't Volk dese Resolutie hoorde, was het in 't eerst zeer

vergenoegd met deselve, en riepen hoezee; dog P. Ph. Jurriaan Ondaatje, vooraan bij 't stadhuys staande, gaf een seyn met sijn hoed, 't welk vooraf bestemd was, indien de Resolutie niet na genoegen was. Het volk dat ziende, veranderde in een oogenblik, en gaven met gebaarde en woorden te kennen, in voors. gepubliceerde Vroedschaps Resolutie in 't geheel geen genoegen te nemen. Het is bijna onmogelijk te begrijpen, dat een vreemdeling, een Oostindische, zo veel vormogen op zo menigte burgers en vreemdelingen heeft.'

Blz. 357.

'Den 20^{en} Maart met rasse schreden naderende, deed de H^{r} Borg^{r} v. Bronkhorst een propositie, of niet de Vroedsch. tot voorkoming van commotie en desordres, welke op den 20^{en} Maart zoude konnen voorkomen, gelieven goed te vinden een publicatie te laten doen tegens 't attroupeeren van een menigte volks bij en omtrent het stadhuys .... communiceerende een conceptpublicatie. Heeft de Vroedsch. gepraefereerd geen gebruyk te maken van voors. conceptpublicatie, maar 't Geregt geauctoriseerd, om, zulks nodig vindende, een waarschouwing in zagte termen te concipieeren en publiceeren, tegen alle verhinderingen en belemmeringen, welke aan de deliberatien van de Vroedschap.... op den 20^{en} Maart en vervolgens zoude worden toegebragt.... 't Geregt begreep .... omdat het zulk een waarschuwing zullende doen, geen magt had om deselve te maintineeren en daardoor deszelfs auctoriteit in de waagschaal stellen, dat men moest supersedeeren met zodanige waarschouwing te doen, beschouwende deselve vrugteloos, vermits men deselve niet konde maintineeren.'

Blz. 359.

'Den 20^{en} Maart (maandag) vergaderde smorgens ten 8 uuren de 8

burgercompagniën, met eenige weynige wagtvrijen en uytkopers, yder op hare bijsondere loopplaatsen; terwijl het de geheele dag zeer sterk sneeuwde, trokken de burgercompagniën in de naastgelegene kerken. De comp^{en} Turkijen met de Handvoetboog bleef den geheele dag in de open lugt op hare loopplaats voor het stadshuys staan; de comp. 't Papenvaandel trok na het

academie; de comp. 't Fortuyn trok na de Janskerk; de comp. de Bloedkuyl trok in de stal van de H^r^ Ontfanger Kien, staande over de Wittewrouwebrug, alwaar de loopplaats der comp. is; de comp. de Swarte Knechten waren vergaderd in de Mariekerk; de comp. de Oranjestam trok na de Weeskerk; de comp. de Pekstokken na de Geertekerk.'

Blz. 364.

[Avond van den 20sten Maart]. 'De vergaderde burgers wierden door verscheide vreemdelingen en heethoofden opgestookt, waaronder uytmuntede de H^r^ Hamelsveld, Prof. Theologiae, welke van compagnie tot compagnie onder het ligt van een flambouw ging, en de burgers aanzettede tot 't vorderen van den eed aan beide zijde, zo van regering als van burgerij; hij stond op een grote sneeuwbal, geadsisteert met 2 jongens met flambouwen agter hem en hitste op dusdanige manier het volk tegens de regering op. Eenige vrouwlieden schoolden zig te zamen op de Neude, voeren hevig uyt tegens de regering, en wilden na het stadhuys gaan om de Vroedsch. te noodsaken de wil van de burgers te doen. Voor het stadhuys was er ook een hevige beweging; een hoop volk wilde het stadshuys en vroedschapskamer indringen, dog wierd door de wagthebbende Officieren en eenige schutters daarin gehindert.'

Blz. 374.

[2 Augustus 1786. Beëediging van het nieuwgekozen college van burgergecommitteerden. Hun stand en geloofsbelijdenis]. 'Uyt Turkijen: G.C. Brouwer (Gereformeerd, hoedemaker), Hanenbrink (Roomsch, Collecteur van de Utrechtsche loterije); uyt Papenvaandel: J.I. Blekman (Gereformeerd, Notaris en Makelaar),

Liender (Gereformeerd, apothecar); uyt 't Fortuyn: L. de With Hoevevaar (Gereformeerd, en Schout van Achttienhoven), v. Rijn (grossier in koffy en thee, Gereformeerd); uyt de Bloedkuyl: W.v. Soesbeek (Gereformeerd, Schout van Oostveen), Adr. v. Schermbeek Jasperz. (Gereformeerd, Exploicteur van den Leckendijk); uyt de Swarteknechten: Kreylkamp (Roomsch en winkelier in gaarn en lint), Bresser (Gereformeerd, Silversmit); uyt de Oranjestam: L.v. Swartendijk (Arminiaansch, Secretaris van 't Capittel van St. Marie), Coenr. Vermeulen (Gereformeerd, chirurgijn); uyt de Pekstokken: L.v. Heyningen (Menist, fabrikeur), J.v. Schalkwijk (Gereformeerd, rentmeester van de diaconie); uyt de Handvoetboog: G. Bettinck (Gereformeerd)[1], V. Westhuysen (Gereformeerd, grutter).'

Blz. 380.

[Den 7den Augustus 1786 zijn de burgers opgeroepen] 'tot 't nomineeren van 40 kiesers, om volgens het nieuwe stedelijk reglement te treden tot het maken van nominatiën van Raden. Dog moet vooraf aanmerken, dat men bij iedere nominatie gemeenlijk van te voren wist wie tot Raad moest verkoren worden; hebbende een burger-man, mede Kieser zijnde, mij verklaard dat hij in het kiesen geene vrije stem had, hebbende twee heeren, welke hem het nuttigste en bequaamste voorkwam, dog niet van die drijvers waren, op een der nominatiën gesteld. Maar wat gebeurt er? Hem wierd gezegd, dat zij geen van beide dier heeren moesten hebben, en zijn vervolgens niet op de nominatie gebragt. De kiesers wierden onder de hand geinduceerd, wien zij op de nominatie brengen, en wie zij verkiezen moesten; daarenboven waren telken reyse zo weinig burgers, die tot kiesers, volgens het nieuwe reglement, konden gemaakt worden, op de loop- en

1) Elders geeft Martens hem op als 'rentenier.'

vergaderplaatsen present, dat of dezelfde burgers moesten yder reys kiezer worden, of de burgers, welke tot kiesers gequalificeerd waren, moesten telkens ge-

waarschouwt worden, dat haar beurt was om kieser te worden, en dat zij derhalven op de loop- en vergaderplaatsen op dien dag moesten komen.'

2. - Acte van verbintenis ter verdediging der Republicainsche Constitutie[1],

aangegaan op de derde Algemeene Vergadering van Gewapende Burger-Corpsen te Utrecht gehouden den 14^{den} Juni 1785 en volgenden dag.

Wij ondergeschreeve Gecommitteerde en Leden van de correspondeerende Burger-Corpzen binnen deze Republiek, verklaaren tot onderlinge verzekering omtrent onze waare oogmerken en goede intentie, met de inrichtinge onzer onderlinge correspondentie geen ander oogmerk te hebben, dan om den Lande tegens alle buiten- en binnenlandsch geweld en overheersching zo veel mogelijk te dekken en te beschermen, verbindende ons dierhalven bij dezen op het plegtigste, ons nimmer te zullen laten employeeren tot het invoeren van eene andere Regeeringsvorm dan de waare Republicainsche, gegrond op de Wetten van den Lande, namentlijk, eene Volksregeering bij Representatie, met een daar aan ondergeschikt Erfstadhouderschap in het Doorlugtig Huis van Oranje; - zonder dat wij immer zullen tragten mede te werken tot het invoeren van een alleenheersching, of onafhankelijke, hatelijke en de Vrijheid drukkende Aristocratische Familie-Regeering, met versmooring van de billijke en eerbiedige Volks-stem, even zo min als tot eene volstrekte Democratie, of Volksregeering buiten Representatie, maar dat wij dezelve door raad en daad en alle mogelijke gepaste middelen zullen tragten tegen te gaan en te weeren, en zo wij ontwaar wierden dat men eenige toeleg smeden mogt, om 's Lands grondwettige constitutie te veranderen, verbinden wij ons daarvan terstond kennis te zullen geeven aan de Leden der correspondeerende Burger-Corpzen, en zo veel in ons is, de Bronnen op geeven waaruit wij die verderfelijke toeleg zijn gewaar geworden. Gelijk wij ons ook hoofd voor hoofd op het plegtigst verbinden om elkander en een elk, die zig verder met ons vereenigt, in alle opzigten met goed en bloed te ondersteunen en te beschermen, indien een onzer uit hoofden van deze plegtige Verbintenis, tot handhaving der Vrijheid en onaf hankelijkheid dezer Republiek en van der Ingezetenen Rechten ingericht, of nit hoofden van eenig bedrijf, tot het welke hij door deze Verbintenis verpligt mogte worden, in het meeste of in het minste gekrenkt of gemoeid wordt[2]. Betuigende wij ondergetekende bij alles wat

1) R.A. - notulen der algemeene vergaderingen van gewapende burger corpsen te utrecht, in de verzameling Dumont-Pigalle, letter QQQQ.
2) Naar believen mogen de departementen hier al of niet doen volgen: 'hetzij dan door Aristocratische rechtspleging, hetzij door de uitspatting eener woeste menigte.' Ook zullen zij vrij zijn in het bij hun te teekenen exemplaar aan het gansche stuk zulk een considerans te doen voorafgaan als zij zullen meenen te behooren.

ons dierbaarst is, dat wij met verzaking van alle eigenbelang, met deze onze Verbintenis alleen 's Lands welzijn beoogen.

3. - Aanhangsel op Valckenaer's 'Petit mot sur le stemrecht de la Frise'[1].

Na lezing van Valckenaer's opstel zond Dumont-Pigalle hem enkele vragen, die aldus beantwoord werden:

Demande. - De quelle manière devient-on Grietman?

Réponse. - Dans une vacature les citoyens ayant droit de suffrage (*stemgeregtigde*) sont convoqués dans leurs paroisses et ils forment la nomination de trois Candidats, à la pluralité des paroisses. Le Stadhouder en élit un pour Grietman. Il n'y a que la grietenie du *Bildt* dans laquelle le Stadhouder élit un Grietman de son chef, sans aucune nomination préalable des citoyens.

Demande. - S'ils choisissent leur secrétaire?

Réponse. - En cas de vacature du secrétariat, les citoyens aiant droit de suffrage s'assemblent et forment la nomination de trois prrsonnes, parmi les quels le Grietman a le droit d'élire celui qu'il veut pour secrétaire de la Grietenie, mais ordinairement cela est arrangé d'avance, et les Grietman vendent les secrétariats.

Demande. - Quelle est la dépendance où est un secrétaire vis à vis de son Grietman?

Réponse. - Le Grietman est non seulement président du tribunal de la Grietenie, mais dans bien de placards, et encore plus dans la routine ordinaire, la personne seule du Grietman constitue le tribunal; d'où il s'ensuit qu'un Grietman qui sait ses affaires, a le pouvoir le plus absolu sur le secrétaire.

Demande. - Si le Grietman choisit lui-même ses assesseurs dans le cas où il en a besoin?

Réponse. - Oui[2]; la loi dit qu'il doit en avoir trois ou quatre, qui sont *ad vitam*, mais très dépendans du Grietman, qui a grand soin de choisir ceux qui lui sont très dévoués, par exemple, de ses fermiers.

Demande. - S'il en peut choisir d'autres, en d'autres cas?

Réponse. - Je ne le crois pas; ils sont permanens, et j'estime qu'il n'est pas au pouvoir du Grietman de les démettre sans jugement légitime, mais il a mille moyens de les chagriner et de les forcer d'abdiquer, ce qui équivaut à la faculté de les remercier. Les assesseurs jouissent de quelques petites prérogatives, que le Grietman leur distribue[3]; pour peu

1) R.A.: verzameling Dumont-Pigalle, letter AAAAA.
2) Valckenaer vergeet te zeggen: uit een drietal, op dezelfde wijs als den secretaris.
3) Vgl. *Post van den Neder-Rhijn* No. 504 (deel X, blz. 345): 'de Grietman ontfangt 's jaarlijks eene zekere som van de Provintie, onder de benaming van Deels-kosten, om daar uit te betaalen de Mederechters, vacatien etc. als mede de Dienaars van het Gerecht, waar van in sommige Grietenijen een goede som oyerschiet.'

qu'un d'eux ose faire ia mine, le Grietman lui retranchera ces revenans bons, et les donnera à ses collègues plus soumis et plus dociles au despotisme du Grietman, lequel dans bien d'endroits surpasse toute idée. Par exemple, dans toutes les Grietenies où les églises paroissiales, ou la table des Pauvres, sont richement dotées (et il y en a un grand nombre de cette espèce), le Grietman se fait choisir administrateur des Mens de telle ou telle église, et il n'en rend jamais compte à qui que ce soit. Les revenus affectés à l'entretien d'un Prédicateur, et qui montent dans beaucoup d'endroits à 12, 13, 14 ou 1600 florins d'Hollande par an, y sont rarement employés. Ils marchandent avec les candidats, et leur offrent la cure à la moitié du revenu, tandis que le Grietman empoche l'autre moitié. Par exemple, dans la Grietenie de *Westdongeradeel*, où le Baron d'Aylva le cadet étoit Grietman et M. Beima secrétaire, ces abus se pratiquoient aussi bien qu'ailleurs, malgré tout le patriotisme si vanté de ces Messieurs. Je me souviens qu'il y avoit dans cette Grietenie un village nommé Holwerd, où le Grietman d'Aylva faisoit sa résidence, et dont le curé protestant, appelé *Van Steenwijk*, étoit excellent Patriote. Le revenu de cette paroisse pour la Cure montoit à 1200 florins. Le curé susdit n'avoit que 700 florins. Où restèrent donc les 500 florins restans? C'est ce que ces Messieurs pourroient nous dire plus pertinemment. - *Ex ungue leonem*!